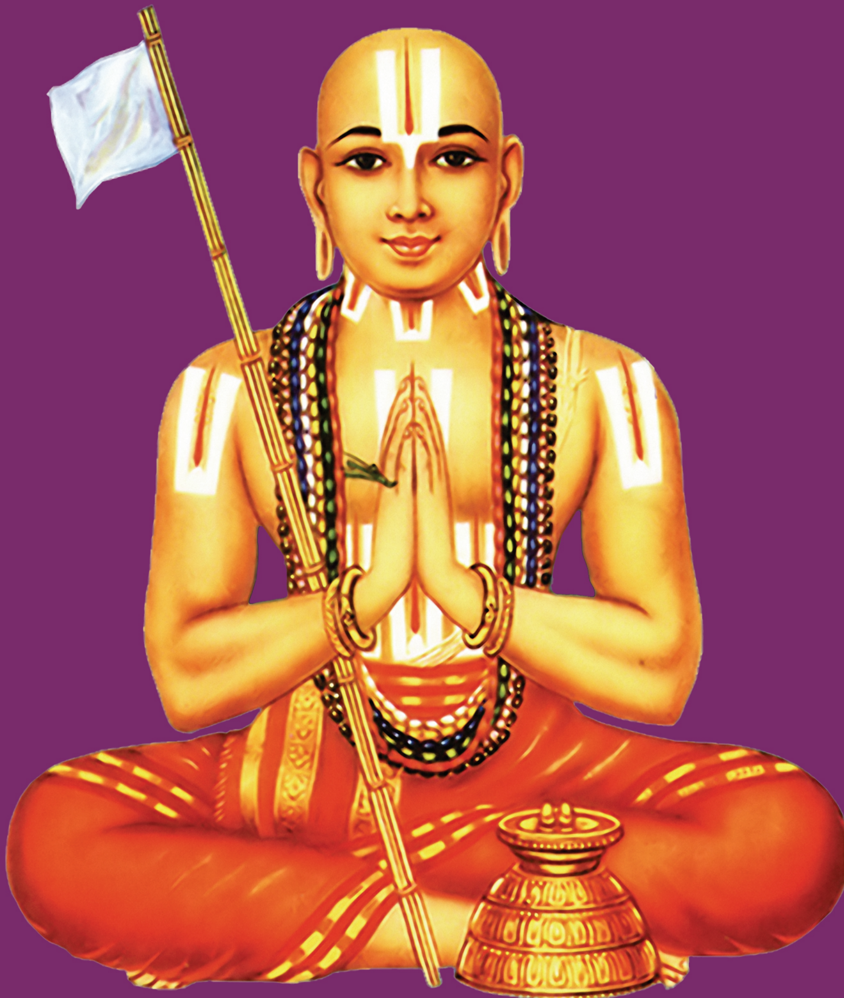
RAMANUJA
GRANDHA
MALA
6

శ్రీభాష్యము - I

శ్రీ రామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - I

(ప్రథమ అధ్యాయము)

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవ కైంకర్యంలో

జీయర్ పబ్లికేషన్స్
పోస్ట్ బాక్స్ నెం.16, కాకినాడ.

శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - I

(ప్రథమ అధ్యాయము)

జీయర్ పబ్లికేషన్స్

శ్రీమత్ ఉపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠము

(రిజిష్టర్డు ట్రస్ట్ 327/95 తే 18-8-95ది)

జి.వేమవరం గ్రామం, కోరింగ పోస్టు, తాళ్ళరేవు మండలం,

తూ॥గో॥జిల్లా - 533461. ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064.

శ్రీభాష్యము - I (శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల-6)

ప్రథమ ముద్రణ : మార్చి 2017
ప్రతులు : 1000

ప్రతులకు
శ్రీ జీయర్ స్వామివారి కార్యాలయం
అపరాజిత, డో.నెం. 7-7-41, సిమ్మెంట్ రోడ్, పట్టాభి స్ట్రీట్
రామారావు పేట, కాకినాడ - 533 004. తూ॥గో॥జిల్లా. (ఆం.ప్ర.)
ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064, సెల్ : 98854 38938

ప్రింటర్స్
లిఖిత్ మణిశ్రీ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్స్
సినీమారోడ్, మెజిస్టిక్ వీధి, కాకినాడ.
ఫోన్ : 99891 95586.

ముందు మాట

అలభ్యంగా ఉన్న సాంప్రదాయిక గ్రంథములను పునః ముద్రించి జిజ్ఞాసువులకు అందించడం జీయర్ పబ్లికేషన్సు వారి లక్ష్యం. ఇప్పటికే ముముక్షుప్పడి, తత్త్వత్రయం, శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం, అర్చిరాది, పల్లాండు, కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు గ్రంథములతో పాటుగా భగవద్విషయ కోశాల పది పదులు కూడ ముద్రించి భాగవత లోకానికి సమర్పించడం జరిగింది.

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవాల సందర్భంగా వారి శ్రీకోశాలను, సంస్కృత భాషా పరిజ్ఞానము స్వల్పముగా ఉన్నవారు కూడ తప్పులు లేని అక్షరరాశి గ్రహణ పూర్వక అనుసంధానము చేసుకొనుటకు వీలుగా పదాలను, వాక్యాలను, పేరాలను అవసరమైనట్లు విడదీసి, రామానుజ గ్రంథమాల అను పేరుతో ప్రస్తుతం ప్రకటిస్తున్నాము. అయితే, భాషా పరిజ్ఞానమున్న వారికి త్వర త్వరగా పారాయణ చేయుటలో స్వల్పమైన గతి నిరోధకము తోచవచ్చును. క్షంతవ్యులము.

శ్రీవారి తొమ్మిది రచనలను కూడ ఈ విధముగ అందించాలని ఆశ. అందులో గద్యత్రయం, నిత్య గ్రంథము, వేదార్థ సంగ్రహము, వేదాంత సారము, వేదాంత దీపములను ఇది వరకే సమర్పించాము. ఇపుడు ప్రథమాధ్యాయము కలిగి ఉన్న శ్రీభాష్యము - **I** ను సమర్పిస్తున్నాము. మిగిలిన అధ్యాయములు శ్రీభాష్యము -**II** గా సమర్పించగలము.

వేదముతో సహా భగవద్గీతాదులను, ఇతర స్తోత్రములను కూడ అర్థం తెలియకపోయినా అక్షరరాశిని ఉచ్చరిస్తూ వేలాదిమంది అనుసంధానాన్ని కొనసాగిస్తూ ఉండటం వలననే అవి ఖిలం అయిపోకుండా ఈనాటికీ కూడ కనిపిస్తూ ఉన్నాయి. అర్థం మీద ఆసక్తి ఉన్నవారు క్రమంగా నేర్చుకుంటున్నారు.

అదే పద్ధతిలో భగవద్రామానుజ విరచిత గ్రంథములు కూడ మన వారందరి చేత తరచుగా అనుసంధానము (పారాయణము) చేయబడుతూ ఉండి, తరువాతి తరములకు అందించబడి, తద్వారా ఖిలమయే ప్రమాదం నుండి తప్పించబడాలని మా ఆకాంక్ష. సహస్రాబ్ది సందర్భంగా భగవద్రామానుజుల వారికి ఈ సేవ తప్పక ముఖ వికాసహేతువౌతుందుని మా విశ్వాసము.

- ప్రకాశకులు

జీయర్ పబ్లికేషన్స్ ప్రచురణలు

1 ముముక్షుప్పడి

2 తత్త్వత్రయము

3 శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం

4 అర్చిరాది

5 తిరుప్పల్లాండు

6 కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు

7 భగవద్విషయం పది పదులు

8 రామానుజ గ్రంథమాల – 1 (గద్య త్రయము)

9 రామానుజ గ్రంథమాల – 2 (నిత్య గ్రంథము)

10 రామానుజ గ్రంథమాల – 3 (వేదార్థ సంగ్రహము)

11 రామానుజ గ్రంథమాల – 4 (వేదాంత సారము)

12 రామానుజ గ్రంథమాల – 5 (వేదాంత దీపము)

శ్రీభాష్యమ్

విషయ సూచికా

విషయః	పత్ర సంఖ్యా

శ్రీభాష్యమ్

అధికరణ సూచీ

(అధికరణసంఖ్యా-అధికరణమ్ -అధ్యాయ సూచీ- పత్ర సంఖ్యా)

ప్రథమాధ్యాయః - ప్రథమపాదః

తృతీయాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

చతుర్థాధ్యాయః - ప్రథమపాదః

చతుర్థాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

విజ్ఞాపనము

భగవద్రామానుజుల వారు అనుగ్రహించిన గ్రంథములన్నిటిలోను మిక్కిలి ప్రసిద్ధిని పొంది, విదేశీయుల చేత కూడ అనుసంధించబడిన దివ్య శ్రీ కోశమే 'శ్రీభాష్యం'. 'శారీరక మీమాంసా భాష్యం' అనే పేరుతో వేదాన్త వాక్యముల సమన్వయ రూపంగా మలచబడిన ఈ గ్రంథానికి సరస్వతీదేవి మిక్కిలి మురిసి 'శ్రీభాష్యం' అనే నామధేయంతో సంభావించినదని ఐతిహ్యం.

వ్యాసుల వారి ఉత్తర మీమాంసా శాస్త్రానికి (బ్రహ్మ సూత్రాలకు) విపులమైన భాష్యాన్ని (వ్యాఖ్యానాన్ని) ఈ కోశముగా అవతరింపచేసిన తరువాతే రామానుజుల వారికి, తాము యామున మునుల చరమ శరీరం వద్ద చేసిన ప్రతిజ్ఞను నెరవేర్చినట్లు సంతృప్తి కలిగినదట.

శ్రీకాంచీ ప్రతివాది భయంకర అణ్ణంగరాచార్య స్వామి వారి పర్యవేక్షణలో శ్రీ యాదవాద్ర్యభిజన అక్కారక్కని సంపత్కుమారాచార్య స్వామివారిచే పరిష్కరించబడి, 1970 వ సంవత్సరములో సదాచార్య సూక్తిమాలా ఆఫీస్, శ్రీరంగం వారి ద్వారా ప్రకటింపబడిన ప్రతి, ప్రస్తుత శ్రీభాష్య ముద్రణకి ఆధారంగా స్వీకరించబడినది. ప్రథమాధ్యాయం ఒక భాగంగాను, ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ అధ్యాయములు మరొక భాగంగాను - మొత్తం రెండు భాగాలుగా - శ్రీభాష్యము-**I**, శ్రీభాష్యము-**II** అనే నామధేయాలతో ప్రకటించబడుతోంది.

పఠన పాఠనములకు అనుకూలంగా ఉండాలని విపులముగా అధికరణ సూచిని, ప్రమాణ ఆకర సూచిని, అకారానుక్రమణికలో తిరిగి అధికరణసూచిని, సూత్రముల సూచిని కూడ ముద్రించడం జరిగింది.

భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములు కోరుతూ

ప్రకాశకులు

శ్రీమదష్టాక్షరీ క్షేత్ర నిలయం కరుణానిధిమ్।
శ్రీమద్వైకుణ్ఠనారాయణం సదాసముపాశ్రయే॥

శ్రీ వైకుంఠ నారాయణులు

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామివారి ఆరాధ్య దైవం

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః

1. జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

శ్లో. అఖిల భువన జన్మస్థేమ భంగాది లీలే
వినత వివిధ భూతవ్రాత రక్షైక దీక్షే ।
శ్రుతి శిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే
భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తి రూపా ॥

శ్లో. పారాశర్య వచస్సుధామ్
ఉపనిషత్ దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతామ్
సంసారాగ్ని విదీపన
వ్యపగత ప్రాణాత్మ సంజీవనీమ్ ।
పూర్వాచార్య సురక్షితాం
బహుమతి వ్యాఘాత దూర స్థితామ్
ఆనీతాం తు నిజాక్షరైః
సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్ ॥

భగవత్ బోధాయన కృతాం, విస్తీర్ణాం, బ్రహ్మసూత్ర వృత్తిం పూర్వాచార్యాః సంచిక్షిపుః, తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే.

1. **ఓమ్ అథాతో బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా. 1-1-1.**

అత్రాయం 'అథ' శబ్దః ఆనన్తర్యే భవతి.

అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతు భావే.

అధీత సాంగ సశిరస్క వేదస్య అధిగత అల్పాస్థిర ఫల కేవల కర్మ జ్ఞానతయా సంజాత మోక్షాభిలాషస్య అనన్త స్థిర ఫల బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా హి అనన్తర భావినీ.

బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా.

బ్రహ్మణః ఇతి కర్మణి షష్ఠీ, "కర్తృ కర్మణోః కృతి" ఇతి విశేష విధానాత్.

యద్యపి సంబంధ సామాన్య పరిగ్రహే అపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వ సిద్ధిః.......

.... తథా అపి ఆక్షేపతః ప్రాప్తాత్ అభిధానికస్య ఏవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే.

న చ "ప్రతిపద విధానా (చ) షష్ఠీ న సమస్యతే" ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాః సమాస నిషేధః శఙ్కనీయః, "కృద్యోగా చ షష్ఠీ

సమస్యతే'' ఇతి ప్రతిప్రసవ సద్భావాత్.

బ్రహ్మ శబ్దేన చ స్వభావతః నిరస్త నిఖిల దోషః అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణః పురుషోత్తమః అభిధీయతే.

సర్వత్ర బృహత్త్వ గుణయోగేన హి బ్రహ్మ శబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ. యత్ర అనవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః. స చ సర్వేశ్వరః ఏవ. అతః బ్రహ్మ శబ్దః తత్రైవ ముఖ్య వృత్తః.

తస్మాత్ అన్యత్ర తద్గుణ లేశ యోగాత్ ఔపచారికః, అనేకార్థ కల్పనా యోగాత్, 'భగవత్' శబ్దవత్.

తాపత్రయాతురైః అమృతత్వాయ సః ఏవ జిజ్ఞాస్యః, అతః సర్వేశ్వరః ఏవ జిజ్ఞాసా కర్మభూతం బ్రహ్మ.

జ్ఞాతుమ్ ఇచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయాః ఇష్యమాణ ప్రధానత్వాత్ ఇష్యమాణం జ్ఞానం ఇహ విధీయతే.

మీమాంసా పూర్వభాగ జ్ఞాతస్య కర్మణః అల్ప అస్థిర ఫలత్వాత్, ఉపరితన భాగ అవసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య అనన్త అక్షయ ఫలత్వాత్ చ పూర్వ వృత్తాత్ కర్మజ్ఞానాత్ అనన్తరం తత ఏవ హేతోః 'బ్రహ్మ' జ్ఞాతవ్యం ఇతి ఉక్తం భవతి.

తదాహ వృత్తికారః - ''వృత్తాత్ కర్మాధిగమాత్ అనన్తరం బ్రహ్మ

వివిదిషా'' ఇతి.

వక్ష్యతి చ కర్మ బ్రహ్మ మీమాంసయోః ఐకశాస్త్ర్యం. ''సంహితమేతత్ శారీరకం జైమినీ యేన షోడశ లక్షణేన ఇతి శాస్త్రైకత్వ సిద్ధిః'' ఇతి.

అతః ప్రతిపిపాదయిషిత అర్థభేదేన షట్క భేదవత్ అధ్యాయ భేదవత్ చ పూర్వోత్తర మీమాంసయోః భేదః.

మీమాంసా శాస్త్రం ''అథాతో ధర్మ జిజ్ఞాసా'' ఇతి ఆరభ్య ''అనావృత్తి శ్శబ్దాత్ అనావృత్తి శ్శబ్దాత్'' ఇత్యేవమన్తం సంగతి విశేషేణ విశిష్ట క్రమమ్.

తథాహి, ప్రథమం తావత్ ''స్వాధ్యాయో అధ్యేతవ్యః'' ఇతి అధ్యయనేన ఏవ స్వాధ్యాయ శబ్ద వాచ్య వేదాఖ్య అక్షర రాశేః గ్రహణం విధీయతే.

తత్ చ అధ్యయనం కిం రూపం? కథం చ కర్తవ్యం? ఇతి అపేక్షాయాం ''అష్ట వర్షం బ్రాహ్మణం ఉపనయీత, తమధ్యాపయేత్'' ఇత్యనేన ''శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి, యుక్తః ఛందాంస్యధీయీత మాసాన్ విప్రో అర్ధ పంచమాన్'' ఇత్యాది వ్రత నియమ విశేష ఉపదేశైశ్చ అపేక్షితాని విధీయన్తే.

ఏవం సత్సంతాన ప్రసూత సదాచార నిష్ఠ ఆత్మగుణోపేత

వేదవిదాచార్య ఉపనీతస్య వ్రత నియమ విశేష యుక్తస్య ఆచార్య ఉచ్చారణ అనూచ్చారణ రూపం అక్షర రాశి గ్రహణ ఫలం అధ్యయనమ్ ఇతి అవగమ్యతే.

అధ్యయనం చ స్వాధ్యాయ సంస్కారః, "స్వాధ్యాయో అధ్యేతవ్యః" ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వ అవగమాత్.

సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తర యోగ్యతా కరణమ్.

సంస్కార్యత్వం చ స్వాధ్యాయస్య యుక్తం, ధర్మార్థ కామ మోక్ష రూప పురుషార్థ చతుష్టయ తత్సాధన అవబోధిత్వాత్ జపాదినా స్వరూపేణ అపి తత్ సాధనత్వాత్ చ.

ఏవం అధ్యయన విధి మంత్రవత్ నియమవత్ అక్షర రాశి గ్రహణ మాత్రే పర్యవస్యతి. అధ్యయన గృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావతః ఏవ ప్రయోజనవత్ అర్థావబోధిత్వ దర్శనాత్ గృహీతాత్ స్వాధ్యాయాత్ అవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతః అర్థాన్ ఆపాతతః దృష్ట్వా తత్ స్వరూప ప్రకార విశేష నిర్ణయ ఫల వేద వాక్య విచార రూప మీమాంసా శ్రవణే అధీతవేదః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే.

తత్ర కర్మవిధి స్వరూపే నిరూపితే కర్మణాం అల్ప అస్థిర ఫలత్వం దృష్ట్వా అధ్యయన గృహీత స్వాధ్యాయైకదేశ ఉపనిషత్ వాక్యేషు చ అమృతత్వ రూప అనంత స్థిర ఫల ఆపాత ప్రతీతేః

తన్నిర్ణయ ఫల వేదాన్త వాక్య విచార రూప శారీరక మీమాంసాయాం అధికరోతి.

తథా చ వేదాంత వాక్యాని కేవల కర్మఫలస్య క్షయిత్వం, బ్రహ్మజ్ఞానస్య చ అక్షయ ఫలత్వం దర్శయన్తి. ''తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే'', ''అన్తవదేవాస్య తద్భవతి'', ''నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే'', ''ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః'', ''పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మ నిష్ఠం, తస్మై స విద్వాన్ ఉపసన్నాయ సమ్యక్ ప్రశాన్త చిత్తాయ శమాన్వితాయ, యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మ విద్యామ్'', ''బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్'', ''న పునః మృత్యవే తదేకం పశ్యతి'', ''న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి'', ''సస్వరాట్ భవతి'', ''తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే'', ''పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతి'' ఇత్యాదీని.

నను చ, సాంగవేదాధ్యయనాత్ ఏవ కర్మణాం స్వర్గాది ఫలత్వం, స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్య అమృతత్వ ఫలత్వం చ జ్ఞాయతే ఏవ, అనన్తరం ముముక్షుః బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాయామ్ ఏవ ప్రవర్తతాం, కిమర్థా ధర్మ విచార అపేక్షా ?.........

...... ఏవం తర్హి, శారీరక మీమాంసాయామ్ అపి న ప్రవర్తతామ్, సాంగాధ్యయనాత్ ఏవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్ ....

.... సత్యమ్. ఆపాత ప్రతీతిః విద్యతే ఏవ. తథాఽపి, న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్య అర్థ నిశ్చాయకత్వాత్ ఆపాత ప్రతీతోఽపి అర్థః సంశయ విపర్యయౌ నాతివర్తతే, అతః తన్నిర్ణయాయ వేదాన్త వాక్య విచారః కర్తవ్యః ఇతిచేత్......

.... తథా ఏవ ధర్మ విచారః అపి కర్తవ్యః ఇతి పశ్యతు భవాన్.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

లఘు పూర్వ పక్షః.

ననుచ, బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా యదేవ నియమేన అపేక్షతే, తదేవ పూర్వ వృత్తం వక్తవ్యమ్......

.... న ధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాయాః, అధీత వేదాంతస్య అనధిగత కర్మణోఽపి వేదాంత వాక్యార్థ విచార ఉపపత్తేః.

కర్మాంగ ఆశ్రయాణి ఉద్గీథాది ఉపాసనాని అత్రైవ చిన్త్యన్తే. తత్ అనధిగత కర్మణః న శక్యం కర్తుమితి చేత్.......

......అనభిజ్ఞో భవాన్, శారీరక శాస్త్ర విజ్ఞానస్య.

అస్మిన్ శాస్త్రే అనాది అవిద్యాకృత వివిధ భేద దర్శన నిమిత్త జన్మ జరా మరణాది సాంసారిక దుఃఖ సాగర నిమగ్నస్య నిఖిల దుఃఖమూల మిథ్యాజ్ఞాన నిబర్హణాయ ఆత్మైకత్వ విజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్. అస్య హి భేదావలమ్బి కర్మ జ్ఞానం క్వ ఉపయుజ్యతే? ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ.

ఉద్గీథాది విచారస్తు కర్మశేషభూతః ఏవ జ్ఞాన రూపత్వ అవిశేషాత్ ఇహ ఏవ క్రియతే. స తు న సాక్షాత్ సంగతః.

అతః యత్ ప్రధానం శాస్త్రం తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యమ్.......

..........బాధమ్. తదపేక్షితంచ కర్మ విజ్ఞానమేవ, కర్మ సముచ్చితాత్ జ్ఞానాత్ అపవర్గ శ్రుతేః. వక్ష్యతి చ "సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాది శ్రుతేః అశ్వవత్" ఇతి. అపేక్షితే చ కర్మణి అజ్ఞాతే కేన సముచ్చయః? కేన న? ఇతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుమ్. అతః తదేవ పూర్వవృత్తం.

నైతద్యుక్తం, సకల విశేష ప్రత్యనీక చిన్మాత్ర బ్రహ్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ అవిద్యా నివృత్తేః. అవిద్యా నివృత్తిరేవ హి మోక్షః.

వర్ణాశ్రమ విశేష సాధ్య సాధన ఇతికర్తవ్యతాది అనన్త వికల్పాస్పదం కర్మ, సకల భేద దర్శన నివృత్తి రూప అజ్ఞాన నివృత్తేః కథమివ సాధనం భవేత్?

శ్రుతయశ్చ కర్మణాం అనిత్య ఫలత్వేన మోక్ష విరోధిత్వం, జ్ఞానస్య ఏవ మోక్ష సాధనత్వం చ దర్శయన్తి. "అన్తవదేవాస్య తద్భవతి", "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే", "బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరం", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "తమేవ విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి" ఇత్యాద్యాః.

యదపి చ ఇదముక్తం యజ్ఞాది కర్మాపేక్షా విద్యా ఇతి, తద్వస్తు విరోధాత్, శ్రుతి అక్షర పర్యాలోచనయా చ అన్తఃకరణ నైర్మల్య ద్వారేణ వివిదిషా ఉత్పత్తౌ ఉపయుజ్యతే, న ఫలోత్పత్తౌ, "వివిదిషన్తి" ఇతి శ్రవణాత్.

వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామ్ ఏవ

అన్తరఙ్గ ఉపాయతాం శ్రుతిః ఏవ ఆహ - "శాన్తో దాన్త ఉపరతః తితిక్షుః సమాహితో భూత్వా ఆత్మన్యేవ ఆత్మానం పశ్యేత్" ఇతి.

తదేవం జన్మాన్తర శత అనుష్ఠిత అనభిసంహిత ఫల విశేష కర్మ మృదిత కషాయస్య వివిదిషా ఉత్పత్తౌ సత్యాం - "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం", "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ", "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతమ్", "అయమాత్మా బ్రహ్మ", "తత్త్వమసి" ఇత్యాది వాక్య జన్య జ్ఞానాత్ అవిద్యా నివర్తతే.

వాక్యార్థ జ్ఞాన ఉపయోగీని చ శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాని.

శ్రవణం నామ వేదాన్త వాక్యాని ఆత్మైకత్వ విద్యా ప్రతిపాదకాని ఇతి తత్త్వదర్శినః ఆచార్యాత్ న్యాయ యుక్తార్థ గ్రహణమ్.

ఏవం ఆచార్య ఉపదిష్టస్య అర్థస్య స్వాత్మని ఏవమేవ యుక్తమ్ ఇతి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననమ్.

ఏతద్విరోధి అనాది భేద వాసనా నిరసనాయ అస్యైవ అర్థస్య అనవరత భావనా నిదిధ్యాసనమ్.

శ్రవణాదిభిః నిరస్త సమస్త భేద వాసనస్య వాక్యార్థ జ్ఞానం అవిద్యాం నివర్తయతి ఇతి ఏవం రూపస్య శ్రవణస్య అవశ్య అపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యమ్.

తత్ చ, నిత్యానిత్యవస్తు వివేకః, శమదమాది సాధన సంపత్,

ఇహాముత్ర ఫలభోగ విరాగః, ముముక్షుత్వం చ ఇత్యేతత్ సాధన చతుష్టయమ్.

అనేన వినా జిజ్ఞాసా అనుపపత్తేః, అర్థ స్వభావాత్ ఏవ ఇదమేవ పూర్వవృత్తమ్ ఇతి జ్ఞాయతే.

ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మ స్వరూప ఆచ్ఛాదక అవిద్యా మూలం అపారమార్థికం భేదదర్శనం ఏవ బంధ మూలమ్. బంధశ్చ అపారమార్థికః. స చ సమూలః అపారమార్థికత్వాత్ ఏవ జ్ఞానేన ఏవ నివర్త్యతే.

నివర్తకం చ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాది వాక్య జన్యమ్. తస్యైతస్య వాక్య జన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యే వా కర్మణాం న ఉపయోగః. వివిదిషాయామ్ ఏవ తు కర్మణాం ఉపయోగః.

స చ పాపమూల రజస్తమో నిబర్హణ ద్వారేణ సత్త్వ వివృద్ధ్యా భవతి ఇతి ఇమం ఉపయోగం అభిప్రేత్య "బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి" ఇత్యుక్తమ్ ఇతి.

అతః కర్మజ్ఞానస్య అనుపయోగాత్ ఉక్తమేవ సాధన చతుష్టయం పూర్వ వృత్తమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ

లఘు పూర్వ పక్షః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

లఘు సిద్ధాన్తః.

అత్ర ఉచ్యతే -

యదుక్తం అవిద్యా నివృత్తిః ఏవ మోక్షః, సా చ బ్రహ్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ భవతి ఇతి, తత్ అభ్యుపగమ్యతే.

అవిద్యా నివృత్తయే వేదాన్త వాక్యైః విధిత్సితం జ్ఞానం కిమ్ రూపం? ఇతి వివేచనీయమ్.....

...........కిం వాక్యాత్ వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రమ్? ఉత తన్మూలం ఉపాసనాత్మకం జ్ఞానం? ఇతి.

న తావత్ వాక్య జన్యం జ్ఞానమ్ - తస్య విధానం అన్తరేణాపి వాక్యాత్ ఏవ సిద్ధేః - తావన్మాత్రేణ అవిద్యా నివృత్తి అనుపలబ్ధేః చ.

న చ వాచ్యం - భేద వాసనాయాం అనిరస్తాయాం వాక్యం, అవిద్యా నివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి - జాతేఽపి సర్వస్య సహసా ఏవ భేద జ్ఞాన అనివృత్తిః న దోషాయ.....

.... చంద్రైకత్వ జ్ఞాతే అపి, ద్వి చంద్ర జ్ఞాన అనివృత్తివత్, అనివృత్తమపి ఛిన్న మూలత్వేన న బంధాయ భవతి ఇతి......

.......సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞాన అనుత్పత్తి అనుపపత్తేః,

సత్యాం అపి విపరీత వాసనాయాం ఆప్తోపదేశ లింగాదిభిః బాధక జ్ఞాన ఉత్పత్తి దర్శనాత్.

సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాది వాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానం అనువర్తతే ఇతి భవతా న శక్యతే వక్తుమ్.....

.........భేద జ్ఞాన సామగ్ర్యాః అపి వాసనాయాః మిథ్యారూపత్వేన, జ్ఞానోత్పత్త్యా ఏవ నివృత్తత్వాత్.

జ్ఞానోత్పత్తౌ అపి మిథ్యారూపాయాః తస్యాః అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తర అభావాత్ కదాచిత్ అపి న అస్యాః వాసనాయాః నివృత్తిః.

వాసనాకార్యం భేద జ్ఞానం ఛిన్నమూలం అథ చ అనువర్తతే ఇతి బాలిశ భాషితమ్.

ద్విచంద్ర జ్ఞానాదౌ తు బాధక సన్నిధౌ అపి మిథ్యా జ్ఞాన హేతోః పరమార్థ తిమిరాది దోషస్య జ్ఞాన బాధ్యత్వ అభావేన అనివృత్తత్వాత్ మిథ్యా జ్ఞాన అనివృత్తిః అవిరుద్ధా. ప్రబల ప్రమాణ బాధితత్వేన భయాది కార్యం తు నివర్తతే.

అపి చ, భేదవాసనా నిరసన ద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిం అభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిత్ అపి జ్ఞానోత్పత్తిః న సేత్స్యతి - భేద వాసనాయాః అనాదికాల ఉపచితత్వేన అపరిమితత్వాత్, తద్విరోధి భావనాయాః చ అల్పత్వాత్, అనయా తత్ నిరసన అనుపపత్తేః.

అతః వాక్యార్థ జ్ఞానాత్ అన్యత్ ఏవ ధ్యానోపాసనాది శబ్ద వాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్త వాక్యైః విధిత్సితమ్.

తథాచ శ్రుతయః - "విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత", "అనువిద్య విజానాతి", "ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ", "నిచాయ్య తం మృత్యు ముఖాత్ ప్రముచ్యతే", "ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీత", "ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యేవమాద్యాః.

అత్ర 'నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇత్యాదినా ఐకార్థ్యాత్ 'అనువిద్య విజానాతి', 'విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత', ఇత్యేవమాదిభిః వాక్యార్థ జ్ఞానం ధ్యాన ఉపకారకత్వాత్ - అనువిద్య విజ్ఞాయ ఇతి అనూద్య, ప్రజ్ఞాం కుర్వీత, విజానాతి ఇతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోతవ్యః ఇతి చ అనువాదః.......

.........స్వాధ్యాయస్య అర్థ పరత్వేన అధీత వేదః పురుషః ప్రయోజనవత్ అర్థావబోధిత్వ దర్శనాత్ తత్ నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తతే ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్.

శ్రవణ ప్రతిష్ఠార్థత్వాత్ మననస్య మన్తవ్యః ఇతి చ అనువాదః. తస్మాత్ ధ్యానమేవ విధీయతే. వక్ష్యతి చ "ఆవృత్తిః అసకృత్ ఉపదేశాత్" ఇతి.

తదిదం అపవర్గ ఉపాయతయా విధిత్సితం వేదనం ఉపాసనం ఇతి అవగమ్యతే, విద్యుపాస్యోః వ్యతికరేణ ఉపక్రమ ఉపసంహార దర్శనాత్........

.......''మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత'' ఇత్యత్ర ''భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద'', ''న సవేద అకృత్స్నో హ్యేషః, ఆత్మే త్యేవోపాసీత'', ''యస్తద్వేద యత్సవేద సమయా ఏతదుక్తః'' ఇత్యత్ర ''అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాం ఉపాస్సే'' - ఇతి.

ధ్యానం చ తైలధారావత్ అవిచ్ఛిన్న స్మృతి సన్తాన రూపమ్, ''ధ్రువా స్మృతిః స్మృతిలమ్భే సర్వ గ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః'' ఇతి ధ్రువాయాః స్మృతేః అపవర్గ ఉపాయత్వ శ్రవణాత్.

సా చ స్మృతిః దర్శన సమానాకారా, ''భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వ సంశయాః, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే'' ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్.

ఏవం చ సతి, ''ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః'' ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శన సమానాకారతా విధీయతే. భవతి చ స్మృతేః భావనా ప్రకర్షాత్ దర్శన రూపతా.

వాక్య కారేణ ఏతత్ సర్వం ప్రపంచితమ్ - ''వేదనం

ఉపాసనం స్యాత్ తద్విషయే శ్రవణాత్'' ఇతి సర్వాసు ఉపనిషత్సు మోక్ష సాధనతయా విహితం వేదనం 'ఉపాసనం' ఇత్యుక్తం.

''సకృత్ ప్రత్యయం కుర్యాత్ శబ్దార్థస్య కృతత్వాత్ ప్రయాజాదివత్'' ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ''సిద్ధం తు ఉపాసన శబ్దాత్'' ఇతి వేదనం అసకృత్ ఆవృత్తం మోక్ష సాధనమితి నిర్ణీతమ్.

''ఉపాసనం స్యాత్ ధ్రువానుస్మృతిః దర్శనాత్ నిర్వచనాత్ చ'' ఇతి తస్యైవ వేదనస్య ఉపాసన రూపస్య అసకృత్ ఆవృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వం ఉపవర్ణితమ్, సేయం స్మృతిః దర్శన రూపా ప్రతిపాదితా. దర్శన రూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః.

ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నాం, అపవర్గ సాధన భూతాం స్మృతిం విశినష్టి - ''నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వాం'' ఇతి.

అనేన కేవల శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానాం ఆత్మ ప్రాప్తి అనుపాయత్వం ఉక్త్వా 'యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్యః' ఇత్యుక్తమ్.

ప్రియతమః ఏవ హి వరణీయో భవతి. యస్య అయం నిరతిశయ ప్రియః సః ఏవ అస్య ప్రియతమః భవతి.

యథా అయం ప్రియతమః ఆత్మానం ప్రాప్నోతి, తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతతే - ఇతి భగవతా ఏవ ఉక్తమ్ - "తేషాం సతత యుక్తానాం భజతాం ప్రీతి పూర్వకమ్, దదామి బుద్ధి యోగం తం యేన మాముపయాన్తితే" ఇతి, "ప్రియోహి జ్ఞానినోత్యర్థం అహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి చ.

అతః సాక్షాత్కార రూపా స్మృతిః స్మర్యమాణా అత్యర్థ ప్రియత్వేన స్వయమపి అత్యర్థ ప్రియా యస్య సః ఏవ పరేణ ఆత్మనా వరణీయో భవతి ఇతి తేనైవ లభ్యతే పరః ఆత్మా ఇత్యుక్తం భవతి.

ఏవం రూపా ధ్రువానుస్మృతిః ఏవ భక్తి శబ్దేన అభిధీయతే. ఉపాసన పర్యాయత్వాత్ భక్తి శబ్దస్య. అతః ఏవ శ్రుతి స్మృతిభిః ఏవం అభిధీయతే.......

"తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి", "తమేవ విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే", "నాహం వేదైః న తపసా న దానేన న చేజ్యయా, శక్య ఏవం విధో ద్రష్టుం, దృష్టవానసి మాం యథా", "భక్త్యాత్వనన్యయా శక్యః అహమేవం విధోఽర్జున, జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తప", "పురుషః సపరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా" ఇతి.

ఏవం రూపాయాః ధ్రువానుస్మృతేః సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణి ఇతి "యజ్ఞాది శ్రుతేః అశ్వవత్" ఇతి అభిధాస్యతే.

యద్యపి వివిదిషన్తి ఇతి యజ్ఞాదయః వివిదిషా ఉత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే, తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్య అహరహః అనుష్ఠీయమానస్య అభ్యాస ఆధేయ అతిశయస్య ఆప్రయాణాత్ అనువర్తమానస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనత్వాత్ తదుత్పత్తయే సర్వాణి ఆశ్రమ కర్మాణి యావజ్జీవం అనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతిచ - "ఆ ప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్", "అగ్నిహోత్రాది తు తత్ కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్", "సహకారిత్వేన చ"...... ఇత్యాదిషు.

వాక్యకారశ్చ ధృవానుస్మృతేః వివేక ఆదిభ్యః ఏవ నిష్పత్తిమ్ ఆహ "తల్లబ్ధిః వివేక విమోక అభ్యాస క్రియా కళ్యాణ అనవసాద అనుద్ధర్షేభ్యః సంభవాత్ నిర్వచనాత్ చ" ఇతి. వివేకాదీనాం స్వరూపం చ ఆహ "జాత్యాశ్రయ నిమిత్త అదుష్టాత్ అన్నాత్ కాయ శుద్ధిః వివేకః" ఇతి. అత్ర నిర్వచనమ్ "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధృవాస్మృతిః" ఇతి. "విమోకః కామ అనభిష్వఙ్గః"ఇతి, "శాన్త ఉపాసీత" ఇతి నిర్వచనమ్. "ఆరమ్భణ సంశీలనం పునః పునః అభ్యాసః" ఇతి నిర్వచనం చ స్మార్తమ్ ఉదాహృతం భాష్యకారేణ "సదా తద్భావ భావితః" ఇతి. "పఞ్చ మహా యజ్ఞాది అనుష్ఠానం శక్తితః క్రియా" ఇతి నిర్వచనం "క్రియావాన్ ఏష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః", "తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇతి చ. "సత్య ఆర్జవ దయా దాన అహింసా అనభిద్యాః కళ్యాణాని" ఇతి

నిర్వచనం "సత్యేన లభ్యః", "తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోకః" ఇత్యాది. "దేశకాల వైగుణ్యాత్ శోకవస్త్వాది అనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమ్ అభాస్వరత్వం మనసో అవసాదః" ఇతి. తత్ విపర్యయో అనవసాదః. నిర్వచనమ్ "నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యః" ఇతి. "తద్విపర్యయజా తుష్టిః ఉద్ధర్షః" ఇతి. తద్విపర్యయః అనుద్ధర్షః. అతి సన్తోషశ్చ విరోధీ ఇత్యర్థః. నిర్వచనమ్ అపి "శాన్తో దాన్తః" ఇతి.

ఏవం నియమ యుక్తస్య ఆశ్రమ విహిత కర్మానుష్ఠానేన ఏవ విద్యా నిష్పత్తిః ఇత్యుక్తం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరమ్ "విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదో భయం సహ, అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయా అమృత మశ్నుతే" ఇతి. అత్ర అవిద్యా శబ్ద అభిహితం వర్ణాశ్రమ విహితం కర్మ. అవిద్యయా - కర్మణా, మృత్యుమ్ - జ్ఞానోత్పత్తి విరోధి ప్రాచీనం కర్మ, తీర్త్వా - అపోహ్య, విద్యయా - జ్ఞానేన, అమృతమ్ - బ్రహ్మ, అశ్నుతే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః. మృత్యు తరణ ఉపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరత్ విహితం కర్మ ఏవ.

యథోక్తమ్ -"ఇయాజ సో అపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞాన వ్యపాశ్రయః, బ్రహ్మవిద్యామ్ అధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమ్ అవిద్యయా" ఇతి. జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్య పాప రూపమ్. బ్రహ్మజ్ఞాన ఉత్పత్తి(ని) విరోధిత్వేన అనిష్ట ఫలతయా ఉభయోః అపి

పాప శబ్ద అభిధేయత్వమ్. అస్య చ జ్ఞాన విరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తి హేతుభూత శుద్ధ సత్త్వ విరోధి రజస్తమో వివృద్ధి ద్వారేణ. పాపస్య చ జ్ఞానోదయ విరోధిత్వం "ఏష ఏవ అసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి" ఇతి శ్రుత్యా అవగమ్యతే. రజస్తమసోః యథార్థ జ్ఞాన ఆవరణత్వం, సత్త్వస్య చ యథార్థ జ్ఞాన హేతుత్వం భగవతా ఏవ ప్రతిపాదితమ్ - "సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమ్" ఇత్యాదినా. అతశ్చ జ్ఞాన ఉత్పత్తయే పాపం కర్మ నిరసనీయమ్, తన్నిరసనఞ్చ అనభిసంహిత ఫలేన అనుష్ఠితేన (ధర్మేణ) కర్మణా - తథా చ శ్రుతిః "ధర్మేణ పాపమ్ అపనుదతి" ఇతి.

తదేవం బ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమ కర్మ అపేక్షమ్, అతః అపేక్షిత కర్మ స్వరూప జ్ఞానం కేవల కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వ జ్ఞానఞ్చ కర్మ మీమాంసా అవసేయమ్ ఇతి సా ఏవ అపేక్షితా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా.

అపి చ నిత్యానిత్య వస్తు వివేకాదయః చ మీమాంసా శ్రవణమ్ అన్తరేణ న సంపత్స్యన్తే, ఫలకరణ ఇతికర్తవ్యతా అధికారి విశేష నిశ్చయాత్ ఋతే కర్మ స్వరూప తత్ఫల తత్ స్థిరత్వ అస్థిరత్వ ఆత్మ నిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్. ఏషాం సాధనత్వఞ్చ వినియోగ అవసేయమ్. వినియోగః చ శ్రుతి లిఙ్గాదిభ్యః. స చ తార్తీయః.

ఉద్గీథాది ఉపాసనాని కర్మ సమృద్ధి అర్థాని అపి బ్రహ్మ

దృష్టి రూపాణి బ్రహ్మ జ్ఞానాపేక్షాణి ఇతి ఇహ ఏవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి, కర్మాణి అనభిసంహిత ఫలాని బ్రహ్మవిద్యా ఉత్పాదకాని ఇతి తత్సాద్గుణ్య ఆపాదనాని ఏతాని సుతరామ్ ఇహ ఏవ సంగతాని. తేషాఞ్చ కర్మ స్వరూప అధిగమ అపేక్షా సర్వ సమ్మతా.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ

లఘు సిద్ధాన్తః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

మహా పూర్వ పక్షః.

యదప్యాహుః - అశేష విశేష ప్రత్యనీక చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ పరమార్థః, తదతిరేకి నానావిధ జ్ఞాతృ జ్ఞేయ తత్కృత జ్ఞాన భేదాది సర్వం తస్మిన్ ఏవ పరికల్పితం మిథ్యా భూతమ్. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్","అథ పరా యయా తదక్షరమ్ అధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్ అగోత్రమ్ అవర్ణమ్ అచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూత యోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః", "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యమ్ నిరఞ్జనమ్", "యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః, అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమ్ అవిజానతామ్", "న దృష్టేః ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేః మన్తారం మన్వీథాః", "ఆనందో బ్రహ్మ", "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా", "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన", "మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి", "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్ కేన కం విజానీయాత్", "వాచాఽఽరమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్", "యథా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ ఉదర మన్తరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి", "న స్థానతో అపి పరస్యోభయ లిఙ్గం సర్వత్ర హి", "మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనా

నభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్'', ''ప్రత్యస్తమిత భేదం యత్సత్తామాత్రమ్ అగోచరమ్, వచసామ్ ఆత్మ సంవేద్యం తద్జ్ఞానం బ్రహ్మ సంజ్ఞితమ్'', ''జ్ఞానస్వరూపమ్ అత్యన్త నిర్మలం పరమార్థతః, తమేవార్థ స్వరూపేణ భ్రాన్తి దర్శనతః స్థితమ్'', ''పరమార్థః త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే'', ''యదేతత్ దృశ్యతే మూర్తమేతత్ జ్ఞానాత్మన స్తవ, భ్రాన్తి జ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూప మయోగినః'', ''జ్ఞానస్వరూప మఖిలం జగదేతదబుద్ధయః, అర్థ స్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహ సంప్లవే, యే తు జ్ఞానవిదః శుద్ధ చేతసస్తే అఖిలం జగత్, జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర'', ''తస్యాత్మ పరదేహేషు సతో అప్యేకమయం హి యత్, విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినో అతథ్య దర్శినః''. ''యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపి మత్తః పార్థివ సత్తమ, తదైషో అహమయం చాన్యో వక్తుమేవ మపీష్యతే'', ''వేణు రన్ధ్ర విభేదేన భేదః షడ్జాది సంజ్ఞితః, అభేదవ్యాపినో వాయో స్తథా అసౌ పరమాత్మనః'', ''సో అహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మ స్వరూపం త్యజ భేద మోహమ్, ఇతీరిత స్తేన స రాజవర్యః తత్యాజ భేదం పరమార్థ దృష్టిః'', ''విభేద జనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి'', ''అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః'', ''క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత'', ''న తదస్తి వినా యత్స్యాత్ మయాభూతం చరాచరమ్'' ఇత్యాదిభిః వస్తు స్వరూప ఉపదేశ పరైః శాస్త్రైః నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ

సత్యమ్, అన్యత్ సర్వం మిథ్యా ఇతి అభిధానాత్.

మిథ్యాత్వం నామ, ప్రతీయమానత్వ పూర్వక యథావస్థిత వస్తు జ్ఞాన నివర్త్యత్వమ్, యథా రజ్జ్వాది అధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాత్ హి తత్ర తత్ కల్పనమ్. ఏవం చిన్మాత్ర వపుషి పరే బ్రహ్మణి దోష పరికల్పితమ్ ఇదం దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాది భేదం సర్వం జగత్ యథావస్థిత బ్రహ్మ స్వరూప అవబోధ బాధ్యం మిథ్యా రూపమ్.

దోషశ్చ స్వరూప తిరోధాన వివిధ విచిత్ర విక్షేపకరీ సదసద్ అనిర్వచనీయా అనాది అవిద్యా. "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః", "తేషాం సత్యానాం సతామ్ అనృతమపిధానమ్", "నాసదాసీత్ నో సదాసీత్ తదానీం తమ ఆసీత్ తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్", "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినన్తు మహేశ్వరమ్", "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే", "మమ మాయా దురత్యయా", "అనాది మాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే" ఇత్యాదిభిః నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ అనాది అవిద్యయా సదసత్ అనిర్వాచ్యయా తిరోహిత స్వరూపం స్వగత నానాత్వం పశ్యతి ఇతి అవగమ్యతే.

యథోక్తమ్- "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతో అసౌ అశేషమూర్తిః న తు వస్తుభూతః, తతో హి శైలాబ్ధి ధరాది భేదాన్ జానీహి విజ్ఞాన విజృమ్భితాని, యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వ కర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమ్, తథా హి సంకల్పతరోః ఫలాని భవన్తి

నో వస్తుషు వస్తుభేదాః, తస్మాత్ న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కిఞ్చిత్ క్వచిత్ కదాచిత్ ద్విజ వస్తు జాతమ్, విజ్ఞానమేకం నిజ కర్మభేద విభిన్న చిత్తైః బహుధా అభ్యుపేతమ్, జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమ్ అశేష లోభాది నిరస్త సఙ్గమ్, ఏకం సదైకమ్ పరమః పరేశః స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి, సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్య మన్యత్, ఏతత్తు యత్ సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం తే " ఇతి.

అస్యాశ్చ అవిద్యాయాః నిర్విశేష చిన్మాత్ర బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి - "న పునః మృత్యవే తదేకం పశ్యతి", "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి", "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ అదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సో అభయం గతో భవతి", "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః. అత్ర మృత్యు శబ్దేన అవిద్యా అభిధీయతే. యథా సనత్సుజాత వచనమ్- "ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదా అప్రమాదమ్ అమృతత్వం బ్రవీమి" ఇతి. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యాది శోధక వాక్య అవసేయ నిర్విశేష చిన్మాత్ర స్వరూప (బ్రహ్మైకత్వ) బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానం చ, "అథ యో అన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యో అసౌ అన్యో అహమస్మీతి

న స వేద", "అకృత్స్నో హ్యేషః", "ఆత్మేత్యేవోపాసీత", "తత్త్వమసి", "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే", "తద్యో అహం సో అసౌ యో అసౌ సో అహమస్మి" ఇత్యాది వాక్య సిద్ధమ్. వక్ష్యతి చ ఏతదేవ- "ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయన్తి చ" ఇతి. తథా చ వాక్యకారః "ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేః" ఇతి. అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిః యుక్తా.

నను చ, సకల భేద నివృత్తిః ప్రత్యక్ష విరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్య జ్ఞానేన క్రియతే? కథం వా 'రజ్జుః ఏషా న సర్పః' ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్ష విరుద్ధా సర్ప నివృత్తిః క్రియతే? తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోః విరోధః, ఇహ తు ప్రత్యక్ష మూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చ ఇతి చేత్, తుల్యయోః విరోధే వా కథం బాధ్య బాధక భావః? పూర్వోత్తరయోః దుష్ట కారణ జన్యత్వ తత్ అభావాభ్యామ్ ఇతి చేత్, శాస్త్ర ప్రత్యక్షయోః అపి సమానమ్ ఏతత్.

ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్య బాధక భావే తుల్యత్వ సాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాది న కారణమ్, జ్వాలాభేద అనుమానేన ప్రత్యక్ష ఉపమర్ద అయోగాత్. తత్ర హి జ్వాలా ఐక్యం ప్రత్యక్షేణ అవగమ్యతే. ఏవఞ్చ సతి, ద్వయోః ప్రమాణయోః విరోధే యత్ సంభావ్యమాన అన్యథా సిద్ధి, తత్ బాధ్యమ్, అనన్యథా సిద్ధమ్ అనవకాశమ్ ఇతరత్ బాధకమ్

ఇతి సర్వత్ర బాధ్య బాధక భావ నిర్ణయః ఇతి. తస్మాత్ అనాది నిధన అవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయ అసంభావ్యమాన దోష గన్ధ అనవకాశ శాస్త్రజన్య నిర్విశేష నిత్య శుద్ధ ముక్త బుద్ధ స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర బ్రహ్మాత్మ భావ అవబోధేన సంభావ్యమాన దోష సావకాశ ప్రత్యక్షాది సిద్ధ వివిధ వికల్ప రూప బన్ధ నివృత్తిః యుక్తా ఏవ. సంభావ్యతే చ వివిధ వికల్ప భేద ప్రపంచగ్రాహి ప్రత్యక్షస్య అనాది భేద వాసనాది రూప అవిద్యాఖ్యో దోషః.

నను, అనాది నిధన అవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయతయా నిర్దోష్యస్య అపి శాస్త్రస్య ''జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గ కామో యజేత'' ఇత్యేవమాదేః భేదావలమ్బినః బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత - సత్యమ్. పూర్వాపర అపచ్ఛేదే పూర్వ శాస్త్రవత్ మోక్ష శాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్ తేన బాధ్యతే ఏవ. వేదాన్త వాక్యేషు అపి సగుణ బ్రహ్మ ఉపాసన పరాణామ్ శాస్త్రాణామ్ అయమేవ న్యాయః, నిర్గుణత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణః.

నను చ, ''యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్'', ''పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ'', ''సత్య కామ స్సత్యసంకల్పః'' ఇత్యాది బ్రహ్మ స్వరూప ప్రతిపాదన పరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వమ్? నిర్గుణ వాక్య సామర్థ్యాత్ ఇతి బ్రూమః.

ఏతదుక్తం భవతి - ''అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్ అదీర్ఘమ్'', ''సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ'', ''నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్''

ఇత్యాది వాక్యాని నిరస్త సమస్త విశేష కూటస్థ నిత్య చైతన్యం బ్రహ్మ ఇతి ప్రతిపాదయన్తి, ఇతరాణి చ సగుణమ్. ఉభయవిధ వాక్యానాం విరోధే, తేనైవ అపచ్ఛేద న్యాయేన నిర్గుణ వాక్యానాం గుణ అపేక్షత్వేన పరత్వాత్ బలీయస్త్వమ్ ఇతి న కిఞ్చిత్ అపహీనమ్.

నను చ, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర సత్య జ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే - న ఇతి ఉచ్యతే, సామానాధికరణ్యేన ఏకార్థత్వ ప్రతీతేః - అనేక గుణ విశిష్ట అభిధానే అపి ఏకార్థత్వమ్ అవిరుద్ధమితి చేత్, అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థత్వం నామ సర్వ పదానామ్ అర్థైక్యమ్, విశిష్ట పదార్థ అభిధానే విశేషణ భేదేన పదానామ్ అర్థభేదో అవర్జనీయః. తతశ్చ ఏకార్థత్వం న సిద్ధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వ పదానాం పర్యాయతా స్యాత్, అవిశిష్టార్థ అభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థ అభిధాయిత్వే అపి అపర్యాయత్వమ్ అవహితమనాః శృణు.

ఏకత్వ తాత్పర్య నిశ్చయాత్ ఏకస్యైవ అర్థస్య తత్తత్ పదార్థ విరోధి ప్రత్యనీకత్వ పరత్వేన సర్వ పదానామ్ అర్థవత్త్వమ్ ఏకార్థత్వమ్ అపర్యాయతా చ.

ఏతదుక్తం భవతి - లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతర పదార్థ విరోధి రూపమ్. తద్విరోధి రూపం సర్వమ్ అనేన పద త్రయేణ ఫలతః వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికార ఆస్పదత్వేన

అసత్వాత్ వస్తునః వ్యావృత్త బ్రహ్మపరమ్. జ్ఞాన పదఞ్చ అన్యాధీన ప్రకాశ జడరూపాత్ వస్తునః వ్యావృత్తపరమ్. అనన్త పదఞ్చ దేశతః కాలతః వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాత్ వ్యావృత్తపరమ్. న చ వ్యావృత్తిః భావరూపో అభావరూపో వా ధర్మః, అపి తు సకలేతర విరోధి బ్రహ్మ ఏవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాది వ్యావృత్తిః తత్తత్ పదార్థ స్వరూపమేవ న ధర్మాన్తరమ్. ఏవమ్ ఏకస్యైవ వస్తునః సకలేతర విరోధి ఆకారతామ్ అవగమయత్ అర్థవత్తరమ్ ఏకార్థమ్ అపర్యాయఞ్చ పదత్రయమ్. తస్మాత్ ఏకమేవ బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిః నిర్ధూత నిఖిల విశేషమ్ ఇత్యుక్తం భవతి.

ఏవం వాక్యార్థ ప్రతిపాదనే సత్యేవ "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం" ఇత్యాదిభిః ఐకార్థ్యమ్. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే", "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిభిః జగత్కారణతయా ఉపలక్షితస్య బ్రహ్మణః స్వరూపమ్ ఇదముచ్యతే "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. తత్ర సర్వ శాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన కారణ వాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయ విజాతీయ వ్యావృత్తమ్ అద్వితీయం బ్రహ్మ అవగతమ్. జగత్కారణతయా ఉపలక్షితస్య బ్రహ్మణః అద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తత్ అవిరోధేన వక్తవ్యమ్. అద్వితీయత్వ శ్రుతిః గుణతః అపి సద్వితీయతాం న సహతే. అన్యథా "నిరఞ్జనం నిర్గుణం" ఇత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతః

చ ఏతత్ లక్షణ వాక్యమ్ అఖణ్డైక రసమేవ ప్రతిపాదయతి.

నను చ, సత్య జ్ఞానాది పదానాం స్వార్థ ప్రహాణేన స్వార్థ విరోధి వ్యావృత్త వస్తు స్వరూప అవస్థాపన పరత్వే లక్షణా స్యాత్. న ఏషః దోషః, అభిధాన వృత్తేః అపి తాత్పర్య వృత్తేః బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హి ఐక్యే ఏవ తాత్పర్యమ్ ఇతి సర్వసమ్మతమ్.

నను చ, సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టచరీ. తతః కిమ్? - వాక్య తాత్పర్య అవిరోధే సతి ఏకస్యాపి న దృష్టా. సమభివ్యాహృత పద సముదాయస్య ఏతత్ తాత్పర్యమ్ ఇతి నిశ్చితే సతి ద్వయోః త్రయాణాం సర్వేషాం వా తత్ అవిరోధాయ ఏకస్య ఏవ లక్షణా న దోషాయ. తథా చ శాస్త్రస్థైః అభ్యుపగమ్యతే. కార్య వాక్యార్థ వాదిభిః లౌకిక వాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే, అపూర్వ కార్యే ఏవ లిఙాదేః ముఖ్య వృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్విత స్వార్థ అభిధాయినాం చ ఇతరేషాం పదానామ్ అపూర్వ కార్యాన్వితః ఏవ ముఖ్యార్థః ఇతి క్రియా కార్యాన్విత ప్రతిపాదనం లాక్షణికమ్ ఏవ. అతః వాక్య తాత్పర్య అవిరోధాయ సర్వ పదానాం లక్షణా అపి న దోషః. అతః ఇదమేవ అర్థజాతం ప్రతిపాదయన్తః వేదాన్తాః ప్రమాణమ్.

ప్రత్యక్షాది విరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వమ్ ఉక్తమ్. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్. విరోధః ఏవ న దృశ్యతే, నిర్విశేష

సన్మాత్ర బ్రహ్మ గ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య.

నను చ, 'ఘటో అస్తి', 'పటో అస్తి' ఇతి నానాకార వస్తు విషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్ర గ్రాహీ ఇత్యుచ్యతే? విలక్షణ గ్రహణ అభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామ్ ఏక విషయత్వేన ధారావాహిక విజ్ఞానవత్ ఏక వ్యవహార హేతుతా ఏవ స్యాత్, సత్యం, తథా ఏవ అత్ర వివిచ్యతే.

కథమ్? 'ఘటో అస్తి' ఇత్యత్ర అస్తిత్వం తత్ భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోః అపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్ష మూలత్వం సమ్భవతి, తయోః భిన్న కాలజ్ఞాన ఫలత్వాత్, ప్రత్యక్ష జ్ఞానస్య చ ఏకక్షణ వర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయః ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూప గ్రహణ తత్ ప్రతియోగి స్మరణ సవ్యపేక్షత్వాత్ ఏవ స్వరూప విషయత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్ ఇతి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతః భ్రాన్తి మూలః ఏవ భేద వ్యవహారః.

కిఞ్చ, భేదో నామ కశ్చిత్ పదార్థో న్యాయవిద్భిః నిరూపయితుం న శక్యతే. భేదః తావత్ న వస్తు స్వరూపమ్, వస్తు స్వరూపే గృహీతే స్వరూప వ్యవహారవత్ సర్వస్మాత్ భేద వ్యవహార ప్రసక్తేః. న చ వాచ్యం స్వరూపే గృహీతే అపి భిన్నః ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగి స్మరణ సవ్యపేక్షత్వాత్ తత్ స్మరణ అభావేన తదానీమ్ ఏవ న భేద

వ్యవహారః ఇతి. స్వరూప మాత్ర భేద వాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా చ నఉత్ప్రేక్షితుం క్షమా, స్వరూప భేదయోః స్వరూపత్వ అవిశేషాత్. యథా స్వరూప వ్యవహారో న ప్రతియోగి అపేక్షః, భేద వ్యవహారః అపి తథా ఏవ స్యాత్. హస్తః కరః ఇతివత్ ఘటో భిన్నః ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాత్ భేదః అవశ్య ఆశ్రయణీయః, అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదే చ తస్యాపి భేదః తద్ధర్మః తస్యాపి ఇతి అనవస్థా. కిఞ్చ, జాత్యాది విశిష్ట వస్తు గ్రహణే సతి భేదగ్రహణం, భేదగ్రహణే సతి జాత్యాది విశిష్ట వస్తు గ్రహణమ్ ఇతి అన్యోన్య ఆశ్రయణమ్. అతః భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్య ఏవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్.

కిఞ్చ, 'ఘటః అస్తి', 'పటః అస్తి', 'ఘటః అనుభూయతే', 'పటః అనుభూయతే' ఇతి సర్వే పదార్థాః సత్తానుభూతి ఘటితాః ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమ్ అనువర్తమానం దృశ్యతే ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాః తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః, రజ్జు సర్పాదివత్. యథా రజ్జుః అధిష్ఠానతయా అనువర్తమానా పరమార్థా సతీ, వ్యావర్తమానాః సర్ప భూదళన అమ్బుధారాదయః అపరమార్థాః.

నను చ, రజ్జు సర్పాదౌ, 'రజ్జుః ఇయం, న సర్పః' ఇత్యాది రజ్జ్వాది అధిష్ఠాన యాథార్థ్య జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేః

అపారమార్థ్యమ్, న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేః అపి పారమార్థ్యం, న అనువర్తమానతయా, కిన్తు అబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామ్ అబాధితానాం కథమ్ అపారమార్థ్యమ్? ఉచ్యతే. ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిః, సా కిం రూపా? ఇతి వివేచనీయమ్. కిం 'ఘటః అస్తి' ఇత్యత్ర పటాది అభావః?. సిద్ధం తర్హి ఘటః అస్తి ఇత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్. అతః బాధ ఫలభూతా విషయ నివృత్తిః వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామ్ అపారమార్థ్యం సాధయతి, రజ్జువత్ సన్మాత్రమ్ అబాధితమ్ అనువర్తతే. తస్మాత్ సన్మాత్ర అతిరేకి సర్వమ్ అపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి - సత్ పరమార్థః, అనువర్తమానత్వాత్, రజ్జు సర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయః అపరమార్థాః, వ్యావర్తమానత్వాత్, రజ్జ్వాది అధిష్ఠాన సర్పాదివత్ ఇతి. ఏవం సతి, అనువర్తమానా అనుభూతిః ఏవ పరమార్థః. సా ఏవ సతీ.

నను చ, సన్మాత్రమ్ అనుభూతేః విషయతయా తతో భిన్నమ్. మా ఏవమ్. భేదో హి ప్రత్యక్ష అవిషయత్వాత్ దుర్నిరూపత్వాత్ చ పురస్తాత్ ఏవ నిరస్తః. అతః ఏవ సతః అనుభూతి విషయభావః అపి న ప్రమాణ పదవీమ్ అనుసరతి. తస్మాత్ సత్ అనుభూతిః ఏవ. సా చ స్వతః సిద్ధా, అనుభూతిత్వాత్. అన్యతః సిద్ధౌ ఘటాదివత్ అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గః. కిఞ్చ అనుభావ అపేక్షా చ అనుభూతేః న శక్యా కల్పయితుమ్, సత్తయా ఏవ ప్రకాశమానత్వాత్.

న హి అనుభూతిః వర్తమానా ఘటాదివత్ అప్రకాశా దృశ్యతే, యేన పరాయత్త ప్రకాశా అభ్యుపగమ్యేత.

అథ ఏవం మనుషే - ఉత్పన్నాయామ్ అపి అనుభూతౌ విషయమాత్రమ్ అవభాసతే - ఘటః అనుభూయతే ఇతి. న హి కశ్చిత్ 'ఘటః అయమ్' ఇతి జానన్, తదానీమ్ ఏవ అవిషయ భూతామ్ అనిదంభావామ్ అనుభూతిమ్ అపి అనుభవతి. తస్మాత్, ఘటాది ప్రకాశ నిష్పత్తౌ చక్షురాది కరణ సన్నికర్షవత్ అనుభూతేః సద్భావః ఏవ హేతుః. తదనన్తరమ్ అర్థగత కాదాచిత్క ప్రకాశ అతిశయ లిఙ్గేన అనుభూతిః అనుమీయతే.

ఏవం తర్హి, అనుభూతేః అజడాయాః అర్థవత్ జడత్వమ్ ఆపద్యతే ఇతి చేత్, కిమిదమ్ అజడత్వం నామ? న తావత్ స్వసత్తాయాః ప్రకాశ అవ్యభిచారః, సుఖాదిషు అపి తత్సంభవాత్. న హి కదాచిత్ అపి సుఖాదయః సన్తః న ఉపలభ్యన్తే, అతః అనుభూతిః స్వయమేవ న అనుభూయతే, అర్థాన్తరం స్పృశతః అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మ స్పర్శవత్ అశక్యత్వాత్ ఇతి. తదిదమ్ అనాకలిత అనుభవ విభవస్య స్వమతి విజృమ్భితమ్, అనుభూతి వ్యతిరేకిణః విషయ ధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివత్ అనుపలబ్ధేః, ఉభయ అభ్యుపేత అనుభూత్యా ఏవ అశేష వ్యవహార ఉపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్య ధర్మ కల్పనా అనుపపత్తేశ్చ. అతః న అనుభూతిః అనుమీయతే. నాపి జ్ఞానాన్తర

సిద్ధా. అపి తు సర్వం సాధయన్తీ అనుభూతిః స్వయమేవ సిద్ధ్యతి.

ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిః అనన్యాధీన స్వధర్మ వ్యవహారా, స్వసంబన్ధాత్, అర్థాన్తరే తద్ధర్మ వ్యవహార హేతుత్వాత్. యః స్వసంబన్ధాత్ అర్థాన్తరే యద్ధర్మ వ్యవహార హేతుః, స తయోః స్వస్మిన్ అనన్యాధీనో దృష్టః, యథా రూపాదిః చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిః హి పృథివ్యాదౌ స్వసంబన్ధాత్ చాక్షుషత్వాది జనయన్ స్వస్మిన్ అరూపాది సంబన్ధాధీనః చాక్షుషత్వాదౌ. అతః అనుభూతిః ఆత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశతే ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః.

సా ఇయం స్వయం ప్రకాశ అనుభూతిః నిత్యా చ, ప్రాగభావాది అభావాత్. తత్ అభావశ్చ స్వతః సిద్ధత్వాత్ ఏవ. న హి అనుభూతేః స్వతః సిద్ధాయాః ప్రాగభావః స్వతః అన్యతో వా అవగన్తుం శక్యతే. అనుభూతిః స్వ అభావమ్ అవగమయన్తీ సతీ తావత్ న అవగమయతి, తస్యాః సత్త్వే విరోధాత్ ఏవ తత్ అభావః నాస్తి ఇతి కథం సా స్వ అభావమ్ అవగమయతి? ఏవమ్ అసత్యపి న అవగమయతి. అనుభూతిః స్వయమ్ అసతీ స్వ అభావే కథం ప్రమాణం భవేత్? నాపి అన్యతః అవగన్తుం శక్యతే, అనుభూతేః అనన్య గోచరత్వాత్. అస్యాః ప్రాగభావం సాధయత్ ప్రమాణమ్ 'అనుభూతిః ఇయమ్' ఇతి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్. స్వతః సిద్ధత్వేన 'ఇయమ్' ఇతి విషయీకార అనర్హత్వాత్, న తత్ప్రాగభావో అన్యతః శక్యావగమః.

అతః అస్యాః ప్రాగభావ అభావాత్ ఉత్పత్తిః న శక్యతే వక్తుమ్ ఇతి ఉత్పత్తి ప్రతిసంబద్ధాశ్చ అన్యే అపి భావ వికారాః తస్యాః న సన్తి.

అనుత్పన్నా ఇయమ్ అనుభూతిః ఆత్మని నానాత్వమ్ అపి న సహతే, వ్యాపక విరుద్ధ ఉపలబ్ధేః. న హి అనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్. భేదాదీనామ్ అనుభావ్యత్వేన చ రూపాదేః ఇవ అనుభూతి ధర్మత్వం న సంభవతి. అతః అనుభూతేః అనుభవ స్వరూపత్వాత్ ఏవ అన్యః అపి కశ్చిత్ అనుభావ్యః న అస్యాః ధర్మః. యతః నిర్ధూత నిఖిల భేదా సంవిత్, అతః ఏవ న అస్యాః స్వరూప అతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిత్ అస్తీతి స్వప్రకాశ రూపా సా ఏవ ఆత్మా, అజడత్వాత్ చ. అనాత్మత్వ వ్యాప్తం జడత్వం సంవిది వ్యావర్తమానమ్ అనాత్మత్వమ్ అపి హి సంవిదో వ్యావర్తయతి.

నను చ, 'అహం జానామి' ఇతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతి సిద్ధా - నైవమ్. సా భ్రాన్తి సిద్ధా, రజతతా ఇవ శుక్తి శకలస్య, అనుభూతేః స్వాత్మని కర్తృత్వ అయోగాత్. అతః 'మనుష్యః అహమ్' ఇతి అత్యన్త బహిర్భూత మనుష్యత్వాది విశిష్ట పిణ్డ ఆత్మాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి అధ్యస్తమ్. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానక్రియా కర్తృత్వమ్. తత్ చ విక్రియాత్మకం జడం వికారి ద్రవ్య అహంకార గ్రన్థిస్థమ్ అవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి? దృశి అధీన సిద్ధిత్వాత్ ఏవ రూపాదేః ఇవ కర్తృత్వాదేః న ఆత్మ ధర్మత్వమ్. సుషుప్తి మూర్ఛాదౌ

అహం ప్రత్యయ అపాయే అపి ఆత్మానుభవ దర్శనేన న ఆత్మనః అహం ప్రత్యయ గోచరత్వమ్. కర్తృత్వే అహం ప్రత్యయ గోచరత్వే చ ఆత్మనః అభ్యుపగమ్యమానే దేహస్య ఇవ జడత్వ పరాక్త్వ అనాత్మత్వాది ప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః. అహం ప్రత్యయ గోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాత్ దేహాత్ తత్క్రియా ఫల స్వర్గాదేః భోక్తుః ఆత్మనో అన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథా అహం అర్థాత్ జ్ఞాతుః అపి విలక్షణః సాక్షీ ప్రత్యగాత్మా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

ఏవమ్ అవిక్రియ అనుభవ స్వరూపస్య ఏవ అభివ్యఞ్జకః జడః అపి అహఙ్కారః స్వాశ్రయతయా తమ్ అభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయా అభివ్యఙ్గ్య అభివ్యఞ్జనమ్ అభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః. దర్పణ జల ఖణ్డాదిః హి ముఖ చన్ద్రబిమ్బ గోత్వాదికమ్ ఆత్మస్థతయా అభివ్యనక్తి. తత్కృతః 'అయం జానామి అహమ్' ఇతి భ్రమః. స్వప్రకాశాయాః అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్య జడరూప అహంకారేణ అభివ్యఙ్గ్యత్వమ్ ఇతి మా వోచః. రవికర నికర అభి వ్యఙ్గ్య కరతలస్య తత్ అభివ్యఞ్జకత్వ దర్శనాత్, జాలక రన్ధ్ర నిష్క్రాన్త ద్యుమణి కిరణానాం తదభివ్యఙ్గ్యేన అపి కరతలేన స్ఫుటతర ప్రకాశో హి దృష్ట చరః. యతో 'అహం జానామి' ఇతి జ్ఞాతా అయమ్ అహమర్థః చిన్మాత్ర ఆత్మనః న పారమార్థికో ధర్మః, అతః ఏవ సుషుప్తి ముక్త్యోః న అన్వేతి. తత్ర హి అహమర్థ ఉల్లేఖ విగమేన స్వాభావిక అనుభవ మాత్ర రూపేణ ఆత్మా అవభాసతే. అతః ఏవ సుప్తోత్థితః

కదాచిత్ 'మామపి అహం న జ్ఞాతవాన్' ఇతి పరామృశతి. తస్మాత్ పరమార్థతః నిరస్త సమస్త భేద వికల్ప నిర్విశేష చిన్మాత్రైక రస కూటస్థ నిత్య సంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృ జ్ఞేయ జ్ఞాన రూప వివిధ విచిత్ర భేదాః వివర్తతే ఇతి తన్మూలభూత అవిద్యా నిబర్హణాయ నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త స్వభావ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యా ప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తాః ఆరభ్యన్తే ఇతి.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ

మహా పూర్వపక్షః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

మహా సిద్ధాన్తః.

తదిదమ్ ఔపనిషద పరమపురుష వరణీయతా హేతు గుణ విశేష విరహిణామ్ అనాది పాప వాసనా దూషిత అశేష శేముషీకాణామ్ అనధిగత పద వాక్య స్వరూప తదర్థ యాథాత్మ్య ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణ వృత్త తదితికర్తవ్యతా రూప సమీచీన న్యాయ మార్గాణాం వికల్ప అసహ వివిధ కుతర్క కల్క కల్పితమ్ ఇతి న్యాయ అనుగృహీత వాక్య ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణ వృత్త యాథాత్మ్యవిద్భిః అనాదరణీయమ్.

తథాహి - నిర్విశేష వస్తు వాదిభిః నిర్విశేషే వస్తుని ఇదం ప్రమాణమ్ ఇతి న శక్యతే వక్తుమ్, సవిశేష వస్తు విషయత్వాత్ సర్వ ప్రమాణానామ్.

యస్తు స్వానుభవ సిద్ధమితి స్వగోష్ఠీ నిష్ఠః సమయః సోஉపి ఆత్మ సాక్షిక సవిశేష అనుభవాత్ ఏవ నిరస్తః, 'ఇదమహమ్ అదర్శమ్' ఇతి కేనచిత్ విశేషేణ విశిష్ట విషయత్వాత్ సర్వేషామ్ అనుభవానామ్. సవిశేషో అపి అనుభూయమానః అనుభవః కేనచిత్ యుక్తి ఆభాసేన నిర్విశేషః ఇతి నిష్కృష్యమాణః సత్తా అతిరేకిభిః స్వ అసాధారణైః స్వభావ విశేషైః నిష్క్రష్టవ్యః ఇతి నిష్కర్ష హేతుభూతైః సత్తా అతిరేకిభిః స్వ అసాధారణైః స్వభావ విశేషైః సవిశేషః ఏవ అవతిష్ఠతే. అతః

కైశ్చిత్ విశేషైః విశిష్టస్య ఏవ వస్తునః అన్యే విశేషాః నిరస్యన్తే ఇతి న క్వచిత్ నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః.

ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుః విషయ ప్రకాశన స్వభావతయా ఉపలబ్ధేః. స్వాప మద మూర్ఛాసు చ సవిశేషః ఏవ అనుభవః ఇతి స్వావసరే నిపుణతరమ్ ఉపపాదయిష్యామః. స్వ అభ్యుపగతాః చ నిత్యత్వాదయః హి అనేకే విశేషాః సన్త్యేవ. తే చ న వస్తుమాత్రమ్ ఇతి శక్య ఉపపాదనాః, వస్తు మాత్ర అభ్యుపగమే సత్యపి విధా భేద వివాద దర్శనాత్, స్వాభిమత తద్విధా భేదైశ్చ స్వమత ఉపపాదనాత్. అతః ప్రామాణిక విశేషైః విశిష్టమేవ వస్తు ఇతి వక్తవ్యమ్.

శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేషే ఏవ వస్తుని అభిధాన సామర్థ్యమ్, పద వాక్య రూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతి ప్రత్యయ యోగేన హి పదత్వమ్. ప్రకృతి ప్రత్యయయోః అర్థ భేదేన పదస్య ఏవ విశిష్టార్థ ప్రతిపాదనమ్ అవర్జనీయమ్. పద భేదశ్చ అర్థభేద నిబన్ధనః. పద సంఘాత రూపస్య వాక్యస్య అనేక పదార్థ సంసర్గ విశేష అభిధాయిత్వేన నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదన అసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేష వస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్.

ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పక సవికల్పక భేద భిన్నస్య న నిర్విశేష వస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాది అనేక పదార్థ విశిష్ట విషయత్వాత్ ఏవ సవిశేష విషయమ్. నిర్వికల్పకమ్ అపి సవిశేష

విషయమేవ, సవికల్పకే స్వస్మిన్ అనుభూత పదార్థ విశిష్ట ప్రతిసన్ధాన హేతుత్వాత్.

నిర్వికల్పకం నామ కేనచిత్ విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణమ్, న సర్వ విశేష రహితస్య, తథా భూతస్య కదాచిత్ అపి గ్రహణ అదర్శనాత్, అనుపపత్తేశ్చ. కేనచిత్ విశేషేణ 'ఇదమ్ ఇత్థమ్' ఇతి హి సర్వా ప్రతీతిః ఉపజాయతే, త్రికోణ సాస్నాది సంస్థాన విశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణ అయోగాత్. అతః నిర్వికల్పకమ్ ఏకజాతీయ ద్రవ్యేషు ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణమ్.

ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణం సవికల్పకమ్ ఇత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణే గోత్వాదేః అనువృత్త ఆకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణేషు ఏవ అనువృత్తి ప్రతీతిః. ప్రథమ ప్రతీతి అనుసంహిత వస్తు సంస్థాన రూప గోత్వాదేః అనువృత్తి ధర్మ విశిష్టత్వం ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణ అవసేయమ్ ఇతి ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్. సాస్నాది వస్తు సంస్థానరూప గోత్వాదేః అనువృత్తిః న ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణే గృహ్యతే ఇతి ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వమ్, న పునః సంస్థాన రూప జాత్యాదేః అగ్రహణాత్. సంస్థాన రూప జాత్యాదేః అపి ఐన్ద్రియికత్వ అవిశేషాత్ సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డ గ్రహణే అపి ససంస్థానమ్ ఏవ వస్తు 'ఇత్థమ్' ఇతి గృహ్యతే. అతో ద్వితీయాది

పిణ్డ గ్రహణేషు గోత్వాదేః అనువృత్తి ధర్మ విశిష్టతా సంస్థానివత్ సంస్థానవత్ చ సర్వదా ఏవ గృహ్యతే ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమ్ ఏవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిత్ అపి న నిర్విశేష విషయత్వమ్.

అతః ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమ్ అపి నిరస్తమ్. 'ఇదమ్ ఇత్థమ్' ఇతి ప్రతీతౌ 'ఇదమ్', 'ఇత్థమ్' భావయోః ఐక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే? తత్ర ఇత్థమ్భావః సాస్నాది సంస్థాన విశేషః, తద్విశేష్యం ద్రవ్యమ్ ఇదమ్అంశః ఇతి అనయోః ఐక్యం ప్రతీతి పరాహతమ్ ఏవ. తథాహి - ప్రథమమ్ ఏవ వస్తు ప్రతీయమానం సకలేతర వ్యావృత్తమ్ ఏవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాది సంస్థాన విశేష విశిష్టతయా 'ఇత్థమ్' ఇతి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణ విశేష్య భావ ప్రతిపత్తౌ తయోః అత్యన్త భేదః ప్రతీత్యా ఏవ సువ్యక్తః. తత్ర దణ్డ కుణ్డలాదయః పృథక్ సంస్థాన సంస్థితాః స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్ క్వచిత్ ద్రవ్యాన్తర విశేషణతయా అవతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయః తు ద్రవ్య సంస్థానతయా ఏవ పదార్థభూతాః సన్తః ద్రవ్య విశేషణతయా అవస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణ విశేష్య భావః సమానః. తత ఏవ తయోః భేద ప్రతిపత్తిశ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః - పృథక్ స్థితి ప్రతిపత్తి యోగ్యాః దణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు నియమేన తదనర్హాః ఇతి. అతో వస్తు విరోధః ప్రతీతి పరాహతః ఇతి ప్రతీతి ప్రకార నిహ్నవాత్ ఏవ ఉచ్యతే. ప్రతీతి ప్రకారో హి ఇదమిత్థమ్ ఇత్యేవ సర్వ సమ్మతః. తదేతత్ సూత్రకారేణ ''నైకస్మిన్నసంభవాత్'' ఇతి సువ్యక్తమ్

ఉపపాదితమ్. అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేష విషయత్వేన ప్రత్యక్షాది దృష్ట సమ్బన్ధ విశిష్ట విషయత్వాత్ అనుమానమ్ అపి సవిశేష విషయమేవ.

ప్రమాణ సఙ్ఖ్యా వివాదే అపి సర్వాభ్యుపగత ప్రమాణానామ్ అయమేవ విషయః ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః. వస్తుగత స్వభావ విశేషైః తదేవ వస్తు 'నిర్విశేషమ్' ఇతి వదన్ జననీ వన్ధ్యాత్వ ప్రతిజ్ఞాయామ్ ఇవ స్వవాక్ విరోధమపి న జానాతి.

యత్తు - ప్రత్యక్షం సన్మాత్ర గ్రాహిత్వేన న భేద విషయమ్, భేదశ్చ వికల్ప అసహత్వాత్ దుర్నిరూపః ఇత్యుక్తమ్, తదపి జాత్యాది విశిష్టస్య ఏవ వస్తునః ప్రత్యక్ష విషయత్వాత్ జాత్యాదేః ఏవ ప్రతియోగి అపేక్షయా వస్తునః స్వస్య చ భేద వ్యవహార హేతుత్వాత్ చ దూరోత్సారితమ్. సంవేదనవత్ రూపాదివత్ చ పరత్ర వ్యవహార విశేష హేతోః స్వస్మిన్ అపి తత్ వ్యవహార హేతుత్వం యుష్మాభిః అభ్యుపేతం భేదస్య అపి సమ్భవత్యేవ. అత ఏవ చ న అనవస్థా, అన్యోన్య ఆశ్రయణఞ్చ. ఏక క్షణ వర్తిత్వే అపి ప్రత్యక్ష జ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తు భేద రూప తత్సంస్థాన రూప గోత్వాదేః గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తర గ్రాహ్యం న కిఞ్చిదిహ తిష్ఠతి.

అపి చ, సన్మాత్ర గ్రాహిత్వే, 'ఘటో అస్తి', 'పటో అస్తి' ఇతి విశిష్ట విషయా ప్రతీతిః విరుధ్యతే. యది చ సన్మాత్రాతిరేకి వస్తు సంస్థాన రూప జాత్యాది లక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః, కిమితి

అశ్వార్థీ మహిష దర్శనేన నివర్తతే? సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్ తత్తత్ ప్రతిపత్తి విషయ సహచారిణః సర్వే శబ్దాః ఏకైక ప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే? కిఞ్చ అశ్వే హస్తిని చ సంవేదనయోః ఏక విషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీత గ్రాహిత్వాత్, విశేష అభావాత్ చ స్మృతి వైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేష అభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థ విషయత్వమ్ ఏవ అభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామ్ ఏక విషయతాయాం ఏకేన ఏవ సంవేదనేన అశేష గ్రహణాత్ అన్ధ బధిరాది అభావశ్చ ప్రసజ్యేత. న చ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే, తస్య రూప రూపి రూపైకార్థ సమవేత పదార్థ గ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా, స్పర్శవత్ వస్తు విషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీన్యపి న సన్మాత్ర విషయాణి, కిన్తు శబ్ద రస గన్ధ లక్షణ విశేష విషయాణి ఏవ. అతః సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కిఞ్చిత్ ఇహ దృశ్యతే.

నిర్విశేష సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణ ఏవ గ్రహణే తద్విషయ అగమస్య ప్రాప్త విషయత్వేన అనువాదకత్వమ్ ఏవ స్యాత్, సన్మాత్ర బ్రహ్మణః ప్రమేయ భావశ్చ. తతో జడత్వ నాశిత్వాదయః త్వయా ఏవ ఉక్తాః. అతః వస్తు సంస్థాన రూప జాత్యాది లక్షణ భేద విశిష్ట విషయమేవ ప్రత్యక్షమ్, సంస్థాన అతిరేకిణో అనేకేషు ఏకాకార బుద్ధి బోధ్యస్య అదర్శనాత్, తావతా ఏవ గోత్వాది జాతి వ్యవహార ఉపపత్తేః. అతిరేకవాదే అపి సంస్థానస్య (ఉభయ) సంప్రతిపన్నత్వాత్ చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వ అసాధారణం రూపమ్

ఇతి యథావస్తు సంస్థానమ్ అనుసన్ధేయమ్. జాతి గ్రహణేన ఏవ భిన్నః ఇతి వ్యవహార సంభవాత్, పదార్థాన్తర అదర్శనాత్, అర్థాన్తర వాదినా అపి అభ్యుపగతత్వాత్ చ, గోత్వాదిః ఏవ భేదః.

నను చ, జాత్యాదిః ఏవ భేదశ్చేత్ తస్మిన్ గృహీతే తత్ వ్యవహారవత్ భేద వ్యవహారః అపి స్యాత్. సత్యం. భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే ఏవ, గోత్వాది వ్యవహారాత్. గోత్వాదిః ఏవ హి సకలేతర వ్యావృత్తిః, గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతర సజాతీయ బుద్ధి వ్యవహారయోః నివృత్తేః. భేద గ్రహణేన ఏవ హి అభేద నివృత్తిః. 'అయమ్ అస్మాత్ భిన్నః' ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగి నిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్నః ఇతి వ్యవహారః ఇత్యుక్తమ్.

యత్ పునః ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేన అపారమార్థ్యమ్ ఉక్తం, తదనాలోచిత బాధ్య బాధక భావ వ్యావృత్తి అనువృత్తి విశేషస్య భ్రాన్తి పరికల్పితమ్. ద్వయోః జ్ఞానయోః విరోధే హి బాధ్య బాధక భావః. బాధితస్య ఏవ వ్యావృత్తిః. అత్ర ఘట పటాదిషు దేశ కాల భేదేన విరోధః ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః, తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్య అభావః ప్రతిపన్నః చేత్, తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వమ్, బాధితస్య చ నివృత్తిః. దేశాన్తర కాలాన్తర సంబన్ధితయా అనుభూతస్య అన్య దేశ కాలయోః అభావ ప్రతిపత్తౌ న విరోధః ఇతి కథమత్ర బాధ్య

బాధక భావః? అన్యత్ర నివృత్తస్య అన్యత్ర నివృత్తిః వా కథమ్ ఉచ్యతే? రజ్జు సర్పాదిషు తు తద్దేశ కాల సంబన్ధితయా ఏవ అభావ ప్రతీతేః విరోధః బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చ ఇతి. దేశ కాలాన్తర దృష్టస్య దేశ కాలాన్తర వ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వ వ్యాప్తం న దృష్టమ్ ఇతి న వ్యావర్తమానత్వ మాత్రమ్ అపారమార్థ్య హేతుః.

యత్తు - అనువర్తమానత్వాత్ సత్ పరమార్థః ఇతి, తత్ సిద్ధమేవ ఇతి న సాధనమ్ అర్హతి. అతో న సన్మాత్ర మేవ వస్తు. అనుభూతి సద్విశేషయోః చ విషయ విషయి భావేన భేదస్య ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాత్ అబాధితత్వాత్ చ 'అనుభూతిః ఏవ సతీ' ఇత్యేతదపి నిరస్తమ్.

యత్తు - అనుభూతేః స్వయం ప్రకాశత్వమ్ ఉక్తమ్, తద్విషయ ప్రకాశన వేలాయాం జ్ఞాతుః ఆత్మనః తథా ఏవ, న తు సర్వేషాం సర్వదా తథా ఏవ ఇతి నియమః అస్తి, పరానుభవస్య హాన ఉపాదానాది లిఙ్గక అనుమాన జ్ఞాన విషయత్వాత్, స్వానుభవస్య అపి అతీతస్య అజ్ఞాసిషమ్ ఇతి జ్ఞాన విషయత్వ దర్శనాత్ చ. అతో అనుభూతిః చేత్ స్వతః సిద్ధా ఇతి వక్తుం న శక్యతే.

అనుభూతేః అనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమ్ ఇత్యపి దురుక్తమ్, స్వగత అతీత అనుభవానాం పరగత అనుభవానాం చ అనుభావ్యత్వేన అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గాత్. పరానుభవ అనుమాన

అనభ్యుపగమే చ శబ్దార్థ సంబన్ధ గ్రహణ అభావేన సమస్త శబ్ద వ్యవహార ఉచ్ఛేద ప్రసఙ్గః. ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమ్ అనుమాయ తదుపపత్తిః చ క్రియతే, సా చ న ఉపపద్యతే. న చ అన్యవిషయత్వే అననుభూతిత్వమ్. అనుభూతిత్వం నామ వర్తమాన దశాయాం స్వసత్తయా ఏవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వమ్. స్వసత్తయా ఏవ స్వవిషయ సాధనత్వం వా. తే చ అనుభవాన్తర అనుభావ్యత్వే అపి స్వానుభవ సిద్ధేన అపగచ్ఛతే ఇతి న అనుభూతిత్వమ్ అపగచ్ఛతి. ఘటాదేః తు అననుభూతిత్వమ్ ఏతత్ స్వభావ విరహాత్, న అనుభావ్యత్వాత్. తథా అనుభూతేః అననుభావ్యత్వే అపి అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గో దుర్వారః, గగన కుసుమాదేః అననుభావ్యస్య అననుభూతిత్వాత్. గగన కుసుమాదేః అననుభూతిత్వమ్ అసత్త్వ ప్రయుక్తమ్, న అననుభావ్యత్వ ప్రయుక్తమ్ ఇతి చేత్, ఏవం తర్హి ఘటాదేః అపి అజ్ఞాన అవిరోధిత్వమ్ ఏవ అననుభూతిత్వ నిబన్ధనమ్, న అనుభావ్యత్వమ్ ఇతి ఆస్థీయతామ్. అనుభూతేః అనుభావ్యత్వే అజ్ఞాన అవిరోధిత్వమ్ అపి తస్యాః ఘటాదేః ఇవ ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, అననుభావ్యత్వే అపి గగన కుసుమాదేః ఇవ అజ్ఞాన అవిరోధిత్వమ్ అపి ప్రసజ్యతే ఏవ. అతో అనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమ్ ఇతి ఉపహాస్యమ్.

యత్తు సంవిదః స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాది అభావాత్ ఉత్పత్తిః నిరస్యతే, తదన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతే.

ప్రాగభావస్య గ్రాహక అభావాత్ అభావః న శక్యతే వక్తుమ్, అనుభూత్యా ఏవ గ్రహణాత్. కథమ్ అనుభూతిః సతీ తదానీమేవ స్వ అభావం విరుద్ధమ్ అవగమయతి ఇతి చేత్, న హి అనుభూతిః స్వసమకాల వర్తినమ్ ఏవ విషయీకరోతి ఇత్యస్తి నియమః, అతీత అనాగతయోః అవిషయత్వ ప్రసఙ్గాత్. అథ మన్యసే, అనుభూతి ప్రాగభావాదేః సిద్ధ్యతః తత్ సమకాల భావ నియమః అస్తీతి. కిం త్వయా క్వచిత్ ఏవం దృష్టమ్, యేన నియమం బ్రవీషి? హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదిః సిద్ధః ఇతి న తదపహ్నవః. తత్ ప్రాగభావం చ తత్ సమకాల వర్తినమ్ అనున్మత్తః కో బ్రవీతి? ఇన్ద్రియ జన్మనః ప్రత్యక్షస్య హి ఏష స్వభావ నియమః యత్ స్వసమకాల వర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వమ్, న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చ, స్మరణ అనుమాన ఆగమ యోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తర వర్తినః అపి గ్రహణ దర్శనాత్. అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయ అవినాభావః. న హి ప్రమాణస్య స్వసమకాల వర్తినా అవినాభావః అర్థసంబన్ధః, అపి తు యద్దేశ కాలాది సంబన్ధితయా యో అర్థః అవభాసతే, తస్య తథా విధ ఆకార మిథ్యాత్వ ప్రత్యనీకతా. అతః ఇదమపి నిరస్తమ్ - స్మృతిః న బాహ్య విషయా, నష్టే అపి అర్థే స్మృతి దర్శనాత్ - ఇతి.

అథోచ్యేత, న తావత్ సంవిత్ ప్రాగభావః ప్రత్యక్ష అవసేయః, అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తర అవసేయః, లిఙ్గాది అభావాత్. న హి సంవిత్ ప్రాగభావ వ్యాప్తమ్ ఇహ లిఙ్గమ్ ఉపలభ్యతే. న

అనుపపత్తిః అపి కస్యచిత్ దృశ్యతే, న చ ఆగమః తద్విషయః దృష్టచరః. అతః తత్ ప్రాగభావః ప్రమాణ అభావాత్ ఏవ న సేత్స్యతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వ విభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణ అభావే అవరూఢశ్చేత్ యోగ్య అనుపలబ్ధ్యా ఏవ అభావః సమర్థితః ఇతి ఉపశామ్యతు భవాన్.

కిఞ్చ, ప్రత్యక్ష జ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తా కాలే సన్తం సాధయత్ తస్య న సర్వదా సత్తామ్ అవగమయత్ దృశ్యతే ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తర కాలసత్తా న ప్రతీయతే, తత్ అప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాల పరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాది విషయమ్ ఏవ సంవేదనం స్వయం కాల అనవచ్ఛిన్నం ప్రతీతం చేత్, సంవేదన విషయః ఘటాదిః అపి కాల అనవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేత ఇతి నిత్యః స్యాత్. నిత్యం చేత్, సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమ్ ఇత్యేవ ప్రతీయేత, న చ తథా ప్రతీయతే. ఏవమ్ అనుమానాది సంవిదః అపి కాల అనవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాః చేత్ స్వవిషయాన్ అపి కాల అనవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయన్తి ఇతి తే చ సర్వే కాల అనవచ్ఛిన్నాః నిత్యాః స్యుః, సంవిదనురూప స్వరూపత్వాత్ విషయాణామ్. న చ నిర్విషయా కాచిత్ సంవిత్ అస్తి, అనుపలబ్ధేః. విషయ ప్రకాశనతయా ఏవ ఉపలబ్ధేః ఏవ హి సంవిదః స్వయం ప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయ ప్రకాశనతా స్వభావ విరహే సతి స్వయం ప్రకాశత్వ అసిద్ధేః, అనుభూతేః అనుభవాన్తర అననుభావ్యత్వాత్ చ సంవిదః తుచ్ఛతా ఏవ స్యాత్. న చ స్వాప మద మూర్ఛాదిషు సర్వ విషయ శూన్యా

కేవలా ఏవ సంవిత్ పరిస్ఫురతి ఇతి వాచ్యమ్, యోగ్య అనుపలబ్ధి పరాహతత్వాత్. తాసు అపి దశాసు అనుభూతిః అనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధ సమయే అనుసంధానం స్యాత్, న చ తదస్తి.

నను, అనుభూతస్య పదార్థస్య స్మరణ నియమః న దృష్టచరః. అతః స్మరణ అభావః కథమ్ అనుభవ అభావం సాధయేత్? ఉచ్యతే. నిఖిల సంస్కార తిరస్కృతికర దేహ విగమాది ప్రబల హేతు విరహే అపి అస్మరణ నియమ అనుభవ అభావమ్ ఏవ సాధయతి. న కేవలమ్ అస్మరణ నియమాత్ అనుభవ అభావః. సుప్తోత్థితస్య 'ఇయన్తం కాలం న కిఞ్చిత్ అహమ్ అజ్ఞాసిషమ్' ఇతి ప్రత్యవమర్శేన ఏవ సిద్ధేః. న చ సత్యపి అనుభవే తత్ అస్మరణ నియమః విషయ అవచ్ఛేద విరహాత్ అహఙ్కార విగమాత్ వా ఇతి శక్యతే వక్తుమ్, అర్థాన్తర అననుభవస్య అర్థాన్తర అభావస్య చ అనుభూతార్థాన్తర అస్మరణ హేతుత్వ అభావాత్. తాసు అపి దశాసు అహమర్థః అనువర్తతే ఇతి చ వక్ష్యతే.

నను, స్వాపాది దశాసు అపి సవిశేషో అనుభవః అస్తీతి పూర్వమ్ ఉక్తమ్. సత్యముక్తమ్. స తు ఆత్మానుభవః, స చ సవిశేషః ఏవ ఇతి స్థాపయిష్యతే. ఇహ తు సకల విషయ విరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిత్ నిషిధ్యతే. కేవలా ఏవ సంవిత్ ఆత్మానుభవః ఇతి చేత్, న. సా చ సాశ్రయా ఇతి హి ఉపపాదయిష్యతే. అతః అనుభూతిః

సతీ స్వయం స్వ ప్రాగభావం న సాధయతి ఇతి ప్రాగభావ అసిద్ధిః న శక్యతే వక్తుమ్. అనుభూతేః అనుభావ్యత్వ సంభవ ఉపపాదనేన అన్యతః అపి అసిద్ధిః నిరస్తా. తస్మాత్ న ప్రాగభావాది అసిద్ధ్యా సంవిదో అనుత్పత్తిః ఉపపత్తిమతీ.

యదపి అస్యాః అనుత్పత్త్యాః వికారాన్తర నిరసనమ్, తదపి అనుపపన్నమ్, ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్, తస్య హి జన్మ అభావే అపి వినాశః దృశ్యతే. భావేషు ఇతి విశేషణే తర్క కుశలతా ఆవిష్కృతా భవతి, తథా చ భవదభిమతా అవిద్యా అనుత్పన్నా ఏవ వివిధ వికారాస్పదమ్ తత్త్వజ్ఞాన ఉదయాత్ అన్తవతీ చేతి తస్యామ్ అనైకాన్త్యమ్. తద్వికారాః సర్వే మిథ్యాభూతాః ఇతి చేత్, కిం భవతః పరమార్థభూతో అపి అస్తి వికారః యేన ఏతత్ విశేషణమ్ అర్థవత్ భవతి? న హి అసౌ అభ్యుపగమ్యతే.

యదపి అనుభూతిః అజత్వాత్ స్వస్మిన్ విభాగం న సహతే ఇతి, తదపి న ఉపపద్యతే, అజస్య ఏవ ఆత్మనః దేహ ఇన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్, అనాదిత్వేన చ అభ్యుపగతాయాః అవిద్యాయాః ఆత్మనః వ్యతిరేకస్య అవశ్య ఆశ్రయణీయత్వాత్. స విభాగో మిథ్యారూపః ఇతి చేత్ జన్మ ప్రతిబద్ధః పరమార్థ విభాగః కిం క్వచిత్ దృష్టః త్వయా? అవిద్యాయాః ఆత్మనః పరమార్థతః విభాగ అభావే వస్తుతః హి అవిద్యా ఏవ స్యాత్ ఆత్మా. అబాధిత ప్రతిపత్తి సిద్ధ దృశ్య భేద సమర్థనేన

దర్శన భేదః అపి సమర్థితః ఏవ, ఛేద్యభేదాత్ ఛేదన భేదవత్.

యదపి న అస్యాదృశేః దృశి రూపాయాః దృశ్యః కశ్చిదపి ధర్మః అస్తి, దృశ్యత్వాత్ ఏవ తేషాం న దృశి ధర్మత్వమ్ ఇతి చ, తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణ సిద్ధైః నిత్యత్వ స్వయం ప్రకాశత్వాది ధర్మైః ఉభయమ్ అనైకాన్తికమ్. న చ తే సంవేదన మాత్రం, స్వరూప భేదాత్. స్వసత్తయా ఏవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిత్ విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనమ్. స్వయం ప్రకాశతా తు స్వసత్తయా ఏవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిత్ అశేష పదార్థ సాధారణం వ్యవహార ఆనుగుణ్యమ్. సర్వకాల వర్తమానత్వం హి నిత్యత్వమ్, ఏకత్వమ్ ఏక సంఖ్యా అవచ్ఛేదః ఇతి. తేషాం జడత్వాత్ అభావ రూపతాయామ్ అపి తథాభూతైః అపి చైతన్య ధర్మభూతైః తైః అనైకాన్త్యమ్ అపరిహార్యమ్. సంవిది తు స్వరూప అతిరేకేణ జడత్వాది ప్రత్యనీకత్వమ్ ఇతి అభావరూపః భావరూపో వా ధర్మః న అభ్యుపేతః చేత్, తత్తత్ నిషేధోక్త్యా కిమపి న ఉక్తం భవేత్.

అపి చ సంవిత్ సిద్ధ్యతి వా? న వా? సిద్ధ్యతి చేత్ సధర్మతా స్యాత్. న చేత్ తుచ్ఛతా, గగన కుసుమాదివత్. సిద్ధిః ఏవ సంవిత్ ఇతి చేత్, కస్య, కం ప్రతి? ఇతి వక్తవ్యమ్. యది న కస్యచిత్ కఞ్చిత్ ప్రతి, సా తర్హి న సిద్ధిః. సిద్ధిః హి పుత్రత్వమ్ ఇవ కస్యచిత్ కఞ్చిత్ ప్రతి భవతి. ఆత్మనః ఇతి చేత్, కో అయమాత్మా? నను సంవిదేవ

ఇత్యుక్తమ్, సత్యమ్ ఉక్తమ్. దురుక్తం తు తత్. తథా హి - కస్యచిత్ పురుషస్య కిఞ్చిత్ అర్థజాతం ప్రతి సిద్ధి రూపతయా తత్సంబన్ధినీ సా సంవిత్ స్వయం కథమ్ ఇవ ఆత్మ భావమ్ అనుభవేత్?

ఏతదుక్తం భవతి - అనుభూతిః ఇతి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేన ఏవ కస్యచిత్ వస్తునః వ్యవహార ఆనుగుణ్య ఆపాదన స్వభావః జ్ఞానావగతి సంవిదాది అపర నామా సకర్మకో అనుభవితుః ఆత్మనః ధర్మవిశేషః. 'ఘటమ్ అహం జానామి', 'ఇమమ్ అర్థమ్ అవగచ్ఛామి', 'పటమహం సంవేద్మి' ఇతి సర్వేషామ్ ఆత్మ సాక్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్ స్వభావతయా హి తస్యాః స్వయం ప్రకాశతా భవతాపి ఉపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృ ధర్మ విశేషస్య కర్మత్వవత్ కర్తృత్వమ్ అపి దుర్ఘటమ్ ఇతి. తథా హి అస్య కర్తుః స్థిరత్వం కర్తృ ధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య సుఖ దుఃఖాదేః ఇవ ఉత్పత్తి స్థితి నిరోధాః చ ప్రత్యక్షమ్ ఈక్ష్యన్తే. కర్తృ స్థైర్యం తావత్ స ఏవ అయమర్థః పూర్వం మయా అనుభూతః ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్ష సిద్ధమ్. 'అహం జానామి', 'అహమ్ అజ్ఞాసిషమ్', 'జ్ఞాతుః ఏవ మమ ఇదానీం జ్ఞానం నష్టమ్' ఇతి చ సంవిత్ ఉత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్ష సిద్ధాః ఇతి కుతః తదైక్యమ్? ఏవం క్షణ భఙ్గిన్యాః సంవిదః ఆత్మత్వ అభ్యుపగమే, 'పూర్వేద్యుః దృష్టమ్', 'అపరేద్యుః ఇదమహమ్ అదర్శమ్' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా చ న ఘటతే. అన్యేన అనుభూతస్య న హి అన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాన సంభవః.

కిఞ్చ, అనుభూతేః ఆత్మత్వ అభ్యుపగమే తస్య అనిత్యత్వే అపి ప్రతిసన్ధాన అసంభవః తదవస్థః. ప్రతిసన్ధానం హి పూర్వాపర కాల స్థాయినమ్ అనుభవితారమ్ ఉపస్థాపయతి, న అనుభూతి మాత్రమ్, 'అహమేవ ఇదం పూర్వమపి అన్వభూవమ్' ఇతి. భవతః అపి అనుభూతేః న హి అనుభవితృత్వమ్ ఇష్టమ్. అనుభూతిః అనుభూతి మాత్రమేవ. సంవిత్ నామ కాచిత్ నిరాశ్రయా నిర్విషయా వా అత్యన్త అనుపలబ్ధేః న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. ఉభయ అభ్యుపేతా సంవిదేవ ఆత్మా ఇతి ఉపలబ్ధి పరాహతమ్. అనుభూతి మాత్రమేవ పరమార్థః ఇతి నిష్కర్షక హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః.

నను చ, 'అహం జానామి' ఇతి అస్మత్ ప్రత్యయే యో అనిదమంశః ప్రకాశైక రసః చిత్ పదార్థః స ఆత్మా, తస్మిన్ తద్బల నిర్భాసితతయా యుష్మత్ అర్థ లక్షణః 'అహం జానామి' ఇతి సిద్ధ్యన్ అహమర్థః చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మత్ అర్థః ఏవ. నైతదేవమ్, 'అహం జానామి' ఇతి ధర్మ ధర్మితయా ప్రత్యక్ష ప్రతీతి విరోధాత్ ఏవ.

కిఞ్చ,

శ్లో॥ "అహమర్థో న చేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్,
అహం బుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే. 1

శ్లో॥ నిరస్తాఖిల దుఃఖోఽహమ్ అనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్,
భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే. 2

శ్లో॥ అహ మర్థ వినాశ శ్చేత్ మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి,
అపసర్పేదసౌ మోక్ష కథా ప్రస్తావ గన్ధతః. 3

శ్లో॥ మయి నష్టే అపి మత్తో అన్యా కాచిత్ జ్ఞప్తిరవస్థితా,
ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి న భవిష్యతి. 4

శ్లో॥ స్వసమ్బన్ధితయా హ్యస్యాః సత్తా విజ్ఞప్తితాది చ,
స్వసమ్బన్ధ వియోగే తు జ్ఞప్తిరేవ న సిద్ధ్యతి. 5

శ్లో॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేః అసిద్ధివత్,
అతో అహమర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్. 6

"విజ్ఞాతారమరే కేన", "జానాత్యేవ" ఇతి చ శ్రుతిః. "ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞః" ఇతి చ స్మృతిః. "నాత్మా శ్రుతేః" ఇత్యారభ్య సూత్రకారః అపి వక్ష్యతి. "జ్ఞోఽత ఏవ" ఇతి. అతః న ఆత్మా జ్ఞప్తి మాత్రమ్ ఇతి స్థితమ్.

అహం ప్రత్యయ సిద్ధో హి అస్మదర్థః, యుష్మత్ ప్రత్యయ విషయః యుష్మదర్థః. 'తత్రాహం జానామి' ఇతి సిద్ధః జ్ఞాతా యుష్మదర్థః ఇతి వచనం, 'జననీ మే వన్ధ్యా' ఇతివత్, వ్యాహత అర్థఞ్చ. న చ అసౌ జ్ఞాతా అహమ్ అర్థో అన్యాధీన ప్రకాశః, స్వయం ప్రకాశత్వాత్. చైతన్య స్వభావతా హి స్వయం ప్రకాశతా. యః ప్రకాశ స్వభావః, సో అనన్యాధీన ప్రకాశః, దీపవత్. న హి

దీపాదేః స్వప్రభా బల నిర్భాసితత్వేన అప్రకాశత్వమ్ అన్యాధీన ప్రకాశత్వఞ్చ. కిం తర్హి? దీపః స్వయంప్రకాశ స్వభావః స్వయమేవ ప్రకాశతే, అన్యాన్ అపి ప్రకాశయతి స్వప్రభయా.

ఏత దుక్తం భవతి - యథా ఏకమేవ తేజో ద్రవ్యం ప్రభా ప్రభావత్ రూపేణ అవతిష్ఠతే, యద్యపి ప్రభా ప్రభావత్ ద్రవ్య గుణభూతా, తథాపి తేజో ద్రవ్యమేవ న శౌక్ల్యాదివత్ గుణః, స్వాశ్రయాత్ అన్యత్రాపి వర్తమానత్వాత్ రూపవత్త్వాత్ చ, శౌక్ల్యాది వైధర్మ్యాత్, ప్రకాశవత్త్వాత్ చ తేజః ద్రవ్యమేవ, న అర్థాన్తరమ్. ప్రకాశవత్త్వఞ్చ స్వస్వరూపస్య అన్యేషాఞ్చ ప్రకాశకత్వాత్. అస్యాః తు గుణత్వ వ్యవహారః నిత్య తదాశ్రయత్వ తత్ శేషత్వ నిబన్ధనః. న చ ఆశ్రయ అవయవాః విశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్రభా ఇత్యుచ్యన్తే, మణి ద్యుమణి ప్రభృతీనాం వినాశ ప్రసఙ్గాత్. దీపే అపి అవయవి ప్రతిపత్తిః కదాచిదపి న స్యాత్. న హి విశరణ స్వభావ అవయవాః దీపాః చతురఙ్గుల మాత్రం నియమేన పిణ్డీ భూతాః ఊర్ధ్వమ్ ఉద్గమ్య తతః పశ్చాత్ యుగపదేవ తిర్యక్ ఊర్ధ్వమ్ అధశ్చ ఏకరూపా విశీర్ణాః ప్రచరన్తి ఇతి శక్యం వక్తుమ్. అతః సప్రభాకాః ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణమ్ ఉత్పన్నాః వినశ్యన్తి ఇతి పుష్కల కారణ క్రమ ఉపనిపాతాత్ తద్వినాశే వినాశాత్ చ అవగమ్యతే. ప్రభాయాః స్వాశ్రయ సమీపే ప్రకాశ ఆధిక్యమ్ ఔష్ణ ఆధిక్యమ్ ఇత్యాది ఉపలబ్ధి వ్యవస్థాప్యమ్, అగ్న్యాదీనామ్ ఔష్ణ్యాదివత్. ఏవమ్ ఆత్మా చిద్రూపః ఏవ చైతన్య గుణకః ఇతి.

చిద్రూపతా హి స్వయం ప్రకాశతా.

తథా హి శ్రుతయః - "స యథా సైన్ధవ ఘనో అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ, ఏవం వా అరే అయమాత్మా అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘన ఏవ", "విజ్ఞానఘన ఏవ", "అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః భవతి", "న విజ్ఞాతుః విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపో విద్యతే", "అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా", "కతమ ఆత్మేతి యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః", "ఏషహి ద్రష్టా స్ప్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః", "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్", "జానాత్యేవాయం పురుషః", "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్", "స ఉత్తమః పురుషః", "నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్", "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టుః ఇమా ష్షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి", "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ మనోమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః" ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ "జ్ఞోఽత ఏవ" ఇతి. అతః స్వయం ప్రకాశః అయమాత్మా జ్ఞాతా ఏవ, న ప్రకాశమాత్రమ్. ప్రకాశత్వాత్ ఏవ కస్యచిదేవ భవేత్ ప్రకాశః, దీపాది ప్రకాశవత్. తస్మాత్ న ఆత్మా భవితుమ్ అర్హతి సంవిత్. సంవిత్, అనుభూతి, జ్ఞానాది శబ్దాః సంబన్ధి శబ్దాః ఇతి చ శబ్దార్థవిదః. న హి లోక వేదయోః జానాత్యాదేః అకర్మకస్య అకర్తృకస్య చ ప్రయోగో దృష్టచరః.

యచ్చ ఉక్తమ్ అజడత్వాత్ సంవిత్ ఏవ ఆత్మా ఇతి, తత్ర ఇదం ప్రష్టవ్యమ్. అజడత్వమ్ ఇతి కిమ్ అభిప్రేతమ్? స్వసత్తాప్రయుక్త ప్రకాశత్వమ్ ఇతి చేత్, తథా సతి దీపాదిషు అనైకాన్త్యమ్. సంవిత్ అతిరిక్త ప్రకాశ ధర్మ అనభ్యుపగమేన అసిద్ధిః విరోధశ్చ. అవ్యభిచరిత ప్రకాశ సత్తాకత్వమ్ అపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాత్ నిరస్తమ్. యది ఉచ్యేత సుఖాదిః అవ్యభిచరిత ప్రకాశః అపి అన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివత్ జడత్వేన అనాత్మా ఇతి, జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే? తదపి హి అన్యస్య ఏవ అహమర్థస్య జ్ఞాతుః అవభాసతే, 'అహం సుఖీ' ఇతివత్ జానామి 'అహమ్' ఇతి. అతః స్వస్మై ప్రకాశమానత్వ రూపమ్ అజడత్వం సంవిది అసిద్ధమ్. తస్మాత్ స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయా ఏవ సిద్ధ్యన్ అజడో అహమర్థః ఏవ ఆత్మా. జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్ సమ్బన్ధాయత్తా. తత్ కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేః ఇవ స్వాశ్రయ చేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమ్ ఇతరం ప్రతి అప్రకటత్వం చ. అతః న జ్ఞప్తి మాత్రమ్ ఆత్మా. అపి తు జ్ఞాతా ఏవ అహమర్థః.

అథ యదుక్తమ్ అనుభూతిః పరమార్థతః నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయా అవభాసతే, రజతతయా ఏవ శుక్తిః నిరధిష్ఠాన భ్రమా అనుపపత్తేః ఇతి, తత్ అయుక్తమ్. తథా సతి అనుభవ సామానాధికరణ్యేన అనుభవితా అహమర్థః ప్రతీయేత, అనుభూతిః అహమ్ ఇతి, పురోవస్థిత భాస్వర ద్రవ్య ఆకారతయా రజతాదిః ఇవ. అత్ర తు పృథక్ అవభాసమానః ఏవ

ఇయమ్ అనుభూతిః అర్థాన్తరమ్ అహమర్థం విశినష్టి, దణ్డః ఇవ దేవదత్తమ్. తథా హి 'అనుభవామి అహమ్' ఇతి ప్రతీతిః. తదేవమ్ అస్మదర్థమ్ అనుభూతి విశిష్టం ప్రకాశయన్ 'అనుభవామి అహమ్' ఇతి ప్రత్యయః దణ్డ మాత్రే దణ్డీ దేవదత్తః ఇతి ప్రత్యయవత్ విశేషణ భూత అనుభూతి మాత్ర అవలమ్బనః కథమ్ ఇవ ప్రతిజ్ఞాయేత?

యదపి ఉక్తం 'స్థూలః అహమ్' ఇత్యాది దేహాత్మాభిమానవతః ఏవ జ్ఞాతృత్వ ప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి మిథ్యా ఇతి, తత్ అయుక్తమ్. ఆత్మతయా అభిమతాయాః అనుభూతేః అపి మిథ్యాత్వం స్యాత్, తద్వత్ ఏవ ప్రతీతేః. సకలేతర ఉపమర్ది తత్త్వ జ్ఞాన అబాధితత్వేన అనుభూతేః న మిథ్యాత్వమ్ ఇతి చేత్, హన్త! ఏవం సతి తత్ అబాధాత్ ఏవ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి న మిథ్యా.

యదపి ఉక్తమ్ అవిక్రియస్య ఆత్మనో జ్ఞానక్రియా కర్తృత్వ రూపం జ్ఞాతృత్వం న సమ్భవతి, అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పద అవ్యక్త పరిణామ అహఙ్కార గ్రన్థిస్థమ్ ఇతి న జ్ఞాతృత్వమ్ ఆత్మనః అపి తు అన్తఃకరణ రూపస్య అహఙ్కారస్య. కర్తృత్వాదిః హి రూపాదివత్ దృశ్య ధర్మః, కర్తృత్వే అహం ప్రత్యయ గోచరత్వే చ ఆత్మనః అభ్యుపగమ్యమానే దేహస్య ఏవ అనాత్మత్వ పరాక్త్వ జడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చ ఇతి, నైతత్ ఉపపద్యతే. దేహస్య ఏవ అచేతనత్వ ప్రకృతి పరిణామత్వ దృశ్యత్వ పరాక్త్వ పరార్థత్వాది యోగాత్, అన్తఃకరణ

రూపస్య అహఙ్కారస్య చేతన అసాధారణ స్వభావత్వాత్ చ జ్ఞాతృత్వస్య.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిః దృశ్యత్వ పరాక్త్వాది హేతుభిః తత్ ప్రత్యనీక ద్రష్టృత్వ ప్రత్యక్త్వాదేః వివిచ్యతే, ఏవమ్ అన్తఃకరణ రూప అహఙ్కారో అపి తత్ ద్రవ్యత్వాత్ ఏవ తైరేవ హేతుభిః తస్మాత్ వివిచ్యతే ఇతి. అతః విరోధాత్ ఏవ న జ్ఞాతృత్వమ్ అహంకారస్య, దృశిత్వవత్. యథా దృశిత్వం తత్కర్మణో అహంకారస్య న అభ్యుపగమ్యతే తథా జ్ఞాతృత్వమ్ అపి న తత్కర్మణః అభ్యుపగన్తవ్యమ్. న చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమ్. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞాన గుణ ఆశ్రయత్వమ్. జ్ఞానం చ అస్య నిత్యస్య స్వాభావిక ధర్మత్వేన నిత్యమ్. నిత్యత్వం చ ఆత్మనః "నాత్మా శ్రుతేః" ఇత్యాదిషు వక్ష్యతి. "జ్ఞోఽత ఏవ" ఇత్యత్ర 'జ్ఞః' ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమ్ ఇతి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ మణి ప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమ్ ఇవ జ్ఞానాశ్రయత్వమ్ అపి అవిరుద్ధమ్ ఇత్యుక్తమ్. స్వయమ్ అపరిచ్ఛిన్నమ్ ఏవ జ్ఞానం సంకోచ వికాస అర్హమ్ ఇతి ఉపపాదయిష్యామః.

అతః క్షేత్రజ్ఞ అవస్థాయాం కర్మణా సంకుచిత స్వరూపం తత్తత్ కర్మానుగుణ తరతమ భావేన వర్తతే, తచ్చ ఇన్ద్రియ ద్వారేణ వ్యవస్థితమ్. తమిమమ్ ఇన్ద్రియ ద్వారా జ్ఞాన ప్రసరమ్ అపేక్ష్య

ఉదయాస్తమయ వ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞాన ప్రసరే తు కర్తృత్వమ్ అస్త్యేవ. తత్ చ న స్వాభావికమ్, అపి తు కర్మ కృతమితి అవిక్రియ స్వరూపః ఏవ ఆత్మా. ఏవంరూప విక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాన స్వరూపస్య ఆత్మనః ఏవ ఇతి న కదాచిత్ అపి జడస్య అహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వ సంభవః.

జడ స్వరూపస్య అపి అహఙ్కారస్య చిత్ సన్నిధానేన తత్ ఛాయా ఆపత్త్యా తత్సంభవః ఇతిచేత్, కా ఇయం చిత్ ఛాయా ఆపత్తిః? కిమ్ అహఙ్కార ఛాయా ఆపత్తిః సంవిదః? ఉత సంవిత్ ఛాయా ఆపత్తిః అహఙ్కారస్య? న తావత్ సంవిదః, సంవిదః జ్ఞాతృత్వ అనభ్యుపగమాత్. నాపి అహఙ్కారస్య, ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వ అయోగాత్. ద్వయోః అపి అచాక్షుషత్వాత్ చ. న హి అచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా. అథ అగ్ని సంపర్కాత్ అయః పిణ్డ ఔష్ణ్యవత్ చిత్ సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వ ఉపలబ్ధిః ఇతి చేత్, నైతత్, సంవిది వస్తుతః జ్ఞాతృత్వ అనభ్యుపగమాత్ ఏవ న తత్ సంపర్కాత్ అహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధివాన్. అహఙ్కారస్య తు అచేతనస్య జ్ఞాతృత్వ అసంభవాత్ ఏవ సుతరాం న తత్ సంపర్కాత్ సంవిది జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధివాన్.

యదపి ఉక్తమ్ ఉభయత్ర న వస్తుతః జ్ఞాతృత్వమ్ అస్తి, అహఙ్కారస్తు అనుభూతేః అభివ్యఞ్జకః స్వాత్మస్థామ్ ఏవ అనుభూతిమ్

అభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివత్ ఇతి, తదయుక్తమ్, ఆత్మనః స్వయం జ్యోతిషః జడస్వరూప అహఙ్కార అభివ్యఙ్గ్యత్వ అయోగాత్. తదుక్తమ్- "శాన్తాఙ్గార ఇవాదిత్యమ్ అహఙ్కారో జడాత్మకః, స్వయంజ్యోతిషమ్ ఆత్మానం వ్యనక్తీతి న యుక్తిమత్" ఇతి స్వయం ప్రకాశ అనుభావాధీన సిద్ధయో హి సర్వే పదార్థాః, తత్ర తదాయత్త ప్రకాశో అచిత్ అహఙ్కారో అనుదిత అనస్తమిత స్వరూప ప్రకాశమ్ అశేష అర్థసిద్ధి హేతుభూతమ్ అనుభవమ్ అభివ్యనక్తి ఇతి ఆత్మవిదః పరిహసన్తి. కిఞ్చ అహఙ్కార అనుభవయోః స్వభావ విరోధాత్ అనుభూతేః అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గాత్ చ న వ్యఙ్క్తృ వ్యఙ్గ్య భావః. యథోక్తమ్ "వ్యఙ్క్తృ వ్యఙ్గ్యత్వమన్యోన్యం న చ స్యాత్ప్రాతికూల్యతః, వ్యఙ్గ్యత్వే అననుభూతిత్వమ్ ఆత్మని స్యాద్యథా ఘటః" ఇతి న చ రవికర నికరాణాం స్వాభివ్యఙ్గ్య కరతల అభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిత్ అభివ్యఙ్గ్య అహంకార అభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదః సాధీయః. తత్రాపి రవికరనికరాణాం కరతల అభివ్యఙ్గ్యత్వ అభావాత్. కరతల ప్రతిహత గతయః హి రశ్మయః బహులాః స్వయమేవ స్ఫుటతరమ్ ఉపలభ్యన్తే ఇతి తద్బాహుల్య మాత్ర హేతుత్వాత్ కరతలస్య న అభివ్యంజకత్వమ్.

కిఞ్చ, అస్య సంవిత్ స్వరూపస్య ఆత్మనః అహఙ్కార నిర్వర్త్య అభివ్యక్తిః కిం రూపా? న తావత్ ఉత్పత్తిః, స్వతః సిద్ధతయా అనన్య ఉత్పాద్యత్వ అభ్యుపగమాత్. నాపి తత్ప్రకాశనమ్, తస్యాః అనుభవాన్తర అననుభావ్యత్వాత్. తతః ఏవ చ న తదనుభవ సాధన

అనుగ్రహః. స హి ద్విధా, జ్ఞేయస్య ఇన్ద్రియ సంబన్ధ హేతుత్వేన వా, యథా జాతి నిజ ముఖాది గ్రహణే వ్యక్తి దర్పణాదీనాం నయనాది ఇన్ద్రియ సంబన్ధ హేతుత్వేన బోద్ధృ గత కల్మష అపనయనేన వా, యథా పరతత్త్వ అవబోధన సాధనస్య శాస్త్రస్య శమ దమాదినా. యథోక్తమ్ - "కరణానామ్ అభూమిత్వాత్ న తత్సంబంధ హేతుతా" ఇతి.

కిఞ్చ, అనుభూతేః అనుభావ్యత్వ అభ్యుపగమే అపి అహమ్ అర్థేన న తదనుభవ సాధన అనుగ్రహః సువచః. స హి అనుభావ్య అనుభవ ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధక నిరసనేన భవేత్, యథా రూపాది గ్రహణోత్పత్తి నిరోధి సన్తమస నిరసనేన చక్షుషో దీపాదినా. న చ ఇహ తథావిధం నిరసనీయం సంభావ్యతే. న తావత్ సంవిత్ ఆత్మగతం తత్ జ్ఞానోత్పత్తి నిరోధి కిఞ్చిదపి అహఙ్కార అపనేయమ్ అస్తి. అస్తి హి అజ్ఞానమితి చేత్, న, అజ్ఞానస్య అహఙ్కార అపనోద్యత్వ అనభ్యుపగమాత్. జ్ఞానమేవ హి అజ్ఞానస్య నివర్తకమ్. న చ సంవిత్ ఆశ్రయత్వమ్ అజ్ఞానస్య సంభవతి. జ్ఞాన సమాన ఆశ్రయత్వాత్ తత్సమాన విషయత్వాత్ చ జ్ఞాతృ భావ విషయభావ విరహితే జ్ఞానమాత్రే సాక్షిణి న అజ్ఞానం భవితుమ్ అర్హతి. యథా జ్ఞానాశ్రయత్వ ప్రసక్తి శూన్యత్వేన ఘటాదేః న అజ్ఞానాశ్రయత్వమ్, తథా జ్ఞానమాత్రే అపి జ్ఞానాశ్రయత్వ అభావేన న అజ్ఞానాశ్రయత్వం స్యాత్. సంవిదః అజ్ఞానాశ్రయత్వ అభ్యుపగమే అపి ఆత్మతయా అభ్యుపగతాయాః

తస్యాః జ్ఞానవిషయత్వ అభావేన జ్ఞానేన న తద్గతా జ్ఞాన నివృత్తిః. జ్ఞానం హి స్వవిషయే ఏవ అజ్ఞానం నివర్తయతి, యథా రజ్జ్వాదౌ. అతో న కేనాపి కదాచిత్ సంవిత్ ఆశ్రయమ్ అజ్ఞానమ్ ఉచ్ఛిద్యేత, అస్య చ సదసత్ అనిర్వచనీయస్య అజ్ఞానస్య స్వరూపమేవ దుర్నిరూపమ్ ఇత్యుపరిష్టాత్ వక్ష్యతే. జ్ఞాన ప్రాగభావ రూపస్య చ అజ్ఞానస్య జ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వ అభావేన న తత్ నిరసనేన తత్ జ్ఞానసాధన అనుగ్రహః. అతో న కేనాపి ప్రకారేణ అహఙ్కారేణ అనుభూతేః అభివ్యక్తిః.

న చ స్వాశ్రయతయా అభివ్యఙ్గ్య అభివ్యఞ్జనమ్ అభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః ప్రదీపాదిషు అదర్శనాత్, యథావస్థిత పదార్థ ప్రతీతి అనుగుణ స్వాభావ్యాత్ చ జ్ఞాన తత్సాధనయోః అనుగ్రాహకస్య చ. తత్ చ స్వతః ప్రామాణ్య న్యాయ సిద్ధమ్. న చ దర్పణాదిః ముఖాదేః అభివ్యఞ్జకః, అపి తు చాక్షుష తేజః ప్రతిఫలన రూప దోష హేతుః. తద్దోష కృతశ్చ తత్ర అన్యథా అవభాసః, అభివ్యఞ్జకః తు ఆలోకాదిః ఏవ. న చ ఇహ తథా అహఙ్కారేణ సంవిది స్వప్రకాశాయాం తాదృశ దోష ఆపాదనం సంభవతి. వ్యక్తేః తు జాతిః ఆకారః ఇతి తత్ ఆశ్రయతయా ప్రతీతిః, న తు వ్యక్తి వ్యఙ్గ్యత్వాత్. అతః అన్తఃకరణభూత అహఙ్కారస్థతయా సంవిత్ ఉపలబ్ధేః వస్తుతః దోషతః వా న కిఞ్చిదిహ కారణమ్ ఇతి న అహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వం తథా ఉపలబ్ధిః వా. తస్మాత్ స్వతః ఏవ

జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యన్ అహమర్థః ఏవ ప్రత్యగాత్మా, న జ్ఞప్తి మాత్రమ్. అహంభావ విగమే తు జ్ఞప్తేః అపి న ప్రత్యక్త్వ సిద్ధిః ఇత్యుక్తమ్.

తమోగుణ అభిభవాత్ పరాక్ అర్థ అనుభవ అభావాత్ చ అహమర్థస్య వివిక్త స్ఫుట ప్రతిభాసా అభావే అపి ఆప్రబోధాత్ 'అహమ్' ఇతి ఏకాకారేణ ఆత్మనః స్ఫురణాత్ సుషుప్తౌ అపి న అహం భావ విగమః. భవదభిమతాయాః అనుభూతేః అపి తథా ఏవ ప్రథా ఇతి వక్తవ్యమ్. న హి సుప్తోత్థితః కశ్చిత్ అహం భావ వియుక్త అర్థాన్తర ప్రత్యనీకాకారా జ్ఞప్తిః అహమ్ అజ్ఞాన సాక్షితయా అవతిష్ఠః ఇత్యేవం విధాం స్వాప సమకాలామ్ అనుభూతిం పరామృశతి. ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః - 'సుఖమ్ అహమ్ అస్వాప్సమ్' ఇతి, అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీమ్ అపి అహమర్థస్య ఏవ ఆత్మనః సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వఞ్చ జ్ఞాయతే. న చ వాచ్యమ్, యథా ఇదానీం సుఖం భవతి, తథా తదానీమ్ అస్వాప్సమ్ ఇతి ఏషా ప్రతిపత్తిః ఇతి, అతత్ రూపత్వాత్ ప్రతిపత్తేః. న చ, అహమ్ అర్థస్య ఆత్మనః అస్థిరత్వేన తదానీమ్ అహమ్ అర్థస్య సుఖిత్వ అనుసన్ధాన అనుపపత్తిః. యతః సుషుప్తి దశాయాః ప్రాక్ అనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితః 'మయా ఇదం కృతం', 'మయా ఇదమ్ అనుభూతమ్', 'అహమ్ ఏతత్ అవోచమ్' ఇతి పరామృశతి. 'ఏతావన్తం కాలం న కిఞ్చిత్ అహమ్ అజ్ఞాసిషమ్' ఇతి చ పరామృశతి ఇతి చేత్, తతః కిమ్? న కిఞ్చిదితి కృత్స్న ప్రతిషేధః ఇతి చేత్, న, (న) అహమ్

అవేదిషమ్ ఇతి వేదితుః అహమర్థస్య ఏవ అనువృత్తేః వేద్య విషయో హి స ప్రతిషేధః, న కిఞ్చిత్ ఇతి నిషేధస్య కృత్స్న విషయత్వే భవత్ అభిమత అనుభూతిః అపి ప్రతిషిద్ధా స్యాత్.

సుషుప్తి సమయే తు, అనుసన్ధీయమానమ్ అహమర్థమ్ ఆత్మానం జ్ఞాతారమ్ 'అహమ్' ఇతి పరామృశ్య 'న కిఞ్చిత్ అవేదిషమ్' ఇతి వేదనే తస్య ప్రతిషిధ్యమానే తస్మిన్ కాలే నిషిధ్యమానాయాః విత్తేః సిద్ధిమ్, అనువర్తమానస్య జ్ఞాతుః అహమర్థస్య చ అసిద్ధిమ్ అనేన ఏవ 'న కిఞ్చిత్ అహమ్ అవేదిషమ్' ఇతి పరామర్శేన సాధయన్, తమ్ ఇమమర్థం దేవానామ్ ఏవ సాధయతు. 'మామపి అహం న జ్ఞాతవాన్' ఇతి అహమర్థస్య అపి తదానీమ్ అనుసన్ధానం ప్రతీయతే ఇతి చేత్, స్వానుభవ స్వవచనయోః విరోధమ్ అపి న జానన్తి భవన్తః. 'అహం మాం న జ్ఞాతవాన్' ఇతి హి అనుభవ వచనే 'మామ్' ఇతి కిం నిషిధ్యతే ఇతి చేత్, సాధు పృష్టం భవతా, తదుచ్యతే. అహమర్థస్య జ్ఞాతుః అనువృత్తేః న స్వరూపం నిషిధ్యతే, అపి తు ప్రబోధ సమయే అనుసన్ధీయమానస్య అహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాది విశిష్టతా. 'అహం మాం న జ్ఞాతవాన్' ఇత్యుక్తే విషయో వివేచనీయః. జాగరిత అవస్థా అనుసంహిత జాత్యాది విశిష్టో అస్మత్అర్థో 'మామ్' ఇత్యంశస్య విషయః. స్వాప్యయ అవస్థా ప్రసిద్ధా విశద స్వానుభవైకతానశ్చ అహమర్థః 'అహమ్' ఇత్యంశస్య విషయః. అత్ర 'సుప్తః అహమ్', 'ఈదృశః అహమ్' ఇతి చ 'మామపి న జ్ఞాతవాన్

అహమ్' ఇత్యేవ ఖలు అనుభవ ప్రకారః.

కిఞ్చ, సుషుప్తౌ ఆత్మా అజ్ఞాన సాక్షిత్వేన ఆస్తే ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాత్ జ్ఞాతృత్వమ్ ఏవ. న హి అజానతః సాక్షిత్వమ్. జ్ఞాతా ఏవ హి లోక వేదయోః సాక్షీ ఇతి వ్యపదిశ్యతే, న జ్ఞానమాత్రమ్. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః "సాక్షాత్ ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్" ఇతి సాక్షాత్ జ్ఞాతః ఏవ సాక్షి శబ్దమ్, స చ అయం సాక్షీ జానామి ఇతి ప్రతీయమానః అస్మదర్థః ఏవ ఇతి కుతః తదానీమ్ అహమర్థః న ప్రతీయేత? ఆత్మనే స్వయమ్ అవభాసమానః అహమ్ ఇత్యేవ అవభాసతే ఇతి స్వాపాది అవస్థాసు అపి ఆత్మా ప్రకాశమానః అహమ్ ఇత్యేవ అవభాసతే ఇతి సిద్ధమ్.

యత్తు - మోక్ష దశాయామ్ అహమర్థః నానువర్తతే ఇతి తత్ అపేశలమ్. తథా సతి ఆత్మనాశః ఏవ అపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతః స్యాత్. న చ అహమర్థః ధర్మ మాత్రమ్, యేన తత్ విగమే అపి అవిద్యా నివృత్తౌ ఇవ స్వరూపమ్ అవతిష్ఠేత. ప్రత్యుత స్వరూపమేవ అహమర్థః ఆత్మనః. జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః. 'అహం జానామి', 'జ్ఞానం మే జాతమ్' ఇతి చ అహమర్థః ధర్మతయా జ్ఞాన ప్రతీతేః ఏవ. అపి చ యః పరమార్థతః భ్రాన్త్యా వా ఆధ్యాత్మికాది దుఃఖైః దుఃఖితయా స్వాత్మానమ్ అనుసన్ధత్తే, 'అహం దుఃఖీ' ఇతి, 'సర్వమేతత్ దుఃఖజాతమ్ అపునర్భవమ్ అపోహ్య కథమ్ అహమ్

అనాకులః స్వస్థో భవేయమ్’ ఇతి ఉత్పన్న మోక్ష రాగః స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధన అనుష్ఠానేన యది ‘అహమేవ న భవిష్యామి’ ఇతి అవగచ్ఛేత్, అపసర్పేత్ ఏవ అసౌ మోక్ష కథా ప్రస్తావాత్. తతశ్చ అధికారి విరహాత్ ఏవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమ్ అప్రమాణం స్యాత్. ‘అహమ్’ ఉపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమ్ అపవర్గే అవతిష్ఠతే ఇతి చేత్, కిమనేన? మయి నష్టే అపి కిమపి ప్రకాశ మాత్రమ్ అపవర్గే అవతిష్ఠతే ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే.

అతః అహమర్థస్య ఏవ, జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతః, ప్రత్యగాత్మత్వమ్. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తౌ అపి అహమ్ ఇత్యేవ ప్రకాశతే, స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్. యో యః స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమ్ ఇత్యేవ ప్రకాశతే. యథా తథా అవభాసమానత్వేన ఉభయవాది సమ్మతః సంసారీ ఆత్మా. యః పునః ‘అహమ్’ ఇతి న చకాస్తి నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే, యథా ఘటాదిః. స్వస్మై ప్రకాశతే చ అయం ముక్తాత్మా, (స) తస్మాత్ అహమిత్యేవ ప్రకాశతే. న చ అహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్య అజ్ఞత్వ సంసారిత్వాది ప్రసఙ్గః, మోక్ష విరోధాత్, అజ్ఞత్వాది అహేతుత్వాత్ చ అహం ప్రత్యయస్య. అజ్ఞానం నామ స్వరూప అజ్ఞానమ్? అన్యథా జ్ఞానం? విపరీత జ్ఞానం వా? అహమ్ ఇత్యేవ ఆత్మనః స్వరూపమ్ ఇతి స్వరూప జ్ఞాన రూపః అహం ప్రత్యయః న అజ్ఞత్వమ్ ఆపాదయతి, కుతః సంసారిత్వమ్! అపి తు తత్ విరోధిత్వాత్ నాశయతి ఏవ.

బ్రహ్మాత్మ భావ అపరోక్ష్య నిర్ధూత నిరవశేష అవిద్యానామ్ అపి, వామదేవాదీనామ్ అహమిత్యేవ ఆత్మానుభవ దర్శనాత్ చ. శ్రూయతే హి - ''తద్ధైత త్పశ్యన్ ఋషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ'' ఇతి, ''అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి చ'' ఇత్యాది. సకలేతర అజ్ఞాన విరోధినః సత్ శబ్ద ప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్య బ్రహ్మణః వ్యవహారః అపి ఏవమేవ ''హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః'', ''బహుస్యాం ప్రజాయేయ'', ''స ఈక్షత లోకాన్ను సృజే'' ఇతి. తథా ''యస్మాత్ క్షరమతీతో అహమక్షరాదపి చోత్తమః, అతో అస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః'', ''అహమాత్మా గుడాకేశ'', ''న త్వేవాహం జాతు నాసమ్'', ''అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా'', ''అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే'' ,''తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసార సాగరాత్'', ''అహం బీజప్రదః పితా'', ''వేదాహం సమతీతాని''ఇత్యాదిషు.

యది 'అహమ్' ఇత్యేవ అత్మనః స్వరూపమ్, కథం తర్హి అహఙ్కారస్య క్షేత్ర అన్తర్భావో భగవతా ఉపదిశ్యతే? ''మహాభూతాన్యహఙ్కారో బుద్ధిరవ్యక్త మేవ చ'' ఇతి; ఉచ్యతే - స్వరూప ఉపదేశేషు సర్వేషు అహమిత్యేవ ఉపదేశాత్ తథా ఏవ ఆత్మ స్వరూప ప్రతిపత్తేశ్చ అహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపమ్. అవ్యక్త పరిణామ భేదస్య అహఙ్కారస్య క్షేత్ర అన్తర్భావః భగవతా

ఏవ ఉపదిశ్యతే. స తు అనాత్మని దేహే, అహమ్భావ కరణ హేతుత్వేన అహఙ్కారః ఇత్యుచ్యతే. అస్య తు అహఙ్కార శబ్దస్య అభూత తద్భావే అర్థే 'చ్వి' ప్రత్యయమ్ ఉత్పాద్య వ్యుత్పత్తిః ద్రష్టవ్యా. అయమేవ తు 'అహఙ్కారః' ఉత్కృష్ట జన అవమాన హేతుః 'గర్వ' అపరనామా శాస్త్రేషు బహుశః హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాత్ బాధకాపేతా అహంబుద్ధిః సాక్షాత్ ఆత్మగోచరా ఏవ. శరీర గోచరా తు అహంబుద్ధిః అవిద్యా ఏవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ- "శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాః స్వరూపం కులనన్దన, అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధిః యా" ఇతి. యది జ్ఞప్తి మాత్రమేవ ఆత్మా, తదా అనాత్మని ఆత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తి మాత్ర ప్రతిభాసః స్యాత్, న జ్ఞాతృత్వ ప్రతిభాసః. తస్మాత్ జ్ఞాతా అహమర్థః ఏవ ఆత్మా. తదుక్తమ్- "అతః ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాత్ ఉక్త న్యాయాగమ అన్వయాత్, అవిద్యా యోగతః చ ఆత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసతే" ఇతి. తథా చ "దేహేన్ద్రియ మనః ప్రాణ ధీభ్యో అన్యో అనన్య సాధనః, నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమ్ ఆత్మా భిన్నః స్వతస్సుఖీ"ఇతి. అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ - అతి సూక్ష్మతయా సర్వ అచేతన అన్తః ప్రవేశన స్వభావః.

యదుక్తం దోష మూలత్వేన అన్యథా సిద్ధి సంభావనయా సకల భేదావలమ్బి ప్రత్యక్షస్య శాస్త్ర బాధ్యత్వమ్ ఇతి, కో అయం దోషః? ఇతి వక్తవ్యమ్, యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్య అన్యథా సిద్ధిః. అనాది భేద వాసనా ఏవ హి దోషః ఇతి చేత్, భేద వాసనాయాః

తిమిరాదివత్ యథావస్థిత వస్తు విపరీత జ్ఞాన హేతుత్వం కిమ్ అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వమ్? అనేనైవ శాస్త్ర విరోధేన జ్ఞాస్యతే ఇతి చేత్, న, అన్యోన్య ఆశ్రయణాత్, శాస్త్రస్య నిరస్త నిఖిల విశేష వస్తు బోధిత్వ నిశ్చయే సతి భేద వాసనాయాః దోషత్వ నిశ్చయః, భేద వాసనాయాః దోషత్వ నిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్త నిఖిల విశేష వస్తు బోధిత్వ నిశ్చయః ఇతి.

కిఞ్చ, యది భేద వాసనా మూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వమ్, శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథా ఏవ స్యాత్. అథోచ్యేత దోషమూలత్వే అపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్ష అవగత సకల భేద నిరసన జ్ఞాన హేతుత్వేన పరత్వాత్ తత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమ్ ఇతి, తత్ న, దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమ్ అకిఞ్చిత్కరమ్. రజ్జుసర్ప జ్ఞాన నిమిత్త భయే సతి, భ్రాన్తోయమ్ ఇతి పరిజ్ఞాతేన కేనచిత్ 'నాయం సర్పః మా భైషీః' ఇత్యుక్తే అపి, భయ అనివృత్తి దర్శనాత్. శాస్త్రస్య చ దోష మూలత్వం శ్రవణ వేలాయామ్ ఏవ జ్ఞాతమ్, శ్రవణ అవగత నిఖిల భేద ఉపమర్ది బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞాన అభ్యాస రూపత్వాత్ మననాదేః. అపి చ ఇదం శాస్త్రమ్, ఏతత్ చ అసంభావ్యమాన దోషమ్, ప్రత్యక్షం తు సంభావ్యమాన దోషమ్ ఇతి కేన అవగతం త్వయా? న తావత్ స్వతస్సిద్ధా నిర్ధూత నిఖిల విశేషా అనుభూతిః ఇమమ్ అర్థమ్ అవగమయతి, తస్యాః సర్వ విషయ విరక్తత్వాత్, శాస్త్ర పక్షపాత విరహాత్ చ. నాపి ఐన్ద్రియికం

ప్రత్యక్షమ్, దోష మూలత్వేన విపరీత అర్థత్వాత్, తన్మూలత్వాత్ ఏవ న అన్యాని అపి ప్రమాణాని. అతః స్వపక్ష సాధన ప్రమాణ అనభ్యుపగమాత్ న స్వాభిమతార్థ సిద్ధిః.

నను, వ్యావహారిక ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారో అస్మాకమ్ అపి అస్త్యేవ. కో అయం వ్యావహారికః నామ? ఆపాత ప్రతీతి సిద్ధో యుక్తిభిః నిరూపితః న తథావస్థితః ఇతి చేత్, కిం తేన ప్రయోజనమ్? ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నే అపి యౌక్తిక బాధాత్ ఏవ ప్రమాణకార్య అభావాత్.

అథోచ్యేత - శాస్త్ర ప్రత్యక్షయోః ద్వయోః అపి అవిద్యా మూలత్వే అపి ప్రత్యక్ష విషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే, శాస్త్ర విషయస్య సత్ అద్వితీయ బ్రహ్మణః పశ్చాత్తన బాధా దర్శనేన నిర్విశేష అనుభూతి మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ పరమార్థః ఇతి, తదయుక్తమ్, అబాధితస్య అపి దోష మూలస్య అపారమార్థ్య నిశ్చయాత్. ఏతదుక్తం భవతి- యథా సకలేతర కాచాది దోష రహిత పురుషాన్తర అగోచర గిరి గుహాసు వసతః తైమిరిక జనస్య, అజ్ఞాత స్వతిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోష అవిశేషేణ ద్విచన్ద్ర జ్ఞానమ్ అవిశిష్టం జాయతే, న తత్ర బాధక ప్రత్యయః అస్తీతి న తన్మిథ్యా న భవతి ఇతి. తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమ్ అపి మిథ్యా ఏవ. దోషో హి అయథార్థజ్ఞాన హేతుః. తథా బ్రహ్మజ్ఞానమ్ అవిద్యా మూలత్వేన బాధక జ్ఞాన రహితమ్ అపి

స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యా ఏవ ఇతి. భవన్తి చ అత్ర ప్రయోగాః- వివాద అధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా, అవిద్యావతః ఉత్పన్న జ్ఞాన విషయత్వాత్, ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా, జ్ఞాన విషయత్వాత్, ప్రపంచవత్, బ్రహ్మ మిథ్యా అసత్య హేతు జన్య జ్ఞాన విషయ త్వాత్, ప్రపఞ్చవత్ ఏవ.

న చ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాది విజ్ఞానస్య అసత్యస్య పరమార్థ శుభాశుభ ప్రతిపత్తి హేతు భావవత్ అవిద్యా మూలత్వేన అసత్యస్య అపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూత బ్రహ్మ విషయ ప్రతిపత్తి హేతుభావః న విరుద్ధః ఇతి, స్వాప్న జ్ఞానస్య అసత్యత్వ అభావాత్. తత్ర హి విషయాణామ్ ఏవ మిథ్యాత్వమ్, తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే, న జ్ఞానస్య. న హి మయా స్వప్న వేలాయామ్ అనుభూతం జ్ఞానమ్ అపి న విద్యతే ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయః జాయతే. 'దర్శనం తు విద్యతే, అర్థాః న సన్తి' ఇతి హి బాధక ప్రత్యయః. మాయావినః మన్త్ర ఔషధాది ప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేః భయస్య చ హేతుః, తత్రాపి జ్ఞానస్య అబాధితత్వాత్. విషయేన్ద్రియాది దోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాది హేతుః. సత్యా ఏవ అదష్టే అపి స్వాత్మని సర్ప సన్నిధానాత్ దష్ట బుద్ధిః, సత్యా ఏవ శఙ్కావిష బుద్ధిః మరణ హేతుభూతా. వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాది ప్రతిభాసో వస్తుభూత ముఖగత విశేష నిశ్చయ హేతుః. ఏషాం సంవేదనానామ్ ఉత్పత్తిమత్త్వాత్ అర్థ క్రియా కారిత్వాత్ చ

సత్యత్వమ్ అవసీయతే. హస్త్యాదీనామ్ అభావే అపి కథం తద్బుద్ధయః సత్యాః భవన్తి ఇతి చేత్, నైతత్, బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వ మాత్ర నియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమ్ ఏవ హి ఆలమ్బనత్వే అపేక్షితమ్, ప్రతిభాసమానతా చ అస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితః అసత్యః ఇత్యవసీయతే. అబాధితా హి బుద్ధిః సత్యా ఏవ ఇత్యుక్తమ్.

రేఖయా వర్ణ ప్రతిపత్తౌ అపి న అసత్యాత్ సత్యబుద్ధిః, రేఖాయాః సత్యత్వాత్. నను, వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణ బుద్ధిహేతుః, వర్ణాత్మతా తు అసత్యా. మైవమ్, వర్ణాత్మతాయాః అసత్యాయాః ఉపాయత్వ అయోగాత్. అసతః నిరుపాఖ్యస్య హి ఉపాయత్వం న దృష్టమ్ అనుపపన్నఞ్చ. అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేః ఉపాయత్వమ్, ఏవం తర్హి అసత్యాత్ సత్యబుద్ధిః న స్యాత్, బుద్ధేః సత్యత్వాత్ ఏవ. ఉపాయ ఉపేయయోః ఏకత్వ ప్రసఙ్గశ్చ, ఉభయోః వర్ణబుద్ధిత్వ అవిశేషాత్. రేఖాయాః అవిద్యమాన వర్ణాత్మనా ఉపాయత్వే చ ఏకస్యామ్ ఏవ రేఖాయామ్ అవిద్యమాన సర్వ వర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాత్ ఏకరేఖా దర్శనాత్ సర్వవర్ణ ప్రతిపత్తిః స్యాత్. అథ పిణ్డ విశేషే దేవదత్తాది శబ్ద సంకేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్య రేఖా విశేషే శ్రోత్ర గ్రాహ్య వర్ణ విశేష సంకేత వశాత్ రేఖావిశేషో వర్ణ విశేష బుద్ధి హేతుః ఇతి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్య ప్రతిపత్తిః, రేఖాయాః సంకేతస్య చ సత్యత్వాత్. రేఖా గవయాత్ అపి సత్య గవయ బుద్ధిః సాదృశ్య నిబన్ధనా. సాదృశ్యఞ్చ సత్యమేవ. న చ ఏకరూపస్య

శబ్దస్య నాద విశేషేణ అర్థ భేద బుద్ధి హేతుత్వే అపి అసత్యాత్ సత్య ప్రతిపత్తిః, నానా నాద అభివ్యక్తస్య ఏకస్య ఏవ శబ్దస్య తత్తత్ నాద అభివ్యఙ్గ్య స్వరూపేణ అర్థ విశేషైః సహ సంబన్ధ గ్రహణవశాత్ అర్థ భేద బుద్ధి ఉత్పత్తి హేతుత్వాత్. శబ్దస్య ఏకరూపత్వమ్ అపి న సాధీయః, 'గ'కారాదేః బోధకస్య ఏవ శ్రోత్ర గ్రాహ్యత్వేన శబ్దత్వాత్. అతః అసత్యాత్ శాస్త్రాత్ సత్య బ్రహ్మ విషయ ప్రతిపత్తిః దురుపపాదా.

నను, న శాస్త్రస్య గగన కుసుమవత్ అసత్యత్వమ్, ప్రాక్ అద్వైత జ్ఞానాత్ సద్బుద్ధి బోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హి అసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్త నిఖిల భేద చిన్మాత్ర బ్రహ్మజ్ఞాన ఉపాయః. యదా ఉపాయః తదా అస్త్యేవ శాస్త్రమ్, అస్తీతి బుద్ధేః. నైవమ్, అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేః మిథ్యాత్వాత్. తతః కిమ్? ఇదం తతః - మిథ్యాభూత శాస్త్రజన్య జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్య అపి బ్రహ్మణః మిథ్యాత్వమ్, యథా ధూమ బుద్ధ్యా గృహీత బాష్ప జన్య అగ్ని జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్య అగ్నేః అపి మిథ్యాత్వమ్. పశ్చాత్తన బాధా దర్శనం చ అసిద్ధమ్, శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధా దర్శనాత్. తత్తు భ్రాన్తిమూలమ్ ఇతి చేత్, ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమ్ ఇతి త్వయా ఏవ ఉక్తమ్. పాశ్చాత్త్యబాధా దర్శనం తు తస్య ఏవ ఇతి అలమ్ అప్రతిష్ఠిత కుతర్క పరిహాసనేన.

మహా సిద్ధాన్తార్గత

శ్రుతి ఘట్టః.

యదుక్తం వేదాన్త వాక్యాని నిర్విశేష జ్ఞానైకరస వస్తుమాత్ర ప్రతిపాదన పరాణి "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యేవమాదీని ఇతి, తదయుక్తమ్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞోపపాదన ముఖేన సత్ శబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః జగత్ ఉపాదానత్వమ్, జగన్ని మిత్తత్వమ్, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తి యోగః, సత్య సంకల్పత్వమ్, సర్వాన్తరత్వమ్, సర్వ ఆధారత్వమ్, సర్వ నియమనమ్ ఇత్యాది అనేక కల్యాణ గుణ విశిష్టతాం, కృత్స్నస్య జగతః తదాత్మకతాఞ్చ ప్రతిపాద్య, ఏవమ్భూత బ్రహ్మాత్మకః త్వమసి ఇతి శ్వేతకేతుం ప్రతి ఉపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య. ప్రపఞ్చితశ్చ అయమర్థః వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాపి ఆరమ్భణ అధికరణే నిపుణతరమ్ ఉపపాదయిష్యతే. "అథ పరా యయా తదక్షరమ్" ఇత్యత్ర అపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వ విభుత్వ సూక్ష్మత్వ సర్వగతత్వ అవ్యయత్వ భూతయోనిత్వ సార్వజ్ఞ్యాది కల్యాణ గుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః.

"సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర అపి సామానాధికరణ్యస్య అనేక విశేషణ విశిష్టైకార్థ అభిధాన వ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః. ప్రవృత్తి నిమిత్త భేదేన ఏకార్థ వృత్తిత్వం హి

సామానాధికరణ్యమ్. తత్ర సత్య జ్ఞానాది పద ముఖ్యార్థైః గుణైః తత్తద్గుణ విరోధి ఆకార ప్రత్యనీక ఆకారైః వా ఏకస్మిన్ ఏవ అర్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్త భేదో అవశ్య ఆశ్రయణీయః. ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా, అపరస్మిన్ చ తేషాం లక్షణా. న చ అజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తు స్వరూపమ్ ఏవ, ఏకేన ఏవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమ్ ఇతి పదాన్తర ప్రయోగ వైయర్థ్యాత్. తథా సతి సామానాధికరణ్య అసిద్ధిశ్చ, ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్త భేద అనాశ్రయణాత్. న చ ఏకస్య ఏవ అర్థస్య విశేషణ భేదేన విశిష్టతాభేదాత్ అనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్య విరోధి, ఏకస్యైవ వస్తునః అనేక విశేషణ విశిష్టతా ప్రతిపాదన పరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య. "భిన్న ప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామ్ ఏకస్మిన్ అర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్" ఇతి హి శాబ్దికాః.

యదుక్తమ్- "ఏకమేవా ద్వితీయమ్" ఇత్యత్ర అద్వితీయ పదం గుణతః అపి సద్వితీయతాం న సహతే. అతః సర్వ శాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన కారణ వాక్యానామ్ అద్వితీయ వస్తు ప్రతిపాదన పరత్వమ్ అభ్యుపగమనీయమ్. కారణతయా ఉపలక్షితస్య అద్వితీయస్య బ్రహ్మణః లక్షణమ్ ఇదమ్ ఉచ్యతే "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. అతః లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా "నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్" ఇత్యాదిభిః విరోధశ్చ ఇతి - తత్ అనుపపన్నమ్, జగత్ ఉపాదానస్య బ్రహ్మణః స్వవ్యతిరిక్త

అధిష్ఠాత్రన్తర నివారణేన విచిత్ర శక్తి యోగ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ అద్వితీయ పదస్య. తథా ఏవ విచిత్ర శక్తియోగమ్ ఏవ అవగమయతి "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాది. అవిశేషణ అద్వితీయమ్ ఇత్యుక్తే నిమిత్తాన్తర మాత్ర నిషేధః కథం జ్ఞాయతే ఇతి చేత్, సిసృక్షోః బ్రహ్మణః ఉపాదాన కారణత్వం "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ" ఇతి ప్రతిపాదితమ్. కార్యోత్పత్తి స్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమ్ ఇతి, తదేవ అద్వితీయ పదేన నిషిధ్యతే ఇత్యవగమ్యతే. సర్వ నిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాః సిషాధయిషితా నిత్యత్వాదయః చ నిషిద్ధాః స్యుః. సర్వశాఖా ప్రత్యయ న్యాయశ్చ అత్ర భవతో విపరీత ఫలః, సర్వ శాఖాసు కారణ అన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామ్ అత్ర ఉపసంహార హేతుత్వాత్. అతః కారణ వాక్య స్వభావాత్ అపి. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యతే ఇతి విజ్ఞాయతే.

న చ నిర్గుణ వాక్య విరోధః, ప్రాకృత హేయ గుణ విషయత్వాత్ తేషాం "నిర్గుణం నిరఞ్జనం, నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్" ఇత్యాదీనామ్. జ్ఞానమాత్ర స్వరూప వాదిన్యః అపి శ్రుతయః బ్రహ్మణః జ్ఞానస్వరూపతామ్ అభిదధతి. న తావతా నిర్విశేష జ్ఞానమాత్రమ్ ఏవ తత్త్వమ్, జ్ఞాతుః ఏవ జ్ఞాన స్వరూపత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్య ఏవ తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణి ద్యుమణి దీపాదివత్

యుక్తమేవ ఇత్యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వమేవ హి సర్వాః శ్రుతయః వదన్తి- "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్", "తదైక్షత", "సేయం దేవతైక్షత", "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజే" ఇతి, "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజా వీశ నీశౌ", "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమఞ్చ దైవతమ్, పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశ మీడ్యమ్", "న తస్య కార్యం కరణఞ్చ విద్యతే న తత్సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ", "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః జ్ఞాతృత్వ ప్రముఖాన్ కల్యాణ గుణాన్ జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ బ్రహ్మణః స్వాభావికాన్ వదన్తి. సమస్త హేయ రహితతాం చ. నిర్గుణ వాక్యానాం సగుణ వాక్యానాం చ విషయమ్ "అపహతపాప్మా" ఇత్యాది "అపిపాసః" ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య, "సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణ గుణాన్ విదధతి ఇయం శ్రుతిః ఏవ వివినక్తి ఇతి సగుణ నిర్గుణ వాక్యయోః విరోధ అభావాత్ అన్యతరస్య మిథ్యా విషయత ఆశ్రయణమ్ అపి న ఆశఙ్కనీయమ్.

"భీషాస్మాద్వాతః పవతే" ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణాన్ ఆరభ్య, "తే యే శతమ్" ఇతి అనుక్రమేణ క్షేత్రజ్ఞ ఆనన్ద అతిశయమ్ ఉక్త్వా "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో

విద్వాన్'' ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణ ఆనన్త్యమ్ అత్యాదరేణ వదతి ఇయం శ్రుతిః. ''సో అశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా'' ఇతి బ్రహ్మవేదన ఫలం అవగమయత్ వాక్యం పరస్య విపశ్చితః బ్రహ్మణః గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే, కామ్యన్తే ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః, బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వాన్ అశ్నుతే ఇత్యర్థః. దహర విద్యాయాం ''తస్మిన్య దన్తస్త దన్వేష్టవ్యమ్'' ఇతివత్ గుణ ప్రాధాన్యం వక్తుం 'సహ' శబ్దః. ఫల ఉపాసనయోః ప్రకార ఐక్యమ్ ''యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి - తథేతః ప్రేత్య భవతి'' ఇతి శ్రుత్యా ఏవ సిద్ధమ్.

''యస్యామతం తస్య మతమ్'', ''అవిజ్ఞాతం విజానతామ్'' ఇతి బ్రహ్మణః జ్ఞాన అవిషయత్వమ్ ఉక్తం చేత్, ''బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్'', ''బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి'' ఇతి జ్ఞానాత్ మోక్ష ఉపదేశో న స్యాత్. ''అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః'' ఇతి బ్రహ్మ విషయ జ్ఞాన అసద్భావ సద్భావాభ్యామ్ ఆత్మనాశమ్ ఆత్మసత్తాం చ వదతి. అతో బ్రహ్మవిషయ వేదనమ్ ఏవ అపవర్గ ఉపాయం సర్వాః శ్రుతయః విదధతి. జ్ఞానఞ్చ ఉపాసనాత్మకం. ఉపాస్యఞ్చ బ్రహ్మ సగుణమ్ ఇత్యుక్తమ్. ''యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ'' ఇతి బ్రహ్మణః అనన్తస్య అపరిచ్ఛిన్న గుణస్య వాఙ్మనసయోః ఏతావదితి పరిచ్ఛేద అయోగ్యత్వ శ్రవణేన బ్రహ్మ ఏతావదితి బ్రహ్మ పరిచ్ఛేద

జ్ఞానవతాం బ్రహ్మ అవిజ్ఞాతమ్ అమతమ్ ఇత్యుక్తమ్, అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మణః. అన్యథా "యస్యామతం తస్య మతమ్", "విజ్ఞాతమ విజానతామ్" ఇతి మతత్వ విజ్ఞాతత్వ వచనం తత్ర ఏవ విరుద్ధ్యతే.

యత్తు, "న దృష్టేర్ద్రష్టారం న మతేర్మన్తారమ్"ఇతి శ్రుతిః, దృష్టేః మతేః వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతి ఇతి, తత్ ఆగన్తుక చైతన్య గుణ యోగితయా జ్ఞాతుః అజ్ఞాన స్వరూపతాం కుతర్క సిద్ధాం మత్వా న తథా ఆత్మానం పశ్యేః, న మన్వీథాః, అపి తు ద్రష్టారం మన్తారమ్ అపి ఆత్మానం దృష్టి మతి రూపమేవ పశ్యేః ఇత్యభిదధాతి ఇతి పరిహృతమ్. అథవా, దృష్టేః ద్రష్టారం మతేః మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య, సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమ్ ఏవ ఉపాస్స్వ ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్" ఇత్యాది జ్ఞాతృత్వ శ్రుతి విరోధశ్చ.

"ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇతి ఆనన్దమాత్రమ్ ఏవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయతే ఇతి యదుక్తమ్, తత్ జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానం స్వరూపమ్ ఇతి వదతి ఇతి పరిహృతమ్. జ్ఞానమేవ హి అనుకూలమ్, 'ఆనన్దః' ఇత్యుచ్యతే. "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇతి ఆనన్దరూపమ్ ఏవ జ్ఞానం, 'బ్రహ్మ' ఇత్యర్థః. అతః ఏవ భవతామ్ ఏక రసతా. అస్య జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి శ్రుతి శత సమధిగతమ్ ఇత్యుక్తమ్. తద్వత్ ఏవ "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "ఆనన్దం

బ్రహ్మణో విద్వాన్'' ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశాత్ చ న ఆనన్ద మాత్రం బ్రహ్మ, అపి తు ఆనన్ది. జ్ఞాతృత్వమ్ ఏవ హి ఆనన్దిత్వమ్.

యదిదమ్ ఉక్తమ్- ''యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి'', ''నేహ నానాస్తి కిఞ్చన, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి'', ''యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్''ఇతి భేద నిషేధో బహుధా దృశ్యతే ఇతి, తత్ కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మ కార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ తదాత్మకత్వేన ఐక్యాత్ తత్ ప్రత్యనీక నానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే. న పునః ''బహు స్యాం ప్రజాయేయ'' ఇతి బహు భవన సంకల్ప పూర్వకం బ్రహ్మణః నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యతే ఇతి పరిహృతమ్. నానాత్వ నిషేధాత్ ఇయమ్ అపరమార్థ విషయా ఇతి చేత్, న, ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణ అనవగతం నానాత్వం దురారోహం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తదేవ బాధ్యతే ఇతి ఉపహాస్యమ్ ఇదమ్.

''యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ ఉదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి'' ఇతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః భయప్రాప్తిః ఇతి యదుక్తం, తదసత్, ''సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత'' ఇతి తత్ నానాత్వ అనుసన్ధానస్య శాన్తి హేతుత్వ ఉపదేశాత్. తథా హి సర్వస్య జగతః తదుత్పత్తి స్థితి లయ కర్మతయా తదాత్మకత్వ అనుసన్ధానేన అత్ర శాన్తిః విధీయతే. అతో యథావస్థిత

దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాది భేద భిన్నం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమ్ ఇతి అనుసన్ధానస్య శాన్తి హేతుతయా అభయ ప్రాప్తి హేతుత్వేన న భయ హేతుత్వ ప్రసఙ్గః. ఏవం తర్హి "అథ తస్య భయం భవతి" ఇతి కిమ్ ఉచ్యతే? ఇదముచ్యతే - "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ అదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సో అభయంగతో భవతి" ఇతి అభయప్రాప్తి హేతుత్వేన బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠా అభిమతా, తస్యాః విచ్ఛేదే భయం భవతి ఇతి. యథోక్తం మహర్షిభిః - "యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే, సా హానిః తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిః సా చ విక్రియా" ఇత్యాది. బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయాః అన్తరమ్ అవకాశః విచ్ఛేదః ఏవ.

యదుక్తమ్ "న స్థానతో అపి" ఇతి సర్వ విశేష రహితం బ్రహ్మ ఇతి చ వక్ష్యతి ఇతి తత్ న, సవిశేషం బ్రహ్మ ఇత్యేవ హి తత్ర వక్ష్యతి. "మాయామాత్రం తు" ఇతి చ స్వాప్నానామ్ అపి అర్థానాం జాగరిత అవస్థా అనుభూత పదార్థ వైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వమ్ ఉచ్యతే ఇతి జాగరిత అవస్థ అనుభూతానామ్ ఇవ పారమార్థికత్వమ్ ఏవ వక్ష్యతి.

ఇతి మహాసిద్ధాన్తాన్తర్గత

శ్రుతి ఘట్టః.

మహా సిద్ధాన్తాంతర్గత

స్మృతి పురాణ ఘట్టః.

స్మృతి పురాణయోః అపి నిర్విశేష జ్ఞాన మాత్రమేవ పరమార్థః, అన్యత్ అపారమార్థికమ్ ఇతి ప్రతీయతే ఇతి యదభిహితమ్, తదసత్. "యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోక మహేశ్వరమ్", "మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తేష్వవస్థితః, న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్, భూత భృత్ న చ భూతస్థో మమాత్మా భూత భావనః", "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయ స్తథా, మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చి దస్తి ధనఞ్జయ, మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ", "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నం ఏకాంశేన స్థితో జగత్, ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృతః, యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్య వ్యయ ఈశ్వరః, యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహ మక్షరాదపి చోత్తమః, అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః", "స సర్వభూత ప్రకృతిం వికారాన్ గుణాది దోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః, అతీత సర్వావరణో అఖిలాత్మా తేనా స్తృతం యద్భువనా న్తరాళే, సమస్తకల్యాణ గుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తి లేశా ద్ధృత భూతవర్గః, ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరు దేహ స్సంసాధితా శేష జగద్ధితో అసౌ, తేజో బలైశ్వర్య మహావబోధ సువీర్య శక్త్యాది గుణైకరాశిః, పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయ స్సన్తి పరావరేశే, స ఈశ్వరో వ్యష్టి సమష్టి రూపో అవ్యక్త స్వరూపః ప్రకటస్వరూపః, సర్వేశ్వరః సర్వదృ క్సర్వవేత్తా

సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః, సఞ్జాయతే యేన తదస్త దోషం శుద్ధం పరం నిర్మల మేకరూపమ్, సందృశ్యతే వాప్యధి గమ్యతే వా తద్‌జ్ఞానమజ్ఞాన మతో అన్యదుక్తమ్", "శుద్ధే మహా విభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే, మైత్రేయ భగవత్ శబ్దః సర్వ కారణకారణే, సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారో అర్థ ద్వయాన్వితః, నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే, ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా", "వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మ న్యఖిలాత్మని, స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతో అవ్యయః", "జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య వీర్యతేజాంస్యశేషతః, భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాని వినా హేయై ర్గుణాదిభిః", "ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి, పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః, తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషాసమన్వితః, శబ్దోఽయం నోపచారేణ(త్వ) హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః", "సమస్తాశ్శక్త యశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః, తద్విశ్వరూప వైరూప్యం రూపమన్య ద్ధరేర్మహత్, సమస్తశక్తి రూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర, దేవతిర్యఙ్మ నుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా, జగతా ముపకారాయ న సా కర్మ నిమిత్తజా, చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్య వ్యాహతా త్మికా", "ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయమ్, సమస్తహేయ రహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమ్", "పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మా ఆత్మసంస్థితః, రూపవర్ణాది నిర్దేశ విశేషణ వివర్జితః, అపక్షయ వినాశాభ్యాం

పరిణామర్ధి జన్మభిః, వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలమ్, సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః, తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే'', ''తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజ మక్షరమవ్యయమ్, ఏక స్వరూపఞ్చ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్, తదేవ సర్వమేవైతత్ వ్యక్తావ్యక్త స్వరూపవత్, తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితమ్'', ''ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ, పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని, పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః, విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే'', ''ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చా మూర్తమేవ చ, క్షరాక్షర స్వరూపే తే సర్వభూతేషు చ స్థితే, అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మ క్షరం సర్వమిదం జగత్, ఏకదేశ స్థితస్యాగ్నేః జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా, పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమ్ అఖిలం జగత్'', ''విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథా పరా, అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే, యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా, సంసారతాపా నఖిలాన వాప్నోత్యతి సన్తతాన్, తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా, సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే'', ''ప్రధానఞ్చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మ భూతయా, విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ, తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ, యథాసక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతమ్, శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః'', ''తదేతదక్షయం నిత్యం

జగన్మునివరాఖిలమ్, ఆవిర్భావ తిరోభావ జన్మనాశ వికల్పవత్" ఇత్యాదినా పరంబ్రహ్మ స్వభావతః ఏవ నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధం, సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకం, జగదుత్పత్తి స్థితి సంహార అన్తః ప్రవేశ నియమనాది లీలం ప్రతిపాద్య, కృత్స్నస్య చిదచిత్ వస్తునః సర్వావస్థ అవస్థితస్య పారమార్థికస్య ఏవ పరస్య బ్రహ్మణః శరీరతయా రూపత్వం శరీర, రూప, తను, అంశ, శక్తి, విభూత్యాది శబ్దైః తత్ తత్ శబ్ద సామానాధికరణ్యేన చ అభిధాయ తద్విభూతి భూతస్య చిద్వస్తునః స్వరూపేణ అవస్థితిమ్ అచిత్ మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞ రూపేణ స్థితిం చ ఉక్త్వా క్షేత్రజ్ఞ అవస్థాయాం పుణ్య పాపాత్మక కర్మ రూప అవిద్యా వేష్టితత్వేన స్వాభావిక జ్ఞాన రూపత్వ అనుసన్ధానమ్ అచిత్ రూపార్థ ఆకారతయా అనుసన్ధానఞ్చ ప్రతిపాదితమ్ ఇతి పరంబ్రహ్మ సవిశేషమ్, తద్విభూతి భూతం జగదపి పారమార్థికమ్ ఏవ ఇతి జ్ఞాయతే.

"ప్రత్యస్తమితభేదమ్"ఇత్యత్ర దేవ మనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేష సంసృష్టస్య అపి ఆత్మనః స్వరూపం తద్గత భేద రహితత్వేన తద్భేద వాచి దేవాది శబ్ద అగోచరం, జ్ఞాన సత్తైక లక్షణం, స్వసంవేద్యం, యోగ యుక్ మనసో న గోచరః ఇత్యుచ్యతే ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చ అపలాపః. కథమిదమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్, తదుచ్యతే, అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైక భేషజతయా యోగమ్ అభిధాయ, యోగావయవాన్ ప్రత్యాహార పర్యన్తాన్ చ ఉక్త్వా, ధారణా సిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః శక్తి శబ్దాభిధేయం

రూపద్వయం మూర్త అమూర్త విభాగేన ప్రతిపాద్య, తృతీయ శక్తిరూప కర్మాఖ్య అవిద్యా వేష్టితమ్ అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్య విభాగం భావనాత్రయ అన్వయాత్ అశుభమ్ ఇత్యుక్త్వా, ద్వితీయస్య కర్మాఖ్య అవిద్యా విరహిణః అచిత్ వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్య అమూర్తాఖ్య విభాగస్య నిష్పన్న యోగి ధ్యేయతయా యోగ యుఞ్జనసో అనాలమ్బనతయా స్వతశ్శుద్ధి విరహాత్ చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య, పరశక్తి రూపమిదమ్ అమూర్తమ్, అపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్య మూర్తఞ్చ పరశక్తి రూపస్య ఆత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తి హేతుభూత తృతీయ శక్త్యాఖ్య కర్మ రూప అవిద్యా చ ఇత్యేతత్ శక్తి త్రయాశ్రయః భగవత్ అసాధారణమ్ ''ఆదిత్యవర్ణమ్'' ఇత్యాది వేదాన్త సిద్ధం మూర్త రూపం శుభాశ్రయః ఇత్యుక్తమ్.

అత్ర పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపస్య శుభాశ్రయత అనర్హతాం వక్తుమ్, ''ప్రత్యస్తమితభేదం యత్'' ఇత్యుచ్యతే. తథాహి- ''న తద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః, ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదమ్, సమస్తా శ్శక్తయ శ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః, తద్విశ్వరూప వైరూప్యం రూపమన్యద్ధరే ర్మహత్'' ఇతి చ వదతి. తథా చతుర్ముఖ సనక సనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామ్ అవిద్యా వేష్టితత్వేన శుభాశ్రయత అనర్హతామ్ ఉక్త్వా, బద్ధానామ్ ఏవ పశ్చాత్ యోగేన ఉద్భూత బోధానాం స్వస్వరూప ఆపన్నానాఞ్చ స్వతః శుద్ధి విరహాత్ భగవతా శౌనకేన

శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా. ‘‘ఆ బ్రహ్మస్తమ్బ పర్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః, ప్రాణినః కర్మజనిత సంసారవశవర్తినః, యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినామ్ ఉపకారకాః, అవిద్యా న్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః, పశ్చాదుదుద్భూత బోధాశ్చ ధ్యానేనైవోపకారకాః, నైసర్గికో న వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః, తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవత్’’ ఇత్యాదినా పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః స్వరూపం స్వ అసాధారణమేవ శుభాశ్రయః ఇత్యుక్తమ్. అతో అత్ర న భేద అపలాపః ప్రతీయతే.

‘‘జ్ఞాన స్వరూపమ్’’ ఇత్యత్రాపి జ్ఞాన వ్యతిరిక్తస్య అర్థజాతస్య కృత్స్నస్య న మిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే, జ్ఞాన స్వరూపస్య ఆత్మనః దేవ మనుష్యాది అర్థాకారేణ అవభాసో భ్రాన్తిః ఇతి ఏతావన్మాత్ర వచనాత్. న హి శుక్తికాయాః రజతతయా అవభాసో భ్రాన్తిః ఇత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి, జగత్ బ్రహ్మణోః సామానాధికరణ్యేన ఐక్య ప్రతీతేః. బ్రహ్మణః జ్ఞానస్వరూపస్య అర్థాకారతా భ్రాన్తిః ఇత్యుక్తే సతి అర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వమ్ ఉక్తం స్యాత్ ఇతిచేత్, తదసత్, అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః నిరస్త అజ్ఞానాది నిఖిల దోష గన్ధస్య సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తి దర్శన అసంభావాత్. సామానాధికరణ్యేన ఐక్య ప్రతిపాదనఞ్చ బాధా సహమ్ అవిరుద్ధం చ ఇతి అనన్తరమ్ ఏవ ఉపపాదయిష్యతే. అతో

అయమపి శ్లోకో న అర్థ స్వరూపస్య బాధకః.

తథా హి "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభి సంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తత్ బ్రహ్మ" ఇతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ ఇత్యవసితే సతి, "ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్, బిభేత్యల్ప శ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతి" ఇతి శాస్త్రేణార్థస్య ఇతిహాస పురాణాభ్యామ్ ఉపబృంహణం కార్యమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణం నామ విదిత సకల వేద తదర్థానాం స్వయోగ మహిమ సాక్షాత్కృత వేద తత్త్వార్థానాం వాక్యైః స్వావగత వేద వాక్యార్థ వ్యక్తీకరణమ్. సకల శాఖా గతస్య వాక్యార్థస్య అల్పభాగ శ్రవణాత్ దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయ అయోగాత్ ఉపబృంహణం హి కార్యమేవ.

తత్ర పులస్త్య వసిష్ఠ వరప్రదాన లబ్ధ పరదేవతా పారమార్థ్య జ్ఞానవతః భగవతః పరాశరాత్ స్వావగత వేదార్థ ఉపబృంహణమ్ ఇచ్ఛన్ మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ- "సోఽహ మిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్, బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి, యన్మయఇ్చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతత్ చరాచరమ్, లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్ర చ" ఇత్యాదినా. అత్ర బ్రహ్మ స్వరూప విశేష తద్విభూతి భేద ప్రకార తదారాధన స్వరూప ఫల విశేషాశ్చ పృష్టాః, బ్రహ్మస్వరూప విశేష ప్రశ్నేషు "యతశ్చైతత్ చరాచరమ్"

ఇతి నిమిత్త ఉపాదానయోః పృష్టత్వాత్, “యన్మయమ్” ఇత్యనేన సృష్టి స్థితి లయ కర్మభూతం జగత్ కిమాత్మకమ్ ఇతి పృష్టమ్. తస్య చ ఉత్తరం “జగచ్చ సః” ఇతి. ఇదఞ్చ తాదాత్మ్యమ్ అన్తర్యామి రూపేణ ఆత్మతయా వ్యాప్తి కృతమ్, న తు వ్యాపి అవ్యాపకయోః వస్త్వైక్య కృతమ్. యన్మయమితి ప్రశ్నస్య ఉత్తరత్వాత్ 'జగత్ చ' సః ఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి 'మయట్' అత్ర న వికారార్థః, పృథక్ ప్రశ్న వైయర్థ్యాత్. నాపి ప్రాణ మయాదివత్ స్వార్థికః, “జగచ్చ సః” ఇత్యుత్తర అనుపపత్తేః. తదా హి విష్ణురేవ ఇత్యుత్తరమ్ అభవిష్యత్. అతః ప్రాచుర్యార్థః ఏవ. “తత్ ప్రకృతవచనే మయట్ ఇతి మయట్, కృత్స్నఞ్చ జగత్ తత్ శరీరతయా తత్ ప్రచురమేవ, తస్మాత్ యన్మయమ్” ఇత్యస్య ప్రతివచనం 'జగత్ చ సః' ఇతి సామానాధికరణ్యం జగత్ బ్రహ్మణః శరీరాత్మభావ నిబన్ధనమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

అన్యథా నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదనపరే శాస్త్రే అభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణి ఏతాని ప్రశ్న ప్రతివచనాని న సంగచ్ఛన్తే. తత్ వివరణ రూపం కృత్స్నఞ్చ శాస్త్రం న సంగచ్ఛతే, తథా హి సతి ప్రపఞ్చ భ్రమస్య కిమ్ అధిష్ఠానమ్ ఇత్యేవంరూపస్య ఏకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేష జ్ఞాన మాత్రమ్ ఇత్యేవంరూపమ్ ఏకమేవ ఉత్తరం స్యాత్. జగత్ బ్రహ్మణోః ఏక ద్రవ్యత్వ పరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణ గుణైకతానతా నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకతా

చ బాధ్యేత, సర్వ అశుభాస్పదఞ్చ బ్రహ్మ భవేత్. ఆత్మ శరీరభావః ఏవ ఇదం సామానాధి కరణ్యం ముఖ్య వృత్తమ్ ఇతి స్థాప్యతే. అతః "విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్, స్థితి సంయమకర్తా అసౌ జగతో అస్య జగచ్చ సః" ఇతి సంగ్రహేణ ఉక్తమర్థం "పరః పరాణామ్" ఇత్యారభ్య విస్తరేణ వక్తుం పరబ్రహ్మభూతం భగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ స్వరూపేణ అవస్థితమ్ "అవికారాయ" ఇతి శ్లోకేన ప్రథమం ప్రణమ్య, తమేవ హిరణ్యగర్భ స్వావతార శఙ్కరరూప త్రిమూర్తి ప్రధాన కాల క్షేత్రజ్ఞ సమష్టి వ్యష్టి రూపేణ అవస్థితఞ్చ నమస్కరోతి. తత్ర "జ్ఞానస్వరూపమ్" ఇత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞ వ్యష్టి ఆత్మనా అవస్థితస్య పరమాత్మనః స్వభావమ్ ఆహ. తస్మాత్ న అత్ర నిర్విశేష వస్తు ప్రతీతిః.

యది నిర్విశేష జ్ఞానరూప బ్రహ్మాధిష్ఠాన భ్రమ ప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం, తర్హి "నిర్గుణస్యా ప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః, కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణః అభ్యుప గమ్యతే" ఇతి చోద్యం, "శక్తయ స్సర్వభావానామచిన్త్య జ్ఞానగోచరాః, యతో అతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః, భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతా" ఇతి పరిహారశ్చ న ఘటతే. తథా హి సతి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః కథం సర్గాది కర్తృత్వమ్? న బ్రహ్మణః పారమార్థికః సర్గః, అపి తు భ్రాన్తి పరికల్పితః ఇతి చోద్య పరిహారౌ స్యాతామ్. ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాది గుణయుక్తా పరిపూర్ణ కర్మ వశ్యేషు దృష్టమ్ ఇతి సత్త్వాది గుణ

రహితస్య పరిపూర్ణస్య అకర్మ వశ్యస్య కర్మ సమ్బన్ధ అనర్హస్య కథం సర్గాది కర్తృత్వమ్ అభ్యుపగమ్యతే ఇతి చోద్యమ్. దృష్ట సకల విసజాతీయస్య బ్రహ్మణః యథోదిత స్వభావస్య ఏవ జలాది విసజాతీయస్య అగ్న్యాదేః ఔష్ణ్యాది శక్తి యోగవత్ సర్వశక్తి యోగో న విరుధ్యతే ఇతి పరిహారః.

"పరమార్థః త్వమేవైకః" ఇత్యాది అపి న కృత్స్నస్య అపారమార్థ్యం వదతి, అపి తు కృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తత్ వ్యతిరేకేణ అవస్థితస్య అపారమార్థ్యమ్. తదేవ ఉపపాదయతి - "తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతత్ చరాచరమ్" ఇతి. యేన త్వయా ఇదం చరాచరం వ్యాప్తమ్, అతః త్వదాత్మక మేవ ఇదం సర్వమ్ ఇతి త్వదన్యః కోఽపి నాస్తి. అతః సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. అతః ఇద ముచ్యతే - 'తవ ఏష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిః' ఇతి. అన్యథా 'తవ ఏషా భ్రాన్తిః' ఇతి వక్తవ్యమ్. 'జగతః పతే, త్వమ్' ఇత్యాదీనాం పదానాం లక్షణా చ స్యాత్. లీలయా మహీమ్ ఉద్ధరతః భగవతః మహా వరాహస్య స్తుతి ప్రకరణ విరోధశ్చ.

యతః కృత్స్నం జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవ మూర్తమ్, తస్మాత్ త్వదాత్మకత్వ అనుభవ సాధన యోగ విరహిణః ఏతత్ కేవల దేవ మనుష్యాది రూపమ్ ఇతి భ్రాన్తి జ్ఞానేన పశ్యన్తి ఇత్యాహ - "యదేతత్ దృశ్యతే" ఇతి. న కేవలం

వస్తుతః త్వదాత్మకం జగత్ దేవ మనుష్యాద్యాత్మకమ్ ఇతి దర్శనమేవ భ్రమః. జ్ఞానాకారాణామ్ ఆత్మనాం దేవ మనుష్యాది అర్థాకారత్వ దర్శనమ్ అపి భ్రమః ఇత్యాహ - "జ్ఞాన స్వరూపమ్ అఖిలం" ఇతి. యే పునః బుద్ధిమన్తః జ్ఞాన స్వరూప ఆత్మవిదః సర్వస్య భగవదాత్మకత్వ అనుభవ సాధన యోగయోగ్య పరిశుద్ధ మనసశ్చ, తే దేవ మనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేష శరీర రూపమ్ ఇదమ్ అఖిలం జగత్ శరీర అతిరిక్త జ్ఞాన స్వరూపాత్మకం త్వత్ శరీరఞ్చ పశ్యన్తి ఇత్యాహ- "యే తు జ్ఞానవిదః" ఇతి. అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యమ్, పదానాం లక్షణా, అర్థ విరోధః, ప్రకరణ విరోధః, శాస్త్ర తాత్పర్య విరోధశ్చ.

"తస్యాత్మపరదేహేషు సతో అప్యేకమయమ్" ఇత్యత్ర సర్వేషు ఆత్మసు జ్ఞానైక ఆకారతయా సమానేషు సత్సు దేవ మనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేషరూప పిణ్డ సంసర్గ కృతమ్ ఆత్మసు దేవాది ఆకారేణ ద్వైత దర్శనమ్ అతథ్యమ్ ఇత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమ్ ఆత్మ గతమ్ అపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవ మనుష్యాది వివిధ విచిత్ర పిణ్డేషు వర్తమానం సర్వమ్ ఆత్మవస్తు సమమ్ ఇత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా - "శునిచైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమ దర్శినః", "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు, "తస్యాత్మ పరదేహేషు సతో అపి" ఇతి దేహాతిరిక్తే వస్తుని స్వపర విభాగస్య ఉక్తత్వాత్.

"యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపి" ఇత్యత్రాపి న ఆత్మైక్యం

ప్రతీయతే, యది మత్తః పరః కోఽపి అన్యః ఇత్యేకస్మిన్ అర్థే పరశబ్ద అన్యశబ్దయోః ప్రయోగ అయోగాత్. తత్ర పర శబ్దః స్వవ్యతిరిక్త ఆత్మ వచనః. అన్యశబ్దః తస్యాపి జ్ఞానైక ఆకారత్వాత్ అన్యాకారత్వ ప్రతిషేధార్థః. ఏతదుక్తం భవతి - యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూత జ్ఞానాకారాత్ అన్యాకారో అస్తి తదా 'అహమ్, ఏవమ్ ఆకారః', 'అయం చ అన్యాదృశాకారః' ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుమ్. న చైవమస్తి, సర్వేషాం జ్ఞానైక ఆకారత్వేన సమానత్వాత్ ఏవ ఇతి.

"వేణురన్ధ్ర విభేదేన" ఇత్యత్రాపి ఆకార వైషమ్యమ్ ఆత్మనాం న స్వరూప కృతమ్, అపి తు దేవాది పిణ్డప్రవేశ కృతమ్" ఇత్యుపదిశ్యతే. న ఆత్మైక్యమ్, దృష్టాన్తే చ అనేక రన్ధ్ర వర్తినాం వాయ్వంశానాం న స్వరూపైక్యమ్, అపి తు ఆకార సామ్యమ్ ఏవ. తేషాం వాయుత్వేన ఏకాకారాణాం రన్ధ్ర భేద నిష్క్రమణ కృతో హి షడ్జాది సంజ్ఞా భేదః. ఏవమ్ ఆత్మనాం దేవాది సంజ్ఞా భేదః. యథా తైజస, ఆప్య, పార్థివ ద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తత్ ద్రవ్యత్వేన ఐక్యమేవ, న స్వరూప ఐక్యమ్. తథా వాయవీయానామ్ అంశానామ్ అపి స్వరూప భేదో అవర్జనీయః.

"సోఽహం స చ త్వమ్" ఇతి సర్వాత్మనాం పూర్వోక్తం జ్ఞానాకారత్వం 'తత్' శబ్దేన పరామృశ్య, తత్ సామానాధికరణ్యేన, 'అహమ్', 'త్వమ్' ఇత్యాదీనామ్ అర్థానాం జ్ఞానమేవ ఆకారః ఇతి

ఉపసంహరన్ దేవాది ఆకార భేదేన ఆత్మసు భేద మోహం 'పరిత్యజ' ఇత్యాహ. అన్యథా దేహాతిరి(క్తో)క్త ఆత్మోపదేశ్య స్వరూపే 'అహం', 'త్వం' సర్వమేతత్ ఆత్మ స్వరూపమ్ ఇతి భేద నిర్దేశో న ఘటతే. 'అహం', 'త్వమ్' ఆది శబ్దానామ్ ఉపలక్ష్యేణ సర్వమేతత్ ఆత్మస్వరూపమ్ ఇత్యనేన సామానాధికరణ్యాది ఉపలక్షణత్వమ్ అపి న సఙ్గచ్ఛతే. సోఽపి యథోపదేశమ్ అకరోత్ ఇత్యాహ - "తత్యాజ భేదం పరమార్థ దృష్టిః" ఇతి. కుతః చ ఏష నిర్ణయః ఇతి చేత్, దేహాత్మ వివేక విషయత్వాత్ ఉపదేశస్య. తత్ చ "పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసః శిరః పాణ్యాది లక్షణః" ఇతి ప్రక్రమాత్.

"విభేదజనకేఽజ్ఞానః" ఇతి చ న ఆత్మస్వరూప ఐక్యపరమ్, నాపి జీవపరయోః. ఆత్మ స్వరూపైక్యమ్ ఉక్తరీత్యా నిషిద్ధమ్. జీవ పరయోః అపి స్వరూపైక్యం దేహాత్మనోః ఇవ న సంభవతి. తథా చ శ్రుతిః - "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే, ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః", "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇత్యాద్యాః. అస్మిన్నపి శాస్త్రే, "స సర్వభూత ప్రకృతిం వికారాన్ గుణాది దోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః, అతీత సర్వావరణో అఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యదుద్భువనాన్తరాళే", "సమస్తకల్యాణ గుణాత్మకో అసౌ",

“పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే”, “అవిద్యాకర్మ సంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే, యయా క్షేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా” ఇతి భేద వ్యపదేశాత్, “ఉభయే అపి హి భేదేనైనమ్ అధీయతే”, “భేదవ్యపదేశాత్ చాన్యః”, “అధికం తు భేద నిర్దేశాత్” ఇత్యాది సూత్రేషు చ “య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరమ్, య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి”, “ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః”, “ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః” ఇత్యాదిభిః ఉభయోః అన్యోన్య ప్రత్యనీక ఆకారేణ స్వరూప నిర్ణయాత్. నాపి సాధన అనుష్ఠానేన నిర్ముక్త అవిద్యస్య పరేణ స్వరూపైక్య సంభవః, అవిద్యాశ్రయత్వ యోగ్యస్య తదనర్హత్వ అసంభవాత్. యథోక్తమ్ “పరమాత్మా ఆత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే, మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః” ఇతి.

ముక్తస్య తు తద్ధర్మతా ఆపత్తిః ఏవ ఇతి భగవద్గీతాసు ఉక్తమ్ - “ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః, సర్గేఽపి నోపజాయన్తే, ప్రలయే న వ్యథన్తి చ” ఇతి. ఇహ అపి “ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే, వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథా” ఇతి. ఆత్మభావమ్ - ఆత్మనః స్వభావమ్. న హి ఆకర్షక స్వరూపాపత్తిః ఆకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతి చ - “జగద్వ్యాపార వర్జం ప్రకరణాత్ అసన్నిహితత్వాత్ చ”, “భోగమాత్ర సామ్యలిఙ్గాత్ చ”, “ముక్తోపసృప్య వ్యపదేశాత్ చ” ఇతి.

వృత్తిః అపి - "జగద్వ్యాపారవర్జం సమానో జ్యోతిషా" ఇతి. ద్రవిడ భాష్యకారశ్చ - "దేవతాసాయుజ్యాత్ అశరీరస్యాపి దేవతావత్ సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్" ఇత్యాహ.

శ్రుతయశ్చ- "య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా", "ఏతమానన్ద మయమాత్మానమ్ ఉపసంక్రమ్య, ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీకామరూప్య నుసఞ్చరన్", "స తత్ర పర్యే తి", "రసో వై సః, రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనన్దీ భవతి", "యథా నద్యస్స్యన్దమానా స్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్", "తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇత్యాద్యాః.

పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్, ఫలఞ్చ ఏకరూపమ్ ఏవ, అతో విద్యా వికల్పః ఇతి సూత్రకారేణైవ "ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య", "వికల్పో అవిశిష్టఫలత్వాత్" ఇత్యాదిషు ఉక్తమ్. వాక్యకారేణ చ సగుణస్య ఏవ ఉపాస్యత్వం విద్యా వికల్పశ్చ ఉక్తః - "యుక్తం తద్గుణకోపాసనాత్" ఇతి. భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతఞ్చ- "యద్యపి సచ్చిత్తః" ఇత్యాదినా. "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి"

ఇత్యత్రాపి "నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్", "నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి", "పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇత్యాదిభిః ఐకార్థ్యాత్ ప్రాకృత నామ రూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్త తత్కృత భేదస్య జ్ఞానైక ఆకారతయా బ్రహ్మప్రకారతా ఉచ్యతే. ప్రకార ఐక్యే చ తత్త్వ వ్యవహారః ముఖ్యః ఏవ, యథా 'సా ఇయం గౌః' ఇతి.

అత్రాపి "విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ, ప్రాపణీయః తథైవాత్మా ప్రక్షీణ అశేష భావనః" ఇతి పరబ్రహ్మ ధ్యానాత్ ఆత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణ అశేషభావనః కర్మభావనా బ్రహ్మభావనా ఉభయ భావనా ఇతి భావనా త్రయ రహితః ప్రాపణీయః - ఇత్యభిధాయ "క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ, నిష్పాద్య ముక్తికార్యం హి కృతకృత్యం నివర్తయేత్" ఇతి కరణస్య పరబ్రహ్మ ధ్యాన రూపస్య ప్రక్షీణ అశేష భావనాత్మ స్వరూప ప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తి వచనాత్ యావత్ సిద్ధి అనుష్ఠేయమ్ ఇత్యుక్త్వా, "తద్భావ భావమాపన్నః తదాసౌ పరమాత్మనా, భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవ" ఇతి ముక్తస్య స్వరూపమ్ ఆహ. తద్భావః బ్రహ్మణో భావః స్వభావః, న తు స్వరూపైక్యమ్, "తద్భావ భావమాపన్నః" ఇతి ద్వితీయ భావ శబ్ద అనన్వయాత్, పూర్వోక్తార్థ విరోధాత్ చ. యత్ బ్రహ్మణః ప్రక్షీణ అశేష భావనత్వం, తత్ ఆపత్తిః తద్భావ భావ ఆపత్తిః. యదా ఏవమ్ ఆపన్నః తదా అసౌ

పరమాత్మనా అభేదీ భవతి - భేద రహితో భవతి. జ్ఞానైక ఆకారతయా పరమాత్మనా ఏక ప్రకారస్యాస్య తస్మాత్ భేదో దేవాది రూపః. తదన్వయః అస్య కర్మరూప అజ్ఞాన మూలః న స్వరూపకృతః. స తు దేవాది భేదః పరబ్రహ్మ ధ్యానేన మూలభూత అజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాత్ నివర్తతే ఇతి అభేదీ భవతి.

యథోక్తమ్- "ఏక స్వరూపభేదస్తు బాహ్యాకర్మ ప్రవృత్తిజః, దేవాది భేదే అపధ్వస్తే (నాస్తేవావరణో) నాస్త్వనావరణో హి సః" ఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి - "విభేదజనకే జ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి" ఇతి. విభేదః - వివిధో భేదః - దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మకః. యథోక్తం శౌనకేన అపి - "చతుర్విధో అపి భేదో అయం మిథ్యాజ్ఞాన నిబన్ధనః" ఇతి. ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాది రూప వివిధ భేద హేతుభూత కర్మాఖ్య అజ్ఞానే పరబ్రహ్మ ధ్యానేన ఆత్యన్తిక నాశం గతే సతి హేత్వభావాత్ అసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఆత్మనో దేవాది రూప భేదం కః కరిష్యతి ఇత్యర్థః. "అవిద్యా కర్మసంజ్ఞా అన్యా" ఇతి హి అత్రైవ ఉక్తమ్.

"క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి" ఇత్యాదినా అన్తర్యామి రూపేణ సర్వస్య ఆత్మతయా ఐక్యాభిధానమ్, అన్యథా "క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థో అక్షర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః" ఇత్యాదిభిః విరోధః. అన్తర్యామి రూపేణ సర్వేషామ్ ఆత్మత్వం తత్రైవ భగవతా

అభిహితమ్ - "ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి", "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః" ఇతి చ. "అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయ స్థితః" ఇతి చ తదేవ ఉచ్యతే. భూతశబ్దో హి ఆత్మపర్యన్త దేహ వచనః, యతః సర్వేషామ్ అయమాత్మా, తతః ఏవ సర్వేషాం తత్ శరీరతయా పృథక్ అవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే - "న తదస్తి వినా యత్ స్యాత్" ఇతి. భగవత్ విభూతి ఉపసంహారః చ అయమితి తథా ఏవ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. తతః ఇదముచ్యతే - "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవమ్", "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి. అతః శాస్త్రేషు న నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదనమ్ అస్తి. నాపి అర్థ జాతస్య భ్రాన్తత్వ ప్రతిపాదనమ్, నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూప భేద నిషేధః.

ఇతి మహాసిద్ధాన్తాన్తర్గత

స్మృతి పురాణ ఘట్టః.

(మహాసిద్ధాన్తాన్తర్గత)

సప్తవిధ అనుపపత్తయః.

1. ఆశ్రయ అనుపపత్తిః.

యదపి ఉచ్యతే - నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని దోష పరికల్పితమ్ ఈశేశితవ్యాది అనన్త వికల్పం సర్వం జగత్, దోషశ్చ స్వరూప తిరోధాన వివిధ విచిత్ర విక్షేపకరీ, సదసత్ అనిర్వచనీయా అనాది అవిద్యా. సా చ అవశ్య అభ్యుపగమనీయా. "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిః బ్రహ్మణః "తత్త్వమసి" ఆది వాక్య సామానాధికరణ్య అవగత జీవైక్య అనుపపత్త్యా చ. సా తు న సతీ, భ్రాన్తి బాధయోః అయోగాత్. నాపి అసతీ, ఖ్యాతి బాధయోః చ అయోగాత్. అతః కోటి ద్వయ వినిర్ముక్తా ఇయమ్ అవిద్యా ఇతి తత్త్వవిదః ఇతి తదయుక్తం.

సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి? న తావత్ జీవమ్ ఆశ్రిత్య, అవిద్యా పరికల్పితత్వాత్ జీవ భావస్య. నాపి బ్రహ్మ ఆశ్రిత్య, తస్య స్వయంప్రకాశ జ్ఞాన స్వరూపత్వేన అవిద్యా విరోధిత్వాత్, సా హి జ్ఞాన బాధ్యా అభిమతా.

శ్లో॥ "జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకమ్,
అజ్ఞానం చేత్ తిరస్కుర్యాత్ కః ప్రభుస్తన్నివర్తనే, 1

శ్లో॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్,
బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకమ్, 2

శ్లో॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా,
బ్రహ్మణో అననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే". 3

జ్ఞాన స్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యాః అవిద్యాయాః బాధకమ్, న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేత్, న. ఉభయోః అపి బ్రహ్మ స్వరూప ప్రకాశత్వే సతి అన్యతరస్య అవిద్యా విరోధిత్వమ్, అన్యతరస్య న ఇతి విశేష అనవగమాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞాన స్వరూపం బ్రహ్మేతి అనేన జ్ఞానేన బ్రహ్మణి యః స్వభావో అవగమ్యతే, సః బ్రహ్మణః స్వయం ప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశతే ఇతి అవిద్యా విరోధిత్వే న కశ్చిత్ విశేషః స్వరూప తద్విషయ జ్ఞానయోః ఇతి. కిఞ్చ, అనుభవ స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అనుభవాన్తర అననుభావ్యత్వేన భవతః న తద్విషయం జ్ఞానమ్ అస్తి. అతో జ్ఞానమ్ అజ్ఞాన విరోధి చేత్, స్వయమేవ విరోధి భవతి ఇతి న అస్యాః బ్రహ్మాశ్రయత్వ సంభవః. శుక్త్యాదయః తు స్వ యాథాత్మ్య ప్రకాశే స్వయమ్ అసమర్థాః స్వ అజ్ఞాన అవిరోధినః తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమ్ అపేక్షన్తే. బ్రహ్మ తు స్వానుభవ సిద్ధ స్వ యాథాత్మ్యమ్ ఇతి స్వ అజ్ఞాన విరోధి ఏవ, తత ఏవ నివర్తకాన్తరఞ్చ న అపేక్షతే.

అథ ఉచ్యేత - బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వ జ్ఞానమ్ అజ్ఞాన

విరోధి ఇతి, న. ఇదం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ జ్ఞానం కిం బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అజ్ఞాన విరోధి? ఉత ప్రపఞ్చ సత్యత్వ రూప అజ్ఞాన విరోధి? ఇతి వివేచనీయమ్. న తావత్ బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అజ్ఞాన విరోధి, అతద్విషయత్వాత్. జ్ఞానాజ్ఞానయోః ఏక విషయత్వేన హి విరోధః. ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వ జ్ఞానం తత్ సత్యత్వరూప అజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చ సత్యత్వరూప అజ్ఞానమేవ బాధితమ్ ఇతి బ్రహ్మ స్వరూప అజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ. బ్రహ్మ స్వరూప అజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమ్ ఏవ. తత్తు తత్ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వ జ్ఞానేన నివృత్తమ్, స్వరూపం తు స్వానుభవ సిద్ధమ్ ఇతి చేత్, న. బ్రహ్మణో అద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవ సిద్ధమ్ ఇతి తత్ విరోధి సద్వితీయత్వ రూప అజ్ఞానం తత్ బాధశ్చ న స్యాతామ్. అద్వితీయత్వం ధర్మః ఇతి చేత్, న, అనుభవ స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అనుభావ్య ధర్మ విరహస్య భవతా ఏవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞాన స్వరూపస్య బ్రహ్మణః విరోధాత్ ఏవ న అజ్ఞాన ఆశ్రయత్వమ్.

ఇతి ఆశ్రయ అనుపపత్తిః.

---

2. తిరోధాన అనుపపత్తిః.

కిఞ్చ, అవిద్యయా ప్రకాశైక స్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమ్ ఇతి వదతా స్వరూప నాశః ఏవ ఉక్తః స్యాత్. ప్రకాశ తిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తి ప్రతిబన్ధః? విద్యమానస్య వినాశో వా? ప్రకాశస్య అనుత్పాద్యత్వ అభ్యుపగమేన ప్రకాశ తిరోధానం ప్రకాశనాశః ఏవ.

ఇతి తిరోధానానుపపత్తిః.

3. స్వరూప అనుపపత్తిః.

అపి చ నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశా ఇయమ్ అనుభూతిః స్వాశ్రయ దోష వశాత్ అనన్తాశ్రయమ్ అనన్తవిషయమ్ ఆత్మానమ్ అనుభవతి ఇత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః? ఉత అపరమార్థభూతః? ఇతి వివేచనీయమ్. న తావత్ పరమార్థః, అనభ్యుపగమాత్. నాపి అపరమార్థః. తథా సతి హి ద్రష్టృత్వేన వా దృశ్యత్వేన వా దృశిత్వేన వా అభ్యుపగమనీయః. న తావత్ దృశిః, దృశి స్వరూప భేద అనభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠాన భూతాయాః తు సాక్షాత్ దృశేః మాధ్యమిక పక్ష ప్రసఙ్గేన అపారమార్థ్య అనభ్యుపగమాత్ చ. ద్రష్టృ దృశ్యయోః తదవచ్ఛిన్నాయాః దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తర అపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్. అథ ఏతత్ పరిజిహీర్షయా 'పరమార్థ సతీ అనుభూతిః ఏవ బ్రహ్మరూపా' దోషః ఇతి చేత్, బ్రహ్మైవ చేత్ దోషః ప్రపఞ్చ దర్శనస్య ఏవ తన్మూలం స్యాత్, కిం ప్రపఞ్చ తుల్యావిద్యాన్తర పరికల్పనేన? బ్రహ్మణః దోషత్వే సతి తస్య నిత్యత్వేన అనిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. అతః యావత్ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త పారమార్థిక దోష అనభ్యుపగమః, న తావత్ భ్రాన్తిః ఉపపాదితా భవతి.

ఇతి స్వరూపానుపపత్తిః.

---

4. అనిర్వచనీయత్వ అనుపపత్తిః.

అనిర్వచనీయత్వఞ్చ కిమభిప్రేతమ్? సదసత్ విలక్షణత్వమితి చేత్, తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేన అనిర్వచనీయతా ఏవ స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి - సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతి వ్యవస్థాప్యమ్. సర్వా చ ప్రతీతిః సదసదాకారా. సదసదాకారాయాః తు ప్రతీతేః సదసత్ విలక్షణం విషయః ఇతి అభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతేః విషయః స్యాత్ ఇతి.

ఇతి అనిర్వచనీయత్వ అనుపపత్తిః.

5. ప్రమాణ అనుపపత్తిః.

అథ స్యాత్ - వస్తు స్వరూప తిరోధానకరమ్ ఆన్తర బాహ్య రూప వివిధ అధ్యాస ఉపాదానం, సదసత్ అనిర్వచనీయమ్ అవిద్యా, అజ్ఞానాది పదవాచ్యం, వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞాన నివర్త్యం, జ్ఞాన ప్రాగభావ అతిరేకేణ భావరూపమ్ ఏవ కిఞ్చిత్ వస్తు ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. తదుపహిత బ్రహ్మ ఉపాదానశ్చ అవికారే స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర వపుషి తేనైవ తిరోహిత స్వరూపే ప్రత్యగాత్మని అహఙ్కార జ్ఞాన జ్ఞేయ విభాగ రూపో అధ్యాసః. తస్య ఏవ అవస్థా విశేషేణ అధ్యాస రూపే జగతి జ్ఞాన బాధ్య సర్ప రజతాది వస్తు తత్తత్ జ్ఞానరూప అధ్యాసో అపి జాయతే. కృత్స్నస్య మిథ్యా రూపస్య తత్ ఉపాదానత్వఞ్చ మిథ్యాభూతస్య అర్థస్య మిథ్యాభూతమ్ ఏవ కారణం భవితుమ్ అర్హతి ఇతి హేతుబలాత్ అవగమ్యతే. కారణ అజ్ఞాన విషయం ప్రత్యక్షం తావత్ 'అహమజ్ఞః మామ్ అన్యఞ్చ న జానామి' ఇతి అపరోక్ష అవభాసః. అయం తు న జ్ఞాన ప్రాగభావ విషయః. స హి షష్ఠ ప్రమాణ గోచరః. అయం తు 'అహం సుఖీ' ఇతివత్ అపరోక్షః. అభావస్య ప్రత్యక్షత్వ అభ్యుపగమే అపి అయమ్ అనుభవః న ఆత్మ జ్ఞాన అభావ విషయః, అనుభవ వేలాయామ్ అపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞాన అభావ ప్రతీతి అనుపపత్తేశ్చ.

ఏతదుక్తం భవతి - 'అహమ్ అజ్ఞః' ఇత్యస్మిన్ అనుభవే 'అహమ్' ఇత్యాత్మనః అభావ ధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతి యోగితయా అవగతిః అస్తి వా? న వా? అస్తి చేత్, విరోధాత్ ఏవ న జ్ఞాన అభావ అనుభవ సమ్భవః. నో చేత్ ధర్మి ప్రతి యోగి జ్ఞాన సవ్యపేక్షో జ్ఞాన అభావ అనుభవః సుతరాం న సంభవతి. జ్ఞాన అభావస్య అనుమేయత్వే అభావాఖ్య ప్రమాణ విషయత్వే చ ఇయమ్ అనుపపత్తిః సమానా. అస్య అజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మి ప్రతియోగి జ్ఞాన సద్భావే అపి విరోధ అభావాత్ అయమ్ అనుభవో భావరూప అజ్ఞాన విషయః ఏవ అభ్యుపగన్తవ్యః ఇతి.

నను చ, భావ రూపమ్ అపి అజ్ఞానం వస్తు యాథాత్మ్య అవభాస రూపేణ సాక్షి చైతన్యేన విరుద్ధ్యతే. మా ఏవమ్. సాక్షి చైతన్యం న వస్తు యాథాత్మ్య విషయమ్, అపి తు అజ్ఞాన విషయమ్, అన్యథా మిథ్యార్థ అవభాస అనుపపత్తేః. న హి అజ్ఞాన విషయేణ జ్ఞానేన అజ్ఞానం నివర్తతే ఇతి న విరోధః. నను చ, ఇదం భావరూపమ్ అపి అజ్ఞానం విషయ విశేష వ్యావృత్తమ్ ఏవ సాక్షి చైతన్యస్య విషయో భవతి, స విషయః ప్రమాణ అనధీన సిద్ధిః ఇతి కథమివ సాక్షి చైతన్యేన అస్మదర్థ వ్యావృత్తమ్ అజ్ఞానం విషయీక్రియతే? న ఏషః దోషః. సర్వమేవ వస్తు జాతం జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా సాక్షి చైతన్యస్య విషయ భూతమ్. తత్ర జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిధ్యతే ఏవ ప్రమాణ వ్యవధాన అపేక్షా. అజడస్య తు ప్రత్యక్ వస్తునః స్వయం సిద్ధ్యతః

న ప్రమాణ వ్యవధాన అపేక్షా ఇతి సదా ఏవ అజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేన అవభాసో యుజ్యతే. తస్మాత్ న్యాయ ఉపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావ రూపమ్ ఏవ అజ్ఞానం ప్రతీయతే.

తదిదం భావరూపమ్ అజ్ఞానమ్ అనుమానేన అపి సిద్ధ్యతి. వివాద అధ్యాసితం ప్రమాణ జ్ఞానం స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్త స్వవిషయ ఆవరణ స్వనివర్త్య స్వదేశగత వస్త్వన్తర పూర్వకమ్. అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్న ప్రదీప ప్రభావత్ ఇతి. ఆలోక అభావమాత్రం వా రూపదర్శన అభావ మాత్రం వా తమః, న ద్రవ్యాన్తరమ్. తత్ కథం భావరూప అజ్ఞాన సాధనే నిదర్శనతయా ఉపన్యస్యతే ఇతి చేత్, ఉచ్యతే - బహులత్వ విరలత్వాది అవస్థా యోగేన రూపవత్తయా చ ఉపలబ్ధేః ద్రవ్యాన్తరమ్ ఏవ తమః ఇతి నిరవద్యమ్ ఇతి.

అత్ర ఉచ్యతే - 'అహమ్ అజ్ఞః మామ్ అన్యఞ్చ న జానామి' ఇత్యత్ర ఉపపత్తి సహితేన కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణ న భావరూపమ్ అజ్ఞానం ప్రతీయతే. యస్తు జ్ఞాన ప్రాగభావ విషయత్వే విరోధః ఉక్తః, స హి భావరూప అజ్ఞానే అపి తుల్యః. విషయత్వేన ఆశ్రయత్వేన చ అజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యక్ అర్థః ప్రతిపన్నో వా? అప్రతిపన్నో వా? ప్రతిపన్నః చేత్ తత్ స్వరూప జ్ఞాన నివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి? అప్రతిపన్నః చేత్, వ్యావర్తక ఆశ్రయ విషయ జ్ఞాన శూన్యమ్ అజ్ఞానం కథమ్ అనుభూయేత? అథ విశద స్వరూప అవభాసః అజ్ఞాన విరోధీ, అవిశద స్వరూపం తు ప్రతీయతే

ఇత్యాశ్రయ విషయ జ్ఞానే సత్యపి న అజ్ఞాన అనుభవ విరోధః ఇతి. హన్త తర్హి జ్ఞాన ప్రాగభావః అపి విశద స్వరూప విషయః. ఆశ్రయ ప్రతియోగి జ్ఞానం తు అవిశద స్వరూప విషయమ్ ఇతి న కశ్చిత్ విశేషః అన్యత్ర అభినివేశాత్. భావరూపస్య అజ్ఞానస్య అపి హి అజ్ఞానమ్ ఇతి సిద్ధ్యతః ప్రాగభావ సిద్ధౌ ఇవ సాపేక్షత్వమ్ అస్త్యేవ. తథాహి- అజ్ఞానమితి జ్ఞాన అభావః? తదన్యః? తద్విరోధీ వా? త్రయాణామ్ అపి తత్ స్వరూపజ్ఞాన అపేక్షా అవశ్య ఆశ్రయణీయా. యద్యపి తమః స్వరూప ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశ అపేక్షా న విద్యతే, తథాపి ప్రకాశ విరోధి ఇత్యనేన ఆకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశ ప్రతిపత్తి అపేక్షా అస్త్యేవ. భవదభిమత అజ్ఞానం న కదాచిత్ స్వరూపేణ సిద్ధ్యతి. అపి తు అజ్ఞానమిత్యేవ. తథా సతి జ్ఞాన అభావవత్ తదపేక్షత్వం సమానమ్. జ్ఞాన ప్రాగభావస్తు భవతా అపి అభ్యుపగమ్యతే. ప్రతీయతే చేత్ ఉభయ అభ్యుపేతో జ్ఞాన ప్రాగభావః ఏవ 'అహమజ్ఞో మామన్యఞ్చ న జానామి' ఇత్యనుభూయతే ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యమ్.

నిత్య ముక్త స్వప్రకాశ చైతన్యైక స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞాన అనుభవశ్చ న సంభవతి, స్వానుభవ స్వరూపత్వాత్. స్వానుభవ స్వరూపమ్ అపి తిరోహిత స్వరూపమ్ అజ్ఞానమ్ అనుభవతి ఇతి చేత్, కిమిదం తిరోహిత స్వరూపత్వమ్? అప్రకాశిత స్వరూపత్వమ్ ఇతి చేత్ స్వానుభవ స్వరూపస్య కథమ్ అప్రకాశిత స్వరూపత్వమ్? స్వానుభవ స్వరూపస్య అపి అన్యతః అప్రకాశిత స్వరూపత్వ(మా)మ్

(ఉప)పద్యతే ఇతి చేత్, ఏవం తర్హి ప్రకాశాఖ్య ధర్మ అనభ్యుపగమేన ప్రకాశస్య ఏవ స్వరూపత్వాత్ అన్యతః స్వరూపనాశః ఏవ స్యాత్ ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

కిఞ్చ, బ్రహ్మ స్వరూప తిరోధాన హేతుభూతమ్ ఏతత్ అజ్ఞానం స్వయమ్ అనుభూతం సత్ బ్రహ్మ తిరస్కరోతి, బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తత్ అనుభవ విషయః భవతి ఇతి అన్యోన్య ఆశ్రయణమ్. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతి ఇతి చేత్, యది అతిరోహిత స్వరూపమ్ ఏవ బ్రహ్మ అజ్ఞానమ్ అనుభవతి, తదా తిరోధాన కల్పనా (నిష్ఫలా) నిష్ప్రయోజనా స్యాత్. అజ్ఞాన స్వరూప కల్పనా చ. బ్రహ్మణః అజ్ఞాన దర్శనవత్ అజ్ఞాన కార్యతయా అభిమత ప్రపఞ్చ దర్శనస్య అపి సంభవాత్.

కిఞ్చ, బ్రహ్మణః అజ్ఞాన అనుభవః కిం స్వతః? అన్యతో వా? స్వతశ్చేత్, అజ్ఞాన అనుభవస్య స్వరూప ప్రయుక్తత్వేన అనిర్మోక్షః స్యాత్. అనుభూతి స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞానానుభవ స్వరూపత్వేన మిథ్యా రజత బాధక జ్ఞానేన రజతానుభవస్య అపి నివృత్తివత్ నివర్తక జ్ఞానేన అజ్ఞాన అనుభూతి రూప బ్రహ్మ స్వరూప నివృత్తిః వా? అన్యతః చేత్, కిం తదన్యత్? అజ్ఞానాన్తరమితి చేత్, అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మ తిరస్కృత్యా ఏవ స్వయమ్ అనుభవ విషయః భవతి ఇతి చేత్, తథా సతి ఇదమ్ అజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మ తిరస్కరోతి

ఇతి జ్ఞాన బాధ్యత్వమ్ అజ్ఞానస్య న స్యాత్.

అథ ఇదమ్ అజ్ఞానం స్వయమ్ అనాది బ్రహ్మణః స్వసాక్షిత్వం బ్రహ్మస్వరూప తిరస్కృతిఞ్చ యుగపదేవ కరోతి. అతః న అనవస్థాదయః దోషాః ఇతి, నైతత్. స్వానుభవ స్వరూపస్య బ్రహ్మణః స్వరూప తిరస్కృతిమ్ అన్తరేణ సాక్షిత్వ ఆపాదనా అయోగాత్. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమ్ ఇతి చేత్, తర్హి అస్య అనాదిత్వమ్ అపాస్తమ్. అనవస్థా చ పూర్వోక్తా. అతిరస్కృత స్వరూపస్య ఏవ సాక్షిత్వ ఆపాదనే బ్రహ్మణః స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్.

అపి చ అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే, 'తత్ బ్రహ్మ' న కిఞ్చిత్ అపి ప్రకాశతే? ఉత కిఞ్చిత్ ప్రకాశతే? పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్ర స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అప్రకాశే తుచ్ఛతా ఆపత్తిః అసకృత్ ఉక్తా. ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానన్ద ఏకరసే బ్రహ్మణి కో అయమంశః తిరస్క్రియతే? కో వా ప్రకాశతే? నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తుని ఆకార ద్వయ అసంభవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చ యుగపత్ న సంగచ్ఛేతే. అథ సచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మ అవిద్యయా తిరోహిత స్వరూపమ్ అవిశదమ్ ఇవ లక్ష్యతే ఇతి ప్రకాశమాత్ర స్వరూపస్య విశదతా, అవిశదతా వా కిం రూపా?

ఏతదుక్తం భవతి - యః సాంశః సవిశేషః ప్రకాశవిషయః. తస్య సకల అవభాసో విశద అవభాసః, కతిపయ విశేష రహిత

అవభాసశ్చ అవిశద అవభాసః. తత్ర యః ఆకారః అప్రతిపన్నః, తస్మిన్ అంశే ప్రకాశ అభావాత్ ఏవ ప్రకాశ అవైశద్యం న విద్యతే. యశ్చాంశః ప్రతిపన్నః, తస్మిన్ అంశే తత్ విషయ ప్రకాశః విశదః ఏవ. అతః సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి. విషయే అపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గత కతిపయ విశేష అప్రతీతిః ఏవ అవైశద్యమ్. తస్మాత్ అవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గత కతిపయ విశేష అప్రతీతి రూపః. అవైశద్యం నామ అజ్ఞాన కార్యం న సంభవతి. అపి చ ఇదమ్ అవిద్యాకార్యమ్ అవైశద్యం తత్త్వ జ్ఞానోదయాత్ నివర్తతే? న వా? అనివృత్తౌ అపవర్గ అభావః, నివృత్తౌ చ వస్తు కిం రూపమ్? ఇతి వివేచనీయమ్. విశద స్వరూపమ్ ఇతి చేత్, తద్విశద స్వరూపం ప్రాగస్తి? న వా? అస్తిచేత్ అవిద్యా కార్యమ్ అవైశద్యం తత్ నివృత్తిశ్చ న స్యాతామ్. నో చేత్, మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతా స్యాత్. అస్య అజ్ఞానస్య ఆశ్రయ అనిరూపణాత్ ఏవ అసంభవః పూర్వమేవ ఉక్తః. అపి చ అపరమార్థ దోషమూల భ్రమవాదినా నిరధిష్ఠాన భ్రమా అసంభవః అపి దురుపపాదః. భ్రమ హేతుభూత దోష దోషాశ్రయత్వవత్ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తేః, తతశ్చ సర్వ శూన్యత్వమేవ స్యాత్.

యదుక్తమ్ అనుమానేన అపి భావరూపమ్ అజ్ఞానం సిద్ధ్యతి ఇతి, తదయుక్తం, అనుమాన అసంభవాత్. నను ఉక్తమ్ అనుమానమ్, సత్యమ్ ఉక్తమ్, దురుక్తం తు తత్. అజ్ఞానే అపి అనభిమత

అజ్ఞానాన్తర సాధనేన విరుద్ధత్వాత్ హేతోః. తత్ర అజ్ఞానాన్తర అసాధనే హేతోః అనైకాన్త్యమ్. సాధనే చ తత్, అజ్ఞానమ్ అజ్ఞాన సాక్షిత్వం నివారయతి. తతశ్చ అజ్ఞాన కల్పనా నిష్ఫలా స్యాత్. దృష్టాన్త శ్చ సాధన వికలః, దీప ప్రభాయాః అప్రకాశిత అర్థప్రకాశకత్వ అభావాత్. సర్వత్ర జ్ఞానస్య ఏవ హి ప్రకాశకత్వం, సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయ ప్రకాశ అభావాత్. ఇన్ద్రియాణామ్ అపి జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వమ్ ఏవ, న ప్రకాశకత్వమ్. ప్రదీప ప్రభాయాః తు చక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానమ్ ఉత్పాదయతః విరోధి తమో నిరసన ద్వారేణ ఉపకారకత్వ మాత్రమ్ ఏవ. ప్రకాశక జ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణ చక్షురిన్ద్రియ ఉపకారక హేతుత్వమ్ అపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వ వ్యవహారః. న అస్మాభిః జ్ఞానతుల్య ప్రకాశకత్వ అభ్యుపగమేన దీపప్రభా నిదర్శితా, అపి తు జ్ఞానస్య ఏవ స్వవిషయ ఆవరణ నిరసన పూర్వక ప్రకాశకత్వమ్ అఙ్గీకృత్య ఇతి చేత్, న. న హి విరోధి నిరసన మాత్రం ప్రకాశకత్వం, అపి తు అర్థ పరిచ్ఛేదః. వ్యవహార యోగ్యతాపాదనమ్ ఇతి యావత్. తత్తు జ్ఞానస్య ఏవ. యది ఉపకారకాణామ్ అపి అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వమ్ అఙ్గీకృతం, తర్హి ఇన్ద్రియాణామ్ ఉపకారకతమత్వేన అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వమ్ అఙ్గీకరణీయమ్. తథా సతి, తేషాం స్వనివర్త్య వస్త్వన్తర పూర్వకత్వ అభావాత్ హేతోః అనైకాన్త్యమ్ ఇతి, అలమ్ అనేన.

ప్రతి ప్రయోగాశ్చ - వివాద అధ్యాసితమ్ అజ్ఞానం న జ్ఞాన

మాత్ర బ్రహ్మాశ్రయమ్, అజ్ఞానత్వాత్, శుక్తికాది అజ్ఞానవత్ జ్ఞాతృ ఆశ్రయం హి తత్. వివాదాధ్యాసితమ్ అజ్ఞానం న జ్ఞానమాత్ర బ్రహ్మ ఆవరణమ్, అజ్ఞానత్వాత్. శుక్తికాది అజ్ఞానవత్ విషయ ఆవరణం హి తత్. వివాద అధ్యాసితమ్ అజ్ఞానం. న జ్ఞాన నివర్త్యం, జ్ఞాన విషయ అనావరణత్వాత్. యత్ జ్ఞాన నివర్త్యమ్ అజ్ఞానమ్, తత్ జ్ఞాన విషయ ఆవరణమ్, యథా శుక్తికాది అజ్ఞానమ్, బ్రహ్మ న అజ్ఞానాస్పదం, జ్ఞాతృత్వ విరహాత్, ఘటాదివత్. బ్రహ్మ న అజ్ఞాన ఆవరణం, జ్ఞాన అవిషయత్వాత్. యత్ అజ్ఞాన ఆవరణమ్, తత్ జ్ఞాన విషయ భూతమ్, యథా శుక్తికాది. బ్రహ్మ న జ్ఞాన నివర్తి అజ్ఞానం, జ్ఞాన అవిషయత్వాత్ యత్ జ్ఞాన నివర్తి అజ్ఞానమ్, తత్ జ్ఞాన విషయభూతమ్, యథా శుక్తికాది వివాద అధ్యాసితం ప్రమాణ జ్ఞానం స్వప్రాక్ అభావ అతిరిక్త అజ్ఞాన పూర్వకం న భవతి, ప్రమాణ జ్ఞానత్వాత్, భవదభిమతాజ్ఞాన సాధన ప్రమాణ జ్ఞానవత్. జ్ఞానం న వస్తునః వినాశకం, శక్తి విశేష ఉపబృంహణ విరహే సతి జ్ఞానత్వాత్. యత్ వస్తునః వినాశకం, తత్ శక్తి విశేష ఉపబృంహితం జ్ఞానమ్ అజ్ఞానఞ్చ దృష్టమ్. యథా ఈశ్వర యోగి ప్రభృతి జ్ఞానమ్, యథా చ ముద్గరాది. భావ రూపమ్ అజ్ఞానం న జ్ఞాన వినాశ్యమ్, భావ రూపత్వాత్, ఘటాదివత్ ఇతి.

అథోచ్యేత - బాధక జ్ఞానేన పూర్వ జ్ఞాన ఉత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశః దృశ్యతే ఇతి. నైవమ్. న హి జ్ఞానేన తేషాం

వినాశః, క్షణికత్వేన తేషాం స్వయమేవ వినాశాత్, కారణ నివృత్త్యా చ పశ్చాత్ అనుత్పత్తేః. క్షణికత్వఞ్చ తేషాం జ్ఞానవత్ ఉత్పత్తి కారణ సన్నిధానే ఏవ ఉపలబ్ధేః, అన్యథా అనుపలబ్ధేః, చ అవగమ్యతే. అక్షణికత్వే చ భయాదీనాం భయాది హేతుభూత జ్ఞాన సన్తతౌ అవిశేషేణ సర్వేషాం జ్ఞానానాం భయాది ఉత్పత్తి హేతుత్వేన అనేక భయ ఉపలబ్ధి ప్రసఙ్గాత్ చ. స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర పూర్వకమ్ ఇతి వ్యర్థ విశేషణ ఉపాదానేన ప్రయోగ కుశలతా చ ఆవిష్కృతా. అతః అనుమానేన అపి న భావరూప అజ్ఞాన సిద్ధిః. శ్రుతి, తదర్థ ఆపత్తిభ్యామ్ అజ్ఞాన అసిద్ధిః అనన్తరమ్ ఏవ వక్ష్యతే.

మిథ్యార్థస్య హి మిథ్యా ఏవ ఉపాదానం భవితుమ్ అర్హతి ఇత్యేతత్ అపి "న విలక్షణత్వాత్" ఇత్యధికరణ న్యాయేన పరిహ్రియతే. అతః అనిర్వచనీయ అజ్ఞాన విషయా న కాచిత్ అపి ప్రతీతిః అస్తి. ప్రతీతి భ్రాన్తి బాధైః అపి న తథా అభ్యుపగమనీయమ్, ప్రతీయమానమ్ ఏవ హి ప్రతీతి భ్రాన్తి బాధ విషయః. ఆభిః ప్రతీతిభిః ప్రతీతి అన్తరేణ చ అనుపలబ్ధమ్ ఆసాం విషయః ఇతి న యుజ్యతే కల్పయితుమ్. శుక్త్యాదిషు రజతాది ప్రతీతేః ప్రతీతి కాలే అపి తత్ న అస్తీతి బాధేన చ అన్యస్య అన్యథా భాన అయోగాత్ చ సదసత్ అనిర్వచనీయమ్ అపూర్వమ్ ఏవ ఇదం రజతం దోషవశాత్ ప్రతీయతే ఇతి కల్పనీయమ్ ఇతి చేత్, న, తత్ కల్పనాయామ్ అపి అన్యస్య అన్యథా భానస్య అవర్జనీయత్వాత్. అన్యథా భాన అభ్యుపగమాత్

ఏవ ఖ్యాతి ప్రవృత్తి బాధ భ్రమత్వానామ్ ఉపపత్తేః అత్యన్త అపరిదృష్ట అకారణక వస్తు కల్పనాయోగాత్, కల్ప్యమానం హి ఇదమ్ అనిర్వచనీయం న తావత్ అనిర్వచనీయమ్ ఇతి ప్రతీయతే, అపి తు పరమార్థ రజతమ్ ఇత్యేవ. అనిర్వచనీయమ్ ఇత్యేవ ప్రతీతం చేత్, భ్రాన్తి బాధయోః ప్రవృత్తేః అపి అసంభవః. అతో అన్యస్య అన్యథా భాన విరహే ప్రతీతి ప్రవృత్తిబాధ భ్రమత్వానామ్ అనుపపత్తేః తస్య అపరిహార్యత్వాత్ చ, శుక్త్యాదిః ఏవ రజతాది ఆకారేణ అవభాసతే ఇతి భవతా అభ్యుగన్తవ్యమ్.

ఖ్యాత్యన్తర వాదినాఞ్చ సుదూరమ్ అపి గత్వా అన్యథా అవభాసో అవశ్య ఆశ్రయణీయః, అసత్ ఖ్యాతి పక్షే సదాత్మనా, ఆత్మఖ్యాతి పక్షే అర్థాత్మనా, అఖ్యాతి పక్షే(అపి) అన్య విశేషణమ్ అన్య విశేషణత్వేన, జ్ఞాన ద్వయమ్ ఏకత్వేన చ, విషయ అసద్భావ పక్షే అపి విద్యమానత్వేన.

కిఞ్చ, అనిర్వచనీయమ్ అపూర్వ రజతమ్ అత్ర జాతమ్ ఇతి వదతా తస్య జన్మ కారణం వక్తవ్యమ్, న తావత్ తత్ ప్రతీతిః. తస్యాః తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాక్ ఆత్మ లాభ అయోగాత్. నిర్విషయా జాతా తత్ ఉత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతి ఇతి మహతామ్ ఇదమ్ ఉపపాదనమ్. అథ ఇన్ద్రియాది గతో దోషః, తత్ న, తస్య పురుషాశ్రయత్వేన అర్థ గత కార్యస్య ఉత్పాదకత్వ

అయోగాత్. నాపి ఇన్ద్రియాణి, తేషాం జ్ఞాన కారణత్వాత్. నాపి దుష్టాని ఇన్ద్రియాణి, తేషామ్ అపి స్వకార్యభూత జ్ఞానే ఏవ హి విశేషకరత్వమ్. అనాది మిథ్యా జ్ఞాన ఉపాదానత్వం తు పూర్వమేవ నిరస్తమ్.

కిఞ్చ, అపూర్వమ్ అనిర్వచనీయమ్ ఇదం వస్తుజాతం రజతాది బుద్ధి శబ్దాభ్యాం కథమ్ ఇవ విషయీ క్రియతే? న ఘటాది బుద్ధి శబ్దాభ్యామ్, రజతాది సాదృశ్యాత్ ఇతి చేత్, తర్హి తత్ సదృశమ్ ఇత్యేవ ప్రతీతి శబ్దౌ స్యాతామ్. రజతాది జాతి యోగాత్ ఇతి చేత్, సా కిం పరమార్థభూతా? అపరమార్థభూతా వా? న తావత్ పరమార్థభూతా, తస్యాః అపరమార్థ అన్వయ అయోగాత్. నాపి అపరమార్థభూతా, పరమార్థాన్వయ అయోగాత్. అపరమార్థే పరమార్థ బుద్ధి శబ్దయోః నిర్వాహకత్వ అయోగాత్ చ ఇతి, అలమ్ అపరిణత కుతర్క నిరసనేన.

అథవా,

శ్లో॥ యథార్థం సర్వ విజ్ఞానమితి వేదవిదాం మతమ్,
శ్రుతి స్మృతిభ్యః సర్వస్య సర్వాత్మత్వ ప్రతీతితః. 1

శ్లో॥ "బహుస్యామ్" ఇతి సంకల్ప పూర్వ సృష్ట్యాది ఉపక్రమే,
"తాసాం త్రివృతమ్ ఏకైకామ్" ఇతి శ్రుత్యా ఏవ చోదితమ్.2

శ్లో॥ త్రివృత్కరణమ్ ఏవం హి ప్రత్యక్షేణ ఉపలభ్యతే,
యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసః తదపామపి. 3

శ్లో॥ శుక్లం కృష్ణం పృథివ్యా శ్చేత్యగ్నా వేవ త్రిరూపతా,
శ్రుత్యైవ దర్శితా తస్మా త్సర్వే సర్వత్ర సఙ్గతాః. 4

శ్లో॥ పురాణే చైవమేవోక్తం వైష్ణవే సృష్ట్యుపక్రమే 5

శ్లో॥ "నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః" తతస్తే సంహతిం వినా,
నాశక్నువన్ ప్రజా స్స్రష్టుమ్ అసమాగమ్య కృత్స్నశః. 6

శ్లో॥ సమేత్యాన్యోఽన్య సంయోగం పరస్పర సమాశ్రయాః,
మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డ మిత్యాదినా తతః. 7

శ్లో॥ సూత్రకారో అపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథా అవదత్ 8

శ్లో॥ "త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్" ఇతి తేనాభిధాభిదా 9

శ్లో॥ సోమాభావే చ పూతీక గ్రహణం శ్రుతి చోదితమ్,
సోమావయవ సద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః. 10

శ్లో॥ వ్రీహ్యభావే చ నీవార గ్రహణం వ్రీహిభావతః,
తదేవ సదృశం తస్య యత్తత్ ద్రవ్యైకదేశభాక్. 11

శ్లో॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావః శ్రుత్యైవ బోధితః.
రూప్య శుక్త్యాది నిర్దేశ భేదో భూయస్త్వ హేతుకః. 12

శ్లో॥ రూప్యాది సదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే,
అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః. 13

శ్లో॥ కదాచిత్ చక్షురాదేః తు దోషాత్ శుక్త్యంశ వర్జితః,
రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే. 14

శ్లో॥ దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే,
అతో యథార్థం రూప్యాది విజ్ఞానం శుక్తికాదిషు. 15

శ్లో॥ బాధ్య బాధక భావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే,
శుక్తి భూయస్త్వ వైకల్య సాకల్య గ్రహరూపతః. 16

శ్లో॥ నాతో మిథ్యార్థ సత్యార్థ విషయత్వ నిబన్ధనః,
ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహార వ్యవస్థితిః. 17

స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాప అనుగుణం భగవతా ఏవ తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభావ్యాః, తత్తత్ కాలావసానాః, తథాభూతాశ్చ అర్థాః సృజ్యన్తే. తథా హి శ్రుతిః స్వప్న విషయా- "న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి, అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే, న తత్రానన్దాముదః ప్రముదో భవన్తి, అథ ఆనన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే, న తత్ర వేశన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్య స్సృజతే, స హి కర్తా" ఇతి యద్యపి సకలేతర పురుష అనుభావ్యతయా తదానీం న భవన్తి, తథా అపి

తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభావ్యతయా తథా విధాన్ అర్థాన్ ఈశ్వరః సృజతి. స హి కర్తా. తస్య సత్యసఙ్కల్పస్య ఆశ్చర్య శక్తేః తథావిదం కర్తృత్వం సమ్భవతి ఇత్యర్థః. "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః, తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృత ముచ్యతే, తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చ న" ఇతి చ. సూత్రకారః అపి "సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి", "నిర్మాతారఞ్చైకే పుత్రాదయశ్చ" ఇతి సూత్ర ద్వయేన స్వాప్నేషు అర్థేషు జీవస్య స్రష్టృత్వమ్ ఆశఙ్క్య, "మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేన అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్" ఇత్యాదినా న జీవస్య సఙ్కల్ప మాత్రేణ స్రష్టృత్వమ్ ఉపపద్యతే, జీవస్య స్వాభావిక సత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసార దశాయామ్ అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్. ఈశ్వరస్య ఏవ తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిః ఇయమ్. "తస్మిన్ లోకాః శ్రితా స్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి పరమాత్మా ఏవ తత్ర స్రష్టా ఇత్యవగమ్యతే ఇతి పరిహరతి. అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశః స్వదేహేనైవ దేశాన్తర గమన రాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయః చ పుణ్యాపాప ఫలభూతాః శయాన దేహ సరూప సంస్థాన దేహాన్తర సృష్ట్యా ఉపపద్యన్తే.

పీత శఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తి పిత్త ద్రవ్య సంభిన్నా నాయన రశ్మయః శఙ్ఖాదిభిః సంయుజ్యన్తే. తత్ర పిత్తగత పీతిమా అభిభూతః, శఙ్ఖగత శ్వేతిమా న గృహ్యతే. అతః సువర్ణానులిప్త శఙ్ఖవత్, 'పీతః శఙ్ఖః' ఇతి ప్రతీయతే. పిత్త ద్రవ్యం తద్గత పీతిమా చ అతి సౌక్ష్మ్యాత్

పార్శ్వస్థైః న గృహ్యతే. పిత్తోపహతేన తు స్వనయన నిష్క్రాన్తతయా అతి సామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే. తద్గ్రహణ జనిత సంస్కార సచివ నాయన రశ్మిభిః దూరస్థమపి గృహ్యతే.

జపా కుసుమ సమీపవర్తి స్ఫటిక మణిః అపి, తత్ ప్రభాభిభూతతయా రక్తః ఇతి గృహ్యతే, జపా కుసుమ ప్రభా వితతా అపి స్వచ్ఛ ద్రవ్య సంయుక్తతయా స్ఫుటతరమ్ ఉపలభ్యతే ఇతి ఉపలబ్ధి వ్యవస్థాప్యమ్ ఇదమ్.

మరీచికా జల జ్ఞానే అపి తేజః పృథివ్యోః అపి అమ్బునః విద్యమానత్వాత్ ఇంద్రియ దోషేణ తేజః పృథివ్యోః అగ్రహణాత్, అదృష్టవశాత్ చ అమ్బునః గ్రహణాది యథార్థత్వమ్.

అలాత చక్రే అపి అలాతస్య దృతతర గమనేన సర్వ దేశ సంయోగాత్ అన్తరాల అగ్రహణాత్ తథా ప్రతీతిః ఉపపద్యతే. చక్ర ప్రతీతౌ అపి అన్తరాల అగ్రహణ పూర్వక తత్తత్ దేశ సంయుక్త తత్తత్ వస్తు గ్రహణమ్ ఏవ. క్వచిత్ అన్తరాల అభావాత్ అన్తరాల అగ్రహణమ్, క్వచిత్ శైఘ్ర్యాత్ అగ్రహణమితి విశేషః. అతః తదపి యథార్థమ్.

దర్పణాదిషు నిజముఖాది ప్రతీతిః అపి యథార్థా, దర్పణాది ప్రతిహత గతయో హి నాయన రశ్మయః దర్పణాదిదేశ గ్రహణ పూర్వకం నిజ ముఖాది గృహ్ణన్తి. తత్రాపి అతి శైఘ్ర్యాత్ అన్తరాల అగ్రహణాత్ తథా ప్రతీతిః.

దిఙ్మోహే అపి దిగన్తరస్య అస్యాం దిశి విద్యమానత్వాత్ అదృష్ట వశేన ఏతత్ దిగంశ వియుక్తః దిగన్తరాంశో గృహ్యతే. అతో దిగన్తర ప్రతీతిః యథార్థా ఏవ.

ద్విచన్ద్ర జ్ఞానాదౌ అపి అఙ్గుళి అవష్టమ్భ తిమిరాదిభిః నాయన తేజో గతి భేదేన సామగ్రీ భేదాత్ సామగ్రీ ద్వయమ్ అన్యోఽన్య నిరపేక్షం చన్ద్ర గ్రహణ ద్వయ హేతుః భవతి. తత్ర ఏకా సామగ్రీ స్వదేశ విశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి. ద్వితీయా తు కిఞ్చిత్ వక్ర గతిః చన్ద్ర సమీప దేశ గ్రహణ పూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశ వియుక్తం గృహ్ణాతి. అతః సామగ్రీ ద్వయేన యుగపత్ దేశ ద్వయ విశిష్ట చన్ద్ర గ్రహణే గ్రహణ భేదేన గ్రాహ్యాకార భేదాత్ ఏకత్వ గ్రహణ అభావాత్ చ ద్వౌ చన్ద్రౌ ఇతి భవతి ప్రతీతి విశేషః. దేశాన్తరస్య తత్ విశేషణత్వం దేశాన్తరస్య అగృహీత స్వదేశ చన్ద్రస్య చ నిరన్తర గ్రహణేన భవతి. తత్ర సామగ్రీ ద్విత్వం పారమార్థికమ్. తేన దేశ ద్వయ విశిష్ట చన్ద్ర గ్రహణ ద్వయఞ్చ పారమార్థికమ్. గ్రహణ ద్విత్వేన చన్ద్రస్య ఏవ గ్రాహ్యాకార ద్విత్వఞ్చ పారమార్థికమ్. తత్ర విశేషణ ద్వయ విశిష్ట చన్ద్ర గ్రహణ ద్వయస్య ఏక ఏవ చన్ద్రో గ్రాహ్యః ఇతి గ్రహణే ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవల చక్షుషః సామర్థ్య అభావాత్ చాక్షుష జ్ఞానం తథా ఏవ అవతిష్ఠతే. ద్వయోః చక్షుషోః ఏక సామగ్రీ అన్తర్భావే అపి తిమిరాది దోష భిన్నం చాక్షుషం తేజః సామగ్రీ ద్వయం భవతి ఇతి కార్యకల్ప్యమ్. అపగతే తు దోషే స్వదేశ విశిష్టస్య చన్ద్రస్య ఏక

గ్రహణ వేద్యత్వాత్ ఏకః చన్ద్రః ఇతి భవతి ప్రత్యయః. దోషకృతం తు సామగ్రీ ద్విత్వమ్, తత్ కృతం గ్రహణ ద్విత్వమ్, తత్ కృతం గ్రాహ్యాకార ద్విత్వం చ ఇతి నిరవద్యమ్. అతః సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమ్ ఇతి సిద్ధమ్. ఖ్యాత్యన్తరాణామ్ అపి దూషణాని తైః తైః వాదిభిః ఏవ ప్రపఞ్చితాని ఇతి న తత్ర యత్నః క్రియతే.

అథవా కిమనేన బహునా ఉపపాదన ప్రకారేణ? ప్రత్యక్ష అనుమాన ఆగమాఖ్యం ప్రమాణ జాతమ్ ఆగమ గమ్యఞ్చ నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధమ్, అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణం, సర్వజ్ఞం, సత్యసంకల్పం, పరంబ్రహ్మ అభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి? కిం న ఉపపద్యతే? భగవతా హి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞ పుణ్య పాప అనుగుణం తత్ భోగ్యత్వాయ అఖిలం జగత్ సృజతా సుఖదుఃఖ ఉపేక్షా ఫలానుభవ అనుభావ్యాః పదార్థాః సర్వ సాధారణ అనుభవ విషయాః. కేచన తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభవ విషయాః, తత్తత్కాల అవసానాః, తథా తథా అనుభావ్యాః సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్య బాధక భావః సర్వానుభవ విషయతయా, తత్ రహితతయా చ ఉపపద్యతే ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి ప్రమాణానుపపత్తౌ యథార్థఖ్యాతిః.

ప్రమాణ అనుపపత్తౌ అవిద్యాయాః శ్రుతి తదర్థాపత్తి సిద్ధత్వ నిరాసః -

యత్పునః సదసత్ అనిర్వచనీయమ్ అజ్ఞానం శ్రుతి సిద్ధమ్ ఇతి, తదసత్, "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇత్యాదిషు అనృత శబ్దస్య అనిర్వచనీయ అనభిధాయిత్వాత్. ఋతేతర విషయః హి అనృత శబ్దః. ఋతమ్ ఇతి కర్మ వాచి - "ఋతం పిబన్తౌ" ఇతి వచనాత్. ఋతం కర్మ ఫల అభిసన్ధి రహితం పరమ పురుష ఆరాధన వేషం తత్ ప్రాప్తి ఫలమ్. అత్ర తత్ వ్యతిరిక్తం సాంసారిక ఫలం కర్మ అనృతం బ్రహ్మ ప్రాప్తి విరోధి- "'ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇతి వచనాత్. "నాసదాసీన్నో సదాసీత్" ఇత్యత్రాపి సదసత్ శబ్దౌ చిదచిత్ వ్యష్టి విషయౌ. ఉత్పత్తి వేలాయాం 'సత్', 'త్యత్' శబ్ద అభిహితయోః చిదచిత్ వ్యష్టి భూతయోః వస్తునోః అప్యయ కాలే అచిత్ సమష్టి భూతే తమః శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రళయ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ అస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్ సదసత్ అనిర్వచనీయతా ఉచ్యతే, సదసతోః కాల విశేషే అసద్భావమాత్ర వచనాత్. అత్ర తమః శబ్ద అభిహితస్య అచిత్ సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాత్ అవగమ్యతే - "అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే" ఇతి. సత్యం - తమః శబ్దేన అచిత్సమష్టి రూపాయాః ప్రకృతేః సూక్ష్మావస్థా ఉచ్యతే. తస్యాస్తు "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్" ఇతి మాయా శబ్దేన అభిధానాత్ అనిర్వచనీయ(వాచి)త్వమ్ ఇతి చేత్, నైతదేవమ్. మాయా శబ్దస్య అనిర్వచనీయ వాచిత్వం న దృష్టమ్

ఇతి. మాయా శబ్దస్య మిథ్యా పర్యాయత్వేన అనిర్వచనీయ వాచిత్వమ్ ఇతి చేత్, తదపి నాస్తి. న హి సర్వత్ర మాయా శబ్దో మిథ్యా విషయః, ఆసుర రాక్షస అస్త్రాదిషు సత్యేషు ఏవ మాయాశబ్ద ప్రయోగాత్. యథోక్తమ్- "తేన మాయా సహస్రం తత్ శమ్బరస్య ఆశుగామినా, బాలస్య రక్షతా దేహమ్ ఏకైకస్యేవ సూదితమ్" ఇతి. అతః మాయాశబ్దః విచిత్రార్థ సర్గకర అభిధాయీ, ప్రకృతేః చ మాయా శబ్ద అభిధానం విచిత్రార్థ సర్గకరత్వాత్ ఏవ. "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః" ఇతి మాయాశబ్ద వాచ్యాయాః ప్రకృతేః విచిత్రార్థ సర్గకరత్వం దర్శయతి.

పరమ పురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వమ్ ఉచ్యతే, న అజ్ఞత్వేన. జీవస్య ఏవ హి మాయయా నిరోధః శ్రూయతే - "తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః" ఇతి. "అనాది మాయయా సుప్తో యథా జీవః ప్రబుధ్యతే" ఇతి చ. "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" ఇత్యత్రాపి విచిత్రాః శక్తయః అభిధీయన్తే. అత ఏవ హి "భూరి త్వష్టేవ రాజతి" ఇత్యుచ్యతే. న హి మిథ్యాభిభూతః కశ్చిత్ విరాజతే. "మమ మాయా దురత్యయా" ఇత్యత్రాపి గుణమయీ ఇతి వచనాత్ సా ఏవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిః ఉచ్యతే ఇతి న శ్రుతిభిః సదసత్ అనిర్వచనీయ అజ్ఞాన ప్రతిపాదనమ్. నాపి ఐక్య ఉపదేశ అనుపపత్త్యా. న హి "తత్త్వమసి"ఇతి జీవపరయోః ఐక్యోపదేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసంకల్పే సకల జగత్ సర్గ స్థితి వినాశ హేతుభూతే

తత్ శబ్దావగతే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధ అజ్ఞాన పరికల్పనా హేతుభూతా కాచిత్ అపి అనుపపత్తిః దృశ్యతే. ఐక్యోపదేశస్తు 'త్వం' శబ్దేన అపి జీవ శరీరకస్య బ్రహ్మణః ఏవ అభిధానాత్ ఉపపన్నతరః. ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి సర్వస్య వస్తునః పరమాత్మ పర్యన్తస్య ఏవ హి నామరూప భాక్త్వమ్ ఉక్తమ్. అతః న బ్రహ్మ అజ్ఞాన పరికల్పనమ్.

ఇతి ప్రమాణానుపపత్తౌ

అవిద్యాయాః శ్రుతితదర్థాపత్తిసిద్ధత్వ నిరాసః.

అవిద్యాయాః స్మృతి పురాణ సిద్ధత్వ నిరాసః -

ఇతిహాస పురాణయోః అపి న బ్రహ్మాజ్ఞాన వాదః క్వచిత్ అపి దృశ్యతే. నను "జ్యోతీంషి విష్ణుః" ఇతి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమ్ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ, "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతో అసౌ" ఇతి శైలాబ్ధి ధరాది భేద భిన్నస్య జగతః జ్ఞానైక స్వరూప బ్రహ్మాజ్ఞాన విజృమ్భితత్వమ్ అభిధాయ, "యదా తు శుద్ధం నిజరూపి"ఇతి జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ బ్రహ్మణః స్వస్వరూప అవస్థితి వేలాయాం వస్తు భేద అభావ దర్శనేన అజ్ఞాన విజృమ్భితత్వమ్ ఏవ స్థిరీకృత్య, "వస్త్వస్తి కిమ్", "మహీ ఘటత్వమ్" ఇతి శ్లోక ద్వయేన జగదుపలబ్ధి ప్రకారేణ అపి వస్తు భేదానామ్ అసత్యత్వమ్ ఉపపాద్య, "తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే" ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య అసత్యత్వమ్ ఉపసంహృత్య, "విజ్ఞానమేకమ్" ఇతి జ్ఞాన స్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శన నిమిత్త అజ్ఞానమూలం నిజ కర్మ ఏవ ఇతి స్ఫుటీకృత్య, "జ్ఞానం విశుద్ధమ్" ఇతి జ్ఞాన స్వరూపస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం విశోధ్య, "సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తః" ఇతి జ్ఞాన స్వరూపస్య బ్రహ్మణః ఏవ సత్యత్వం నాన్యస్య, అన్యస్య చ అసత్యత్వమ్ ఏవ, తస్య భువనాదేః సత్యత్వం వ్యావహారికమ్ ఇతి తత్త్వం తవోపదిష్టమ్ ఇతి హి ఉపదేశో దృశ్యతే.

నైతదేవమ్. అత్ర భువన కోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపమ్ ఉక్త్వా పూర్వమ్ అనుక్తం రూపాన్తరం "సంక్షేపః శ్రూయతామ్" ఇత్యారభ్య

అభిధీయతే. చిదచిన్మిశ్రే జగతి చిదంశో వాఙ్మానస అగోచర స్వసంవేద్య స్వరూపభేదః జ్ఞానైకాకారతయా అస్పృష్ట ప్రాకృత భేదః అవినాశిత్వే నాస్తి శబ్ద వాచ్యః, అచిదంశస్తు చిదంశ కర్మ నిమిత్త పరిణామ భేదః వినాశి ఇతి నాస్తి శబ్ద అభిధేయః. ఉభయం తు పరబ్రహ్మభూత వాసుదేవ శరీరతయా తదాత్మకమ్ ఇత్యేతత్ రూపం సంక్షేపేణ అత్ర అభిహితమ్.

తథా హి - "యదమ్బు వైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా, పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వత అబ్ధ్యాది సంయుతే" ఇతి అమ్బునః విష్ణోః శరీరత్వేన అమ్బు పరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమ్ అపి విష్ణోః కాయః. తస్య చ విష్ణుః ఆత్మా ఇతి సకల శ్రుతిగత తాదాత్మ్య ఉపదేశ ఉపబృంహణ రూపస్య సామానాధికరణ్యస్య "జ్యోతీంషి విష్ణుః" ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శరీర ఆత్మభావః ఏవ నిబన్ధనమ్ ఇత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమపి ఏతత్ అసకృత్ ఉక్తమ్- "తాని సర్వాణి తద్వపుః", "తత్సర్వం వై హరేస్తనుః", "స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతో అవ్యయః" ఇతి. తదిదం శరీరాత్మ భావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే - "జ్యోతీంషి విష్ణుః" ఇతి. అత్ర 'అస్త్యాత్మకం', 'నాస్త్యాత్మకఞ్చ' జగత్ అన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః కాయతయా విష్ణ్వాత్మకమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదమ్ 'అస్త్యాత్మకమ్', ఇదం 'నాస్త్యాత్మకమ్', అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతుః అయమ్ ఇత్యాహ - "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతో అసౌ" ఇతి

అశేష క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మనా అవస్థితస్య భగవతః జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపమ్. న దేవ మనుష్యాది వస్తు రూపమ్. యతః ఏవం, తతః ఏవ అచిద్రూప దేవ మనుష్య శైలాబ్ధిధరాదయశ్చ తద్విజ్ఞాన విజృమ్భితాః. తస్య జ్ఞానైక ఆకారస్య సతః దేవాది ఆకారేణ స్వాత్మ వైవిధ్య అనుసన్ధాన మూలాః - దేవాద్యాకార అనుసన్ధాన మూల కర్మమూలాః ఇత్యర్థః. యతశ్చ అచిద్వస్తు క్షేత్రజ్ఞ కర్మానుగుణ పరిణామ ఆస్పదమ్, తతః తత్ నాస్తి శబ్ద అభిధేయమ్, ఇతరత్ అస్తి శబ్దాభిధేయమ్ ఇత్యర్థాత్ ఉక్తం భవతి.

తదేవ వివృణోతి - "యదా తు శుద్ధం నిజరూపి" ఇతి. యదా ఏతత్ జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఆత్మ వస్తు దేవాది ఆకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్య అనుసన్ధాన మూల సర్వ కర్మ క్షయాత్ నిర్దోషం పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి, తదా దేవాది ఆకారేణ ఏకీకృత్య ఆత్మ కల్పనా మూల కర్మ ఫల భూతాః తత్ భోగార్థాః వస్తుషు వస్తు భేదాః న భవన్తి. యే దేవాదిషు వస్తుషు ఆత్మతయా అభిమతేషు భోగ్యభూతాః దేవ మనుష్య శైలాబ్ధి ధరాది వస్తుభేదాః, తే తన్మూలభూత కర్మసు వినష్టేషు న భవన్తి ఇతి అచిద్వస్తునః కాదాచిత్క అవస్థా విశేష యోగితయా నాస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్, ఇతరస్య సర్వదా నిజ సిద్ధ జ్ఞాన ఏకాకారత్వేన అస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్ ఇత్యర్థః. ప్రతిక్షణమ్ అన్యథా భూతతయా కాదాచిత్క అవస్థా యోగినః అచిత్ వస్తునః నాస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్ ఏవ ఇత్యాహ- "వస్త్వస్తి కిమ్" ఇతి. అస్తి శబ్దాభిధేయో హి ఆది

మధ్య పర్యన్త హీనః సతత ఏక రూపః పదార్థః, తస్య కదాచిత్ అపి నాస్తి బుద్ధి అనర్హత్వాత్ "అచిద్వస్తు కిఞ్చిత్ క్వచిదపి తథాభూతం న దృష్టచరమ్". తతః కిమ్ ఇత్యత్రాహ- "యచ్చాన్యథాత్వమ్" ఇతి. యద్వస్తు ప్రతిక్షణం అన్యథాత్వం యాతి తదుత్తరోత్తర అవస్థా ప్రాప్త్యా పూర్వ పూర్వ అవస్థాం జహాతి ఇతి తస్య పూర్వావస్థస్య ఉత్తర అవస్థాయాం న ప్రతిసన్ధానమ్ అస్తి. అతః సర్వదా తస్య నాస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్ ఏవ. తథా హి ఉపలభ్యతే ఇత్యాహ - "మహీ ఘటత్వమ్" ఇతి. స్వకర్మణా దేవ మనుష్యాది భావేన స్తిమిత ఆత్మ నిశ్చయైః స్వభోగ్య భూతమ్ అచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమ్ అన్యథాభూతమ్ ఆలక్ష్యతే - అను భూయతే ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమపి అచిద్వస్తు, అస్తి శబ్దార్హమ్, ఆది మధ్య పర్యన్త హీనం, సతత ఏక రూపమ్ ఆలక్షితమ్ అస్తి కిమ్? న హి అస్తి ఇతి అభిప్రాయః. యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్ జ్ఞాన స్వరూప ఆత్మవ్యతిరిక్తమ్ అచిద్వస్తు కదాచిత్ క్వచిత్ కేవల అస్తి శబ్ద వాచ్యం న భవతి ఇత్యాహ. "తస్మాన్న విజ్ఞానమ్ ఋతే" ఇతి.

ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైక ఆకారతయా దేవాది భేద ప్రత్యనీక స్వరూపః అపి దేవాది శరీర ప్రవేశ హేతుభూత స్వకృత వివిధ కర్మమూల దేవాది భేద భిన్నాత్మ బుద్ధిభిః తేన తేన రూపేణ బహుధా అనుసంహితః ఇతి తత్ భేద అనుసన్ధానం న ఆత్మ స్వరూప ప్రయుక్తమ్ ఇత్యాహ - "విజ్ఞానమేకమ్" ఇతి. ఆత్మస్వరూపం తు

కర్మరహితమ్. తత ఏవ మల రూప ప్రకృతి స్పర్శ రహితమ్. తతశ్చ తత్ ప్రయుక్త శోక మోహ లోభాది అశేష హేయగుణాసఙ్గీ, ఉపచయ అపచయ అనర్హతయా ఏకమ్. తత ఏవ సదైకరూపమ్, తత్ చ వాసుదేవ శరీరమ్ ఇతి తదాత్మకమ్, అతదాత్మకస్య కస్యచిత్ అపి అభావాత్ ఇత్యాహ - "జ్ఞానం విశుద్ధమ్" ఇతి. చిదంశః సదైక రూపతయా సర్వదా అస్తి శబ్దవాచ్యః. అచిదంశస్తు క్షణ పరిణామిత్వేన సర్వదా నాశగర్భః ఇతి సర్వదా నాస్తి శబ్దాభిధేయః. ఏవం రూప చిత్ అచిత్ ఆత్మకం జగత్ వాసుదేవ శరీరం తదాత్మకమ్ ఇతి జగత్ యాథాత్మ్యం సమ్యక్ ఉక్తమ్ ఇత్యాహ- "సద్భావ ఏవమ్" ఇతి. అత్ర సత్యమ్ అసత్యమ్ ఇతి. "యదస్తి యన్నాస్తి" ఇతి ప్రక్రాన్తస్య ఉపసంహారః. ఏతద్ జ్ఞానైక ఆకారతయా సమమ్ అశబ్ద గోచర స్వరూప భేదమేవ అచిత్ మిశ్రం భువన ఆశ్రితం దేవ మనుష్యాది రూపేణ సమ్యక్ వ్యవహారార్హ భేదం యత్ వర్తతే, తత్ర హేతుః కర్మ ఏవ ఇత్యుక్తమ్ ఇత్యాహ - "ఏతత్తు యత్" ఇతి. తదేవ వివృణోతి- "యజ్ఞః పశుః" ఇతి. జగత్ యాథాత్మ్య జ్ఞాన ప్రయోజనం మోక్షోపాయ యతనమ్ ఇత్యాహ - "యచ్చైతత్" ఇతి.

అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి తదాశ్రయే సదసత్ అనిర్వచనీయే చ అజ్ఞానే జగతః తత్కల్పితత్వే వా అనుగుణం కిఞ్చిత్ అపి పదం న దృశ్యతే. అస్తి నాస్తి శబ్ద అభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః కాయత్వేన

తదాత్మకమ్, జ్ఞానైక ఆకారస్య ఆత్మనః దేవాది వివిధాకార అనుభవే అచిత్ పరిణామే చ హేతుః వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞాన విరోధి క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మ ఏవ ఇతి ప్రతిపాదనాత్, అస్తి నాస్తి సత్యాసత్య శబ్దానాం చ సదసత్ అనిర్వచనీయ వస్తు అభిధాన అసామర్థ్యాత్ చ. నాస్తి అసత్య శబ్దౌ అస్తి సత్య శబ్ద విరోధినౌ. అతశ్చ తాభ్యామ్ అసత్త్వం హి ప్రతీయతే న అనిర్వచనీయత్వమ్. అత్ర చ అచిత్ వస్తుని నాస్తి అసత్య శబ్దౌ న తుచ్ఛత్వ మిథ్యాత్వ పరౌ ప్రయుక్తౌ, అపి తు వినాశిత్వ పరౌ. "వస్త్వస్తి కిమ్", "మహీ ఘటత్వమ్" ఇత్యత్ర అపి వినాశిత్వమ్ ఏవ హి ఉపపాదితమ్. న నిష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞాన బాధ్యత్వం వా, ఏకేన ఆకారేణ ఏకస్మిన్ కాలే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామ విశేషేణ అన్యథా ఉపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వ ఉపపాదనాత్. తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణ సమ్బన్ధ అనర్హత్వమ్. బాధః అపి యద్దేశ కాలాది సమ్బన్ధితయా యదస్తి ఇత్యుపలబ్ధమ్, తస్య తద్దేశ కాలాది సమ్బన్ధితయా నాస్తి ఇత్యుపలబ్ధిః. న తు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తి ఇత్యుపలబ్ధిః, కాలభేదేన విరోధ అభావాత్. అతో న మిథ్యాత్వమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞానస్వరూపమ్ ఆత్మ వస్తు ఆది మధ్య పర్యన్త హీనం సతత ఏక స్వరూపమ్ ఇతి స్వతః ఏవ సదా అస్తి శబ్ద వాచ్యమ్, అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞ భోగ్యభూతం తత్ కర్మానుగుణ పరిణామి వినాశి ఇతి సర్వదా నాస్తి అర్థ గర్భమ్ ఇతి నాస్తి అసత్య

శబ్ద అభిధేయమితి. యథోక్తమ్- ''యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై, పరిణామాది సంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్'', ''అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైః అభ్యుపగమ్యతే, తత్తు (నాశి) నాస్తి న సందేహో నాశి ద్రవ్యోపపాదితమ్'' ఇతి. దేశ కాల కర్మ విశేష అపేక్షయా అస్తిత్వ నాస్తిత్వ యోగిని వస్తుని కేవలాస్తి బుద్ధి బోధ్యత్వమ్ అపరమార్థః ఇత్యుక్తమ్. ఆత్మనః ఏవ కేవలాస్తి బుద్ధి బోధ్యత్వమ్ ఇతి స పరమార్థః ఇత్యుక్తమ్. శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య ''విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్ త్రైలోక్యం సమవస్థితమ్, పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథా జ్ఞానం ప్రధానతః'' ఇతి అనుభాషణాత్ చ. ''జ్యోతీంషి విష్ణుః'' ఇత్యాది సామానాధికరణ్యస్య ఆత్మ శరీరభావే ఏవ నిబన్ధనమ్, చిదచిద్వస్తునోః చ అస్తి నాస్తి శబ్ద ప్రయోగ నిబన్ధనం జ్ఞానస్య అకర్మ నిమిత్త స్వాభావిక రూపత్వేన ప్రాధాన్యమ్, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మ నిమిత్త పరిణామిత్వేన అప్రాధాన్యమ్ ఇతి ప్రతీయతే.

ఇతి అవిద్యాయాః స్మృతి పురాణ సిద్ధత్వ నిరాసః.

ఇతి ప్రమాణ అనుపపత్తిః.

6. నివర్తక అనుపపత్తిః -

యదుక్తమ్ - నిర్విశేష బ్రహ్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ అవిద్యా నివృత్తం వదన్తి శ్రుతయః - ఇతి, తదసత్, "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ", "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి", "న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః", "య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి" ఇత్యాది అనేక వాక్య విరోధాత్. బ్రహ్మణః సవిశేషత్వాత్ ఏవ సర్వాణి అపి వాక్యాని సవిశేష జ్ఞానాత్ ఏవ మోక్షం వదన్తి. శోధక వాక్యాని అపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి ఇత్యుక్తమ్. 'తత్త్వమసి' ఆది వాక్యేషు సామానాధికరణ్యం న నిర్విశేష వస్తు ఐక్య పరమ్, 'తత్', 'త్వం' పదయోః సవిశేష బ్రహ్మ అభిధాయిత్వాత్. తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ (ప్రతిపాదయతి) పరామృశతి. "తదైక్షత బహు స్యామ్" ఇత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్, 'తత్' సమానాధికరణం 'త్వం' పదఞ్చ, అచిద్విశిష్ట జీవ శరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, ప్రకారద్వయ అవస్థిత ఏక వస్తు పరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయ పరిత్యాగే ప్రవృత్తి నిమిత్త భేద అసంభవేన సామానాధికరణ్యమ్ ఏవ పరిత్యక్తం స్యాత్, ద్వయోః పదయోః లక్షణా చ. 'సో అయం దేవదత్తః' ఇత్యత్రాపి న లక్షణా, భూత వర్తమాన కాల సంబన్ధితయా ఐక్య ప్రతీతి అవిరోధాత్. దేశభేద

విరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః. ''తదైక్షత బహుస్యామ్'' ఇతి ఉపక్రమ విరోధశ్చ. ఏక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానఞ్చ న ఘటతే, జ్ఞాన స్వరూపస్య నిరస్త నిఖిల దోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకస్య అజ్ఞానం తత్కార్య అనన్త అపురుషార్థ ఆశ్రయత్వఞ్చ భవతి.

బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య 'త్వం', 'తత్' పదయోః అధిష్ఠాన లక్షణా నివృత్తి లక్షణా చ ఇతి లక్షణాదయః తే ఏవ దోషాః. ఇయాంస్తు విశేషః - న ఇదం రజతమ్ ఇతివత్ అప్రతిపన్నస్య ఏవ బాధస్య అగత్యా పరికల్పనమ్, తత్ పదేన అధిష్ఠాన అతిరేకి ధర్మ అనుపస్థాపనేన బాధా అనుపపత్తిశ్చ. అధిష్ఠానం తు ప్రాక్ తిరోహితమ్ అతిరోహిత స్వరూపం, 'తత్' పదేన ఉపస్థాప్యతే ఇతి చేత్, న, ప్రాక్ అధిష్ఠాన అప్రకాశే తదాశ్రయ భ్రమ బాధయోః అసంభవాత్. భ్రమాశ్రయమ్ అధిష్ఠానమ్ అతిరోహితమ్ ఇతి చేత్, తదేవ అధిష్ఠాన స్వరూపం భ్రమ విరోధీ ఇతి తత్ ప్రకాశే సుతరాం న తదాశ్రయ భ్రమ బాధౌ. అతో అధిష్ఠాన అతిరేకి పారమార్థిక ధర్మ, తత్ తిరోధాన అనభ్యుపగమే భ్రాన్తి బాధౌ దురుపపాదౌ. అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్ర ఆకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వ భ్రమః. రాజత్వ ఉపదేశేన చ తన్నివృత్తిః భవతి, న అధిష్ఠానమాత్ర ఉపదేశేన, తస్య ప్రకాశమానత్వేన అనుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమ అనుపమర్దిత్వాత్ చ. జీవ శరీరక జగత్కారణ

బ్రహ్మ పరత్వే ముఖ్య వృత్తం పద ద్వయమ్, ప్రకార ద్వయ విశిష్టైక వస్తు ప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యఞ్చ సిద్ధమ్.

నిరస్త నిఖిల దోషస్య సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకస్య బ్రహ్మణః జీవాన్తర్యామిత్వమ్ అపి ఐశ్వర్యమ్ అపరం ప్రతిపాదితం భవతి. ఉపక్రమ అనుకూలతా చ. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపత్తిశ్చ. సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరస్య ఏవ బ్రహ్మణః స్థూల చిదచిద్వస్తు శరీరత్వేన కార్యత్వాత్, "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్", "పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే", "అపహతపాప్మా సత్యకామస్సత్యసంకల్పః" ఇత్యాది శ్రుత్యన్తర అవిరోధశ్చ. "తత్త్వమసి" ఇత్యత్ర ఉద్దేశ్య ఉపాదేయ విభాగః కథమ్ ఇతి చేత్, నాత్ర కిఞ్చిత్ ఉద్దిశ్య కిమపి విధీయతే, "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి అనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమ్ అర్థవత్. 'ఇదం సర్వమ్' ఇతి సజీవం జగత్ నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమ్ ఇతి 'తస్యైష ఆత్మా' ఇతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. తత్ర చ హేతుః ఉక్తః - "సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః" ఇతి, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్తః" ఇతివత్.

తథా శ్రుత్యన్తరాణి చ బ్రహ్మణః తత్ వ్యతిరిక్తస్య చిదచిత్ వస్తునః చ శరీర ఆత్మభావమ్ ఏవ తాదాత్మ్యం వదన్తి. "అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో

యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరమ్ యః పృథివీ మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః'', ''య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరమ్, య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః'', ''యః పృథివీ మన్తరే సఞ్చరన్'' ఇత్యారభ్య ''యస్య మృత్యు శ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద'', ''ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'', ''తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్'' ఇత్యాదీని. అత్రాపి ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి బ్రహ్మాత్మక జీవ అనుప్రవేశేన ఏవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్ద వాచ్యత్వఞ్చ ప్రతిపాదితమ్. ''తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్'' ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్ జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాత్ ఏవ ఇత్యవగమ్యతే. అతః చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తు జాతస్య బ్రహ్మ తాదాత్మ్యమ్ ఆత్మ శరీరభావాత్ ఏవ ఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తత్ శరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్ తస్య ప్రతిపాదకః అపి శబ్దః తత్ పర్యన్తమ్ ఏవ స్వార్థమ్ అభిదధాతి. అతః సర్వ శబ్దానాం లోక వ్యుత్పత్తి అవగత తత్తత్ పదార్థ విశిష్ట బ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమితి ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్'' ఇతి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య ''తత్త్వమసీతి'' సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారః.

అతః నిర్విశేష వస్తు ఐక్యవాదినః, భేద అభేద వాదినః,

కేవల భేదవాదినః చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యేన చ బ్రహ్మాత్మ భావోపదేశాః సర్వే పరిత్యక్తాః స్యుః. ఏకస్మిన్ వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యమ్ ఉపదిశ్యతే? తస్య ఏవ, ఇతి చేత్, తత్ స్వవాక్యేన ఏవ అవగతమ్ ఇతి న తాదాత్మ్యోపదేశ అవసేయమ్ అస్తి కిఞ్చిత్. కల్పిత భేద నిరసనమ్ ఇతి చేత్, తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్య ఉపదేశ అవసేయమ్ ఇత్యుక్తమ్. సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణి ప్రకార ద్వయ ప్రతిపాదనేన విరోధమేవ ఆవహేత్.

భేద అభేద వాదే తు బ్రహ్మణి ఏవ ఉపాధి సంసర్గాత్ తత్ ప్రయుక్తాః జీవగతాః దోషాః బ్రహ్మణి ఏవ ప్రాదుఃష్యుః ఇతి నిరస్త నిఖిల దోష కల్యాణ గుణాత్మక బ్రహ్మాత్మ భావోపదేశాః హి విరోధాత్ ఏవ పరిత్యక్తాః స్యుః. స్వాభావిక భేద అభేదవాదే అపి బ్రహ్మణః స్వత ఏవ జీవభావ అభ్యుపగమాత్ గుణవత్ దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః ఇతి నిర్దోష బ్రహ్మ తాదాత్మ్య ఉపదేశో విరుద్ధః ఏవ. కేవల భేద వాదినాఞ్చ అత్యన్త భిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణ ఐక్య అసంభవాత్ ఏవ బ్రహ్మాత్మభావ ఉపదేశాః న సంభవన్తి ఇతి సర్వ వేదాన్త పరిత్యాగః స్యాత్.

నిఖిల ఉపనిషత్ ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మ శరీరభావమ్ ఆతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మ భావోపదేశాః సర్వే సమ్యక్ ఉపపాదితాః భవన్తి. జాతి గుణయోః ఇవ ద్రవ్యాణామ్ అపి శరీర

భావేన విశేషత్వేన గౌః అశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిః ఇతి సామానాధికరణ్యం లోక వేదయోః ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్. జాతిగుణయోః అపి ద్రవ్య ప్రకారత్వమ్ ఏవ 'ఖణ్డో గౌః' 'శుక్లః పటః' ఇతి సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్. మనుష్యత్వాది విశిష్ట పిణ్డానామ్ అపి ఆత్మనః ప్రకారతయా ఏవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్డో యోషిత్ ఆత్మా జాతః ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్ర అనుగతమ్ ఇతి ప్రకారత్వమ్ ఏవ సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్. న పరస్పర వ్యావృత్తాః జాత్యాదయః స్వనిష్ఠానామ్ ఏవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిత్ ద్రవ్య విశేషణత్వే మత్వర్థీయ ప్రత్యయః దృష్టః, దణ్డీ కుణ్డలీ ఇతి. న పృథక్ ప్రతిపత్తి స్థితి అనర్హాణాం ద్రవ్యాణామ్, తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్య అవసేయమ్ ఏవ.

యది గౌః అశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్డ ఆత్మా కర్మభిః జాతః ఇత్యత్ర ఖణ్డో ముణ్డో గౌః, శుక్లః పటః, కృష్ణః పటః ఇతి జాతి గుణవత్ ఆత్మ ప్రకారత్వం మనుష్యాది శరీరాణామ్ ఇష్యతే, తర్హి జాతి వ్యక్త్యోః ఇవ ప్రకార ప్రకారిణోః శరీరాత్మనోః అపి నియమేన సహప్రతిపత్తిః స్యాత్, న చ ఏవం దృశ్యతే. న హి నియమేన గోత్వాదివత్ ఆత్మాశ్రయతయా ఏవ ఆత్మనా సహ మనుష్యాది శరీరం పశ్యన్తి. అతో మనుష్యః ఆత్మా ఇతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమ్ ఏవ.

నైతదేవమ్, మనుష్యాది శరీరాణామ్ అపి ఆత్మైక

ఆశ్రయత్వం, తదేక ప్రయోజనత్వం, తత్ ప్రకారత్వఞ్చ జాత్యాది తుల్యమ్. ఆత్మైకాశ్రయత్వమ్ ఆత్మ విశ్లేషే శరీరస్య వినాశాత్ అవగమ్యతే, ఆత్మైక ప్రయోజనత్వఞ్చ తత్ కర్మఫల భోగార్థతయా ఏవ సద్భావాత్. తత్ ప్రకారత్వమ్ అపి దేవో మనుష్యః ఇతి ఆత్మ విశేషణతయా ఏవ ప్రతీతేః ఏతదేవ హి గవాది శబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః. ఏతత్ స్వభావ విరహాత్ ఏవ దణ్డ కుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీ ఇతి మత్వర్థీయ ప్రత్యయః. దేవ మనుష్యాది పిణ్డానామ్ ఆత్మైక అశ్రయత్వ తదేక ప్రయోజనత్వ తత్ ప్రకారత్వ స్వభావాత్ దేవో మనుష్యః ఆత్మా ఇతి లోక వేదయోః సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. జాతి వ్యక్త్యోః నియమేన సహప్రతీతిః ఉభయోః చాక్షుషత్వాత్. ఆత్మనః తు అచాక్షుషత్వాత్ చక్షుషా శరీర గ్రహణ వేలాయామ్ ఆత్మా న గృహ్యతే. పృథక్ గ్రహణ యోగ్యస్య ప్రకారతా ఏక స్వరూపత్వం దుర్ఘటమ్ ఇతి మా అవోచః, జాత్యాదివత్ తదేకాశ్రయత్వ తదేక ప్రయోజనత్వ తద్విశేషణత్వైః శరీరస్య అపి తత్ ప్రకారతా ఏక స్వభావత్వ అవగమాత్. సహోపలమ్భ నియమః తు ఏక సామగ్రీ వేద్యత్వ నిబన్ధనః ఇత్యుక్తమ్. యథా చక్షుషా పృథివ్యాదేః గన్ధ రసాది సమ్బన్ధిత్వం స్వాభావికమ్ అపి న గృహ్యతే, ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమ్ ఆత్మ ప్రకారతా ఏక స్వభావమ్ అపి న తథా గృహ్యతే, ఆత్మ గ్రహణే చక్షుషః సామర్థ్య అభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ ప్రకారత్వ స్వభావ విరహః. తత్

ప్రకారతైక స్వభావత్వమ్ ఏవ సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదన సమర్థః తు శబ్దః సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి.

నను చ, శాబ్దే అపి వ్యవహారే, శరీర శబ్దేన శరీర మాత్రం గృహ్యతే ఇతి న ఆత్మ పర్యన్తతా శరీర శబ్దస్య. నైవమ్. ఆత్మప్రకార భూతస్య ఏవ శరీరస్య పదార్థ వివేక ప్రదర్శనాయ నిరూపణాత్ నిష్కర్షక శబ్దః అయమ్, యథా గోత్వం, శుక్లత్వమ్, ఆకృతిః, గుణః ఇత్యాది శబ్దాః. అతో గవాది శబ్దవత్ దేవ మనుష్యాది శబ్దాః ఆత్మపర్యన్తాః. ఏవం దేవ మనుష్యాది పిణ్డ విశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మ శరీరతయా తత్ ప్రకారత్వాత్ జీవాత్మ వాచినః శబ్దాః పరమాత్మ పర్యన్తాః. అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయా ఏవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమ్ ఇతి తత్ సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థ సంగ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీర ఆత్మభావ లక్షణం తాదాత్మ్యమ్. "ఆత్మేతి తు ఉప గచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ఇతి" వక్ష్యతి. "ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్" ఇతి చ వాక్యకారః.

అత్రేదం తత్త్వమ్ - అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణః భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చ ఈశితృత్వేన చ స్వరూప వివేక మాహుః కాశ్చన శ్రుతయః - "అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః", "మాయాం తు ప్రకృతిం

విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్", "క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః". "అమృతాక్షరం హరః" ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే. ప్రధానమ్ ఆత్మనః భోగ్యత్వేన హరతి ఇతి హరః. "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః", "ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివ మచ్యుతమ్", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజా వీశ నీశౌ", "నిత్యో నిత్యానాం చేతనః చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్", "భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతః తేనామృతత్వమేతి", "అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్, అజో హ్యేకో జుషమాణో అనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్త భోగామజో అన్యః", "సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమ్ ఈశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః" ఇత్యాద్యాః.

స్మృతౌ అపి- "అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా, అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్, జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్", "సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్, కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్", "ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః, భూతగ్రామ మిమం కృత్స్నమ్ అవశం ప్రకృతేర్వశాత్",

“మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్, హేతునా అనేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే”, “ప్రకృతిం పురుషఞ్చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి”, “మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్, సంభవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత” ఇతి. జగత్ యోనిభూతం మహత్ బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూత సూక్ష్మమ్ అచిద్వస్తు యత్ తస్మిన్ చేతనాఖ్యం గర్భం యత్ సంయోజయామి తతో మత్కృతాత్ చిదచిత్ సంసర్గాత్ దేవాది స్థావరాన్తానామ్ అచిత్ మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సంభవో భవతి ఇత్యర్థః.

ఏవం భోక్తృ భోగ్య రూపేణ అవస్థితయోః సర్వావస్థా అవస్థితయోః చిదచితోః పరమపురుష శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తత్ అపృథక్ స్థితిం పరమపురుషస్య చ ఆత్మత్వమ్ ఆహుః కాశ్చన శ్రుతయః “యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి” ఇత్యారభ్య“యః ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః” ఇతి. తథా “యః పృథివ్యామంతరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద” ఇత్యారభ్య “యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్ యమక్షరం న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో

నారాయణః''. అత్ర మృత్యు శబ్దేన తమః శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమ్ అచిత్ వస్తు అభిధీయతే, అస్యామేవ ఉపనిషది ''అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే'' ఇతి వచనాత్. ''అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'' ఇతి చ.

ఏవం సర్వావస్థా అవస్థిత చిదచిద్వస్తు శరీరతయా తత్ప్రకారః పరమ పురుషః ఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపేణ అవస్థితః ఇతి ఇమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థఞ్చ జగత్ సః ఏవ ఇత్యాహుః ''సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత'' ఇత్యారభ్య, ''సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో'' ఇతి. తథా ''సో అకామయత, బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, స తపో అతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత'' ఇత్యారభ్య, ''సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్'' ఇత్యాద్యాః.

అత్రాపి శ్రుత్యన్తర సిద్ధః చిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూప వివేకః స్మారితః. ''హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి, ''తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్'', ''విజ్ఞానఞ్చా

విజ్ఞానఞ్చ సత్యం చానృతఞ్చ సత్యమభవత్'' ఇతి చ. ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య'' ఇతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమ్. ''తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్'', ''విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ'' ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్ ఆత్మ శరీరభావ నిబన్ధనమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమ్ ఏవ నామ రూప వ్యాకరణమ్. ''తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే'' ఇత్యత్రాపి ఉక్తమ్. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థః చ స్థూల సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరః పరమపురుషః ఏవ ఇతి కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వేన కారణ విజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం సమీహితమ్ ఉపపన్నతరమ్. ''అహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి, తిస్రో దేవతాః ఇతి సర్వమ్ అచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మక జీవ అనుప్రవేశేన నామ రూప వ్యాకరణ వచనాత్ సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిత్ విశిష్ట జీవ విశిష్ట పరమాత్మనః ఏవ వాచకాః ఇతి కారణావస్థ పరమాత్మ వాచినా శబ్దేన కార్యవాచినః శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్య వృత్తమ్. అతః స్థూల సూక్ష్మ చిదచిత్ ప్రకారం బ్రహ్మ ఏవ కార్యం కారణంచ ఇతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరకం బ్రహ్మ ఏవ కారణమితి.

బ్రహ్మ ఉపాదానత్వే అపి సఙ్ఘాతస్య ఉపాదానత్వేన చిదచితోః బ్రహ్మణశ్చ స్వభావ అసఙ్కరః అపి ఉపపన్నతరః. యథా శుక్ల కృష్ణ రక్త తన్తు సఙ్ఘాత ఉపాదానత్వే అపి చిత్రపటస్య తత్తత్

తన్తు ప్రదేశః ఏవ శౌక్ల్యాది సమ్బన్ధః ఇతి కార్యావస్థాయామ్ అపి న సర్వత్ర వర్ణ సంకరః. తథా చిదచిదీశ్వర సఙ్ఘాత ఉపాదానత్వే అపి జగతః కార్య అవస్థాయామ్ అపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాది అసఙ్కరః. తన్తూనాం పృథక్ స్థితి యోగ్యానామ్ ఏవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వఞ్చ. ఇహ తు చిదచితోః సర్వావస్థయోః పరమపురుష శరీరత్వేన తత్ ప్రకారతయా ఏవ పదార్థత్వాత్ తత్ ప్రకారః పరమపురుషః సర్వదా సర్వశబ్ద వాచ్యః ఇతి విశేషః. స్వభావ భేదః తదసఙ్కరశ్చ తత్ర చ అత్ర చ తుల్యః. ఏవఞ్చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశే అపి స్వరూప అన్యథా భావ అభావాత్ అవికృతత్వమ్ ఉపపన్నతరమ్. స్థూలావస్థస్య నామరూప విభాగ విభక్తస్య చిదచిద్వస్తునః ఆత్మతయా అవస్థానాత్ కార్యత్వమ్ అపి ఉపపన్నతరమ్. అవస్థాన్తర ఆపత్తిః ఏవ హి కార్యతా. నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణః హేయగుణ అసమ్బన్ధాత్ ఉపపద్యన్తే. ''అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః'' ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య ''సత్యకామః సత్యసంకల్పః'' ఇతి కల్యాణ గుణాన్ విదధతి ఇయం శ్రుతిః ఏవ అన్యత్ర సామాన్యేన అవగతం గుణ నిషేధం హేయగుణ విషయం వ్యవస్థాపయతి.

జ్ఞాన స్వరూపం బ్రహ్మ ఇతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక కళ్యాణ గుణాకరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం

జ్ఞానైక నిరూపణీయం స్వయం ప్రకాశతయా జ్ఞాన స్వరూపఞ్చ ఇతి అభ్యుపగమాత్ ఉపపన్నతరః. "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్", "పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్" ఇత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమ్ ఆవేదయన్తి. "సత్యం జ్ఞానమ్" ఇత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైక నిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞాన స్వరూపతామ్. "సో అకామయత బహు స్యామ్", "తదైక్షత బహు స్యామ్", "తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి బ్రహ్మ ఏవ స్వసఙ్కల్పాత్ విచిత్ర స్థిర త్రస రూపతయా నానాప్రకారమ్ అవస్థితమ్ ఇతి తత్ ప్రత్యనీక అబ్రహ్మాత్మక వస్తు నానాత్వమ్ అతత్త్వమ్ ఇతి తత్ ప్రతిషిధ్యతే. "మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి", "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన", "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్ కేన కం విజానీయాత్" ఇత్యాదినా. న పునః "బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధం స్వసఙ్కల్ప కృతం బ్రహ్మణః నానా నామరూప భాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమ్ అపి నిషిధ్యతే. "యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్" ఇత్యాది నిషేధ వాక్యాదౌ చ తత్ స్థాపితమ్ - "సర్వం తం పరాదాద్యో అన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద", "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమ్ ఏతద్యత్ ఋుగ్వేదో యజుర్వేదః" ఇత్యాదినా.

ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూప భేదం స్వభావ భేదఞ్చ

వదన్తీనాం కార్యకారణ భావం కార్యకారణయోః అనన్యత్వఞ్చ వదన్తీనాం సర్వాసాం శ్రుతీనామ్ అవిరోధః, చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదా శరీరాత్మ భావం శరీరభూతయోః కారణ దశాయాం నామరూప విభాగ అనర్హ సూక్ష్మదశాపత్తిం, కార్య దశాయాఞ్చ తదర్హ స్థూల దశాపత్తిం వదన్తీభిః శ్రుతిభిః ఏవ జ్ఞాయతే ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞాన వాదస్య ఔపాధిక బ్రహ్మ భేద వాదస్య అన్యస్యాపి అపన్యాయ మూలస్య సకల శ్రుతివిరుద్ధస్య న కథఞ్చిత్ అపి అవకాశో దృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్ స్వభావతయా తత్తత్ శ్రుతి సిద్ధానాం శరీర ఆత్మభావేన ప్రకార ప్రకారితయా శ్రుతిభిః ఏవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్య కారణ భావ ప్రతిపాదనం కార్యకారణయోః ఐక్య ప్రతిపాదనఞ్చ హి అవిరుద్ధమ్. యథా ఆగ్నేయాదీన్ షట్ యాగాన్ ఉత్పత్తి వాక్యైః పృథక్ ఉత్పన్నాన్ సముదాయ అనువాది వాక్య ద్వయేన సముదాయ ద్వయత్వమ్ ఆపన్నాన్ ''దర్శ పూర్ణ మాసాభ్యామ్'' ఇత్యధికార వాక్యం కామినః కర్తవ్యతయా విదధాతి, తథా చిదచిదీశ్వరాన్ వివిక్త స్వరూప స్వభావాన్ ''క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః'', ''పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్'', ''ఆత్మా నారాయణః పరః'' ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ ప్రతిపాద్య ''యస్య పృథివీ శరీరమ్'', ''యస్యాత్మా శరీరమ్'', ''యస్యావ్యక్తం శరీరమ్'', ''యస్యాక్షరం శరీరమ్'', ''ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః''

ఇత్యాదిభిః వాక్యైః చిదచితోః సర్వావస్థ అవస్థితయోః పరమాత్మ శరీరతాం, పరమాత్మనః తదాత్మతాం చ ప్రతిపాద్య, శరీరిభూత పరమాత్మా అభిధాయిభిః సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మా ఆది శబ్దైః కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మా ఏకః ఏవ ఇతి పృథక్ ప్రతిపన్నం వస్తు త్రితయమ్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్", "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వాక్యం ప్రతిపాదయతి, చిదచిద్వస్తు శరీరిణః పరమాత్మనః పరమాత్మ శబ్దేన అభిధానే హి నాస్తి విరోధః. యథా మనుష్య పిణ్డ శరీరకస్య ఆత్మ విశేషస్య అయమాత్మా సుఖీ ఇతి ఆత్మశబ్దేన అభిధానః ఇతి, అలమ్ అతి విస్తరేణ.

ఇతి నివర్తకానుపపత్తిః.

---

7. నివృత్తి అనుపపత్తిః -

యత్ పునః ఇద ముక్తమ్ - బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేన ఏవ అవిద్యా నివృత్తిః ఉక్తా ఇతి. తదయుక్తమ్. బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాన నివర్త్యత్వ అభావాత్ పుణ్యాపుణ్య రూప కర్మ నిమిత్త దేవాది శరీర ప్రవేశ తత్ ప్రయుక్త సుఖదుఃఖ అనుభవ రూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమ్ ఇవ శక్యతే వక్తుమ్? ఏవం రూప బన్ధ నివృత్తిః భక్తి రూపాపన్న ఉపాసన ప్రీత పరమ పురుష ప్రసాద లభ్యః ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. భవదభిమతస్య ఐక్య జ్ఞానస్య యథావస్థిత వస్తు విపరీత విషయస్య మిథ్యా రూపత్వేన బన్ధ వివృద్ధిః ఏవ ఫలం భవతి, "మిథ్యైతదన్యత్ ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః" ఇతి శాస్త్రాత్. "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా" ఇతి జీవాత్మ విసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణః బ్రహ్మణః జ్ఞానం పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్షసాధనమ్ ఇత్యుపదేశాత్ చ. అపి చ భవదభిమతస్య అపి నివర్తక జ్ఞానస్య మిథ్యా రూపత్వాత్ తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యమ్. నివర్తక జ్ఞానమ్ ఇదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్ స్వయమేవ నశ్యతి ఇతి చేత్, న, తత్ స్వరూప తదుత్పత్తి వినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశః తత్కల్పన అకల్పక రూప అవిద్యాయాః నివర్తకాన్తరమ్ అన్వేషణీయమ్. తద్వినాశః బ్రహ్మ స్వరూపమ్ ఏవ ఇతి చేత్, తథా సతి నివర్తక జ్ఞానోత్పత్తిః ఏవ న స్యాత్, తద్వినాశే తిష్ఠతి తత్ ఉత్పత్తి అసంభవాత్.

అపి చ, చిన్మాత్ర బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త కృత్స్న నిషేధ విషయ జ్ఞానస్య కో అయం జ్ఞాతా? అధ్యాస రూపః ఇతి చేత్, న, తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తక జ్ఞాన కర్మత్వాత్ తత్ కర్తృత్వ అనుపపత్తేః. బ్రహ్మ స్వరూపమ్ ఇతి చేత్, బ్రహ్మణః నివర్తక జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపమ్? ఉత అధ్యస్తమ్? అధ్యస్తం చేత్, అయమ్ అధ్యాసః తన్మూల అవిద్యాన్తరఞ్చ నివర్తక జ్ఞాన అవిషయతయా తిష్ఠతి ఏవ. నివర్తక జ్ఞాన అన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ జ్ఞాతృత్వే అస్మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతః స్యాత్. నివర్తక జ్ఞాన స్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతా చ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తత్వేన స్వ నివర్త్య అన్తర్గతమ్ ఇతి వచనం భూతల వ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన ఛిన్నమ్ ఇత్యస్యామ్ ఏవ ఛేదన క్రియాయామ్ అస్య ఛేత్తుః అస్యాః ఛేదన క్రియాయాశ్చ ఛేద్య అనుప్రవేశ వచనవత్ ఉపహాస్యమ్. అధ్యస్తో జ్ఞాతా స్వనాశ హేతుభూత నివర్తక జ్ఞానే స్వయం కర్తా చ న భవేత్, స్వనాశస్య అపురుషార్థత్వాత్. తన్నాశస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వ అభ్యుపగమే భేద దర్శన తన్మూల అవిద్యాదీనాం కల్పనమ్ ఏవ న స్యాత్ ఇతి, అలమ్ అనేన దిష్ట హత ముద్గర అభిఘాతేన.

ఇతి నివృత్తి అనుపపత్తిః.

తస్మాత్ అనాది కర్మ ప్రవాహ రూప అజ్ఞానమూలత్వాత్ బన్ధస్య తత్ నిబర్హణమ్ ఉక్త లక్షణ జ్ఞానాత్ ఏవ తదుత్పత్తిః చ అహరహః అనుష్ఠీయమాన పరమపురుష ఆరాధన వేషాత్మ యాథాత్మ్య బుద్ధి విశేష సంస్కృత వర్ణాశ్రమోచిత కర్మ లభ్యా. తత్ర కేవల కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వమ్, అనభిసంహిత ఫల పరమ పురుష ఆరాధన వేషాణాం కర్మణామ్ ఉపాసనాత్మక జ్ఞానోత్పత్తి ద్వారేణ బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అనుభవ రూప అనన్త స్థిర ఫలత్వఞ్చ కర్మ స్వరూప జ్ఞానాదృతే న జ్ఞాయతే. కేవల ఆకార పరిత్యాగ పూర్వక యథోక్త స్వరూప కర్మోపాదానఞ్చ న సంభవతి ఇతి కర్మ విచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మ విచారః కర్తవ్యః ఇతి, ''అథాతః'' ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి మహా సిద్ధాన్తః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

సూత్రకార అభిమత సూత్రార్థ యోజన ఆరమ్భః.

తత్ర పూర్వపక్ష వాదీ మన్యతే - వృద్ధ వ్యవహారాత్ అన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వ శక్తి అవధారణా అసంభవాత్ వ్యవహారస్య చ కార్య బుద్ధి పూర్వకత్వేన కార్యార్థః ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమ్ ఇతి కార్యరూపః ఏవ వేదార్థః, అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణ భావమ్ అనుభవితుమ్ అర్హన్తి. న చ పుత్ర జన్మాది సిద్ధ వస్తు విషయ వాక్యేషు హర్ష హేతూనాం కాలత్రయ వర్తినామ్ అర్థానామ్ ఆనన్త్యాత్ సులగ్న సుఖ ప్రసవాది హర్ష హేతు అర్థాన్తర ఉపనిపాత సమ్భావనయా చ ప్రియార్థ ప్రతిపత్తి నిమిత్త ముఖ వికాసాది లిఙ్గేన అర్థ విశేష బుద్ధి హేతుత్వ నిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్న ఇతర పద విభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థ నిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థ నిశ్చయేన వా శబ్దస్య సిద్ధ వస్తుని అభిధానశక్తి నిశ్చయః, జ్ఞాత కార్యాభిధాయి పద సముదాయస్య తదంశ విశేష నిశ్చయ రూపత్వాత్ తస్య.

న చ సర్పాత్ భీతస్య 'నాయం సర్పః రజ్జుః ఏషా' ఇతి శబ్ద శ్రవణ సమనన్తరం భయ నివృత్తి దర్శనేన సర్ప అభావ బుద్ధి హేతుత్వ నిశ్చయః, అత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమ్ అచేతనమ్ ఇదం వస్తు ఇత్యాద్యర్థ బోధేషు బహుషు భయ నివృత్తి హేతుషు సత్సు విశేష నిశ్చయ అయోగాత్. కార్య బుద్ధి ప్రవృత్తి వ్యాప్తి బలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థ

అవబోధిత్వమ్ అవగతమ్ ఇతి సర్వ పదానాం కార్య పరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్య ఏవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాత్ న అన్య అన్విత స్వార్థ మాత్రే పద శక్తి నిశ్చయః, ఇష్ట సాధనతా బుద్ధిస్తు కార్య బుద్ధి ద్వారేణ ప్రవృత్తి హేతుః, న స్వరూపేణ, అతీత అనాగత వర్తమాన ఇష్టోపాయ బుద్ధిషు ప్రవృత్తి అనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయో హి మత్ ప్రయత్నాత్ ఋతే న సిధ్యతి, అతో మత్ కృతి సాధ్యః ఇతి బుద్ధిః యావత్ న జాయతే, తావత్ న ప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిః ఏవ ప్రవృత్తి హేతుః ఇతి ప్రవర్తకస్య ఏవ శబ్ద వాచ్యతయా కార్యస్య ఏవ వేద వేద్యత్వాత్ పరిన్నిష్పన్న రూప బ్రహ్మప్రాప్తి లక్షణ అనన్త స్థిర ఫల అప్రతిపత్తేః. "అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి"ఇత్యాదిభిః కర్మణామ్ ఏవ స్థిర ఫలత్వ ప్రతిపాదనాత్ చ కర్మఫల అల్ప అస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞాన ఫల అనన్త స్థిరత్వ జ్ఞాన హేతుకః బ్రహ్మ విచార ఆరంభః న యుక్తః ఇతి.

అత్ర అభిధీయతే -- నిఖిల లోక విదిత శబ్దార్థ సంబంధ అవధారణ ప్రకారమ్ అపనుద్య సర్వ శబ్దానామ్ అలౌకికైక అర్థ అవబోధిత్వ అవధారణం ప్రామాణికాః న బహు మన్వతే. ఏవం కిల బాలాః శబ్దార్థ సమ్బన్ధమ్ అవధారయన్తి, మాతా పితృ ప్రభృతిభిః అమ్బా తాత మాతులాదీన్ శశి పశు నర మృగ పక్షి సర్పాదీంశ్చ 'ఏనమవేహి', 'ఇమం చ అవధారయ' ఇతి అభిప్రాయేణ అఙ్గుళ్యా నిర్దిశ్య తైః తైః శబ్దైః తేషు అర్థేషు బహుశః శిక్షితాః శనైః శనైః తైః తైః

ఏవ శబ్దైః తేషు తేషు అర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధి ఉత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోః సమ్బన్ధాన్తర అదర్శనాత్. సఙ్కేతయితృ పురుష అజ్ఞానాత్ చ తేషు అర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగః బోధకత్వ నిబన్ధనః ఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతర శబ్దేషు అస్య శబ్దస్య అయమర్థః ఇతి పూర్వ వృద్ధైః శిక్షితాః సర్వ శబ్దానామ్ అర్థమ్ అవగమ్య పర ప్రత్యాయనాయ తత్తత్ అర్థావబోధి వాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతే.

ప్రకారాన్తరేణ అపి శబ్దార్థ సంబంధ అవధారణం సుశకం. కేనచిత్ పురుషేణ హస్త చేష్టాదినా 'పితా తే సుఖం ఆస్తే' ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయ ఇతి, ప్రేషితః కశ్చిత్ తత్ జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః, 'పితా తే సుఖం ఆస్తే' ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే. పార్శ్వస్థః అన్యః వ్యుత్పిత్సుః మూకవత్ చేష్టా విశేషజ్ఞః తత్ జ్ఞాపనే ప్రవృత్తం ఇమం జ్ఞాత్వా అనుగతః తత్ జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తం ఇమం శబ్దం శ్రుత్వా అయం శబ్దః తదర్థ బుద్ధిహేతుః ఇతి నిశ్చినోతి ఇతి కార్యార్థః ఏవ వ్యుత్పత్తిః ఇతి నిర్బన్ధః నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చ అపరిమిత ఫలం బోధయన్తి ఇతి తత్ నిర్ణయఫలః బ్రహ్మ విచారః కర్తవ్యః.

కార్యార్థత్వే అపి వేదస్య బ్రహ్మ విచారః కర్తవ్యః ఏవ. కథమ్? "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "సో అన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః", "విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత", "దహరో

అస్మిన్ అన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యం తద్వా వ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్'', ''తత్రాపి దభ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్'' ఇత్యాదిభిః ప్రతిపన్న ఉపాసన విషయ కార్యాధికృత ఫలత్వేన ''బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్'' ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మప్రాప్తిః శ్రూయతే ఇతి బ్రహ్మ స్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖ అసమ్భిన్న దేశ విశేష రూప స్వర్గాదివత్, రాత్రి సత్ర ప్రతిష్ఠావత్, అపగోరణ శత యాతనా సాధ్య సాధన భావవత్ చ కార్యోపయోగితయా ఏవ సిద్ధేః.

'గామానయ' ఇత్యాదిషు అపి వాక్యేషు న కార్యార్థే వ్యుత్పత్తిః, భవదభిమత కార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్, కృతి భావ భావి కృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యమ్. కృత్యుద్దేశ్యత్వం చ కృతి కర్మత్వమ్. కృతి కర్మత్వఞ్చ కృత్యా ప్రాప్తుమ్ ఇష్టతమత్వమ్, ఇష్టతమఞ్చ సుఖం వర్తమాన దుఃఖస్య తత్ నివృత్తిః వా. తత్ర ఇష్ట సుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాత్ ఋతే యది తదసిద్ధిః ప్రతీతా, తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుషః ఇతి న క్వచిదపి ఇచ్ఛా విషయస్య కృత్యధీన సిద్ధిత్వమ్ అన్తరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిత్ అపి ఉపలభ్యతే. ఇచ్ఛా విషయస్య ప్రేరకత్వఞ్చ ప్రయత్నాధీన సిద్ధిత్వమ్ ఏవ, తత ఏవ ప్రవృత్తేః. న చ పురుష అనుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం, యతః సుఖమేవ పురుషానుకూలం. న చ దుఃఖ నివృత్తేః పురుషానుకూలత్వం, పురుషానుకూలం సుఖం తత్ప్రతికూలం

దుఃఖమితి హి సుఖ దుఃఖయోః స్వరూప వివేకః. దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తత్ నివృత్తిః ఇష్టా భవతి, న అనుకూలతయా. అనుకూల ప్రతికూల అన్వయ విరహే స్వరూపేణ అవస్థితిః హి దుఃఖనివృత్తిః. అతః సుఖ వ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేః అనుకూలత్వం న సంభవతి. న సుఖార్థతయా తస్యాపి అనుకూలత్వం, దుఃఖాత్మకత్వాత్ తస్య. సుఖార్థతయా అపి తత్ ఉపాదానేచ్ఛా మాత్రమ్ ఏవ భవతి.

న చ కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, భవత్పక్షే శేషిత్వస్య అనిరూపణాత్. న చ పరోద్దేశ ప్రవృత్త కృతి వ్యాప్తి అర్హత్వం శేషత్వమ్ ఇతి తత్ ప్రతి సమ్బన్ధీ శేషీ ఇత్యవగమ్యతే, తథా సతి కృతేః అశేషత్వేన తాం ప్రతి తత్ సాధ్యస్య శేషిత్వ అభావాత్. న చ పరోద్దేశ ప్రవృత్తి అర్హతాయాః శేషత్వేన పరః శేషీ, ఉద్దేశ్యత్వస్య ఏవ నిరూప్యమాణత్వాత్. ప్రధానస్య అపి భృత్యోద్దేశ ప్రవృత్తి అర్హత్వ దర్శనాత్ చ. ప్రధానస్తు భృత్య పోషణే అపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తతే ఇతి చేత్, న. భృత్యః అపి హి ప్రధాన పోషణే స్వోద్దేశేన ఏవ ప్రవర్తతే. కార్య స్వరూపస్య ఏవ అనిరూపణాత్ కార్య ప్రతిసమ్బన్ధీ శేషః, తత్ ప్రతి సమ్బన్ధీ శేషీ ఇత్యపి అసఙ్గతమ్, నాపి కృతి ప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, పురుషస్య కృత్యారమ్భ ప్రయోజనమ్ ఏవ హి కృతి ప్రయోజనమ్. స చ ఇచ్ఛా విషయః. తస్మాత్ ఇష్టత్వ అతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వ అనిరూపణాత్ కృతి సాధ్యతా కృతిప్రధానత్వ రూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ.

నియోగస్యాపి సాక్షాత్ ఇషి విషయభూత సుఖ దుఃఖ నివృత్తిభ్యామ్ అన్యత్వాత్ తత్సాధనతయా ఏవ ఇష్టత్వం చ కృతిసాధ్యత్వఞ్చ. అత ఏవ హి తస్య క్రియా అతిరిక్తతా, అన్యథా క్రియా ఏవ కార్యం స్యాత్. స్వర్గ కామ పద సమభివ్యాహార ఆనుగుణ్యేన లిఙాది వాచ్యం కార్యం స్వర్గ సాధనమ్ ఏవ ఇతి క్షణ భఙ్గి కర్మాతిరేకి స్థిరం స్వర్గ సాధనమ్ అపూర్వమేవ కార్యమ్ ఇతి స్వర్గ సాధనతః ఉల్లేఖేన ఏవ హి అపూర్వ వ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమ్ అనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్య అనన్యార్థత్వ నిర్వహణాయ అపూర్వమేవ పశ్చాత్ స్వర్గ సాధనం భవతి ఇతి ఉపహాస్యమ్, స్వర్గకామ పదాన్విత కార్యాభిధాయి పదేన ప్రథమమ్ అపి అనన్యార్థతా అనభిధానాత్. సుఖ దుఃఖ నివృత్తి తత్సాధనేభ్యో అన్యస్య అనన్యార్థస్య కృతి సాధ్యతా ప్రతీతి అనుపపత్తేశ్చ. అపి చ కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వమ్? సుఖవత్ నియోగస్య అపి అనుకూలత్వమేవ ఇతి చేత్, కిం నియోగః సుఖమ్? సుఖమేవ హి అనుకూలమ్. సుఖవిశేషవత్ నియోగాపర పర్యాయం విలక్షణం సుఖాన్తరమ్ ఇతి చేత్, కిం తత్ర ప్రమాణమ్? ఇతి వక్తవ్యమ్. స్వానుభవః చేత్, న. విషయ విశేష అనుభవ సుఖవత్ నియోగ అనుభవ సుఖమ్ ఇదమ్ ఇతి భవతా అపి న అనుభూయతే, శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్ తు భోక్ష్యతే ఇతి చేత్, కిం తన్నియోగస్య పురుషార్థత్వ వాచి శాస్త్రమ్? న తావత్

లౌకికం వాక్యమ్, తస్య దుఃఖాత్మక క్రియా విషయత్వాత్, తేన సుఖాది సాధనతయా ఏవ కృతిసాధ్యతా మాత్ర ప్రతిపాదనాత్. నాపి వైదికమ్, తేనాపి స్వర్గాది సాధనతయా ఏవ కార్యస్య ప్రతిపాదనాత్. నాపి నిత్య నైమిత్తిక శాస్త్రమ్, తస్యాపి తదభిధాయిత్వం స్వర్గకామ వాక్యస్థ అపూర్వ వ్యుత్పత్తి పూర్వకమ్ ఇతి ఉక్తరీత్యా తేనాపి సుఖాది సాధన కార్యాభిధానమ్ అవర్జనీయమ్. నియత ఐహిక ఫలస్య కర్మణః అనుష్ఠితస్య ఫలత్వేన తదానీమ్ అనుభూయమాన అన్నాది అరోగతాది వ్యతిరేకేణ నియోగ రూప సుఖానుభవ అనుపలబ్ధేశ్చ నియోగః సుఖమ్ ఇత్యత్ర న కిఞ్చన ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే. అర్థవాదాదిషు అపి స్వర్గాది సుఖ ప్రకార కీర్తనవత్ నియోగ రూప సుఖ ప్రకార కీర్తనం భవతామ్ అపి న దృష్టచరమ్.

అతః విధి వాక్యేషు అపి ధాత్వర్థస్య కర్తృ వ్యాపార సాధ్యతా మాత్రం శబ్దానుశాసన సిద్ధమేవ లిఙాదేః వాచ్యమ్ ఇత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేః అగ్న్యాది దేవతా అన్తర్యామి పరమపురుష సమారాధన రూపతా సమారాధితాత్ పరమ పురుషాత్ ఫలసిద్ధిః చ ఇతి "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తి ఇతి బ్రహ్మోపాసన ఫల ఆనన్త్యం స్థిరత్వఞ్చ సిద్ధమ్. చాతుర్మాస్యాది కర్మసు అపి కేవలస్య కర్మణః క్షయి ఫలత్వ ఉపదేశాత్ అక్షయ ఫల శ్రవణం "వాయుశ్చాన్తరిక్షఞ్చై తదమృతమ్" ఇత్యాదివత్ ఆపేక్షికం మన్తవ్యమ్. అతః కేవలానాం

కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వాత్, బ్రహ్మ జ్ఞానస్య చ అనన్త స్థిర ఫలత్వాత్ తన్నిర్ణయ ఫలః బ్రహ్మ విచారారమ్భః యుక్తః ఇతి స్థితమ్.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

2. జన్మాది అధికరణమ్.

కిం పునస్తత్ బ్రహ్మ యత్ జిజ్ఞాస్యమ్ ఉచ్యతే ఇత్యత్రాహ.....

2. జన్మాది అస్య యతః. 1-1-2.

'జన్మాది' ఇతి సృష్టి స్థితి ప్రలయమ్. తద్గుణ సంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. 'అస్య'- అచిన్త్య వివిధ విచిత్ర రచనస్య నియత దేశ కాల ఫల భోగ బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్త క్షేత్రజ్ఞ మిశ్రితస్య జగతః, 'యతః'- యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక స్వరూపాత్, సత్యసఙ్కల్పాత్, జ్ఞాన ఆనన్దాది అనన్త కల్యాణ గుణాత్, సర్వజ్ఞాత్, సర్వశక్తేః, పరమ కారుణికాత్ పరస్మాత్ పుంసః సృష్టి స్థితి ప్రళయాః ప్రవర్తన్తే తత్ బ్రహ్మ ఇతి సూత్రార్థః.

"భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరమ్ ఉపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మ" ఇత్యారభ్య "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ" ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - కిమ్ అస్మాత్ వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే? న వా? ఇతి? కిం ప్రాప్తమ్? న శక్యమ్ ఇతి. న తావత్ జన్మాదయః విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి. అనేక విశేషణ వ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణః అనేకత్వ ప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వమ్. నను, దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షః

సమ పరిమాణః ఇత్యత్ర విశేషణ బహుత్వే అపి ఏకః ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే. ఏవమ్ అన్యత్ర అపి ఏకమ్ ఏవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్. తత్ర ప్రమాణాన్తరేణ ఐక్య ప్రతీతేః ఏకస్మిన్నేవ విశేషణానామ్ ఉపసంహారః. అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేన అనేకత్వమ్ అపరిహార్యమ్. అత్ర తు అనేన ఏవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణ ఐక్యమ్ అనవగతమ్ ఇతి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మ బహుత్వమ్ అవర్జనీయమ్.

బ్రహ్మ శబ్ద ఐక్యాత్ అత్ర అపి ఐక్యం ప్రతీయతే ఇతి చేత్, న, అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణ శృఙ్గో గౌః ఇత్యుక్తే గోపద ఐక్యే అపి ఖణ్డత్వాది వ్యావర్తక భేదేన గోవ్యక్తి బహుత్వ ప్రతీతేః బ్రహ్మ వ్యక్తయోః అపి బహ్వ్యస్స్యుః. అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తుని ఏషాం విశేషణానాం సమ్భూయ లక్షణత్వమ్ అపి అనుపపన్నమ్. నాపి ఉపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి, ఆకారాన్తర అప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామ్ ఏకేన ఆకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిత్ ఆకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం - యత్ర 'అయం సారసః, సః దేవదత్త కేదారః' ఇత్యాదిషు. నను చ, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీని ఉపలక్షణాని భవన్తి, న ఇతరేతర ప్రతిపన్న ఆకార అపేక్షత్వేన ఉభయోః లక్షణ వాక్యయోః అన్యోన్య ఆశ్రయణాత్. అతో న లక్షణతః బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - జగత్ సృష్టి స్థితి ప్రళయైః ఉపలక్షణ భూతైః బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చ ఉపలక్షణ ఉపలక్ష్య ఆకార వ్యతిరిక్త ఆకారాన్తర అప్రతిపత్తేః బ్రహ్మ అప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హి అనవధిక అతిశయ బృహత్ బృంహణఞ్చ. బృహతేః ధాతోః తదర్థత్వాత్. తత్ ఉపలక్షణభూతాశ్చ జగత్ జన్మ స్థితి లయాః. యతో యేన యత్ ఇతి ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశేన యథా ప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమ్ అనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యేకస్య ఏవ సత్ శబ్దవాచ్యస్య నిమిత్త ఉపాదాన రూప కారణత్వేన. తదపి "సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీత్" ఇతి ఉపాదానతాం ప్రతిపాద్య, అద్వితీయమ్ ఇత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యేకస్య ఏవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాత్ యన్మూలాః జగత్ జన్మ స్థితి లయాః తత్ బ్రహ్మ ఇతి జన్మ స్థితి లయాః స్వనిమిత్త ఉపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మ ఇతి లక్షయన్తి. జగత్ నిమిత్త ఉపాదానతా ఆక్షిప్త సర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వ విచిత్ర శక్తిత్వాది ఆకార బృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మ ఇతి చ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన న ఆకారాన్తరా ప్రతిపత్తిరూప అనుపపత్తిః.

జగత్ జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వే అపి న కశ్చిత్ దోషః. లక్షణ భూతాని అపి విశేషణాని స్వవిరోధి వ్యావృత్తం వస్తు

లక్షయన్తి, అజ్ఞాత స్వరూపే వస్తుని ఏకస్మిన్ లిలక్షయిషితే అపి పరస్పర అవిరోధి అనేక విశేషణ లక్షణత్వం న భేదమ్ ఆపాదయతి, విశేషణానామ్ ఏకాశ్రయతయా ప్రతీతేః ఏకస్మిన్ ఏవ ఉపసంహారాత్. ఖణ్డత్వాదయః తు విరోధాత్ ఏవ గో వ్యక్తి భేదమ్ ఆపాదయన్తి. అత్ర తు కాల భేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది కారణ వాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగత్ జన్మాది కారణస్య బ్రహ్మణః సకలేతర వ్యావృత్తం స్వరూపమ్ అభిధీయతే, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధిక సత్తా యోగి బ్రహ్మ ఆహ. తేన వికారాస్పదమ్ అచేతనం, తత్ సంసృష్టః చేతనశ్చ వ్యావృత్తః, నామాన్తర భజనార్హ అవస్థాన్తర యోగేన తయోః నిరుపాధిక సత్తాయోగ రహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్య అసఙ్కుచిత జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఆహ. తేన కదాచిత్ సఙ్కుచిత జ్ఞానత్వేన ముక్తాః వ్యావృత్తాః. అనంత పదం దేశ కాల వస్తు పరిచ్ఛేద రహితం స్వరూపమ్ ఆహ. సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ ఆనన్త్యమ్. తేన పూర్వ పద ద్వయ వ్యావృత్త కోటి ద్వయ విలక్షణాః సాతిశయ స్వరూప స్వగుణాః నిత్యాః వ్యావృత్తాః, విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. తతః "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యనేన వాక్యేన జగత్ జన్మాదినా అవగత స్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతర వస్తు విసజాతీయమ్ ఇతి లక్ష్యతే ఇతి న అన్యోన్య ఆశ్రయణమ్. అతః సకల జగత్ జన్మాది కారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం

శక్యతే ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు నిర్విశేష వస్తు జిజ్ఞాస్యమ్ ఇతి వదన్తి, తన్మతే "బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా", "జన్మాద్యస్య యతః" ఇతి అసఙ్గతం స్యాత్, నిరతిశయ బృహత్ బృంహణఞ్చ బ్రహ్మ ఇతి నిర్వచనాత్. తత్ చ బ్రహ్మ జగత్ జన్మాది కారణమ్ ఇతి వచనాత్ చ. ఏవమ్ ఉత్తరేషు అపి సూత్ర గణేషు, సూత్ర ఉదాహృత శ్రుతి గణేషు చ ఈక్షణాది అన్వయ దర్శనాత్ సూత్రాణి, సూత్ర ఉదాహృత శ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్య ధర్మ అవ్యభిచారి సాధన ధర్మాన్విత వస్తు విషయత్వాత్, న నిర్విశేష వస్తుని ప్రమాణమ్. జగత్ జన్మాది భ్రమో యతః, తత్ బ్రహ్మ ఇతి స్వ ఉత్ప్రేక్షా పక్షే అపి న నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః, భ్రమమూలమ్ అజ్ఞానమ్, అజ్ఞాన సాక్షి బ్రహ్మ ఇతి అభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయా ఏవ ఉచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాత్ వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహార యోగ్యతా ఆపాదన స్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తత్ అభావే ప్రకాశతా ఏవ న స్యాత్. తుచ్ఛతా ఏవ స్యాత్.

ఇతి జన్మాది అధికరణమ్.

———

3. శాస్త్రయోనిత్వ అధికరణమ్.

జగత్ జన్మాది కారణం బ్రహ్మ, వేదాన్త వేద్యమ్ ఇత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్. తత్ హి న వాక్య ప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేన సిద్ధేః- ఇతి ఆశఙ్క్య ఆహ.....

3. శాస్త్ర యోనిత్వాత్. 1-1-3.

శాస్త్రం యస్య 'యోనిః' - కారణం - ప్రమాణమ్. తత్ శాస్త్రయోని, తస్య భావః శాస్త్ర యోనిత్వమ్, తస్మాత్ బ్రహ్మ జ్ఞాన కారణత్వాత్ శాస్త్రస్య తత్ యోనిత్వం బ్రహ్మణః. అత్యన్త అతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ అవిషయతయా బ్రహ్మణః శాస్త్రైక ప్రమాణకత్వాత్ ఉక్త స్వరూపం బ్రహ్మ "యతో వా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాది వాక్యం బోధయతి ఏవ ఇత్యర్థః.

నను, శాస్త్ర యోనిత్వం బ్రహ్మణః న సమ్భవతి, ప్రమాణాన్తర వేద్యత్వాత్ బ్రహ్మణః, అప్రాప్తే తు శాస్త్రమ్ అర్థవత్. కిం తర్హి తత్ర ప్రమాణమ్? న తావత్ ప్రత్యక్షమ్. తత్ హి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియ సమ్భవం, యోగ సంభవం చ ఇతి. ఇన్ద్రియ సమ్భవఞ్చ బాహ్య సమ్భవమ్, ఆన్తర సమ్భవం చ ఇతి ద్విధా. బాహ్య ఇన్ద్రియాణి విద్యమాన సన్నికర్ష యోగ్య స్వవిషయ బోధజననాని ఇతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కార తత్ నిర్మాణ సమర్థ పురుష విశేష విషయ బోధజననాని. నాపి ఆన్తరమ్, ఆన్తర సుఖ దుఃఖాది వ్యతిరిక్త బహిః విషయేషు

తస్య బాహ్యేన్ద్రియ అనపేక్ష ప్రవృత్తి అనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యమ్, భావనా ప్రకర్ష పర్యన్త జన్మనః తస్య విశద అవభాసత్వే అపి పూర్వానుభూత విషయ స్మృతి మాత్రత్వాత్ న ప్రామాణ్యమ్ ఇతి కుతః ప్రత్యక్షతా? తదతిరిక్త విషయత్వే కారణ అభావాత్, తథా సతి తస్య భ్రమ రూపతా. నాపి అనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియే వస్తుని సమ్బన్ధ అవధారణ విరహాత్ న విశేషతః దృష్టమ్. సమస్త వస్తు సాక్షాత్కార తత్ నిర్మాణ సమర్థ పురుష విశేష నియతం సామాన్యతః దృష్టమ్ అపి న లిఙ్గమ్ ఉపలభ్యతే.

నను చ, జగతః కార్యత్వం తదుపాదాన ఉపకరణ సమ్ప్రదాన ప్రయోజన అభిజ్ఞ కర్తృకత్వ వ్యాప్తమ్. అచేతన ఆరబ్ధత్వం జగతశ్చ ఏక చేతన అధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాది కార్యం తదుపాదాన ఉపకరణ సంప్రదాన ప్రయోజన అభిజ్ఞ కర్తృకం దృష్టమ్. అచేతన ఆరబ్ధమ్ అరోగం స్వశరీరమ్ ఏక చేతన అధీనఞ్చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే - కిమిదమ్ ఏక చేతన అధీనత్వమ్? న తావత్ తదాయత్త ఉత్పత్తి స్థితిత్వమ్. దృష్టాన్తో హి సాధ్య వికలః స్యాత్. న హి అరోగం స్వశరీరమ్ ఏక చేతనాయత్త ఉత్పత్తి స్థితి, తత్ శరీరస్య భోక్తృణాం భార్యాది సర్వ చేతనానామ్ అదృష్ట జన్యత్వాత్ తత్ ఉత్పత్తి స్థిత్యోః. కిఞ్చ శరీరావయవినః స్వావయవ సమవేతతా రూప అస్థితిః అవయవ సంశ్లేష విశేష

వ్యతిరేకేణ న చేతనమ్ అపేక్షతే. ప్రాణన లక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వ అభిమతే క్షితి జలధి మహీధరాదౌ న సమ్భవతి ఇతి పక్ష సపక్షానుగతామ్ ఏకరూపాం స్థితిం న ఉపలభామహే. తదాయత్త ప్రవృత్తిత్వం తత్ అధీనత్వమ్ ఇతి చేత్, అనేక చేతన సాధ్యేషు గురుతర రథ శిలా మహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్ర అధీనత్వే సిద్ధ సాధ్యతా.

కిఞ్చ - ఉభయ వాది సిద్ధానాం జీవానామ్ ఏవ లాఘవేన కర్తృత్వ అభ్యుపగమో యుక్తః. న చ జీవానామ్ ఉపాదానాత్ అనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వ అసమ్భవః, సర్వేషామ్ ఏవ చేతనానాం పృథివ్యాది ఉపాదాన యాగాది ఉపకరణ సాక్షాత్కార సామర్థ్యాత్, యథా ఇదానీం పృథివ్యాదయః యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమ్ ఈక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూత యాగాది శక్తి రూప అపూర్వాది శబ్ద వాచ్య అదృష్ట సాక్షాత్కార అభావే అపి చేతనానాం న కర్తృత్వ అనుపపత్తిః, తత్ సాక్షాత్కార అనపేక్షణాత్ కార్య ఆరమ్భస్య. శక్తిమత్ సాక్షాత్కారః ఏవ హి కార్యారమ్భ ఉపయోగీ. శక్తేః తు జ్ఞానమాత్రమేవ ఉపయుజ్యతే. న సాక్షాత్కారః. న హి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూత దణ్డ చక్రాదివత్ తత్ శక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘట మణికాది కార్యమ్ ఆరభన్తే. ఇహ తు చేతనానామ్ ఆగమావగత యాగాది శక్తి విశేషాణాం కార్య ఆరమ్భో న అనుపపన్నః.

కిఞ్చ - యత్ శక్య క్రియం శక్య ఉపాదానాది విజ్ఞానఞ్చ,

తదేవ తదభిజ్ఞ కర్తృకం దృష్టమ్. మహీ మహీధర మహార్ణవాదిత్వ శక్య క్రియమ్ అశక్య ఉపాదానాది విజ్ఞానం చ ఇతి న చేతన కర్తృకమ్. అతో ఘట మణికాది సజాతీయ శక్య క్రియ శక్య ఉపాదానాది విజ్ఞాన వస్తు గతమ్ ఏవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్ కర్తృ పూర్వకత్వ సాధనే ప్రభవతి. కిఞ్చ- ఘటాదికార్యమ్ అనీశ్వరేణ అల్పజ్ఞాన శక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతా అనాప్త కామేన నిర్మితం దృష్టమ్ ఇతి తథావిధమ్ ఏవ చేతనం కర్తారం సాధయన్ అయం కార్యత్వ హేతుః సిషాధయిషిత పురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాత్ విరుద్ధః స్యాత్. న చ ఏతావతా సర్వానుమాన ఉచ్ఛేద ప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గ బలోప స్థాపితాః విపరీత విశేషాః తత్ ప్రమాణ ప్రతిహత గతయః నివర్తన్తే. ఇహ తు సకలేతర ప్రమాణ అవిషయే లిఙ్గిని నిఖిల నిర్మాణ చతురే అన్వయ వ్యతిరేక అవగత అవినాభావ నియమాః ధర్మాః సర్వే ఏవ అవిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తక ప్రమాణ అభావాత్ తథా ఏవ అవతిష్ఠన్తే. అతః ఆగమాత్ ఋతే కథమ్ ఈశ్వరః సేత్స్యతి?

అత్రాహుః - సావయవత్వాత్ ఏవ జగతః కార్యత్వం న ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః - వివాద అధ్యాసితం భూ భూధరాది కార్యమ్, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా, వివాద అధ్యాసితమ్ అవని జలధి మహీధరాది కార్యమ్, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది కార్యమ్, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవత్ - ఇతి. సావయవేషు ద్రవ్యేషు ఇదమేవ

క్రియతే నేతరత్ ఇతి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వ అతిరేకి రూపాన్తరం న ఉపలభామహే. కార్యత్వ ప్రతి నియతం శక్య క్రియత్వం శక్య ఉపాదానాది విజ్ఞానత్వం చ ఉపలభ్యతే ఇతి చేత్, న. కార్యత్వేన అనుమతే అపి విషయే జ్ఞానశక్తీ కార్య అనుమేయే ఇతి అన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమ్ ఇతి తే చ ప్రతిపన్నే ఏవ ఇతి న కశ్చిత్ విశేషః. తథా హి - ఘట మణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శన అనుమిత కర్తృగత తత్ నిర్మాణ శక్తి జ్ఞానః పురుషః అదృష్టపూర్వం విచిత్ర సన్నివేశం నరేన్ద్ర భవనమ్ ఆలోక్య, అవయవ సన్నివేశ విశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య, తదానీమ్ ఏవ కర్తుః తత్ జ్ఞాన శక్తి వైచిత్ర్యమ్ అనుమినోతి. అతః తను భువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వ సాక్షాత్కార తత్ నిర్మాణాది నిపుణః కశ్చిత్ పురుష విశేషః సిద్ధ్యతి ఏవ.

కిఞ్చ - సర్వ చేతనానాం ధర్మాధర్మ నిమిత్తే అపి సుఖ దుఃఖోప భోగే చేతన అనధిష్ఠితయోః తయోః అచేతనయోః ఫలహేతుత్వ అనుపపత్తేః సర్వ కర్మానుగుణ సర్వఫల ప్రదాన చతురః కశ్చిత్ ఆస్థేయః, వర్ధకినా అనధిష్ఠితస్య వాస్యాదేః అచేతనస్య దేశ కాలాది అనేక పరికర సన్నిధానే అపి యూపాది నిర్మాణ సాధనత్వ అదర్శనాత్. బీజ అఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేన తైః వ్యభిచార ఆపాదనం శ్రోత్రియ వేతాలానామ్ అనభిజ్ఞతా విజృమ్భితమ్. తతః ఏవ సుఖాదిభిః వ్యభిచార వచనమపి తథా ఏవ. న చ లాఘవేన ఉభయవాది సంప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామ్ ఏవ ఈదృశ అధిష్ఠాతృత్వ కల్పనం

యుక్తమ్, తేషాం సూక్ష్మ వ్యవహిత విప్రకృష్ట దర్శన అశక్తి నిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణే ఏవ హి సర్వత్ర కల్పనా. న చ క్షేత్రజ్ఞవత్ ఈశ్వరస్య అశక్తి నిశ్చయః అస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతః న తత్ సిద్ధి అనుపపత్తిః. సమర్థ కర్తృ పూర్వకత్వ నియత కార్యత్వ హేతునా సిద్ధ్యన్ స్వాభావిక సర్వార్థ సాక్షాత్కార తత్ నియమన శక్తి సమ్పన్నః ఏవ సిధ్యతి.

యత్తు - అనైశ్వర్యాది ఆపాదనేన ధర్మ విశేష విపరీత సాధనత్వమ్ ఉన్నీతమ్, తదనుమాన వృత్త అనభిజ్ఞత్వ నిబన్ధనమ్, సపక్షే సహ దృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్య అహేతుభూతానాఞ్చ ధర్మాణాం లిఙ్గిని అప్రాప్తేః. ఏతదుక్తం భవతి - కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుః స్వనిర్మాణ సామర్థ్యం స్వోపాదాన ఉపకరణ జ్ఞానం చ అపేక్షతే, న తు అన్య అసామర్థ్యమ్ అన్య అజ్ఞానఞ్చ హేతుత్వ అభావాత్, స్వనిర్మాణ సామర్థ్య స్వ ఉపాదాన ఉపకరణ జ్ఞానాభ్యామ్ ఏవ స్వోత్పత్తౌ ఉపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శన మాత్రేణ అకిఞ్చిత్కరస్య అర్థాన్తర జ్ఞానాదేః హేతుత్వ కల్పనా అయోగాత్ ఇతి.

కిఞ్చ - క్రియమాణ వస్తు వ్యతిరిక్తార్థ అజ్ఞానాదికం కిం సర్వ విషయం క్రియోపయోగి? ఉత కతిపయ విషయమ్? న తావత్ సర్వ విషయమ్, న హి కులాలాది క్రియమాణ వ్యతిరిక్తం కిమపి న జానాతి. నాపి కతిపయ విషయమ్, సర్వేషు కర్తృషు తత్తత్ అజ్ఞాన

అశక్తి అనియమేన సర్వేషామ్ అజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్య అసాధకానామ్ అనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గిని అప్రాప్తిః ఇతి న విపరీత సాధనత్వమ్.

కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాది అధిష్ఠానం శరీర ద్వారేణ ఏవ దృష్టమ్ ఇతి జగత్ ఉపాదాన ఉపకరణ అధిష్ఠానమ్ ఈశ్వరస్య అశరీరస్య అనుపపన్నమ్ ఇతి చేత్, న, సఙ్కల్ప మాత్రేణ ఏవ పర శరీర గత భూత వేతాల గరలాది అపగమ వినాశ దర్శనాత్. కథమ్ అశరీరస్య పర ప్రవర్తన రూప సఙ్కల్పః ఇతి చేత్, న శరీరాపేక్షః సఙ్కల్పః, శరీరస్య సఙ్కల్ప హేతుత్వ అభావాత్. మనః ఏవ హి సఙ్కల్ప హేతుః. తత్ అభ్యుపగతమ్ ఈశ్వరే అపి, కార్యత్వేన ఏవ జ్ఞాన శక్తివత్ మనసః అపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసః సఙ్కల్పః సశరీరస్య ఏవ, సశరీరస్య ఏవ సమనస్కత్వాత్ ఇతి చేత్, న, మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమే అపి మనసః సద్భావేన అనైకాన్త్యాత్.

అతో విచిత్ర అవయవ సన్నివేశ విశేష తను భువనాది కార్య నిర్మాణే పుణ్యపాప పరవశః పరిమిత శక్తి జ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞః న ప్రభవతి ఇతి నిఖిల భువన నిర్మాణ చతురః అచిన్త్య అపరిమిత జ్ఞాన శక్తి ఐశ్వర్యో అశరీరః సఙ్కల్పమాత్ర సాధన పరినిష్పన్న అనన్త విస్తార విచిత్ర రచన ప్రపఞ్చః పురుష విశేషః ఈశ్వరః అనుమానేన ఏవ సిద్ధ్యతి. అతః ప్రమాణ అన్తరావసేయత్వాత్ బ్రహ్మణః న ఏతత్ వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి.

కిఞ్చ - అత్యన్త భిన్నయోః ఏవ మృత్ ద్రవ్య కులాలయోః నిమిత్త ఉపాదానత్వ దర్శనేన ఆకాశాదేః నిరవయవ ద్రవ్యస్య కార్యత్వ అనుపపత్త్యా చ న ఏకమ్ ఏవ బ్రహ్మ కృత్స్నస్య జగతః నిమిత్తమ్ ఉపాదానఞ్చ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- యథోక్త లక్షణం బ్రహ్మ జన్మాది వాక్యం బోధయతి ఏవ. కుతః? శాస్త్రైక ప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణః. యదుక్తమ్- సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్. కార్యఞ్చ తదుచిత కర్తృ విశేష పూర్వకం దృష్టమ్ ఇతి నిఖిల జగత్ నిర్మాణ తత్ ఉపాదాన ఉపకరణ వేదన చతురః కశ్చిత్ అనుమేయః ఇతి, తదయుక్తమ్. మహీ మహార్ణవాదీనాం కార్యత్వే అపి ఏకదా ఏవ ఏకేన ఏవ నిర్మితాః ఇత్యత్ర ప్రమాణ అభావాత్. న చ ఏకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామ్ ఏకం కార్యత్వమ్, యేన ఏకదా ఏవ ఏకః కర్తా స్యాత్. పృథక్ భూతేషు కార్యేషు కాలభేద కర్తృభేద దర్శనేన కర్తృకాల ఐక్య నియమ అదర్శనాత్. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్ర జగన్నిర్మాణ అశక్త్యా కార్యత్వ బలేన తదతిరిక్త కల్పనాయామ్ అనేక కల్పనా అనుపపత్తేశ్చ ఏకః కర్తా భవితు మర్హతి ఇతి క్షేత్రజ్ఞానామ్ ఏవ ఉపచిత పుణ్య విశేషాణాం శక్తి వైచిత్ర్య దర్శనేన తేషామేవ అతిశయిత అదృష్ట సమ్భావనయా చ తత్తత్ విలక్షణ కార్య హేతుత్వ సమ్భవాత్. తదతిరిక్త అత్యన్త అదృష్ట పురుష కల్పన అనుపపత్తేః. న చ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిః సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణ పదవీమ్ అధిరోహతః, అదర్శనాత్. క్రమేణ

ఏవ ఉత్పత్తి వినాశ దర్శనాత్ చ. కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తి వినాశయోః కల్ప్యమానయోః దర్శన అనుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధ అభావాత్ చ. అతః బుద్ధిమత్ ఏక కర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్య అనైకాన్త్యమ్. పక్షస్య అప్రసిద్ధ విశేషణత్వమ్, సాధ్య వికలతా చ దృష్టాన్తస్య. సర్వనిర్మాణ చతురస్య ఏకస్య అప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్ కర్తృకత్వ మాత్రే సాధ్యే సిద్ధ సాధనతా. సార్వజ్ఞ్య సర్వశక్తి యుక్తస్య కస్యచిత్ ఏకస్య సాధకమ్ ఇదం కార్యత్వం కిం యుగపత్ ఉత్పద్యమాన సర్వవస్తుగతమ్? ఉత క్రమేణ ఉత్పద్యమాన సర్వ వస్తుగతమ్? యుగపత్ ఉత్పద్యమాన సర్వవస్తు గతత్వే కార్యత్వస్య అసిద్ధతా. క్రమేణ ఉత్పద్యమాన సర్వవస్తు గతత్వే అనేక కర్తృకత్వ సాధనాత్ విరుద్ధతా. అత్రాపి ఏక కర్తృకత్వ సాధనే ప్రత్యక్ష అనుమాన విరోధః శాస్త్ర విరోధశ్చ, కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయతే ఇత్యాది శ్రవణాత్.

అపి చ సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం (చ) సత్త్వాది గుణ కార్యరూప సుఖాది అన్వయ దర్శనేన సత్త్వాది మూలత్వమ్ అవశ్య అశ్రయణీయమ్. కార్య వైచిత్ర్య హేతుభూతాః కారణగతాః విశేషాః సత్త్వాదయః, తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వ ఆపాదనం తత్ యుక్త పురుష అన్తఃకరణ వికార ద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూలః ఇతి కార్యవిశేష ఆరమ్భాయ ఏవ, జ్ఞాన శక్తివత్ కర్తుః కర్మసమ్బన్ధః కార్యహేతుత్వేన ఏవ అవశ్యాశ్రయణీయః, జ్ఞాన శక్తి వైచిత్ర్యస్య చ కర్తృ మూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భ హేతుత్వే అపి విషయ

విశేష విశేషితాయాః తస్యాః సత్త్వాది మూలకత్వేన కర్మ సమ్బన్ధో అవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞాః ఏవ కర్తారః, న తద్విలక్షణః కశ్చిత్ అనుమానాత్ సిద్ధ్యతి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః- తను భువనాది క్షేత్రజ్ఞ కర్తృకం కార్యత్వాత్, ఘటవత్, ఈశ్వరః కర్తా న భవతి, ప్రయోజన శూన్యత్వాత్, ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి, అశరీరత్వాత్ తద్వదేవ. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీర అధిష్ఠానే వ్యభిచారః, తత్రాపి అనాదేః సూక్ష్మ శరీరస్య సద్భావాత్. విమతి విషయః కాలో న లోకశూన్యః కాలత్వాత్ వర్తమాన కాలవత్ - ఇతి.

అపి చ, కిమీశ్వరః సశరీరో అశరీరో వా కార్యం కరోతి? న తావత్ అశరీరః, అశరీరస్య కర్తృత్వ అనుపలబ్ధేః. మానసాని అపి కార్యాణి సశరీరస్య ఏవ భవన్తి, మనసో నిత్యత్వే అపి అశరీరేషు ముక్తేషు తత్ కార్య అదర్శనాత్. నాపి సశరీరః, వికల్ప అసహత్వాత్. తత్ శరీరం కిం నిత్యమ్? ఉత అనిత్యమ్? న తావత్ నిత్యం, సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతః అపి నిత్యత్వ అవిరోధాత్ ఈశ్వర అసిద్ధేః. నాపి అనిత్యం, తత్ వ్యతిరిక్తస్య తత్ శరీరహేతోః తదానీమ్ అభావాత్. స్వయమేవ హేతుః ఇతి చేత్, న, అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీరః ఇతి చేత్, న, అనవస్థానాత్. సః కిం సవ్యాపారః నిర్వ్యాపారః వా? అశరీరత్వాత్ ఏవ న సవ్యాపారః. నాపి నిర్వ్యాపారః

కార్యం కరోతి ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగత్ ఇచ్ఛామాత్ర వ్యాపార కర్తృకమ్ ఇతి ఉచ్యమానే పక్షస్య అప్రసిద్ధ విశేషణత్వమ్. దృష్టాన్తస్య చ సాధ్య హీనతా.

అతః దర్శన ఆనుగుణ్యేన ఈశ్వరానుమానం దర్శన ఆనుగుణ్య పరాహతమ్ ఇతి శాస్త్రైక ప్రమాణకః పరబ్రహ్మ భూతః సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతర ప్రమాణ పరిదృష్ట సమస్త వస్తు విసజాతీయం, సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది మిశ్ర అనవధిక అతిశయ అపరిమిత ఉదార గుణసాగరం, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక స్వరూపం ప్రతిపాదయతి ఇతి న ప్రమాణాన్తర అవసిత వస్తు సాధర్మ్య ప్రయుక్త దోషగన్ధ ప్రసఙ్గః. యత్తు, నిమిత్త ఉపాదానయోః ఐక్యమ్ ఆకాశాదేః నిరవయవ ద్రవ్యస్య కార్యత్వం చ అనుపలబ్ధమ్ అశక్య ప్రతిపాదనమ్ ఇత్యుక్తమ్, తదపి అవిరుద్ధమ్ ఇతి "ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్", "న వియత్ అశ్రుతేః" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తర అగోచరత్వేన శాస్త్రైక విషయత్వాత్ "యతో వా ఇమాని భూతాని" ఇతి వాక్యమ్ ఉక్త లక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శాస్త్రయోనిత్వ అధికరణమ్.

---

4. సమన్వయ అధికరణమ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తర అగోచరం బ్రహ్మ, తథాపి, ప్రవృత్తి నివృత్తి పరత్వ అభావేన సిద్ధ రూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి ఇతి ఆశఙ్క్య అహ.....

4. తత్ తు సమన్వయాత్. 1-1-4.

ప్రసక్త ఆశంకా నివృత్త్యర్థః తు శబ్దః. 'తత్' - శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణః సంభవతి ఏవ. కుతః? 'సమన్వయాత్' - పరమ పురుషార్థతయా అన్వయః సమన్వయః, పరమ పురుషార్థ భూతస్య ఏవ బ్రహ్మణః అభిధేయతయా అన్వయాత్. ఏవమివ సమన్వితః హి ఔపనిషదః పద సముదాయః - "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్", "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "బ్రహ్మ వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్", "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇత్యేవమాదిః. న చ వ్యుత్పత్తి సిద్ధ పరినిష్పన్న వస్తు ప్రతిపాదన సమర్థానాం పద సముదాయానామ్ అఖిల జగదుత్పత్తి స్థితి వినాశ హేతు భూత అశేష దోష ప్రత్యనీక అపరిమిత ఉదార గుణ సాగర అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద స్వరూపే బ్రహ్మణి

సమన్వితానాం ప్రవృత్తి నివృత్తి రూప ప్రయోజన విరహాత్ అన్య పరత్వమ్, స్వవిషయ అవబోధ పర్యవసాయిత్వాత్ సర్వ ప్రమాణానామ్. న చ ప్రయోజన అనుగుణా ప్రమాణ ప్రవృత్తిః. ప్రయోజనం హి ప్రమాణ అనుగుణమ్. న చ ప్రవృత్తి నివృత్తి అన్వయ విరహిణః ప్రయోజన శూన్యత్వమ్, పురుషార్థ అన్వయ ప్రతీతేః. తథా స్వరూప పరేషు అపి, 'పుత్రస్తే జాతః', 'నాయం సర్పః' ఇత్యాదిషు హర్ష భయ నివృత్తి రూప ప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్.

అత్రాహ - న వేదాన్త వాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి, ప్రవృత్తి నివృత్తి అన్వయ విరహిణః శాస్త్రస్య ఆనర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తు యాథాత్మ్య అవబోధే పర్యవస్యన్తి, తథా అపి శాస్త్రం ప్రయోజన పర్యవసాయ్యేః ఏవ. న హి లోకవేదయోః ప్రయోజన రహితస్య కస్యచిత్ అపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. న చ కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్ అనుద్దిశ్య వాక్య ప్రయోగః, శ్రవణం వా సమ్భవతి. తత్ చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తి నివృత్తి సాధ్య ఇష్టానిష్ట ప్రాప్తి పరిహారాత్మకమ్ ఉపలబ్ధమ్ - 'అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్', 'మన్దాగ్నిః న అమ్బు పిబేత్', 'స్వర్గ కామో యజేత', 'న కలఞ్జం భక్షయేత్' ఇత్యేవమాదిషు. యత్పునః సిద్ధ వస్తు పరేష్వపి 'పుత్రస్తే జాతః', 'నాయం సర్పో రజ్జుః ఏషా' ఇత్యాదిషు హర్ష భయ నివృత్తి రూప పురుషార్థ అన్వయః దృష్టః ఇత్యుక్తమ్. తత్ర కిం పుత్ర జన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః? ఉత తత్జ్ఞానాత్ ఇతి వివేచనీయమ్. సతో అపి

అజ్ఞాతస్య అర్థస్య పురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాత్ ఇతి చేత్, తర్హి అసత్యపి అర్థే జ్ఞానాత్ ఏవ పురుషార్థః సిద్ధ్యతి ఇతి అర్థ పరత్వ అభావేన ప్రయోజన పర్యవసాయినః అపి శాస్త్రస్య న అర్థ సద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్ సర్వత్ర ప్రవృత్తి నివృత్తి పరత్వేన జ్ఞాన పరత్వేన వా ప్రయోజన పర్యవసానమ్ ఇతి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్య అసమ్భవాత్ న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

అత్ర కశ్చిత్ ఆహ - వేదాన్త వాక్యాని అపి కార్య పరతయా ఏవ బ్రహ్మణి ప్రమాణ భావమ్ అనుభవన్తి, కథం నిష్ప్రపఞ్చమ్ అద్వితీయం జ్ఞానైక రసం బ్రహ్మ అనాది అవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాత్ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రపంచ ప్రవిలయ ద్వారేణ విధి విషయత్వమ్ ఇతి. కో అసౌ ద్రష్టృ దృశ్య రూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయ ద్వారేణ సాధ్య జ్ఞానైక రస బ్రహ్మ విషయో విధిః? "న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః" ఇత్యాదిః. ద్రష్టృ దృశ్య రూప భేద శూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాత్ ఇత్యర్థః. స్వతః సిద్ధస్య అపి బ్రహ్మణః నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వమ్ అవిరుద్ధమ్ ఇతి.

తదయుక్తమ్. నియోగ వాక్యార్థ వాదినా హి నియోగో నియోజ్య విశేషణం విషయః కరణమ్ ఇతికర్తవ్యతా ప్రయోక్తా చ

వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్య విశేషణమ్ అనుపాదేయమ్. తత్ చ నిమిత్తం ఫలమ్ ఇతి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్య విశేషణమ్? తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వా ఇతి వివేచనీయమ్. బ్రహ్మ స్వరూప యాథాత్మ్య అనుభవశ్చేత్ నియోజ్య విశేషణమ్. తర్హి న తన్నిమిత్తమ్, జీవనాదివత్ తస్య అసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వేన అపవర్గ ఉత్తరకాలమపి జీవన నిమిత్త అగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్య తద్విషయ అనుష్ఠాన ప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం, నైయోగిక ఫలత్వేన స్వర్గాదివత్ అనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్.

కశ్చ అత్ర నియోగ విషయః? బ్రహ్మ ఏవ ఇతి చేత్, న, తస్య నిత్యత్వేన అభవ్య రూపత్వాత్ అభావార్థత్వాత్ చ. నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మ సాధ్యమితి చేత్, సాధ్యత్వే అపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాత్ న విధి విషయత్వమ్. సాధ్యత్వఞ్చ కస్య? కిం బ్రహ్మణః? ఉత ప్రపంచ నివృత్తేః? న తావత్ బ్రహ్మణః, సిద్ధత్వాత్. అనిత్యత్వ ప్రసక్తేః చ. అథ ప్రపఞ్చ నివృత్తేః న తర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వమ్. ప్రపఞ్చ నివృత్తిః ఏవ విధి విషయః ఇతి చేత్, న, తస్యాః ఫలత్వేన విధి విషయత్వ అయోగాత్. ప్రపఞ్చ నివృత్తిః ఏవ హి మోక్షః, స చ ఫలమ్, అస్య చ నియోగ విషయత్వే నియోగాత్ ప్రపఞ్చ నివృత్తిః ప్రపఞ్చ నివృత్త్యా నియోగః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్.

అపి చ కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః? సత్యో

వా? మిథ్యా రూపత్వే జ్ఞాన నివర్త్యత్వాత్ ఏవ నియోగేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్. నియోగస్తు నివర్తక జ్ఞానమ్ ఉత్పాద్య, తత్ ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః ఇతి చేత్, తత్ స్వవాక్యాత్ ఏవ జాతమ్ ఇతి నియోగేన న ప్రయోజనమ్, వాక్యార్థ జ్ఞానాత్ ఏవ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్. సపరికరస్య నియోగస్య అసిద్ధిశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చ నివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మ స్వరూపమేవ? ఉత తత్ వ్యతిరిక్తః? యది బ్రహ్మ స్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్య ప్రపఞ్చ సద్భావః ఏవ న సమ్భవతి. నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయ అనుష్ఠాన సాధ్యత్వఞ్చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మ స్వరూప వ్యతిరిక్తః. తస్య కృత్స్న ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప విషయ అనుష్ఠాన సాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్టః ఇతి ఆశ్రయ అభావాత్ అసిద్ధిః. ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప విషయ అనుష్ఠానేన ఏవ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ న నియోగ నిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలమ్.

కిఞ్చ, ప్రపఞ్చ నివృత్తేః నియోగ కరణస్య ఇతికర్తవ్యతా అభావాత్ అనుపకృతస్య చ కరణత్వ అయోగాత్ న కరణత్వమ్. కథమితి కర్తవ్యతా అభావః ఇతి చేత్, ఇత్థమ్ - అస్య ఇతి కర్తవ్యతా భావరూపా? అభావరూపా వా? భావరూపా చ కరణ శరీర నిష్పత్తి తదనుగ్రహ కార్య భేద భిన్నా. ఉభయ విధా చ న సమ్భవతి. న హి ముద్గర అభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కో అపి దృశ్యతే

ఇతి దృష్టార్థా న సమ్భవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తౌ అనుగ్రహః సమ్భవతి. అనుగ్రాహకాంశ సద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప కరణ స్వరూప అసిద్ధేః. బ్రహ్మణః అద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప కరణ శరీరం నిష్పాదయతి ఇతి చేత్, తేనైవ ప్రపంచ నివృత్తి రూపో మోక్షః సిద్ధః ఇతి. న కరణాది నిష్పాద్యమ్ అవశిష్యతే ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. అభావ రూపత్వే చ అభావాత్ ఏవ న కరణ శరీరం నిష్పాదయతి. (నాప్యనుగ్రహమ్) నాపి అనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మ విషయో విధిః న సమ్భవతి.

అన్యః అపి ఆహ - యద్యపి వేదాన్త వాక్యానాం న పరినిష్పన్న బ్రహ్మ స్వరూప పరతయా ప్రామాణ్యమ్, తథాపి బ్రహ్మ స్వరూపం సిద్ధ్యతి ఏవ. కుతః? ధ్యాన విధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి - "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః", "నిదిధ్యాసితవ్యః", "య ఆత్మా అపహతపాప్మా", "సో అన్వేష్టవ్యః సవిజిజ్ఞాసితవ్యః", "ఆత్మేత్యేవోపాసీత", "ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత" ఇతి. అత్ర ధ్యాన విషయో హి నియోగః స్వవిషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైక నిరూపణీయమ్ ఇతి ధ్యేయమ్ ఆక్షిపతి. స చ ధ్యేయః స్వవాక్య నిర్దిష్టః ఆత్మా. సః కిం రూపః? ఇతి అపేక్షాయాం తత్ స్వరూప విశేష సమర్పణ ద్వారేణ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యాన విధి శేషతయా ప్రామాణ్యమ్ ఇతి విధి విషయభూత ధ్యాన శరీర

అనుప్రవిష్ట బ్రహ్మ స్వరూపే అపి తాత్పర్యమ్ అస్త్యేవ. అతః "ఏకమేవాద్వితీయమ్", "తత్సత్యమ్, స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో", "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన" ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మ స్వరూపమ్ ఏకమేవ సత్యమ్, తత్ వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యా ఇతి అవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిః భేదావలమ్బినా చ కర్మ శాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పర విరోధే సతి అనాది అవిద్యా మూలత్వేన అపి భేద ప్రతీతి ఉపపత్తేః అభేదః ఏవ పరమార్థః ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాన నియోగేన తత్ సాక్షాత్కార ఫలేన నిరస్త సమస్త అవిద్యా కృత వివిధ భేద అద్వితీయ జ్ఞానైకరస బ్రహ్మభావ రూప మోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాత్ వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రేణ బ్రహ్మ భావ సిద్ధిః, అనుపలబ్ధేః, వివిధ భేద దర్శన అనువృత్తేః చ తథా చ సతి శ్రవణాది విధానమ్ అనర్థకం స్యాత్.

అథ ఉచ్యేత - 'రజ్జుః ఏషా న సర్పః' ఇతి ఉపదేశేన సర్ప భయ నివృత్తి దర్శనాత్ రజ్జు సర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యా రూపత్వేన జ్ఞాన బాధ్యతయా తస్య వాక్య జన్య జ్ఞానేన ఏవ నివృత్తిః యుక్తా, న నియోగేన. నియోగ సాధ్యత్వే మోక్షస్య అనిత్యత్వం స్యాత్, స్వర్గాదివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వం హి సర్వ వాది సమ్ప్రతిపన్నమ్. కిఞ్చ ధర్మాధర్మయోః ఫల హేతుత్వం స్వఫల అనుభవ అనుగుణ శరీరోత్పాదన ద్వారేణ ఇతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీర సమ్బన్ధ రూప సంసార ఫలత్వమ్ అవర్జనీయమ్. తస్మాత్ న ధర్మసాధ్యో

మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః- "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి, అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతే" ఇతి. అశరీరత్వ రూపే మోక్షే ధర్మాధర్మ సాధ్య ప్రియా ప్రియ విరహ శ్రవణాత్, న ధర్మ సాధ్యమ్ అశరీరత్వమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. న చ నియోగ విశేష సాధ్య ఫల విశేషవత్ ధ్యాన నియోగ సాధ్యమ్ అశరీరత్వమ్, అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేన అసాధ్యత్వాత్. యథా ఆహుః శ్రుతయః - "అశరీరం శరీరేషు అనవస్థేషు అవస్థితమ్, మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి", "అప్రాణోఽ హ్యమనాశ్శుభ్రః", "అసఙ్గో హ్యయం పురుషః" ఇత్యాద్యాః. అతో అశరీరత్వ రూపో మోక్షో నిత్యః ఇతి న ధర్మ సాధ్యః. తథా చ శ్రుతిః- "అన్యత్ర ధర్మాత్ అన్యత్ర అధర్మాత్ అన్యత్ర అస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాద్భవ్యాత్ చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద" ఇతి.

అపి చ ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సంస్కృతి రూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సమ్భవతి. న తావత్ ఉత్పాద్యః, మోక్షస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపి ప్రాప్యః, ఆత్మ స్వరూపత్వేన బ్రహ్మణః నిత్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః, దధ్యాదివత్ అనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్ ఏవ. నాపి సంస్కార్యః, సంస్కారో హి దోష అపనయనేన వా గుణ ఆధానేన వా సాధయతి. న తావత్ దోష అపనయనేన, నిత్య శుద్ధత్వాత్ బ్రహ్మణః. నాపి అతిశయ ఆధానేన, అనాధేయ అతిశయ స్వరూపత్వాత్. నిత్య నిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః

పరాశ్రయాయాః చ క్రియాయాః అవిషయతయా న నిర్ఘర్షణేన ఆదర్శాదివత్ అపి సంస్కార్యత్వమ్. న చ దేహస్థయా స్నానాది క్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కిం తు అవిద్యా గృహీతః తత్ సఙ్గతో అహఙ్కర్తా. తత్ఫలానుభవః అపి తస్య ఏవ. న చ అహఙ్కర్తా ఏవ ఆత్మా, తత్ సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్ర వర్ణః - "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి, "ఆత్మేన్ద్రియ మనోయుక్తం భోక్తా ఇత్యాహుర్మనీషిణః", "ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా, కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ", "స పర్యగాత్ శుక్రమ్ అకాయమ్ అవ్రణమ్ అ(స్నా)స్థావిరం శుద్ధమ్ అపాప విద్ధమ్" ఇతి చ. అవిద్యా గృహీతాత్ అహఙ్కర్తుః ఆత్మ స్వరూపమ్ అనాధేయ అతిశయం నిత్య శుద్ధం నిర్వికారం నిష్కృష్యతే. తస్మాత్ ఆత్మ స్వరూపత్వేన న సాధ్యో మోక్షః.

యద్యేవం, కిం వాక్యార్థ జ్ఞానేన క్రియతే? ఇతి చేత్, మోక్ష ప్రతిబన్ధ నివృత్తిమాత్రమ్ ఇతి బ్రూమః, తథా చ శ్రుతయః - "త్వం హి నః పితా యో అస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి" ఇతి, "శ్రుతం హి ఏవమే భగవత్ దృశేభ్యః", "తరతి శోకమాత్మవిత్" ఇతి, "సో అహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు", "తస్మై మృదిత కషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమారః" ఇత్యాద్యాః. తస్మాత్ నిత్యస్య ఏవ మోక్షస్య

ప్రతిబన్ధ నివృత్తిః వాక్యార్థ జ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యా అపి ప్రధ్వంస అభావరూపా న వినశ్యతి. ''బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి'', ''తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి''ఇత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తర భావితాం ప్రతిపాదయత్ నియోగ వ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియా కర్మత్వేన వా ధ్యాన క్రియా కర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః, ఉభయ విధ కర్మ ప్రతిషేధాత్. ''అన్యదేవ తద్విదితాత్ అథో అవిదితాద(ధి)పి'', ''యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్'' ఇతి, ''తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే'' ఇతి చ. న చ ఏతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమ్, అవిద్యా కల్పిత భేద నివృత్తి పరత్వాత్ శాస్త్రస్య. న హి ఇదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్, అపి తు అవిషయం ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం ప్రతిపాదయత్ అవిద్యా కల్పిత జ్ఞాన జ్ఞాతృ జ్ఞేయ విభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రమ్ - ''న దృష్టేః ద్రష్టారం పశ్యేః'' ఇత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాత్ ఏవ బన్ధ నివృత్తిః ఇతి శ్రవణాది విధి ఆనర్థక్యమ్. స్వభావ ప్రవృత్త సకలేతర వికల్ప విముఖీకరణ ద్వారేణ వాక్యార్థ అవగతి హేతుత్వాత్ తేషామ్.

న చ జ్ఞాన మాత్రాత్ బన్ధ నివృత్తిః న దృష్టా ఇతి వాచ్యమ్, బన్ధస్య మిథ్యా రూపత్వేన జ్ఞానోత్తర కాలం స్థితి అనుపపత్తేః. అతః ఏవ న శరీర పాతాత్ ఊర్ధ్వమేవ బన్ధ నివృత్తిః ఇతి వక్తుం యుక్తమ్. న హి మిథ్యారూప సర్ప భయ నివృత్తిః రజ్జు యాథాత్మ్య జ్ఞానాతిరేకేణ

సర్వవినాశమ్ అపేక్షతే. యది శరీర సమ్బన్ధః పారమార్థికః, తదా హి తద్వినాశ అపేక్షా. స తు బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః. యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః, తస్య జ్ఞానమేవ న జాతమ్ ఇతి అవగమ్యతే, జ్ఞానకార్య అదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీర స్థితిః భవతు వా మా వా, వాక్యార్థ జ్ఞాన సమనన్తరం ముక్తః ఏవ అసౌ. అతః న ధ్యాన నియోగ సాధ్యో మోక్షః ఇతి న ధ్యాన విధి శేషతయా బ్రహ్మణః సిద్ధిః. అపి తు "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "తత్త్వమసి" "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇతి తత్ పరేణ ఏవ పద సముదాయేన సిద్ధ్యతి ఇతి.

తదయుక్తమ్, వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రాత్ బన్ధ నివృత్తి అనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యా రూపో బన్ధో జ్ఞాన బాధ్యః, తథా అపి బన్ధస్య అపరోక్షత్వాత్ న పరోక్ష రూపేణ వాక్యార్థ జ్ఞానేన స బాధ్యతే, రజ్జ్వాదౌ అపరోక్ష సర్ప ప్రతీతౌ వర్తమానాయాం 'నాయం సర్పో రజ్జుః ఏషా' ఇతి ఆప్తోపదేశ జనిత పరోక్ష సర్ప విపరీత జ్ఞానమాత్రేణ భయ అనివృత్తి దర్శనాత్. ఆప్త ఉపదేశస్య తు భయనివృత్తి హేతుత్వం వస్తు యాథాత్మ్య అపరోక్ష నిమిత్త ప్రవృత్తి హేతుత్వేన. తథాహి- రజ్జు సర్ప దర్శన భయాత్ పరావృత్తః పురుషః 'నాయం సర్పో రజ్జుః ఏషా' ఇతి ఆప్త ఉపదేశేన తద్వస్తు యాథాత్మ్య దర్శనే ప్రవృత్తః తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాత్ నివర్తతే. న చ శబ్దః ఏవ ప్రత్యక్ష జ్ఞానం జనయతి ఇతి వక్తుం యుక్తమ్, తస్య అనిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞాన సామగ్రీషు ఇంద్రియాణి ఏవ హి అపరోక్ష సాధనాని. న చ

అస్య అనభిసంహిత ఫల కర్మానుష్ఠాన మృదిత కషాయస్య శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన విముఖీకృత బాహ్య విషయస్య పురుషస్య వాక్యమ్ ఏవ అపరోక్ష జ్ఞానం జనయతి. నివృత్త ప్రతిబన్ధే తత్పరే అపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీ విశేషాణామ్ ఇన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయ నియమ అతిక్రమ అదర్శనేన తత్ అయోగాత్.

న చ ధ్యానస్య వాక్యార్థ జ్ఞాన ఉపాయతా, ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాత్, వాక్యార్థ జ్ఞానే జాతే తద్విషయ ధ్యానమ్, ధ్యానే నిర్వృత్తే వాక్యార్థ జ్ఞానమ్ ఇతి. న చ ధ్యాన వాక్యార్థ జ్ఞానయోః భిన్న విషయత్వమ్, తథా సతి ధ్యానస్య వాక్యార్థ జ్ఞాన ఉపాయతా న స్యాత్. న హి అన్య ధ్యానమ్ అన్య ఔన్ముఖ్యమ్ ఉత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థ స్మృతి సన్తతి రూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థ జ్ఞాన పూర్వకత్వమ్ అవర్జనీయమ్. ధ్యేయ బ్రహ్మ విషయ జ్ఞానస్య హేత్వన్తర అసమ్భవాత్, న చ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తర జన్యం, నివర్తక జ్ఞానం తత్త్వ మస్యాది వాక్య జన్యమ్ ఇతి యుక్తమ్. ధ్యాన మూలమ్ ఇదం వాక్యాన్తర జన్యం జ్ఞానం తత్త్వమస్యాది వాక్య జన్య జ్ఞానేన ఏక విషయం? భిన్న విషయం వా? ఏక విషయత్వే తదేవ ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్. భిన్న విషయత్వే ధ్యానేన తత్ ఔన్ముఖ్య అపాదాన అసమ్భవః. కిఞ్చ ధ్యానస్య ధ్యేయ ధ్యాత్రాది అనేక ప్రపఞ్చ అపేక్షత్వాత్ నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విషయ వాక్యార్థ జ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్ట ద్వారేణ న ఉపయోగః ఇతి వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రాత్ అవిద్యా నివృత్తిం వదతః శ్రవణ మనన

నిదిధ్యాసన విధీనామ్ ఆనర్థక్యమ్ ఏవ.

యతో వాక్యాత్ ఆపరోక్ష్య జ్ఞాన అసమ్భవాత్ వాక్యార్థ జ్ఞానేన అవిద్యా న నివర్తతే. తత ఏవ జీవన్ముక్తిః అపి దూరోత్సారితా. కా చ ఇయం జీవన్ముక్తిః? సశరీరస్య ఏవ మోక్షః ఇతి చేత్, 'మాతా మే వన్ధ్యా' ఇతివత్ అసఙ్గతార్థం వచః. యతః సశరీరత్వం బన్ధః అశరీరత్వమేవ మోక్షః ఇతి త్వయా ఏవ శ్రుతిభిః ఉపపాదితమ్. అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసే వర్తమానే యస్య అయం ప్రతిభాసో మిథ్యా ఇతి ప్రత్యయః, తస్య సశరీరత్వ నివృత్తిః ఇతి, న. మిథ్యా ఇతి ప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తం చేత్, కథం సశరీరస్య ముక్తిః? అజీవతః అపి ముక్తిః సశరీరత్వ మిథ్యా ప్రతిభాస నివృత్తిః ఏవ ఇతి కో అయం జీవన్ముక్తిః? ఇతి విశేషః. అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసో బాధితో అపి యస్య ద్విచన్ద్ర జ్ఞానవత్ అనువర్తతే, స జీవన్ముక్తః ఇతి చేత్, న, బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త సకల వస్తు విషయత్వాత్ బాధక జ్ఞానస్య. కారణభూత అవిద్యా కర్మాది దోషః సశరీరత్వ ప్రతిభాసేన సహ తేన ఏవ బాధితః ఇతి బాధిత అనువృత్తిః న శక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ ప్రతిభాస హేతుభూత దోషస్య బాధక జ్ఞానభూత చన్ద్రైకత్వ జ్ఞాన విషయత్వేన అబాధితత్వాత్. ద్విచన్ద్ర ప్రతిభాస అనువృత్తిః యుక్తా. కిఞ్చ, "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి సద్విద్యా నిష్ఠస్య శరీరపాత మాత్రమ్ అపేక్షతే మోక్షః ఇతి వదన్తీ ఇయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సా ఏషా జీవన్ముక్తిః ఆపస్తంబేన అపి నిరస్తా-

"వేదానిమం లోకమముఞ్చ. పరిత్యజ్యాత్మానమ్ అన్విచ్ఛేత్". బుద్ధే క్షేమ ప్రాపణం తత్ శాస్త్రైః విప్రతిషిద్ధమ్, బుద్ధే చేత్ క్షేమ ప్రాపణమ్ ఇహైవ న దుఃఖమ్ ఉపలభేత. ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఇతి. అనేన జ్ఞాన మాత్రాత్ మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతః సకల భేద నివృత్తి రూపా ముక్తిః జీవతః న సమ్భవతి.

తస్మాత్ ధ్యాన నియోగేన బ్రహ్మ అపరోక్ష జ్ఞాన ఫలేన ఏవ బన్ధ నివృత్తిః. న చ నియోగ సాధ్యత్వే మోక్షస్య అనిత్యత్వ ప్రసక్తిః, ప్రతిబన్ధ నివృత్తి మాత్రస్య ఏవ సాధ్యత్వాత్. కిఞ్చ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధ నివృత్తిః క్రియతే, కిన్తు నిష్ప్రపఞ్చ జ్ఞానైకరస బ్రహ్మ ఆపరోక్ష్య జ్ఞానేన. నియోగః తు తదా ఆపరోక్ష్య జ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వమ్ ఇతి చేత్, కథం వా భవతో అనభిసంహిత ఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తి హేతుత్వమ్? మనో నైర్మల్య ద్వారేణ ఇతి చేత్, మమాపి తథా ఏవ. మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానమ్ ఉత్పాద్యతే, తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞాన సామగ్రీ వక్తవ్యః ఇతి చేత్, ధ్యాన నియోగ నిర్మలం మనః ఏవ సాధనమ్ ఇతి బ్రూమః. కేన అవగమ్యతే ఇతి చేత్, భవతో వా కర్మభిః మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనైః సకలేతర విషయ విముఖస్య ఏవ శాస్త్రం నివర్తక జ్ఞానమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి కేన అవగమ్యతే? "వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన", "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి"

ఇత్యాదిభిః శాస్త్రైః ఇతి చేత్, మమాపి "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా, మనసా తు విశుద్ధేన", "హృదా మనీషా మనసా అభిక్లుప్తః" ఇత్యాదిభిః శాస్త్రైః ధ్యాన నియోగేన మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మ అపరోక్ష జ్ఞానం జనయతి ఇతి అవగమ్యతే ఇతి నిరవద్యమ్.

"నేదం యదిదముపాసతే" ఇతి ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమ్ ఇతి చేత్, నైవమ్, నాత్ర బ్రహ్మణః ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే, అపి తు బ్రహ్మణః జగత్ వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగదుపాసతే ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి, యద్వాచా అనభ్యుదితం యేన వాక్ అభ్యుద్యతే ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి ఇతి విరుధ్యతే ధ్యాన విధి వైయర్థ్యఞ్చ స్యాత్. అతో బ్రహ్మ సాక్షాత్కార ఫలేన ధ్యాన నియోగేన ఏవ అపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృ దృశ్యాది ప్రపఞ్చ రూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

యదపి కైశ్చిదుక్తమ్ - భేదాభేదయోః విరోధో న విద్యతే ఇతి, తదయుక్తమ్. న హి శీతోష్ణతమః ప్రకాశాదివత్ భేదాభేదౌ ఏకస్మిన్ వస్తుని సఙ్గచ్ఛేతే. అథోచ్యేత - సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతి వ్యవస్థాప్యమ్. సర్వఞ్చ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చ అభిన్నమ్. కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమ్.

ఛాయా ఆతపాదిషు విరోధః సహానవస్థాన లక్షణో భిన్న ఆధారత్వ రూపశ్చ. కార్య కారణయోః జాతి వ్యక్త్యోః చ తదుభయమ్ అపి న ఉపలభ్యతే. ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే, యథా మృత్ అయం ఘటః, ఖణ్డో గౌః, ముణ్డో గౌః ఇతి. న చ ఏకరూపం కిఞ్చిత్ అపి వస్తు లోకే దృష్ట చరమ్. న చ తృణాదేః జ్వలనాదివత్ అభేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యతే ఇతి న వస్తు విరోధః. మృత్ సువర్ణ గవ అశ్వాది ఆత్మనా అవస్థితస్య ఏవ ఘట మకుట ఖణ్డ బడబాది ఆత్మనా చ అవస్థానాత్. న చ అభిన్నస్య భిన్నస్య చ వస్తునః అభేదో భేదశ్చ ఏకః ఏవ ఆకారః ఇతి ఈశ్వరాజ్ఞా. ప్రతీతత్వాత్ ఏక రూప్యం చేత్ ప్రతీతత్వాత్ ఏవ భిన్నాభిన్నత్వమ్ ఇతి ద్వైరూప్యమ్ అపి అభ్యుపగమ్యతామ్. న హి విస్ఫారితాక్షః పురుషః ఘట శరావ ఖణ్డ ముణ్డాదిషు వస్తుషు ఉపలభ్యమానేషు ఇయం మృత్, అయం ఘటః, ఇదం గోత్వమ్, ఇయం వ్యక్తిః ఇతి వివేక్తుం శక్నోతి. అపి తు మృత్ అయం ఘటః, ఖణ్డో గౌః ఇత్యేవ ప్రత్యేతి. అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణమ్ ఆకృతిశ్చ వ్యావృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చ ఇతి వివినక్తి ఇతి చేత్, నైవమ్, వివిక్త ఆకార అనుపలబ్ధేః. న హి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైః ఇదమ్ అనువర్తమానమ్, ఇదఞ్చ వ్యావర్తమానమ్ ఇతి పురో అవస్థితే వస్తుని ఆకారభేదః ఉపలభ్యతే. యథా సమ్ప్రతిపన్న ఐక్యే కార్యే విశేషే చ ఏకత్వ బుద్ధిః ఉపజాయతే, తథా ఏవ సకారణే ససామాన్యే చ ఏకత్వ బుద్ధిః అవిశిష్టః ఉపజాయతే.

ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చ ఆకారతశ్చ అత్యన్త విలక్షణేషు అపి వస్తుషు తదేవ ఇదమ్ ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతః ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయతే ఇతి కార్యకారణయోః జాతివ్యక్త్యోః చ అత్యన్త భేద ఉపపాదనం ప్రతీతి పరాహతమ్.

అథోచ్యేత, "మృదయం ఘటః" "ఖణ్డో గౌః" ఇతివత్ "దేవో అహం" "మనుష్యో అహమ్" ఇతి సామానాధికరణ్యేన ఐక్య ప్రతీతేః ఆత్మ శరీరయోః అపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అతః ఇదం భేదాభేద ఉపపాదనం నిజ సదన నిహిత హుతవహ జ్వాలాయతః ఇతి. తదిదమ్ అనాకలిత భేదాభేద సాధన సామానాధికరణ్య తదర్థ యాథాత్మ్య అవబోధ విలసితమ్. తథాహి - అబాధితః ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్ర అర్థం వ్యవస్థాపయతి. దేవాది ఆత్మాభిమానః తు ఆత్మ యాథాత్మ్య గోచరైః సర్వైః ప్రమాణైః బాధ్యమానః రజ్జు సర్పాది బుద్ధివత్ న ఆత్మ శరీరయోః అభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌః, ముణ్డో గౌః ఇతి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్ క్వచిత్ బాధో దృశ్యతే, తస్మాత్ న అతి ప్రసఙ్గః.

అతః ఏవ జీవః అపి బ్రహ్మణః న అత్యన్త భిన్నః, అపి తు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్ర అభేదః ఏవ స్వాభావికః, భేదః తు ఔపాధికః. కథమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్ "తత్త్వమసి", "నాన్యో ऽతోऽస్తి ద్రష్టా", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః శ్రు

తిభిః "బ్రహ్మేమే ద్యావా పృథివీ"ఇతి ప్రకృత్య "బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత, స్త్రీ పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమాన్", ఇతి ఆథర్వణికానాం సంహిత ఉపనిషది బ్రహ్మ సూక్తే అభేద శ్రవణాత్ చ. "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ", "క్రియాగుణైః ఆత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగ హేతుః అపరోఽపి దృష్టః", "ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః సంసార మోక్ష స్థితి బన్ధహేతుః", "స కారణం కరణాధిపాధిపః", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "య ఆత్మని తిష్ఠన్", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి", "తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి" ఇత్యాదిభిః భేద శ్రవణాత్ చ జీవ పరయోః భేదాభేదౌ అవశ్య ఆశ్రయణీయౌ. తత్ర "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇత్యాదిభిః మోక్ష దశాయాం జీవస్య బ్రహ్మ స్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్ "యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ కేన కం పశ్యేత్" ఇతి తదానీం భేదేన ఈశ్వర దర్శన నిషేధాత్ చ అభేదః స్వాభావికః ఇతి అవగమ్యతే.

నను చ, "సో అశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి, 'సహ' శ్రుత్యా తదానీమ్ అపి భేదః ప్రతీయతే. వక్ష్యతి చ "జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాత్ అసన్నిహితత్వాత్ చ", "భోగమాత్రసామ్య లిఙ్గాత్ చ" ఇతి. నైతదేవమ్, "నాన్యో అతో అస్తి

ద్రష్టా'' ఇత్యాది శ్రుతి శతైః ఆత్మ భేద ప్రతిషేధాత్. ''సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా'' ఇతి సర్వైః కామైః సహ బ్రహ్మ అశ్నుతే - సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మ అశ్నుతే ఇత్యుక్తం భవతి. అన్యథా, 'బ్రహ్మణా సహ' ఇతి అప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. ''జగద్వ్యాపారవర్జమ్'' ఇత్యత్ర ముక్తస్య భేదేన అవస్థానే సతి ఐశ్వర్యస్య న్యూనతా ప్రసఙ్గో వక్ష్యతే, అన్యథా ''సమ్పద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్'' ఇత్యాదిభిః విరోధాత్. తస్మాత్ అభేదః ఏవ. స్వాభావికః భేదః తు జీవానామ్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః పరస్పరఞ్చ బుద్ధి ఇన్ద్రియ దేహ ఉపాధి కృతః. యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతఞ్చ, తథాపి ఆకాశః ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాది ఉపాధినా బ్రహ్మణి అపి భేదః సమ్భవతి ఏవ.

న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాది ఉపాధి సంయోగః, బుద్ధ్యాది ఉపాధి సంయోగాత్ బ్రహ్మణి భేదః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్, ఉపాధేః తత్ సంయోగస్య చ కర్మ కృతత్వాత్. తత్ ప్రవాహస్య చ అనాదిత్వాత్. ఏత దుక్తం భవతి - పూర్వ కర్మ సమ్బద్ధాత్ జీవాత్ స్వసమ్బద్ధః ఏవ ఉపాధిః ఉత్పద్యతే. తత్ యుక్తాత్ కర్మ ఏవం బీజాఙ్కుర న్యాయేన కర్మోపాధి సమ్బన్ధస్య అనాదిత్వాత్ న దోషః ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం, బ్రహ్మణా చ అభేదః ఏవ స్వాభావికః. భేదః తు ఔపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం, బ్రహ్మణా చ అభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః, ఉపాధీనామ్ ఉపాధ్యన్తర అభావాత్, తత్ అభ్యుపగమే అనవస్థానాత్ చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణః

భిన్నాభిన్న స్వభావాః ఏవ ఉపాధయః ఉత్పద్యన్తే ఇతి.

అత్రోచ్యతే - అద్వితీయ సత్ చిదానన్ద బ్రహ్మధ్యాన విషయ విధిపరం వేదాన్త వాక్యజాతమ్ ఇతి వేదాన్త వాక్యైః అభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిః చ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పర విరోధాత్ అనాది అవిద్యా మూలతయా అపి భేద ప్రతీతి ఉపపత్తేః అభేదః ఏవ పరమార్థః ఇత్యుక్తమ్. తత్ర యదుక్తమ్ భేదాభేదయోః ఉభయోః అపి ప్రతీతి సిద్ధత్వాత్ న విరోధః ఇతి, తదయుక్తమ్. కస్మాచ్చిత్ కస్యచిత్ విలక్షణత్వం హి తస్మాత్ తస్య భేదః. తద్విపరీతత్వఞ్చ అభేదః. తయోః తథాభావ అతథాభావ రూపయోః ఏకత్ర సమ్భవమ్ అనున్మత్తః కో బ్రవీతి? కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చ అభేదః. కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః ఇత్యాకార భేదాత్ అవిరోధః ఇతి చేత్, న, వికల్ప అసహత్వాత్. ఆకార భేదాత్ అవిరోధం వదతః కిమ్ ఏకస్మిన్ ఆకారే భేదః, ఆకారాన్తరే చ అభేదః ఇత్యభిప్రాయః? ఉత ఆకార ద్వయ యోగి వస్తు గతౌ ఉభౌ అపీతి? పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగతశ్చ అభేదః ఇతి నైకస్య ద్వి ఆత్మకతా. జాతిః వ్యక్తిః ఇతి చ ఏకమేవ వస్తు ఇతి చేత్, తర్హి ఆకార భేదాత్ అవిరోధః పరిత్యక్తః స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధౌ ఇత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పే అన్యోన్య విలక్షణమ్ ఆకార ద్వయమ్ అప్రతిపన్నఞ్చ తదా ఆశ్రయభూతం వస్తు ఇతి. (తృతీయా) త్రితయా అభ్యుపగమే అపి త్రయాణామ్

అన్యోన్య వైలక్షణ్యమేవ ఉపపాదితం స్యాత్, న పునః అభేదః. ఆకార ద్వయ నిరుహ్యమాణ అవిరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వమ్ ఇతి చేత్, స్వస్మాత్ విలక్షణం స్వాశ్రయమ్ ఆకార ద్వయం స్వస్మిన్ విరుద్ధ ధర్మ ద్వయ సమావేశ నిర్వాహకం కథం భవేత్? అవిలక్షణం తు కథన్తరామ్? ఆకార ద్వయ తద్వతోః చ ద్వి ఆత్మకత్వ అభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తర అపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్య వ్యక్తి ప్రతీతివత్ స సామాన్యే అపి వస్తుని ఏకరూపా ప్రతీతిః ఉపజాయతే. యతః ఇదమ్ ఇత్థమ్ ఇతి సర్వత్ర ప్రకార ప్రకారితయా ఏవ సర్వ అప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః, ప్రకార్యంశో వ్యక్తిః ఇతి న ఏకాకారా ప్రతీతిః, అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణః భిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాత్ అభేదస్య అనన్యథా సిద్ధ శాస్త్ర మూలత్వాత్ అనాది అవిద్యామూలః ఏవ భేద ప్రత్యయః. నను ఏవం బ్రహ్మణః ఏవ అజ్ఞత్వం తన్మూలాః చ జన్మ జరామరణాదయో దోషాః ప్రాదుఃష్యుః, తతశ్చ "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్", "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవమ్, అజ్ఞానాది దోషాణామ్ అపరమార్థత్వాత్. భవతః తు ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమ్ అనభ్యుపగచ్ఛతః బ్రహ్మణి ఏవ ఉపాధి సంసర్గః, తత్ కృతాః చ జీవత్వ అజ్ఞత్వాదయః దోషాః పరమార్థతః ఏవ భవేయుః. న హి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానాః ఉపాధయః తత్ ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే, అపి తు బ్రహ్మ స్వరూపే

సంయుజ్య తస్మిన్ ఏవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి.

యది మన్వీత - ఉపాధి ఉపహితం బ్రహ్మ, జీవః. స చ అణు పరిమాణః. అణుత్వఞ్చ అవచ్ఛేదకస్య మనసో అణుత్వాత్. స చ అవచ్ఛేదో అనాదిః. ఏవమ్ ఉపాధి ఉపహితే అంశే సమ్బధ్యమానాః దోషాః అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్తే - ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః - కిమ్ ఉపాధినా ఛిన్నో బ్రహ్మ ఖణ్డో అణు రూపో జీవః? ఉత అచ్ఛిన్నః ఏవ అణురూప ఉపాధి సంయుక్తో బ్రహ్మ ప్రదేశ విశేషః? ఉత ఉపాధి సంయుక్తం బ్రహ్మ స్వరూపమ్? అథ ఉపాధి సంయుక్తం చేతనాన్తరమ్? అథ ఉపాధిః ఏవ? ఇతి. అచ్ఛేద్యత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే, ఆదిమత్త్వఞ్చ జీవస్య స్యాత్. ఏకస్య సతో ద్వైధీకరణం హి ఛేదనమ్. ద్వితీయే తు కల్పే బ్రహ్మణః ఏవ ప్రదేశ విశేషే ఉపాధి సమ్బన్ధాత్ ఔపాధికాః సర్వే దోషాః తస్యైవ స్యుః. ఉపాధౌ గచ్ఛతి ఉపాధినా స్వసంయుక్త బ్రహ్మ ప్రదేశ ఆకర్షణ అయోగాత్ అనుక్షణమ్ ఉపాధి సంయుక్త బ్రహ్మ ప్రదేశ భేదాత్ క్షణే క్షణే బన్ధమోక్షౌ చ స్యాతామ్, ఆకర్షణే చ అచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపినః ఆకర్షణం న సమ్భవతి ఇతి చేత్, తర్హి ఉపాధిః ఏవ గచ్ఛతి ఇతి పూర్వోక్తః ఏవ దోషః స్యాత్. అచ్ఛిన్న బ్రహ్మ ప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాఞ్చ జీవానాం బ్రహ్మణః ఏవ ప్రదేశత్వేన ఏకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశ భేదాత్ అప్రతిసన్ధానే చ ఏకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతి

సన్ధానం న స్యాత్. తృతీయే తు కల్పే బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ ఉపాధి సమ్బన్ధేన జీవత్వ ఆపాతాత్ తత్ అతిరిక్త అనుపహిత బ్రహ్మ అసిద్ధిః స్యాత్. సర్వేషు చ దేహేషు ఏక ఏవ జీవః స్యాత్. తురీయే తు కల్పే బ్రహ్మణః అన్యః ఏవ జీవః ఇతి జీవ భేదస్య ఔపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాక పక్షః ఏవ పరిగృహీతః స్యాత్. తస్మాత్ అభేద శాస్త్ర బలేన కృత్స్నస్య భేదస్య అవిద్యామూలత్వమేవ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తి నివృత్తి ప్రయోజన పరతయా ఏవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యే అపి ధ్యాన విధి శేషతయా వేదాన్త వాక్యానాం బ్రహ్మ స్వరూపే ప్రామాణ్యమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతి.

తదపి అయుక్తమ్, ధ్యాన విధి శేషత్వే అపి వేదాన్త వాక్యానామ్ అర్థ సత్యత్వే ప్రామాణ్య అయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మ స్వరూప గోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యాన విధినా ఏకవాక్యతామ్ ఆపన్నాని బ్రహ్మ స్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే ? ఉత స్వతన్త్రాణి ఏవ? ఏక వాక్యత్వే ధ్యానవిధి పరత్వేన బ్రహ్మ స్వరూపే తాత్పర్యం న సమ్భవతి. భిన్న వాక్యత్వే ప్రవృత్తి నివృత్తి ప్రయోజన విరహాత్ అనవబోధకత్వమ్ ఏవ. న చ వాచ్యమ్ - ధ్యానం నామ స్మృతి సన్తతి రూపమ్, తత్ చ స్మర్తవ్యైక నిరూపణీయమ్ ఇతి ధ్యానవిధేః స్మర్తవ్య విశేష ఆకాఙ్క్షాయామ్. "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా", "బ్రహ్మ సర్వానుభూః", "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ"ఇత్యాదీని బ్రహ్మ స్వరూప తద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి, తేన ఏక వాక్యతామ్

ఆపన్నాని అర్థ సద్భావే ప్రమాణమ్ ఇతి. ధ్యానవిధేః స్మర్తవ్య విశేష అపేక్షత్వే అపి "మనో(నామ)బ్రహ్మ" ఇత్యాది దృష్టి విధివత్ అసత్యేన అపి అర్థ విశేషేణ ధ్యాన నిర్వృత్తి ఉపపత్తేః ధ్యేయ సత్యత్వ అనపేక్షణాత్. అతో వేదాన్త వాక్యానాం ప్రవృత్తి నివృత్తి ప్రయోజన విధురత్వాత్ ధ్యాన విధి శేషత్వే అపి ధ్యేయ విశేష స్వరూప సమర్పణమాత్ర పర్యవసానాత్ స్వాతన్త్ర్యే అపి బాల ఆతురాది ఉపచ్ఛన్దన వాక్యవత్ జ్ఞాన మాత్రేణ ఏవ పురుషార్థ పర్యన్తతా సిద్ధేః చ పరినిష్పన్న వస్తు సత్యతా గోచరత్వ అభావాత్ బ్రహ్మణః శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం న సమ్భవతి ఇతి ప్రాప్తమ్.

తత్ర ప్రతిపద్యతే - "తత్తు సమన్వయాత్" ఇతి. 'సమన్వయః - సమ్యక్ అన్వయః - పురుషార్థతయా అన్వయః ఇత్యర్థః, పరమ పురుషార్థభూతస్య అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అభిధేయతయా అన్వయాత్. 'తత్' - శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యతి ఏవ ఇత్యర్థః. నిరస్త నిఖిల దోష నిరతిశయ ఆనన్ద స్వరూపతయా పరమ ప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్ వేదాన్త వాక్య గణః, ప్రవృత్తి నివృత్తి పరతా విరహాత్ న ప్రయోజన పర్యవసాయి ఇతి బ్రువాణః రాజకుల వాసినః పురుషస్య కౌలేయక కులాన్ అనుప్రవేశేన ప్రయోజన శూన్యతాం బ్రూతే. ఏత దుక్తం భవతి - అనాది కర్మరూప అవిద్యా వేష్టన తిరోహిత పరావర తత్త్వ యాథాత్మ్య స్వస్వరూప అవబోధానాం దేవ అసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కింపురుష యక్ష రాక్షస

పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మ లతా దూర్వాదీనాం స్త్రీ పుం నపుంసక భేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక పోషక భోగ్య విశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చ అవిశేషేణ అనుభవ సమ్భవే స్వరూప రూపగుణ విభవ చేష్టితైః అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద జననం పరం బ్రహ్మ అస్తి ఇతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి. ప్రవృత్తి నివృత్తి నిష్ఠం తు యావత్ పురుషార్థ అన్వయ బోధం న ప్రయోజన పర్యవసాయి.

ఏవం భూతం పరం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యతే ఇతి అపేక్షాయాం "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత" ఇతి వేదనాది శబ్దైః ఉపాసనం బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపాయతయా విధీయతే. యథా, 'స్వవేశ్మని నిధిః అస్తి' ఇతి వాక్యేన నిధి సద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తః సన్, పశ్చాత్ తత్ ఉపాదానే చ ప్రయతతే. యథా చ కశ్చిత్ రాజకుమారః, బాలక్రీడ ఆసక్తః, నరేన్ద్ర భవనాత్ నిష్క్రాన్తః, మార్గాత్ భ్రష్టో నష్టః ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతః, స్వయం చ అజ్ఞాత పితృకః కేనచిత్ ద్విజవర్యేణ వర్ధితః, అధిగత వేద శాస్త్రః, షోడశ వర్షః, సర్వ కల్యాణ గుణాకరః తిష్ఠన్, పితా తే సర్వ లోకాధిపతిః గామ్భీర్య ఔదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్య వీర్య పరాక్రమాది గుణ సమ్పన్నః త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతి ఇతి కేనచిత్ అభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమ్ ఏవ అహం తావత్ జీవతః పుత్రః, మత్పితా చ సర్వ సంపత్ సమృద్ధః ఇతి నిరతిశయ

హర్ష సమన్వితః భవతి. రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తమ్ అరోగమ్ అతి మనోహర దర్శనం విదితః సకల వేద్యం శ్రుత్వా అవాప్త సమస్త పురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్ తత్ ఉపాదానే చ ప్రయతతే. పశ్చాత్ తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చ ఇతి.

యత్పునః పరినిష్పన్న వస్తు గోచరస్య వాక్యస్య తత్ జ్ఞానమాత్రేణ అపి పురుషార్థ పర్యవసానాత్ బాల ఆతురాది ఉపచ్ఛన్దన వాక్యవత్ న అర్థ సద్భావే ప్రామాణ్యమ్ ఇతి, తదసత్. అర్థ సద్భావ అభావే నిశ్చితే జ్ఞాతో అపి అర్థః పురుషార్థాయ న భవతి. బాల ఆతురాదీనామ్ అపి అర్థ సద్భావ భ్రాన్త్యా హర్షాది ఉత్పత్తిః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యది అర్థాభావ నిశ్చయో జాయేత, తతః తదానీమ్ ఏవ హర్షాదయః నివర్తేరన్. ఔపనిషదేషు అపి వాక్యేషు బ్రహ్మ అస్తిత్వ తాత్పర్య అభావ నిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థ పర్యవసానం న స్యాత్. అతః "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది వాక్యం నిఖిల జగదేక కారణం నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది అనన్త కల్యాణ గుణాకరమ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం బ్రహ్మ అస్తి ఇతి బోధయతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సమన్వయ అధికరణమ్.

(ఇతి చతుః సూత్రీ)

5. ఈక్షతి అధికరణమ్.

5. ఈక్షతేః న అశబ్దమ్. 1-1-5.

"యతో వా ఇమాని" ఇత్యాది జగత్కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్త హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ గుణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం జగత్కారణవాది వాక్యానామ్ ఆనుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనా అనర్హతా ఉచ్యతే - 'ఈక్షతేః న అశబ్దమ్' ఇత్యాదినా.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాది. తత్ర సన్దేహః - కిం సత్ శబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమ్ ఆనుమానికం ప్రధానమ్? ఉత ఉక్త లక్షణం బ్రహ్మ? ఇతి. కిం ప్రాప్తమ్? ప్రధానమ్ ఇతి. కుతః? "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవ" ఇతి ఇదం శబ్ద వాచ్యస్య చేతన భోగ్య భూతస్య సత్త్వ రజ స్తమో మయస్య వియదాది నానారూప వికార అవస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణ భూత ద్రవ్యస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తిః ఏవ హి కార్యతా. అతః యత్ ద్రవ్యం యత్ స్వభావం చ కార్యావస్థం తత్ స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్, సత్త్వాది మయఞ్చ కార్యమ్ ఇతి గుణ సామ్యావస్థం ప్రధానమేవ హి కారణమ్. తదేవ ఉపసంహృత సకల విశేషం సన్మాత్రమ్ ఇతి

"సదేవ సోమ్యదమగ్ర ఆసీదేకమేవా ద్వితీయమ్" ఇతి అభిధీయతే. తతః ఏవ చ కార్యకారణయోః అనన్యత్వమ్.

తథా సత్యేవ, ఏక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపత్తిః. అన్యథా "యథా సోమ్యైకేన మృత్ పిణ్డేన" ఇత్యాది మృత్పిణ్డ తత్కార్య దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయోః వైరూప్యం చ ఇతి జగత్కారణవాది వాక్యేన మహర్షిణా కపిలేన ఉక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే. ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త రూపేణ అనుమాన వేషమేవ చ ఇదం వాక్యమ్ ఇతి సత్ శబ్ద వాచ్యమ్ ఆనుమానికమ్ ఏవ.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'ఈక్షతేః న అశబ్దమ్" ఇతి. యస్మిన్ శబ్దః ఏవ ప్రమాణం న భవతి, తత్ అశబ్దమ్ - ఆనుమానికం-ప్రధానమ్ ఇత్యర్థః. న తత్ జగత్ కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్. కుతః? ఈక్షతేః - సత్ శబ్దవాచ్య సమ్బన్ధి వ్యాపార విశేష అభిధాయినః ఈక్షతేః ధాతోః శ్రవణాత్. "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి ఈక్షణ క్రియా యోగశ్చ అచేతనే ప్రధానే న సమ్భవతి. అతః ఈదృశేక్షణ అక్షమః చేతన విశేషః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః పురుషోత్తమః సత్ శబ్ద అభిధేయః. తథా చ సర్వేషు ఏవ సృష్టి ప్రకరణేషు ఈక్షా పూర్వికా ఏవ సృష్టిః ప్రతీయతే "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాల్లోకా నసృజత", "స ఈక్షాఞ్చక్రే", "స ప్రాణమసృజత" ఇత్యాదిషు.

నను చ, కార్యానుగుణేన ఏవ కారణేన భవితవ్యమ్.

సత్యమ్, సర్వకార్యానుగుణః ఏవ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమః సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరకః. యథా ఆహ - "పరాఽస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః", "యస్యావ్యక్తం శరీరం", "యస్యాక్షరం శరీరం", "యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్", "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా" ఇతి. తదేతత్ "నవిలక్షణత్వాత్" ఇత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే, అత్ర సృష్టి వాక్యాని న ప్రధాన ప్రతిపాదన యోగ్యాని ఇత్యుచ్యతే. వస్తు విరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

యత్ తు ఉక్తమ్ - ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త యోగాత్ అనుమాన రూపమ్ ఏవ ఇదం వాక్యమ్ ఇతి, తదసత్, హేతు అనుపాదానాత్. "యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇతి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, సర్వాత్మనా తత్ అసమ్భవం మన్వానస్య తత్ సమ్భవమాత్ర ప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్త ఉపాదానమ్. ఈక్షత్యాది శ్రవణాత్ ఏవ హి అనుమాన గన్ధ అభావో అవగతః.

అథ స్యాత్ - న చేతనగతం ముఖ్యమ్ ఈక్షణమ్ ఇహ ఉచ్యతే, అపి తు ప్రధానగతం గౌణమ్ ఈక్షణమ్ - "తత్తేజ ఐక్షత", "తా ఆప ఐక్షన్త" ఇతి గౌణ ఈక్షణ సాహచర్యాత్. భవతి చ అచేతనేషు అపి చేతన ధర్మ ఉపచారః. యథా "వృష్టి ప్రతీక్షాః శాలయః", "వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహర్ష" ఇతి, అతః గౌణమ్ ఈక్షణమ్ ఇతి

ఇమామ్ ఆశఙ్కామ్ అనుభాష్య పరిహరతి......

6. **గౌణశ్చేత్, న, ఆత్మశబ్దాత్. 1-1-6.**

యదుక్తం గౌణ ఈక్షణ సాహచర్యాత్ సతో అపి ఈక్షణ వ్యపదేశః సర్గ నియత పూర్వ అవస్థా అభిప్రాయః గౌణః ఇతి, తత్ న, ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా'' ఇతి సత్ శబ్ద ప్రతిపాదితస్య ఆత్మ శబ్దేన వ్యపదేశాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మా'' ఇతి చేతనాచేతన ప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వ ఉపదేశః అయం న అచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛతే'' ఇతి. అతః తేజోబన్నానామ్ అపి పరమాత్మా ఏవ ఆత్మా ఇతి తేజః ప్రభృతయోః అపి శబ్దాః పరమాత్మనః ఏవ వాచకాః. తథా హి - ''హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి పరమాత్మా అనుప్రవేశాత్ ఏవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం, తత్తన్నామ భాక్త్వం చ ఇతి ''తత్తేజ ఐక్షత'', ''తా ఆప ఐక్షన్త'' ఇత్యపి ముఖ్యః ఏవ ఈక్షణ వ్యపదేశః. అతః సాహచర్యాత్ అపి ''తదైక్షత'' ఇత్యత్ర గౌణత్వ ఆశఙ్కా దూరోత్సారితా ఇతి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతశ్చ న ప్రధానం సత్ శబ్ద ప్రతిపాద్యమ్....

7. **తత్ నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. 1-1-7.**

ముముక్షోః శ్వేతకేతోః ''తత్త్వమసి'' ఇతి సదాత్మకత్వ

అనుసన్ధానమ్ ఉపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి శరీరపాతమాత్ర అన్తరాయః బ్రహ్మ సంపత్తి లక్షణో మోక్షః ఇతి ఉపదిశతి. యది చ ప్రధానమ్ అచేతనం కారణమ్ ఉపదిశ్యేత, తదా తదాత్మకత్వ అనుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వ ఉపదేశో న ఉపపద్యతే. "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి తన్నిష్ఠస్య అచేతన సమ్పత్తిః ఏవ స్యాత్, న చ మాతా పితృ సహస్రేభ్యః అపి వత్సల తరం శాస్త్రమ్ ఏవం విధ తాపత్రయ అభిహతి హేతుభూతామ్ అచిత్ సమ్పత్తిమ్ ఉపదిశతి. ప్రధాన కారణవాదినః అపి హి ప్రధాన నిష్ఠస్య మోక్షం న అభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్....

8. **హేయత్వ అవచనాత్ చ. 1-1-8.**

యది ప్రధానమేవ కారణం సత్ శబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోః తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాత్ హేయత్వేన ఏవ ఉపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్ క్రియతే, ప్రత్యుత ఉపాదేయత్వేన ఏవ "తత్త్వమసి", "తస్య తావదేవచిరమ్" ఇతి ఉపదిశ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.....

9. **ప్రతిజ్ఞా విరోధాత్. 1-1-9.**

ప్రధాన కారణత్వే ప్రతిజ్ఞా విరోధశ్చ భవతి. వాక్య ఉపక్రమే

హి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్. తత్ చ కార్యకారణయోః అనన్యత్వేన కారణభూత సత్ విజ్ఞానాత్ తత్ కార్యభూత చేతనాచేతన ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయా ఏవ ఉపపాదనీయమ్. తత్ తు ప్రధాన కారణత్వే చేతన వర్గస్య ప్రధాన కార్యత్వ అభావాత్ ప్రధాన విజ్ఞానేన చేతన వర్గ విజ్ఞాన అసిద్ధేః విరుద్ధ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్......

10. స్వ అప్యయాత్. 1-1-10.

తదేవ సత్ శబ్ద వాచ్యం ప్రకృత్య ఆహ - ‘‘స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహి ఇతి, యత్ర ఏతత్ పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి, స్వమపీతో భవతి, తస్మాత్ ఏనం స్వపితి ఇత్యాచక్షతే, స్వం హ్యపీతో భవతి’’ ఇతి సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః - స్వస్మిన్ ప్రలీనః ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రలయశ్చ, స్వకారణే లయః. న చ అచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమ్ అర్హతి. స్వమపీతో భవతి - ఆత్మానమ్ ఏవ జీవః అపీతః భవతి ఇత్యర్థః. చిద్వస్తు శరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మ ఏవ జీవశబ్దేన అభిధీయతే ఇతి నామరూప వ్యాకరణ శ్రుత్యా ఉక్తమ్. తత్ జీవశబ్ద అభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తి కాలే అపి ప్రలయకాలే ఇవ నామరూప పరిష్వఙ్గ అభావాత్ కేవల సత్ శబ్ద అభిధేయమ్ ఇతి సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః భవతి స్వమపీతః

భవతి ఇత్యుచ్యతే.

తథా సమాన ప్రకరణే నామరూప పరిష్వఙ్గ అభావేన ప్రాజ్ఞేన ఏవ పరిష్వఙ్గాత్ "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" ఇత్యుచ్యతే. ఆమోక్షాత్ జీవస్య నామరూప పరిష్వఙ్గాత్ ఏవ హి స్వవ్యతిరిక్త విషయ జ్ఞానోదయః. సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సమ్పరిష్వక్తః పునరపి జాగర దశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తత్ నామరూపో భవతి ఇతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమ్ అభిధీయతే. "యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణః ఏవైకధా భవతి... ఏతస్మాత్ ఆత్మనః ప్రాణాః యథా యథం విప్రతిష్ఠన్తే", తథా "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యత్ భవన్తి తదా భవన్తి" ఇతి చ. తథా సుషుప్తం జీవం "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః" ఇతి చ వదతి. తస్మాత్ సత్ శబ్దవాచ్యః పరంబ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమః ఏవ. తదాహ వృత్తికారః - "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇతి సమ్పత్తి అసమ్పత్తిభ్యామ్ ఏతత్ అధ్యవసీయతే "ప్రాజ్ఞేన ఆత్మనా సమ్పరిష్వక్తే" ఇతి చ ఆహ ఇతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్....

11. గతి సామాన్యాత్. 1-1-11.

"ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్,

స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి, స ఇమా ల్లోకాన్ అసృజత", "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సమ్భూతః ఆకాశాత్ వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ", "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమ్ ఏతత్ యత్ ఋగ్వేదః" ఇత్యాది సృష్టి వాక్యానాం యా 'గతిః' - ప్రవృత్తిః, 'తత్సామాన్యాత్' - తత్ సమానార్థత్వాత్ అస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమ్ అవగమ్యతే. తస్మాత్ అత్రాపి సర్వేశ్వరః ఏవ కారణమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.....

12. శ్రుతత్వాత్ చ. 1-1-12.

శ్రుతమేవ హి అస్యామ్ ఉపనిషది అస్య సత్ శబ్ద వాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయోః వ్యాకర్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం సర్వాధారత్వమ్ అపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వఞ్చ. "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి", "సన్మూలాః సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః", "ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా", "యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమ్", "తస్మిన్ కామాః సమాహితాః", "ఏష ఆత్మా అపహత పాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్య సంకల్పః" ఇతి.

తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి - "న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే న

చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్, స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః", "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వా అభివదన్యదాస్తే", "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "విశ్వాత్మానం పరాయణమ్", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్", "యచ్చ కిఞ్చిత్ జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః", "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాదీని. తస్మాత్ జగత్ కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాది ప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరేశ్వరః నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధః అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమః నారాయణః ఏవ నిఖిల జగదేక కారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ ఇతి స్థితమ్.

అతః ఏవ నిర్విశేష చిన్మాత్ర బ్రహ్మవాదః అపి సూత్రకారేణాభిః శ్రుతిభిః నిరస్తో వేదితవ్యః, పారమార్థిక ముఖ్య ఈక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ ఇతి స్థాపనాత్. నిర్విశేష వాదే హి సాక్షిత్వమ్ అపి అపారమార్థికమ్. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్. తత్ చ చేతనమ్ ఇతి "ఈక్షతేః న అశబ్దమ్"ఇత్యాదిభిః సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. చేతనత్వం నామ చైతన్య గుణ యోగః. అతః ఈక్షణ గుణ విరహిణః ప్రధాన తుల్యత్వమ్ ఏవ.

కిఞ్చ, నిర్విశేష ప్రకాశమాత్ర బ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమ్ అపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహార

యోగ్యతామ్ ఆపాదయన్ వస్తు విశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునః తదుభయ రూపత్వ అభావాత్ ఘటాదివత్ అచిత్త్వమేవ. తదుభయ రూపత్వ అభావే అపి తత్ క్షమత్వమ్ అస్తి ఇతి చేత్, తత్ న. తత్క్షమత్వం హి తత్ సామర్థ్యమ్ ఏవ. సామర్థ్య గుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తః స్యాత్. అథ శ్రుతి ప్రామాణ్యాత్ అయమ్ ఏకో విశేషో అభ్యుపగమ్యతే ఇతి చేత్, హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వమ్, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వమ్, సర్వకల్యాణ గుణాకరత్వమ్, సకలహేయ ప్రత్యనీకతా ఇత్యాదయః సర్వే అభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వం చ కార్య విశేష అనుగుణత్వమ్, తత్ చ కార్య విశేషైక నిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేక నిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమ్ అపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కిఞ్చ నిర్విశేష వస్తు వాదినః వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్ష అనుమాన ఆగమ స్వానుభవాః సవిశేష గోచరాః ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. తస్మాత్ విచిత్ర చేతనాచేతనాత్మక జగత్ రూపేణ "బహుస్యామ్" ఇతి ఈక్షణ క్షమః పురుషోత్తమః ఏవ జిజ్ఞాస్యః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ఈక్షతి అధికరణమ్.

6. ఆనందమయ అధికరణమ్.

ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణః చేతన భోగ్య భూత జడరూప సత్త్వ రజస్తమోమయ ప్రధానాత్ వ్యావృత్తిః ఉక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి సంసర్గ నిమిత్త నానావిధ అనన్త దుఃఖసాగర నిమజ్జనేన అశుద్ధాత్ శుద్ధాత్ చ ప్రత్యగాత్మనః అన్యత్ నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక నిరతిశయ ఆనన్దం, 'బ్రహ్మ' ఇతి ప్రతిపాద్యతే.

13. ఆనందమయః అభ్యాసాత్. 1-1-13.

తైత్తిరీయాః అధీయతే --- "స వా ఏష పురుషో అన్నరసమయః" ఇతి ప్రకృత్య "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞానమయాత్, అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిమయమ్ ఆనన్దమయః బన్ధ మోక్ష భాగినః ప్రత్యగాత్మనః జీవశబ్ద అభిలపనీయాత్ అన్యః పరమాత్మా? ఉత సః ఏవ? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రత్యగాత్మా ఇతి. కుతః? "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా" ఇతి ఆనన్దమయస్య శారీరత్వ శ్రవణాత్. శారీరో హి శరీర సమ్బన్ధీ జీవాత్మా.

నను చ, జగత్ కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణః సుఖ ప్రతిపత్త్యర్థమ్ అన్నమయాదీన్ అనుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమ్ ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిశతి. జగత్ కారణఞ్చ "తదైక్షత" ఇతి ఈక్షణ శ్రవణాత్ సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః ఇత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్. స తు

జీవాత్ న అతిరిచ్యతే - "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య", "తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవ సామానాధికరణ్య నిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హి ఏకత్వ ప్రతిపాదన పరమ్, యథా సో అయం దేవదత్తః ఇత్యాదౌ. ఈక్షా పూర్వికా చ సృష్టిః చేతనస్య - జీవస్య ఉపపద్యతే ఏవ. అతః "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి జీవస్య అచిత్ సంసర్గ వియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ఉపదిశ్యతే. అచిత్ వియుక్త స్వరూపస్య లక్షణమ్ ఇదమ్ ఉచ్యతే - "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. తద్రూప ప్రాప్తిః ఏవ హి మోక్షః "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి, అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతి. అతో జీవస్య అవిద్యా వియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ప్రక్రాన్తమ్ ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిశ్యతే. తథా హి శాఖాచన్ద్ర న్యాయేన ఆత్మస్వరూపం దర్శయితుమ్ "అన్నమయః పురుషః" ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తి ప్రాణం తస్యాపి అన్తర భూతం మనః తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిమ్, "ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయః" ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధి అవతరణ క్రమేణ నిర్దిశ్య సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానమ్ "అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి ఉపదిశ్య అన్తరాత్మ పరమ్పరాం సమాపయతి. అతః జీవాత్మ స్వరూపమేవ "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవ ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిష్టమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

ననుచ, "బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" ఇతి ఆనన్దమయాత్ అన్యత్, 'బ్రహ్మ' ఇతి ప్రతీయతే. నైవమ్ - బ్రహ్మ ఏవ స్వస్వభావ విశేషేణ పురుష విధత్వ రూపితం శిరః, పక్ష, పుచ్ఛ రూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథా అన్నమయో దేహో అవయవీ, స్వస్మాత్ అనతిరిక్తైః స్వావయవైః ఏవ "తస్యేదమేవ శిరః" ఇత్యాదినా శిరః, పక్ష, పుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః. తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మ అపి స్వస్మాత్ అనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిః నిదర్శితమ్. తత్ర అవయవత్వేన రూపితానాం ప్రియ మోద ప్రమోద ఆనన్దానామ్ ఆశ్రయతయా అఖణ్డరూపమ్ ఆనన్దమయం, 'బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇత్యుచ్యతే. యది చ ఆనన్దమయాత్ అన్యత్ బ్రహ్మ అభవిష్యత్, 'తస్మాత్ వా ఏతస్మాత్ ఆనన్దమయాత్ అన్యో అన్తర ఆత్మా బ్రహ్మ' ఇత్యపి నిరదేక్ష్యత. న చ ఏవం నిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి లక్షణతః సకలేతర వ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య, తదేవ "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః" ఇతి, 'ఆత్మ' శబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వేన ఆత్మత్వం వ్యఞ్జయత్ వాక్యమ్ అన్నమయాదిషు తత్తత్ అన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణ మయాదీన్ అతిక్రమ్య, "అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి ఆత్మ శబ్దేన నిర్దేశమ్ ఆనన్దమయే సమాపయతి. అతః ఆత్మ శబ్దేన ప్రక్రాన్తం 'బ్రహ్మ' ఆనన్దమయః ఇతి నిశ్చీయతే ఇతి.

ననుచ, "బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" ఇత్యుక్త్వా "అసన్నేవ స

భవతి, అసత్ బ్రహ్మేతి వేద చేత్, అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద, సంతమేనం తతో విదుః'' ఇతి బ్రహ్మ జ్ఞాన అజ్ఞానాభ్యామ్ ఆత్మనః సద్భావ అసద్భావౌ దర్శయతి, న ఆనన్దమయః జ్ఞాన అజ్ఞానాభ్యామ్. న చ ఆనన్దమయస్య ప్రియ మోదాది రూపేణ సర్వలోక విదితస్య సద్భావ అసద్భావ జ్ఞాన ఆశఙ్కా యుక్తా. అతః న ఆనన్దమయమ్ అధికృత్య అయం శ్లోకః ఉదాహృతః. తస్మాత్ ఆనన్దమయాత్ అన్యత్ బ్రహ్మ.

నైవమ్ - "ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా", "పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" "అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా", "మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" ఇత్యుక్త్వా తత్ర తత్ర ఉదాహృతాః "అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే" ఇత్యాది శ్లోకాః యథా న పుచ్ఛ మాత్ర ప్రతిపాదన పరాః, అపి తు అన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదన పరాః. ఏవమత్రాపి న ఆనన్దమయస్య అయమ్ "అసన్నేవ'' ఇతి శ్లోకః న ఆనన్దమయ వ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్య ఏవ బ్రహ్మత్వే అపి ప్రియ మోదాది రూపేణ రూపితస్య అపరిచ్ఛిన్న ఆనన్దస్య సద్భావ అసద్భావ జ్ఞాన ఆశఙ్కా యుక్తా ఏవ. పుచ్ఛ బ్రహ్మణః అపి పరిచ్ఛిన్న ఆనన్దతయా ఏవ హి అప్రసిద్ధతా. శిరః ప్రభృతి అవయవిత్వ అభావాత్ బ్రహ్మణః న ఆనన్దమయః బ్రహ్మ ఇతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వ అభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అథ అవిద్యా పరికల్పితస్య వస్తునః తస్యాశ్చ ఆశ్రయ భూతత్వాత్ బ్రహ్మణః, 'పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇతి రూపణమాత్రమ్ ఇత్యుచ్యేత. హన్త తర్హి తస్య అసుఖాత్ వ్యావృత్తస్య ఆనన్దమయస్య

బ్రహ్మణః ప్రియ శిరస్త్వాది రూపణం భవిష్యతి. ఏవఞ్చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి వికారాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తర వ్యావృత్తస్య అసుఖాత్ వ్యావృత్తిః ఆనన్దమయః ఇత్యుపదిశ్యతే. తతశ్చ అఖణ్డైక రసానన్ద రూపే బ్రహ్మణి "ఆనన్దమయః" ఇతి మయట్ ప్రాణమయః ఇవ స్వార్థికః ద్రష్టవ్యః. తస్మాత్ అవిద్యా పరికల్పిత వివిధ విచిత్ర దేవాది భేద భిన్నస్య జీవాత్మనః స్వాభావికం రూపమ్ అఖణ్డైక రసం సుఖైకతానమ్ ఆనన్దమయః ఇతి ఉచ్యతే ఇతి ఆనన్దమయః, 'ప్రత్యగాత్మా'.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'ఆనన్దమయో అభ్యాసాత్' - ఆనన్దమయః - పరమాత్మా, కుతః? అభ్యాసాత్, "సైషా ఆనన్దస్య మీమాంసా భవతి" ఇత్యారభ్య "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శత గుణితోత్తర క్రమేణ నిరతిశయ దశా శిరస్కః అభ్యస్యమాన ఆనన్దః అనన్త దుఃఖ మిశ్ర పరిమిత సుఖ లవ భాగిని జీవాత్మని అసమ్భవన్ నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతర విలక్షణం పరమాత్మానమ్ ఏవ స్వాశ్రయమ్ ఆవేదయతి. యథా ఆహ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞానమయాత్ అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి విజ్ఞానమయో హి జీవః, న బుద్ధిమాత్రం, మయట్ ప్రత్యయేన వ్యతిరేక ప్రతీతేః. ప్రాణమయే తు అగత్యా స్వార్థికతా ఆశ్రీయతే. ఇహ తు తద్వతః జీవస్య సమ్భవాత్ న ఆనర్థక్యం న్యాయ్యమ్. బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా ఏవ ఇతి అభ్యధిష్మ

హి. ప్రాణమయాదౌ చ మయట్ అర్థ సమ్భవో అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

కథం తర్హి విజ్ఞానమయ విషయ శ్లోకే "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతి కేవల విజ్ఞాన శబ్ద ఉపాదానమ్ ఉపపద్యతే? జ్ఞాతుః ఏవ ఆత్మనః స్వరూపమ్ అపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమ్ ఇత్యుచ్యతే ఇతి న దోషః, జ్ఞానైక నిరూపణీయత్వాత్ చ జ్ఞాతుః స్వరూపస్య. స్వరూప నిరూపణ ధర్మ శబ్దాః హి ధర్మ ముఖేన ధర్మి స్వరూపమ్ అపి ప్రతిపాదయన్తి, గవాది శబ్దవత్. "కృత్యల్యుటో బహులమ్" ఇతి వా కర్తరి ల్యుట్ ఆశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వా ఆశ్రిత్య "నన్ది గ్రహి" ఇత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అతః ఏవ చ "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే అపి చ" ఇతి యజ్ఞాది కర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధి మాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సమ్భవతి. అచేతనేషు హి చేతన ఉపకరణ భూతేషు విజ్ఞానమయాత్ ప్రాచీనేషు అన్నమయాదిషు న చేతన ధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతః ఏవ చేతనమ్ అచేతనఞ్చ స్వ అసాధారణైః నిలయనత్వ అనిలయనత్వాదిభిః ధర్మ విశేషైః విభజ్య నిర్దిశత్ వాక్యమ్ "విజ్ఞానం చ అవిజ్ఞానఞ్చ" ఇతి విజ్ఞాన శబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథా అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇత్యస్య కాణ్వపాఠ గతస్య పర్యాయస్య స్థానే "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి పర్యాయమ్ అధీయానాః మాధ్యన్దినాః కాణ్వపాఠ గతం విజ్ఞాన శబ్ద నిర్దిష్టం జీవాత్మా ఇతి స్ఫుటీ కుర్వన్తి. విజ్ఞానమితి చ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వ

అభిప్రాయమ్. తదేవం విజ్ఞాన మయాత్ జీవాత్ అన్యః తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః. యద్యపి "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతి శ్లోకే జ్ఞానమాత్రమ్ ఏవ ఉపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథా అపి "అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః" ఇతి తద్వాన్ జ్ఞాతా ఏవ ఉపదిశ్యతే. యథా "అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే" ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవల అన్నోపాదానే అపి "సవా ఏష పురుషో అన్నరసమయః" ఇత్యత్ర న అన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్, అపి తు తన్మయః - తద్వికారః. ఏతత్ సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకారః స్వయమేవ "భేద వ్యపదేశాత్" ఇతి అనన్తరమేవ వదతి.

యదుక్తమ్ - జగత్ కారణతయా నిర్దిష్టస్య "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య", "తత్త్వమసి" ఇతి చ జీవ సామానాధికరణ్య నిర్దేశాత్ జగత్ కారణమ్ అపి జీవ స్వరూపాత్ న అతిరిచ్యతే ఇతి కృత్వా జీవస్య ఏవ స్వరూపమ్ "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి ప్రక్రాన్తమ్ అసుఖాత్ వ్యావృత్తత్వేన ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిశ్యతే ఇతి, తదయుక్తమ్, జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత" ఇతి స్వసఙ్కల్ప పూర్వక అనన్త విచిత్ర సృష్టి యోగ అనుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్య అపి హి తస్య సర్గాది జగత్ వ్యాపార అసమ్భవః "జగత్ వ్యాపార వర్జమ్", "భోగమాత్ర సామ్యలిఙ్గాత్" ఇత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే.

కారణభూతస్య బ్రహ్మణః జీవస్వరూపత్వ అనభ్యుపగమే "అనేన జీవేనాత్మనా", "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్య నిర్దేశః కథమ్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, కథం వా నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధస్య, సత్యసఙ్కల్పస్య, సర్వజ్ఞస్య, సర్వశక్తేః, అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణస్య, సకల కారణ భూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధ అనన్త దుఃఖాకర కర్మాధీన చిన్తిత నిమిషితాది సకల ప్రవృత్తి జీవ స్వరూపత్వమ్? అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేన ఉపపద్యతే ఇతి చేత్. కస్య భోః? కిం హేయ సమ్బన్ధస్య? కిం వా హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన స్వభావస్య? హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణః అనాది అవిద్యాశ్రయత్వేన హేయ సమ్బన్ధ మిథ్యా ప్రతిభాసః మిథ్యారూపః ఇతి చేత్ ....

.... విప్రతిషిద్ధమ్ ఇదమ్ అభిధీయతే - బ్రహ్మణః హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వమ్ అనాది అవిద్యాశ్రయత్వేన అనన్త దుఃఖ విషయ మిథ్యా ప్రతిభాసా ఆశ్రయత్వఞ్చ ఇతి. అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్య దుఃఖ ప్రతిభాసా ఆశ్రయత్వం చ ఏవ హి హేయ సమ్బన్ధః. తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ ప్రత్యనీకత్వఞ్చ విరుద్ధమేవ. తథా అపి తస్య మిథ్యాత్వాత్ న విరోధః ఇతి మావోచః. మిథ్యాభూతమ్ అపి అపురుషార్థః ఏవ, యత్ నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తాః ఆరభ్యన్తే ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయ అపురుషార్థ యోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కిం కుర్మః?

"యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి" ఇతి ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదినా నిఖిల జగదేక కారణతాం "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి సత్య సంకల్పతాఞ్చ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య, తస్యైవ బ్రహ్మణః "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్యేన అనన్త దుఃఖాశ్రయ జీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్. తదన్యథా అనుపపత్త్యా బ్రహ్మణః ఏవ అవిద్యాశ్రయత్వాది పరికల్పనీయమ్ ఇతి చేత్, శ్రుతోపపత్తయే అపి అనుపపన్నం విరుద్ధఞ్చ న కల్పనీయమ్. అథ హేయ సమ్బన్ధః ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైక స్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్త ఏవం తాపత్రయ అభిహత చేతన ఉజ్జిజీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రమ్, తాపత్రయాభిహతిః ఏవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైక స్వభావస్తు భ్రాన్తి పరికల్పితః ఇతి బోధయత్ సమ్యక్ ఉజ్జీవయతి. అథ ఏతత్ దోష పరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణః నిర్విశేష చిన్మాత్ర స్వరూప అతిరిక్త జీవత్వ దుఃఖిత్వాదికం సత్యసంకల్పత్వ కళ్యాణ గుణాకరత్వ జగత్ కారణత్వాది అపి మిథ్యాభూతమ్ ఇతి కల్పనీయమ్ ఇతి చేత్, అహో భవతాం వాక్యార్థ పర్యాలోచన కుశలతా!

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్య అభావాత్ న సేత్స్యతి. యథా ఏక విజ్ఞానం పరమార్థ విషయం తథా ఏవ సర్వవిజ్ఞానమ్ అపి యది పరమార్థ విషయం, తదన్తర్గతఞ్చ, తదా తద్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమ్ ఇతి శక్యతే

వక్తుమ్. న హి పరమార్థ శుక్తికా జ్ఞానేన తదాశ్రయమ్ అపరమార్థ రజతం జ్ఞాతం భవతి.

అథోచ్యేత, ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయాః అయమర్థః - నిర్విశేష 'చిన్మాత్ర' వస్తు మాత్రమేవ సత్యమ్, అన్యత్ అసత్యమ్ ఇతి. న తర్హి "యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతమ్ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్" ఇతి శ్రూయేత, యేన శ్రుతేన అశ్రుతమపి శ్రుతం భవతి ఇతి హి అస్య వాక్యస్య అర్థః. కారణతయా ఉపలక్షిత నిర్విశేష వస్తు మాత్రస్య ఏవ సద్భావశ్చేత్ ప్రతిజ్ఞాతః, "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమ్" ఇతి దృష్టాన్తః అపి న ఘటతే. మృత్పిణ్డ విజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా. తత్రాపి వికారస్య అసత్యతా అభిప్రేతా ఇతి చేత్, మృద్వికారస్య రజ్జు సర్పాదివత్, అసత్యత్వం శుశ్రూషోః అసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థ సమ్భావనా ప్రదర్శనాయ "యథా సోమ్య" ఇతి ప్రసిద్ధవత్ ఉపన్యాసో న యుజ్యతే. న చ "తత్త్వమసి" ఆది వాక్య జన్య జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్ వికార జాతస్య అసత్యతామ్ ఆపాదయత్ తర్కానుగృహీతమ్ అననుగృహీతం వా ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే ఇతి. అయమర్థః "తదనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః"ఇత్యత్ర వక్ష్యతే.

తథా "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "హన్తాహ

మిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'', ''సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్'' ఇత్యాదినా అస్య జగతః సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూప విభాగ ప్రహాణం, జగత్ ఉత్పత్తౌ సత్ శబ్ద వాచ్యస్య బ్రహ్మణః స్వవ్యతిరిక్త నిమిత్తాన్తర అనపేక్షత్వమ్. సృష్టికాలే అహమేవ అనన్త స్థిర త్రసరూపేణ, 'బహుస్యామ్' ఇత్యనన్య సాధారణ సంకల్ప విశేషో యథా సంకల్పమ్ అనన్త విచిత్ర తత్త్వానాం విలక్షణ క్రమ విశేష విశిష్టా సృష్టిః సమస్తేషు అచేతనేషు వస్తుషు, స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేన ఏవ, అనన్త నామరూప వ్యాకరణం, స్వ వ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వమ్ ఇత్యాది అనన్త విశేషాః శాస్త్రైక సమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్ సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేషు అపి అపహతపాప్మత్వాది నిరస్త నిఖిల దోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసంకల్పత్వ సర్వానన్దకరణ నిరతిశయానన్ద యోగాదయః సకలేతర ప్రమాణ అవిషయాః సహస్రశః ప్రతిపాదితాః.

ఏవమ్ అనన్య గోచర అనన్త విశేష విశిష్ట ప్రకృత బ్రహ్మ పరామర్శి తత్ శబ్దస్య నిర్విశేష వస్తు మాత్రోపదేశ పరత్వమ్ అసంగతత్వేన ఉన్మత్త ప్రలపితాయేత. 'త్వం' పదఞ్చ సంసారిత్వ విశిష్ట జీవవాచి. తస్యాపి నిర్విశేష స్వరూప ఉపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః

పరిత్యక్తః స్యాత్. నిర్విశేష ప్రకాశ స్వరూపస్య చ వస్తునో హి అవిద్యయా తిరోధానం స్వరూప నాశ ప్రసఙ్గాదిభిః న సమ్భవతి ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. ఏవఞ్చ సతి సమానాధికరణ వృత్తయోః తత్, త్వమ్ ఇతి ద్వయోః అపి పదయోః ముఖ్యార్థ పరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

అథోచ్యేత - సమానాధికరణ వృత్తానామ్ ఏకార్థ ప్రతిపాదన పరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్య అసమ్భవాత్ ఏవ విశేషణ నివృత్తేః వస్తు మాత్ర ఏకత్వ ప్రతిపాదనాత్ న లక్షణా ప్రసంగః. యథా నీలమ్ ఉత్పలమ్ ఇతి పద ద్వయస్య విశేష్య ఏకత్వ ప్రతిపాదన పరత్వేన నీలత్వ ఉత్పలత్వ రూప విశేషణ ద్వయం న వివక్ష్యతే, తత్ వివక్షాయాం హి నీలత్వ విశిష్ట ఆకారేణ ఉత్పలత్వ విశిష్ట ఆకారస్య ఏకత్వ ప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సమ్భవతి - న హి నైల్య విశిష్ట ఆకారేణ తత్ వస్తు ఉత్పలపదేన విశేష్యతే, జాతి గుణయోః అన్యోన్య సమవాయ ప్రసఙ్గాత్. అతో నీలత్వ ఉత్పలత్వ ఉపలక్షిత వస్త్వేకత్వ మాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా, సో అయం దేవదత్తః ఇతి అతీత కాల, విప్రకృష్ట దేశ విశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహిత దేశ, వర్తమాన కాల విశిష్టతయా ప్రతిపాదనా అనుపపత్తేః ఉభయ దేశ కాల ఉపలక్షిత స్వరూప మాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాది ఏక పద శ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్య వేలాయాం విరోధాత్ న ప్రతిపాద్యతే. తథా అపి వాచ్యే అర్థే ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాత్ న లక్షణా, అపి

తు విశేషణాంశస్య అవివక్షా మాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్య ఏషః ఏవ స్వభావః ఇతి న కశ్చిత్ దోషః ఇతి.

తదిదమ్ అసారమ్ - సర్వేషు ఏవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తి సిద్ధ అర్థ సంసర్గ విశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధికరణ వృత్తానామ్ అపి నీలాది పదానాం నైల్యాది విశిష్టః ఏవ అర్థో వ్యుత్పత్తి సిద్ధః పదాన్తర అర్థ సంసృష్టః అభిధీయతే. యథా 'నీలమ్ ఉత్పలమ్ ఆనయ' ఇత్యుక్తే, నీలిమాది విశిష్టమేవ ఆనీయతే. యథా చ, 'విన్ధ్యాటవ్యాం మద ముదితో మాతఙ్గ గణః తిష్ఠతి' ఇతి పదద్వయ అవగత విశేషణ విశిష్ట ఏవార్థః ప్రతీయతే. ఏవం వేదాన్త వాక్యేష్వపి సమానాధికరణ నిర్దేశేషు తత్తత్ విశేషణ విశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్. న చ విశేషణ వివక్షాయామ్ ఇతర విశిష్టాకారం వస్తు అన్యేన విశేష్టవ్యమ్, అపి తు సర్వైః విశేషణైః స్వరూపమ్ ఏవ విశేష్యమ్. తథా హి "భిన్న ప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామ్ ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్" ఇతి, అన్వయేన నివృత్త్యా వా పదాన్తర ప్రతిపాద్యాత్ ఆకారాత్ ఆకారాన్తర యుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తర ప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్య కార్యమ్. యథా, 'దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షో అదీనో అకృపణో అనవద్యః' ఇతి. యత్ర తు ఏకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయ అయోగ్యం విశేషణ ద్వయం సమానాధికరణ పదనిర్దిష్టం, తత్రాపి అన్యతరత్ పదమ్ అముఖ్య వృత్తమ్ ఆశ్రీయతే. న ద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీకః ఇతి.

నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణ ద్వయాన్వయ అవిరోధాత్ ఏకమేవ ఉభయ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే.

అథ మనుషే - ఏక విశేషణ ప్రతి సమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తర ప్రతి సమ్బన్ధిత్వాత్ విలక్షణమ్ ఇతి ఘట పటయోః ఇవ ఏక విభక్తి నిర్దేశే అపి ఐక్య ప్రతిపాదనా అసమ్భవాత్ సమానాధికరణ శబ్దస్య న విశిష్ట ప్రతిపాదన పరత్వమ్, అపి తు విశేషణ ముఖేన స్వరూపమ్ ఉపస్థాప్య తత్ ఐక్య ప్రతిపాదన పరత్వమ్ ఏవ ఇతి. స్యాత్ ఏతదేవమ్, యది విశేషణ ద్వయ ప్రతి సమ్బన్ధిత్వ మాత్రమేవ ఐక్యం నిరున్ధ్యాత్. న చైతదస్తి, ఏకస్మిన్ ధర్మిణి ఉపసంహర్తుమ్, అయోగ్య ధర్మ ద్వయ విశిష్టత్వమ్ ఏవ హి ఏకత్వం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తర సిద్ధా ఘటత్వ పటత్వయోః, నీలముత్పలమ్ ఇత్యాదిషు తు దణ్డిత్వ కుణ్డలిత్వవత్ రూపవత్త్వ రసవత్త్వ గన్ధవత్త్వాదివత్ చ విరోధో న ఉపలభ్యతే. న కేవలమ్ అవిరోధః ఏవ. ప్రవృత్తి నిమిత్త భేదేన ఏకార్థ నిష్ఠత్వ రూపం సామానాధికరణ్యమ్ ఉపపాదయతి ఏవ ధర్మద్వయ విశిష్టతామ్. అన్యథా స్వరూప మాత్రైక్యే అనేక పద ప్రవృత్తౌ నిమిత్త అభావాత్ సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధ అనాదరేణ వస్తు స్వరూప ఉపలక్షణ పరత్వే సతి ఏకేనైవ వస్తు ఉపలక్షితమ్ ఇతి ఉపలక్షణాన్తరమ్ అనర్థకమ్ ఏవ. ఉపలక్షణాన్తర ఉపలక్ష్యాకార భేద అభ్యుపగమే, తేనాకారేణ సవిశేషత్వ ప్రసఙ్గః.

'సో అయం దేవదత్తః' ఇత్యత్రాపి లక్షణా గన్ధః న విద్యతే, విరోధాభావాత్, దేశాన్తర సమ్బన్ధితయా అతీతస్య సన్నిహిత దేశ సమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వ అవిరోధాత్. అతః ఏవ హి 'సో అయమ్' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయ సమ్బన్ధినః వస్తునః ఐక్యమ్ ఉపపాద్యతే వస్తునః స్థిరత్వ వాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతి విరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశ ద్వయ సమ్బన్ధ విరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే.

యతః సమానాధికరణ పదానామ్ అనేక విశేషణ విశిష్ట ఏకార్థ వాచిత్వమ్, అతః ఏవ ''అరుణయా ఏకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి'' ఇతి ఆరుణ్యాది విశిష్ట ఏకహాయన్యా క్రయః సాధ్యతయా విధీయతే. తదుక్తమ్ - ''అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోః ఐక కర్మ్యాత్ నియమః స్యాత్'' ఇతి.

తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే - యద్యపి 'అరుణయా' ఇతి పదమ్ ఆకృతేః ఇవ గుణస్యాపి ద్రవ్య ప్రకారతైక స్వభావత్వాత్ ద్రవ్య పర్యన్తమ్ ఏవ అరుణిమానమ్ అభిదధాతి, తథా అపి ఏకహాయని అన్వయ నియమో అరుణిమ్నో న సమ్భవతి, ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చ అరుణయా ఇత్యర్థ ద్వయవిధాన అసమ్భవాత్. తతశ్చ అరుణయా ఇతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణ విహిత సర్వ ద్రవ్య పర్యన్తమేవ అరుణిమానమ్ అవిశేషేణ అభిదధాతి. అరుణయా ఇతి స్త్రీలింగ

నిర్దేశః ప్రకరణ విహిత సర్వ లిఙ్గక ద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాత్ ఏకహాయని అన్వయ నియమో అరుణిమ్నో న స్యాత్ ఇతి.

అత్ర అభిధీయతే - 'అర్థైకత్వే ద్రవ్య గుణయోః ఐక కర్మ్యాత్ నియమః స్యాత్, "అరుణయా ఏకహాయన్యా" ఇతి ఆరుణ్య విశిష్ట ద్రవ్య ఏకహాయనీ ద్రవ్య వాచి పదయోః సామానాధికరణ్యేన అర్థైకత్వే సిద్ధే సతి ఏకహాయనీ ద్రవ్య ఆరుణ్య గుణయోః, 'అరుణయా' ఇతి పదేన ఏవ విశేషణ విశేష్య భావేన సమ్బన్ధితయా అభిహితయోః క్రయాఖ్య ఏక కర్మాన్వయ అవిరోధాత్ అరుణిమ్నః క్రయ సాధనభూత ఏకహాయని అన్వయ నియమః స్యాత్. యది ఏకహాయన్యాః క్రయ సమ్బన్ధవత్ అరుణిమ సమ్బన్ధో అపి వాక్యావసేయః స్యాత్, తదా వాక్యస్యార్థద్వయ విధానం స్యాత్. న చైతదస్తి. అరుణయా ఇతి పదేన ఏవ అరుణిమ విశిష్ట ద్రవ్యమ్ అభిహితమ్. ఏక హాయనీ పద సామానాధికరణ్యేన తస్య ఏకహాయనీత్వ మాత్రమ్ అవగమ్యతే, న గుణ సమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమ్ ఏవ హి సామానాధికరణ్యస్య అర్థః. "భిన్న ప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామ్ ఏకస్మిన్ అర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్" ఇతి హి సామానాధికరణ్య లక్షణమ్.

అత ఏవ హి, 'రక్తః పటో భవతి' ఇత్యాదిషు ఐకార్థ్యాత్ ఏక వాక్యత్వమ్. పటస్య భవన క్రియా సమ్బన్ధే హి వాక్యవ్యాపారః,

రాగ సమ్బన్ధస్తు రక్త పదేన ఏవ అభిహితః. రాగ సమ్బన్ధి ద్రవ్యం, 'పటః' ఇతి ఏతావన్మాత్రం సామానాధికరణ్య అవసేయమ్. ఏవమ్ ఏకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిః వా, తేన తేన పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వా, విశిష్టమ్ ఉపస్థాప్య, సామానాధికరణ్యేన సర్వ విశేషణ విశిష్టః అర్థః ఏకః ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియా సంబన్ధ అభిధానమ్ అవిరుద్ధమ్. 'దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి', 'శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్', 'నీలముత్పలమ్ ఆనయ', 'నీలోత్పలమ్ ఆనయ', 'గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీమ్', ''అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమ్ అష్టాకపాలం నిర్వపేత్'' ఇతి. ఏవమ్ ''అరుణయా ఏకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి'' ఇతి.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా, 'కాష్ఠైః స్థాల్యామ్ ఓదనం పచేత్' ఇతి అనేక కారక విశిష్ట ఏకా క్రియా యుగపత్ ప్రతీయతే, తథా సమానాధికరణ పద సఙ్ఘాత అభిహితమ్ ఏకైకం కారకం తత్తత్ కారక ప్రతిపత్తి వేలాయామ్ ఏవ అనేక విశేషణ విశిష్టం, యుగపత్ ప్రతిపన్నం, క్రియాయామ్ అన్వేతి ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః - 'ఖాదిరైః శుష్కైః కాష్ఠైః, సమపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేత్' ఇత్యాదిషు- ఇతి.

యత్ తు ఉపాత్త ద్రవ్యక వాక్యస్థ గుణ శబ్దః కేవల గుణాభిధాయీ ఇతి 'అరుణయా' ఇతి పదేన కేవల గుణస్యైవ

అభిధానమితి, తత్ న ఉపపద్యతే, లోక వేదయోః ద్రవ్యవాచి పద సమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవల గుణాభిధాన అదర్శనాత్. ఉపాత్త ద్రవ్యక వాక్యస్థం గుణపదం కేవల గుణ అభిధాయీ ఇత్యపి అసఙ్గతమ్. పటః శుక్లః ఇత్యాదిషు ఉపాత్త ద్రవ్యకే(కత్వే) అపి గుణవిశిష్టస్య ఏవ అభిధానాత్, పటస్య శుక్లః ఇత్యత్ర శౌక్ల్య విశిష్ట పట అప్రతిపత్తిః అసమాన విభక్తి నిర్దేశ కృతా, న పునరుపాత్త ద్రవ్యకత్వ కృతా. తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగః ఇత్యాదిషు సమాన విభక్తి నిర్దేశే శౌక్ల్య విశిష్ట ద్రవ్యం ప్రతీయతే. యత్పునః క్రయస్య ఏకహాయని అవరుద్ధతయా అరుణిమ్నః క్రయాన్వయః న సమ్భవతి ఇతి, తదపి విరోధిగుణ రహిత ద్రవ్య వాచి పద సమానాధికరణ గుణపదస్య తదాశ్రయ గుణాభిధానేన క్రియా పదాన్వయ అవిరోధాత్ అసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తే చ ఉక్త న్యాయేన అరుణిమ్నః శాబ్దే ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్య గుణయోః క్రమసాధనత్వ అనుపపత్త్యా అర్థాత్ పరస్పరాన్వయః సిద్ధ్యతి ఇతి అపి అసఙ్గతమ్. అతో యథా ఉక్తః ఏవ అర్థః.

తస్మాత్ 'తత్త్వమసి' ఆది సామానాధికరణ్యే పద ద్వయ అభిహిత విశేషణ అపరిత్యాగేన ఏవ ఐక్య ప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్. తత్తు అనాది అవిద్యోపహిత అనవధిక దుఃఖభాగినః శుద్ధి అశుద్ధి ఉభయావస్థాత్ చేతనాత్ అర్థాన్తరభూతమ్ అశేష హేయప్రత్యనీక అనవధిక కల్యాణైకతానం పరమాత్మానమ్ అనభ్యుపగచ్ఛతః

న సమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతః అపి సమానాధికరణ పదానాం యథావస్థిత విశేషణ విశిష్టైక్య ప్రతిపాదన పరత్వ ఆశ్రయణే 'త్వం' పద ప్రతిపన్న సకల దోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేత ఇతి చేత్, నైతదేవమ్, 'త్వం' పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవ అభిధానాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - 'సత్' శబ్దాభిహితం, నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం, సత్యసంకల్ప మిశ్ర అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణం, సమస్త కారణభూతం, పరంబ్రహ్మ, 'బహుస్యామ్' ఇతి సంకల్ప్య తేజోబన్న ప్రముఖం కృత్స్నం జగత్ సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాది విచిత్ర సంస్థాన సంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషు శరీరేషు ఆత్మతయా ప్రవేశ్య, స్వయం చ స్వేచ్ఛయా ఏవ జీవాన్తరాత్మతయా అనుప్రవిశ్య, ఏవంభూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపే వ్యాకరోత్. ఏవం రూప సఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ అకరోత్ ఇత్యర్థః. అనేన జీవేనాత్మనా - జీవేన మయా ఇతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణః అనుప్రవేశాత్ ఇతి అవగమ్యతే. "ఇదం సర్వమసృజత, యదిదం కిఞ్చ, తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇత్యత్ర, 'ఇదం సర్వమ్' ఇతి నిర్దిష్టం చేతనాచేతన వస్తుద్వయం 'సత్', 'త్యత్' శబ్దాభ్యాం, 'విజ్ఞాన', 'అవిజ్ఞాన' శబ్దాభ్యాం చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తుని అపి బ్రహ్మణః అనుప్రవేశాభిధానాత్. అతః, ఏవం నామ రూప

వ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిత్ జీవ విశిష్ట పరమాత్మ వాచినః ఇతి అవగతమ్ ఇతి.

కిఞ్చ, "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి చేతన మిశ్రం ప్రపఞ్చమ్ 'ఇదం సర్వమ్' ఇతి నిర్దిశ్య "తస్యైష ఆత్మా" ఇతి ప్రతిపాదితమ్. ఏవఞ్చ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణః ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్ తస్య శరీరం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి - "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరమ్ యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి ప్రారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద..... యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యాది, "యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యో అపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమ్" ఇత్యారభ్య "యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద...... ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాదీని, 'సచేతనం జగత్' తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య, తస్య 'ఆత్మత్వేన' పరమాత్మానమ్ ఉపదిశన్తి. అతః చేతన వాచినః అపి శబ్దాః చేతనస్య అపి ఆత్మభూతం చేతన శరీరకం పరమాత్మానమ్ ఏవ అభిదధతి, యథా అచేతన దేవాది సంస్థాన పిణ్డ వాచినః శబ్దాః తత్తత్ శరీరక జీవాత్మనః ఏవ వాచకాః. "చత్వారః పఞ్చదశ రాత్రా

దేవత్వం గచ్ఛన్తి'' ఇత్యాదిషు, దేవాః భవన్తి ఇత్యర్థః. శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్ ప్రకారవాచినాం చ శబ్దానాం ప్రకారిణి ఏవ పర్యవసానాత్ శరీర వాచినాం శబ్దానాం శరీరి పర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ, 'ఇదమిత్థమ్' ఇతి ప్రతీయమానే వస్తుని 'ఇత్థమ్' ఇతి ప్రతీయమానో అంశః. తస్య తద్వస్తు అపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేః తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానమ్ ఉచితమ్ ఇతి తస్య ప్రతిపాదకో అపి శబ్దః తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అతః ఏవ గౌరశ్వో మనుష్యః ఇత్యాది ప్రకారభూత ఆకృతి వాచినః శబ్దాః. ప్రకారిణి పిణ్డే (అ)పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతన శరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరక చేతనస్యాపి పరమాత్మ ప్రకారత్వాత్ చ పరమాత్మని ఏవ పర్యవస్యన్తః ఇతి సర్వ శబ్దానాం పరమాత్మా ఏవ వాచ్యః ఇతి పరమాత్మ వాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

నను, 'ఖణ్డో గౌః', 'ఖణ్డః శుక్లః' ఇతి జాతి గుణవాచినామ్ ఏవ పదానాం ద్రవ్యవాచి పదైః సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్, ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తర ప్రకారత్వే మత్వర్థీయ ప్రత్యయో దృష్టః, యథా దణ్డీ కుణ్డలీ ఇతి. నైవమ్, జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా న ఏతేషు ఏకమేవ సామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమ్, అన్యో అన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ ప్రకారతయా ఏవ సద్భావః, తస్య తత్ అపృథక్ సిద్ధి స్థితి ప్రతీతిభిః తత్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయ విశిష్ట ద్రవ్య వాచిత్వాత్ ధర్మాన్తర విశిష్ట తత్ద్రవ్య వాచినా

శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్ సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్య ఏవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్ క్వచిత్ ద్రవ్యాన్తర ప్రకారత్వమ్ ఇష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ ప్రత్యయః ఇతి నిరవద్యమ్.

తదేవం పరమాత్మనః శరీరతయా తత్ ప్రకారత్వాత్ అచిద్విశిష్ట జీవస్యాపి జీవనిర్దేశ విశేష రూపాః 'అహం', 'త్వమ్' ఇత్యాది శబ్దాః పరమాత్మానమ్ ఏవ ఆచక్షతే ఇతి "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్యేన ఉపసంహృతమ్. ఏవఞ్చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయా అన్వయాత్ జీవగతాః ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి, యథా స్వశరీరగతాః బాలత్వ యువత్వ స్థవిరత్వాదయః ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి. అతః "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణ గుణాకరం నిరస్త సమస్త హేయగన్ధం పరమాత్మానమ్ ఆచష్టే. 'త్వమ్' ఇతి చ తమేవ సశరీర జీవ శరీరకమ్ ఆచష్టే ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణ అవిరోధః, సర్వ శ్రుతి అవిరోధః, బ్రహ్మణి నిరవద్యే కల్యాణైకతానే అవిద్యాది దోషగన్ధ అభావశ్చ. అతః జీవ సామానాధికరణ్యమ్ అపి విశేషణభూతాత్ జీవాత్ అన్యత్వమ్ ఏవ ఆపాదయతి ఇతి విజ్ఞానమయాత్ జీవాత్ అన్యః ఏవ ఆనన్దమయః పరమాత్మా.

యదుక్తమ్- "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా" ఇతి ఆనన్ద

మయస్య శారీరత్వ శ్రవణాత్ జీవాత్ అన్యత్వం న సమ్భవతి ఇతి, తదయుక్తమ్. అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య" ఇతి పరమాత్మనః ఏవ శారీరాత్మత్వ అభిధానాత్. కథమ్? "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సమ్భూతః" ఇతి ఆకాశాది సృజ్య వర్గస్య పరమ కారణత్వేన ప్రజ్ఞాత జీవ వ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణః ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తత్ వ్యతిరిక్త ఆకాశాదీనామ్ అన్నమయ పర్యన్తానాం తత్ శరీరత్వమ్ అవగమ్యతే. "యస్య పృథివీ శరీరం, యస్యాపః శరీరం, యస్య తేజః శరీరం, యస్య వాయుః శరీరం, యస్యాకాశః శరీరం, యస్యాక్షరం శరీరం, యస్య మృత్యుః శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి సుబాల శ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మ శరీరత్వం స్పష్టమ్ అభిధీయతే. అతః "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః" ఇత్యత్ర ఏవ అన్నమయస్య, పరమాత్మా ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్య ఆహ - "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య" ఇతి. పూర్వస్య అన్నమయస్య యః శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తర సిద్ధః పరమ కారణ భూతః పరమాత్మా, స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్య అపి శారీర ఆత్మా ఇత్యర్థః. ఏవం మనోమయ విజ్ఞానమయయోః ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు, 'ఏషః ఏవ' ఇతి నిర్దేశః తస్య అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. తత్కథమ్? విజ్ఞానమయస్య అపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మా ఏవ శారీర

ఆత్మా ఇత్యవగతః. ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్య యః శారీర ఆత్మా స ఏవ ఆనన్దమయస్య అపి శారీర ఆత్మా ఇత్యుక్తే, ఆనన్దమయస్య అభ్యాస అవగత పరమాత్మ భావస్య పరమాత్మనః స్వయమేవ ఆత్మా ఇతి అవగమ్యతే. ఏవఞ్చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతన వస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికః శారీర ఆత్మా. అత ఏవ ఇదం పరంబ్రహ్మ అధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమ్ ఇత్యభియుక్తైః అభిధీయతే. అతః విజ్ఞానమయాత్ జీవాత్ అన్యః ఏవ పరమాత్మా ఆనన్దమయః.

ఆహ - న అయమ్ ఆనన్దమయః జీవాత్ అన్యః, వికార శబ్దస్య మయట్ ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. "మయడ్వై తయోః" ఇతి ప్రకృత్య "నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః" ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చ అయమ్ ఆనన్ద శబ్దః. నను, ప్రాచుర్యే అపి మయట్ అస్తి "తత్ ప్రకృత వచనే మయట్" ఇతి స్మృతేః. యథా "అన్నమయో యజ్ఞః" ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్, అన్నమయః ఇతి ఉపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టమ్, అతః ఔచిత్యాత్ అస్యాపి వికారార్థత్వమ్ ఏవ యుక్తమ్. కిఞ్చ, ప్రాచుర్యార్థత్వే అపి జీవాత్ అన్యత్వం న సిద్ధ్యతి. తథాహి - ఆనన్ద ప్రచురః ఇత్యుక్తే దుఃఖ మిశ్రత్వమ్ అవర్జనీయమ్. ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్య అల్పత్వమ్ అవగమయతి. దుఃఖ మిశ్రత్వమ్ ఏవ హి జీవత్వమ్. అతః ఔచిత్య ప్రాప్త వికారార్థత్వమ్ ఏవ యుక్తమ్. కిం చ, లోకే

మృణ్మయం హిరణ్మయం దారుమయమ్ ఇత్యాదిషు, వేదే చ "పర్ణమయీ జుహూః", "శమీమయ్యస్స్రుచః", "దర్భమయీ రశనా" ఇత్యాదిషు మయటో వికారార్థే ప్రయోగ బాహుల్యాత్ సః ఏవ ప్రథమ తరం ధియమ్ అధిరోహతి. జీవస్య చ ఆనన్ద వికారత్వమ్ అస్త్యేవ. తస్య స్వతః ఆనన్ద రూపస్య సతః సంసారిత్వ అవస్థా తద్వికారః ఏవ ఇతి. అతః వికారవాచినః మయట్ ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్ ఆనన్దమయః జీవాత్ అనతిరిక్తః ఇతి. తదేతత్ అనుభాష్య పరిహరతి.

14. వికారశబ్దాత్ న ఇతి చేత్, న, ప్రాచుర్యాత్. 1-1-14.

న ఏతత్ ఉక్తమ్. కుతః? 'ప్రాచుర్యాత్' - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ఆనన్ద ప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థే చ మయటః సమ్భవాత్. ఏతదుక్తం భవతి -- శతగుణిత ఉత్తర క్రమేణ అభ్యస్యమానస్య ఆనన్దస్య జీవాశ్రయత్వ అసమ్భవాత్ బ్రహ్మాశ్రయః అయమానన్దః ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికార అసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యే అపి మయట్ విధి సమ్భవాత్ చ ఆనన్దమయః పరం బ్రహ్మ ఇతి. ఔచిత్యాత్ ప్రయోగ ప్రౌఢ్యా చ మయటో వికారార్థత్వమ్ అర్థవిరోధాత్ న సమ్భవతి. కిఞ్చ, ఔచిత్యం ప్రాణమయే ఏవ పరిత్యక్తమ్, తత్ర వికారార్థత్వ అసమ్భవాత్. అతః తత్ర పంచవృత్తేః వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తా మాత్రేణ ప్రాణమయత్వమ్, ప్రాణ అపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాత్ వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ ప్రత్యయస్య ప్రౌఢిః నాస్తి,

“అన్నమయో యజ్ఞః”, “శకటమయీ యాత్రా” ఇత్యాదిషు దర్శనాత్.

యదుక్తమ్ ఆనన్ద ప్రాచుర్యమ్ అల్పదుఃఖ సద్భావమ్ అవగమయతి ఇతి. తదసత్. తత్ ప్రచురత్వం హి తత్ ప్రభూతత్వమ్. తత్ చ ఇతరస్య సత్తాం న అవగమయతి. అపి తు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతర సద్భావ అసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తర అవసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావః అవగమ్యతే “అపహతపాప్మా” ఇత్యాదినా. తత్ర ఏతావదేవ వక్తవ్యమ్. బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమ్ అన్యానన్దస్య అల్పత్వమ్ అపేక్షతే ఇతి. ఉచ్యతే చ తత్ “స ఏకో మానుష ఆనన్దః” ఇత్యాదినా జీవానన్ద అపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయ దశాపన్నః ప్రభూతః ఇతి.

యచ్చోక్తం జీవస్య ఆనన్ద వికారత్వం సమ్భవతి ఇతి, తదపి న ఉపపద్యతే. జీవస్య జ్ఞానానన్ద స్వరూపస్య కేనచిత్ ఆకారేణ మృదః ఇవ ఘటాది ఆకారేణ పరిణామః సకల శ్రుతి స్మృతి న్యాయ విరుద్ధః. సంసార దశాయాంతు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితౌ ఇతి ఉపపాదయిష్యతే. అతశ్చ ఆనన్దమయః జీవాత్ అన్యః పరం బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః పరంబ్రహ్మ......

15. తత్ హేతు వ్యపదేశాత్ చ. 1-1-15.

“కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్, యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న

స్యాత్, ఏష హ్యేవానన్దయాతి'' ఇతి ఏషః ఏవ జీవాన్ ఆనన్దయతి ఇతి జీవానన్ద హేతుః అయం వ్యపదిశ్యతే. అతశ్చ ఆనన్దయితవ్యాత్ జీవాత్ ఆనన్దయితా అయమ్ అన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మా ఇతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయః ఏవ అత్ర ఆనన్ద శబ్దేన ఉచ్యతే ఇతి చ అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ఇతశ్చ జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః-

16. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 1-1-16.

"సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మ ఏవ ఆనన్దమయః'' ఇతి గీయతే. తత్ తు జీవ స్వరూపాత్ అన్యత్ పరంబ్రహ్మ. తథా హి - "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్'' ఇతి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్. "తదేషా అభ్యుక్తా'' ఇతి, తత్ బ్రహ్మ అభిముఖీకృత్య ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య ఋగేషా అధ్యేతృభిః ఉక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్య అర్థస్య వైశద్యమ్ అనేన మన్త్రేణ క్రియతే ఇత్యర్థః. జీవస్య ఉపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాత్ విలక్షణమేవ. అనన్తరఞ్చ "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః'' ఇత్యారభ్య ఉత్తరోత్తరైః బ్రాహ్మణైః మన్త్రైశ్చ తదేవ విశదీక్రియతే. అతః జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః.

అత్రాహ - యద్యపి ఉపాసకాత్ ప్రాప్యస్య భేదేన భవితవ్యమ్, తథా అపి న వస్త్వన్తరమ్ జీవాత్ మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ,

కిన్తు తస్యైవ ఉపాసకస్య నిరస్త సమస్త అవిద్యాగన్ధ నిర్విశేష చిన్మాత్రైక రసం శుద్ధం స్వరూపం, తదేవ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి మన్త్రేణ విశోధ్యతే. తదేవ చ "యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ" ఇతి వాఙ్మనసా అగోచరతయా తయా నిర్విశేషమ్ ఇతి గమ్యతే. అతః తదేవ మాన్త్రవర్ణికమ్ ఇతి తస్మాత్ అనతిరిక్త ఆనన్దమయః ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.

17. న ఇతరః, అనుపపత్తేః. 1-1-17.

పరమాత్మనః ఇతరః జీవ శబ్ద అభిలప్యః ముక్తావస్థః అపి న భవతి మాన్త్రవర్ణికః. కుతః? 'అనుపపత్తేః'. తథావిధస్య ఆత్మనః నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం న ఉపపద్యతే. ఇదమేవ హి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి సత్యసఙ్కల్పత్వ ప్రదర్శనేన వివరిష్యతే. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం. "పృషోదరాదిత్వాత్" పశ్యత్ శబ్ద అవయవస్య యత్ శబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితః విపశ్చిత్ శబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతి, తథా అపి తస్యైవ ఆత్మనః సంసార దశాయాం అవిపశ్చిత్త్వమ్ అపి అస్తి ఇతి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం న ఉపపద్యతే. నిర్విశేష చిన్మాత్రతా ఆపన్నస్య ముక్తస్య వివిధ దర్శన అభావాత్ సుతరాం విపశ్చిత్త్వం న సమ్భవతి ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యతే ఇతి చ పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

"యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇతి చ వాక్యం యది వాఙ్మనసయోః బ్రహ్మణః నివృత్తిమ్ అభిదధీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునః అవగమయితుం శక్నుయాత్. అపి తు వాఙ్మనసయోః తత్ర అప్రమాణతాం వదేత్. తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమ్ ఏవ ఆపద్యతే. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి" ఇత్యారభ్య బ్రహ్మణః విపశ్చిత్త్వం జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతాం, ఇతరాన్ ప్రతి ఆనన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్య వర్గ అనుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయ హేతుత్వం, వాయు ఆదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణిత ఉత్తర క్రమేణ నిరతిశయ ఆనన్దత్వమ్ అన్యత్ చ అనేకం ప్రతిపాద్య వాఙ్మనసయోః బ్రహ్మణి ప్రవృత్తి అభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మ ఇత్యుచ్యతే ఇతి భ్రాన్త జల్పితమ్, "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇతి యత్ శబ్ద నిర్దిష్టమ్ అర్థం "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్" ఇతి ఆనన్ద శబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్య తస్య బ్రహ్మ సమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణః ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశేన ప్రతిపాద్య తదేవ వాఙ్మనస అగోచరం "విద్వాన్" ఇతి తత్ వేదనమ్ అభిదధత్ వాక్యం జరద్గవాది వాక్యవత్ అనర్థకం వాచి అనన్తర్గతం చ స్యాత్.

అతః శతగుణితోత్తర క్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్య అతిశయ ఇయత్తాం వక్తుమ్ ఉద్యమ్య తస్య ఇయత్తాయాః అభావాత్ ఏవ వాఙ్మనసయోః తతో నివృత్తిః "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యుచ్యతే. ఏవమ్ ఇయత్తా రహితం బ్రహ్మణః ఆనన్దం విద్వాన్, 'కుతశ్చన న

బిభేతి' ఇత్యుచ్యతే. కిఞ్చ - అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః "సో అకామయత" ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్కల్ప అవక్లుప్త జగత్ జన్మ స్థితి జగత్ అన్తరాత్మత్వాదేః ముక్తాత్మ స్వరూపాత్ అన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతః చ ఉభయావస్థాత్ ప్రత్యగాత్మనః అన్యః ఆనన్దమయః.....

18. భేద వ్యపదేశాత్ చ. 1-1-18.

"తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః" ఇత్యారభ్య మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ వ్యఞ్జయత్ వాక్యమ్ అన్న ప్రాణ మనోభ్యః ఇవ జీవాత్ అపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి - "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞాన మయాత్, అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి. అతో జీవాత్ భేదస్య వ్యపదేశాత్ చ అయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయో అన్యః ఏవ ఇతి జ్ఞాయతే.

ఇతశ్చ జీవాత్ అన్యః-

19. కామాత్ చ న అనుమానాపేక్షా. 1-1-19.

జీవస్య అవిద్యా పరవశస్య జగత్కారణత్వే హి అవర్జనీయా ఆనుమానిక ప్రధానాది శబ్ద అభిధేయ అచిత్ వస్తు సంసర్గ అపేక్షా. తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహ చ "సో అకామయత, బహుస్యాం ప్రజాయేయ"ఇతి అచిత్సంసర్గ రహితస్య స్వకామాదేవ విచిత్ర చిత్ అచిత్ వస్తునః సృష్టిః "ఇదం సర్వమసృజత, యదిదం కిం చ" ఇతి ఆమ్నాయతే. అతో అస్య ఆనన్దమయస్య జగత్ సృజతః

న ఆనుమానిక అచిత్ వస్తు సంసర్గ అపేక్షా ప్రతీయతే. తతశ్చ జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః.

ఇతశ్చ.....

20. అస్మిన్ అస్య చ తద్యోగం శాస్తి. 1-1-20.

'అస్మిన్' - ఆనన్దమయే. 'అస్య' - జీవస్య. 'తద్యోగం' - ఆనన్ద యోగమ్. 'శాస్తి' - శాస్త్రం "రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనన్దీ భవతి" ఇతి రస శబ్ద అభిధేయ ఆనన్దమయ లాభాత్ అయం జీవశబ్ద అభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతి ఇతి ఉచ్యమానే యల్లాభాత్ యః ఆనన్దీ భవతి సః ఏవ ఇతి అనున్మత్తః కో బ్రవీతి ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఆనన్దమయః పరంబ్రహ్మ ఇతి నిశ్చితే సతి "యదేష ఆకాశ ఆనన్దః", "విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ"ఇత్యాదిషు ఆనన్దశబ్దేన ఆనన్దమయః ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞాన శబ్దేన విజ్ఞానమయః. అతః ఏవ "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్" ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశః. అతః ఏవ చ "ఆనన్దమయమ్ ఆత్మానమ్ ఉపసంక్రామతి" ఇతి ఫల నిర్దేశశ్చ, ఉత్తరే చ అనువాకే పూర్వానువాక ఉక్తానామ్ అన్నమయాదీనాం "అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్", "ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్", "మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్", "విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇతి ప్రతిపాదనాత్. "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇత్యపి ఆనన్దమయస్య ఏవ ప్రతిపాదనమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. తతః ఏవ చ తత్రాపి "ఆనన్దమయమ్

ఆత్మానమ్ ఉపసంక్రమ్య'' ఇతి ఉపసంహృతమ్. అతః ప్రధాన శబ్ద అభిలప్యాత్ అర్థాన్తర భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః జీవ శబ్ద అభిలపనీయాత్ అపి వస్తునః అర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఇతి ఆనన్దమయ అధికరణమ్.

7. అన్తః అధికరణమ్.

యద్యపి మన్ద పుణ్యానాం జీవానాం కామాత్ జగత్ సృష్టిః అతిశయిత ఆనన్దయోగః భయాభయ హేతుత్వమ్ ఇత్యాది న సమ్భవతి, తథా అపి విలక్షణ పుణ్యానామ్ ఆదిత్య ఇన్ద్ర ప్రజాపతి ప్రభృతీనాం సమ్భవతి ఏవ ఇతి ఇమామ్ ఆశఙ్కాం నిరాకరోతి.....

21. అన్తః తద్ధర్మ ఉపదేశాత్. 1-1-21.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - "య ఏషో అన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్య శ్మశ్రుః హిరణ్య కేశః అప్రణఖాత్ సర్వ ఏవ సువర్ణః, తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ, తస్య ఉదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్యః ఉదితః, ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో, య ఏవం వేద తస్య ఋక్ చ సామ చ గేష్ణౌ" ఇత్యధిదైవతమ్. "అథాధ్యాత్మమ్ అథ య ఏషో అన్తరక్షిణి, పురుషో దృశ్యతే సైవ ఋక్ తత్సామ తదుక్థ్యం తద్యజుః తత్ బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామ" ఇతి.

తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమ్ అక్షి ఆదిత్య మణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్య ఉపచయ నిమిత్త ఐశ్వర్యః ఆదిత్యాది శబ్ద అభిలప్యో జీవః ఏవ? ఆహోస్విత్ తదతిరిక్తః పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ఉపచిత పుణ్యో జీవః ఏవ ఇతి. కుతః? స శరీరత్వ శ్రవణాత్.

శరీర సమ్బన్ధో హి జీవానామ్ ఏవ సమ్భవతి. కర్మానుగుణ ప్రియాప్రియ యోగాయ హి శరీర సమ్బన్ధః. అత ఏవ హి కర్మ సమ్బన్ధ రహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమ్ అశరీరత్వేన ఉచ్యతే. "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః'' ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్య అతిశయాత్ జ్ఞానాధిక్యం, శక్త్యాధిక్యం చ. అత ఏవ లోక కామేశత్వాది తస్యైవ ఉపపద్యతే. తత ఏవ చ ఉపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వమ్, పాప క్షపణ కరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వఞ్చ. మనుష్యేషు అపి ఉపచిత పుణ్యాః కేచిత్ జ్ఞాన శక్త్యాదిభిః అధికతరాః దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధ గన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చ ఇన్ద్రాదయః. అతో బ్రహ్మాదిషు అన్యతమః ఏవ ఏకైకస్మిన్ కల్పే పుణ్య విశేషేణ ఏవమ్భూతమ్ ఐశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్ సృష్ట్యాది అపి కరోతి ఇతి జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాది వాక్యమ్ అస్మిన్నేవ ఉపచిత పుణ్య విశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాత్ అతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిత్ అస్తి. ఏవఞ్చ సతి "అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్'' ఇత్యాదయః జీవాత్మనః స్వరూప అభిప్రాయాః భవన్తి. మోక్ష శాస్త్రాణి అపి తత్ స్వరూప తత్ ప్రాప్తి ఉపాయ ఉపదేశ పరాణి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'అన్తః తద్ధర్మోపదేశాత్' - అన్తరాదిత్యే అన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాత్ అన్యః పరమాత్మా ఏవ. కుతః? తద్ధర్మోపదేశాత్. - జీవేషు అసమ్భవమ్

తదతిరిక్తస్య ఏవ పరమాత్మనః ధర్మః అయమ్ అపహతపాప్మత్వాదిః "స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్యః ఉదితః" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే. అపహత పాప్మత్వం హి అపహత కర్మత్వమ్. కర్మవశ్యతా గన్ధత్వరహితమ్ ఇత్యర్థః. కర్మాధీన సుఖ దుఃఖ భాగిత్వేన కర్మవశ్యాః హి జీవాః. అతః అపహతపాప్మత్వం జీవాత్ అన్యస్య పరమాత్మనః ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూప ఉపాధికం, లోక కామేశత్వం సత్య సంకల్పత్వాదికం సర్వ భూతాన్తరాత్మత్వఞ్చ తస్య ఏవ ధర్మః. యథా ఆహ - "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇతి. తథా "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి. "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాది సత్యసంకల్పత్వ పూర్వక సమస్త చిత్ అచిత్ వస్తు సృష్టియోగః, నిరుపాధిక భయాభయ హేతుత్వం, వాఙ్మనస పరిమితి కృత పరిచ్ఛేద రహిత అనవధిక అతిశయ ఆనన్దయోగః ఇత్యాదయః కర్మ సమ్పాద్యాః స్వాభావికాః ధర్మాః జీవస్య న సమ్భవన్తి.

యత్తు - శరీర సమ్బన్ధాత్ న జీవాతిరిక్తః ఇత్యుక్తమ్ - తదసత్, న హి సశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి సత్యసంకల్పస్య ఇచ్ఛయా అపి శరీర సమ్బన్ధ సమ్భవాత్. అథోచ్యేత - శరీరం నామ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి పరిణామరూప భూతసఙ్ఘాతః. తత్ సమ్బన్ధశ్చ అపహతపాప్మనః సత్యసంకల్పస్య పురుషస్య ఇచ్ఛయా న సమ్భవతి,

అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూప అనభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణ ఫలోపభోగాయ అనిచ్ఛతః అపి తత్సమ్బన్ధో అవర్జనీయః ఇతి. స్యాత్ ఏతదేవమ్, యది గుణ త్రయమయః ప్రాకృతో అస్య దేహః స్యాత్. స తు స్వాభిమతః స్వానురూపో అప్రాకృతః ఏవ ఇతి సర్వమ్ ఉపపన్నమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - పరస్యైవ బ్రహ్మణః నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక అనన్త జ్ఞాన ఆనన్దైక స్వరూపతయా సకలేతర విలక్షణస్య స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణాశ్చ సన్తి. తద్వత్ ఏవ స్వాభిమతానురూపైకరూప అచిన్త్య దివ్యాద్భుత నిత్యనిరవద్య నిరతిశయ ఔజ్జ్వల్య సౌన్దర్య సౌగన్ధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాది అనన్త గుణగణ నిధి దివ్యరూపమ్ అపి స్వాభావికమ్ అస్తి. తదేవ ఉపాసక అనుగ్రహేణ తత్తత్ ప్రతిపత్తి అనురూప సంస్థానం కరోతి అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్య ఔదార్య జలనిధిః నిరస్త నిఖిల హేయగన్ధః అపహతపాప్మా పరమాత్మా పరంబ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణః ఇతి.

"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః" ఇత్యాదిషు నిఖిల జగదేక కారణతయా అవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ",

"విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు ఏవంభూతం స్వరూపమ్ ఇతి అవగమ్యతే. "నిర్గుణమ్", "నిరఞ్జనమ్", "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః", "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వా అభివదన్యదాస్తే", "వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్", "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి" ఇత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృత హేయగుణాన్ ప్రాకృత హేయ దేహ సమ్బన్ధం తన్మూల కర్మవశ్యతా సమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి.

తదిదం స్వాభావికమేవ రూపమ్ ఉపాసక అనుగ్రహేణ తత్ ప్రతిపత్తి అనుగుణ ఆకారం దేవ మనుష్యాది సంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయా ఏవ పరమ కారుణికో భగవాన్. తదిదమ్ ఆహ శ్రుతిః "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి. స్మృతిశ్చ- "అజోఽపి సన్ అవ్యయాత్మా భూతానామ్ ఈశ్వరోఽపి సన్, ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మ మాయయా, పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్" ఇతి. సాధవః హి ఉపాసకాః.

తత్ పరిత్రాణమేవ ఉద్దేశ్యమ్. ఆనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః, సఙ్కల్ప మాత్రేణ అపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామ్ ఇతి - ప్రకృతిః - స్వభావః. 'స్వమ్' ఏవ స్వభావమ్. ఆస్థాయ- న సంసారిణాం స్వభావమ్ ఇత్యర్థః. ఆత్మ మాయయా ఇతి - స్వసఙ్కల్ప రూపేణ జ్ఞానేన ఇత్యర్థః. "మాయా వయునం జ్ఞానమ్" ఇతి జ్ఞాన పర్యాయమ్ అపి మాయా శబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- "సమస్తాః శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః, తద్విశ్వరూపస్య వైరూప్యం రూపమన్యత్ హరేర్మహత్, సమస్త శక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర, దేవ తిర్యక్ మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా, జగతామ్ ఉపకారాయ న సా కర్మ నిమిత్తజా" ఇతి. మహాభారతే చ అవతార రూపస్య అపి అప్రాకృతత్వమ్ ఉచ్యతే - "న భూత సఙ్ఘ సంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః" ఇతి. అతః పరస్య ఏవ బ్రహ్మణః ఏవం రూపవత్త్వాదయమ్ అపి తస్యైవ ధర్మః. అతః ఆదిత్య మణ్డల అక్ష్యధికరణ ఆదిత్యాది జీవ వ్యతిరిక్తః పరమాత్మా ఏవ.

22. భేద వ్యపదేశాత్ చ, అన్యః. 1-1-22.

ఆదిత్యాది జీవేభ్యః భేదః వ్యపదిశ్యతే అస్య పరమాత్మనః "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ ఆదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యః శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి", "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో

యమయతి'', ''యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్ యమక్షరం న వేద'', ''యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇతి చ అస్య అపహత పాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య, తేషామ్ అన్తరాత్మత్వేన ఏనం వ్యపదిశతి. అతః సర్వేభ్యో హిరణ్య గర్భాది జీవేభ్యో అన్యః ఏవ పరమాత్మా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అన్తః అధికరణమ్.

8. ఆకాశ అధికరణమ్.

"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మ ఇతి అవగమ్యతే. కిం తత్ జగత్కారణమ్ ఇతి అపేక్షాయాం "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్", "తత్తేజో అసృజత", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "స ఇమాల్లోకానసృజత", "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇతి సాధారణైః శబ్దైః జగత్కారణే నిర్దిష్టే ఈక్షణ విశేషానన్ద విశేష రూప విశేషార్థ స్వభావాత్, ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞాది వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మ ఇతి ఉక్తమ్. ఇదానీమ్ ఆకాశాది విశేష శబ్దైః నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగదైశ్వర్యాది వాదే అపి ఆకాశాది శబ్ద అభిధేయతయా ప్రసిద్ధ చిత్ అచిత్ వస్తునః అర్థాన్తరమ్ ఉక్తలక్షణమ్ ఏవ బ్రహ్మ ఇతి ప్రతిపాద్యతే. "ఆకాశః తల్లిఙ్గాత్" ఇత్యాదినా పాద శేషేణ.

23. ఆకాశః తల్లిఙ్గాత్. 1-1-23.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- "అస్య లోకస్య కా గతిః ఇతి ఆకాశః ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ఆకాశాత్ ఏవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్ ఆకాశః పరాయణమ్"ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిం ప్రసిద్ధాకాశః ఏవ అత్ర ఆకాశ శబ్దేన అభిధీయతే? ఉత ఉక్త లక్షణమ్ ఏవ బ్రహ్మ? ఇతి. కిం ప్రాప్తమ్? ప్రసిద్ధాకాశః ఇతి. కుతః? శబ్దైక సమధిగమ్యే వస్తుని య ఏవ అర్థో వ్యుత్పత్తి సిద్ధః శబ్దేన ప్రతీయతే

స ఏవ గ్రహీతవ్యః. అతః ప్రసిద్ధాకాశః ఏవ చరాచర భూత జాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్. అతః తస్మాత్ అనతిరిక్తం బ్రహ్మ. నను, ఈక్షా పూర్వక సృష్ట్యాదిభిః అచేతనాత్ జీవాత్ చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మ ఇత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్ - అయుక్తం తు తత్. తథా హి - "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తత్ బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తే, కుతః ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాది విశేష అపేక్షాయామ్ "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇత్యాదినా విశేష ప్రతీతేః జగజ్జన్మాది కారణమ్ ఆకాశః ఏవ ఇతి నిశ్చితే సతి, "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు అపి సదాది శబ్దాః సాధారణాకారాః తమేవ విశేషమ్ ఆకాశమ్ అభిదధతి.

"ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు ఆత్మ శబ్దః అపి తత్రైవ వర్తతే. తస్యాపి హి చేతన ఏకాన్తత్వం న సమ్భవతి. యథా మృదాత్మకో ఘటః ఇతి. ఆప్నోతి ఇతి ఆత్మా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామ్ ఆకాశే అపి ఆత్మ శబ్దః వర్తతే. అతః ఏవమ్ ఆకాశః ఏవ కారణం బ్రహ్మ ఇతి నిశ్చితే సతి ఈక్షణాదయః తదనుగుణాః గౌణాః వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణ శబ్దైః ఏవ సదాదిభిః కారణమ్ అభ్యధాయిష్యత ఈక్షణాది అర్థానురోధేన చేతన విశేషః ఏవ కారణమ్ ఇతి నిరచేష్యత. ఆకాశ శబ్దేన తు విశేషః ఏవ నిశ్చితః ఇతి న అర్థస్వాభావ్యాత్ నిర్ణేతవ్యమ్ అస్తి. నను, "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" ఇతి ఆకాశస్య అపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్. సర్వేషామ్ ఏవ

ఆకాశ వాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చ ఇతి అవస్థా ద్వయమ్ అస్తి. తత్ర ఆకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్. స్థూలావస్థా తు కార్యమ్. "ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇతి స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్ స్వయం స్థూలరూపః సంభూతః ఇత్యర్థః. "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇతి సర్వస్య జగతః ఆకాశాదేవ ప్రభవ అప్యయాది శ్రవణాత్ తదేవ హి కారణం బ్రహ్మ ఇతి నిశ్చితమ్, యతః ఏవం ప్రసిద్ధ ఆకాశాత్ అనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవ చ "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్", "ఆకాశో హవై నామరూపయోః నిర్వహితా" ఇత్యేవమాది నిర్దేశః అపి ఉపపన్నతరః. అతః ప్రసిద్ధ ఆకాశాత్ అనతిరిక్తం బ్రహ్మ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'ఆకాశః తల్లిఙ్గాత్'. ఆకాశ శబ్ద అభిధేయః ప్రసిద్ధ ఆకాశాత్ అచేతనాత్ అర్థాన్తరభూతో యథోక్త లక్షణః పరమాత్మా ఏవ. కుతః? 'తల్లిఙ్గాత్' - నిఖిల జగదేక కారణత్వమ్, సర్వస్మాత్ జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమ్ ఇత్యాదీని పరమాత్మ లిఙ్గాని ఉపలభ్యన్తే. నిఖిల కారణత్వం హి అచిత్ వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశ శబ్ద అభిధేయస్య న ఉపపద్యతే, చేతన వస్తునః తత్ కార్యత్వ అసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ చేతనానాం పరమ ప్రాప్యత్వమ్. తత్ చ అచేతనస్య హేయస్య సకల పురుషార్థ విరోధినః న సమ్భవతి. సర్వస్మాత్ జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం సర్వైః కల్యాణ గుణైః సర్వేభ్యః నిరతిశయ ఉత్కర్షః. తదపి అచితః న ఉపపద్యతే.

యదుక్తమ్ జగత్కారణ విశేష ఆకాంక్షాయామ్ ఆకాశ శబ్దేన విశేష సమర్పణాత్ అన్యత్ సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమ్ ఇతి, తదయుక్తమ్, ''సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ఆకాశాత్ ఏవ సముత్పద్యన్తే ఇతి ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తర ప్రాప్తిమ్ అపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ ''సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్'' ఇత్యేవమాదీని ఏవ వాక్యాని. తాని చ యథోదిత ప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి ఇతి తత్ ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ ఆకాశ శబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాత్ ఆకాశ శబ్ద అభిధేయత్వమ్ - 'ఆ కాశతే', 'ఆకాశయతి' చ ఇతి. కిఞ్చ అనేన ఆకాశ శబ్దేన విశేష సమర్పణ క్షమేణాపి చేతనాంశం ప్రతి అసంభావిత కారణ భావమ్ అచేతన విశేషమ్ అభిదధానేన ''తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ'', ''సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ'' ఇత్యాది వాక్య (వి)శేష అవధారిత సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వాది విశిష్ట అపూర్వార్థ ప్రతిపాదన సమర్థ వాక్యార్థ అన్యథా కరణం న ప్రమాణ పదవీమ్ అధిరోహతి. ఏవమ్ అపూర్వ అనన్త విశేషణ విశిష్ట అపూర్వార్థ ప్రతిపాదన సమర్థ అనేక వాక్య గతి సామాన్యం చ ఏకేన అనువాద స్వరూపేణ అన్యథా కర్తుం న శక్యతే.

యత్ తు, ఆత్మ శబ్దః చేతన ఏకాన్తో న భవతి మృదాత్మకో ఘటః ఇత్యాది దర్శనాత్ ఇత్యుక్తమ్ తత్ర ఉచ్యతే - యద్యపి చేతనాత్

అన్యత్ర అపి క్వచిత్ ఆత్మ శబ్దః ప్రయుజ్యతే, తథాపి శరీర ప్రతి సమ్బన్ధిని ఆత్మ శబ్దస్య ప్రయోగ ప్రాచుర్యాత్ ''ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్'', ''ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః'' ఇత్యాదిషు శరీర ప్రతి సమ్బన్ధి చేతనః ఏవ ప్రతీయతే. యథా గోశబ్దస్య అనేకార్థ వాచిత్వే అపి ప్రయోగ ప్రాచుర్యాత్ సాస్నాదిమాన్ ఏవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తర ప్రతీతిస్తు తత్తత్ అసాధారణ నిర్దేశ అపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీర ప్రతి సమ్బన్ధి చేతన అభిధానమేవ ''స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా'' ఇతి, ''సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ''ఇత్యాది తత్తత్ వాక్య విశేషాః ఏవ స్థిరీ కుర్వన్తి. ఏవం వాక్య(వి)శేష అవధారిత అనన్య సాధారణ అనేక అపూర్వార్థ విశిష్టం నిఖిల జగదేక కారణం ''సదేవ సోమ్య'' ఇత్యాది వాక్య సిద్ధం బ్రహ్మ ఏవ ఆకాశ శబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ ''సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని'' ఇత్యాది వాక్యేన నిర్దిశ్యతే ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ఆకాశ అధికరణమ్.

9. ప్రాణ అధికరణమ్.

24. అత ఏవ ప్రాణః. 1-1-24.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే "ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమ్ అన్వాయత్తా" ఇతి ప్రస్తుత్య, "కతమా సా దేవతా ఇతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి, ప్రాణమ్ అభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమ్ అన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్" ఇతి. అత్ర ప్రాణశబ్దః అపి ఆకాశ శబ్దవత్ ప్రసిద్ధ ప్రాణ వ్యతిరిక్తే పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి వర్తతే, తత్ అసాధారణ నిఖిల జగత్ ప్రవేశ నిష్క్రమణాది లిఙ్గాత్ ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిష్టాత్.

అధికా శఙ్కా తు - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీన స్థితి ప్రవృత్త్యాది దర్శనాత్ ప్రసిద్ధః ఏవ ప్రాణః జగత్కారణతయా నిర్దేశమ్ అర్హతి ఇతి. పరిహారస్తు - శిలా కాష్ఠాదిషు చేతన స్వరూపే చ తదభావాత్. - "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి ప్రాణమ్ అభ్యుజ్జిహతే" ఇతి న ఉపపద్యతే ఇతి. అతః ప్రాణయతి సర్వాణి భూతాని ఇతి కృత్వా పరం బ్రహ్మ ఏవ ప్రాణశబ్దేన అభిధీయతే. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ప్రాణాదేః అన్యత్ ఏవ నిఖిల జగదేక కారణమ్ అపహత పాప్మత్వ సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది అనన్త కల్యాణ గుణగణం పరం బ్రహ్మ ఏవ

ఆకాశ ప్రాణాది శబ్ద   అభిధేయమ్   ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ప్రాణాధికరణమ్

10. జ్యోతిః అధికరణమ్.

అతః పరం, జగత్ కారణత్వ వ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయ ఉత్కృష్ట గుణేన జుష్టం జ్యోతిః ఇన్ద్రాది శబ్దైః అర్థాన్తర ప్రసిద్ధైః అపి అభిధీయమానం పరంబ్రహ్మ ఏవ ఇతి అభిధీయతే, ''జ్యోతిః చరణాభిధానాత్'' ఇత్యాదినా.

25. జ్యోతిః, చరణ అభిధానాత్. 1-1-25.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - ''అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషు ఉత్తమేషు లోకేష్విదం వా వ తద్యదిదమ్ అస్మిన్ అన్తః పురుషే జ్యోతిః'' ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమయం జ్యోతిః శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయ దీప్తియుక్తో అర్థః, ప్రసిద్ధమ్ ఆదిత్యాది జ్యోతిః ఏవ కారణభూతం బ్రహ్మ? ఉత సమస్త చిత్ వస్తు జాత విసజాతీయః పరమ కారణ భూతో అమిత భాః సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమః? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః ఇతి. కుతః? ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశే అపి ఆకాశ ప్రాణాదివత్ స్వ వాక్య ఉపాత్త పరమాత్మ వ్యాప్త లిఙ్గ విశేష అదర్శనాత్, పరమపురుష ప్రత్యభిజ్ఞాన అసమ్భవాత్, కౌక్షేయ జ్యోతిషా ఐక్యోపదేశాత్ చ. ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వ వ్యాప్త నిరతిశయ దీప్తి యోగాత్ జగత్కారణం బ్రహ్మ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జ్యోతిః చరణ అభిధానాత్' -

ద్యు సమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయ దీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుషః ఏవ. కుతః? ''పాదోஉస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి'' ఇతి అస్యైవ ద్యు సమ్బన్ధినః చరణత్వేన సర్వ భూత అభిధానాత్. ఏతదుక్తం భవతి - యద్యపి ''అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిః'' ఇత్యస్మిన్ వాక్యే పరమ పురుష అసాధారణ లిఙ్గం న ఉపలభ్యతే, తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యు సమ్బన్ధితయా పరమ పురుషస్య నిర్దేశాత్ ఇదమపి ద్యు సమ్బన్ధి జ్యోతిః సః ఏవ ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఇతి. కౌక్షేయ జ్యోతిష ఐక్యోపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వ అనుసన్ధాన విధిః ఇతి న కశ్చిత్ దోషః. కౌక్షేయ జ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతా స్వయమేవ ఉక్తం - ''అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః'' ఇతి.

26. ఛన్దోஉభిధానాత్ న ఇతిచేత్, న. తథా చేతోஉర్పణ నిగమాత్. తథా హి దర్శనమ్. 1-1-26.

పూర్వస్మిన్ వాక్యే ''గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమ్'' ఇతి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దః అభిధాయ, ''తదేతత్ ఋచాభ్యనూక్తమ్'' ఇతి ఉదాహృతాయాః ''ఏతావానస్య మహిమా'' ఇత్యస్యా ఋచో అపి ఛన్దో విషయత్వాత్ న అత్ర పరమపురుష అభిధానమితి చేత్, తత్ న, 'తథా చేతో అర్పణ నిగమాత్' - న గాయత్రీ శబ్దేన ఛన్దోమాత్రమ్ ఇహ అభిధీయతే, ఛన్దో మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వ అనుపపత్తేః. అపి

తు బ్రహ్మణి ఏవ గాయత్రీ చేతో అర్పణమ్ ఇహ నిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీ సాదృశ్య అనుసన్ధానం ఫలాయ ఉపదిశ్యతే ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ "పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి చతుష్పదో బ్రహ్మణః చతుష్పదయా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిత్ దృశ్యతే. తద్యథా "ఇన్ద్రః శచీపతిః, వలేన పీడితః, దుశ్చ్యవనో వృషా, సమిత్సు సా స హిః" ఇతి. తథా హి అన్యత్రాపి సాదృశ్యాత్ ఛన్దో అభిధాయీ శబ్దః అర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానః దృశ్యతే. యథా సంవర్గ విద్యాయాం "తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే" ఇతి ఆరభ్య "సైషా విరాడన్నాది" ఇతి ఉచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీ శబ్దేన బ్రహ్మ ఏవ అభిధీయతే......

27. భూతాది పాద వ్యపదేశ ఉపపత్తేశ్చ ఏవమ్. 1-1-27.

భూత పృథివీ శరీర హృదయాని నిర్దిశ్య "సైషా చతుష్పదా" ఇతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణి ఏవ గాయత్రీ శబ్ద అభిధేయః ఉపపద్యతే.

28. ఉపదేశ భేదాత్ న ఇతి చేత్, న, ఉభయస్మిన్ అపి అవిరోధాత్. 1-1-28.

పూర్వవాక్యే "త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి దివో అధికరణత్వేన నిర్దేశాత్ ఇహ చ దివః పరః ఇతి అవధిత్వేన నిర్దేశాత్

ఉపదేశస్య భిన్న రూపత్వేన పూర్వ వాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్ న ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఇతి చేత్, తత్ న, ఉభయస్మిన్ అపి ఉపదేశే అర్థ స్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః అవిరోధాత్, యథా 'వృక్షాగ్రే శ్యేనః', 'వృక్షాగ్రాత్ పరతః శ్యేనః' ఇతి. తస్మాత్ పరమ పురుషః ఏవ నిరతిశయ తేజస్కో "దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యతే" ఇతి ప్రతిపాద్యతే. "ఏతావానస్య మహిమా, అతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని, త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమ పురుషస్య "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే" ఇత్యభిహితా ప్రాకృత రూపస్య తేజో అపి అప్రాకృతమ్ ఇతి తద్వృత్తయా సః ఏవ జ్యోతిశ్శబ్ద అభిధేయః ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతి జ్యోతిః అధికరణమ్.

11. ఇంద్ర ప్రాణ అధికరణమ్.

నిరతిశయ దీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్ద అభిధేయం ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిష్టం పరమపురుషః ఏవ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్త అమృతత్వ ప్రాప్తి ఉపాయతయా ఉపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్ర ప్రాణాది శబ్ద అభిధేయః అపి పరమపురుషః ఏవ ఇత్యాహ.....

29. ప్రాణః, తథా అనుగమాత్. 1-1-29.

కౌషీతకీ బ్రాహ్మణే ప్రతర్దన విద్యాయాం "ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిః ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామ ఉపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ" ఇతి ఆరభ్య "వరం వృణీష్వ" ఇతి వక్తారమ్ ఇన్ద్రం ప్రతి "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇతి ప్రతర్దనేన ఉక్తే, "స హోవాచ ప్రాణో అస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయుః అమృతమ్ ఇత్యుపాస్స్వ" ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - కిమయం హితతమ ఉపాసన కర్మతయా ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టో జీవః ఏవ? ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? జీవః ఏవ ఇతి. కుతః? ఇన్ద్ర శబ్దస్య జీవ విశేషే ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్ సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్య అపి తత్రైవ వృత్తేః. అయమ్ ఇన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇత్యుక్తః, "మాముపాస్స్వ" ఇతి స్వాత్మోపాసనం హితతమమ్ ఉపదిదేశ. హితతమశ్చ అమృతత్వ

ప్రాప్తి ఉపాయః ఏవ. జగత్కారణ ఉపాసనస్య ఏవ అమృతత్వ ప్రాప్తి హేతుతా. "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి అవగతా. అతః ప్రసిద్ధ జీవ భావ ఇన్ద్రః ఏవ కారణం బ్రహ్మ, ఇతి ఆశఙ్కాయామ్ అభిధీయతే - 'ప్రాణః తథానుగమాత్' ఇతి. అయమిన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్, అపి తు జీవాత్ అర్థాన్తర భూతం పరంబ్రహ్మ. "స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి ఇన్ద్ర ప్రాణ శబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్య ఆనన్ద అజరామృత శబ్ద సామానాధికరణ్యేన అనుగమో హి తథా సత్యేవ ఉపపద్యతే.

30. న వక్తుః, ఆత్మోపదేశాత్ ఇతిచేత్, అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా హి అస్మిన్. 1-1-30.

యదుక్తమ్ ఇన్ద్ర ప్రాణ శబ్ద నిర్దిష్టస్య "ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి అనేన ఐకార్థ్యాత్ అయం పరం బ్రహ్మ ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే. "మామేవ విజానీహి", "ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయుః అమృతమ్ ఇత్యుపాస్వ" ఇతి వక్తా హి ఇన్ద్రః, "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్" ఇత్యేవమాదినా త్వాష్ట్ర వధాదిభిః ప్రజ్ఞాత జీవ భావస్య స్వాత్మనః ఏవ ఉపాస్యతాం ప్రతర్దనాయ ఉపదిశతి. అతః ఉపక్రమే జీవవిశేషః ఇత్యవగతే సతి "ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇత్యాదిభిః ఉపసంహారః తదనుగుణః ఏవ వర్ణనీయః ఇతి చేత్, పరిహరతి....

'అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా హి అస్మిన్'. - ఆత్మని యః సమ్బన్ధః సో అధ్యాత్మ సమ్బన్ధః. తస్య భూమా - భూయస్త్వమ్ - బహుత్వమ్ ఇత్యర్థః. ఆత్మని ఆధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధ బహుత్వమ్. తత్ చ అస్మిన్ వక్తరి పరమాత్మని ఏవ హి సమ్భవతి "తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః, ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాస్స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేన అచేతన వస్తుజాతమ్ అభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చ అభిధాయ, తస్యాపి ఆధారతయా ప్రకృతమ్ ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద అభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవ "ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి ఉపదిశతి. తదేతత్ చేతనాచేతనాత్మక కృత్స్న వస్తు ఆధారత్వం జీవాత్ అర్థాన్తరభూతే అస్మిన్ పరమాత్మని ఏవ ఉపపద్యతే ఇత్యర్థః.

అథవా, 'అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా హి అస్మిన్' - పరమాత్మా అసాధారణ ధర్మ సమ్బన్ధో అధ్యాత్మ సమ్బన్ధః. తస్య భూమా - బహుత్వం హి అస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే. తథా హి ప్రథమం "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇతి, "మామ్ ఉపాస్వ" ఇతి చ పరమాత్మ అసాధారణ మోక్షసాధన ఉపాసన కర్మత్వం ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టస్య ఇన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి

ఏష ఏవ అసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి'' ఇతి, సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వఞ్చ పరమాత్మ ధర్మః. తథా ''తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా స్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః'' ఇతి సర్వాధారత్వం చ, తస్య ఏవ ధర్మః. తథా ''స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దో అజరో అమృతః'' ఇత్యేతే అపి పరమాత్మనః ఏవ ధర్మాః. ''ఏష లోకాధిపతిః ఏష సర్వేశః'' ఇతి చ పరమాత్మని ఏవ సమ్భవతి. తదేవమ్ అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమ్నో అత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మా ఏవ అత్ర ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః.

కథం తర్హి ప్రజ్ఞాత జీవ భావస్య ఇన్ద్రస్య స్వాత్మనః ఉపాస్యత్వ ఉపదేశః సఙ్గచ్ఛతే? తత్రాహ.....

31. శాస్త్రదృష్ట్యా తు ఉపదేశో వామదేవవత్. 1-1-31.

ప్రజ్ఞాత జీవభావేన ఇన్ద్రేణ ''మామేవ విజానీహి'', ''మాముపాస్వ'' ఇతి ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః స్వాత్మత్వేన ఉపదేశో అయం న ప్రమాణాన్తర ప్రాప్త స్వాత్మా అవలోకన కృతః, అపి తు శాస్త్రేణ స్వాత్మ దృష్టి కృతః. ఏతదుక్తం భవతి - ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'', ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్'', ''అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'', ''య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో

యమయతి'', ''ఏష సర్వ భూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మ శరీరకం పరమాత్మానమ్ అవగమ్య జీవాత్మ వాచినామ్ 'అహం', 'త్వమ్' ఆది శబ్దానామ్ అపి పరమాత్మని ఏవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా ''మామేవ విజానీహి'', ''మాముపాస్వ'' ఇతి స్వాత్మ శరీరకం పరమాత్మానమ్ ఏవ ఉపాస్యత్వేన ఉపదిదేశ ఇతి.

'వామదేవవత్' - యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణః సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, సర్వస్య చ తత్ శరీరత్వమ్, శరీర వాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం 'పశ్యన్ అహమ్' ఇతి స్వాత్మ శరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్ సామానాధికరణ్యేన మను సూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి ''తద్ధైతత్ పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ'', ''అహం కక్షీవాన్ ఋషిః అస్మి విప్ర'' ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః ''సర్వగత్వాత్ అనన్తస్య స ఏవాహమ్ అవస్థితః, మత్తస్సర్వ మహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే'' ఇత్యాది వదతి.

అస్మిన్ ప్రకరణే జీవ వాచిభిః శబ్దైః అచిత్ విశేష అభిధాయిభిః చ ఉపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః అభిధానే కారణం, చోద్య పూర్వకమ్ ఆహ......

32. జీవ ముఖ్యప్రాణ లిఙ్గాత్ న ఇతిచేత్, న, ఉపాసా త్రైవిధ్యాత్ ఆశ్రితత్వాత్ ఇహ తద్యోగాత్. 1-1-32.

"న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్", "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్" ఇత్యాది జీవ లిఙ్గాత్ "యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః", "అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్య ఉత్థాపయతి" ఇతి ముఖ్య ప్రాణ లిఙ్గాత్ చ న అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా ఇతి చేత్, న.

'ఉపాసా త్రైవిధ్యాత్' హేతోః. ఉపాసనా త్రైవిధ్యమ్ ఉపదేష్టుం తత్తత్ శబ్దేన అభిధానమ్. నిఖిల కారణ భూతస్య బ్రహ్మణః స్వరూపేణ అనుసన్ధానమ్, భోక్తృవర్గ శరీరకత్వ అనుసన్ధానమ్, భోగ్య భోగోపకరణ శరీరకత్వ అనుసన్ధానం చ ఇతి త్రివిధమ్ అనుసన్ధానమ్ ఉపదేష్టుమ్ ఇత్యర్థః.

తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేషు అపి ఆశ్రితమ్ - "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు స్వరూప అనుసన్ధానమ్, "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్", "నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్" ఇత్యాదిషు భోక్తృ శరీరతయా, భోగ్య భోగోపకరణ శరీరతయా చ అనుసన్ధానమ్.

ఇహాపి ప్రకరణే త్రివిధమ్ అనుసన్ధానం యుజ్యతే ఏవ ఇత్యర్థః.

ఏతదుక్తం భవతి - యత్ర హిరణ్య గర్భాది జీవ విశేషాణాం ప్రకృత్యాది అచేతన విశేషాణాఞ్చ పరమాత్మ అసాధారణ ధర్మయోగః, తత్ అభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మ వాచి శబ్దైః సామానాధికరణ్యం వా దృశ్యతే. తత్ర పరమాత్మనః తత్తత్ చిత్ అచిత్ విశేష అన్తరాత్మత్వ అనుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్ ఇతి.

అతః అత్ర ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః జీవాత్ అర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా ఏవ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ఇన్ద్ర ప్రాణ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ప్రథమస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

RAMANUJA
GRANDHA
MALA

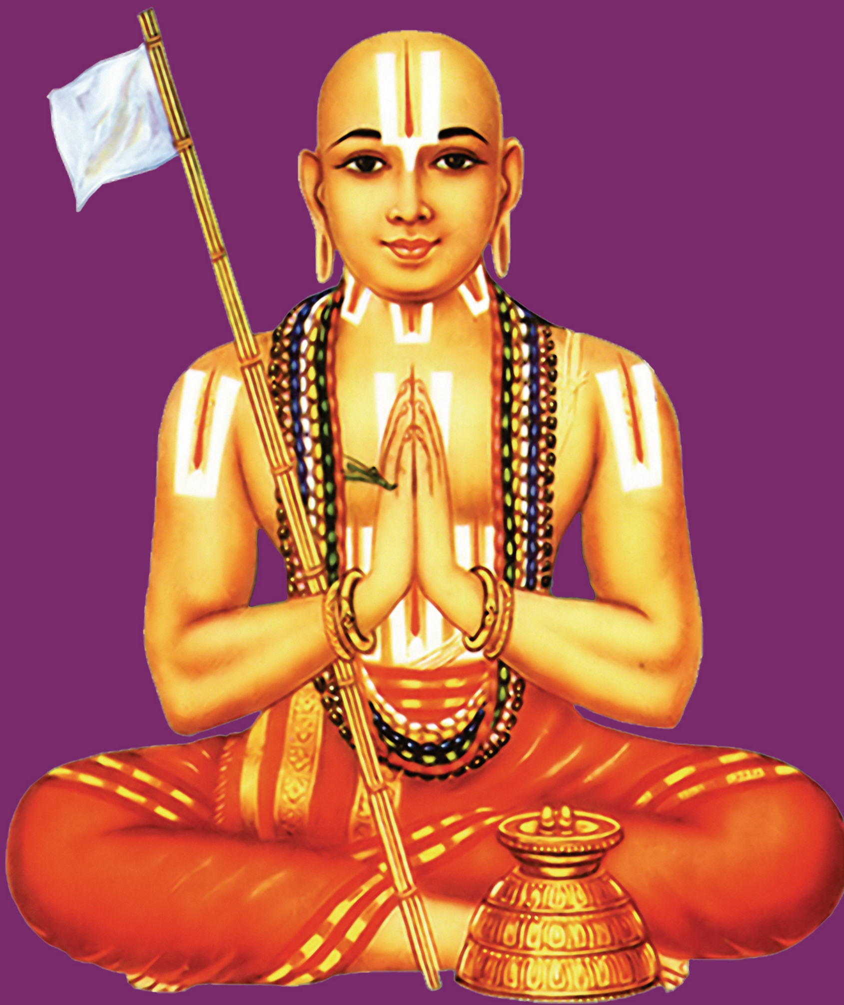
6

శ్రీభాష్యము - I

శ్రీ రామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - I

(ప్రథమ అధ్యాయము)

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవ కైంకర్యంలో

జీయర్ పబ్లికేషన్స్
పోస్ట్ బాక్స్ నెం.16, కాకినాడ.

శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - I

(ప్రథమ అధ్యాయము)

జీయర్ పబ్లికేషన్స్

శ్రీమత్ ఉపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠము

(రిజిష్టర్డు ట్రస్ట్ 327/95 తే 18-8-95ది)

జి.వేమవరం గ్రామం, కోరింగ పోస్టు, తాళ్ళరేవు మండలం,

తూ॥గో॥జిల్లా - 533461. ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064.

శ్రీభాష్యము - I (శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల-6)

ప్రథమ ముద్రణ : మార్చి 2017
ప్రతులు : 1000

ప్రతులకు
శ్రీ జీయర్ స్వామివారి కార్యాలయం
అపరాజిత, డో.నెం. 7-7-41, సిమ్మెంట్ రోడ్, పట్టాభి స్ట్రీట్
రామారావు పేట, కాకినాడ - 533 004. తూ॥గో॥జిల్లా. (ఆం.ప్ర.)
ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064, సెల్ : 98854 38938

ప్రింటర్స్
లిఖిత్ మణిశ్రీ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్స్
సినీమారోడ్, మెజిస్టిక్ వీధి, కాకినాడ.
ఫోన్ : 99891 95586.

ముందు మాట

అలభ్యంగా ఉన్న సాంప్రదాయిక గ్రంథములను పునః ముద్రించి జిజ్ఞాసువులకు అందించడం జీయర్ పబ్లికేషన్సు వారి లక్ష్యం. ఇప్పటికే ముముక్షుప్పడి, తత్త్వత్రయం, శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం, అర్చిరాది, పల్లాండు, కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు గ్రంథములతో పాటుగా భగవద్విషయ కోశాల పది పదులు కూడ ముద్రించి భాగవత లోకానికి సమర్పించడం జరిగింది.

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవాల సందర్భంగా వారి శ్రీకోశాలను, సంస్కృత భాషా పరిజ్ఞానము స్వల్పముగా ఉన్నవారు కూడ తప్పులు లేని అక్షరరాశి గ్రహణ పూర్వక అనుసంధానము చేసుకొనుటకు వీలుగా పదాలను, వాక్యాలను, పేరాలను అవసరమైనట్లు విడదీసి, రామానుజ గ్రంథమాల అను పేరుతో ప్రస్తుతం ప్రకటిస్తున్నాము. అయితే, భాషా పరిజ్ఞానమున్న వారికి త్వర త్వరగా పారాయణ చేయుటలో స్వల్పమైన గతి నిరోధకము తోచవచ్చును. క్షంతవ్యులము.

శ్రీవారి తొమ్మిది రచనలను కూడ ఈ విధముగ అందించాలని ఆశ. అందులో గద్యత్రయం, నిత్య గ్రంథము, వేదార్థ సంగ్రహము, వేదాంత సారము, వేదాంత దీపములను ఇది వరకే సమర్పించాము. ఇపుడు ప్రథమాధ్యాయము కలిగి ఉన్న శ్రీభాష్యము - **I** ను సమర్పిస్తున్నాము. మిగిలిన అధ్యాయములు శ్రీభాష్యము -**II** గా సమర్పించగలము.

వేదముతో సహా భగవద్గీతాదులను, ఇతర స్తోత్రములను కూడ అర్థం తెలియకపోయినా అక్షరరాశిని ఉచ్చరిస్తూ వేలాదిమంది అనుసంధానాన్ని కొనసాగిస్తూ ఉండటం వలననే అవి ఖిలం అయిపోకుండా ఈనాటికీ కూడ కనిపిస్తూ ఉన్నాయి. అర్థం మీద ఆసక్తి ఉన్నవారు క్రమంగా నేర్చుకుంటున్నారు.

అదే పద్ధతిలో భగవద్రామానుజ విరచిత గ్రంథములు కూడ మన వారందరి చేత తరచుగా అనుసంధానము (పారాయణము) చేయబడుతూ ఉండి, తరువాతి తరములకు అందించబడి, తద్వారా ఖిలమయే ప్రమాదం నుండి తప్పించబడాలని మా ఆకాంక్ష. సహస్రాబ్ది సందర్భంగా భగవద్రామానుజుల వారికి ఈ సేవ తప్పక ముఖ వికాసహేతువౌతుందుని మా విశ్వాసము.

- ప్రకాశకులు

జీయర్ పబ్లికేషన్స్ ప్రచురణలు

1 ముముక్షుప్పడి

2 తత్త్వత్రయము

3 శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం

4 అర్చిరాది

5 తిరుప్పల్లాండు

6 కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు

7 భగవద్విషయం పది పదులు

8 రామానుజ గ్రంథమాల – 1 (గద్య త్రయము)

9 రామానుజ గ్రంథమాల – 2 (నిత్య గ్రంథము)

10 రామానుజ గ్రంథమాల – 3 (వేదార్థ సంగ్రహము)

11 రామానుజ గ్రంథమాల – 4 (వేదాంత సారము)

12 రామానుజ గ్రంథమాల – 5 (వేదాంత దీపము)

శ్రీభాష్యమ్

విషయ సూచికా

శ్రీభాష్యమ్

అధికరణ సూచీ

(అధికరణసంఖ్యా-అధికరణమ్ -అధ్యాయ సూచీ- పత్ర సంఖ్యా)

చతుర్థాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

విజ్ఞాపనము

భగవద్రామానుజుల వారు అనుగ్రహించిన గ్రంథములన్నిటిలోను మిక్కిలి ప్రసిద్ధిని పొంది, విదేశీయుల చేత కూడ అనుసంధించబడిన దివ్య శ్రీ కోశమే 'శ్రీభాష్యం'. 'శారీరక మీమాంసా భాష్యం' అనే పేరుతో వేదాన్త వాక్యముల సమన్వయ రూపంగా మలచబడిన ఈ గ్రంథానికి సరస్వతీదేవి మిక్కిలి మురిసి 'శ్రీభాష్యం' అనే నామధేయంతో సంభావించినదని ఐతిహ్యం.

వ్యాసుల వారి ఉత్తర మీమాంసా శాస్త్రానికి (బ్రహ్మ సూత్రాలకు) విపులమైన భాష్యాన్ని (వ్యాఖ్యానాన్ని) ఈ కోశముగా అవతరింపచేసిన తరువాతే రామానుజుల వారికి, తాము యామున మునుల చరమ శరీరం వద్ద చేసిన ప్రతిజ్ఞను నెరవేర్చినట్లు సంతృప్తి కలిగినదట.

శ్రీకాంచీ ప్రతివాది భయంకర అణ్ణంగరాచార్య స్వామి వారి పర్యవేక్షణలో శ్రీ యాదవాద్ర్యభిజన అక్కారక్కని సంపత్కుమారాచార్య స్వామివారిచే పరిష్కరించబడి, 1970 వ సంవత్సరములో సదాచార్య సూక్తిమాలా ఆఫీస్, శ్రీరంగం వారి ద్వారా ప్రకటింపబడిన ప్రతి, ప్రస్తుత శ్రీభాష్య ముద్రణకి ఆధారంగా స్వీకరించబడినది. ప్రథమాధ్యాయం ఒక భాగంగాను, ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ అధ్యాయములు మరొక భాగంగాను - మొత్తం రెండు భాగాలుగా - శ్రీభాష్యము-**I**, శ్రీభాష్యము-**II** అనే నామధేయాలతో ప్రకటించబడుతోంది.

పఠన పాఠనములకు అనుకూలంగా ఉండాలని విపులముగా అధికరణ సూచిని, ప్రమాణ ఆకర సూచిని, అకారానుక్రమణికలో తిరిగి అధికరణసూచిని, సూత్రముల సూచిని కూడ ముద్రించడం జరిగింది.

భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములు కోరుతూ

ప్రకాశకులు

శ్రీమదష్టాక్షరీ క్షేత్ర నిలయం కరుణానిధిమ్।
శ్రీమద్వైకుణ్ఠనారాయణం సదాసముపాశ్రయే॥

శ్రీ వైకుంఠ నారాయణులు

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామివారి ఆరాధ్య దైవం

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః

1. జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

శ్లో. అఖిల భువన జన్మస్థేమ భంగాది లీలే
వినత వివిధ భూతవ్రాత రక్షైక దీక్షే ।
శ్రుతి శిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే
భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తి రూపా ॥

శ్లో. పారాశర్య వచస్సుధామ్
ఉపనిషత్ దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతామ్
సంసారాగ్ని విదీపన
వ్యపగత ప్రాణాత్మ సంజీవనీమ్ ।
పూర్వాచార్య సురక్షితాం
బహుమతి వ్యాఘాత దూర స్థితామ్
ఆనీతాం తు నిజాక్షరైః
సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్ ॥

భగవత్ బోధాయన కృతాం, విస్తీర్ణాం, బ్రహ్మసూత్ర వృత్తిం పూర్వాచార్యాః సంచిక్షిపుః, తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే.

1. **ఓమ్ అథాతో బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా. 1-1-1.**

అత్రాయం 'అథ' శబ్దః ఆనన్తర్యే భవతి.

అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతు భావే.

అధీత సాంగ సశిరస్క వేదస్య అధిగత అల్పాస్థిర ఫల కేవల కర్మ జ్ఞానతయా సంజాత మోక్షాభిలాషస్య అనన్త స్థిర ఫల బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా హి అనన్తర భావినీ.

బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా.

బ్రహ్మణః ఇతి కర్మణి షష్ఠీ, "కర్తృ కర్మణోః కృతి" ఇతి విశేష విధానాత్.

యద్యపి సంబంధ సామాన్య పరిగ్రహే అపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వ సిద్ధిః.......

.... తథా అపి ఆక్షేపతః ప్రాప్తాత్ ఆభిధానికస్య ఏవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణి షష్ఠీ గృహ్యతే.

న చ "ప్రతిపద విధానా (చ) షష్ఠీ న సమస్యతే" ఇతి కర్మణి షష్ఠ్యాః సమాస నిషేధః శఙ్కనీయః, "కృద్యోగా చ షష్ఠీ

సమస్యతే'' ఇతి ప్రతిప్రసవ సద్భావాత్.

బ్రహ్మ శబ్దేన చ స్వభావతః నిరస్త నిఖిల దోషః అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణః పురుషోత్తమః అభిధీయతే.

సర్వత్ర బృహత్త్వ గుణయోగేన హి బ్రహ్మ శబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ. యత్ర అనవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః. స చ సర్వేశ్వరః ఏవ. అతః బ్రహ్మ శబ్దః తత్రైవ ముఖ్య వృత్తః.

తస్మాత్ అన్యత్ర తద్గుణ లేశ యోగాత్ ఔపచారికః, అనేకార్థ కల్పనా యోగాత్, 'భగవత్' శబ్దవత్.

తాపత్రయాతురైః అమృతత్వాయ సః ఏవ జిజ్ఞాస్యః, అతః సర్వేశ్వరః ఏవ జిజ్ఞాసా కర్మభూతం బ్రహ్మ.

జ్ఞాతుమ్ ఇచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయాః ఇష్యమాణ ప్రధానత్వాత్ ఇష్యమాణం జ్ఞానం ఇహ విధీయతే.

మీమాంసా పూర్వభాగ జ్ఞాతస్య కర్మణః అల్ప అస్థిర ఫలత్వాత్, ఉపరితన భాగ అవసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య అనన్త అక్షయ ఫలత్వాత్ చ పూర్వ వృత్తాత్ కర్మజ్ఞానాత్ అనన్తరం తత ఏవ హేతోః 'బ్రహ్మ' జ్ఞాతవ్యం ఇతి ఉక్తం భవతి.

తదాహ వృత్తికారః - ''వృత్తాత్ కర్మాధిగమాత్ అనన్తరం బ్రహ్మ

వివిదిషా" ఇతి.

వక్ష్యతి చ కర్మ బ్రహ్మ మీమాంసయోః ఐకశాస్త్ర్యం. "సంహితమేతత్ శారీరకం జైమినీ యేన షోడశ లక్షణేన ఇతి శాస్త్రైకత్వ సిద్ధిః" ఇతి.

అతః ప్రతిపిపాదయిషిత అర్థభేదేన షట్క భేదవత్ అధ్యాయ భేదవత్ చ పూర్వోత్తర మీమాంసయోః భేదః.

మీమాంసా శాస్త్రం "అథాతో ధర్మ జిజ్ఞాసా" ఇతి ఆరభ్య "అనావృత్తి శ్శబ్దాత్ అనావృత్తి శ్శబ్దాత్" ఇత్యేవమన్తం సంగతి విశేషేణ విశిష్ట క్రమమ్.

తథాహి, ప్రథమం తావత్ "స్వాధ్యాయో అధ్యేతవ్యః" ఇతి అధ్యయనేన ఏవ స్వాధ్యాయ శబ్ద వాచ్య వేదాఖ్య అక్షర రాశేః గ్రహణం విధీయతే.

తత్ చ అధ్యయనం కిం రూపం? కథం చ కర్తవ్యం? ఇతి అపేక్షాయాం "అష్ట వర్షం బ్రాహ్మణం ఉపనయీత, తమధ్యాపయేత్" ఇత్యనేన "శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి, యుక్తః ఛందాంస్యధీయీత మాసాన్ విప్రో అర్ధ పంచమాన్" ఇత్యాది వ్రత నియమ విశేష ఉపదేశైశ్చ అపేక్షితాని విధీయన్తే.

ఏవం సత్సంతాన ప్రసూత సదాచార నిష్ఠ ఆత్మగుణోపేత

వేదవిదాచార్య ఉపనీతస్య వ్రత నియమ విశేష యుక్తస్య ఆచార్య ఉచ్చారణ అనూచ్చారణ రూపం అక్షర రాశి గ్రహణ ఫలం అధ్యయనమ్ ఇతి అవగమ్యతే.

అధ్యయనం చ స్వాధ్యాయ సంస్కారః, "స్వాధ్యాయో అధ్యేతవ్యః" ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వ అవగమాత్.

సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తర యోగ్యతా కరణమ్.

సంస్కార్యత్వం చ స్వాధ్యాయస్య యుక్తం, ధర్మార్థ కామ మోక్ష రూప పురుషార్థ చతుష్టయ తత్సాధన అవబోధిత్వాత్ జపాదినా స్వరూపేణ అపి తత్ సాధనత్వాత్ చ.

ఏవం అధ్యయన విధి మంత్రవత్ నియమవత్ అక్షర రాశి గ్రహణ మాత్రే పర్యవస్యతి. అధ్యయన గృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావతః ఏవ ప్రయోజనవత్ అర్థావబోధిత్వ దర్శనాత్ గృహీతాత్ స్వాధ్యాయాత్ అవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతః అర్థాన్ ఆపాతతః దృష్ట్వా తత్ స్వరూప ప్రకార విశేష నిర్ణయ ఫల వేద వాక్య విచార రూప మీమాంసా శ్రవణే అధీతవేదః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే.

తత్ర కర్మవిధి స్వరూపే నిరూపితే కర్మణాం అల్ప అస్థిర ఫలత్వం దృష్ట్వా అధ్యయన గృహీత స్వాధ్యాయైకదేశ ఉపనిషత్ వాక్యేషు చ అమృతత్వ రూప అనంత స్థిర ఫల ఆపాత ప్రతీతేః

తన్నిర్ణయ ఫల వేదాన్త వాక్య విచార రూప శారీరక మీమాంసాయాం అధికరోతి.

తథా చ వేదాంత వాక్యాని కేవల కర్మఫలస్య క్షయిత్వం, బ్రహ్మజ్ఞానస్య చ అక్షయ ఫలత్వం దర్శయన్తి. ''తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే'', ''అన్తవదేవాస్య తద్భవతి'', ''నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే'', ''ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః'', ''పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మ నిష్ఠం, తస్మై స విద్వాన్ ఉపసన్నాయ సమ్యక్ ప్రశాన్త చిత్తాయ శమాన్వితాయ, యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మ విద్యామ్'', ''బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్'', ''న పునః మృత్యవే తదేకం పశ్యతి'', ''న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి'', ''సస్వరాట్ భవతి'', ''తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే'', ''పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతి'' ఇత్యాదీని.

నను చ, సాంగవేదాధ్యయనాత్ ఏవ కర్మణాం స్వర్గాది ఫలత్వం, స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్య అమృతత్వ ఫలత్వం చ జ్ఞాయతే ఏవ, అనన్తరం ముముక్షుః బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాయామ్ ఏవ ప్రవర్తతాం, కిమర్థా ధర్మ విచార అపేక్షా ?.........

...... ఏవం తర్హి, శారీరక మీమాంసాయామ్ అపి న ప్రవర్తతామ్, సాంగాధ్యయనాత్ ఏవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్ ....

.... సత్యమ్. ఆపాత ప్రతీతిః విద్యతే ఏవ. తథాఽపి, న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్య అర్థ నిశ్చాయకత్వాత్ ఆపాత ప్రతీతోఽపి అర్థః సంశయ విపర్యయౌ నాతివర్తతే, అతః తన్నిర్ణయాయ వేదాన్త వాక్య విచారః కర్తవ్యః ఇతిచేత్......

.... తథా ఏవ ధర్మ విచారః అపి కర్తవ్యః ఇతి పశ్యతు భవాన్.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

లఘు పూర్వ పక్షః.

నను చ, బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా యదేవ నియమేన అపేక్షతే, తదేవ పూర్వ వృత్తం వక్తవ్యమ్......

.... న ధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాయాః, అధీత వేదాంతస్య అనధిగత కర్మణోఽపి వేదాంత వాక్యార్థ విచార ఉపపత్తేః.

కర్మాంగ ఆశ్రయాణి ఉద్గీథాది ఉపాసనాని అత్రైవ చిన్త్యన్తే. తత్ అనధిగత కర్మణః న శక్యం కర్తుమితి చేత్.......

......అనభిజ్ఞో భవాన్, శారీరక శాస్త్ర విజ్ఞానస్య.

అస్మిన్ శాస్త్రే అనాది అవిద్యాకృత వివిధ భేద దర్శన నిమిత్త జన్మ జరా మరణాది సాంసారిక దుఃఖ సాగర నిమగ్నస్య నిఖిల దుఃఖమూల మిథ్యాజ్ఞాన నిబర్హణాయ ఆత్మైకత్వ విజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్. అస్య హి భేదావలమ్బి కర్మ జ్ఞానం క్వ ఉపయుజ్యతే? ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ.

ఉద్గీథాది విచారస్తు కర్మశేషభూతః ఏవ జ్ఞాన రూపత్వ అవిశేషాత్ ఇహ ఏవ క్రియతే. స తు న సాక్షాత్ సంగతః.

అతః యత్ ప్రధానం శాస్త్రం తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యమ్.......

..........బాధమ్. తదపేక్షితంచ కర్మ విజ్ఞానమేవ, కర్మ సముచ్చితాత్ జ్ఞానాత్ అపవర్గ శ్రుతేః. వక్ష్యతి చ "సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాది శ్రుతేః అశ్వవత్" ఇతి. అపేక్షితే చ కర్మణి అజ్ఞాతే కేన సముచ్చయః? కేన న? ఇతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుమ్. అతః తదేవ పూర్వవృత్తం.

నైతద్యుక్తం, సకల విశేష ప్రత్యనీక చిన్మాత్ర బ్రహ్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ అవిద్యా నివృత్తేః. అవిద్యా నివృత్తిరేవ హి మోక్షః.

వర్ణాశ్రమ విశేష సాధ్య సాధన ఇతికర్తవ్యతాది అనన్త వికల్పాస్పదం కర్మ, సకల భేద దర్శన నివృత్తి రూప అజ్ఞాన నివృత్తేః కథమివ సాధనం భవేత్?

శ్రుతయశ్చ కర్మణాం అనిత్య ఫలత్వేన మోక్ష విరోధిత్వం, జ్ఞానస్య ఏవ మోక్ష సాధనత్వం చ దర్శయన్తి. "అన్తవదేవాస్య తద్భవతి", "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే", "బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరం", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "తమేవ విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి" ఇత్యాద్యాః.

యదపి చ ఇదముక్తం యజ్ఞాది కర్మాపేక్షా విద్యా ఇతి, తద్వస్తు విరోధాత్, శ్రుతి అక్షర పర్యాలోచనయా చ అన్తఃకరణ నైర్మల్య ద్వారేణ వివిదిషా ఉత్పత్తౌ ఉపయుజ్యతే, న ఫలోత్పత్తౌ, "వివిదిషన్తి" ఇతి శ్రవణాత్.

వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామ్ ఏవ

అన్తరఙ్గ ఉపాయతాం శ్రుతిః ఏవ ఆహ - "శాన్తో దాన్త ఉపరతః తితిక్షుః సమాహితో భూత్వా ఆత్మన్యేవ ఆత్మానం పశ్యేత్" ఇతి.

తదేవం జన్మాన్తర శత అనుష్ఠిత అనభిసంహిత ఫల విశేష కర్మ మృదిత కషాయస్య వివిదిషా ఉత్పత్తౌ సత్యాం - "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం", "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ", "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతమ్", "అయమాత్మా బ్రహ్మ", "తత్త్వమసి" ఇత్యాది వాక్య జన్య జ్ఞానాత్ అవిద్యా నివర్తతే.

వాక్యార్థ జ్ఞాన ఉపయోగీని చ శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాని.

శ్రవణం నామ వేదాన్త వాక్యాని ఆత్మైకత్వ విద్యా ప్రతిపాదకాని ఇతి తత్త్వదర్శినః ఆచార్యాత్ న్యాయ యుక్తార్థ గ్రహణమ్.

ఏవం ఆచార్య ఉపదిష్టస్య అర్థస్య స్వాత్మని ఏవమేవ యుక్తమ్ ఇతి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననమ్.

ఏతద్విరోధి అనాది భేద వాసనా నిరసనాయ అస్యైవ అర్థస్య అనవరత భావనా నిదిధ్యాసనమ్.

శ్రవణాదిభిః నిరస్త సమస్త భేద వాసనస్య వాక్యార్థ జ్ఞానం అవిద్యాం నివర్తయతి ఇతి ఏవం రూపస్య శ్రవణస్య అవశ్య అపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యమ్.

తత్ చ, నిత్యానిత్యవస్తు వివేకః, శమదమాది సాధన సంపత్,

ఇహాముత్ర ఫలభోగ విరాగః, ముముక్షుత్వం చ ఇత్యేతత్ సాధన చతుష్టయమ్.

అనేన వినా జిజ్ఞాసా అనుపపత్తేః, అర్థ స్వభావాత్ ఏవ ఇదమేవ పూర్వవృత్తమ్ ఇతి జ్ఞాయతే.

ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మ స్వరూప ఆచ్ఛాదక అవిద్యా మూలం అపారమార్థికం భేదదర్శనం ఏవ బంధ మూలమ్. బంధశ్చ అపారమార్థికః. స చ సమూలః అపారమార్థికత్వాత్ ఏవ జ్ఞానేన ఏవ నివర్త్యతే.

నివర్తకం చ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాది వాక్య జన్యమ్. తస్యైతస్య వాక్య జన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యే వా కర్మణాం న ఉపయోగః. వివిదిషాయామ్ ఏవ తు కర్మణాం ఉపయోగః.

స చ పాపమూల రజస్తమో నిబర్హణ ద్వారేణ సత్త్వ వివృద్ధ్యా భవతి ఇతి ఇమం ఉపయోగం అభిప్రేత్య "బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి" ఇత్యుక్తమ్ ఇతి.

అతః కర్మజ్ఞానస్య అనుపయోగాత్ ఉక్తమేవ సాధన చతుష్టయం పూర్వ వృత్తమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ

లఘు పూర్వ పక్షః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

లఘు సిద్ధాన్తః.

అత్ర ఉచ్యతే -

యదుక్తం అవిద్యా నివృత్తిః ఏవ మోక్షః, సా చ బ్రహ్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ భవతి ఇతి, తత్ అభ్యుపగమ్యతే.

అవిద్యా నివృత్తయే వేదాన్త వాక్యైః విధిత్సితం జ్ఞానం కిమ్ రూపం? ఇతి వివేచనీయమ్.....

...........కిం వాక్యాత్ వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రమ్? ఉత తన్మూలం ఉపాసనాత్మకం జ్ఞానం? ఇతి.

న తావత్ వాక్య జన్యం జ్ఞానమ్ - తస్య విధానం అన్తరేణాపి వాక్యాత్ ఏవ సిద్ధేః - తావన్మాత్రేణ అవిద్యా నివృత్తి అనుపలబ్ధేః చ.

న చ వాచ్యం - భేద వాసనాయాం అనిరస్తాయాం వాక్యం, అవిద్యా నివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి - జాతేऽపి సర్వస్య సహసా ఏవ భేద జ్ఞాన అనివృత్తిః న దోషాయ.....

.... చంద్రైకత్వ జ్ఞాతే అపి, ద్వి చంద్ర జ్ఞాన అనివృత్తివత్, అనివృత్తమపి ఛిన్న మూలత్వేన న బంధాయ భవతి ఇతి......

.......సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞాన అనుత్పత్తి అనుపపత్తేః,

సత్యాం అపి విపరీత వాసనాయాం ఆప్తోపదేశ లింగాదిభిః బాధక జ్ఞాన ఉత్పత్తి దర్శనాత్.

సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాది వాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానం అనువర్తతే ఇతి భవతా న శక్యతే వక్తుమ్.....

.........భేద జ్ఞాన సామగ్ర్యాః అపి వాసనాయాః మిథ్యారూపత్వేన, జ్ఞానోత్పత్త్యా ఏవ నివృత్తత్వాత్.

జ్ఞానోత్పత్తౌ అపి మిథ్యారూపాయాః తస్యాః అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తర అభావాత్ కదాచిత్ అపి న అస్యాః వాసనాయాః నివృత్తిః.

వాసనాకార్యం భేద జ్ఞానం ఛిన్నమూలం అథ చ అనువర్తతే ఇతి బాలిశ భాషితమ్.

ద్విచంద్ర జ్ఞానాదౌ తు బాధక సన్నిధౌ అపి మిథ్యా జ్ఞాన హేతోః పరమార్థ తిమిరాది దోషస్య జ్ఞాన బాధ్యత్వ అభావేన అనివృత్తత్వాత్ మిథ్యా జ్ఞాన అనివృత్తిః అవిరుద్ధా. ప్రబల ప్రమాణ బాధితత్వేన భయాది కార్యం తు నివర్తతే.

అపి చ, భేదవాసనా నిరసన ద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిం అభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిత్ అపి జ్ఞానోత్పత్తిః న సేత్స్యతి - భేద వాసనాయాః అనాదికాల ఉపచితత్వేన అపరిమితత్వాత్, తద్విరోధి భావనాయాః చ అల్పత్వాత్, అనయా తత్ నిరసన అనుపపత్తేః.

అతః వాక్యార్థ జ్ఞానాత్ అన్యత్ ఏవ ధ్యానోపాసనాది శబ్ద వాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్త వాక్యైః విధిత్సితమ్.

తథాచ శ్రుతయః - "విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత", "అనువిద్య విజానాతి", "ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ", "నిచాయ్య తం మృత్యు ముఖాత్ ప్రముచ్యతే", "ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీత", "ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యేవమాద్యాః.

అత్ర 'నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇత్యాదినా ఐకార్థ్యాత్ 'అనువిద్య విజానాతి', 'విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత', ఇత్యేవమాదిభిః వాక్యార్థ జ్ఞానం ధ్యాన ఉపకారకత్వాత్ - అనువిద్య విజ్ఞాయ ఇతి అనూద్య, ప్రజ్ఞాం కుర్వీత, విజానాతి ఇతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోతవ్యః ఇతి చ అనువాదః.......

.........స్వాధ్యాయస్య అర్థ పరత్వేన అధీత వేదః పురుషః ప్రయోజనవత్ అర్థావబోధిత్వ దర్శనాత్ తత్ నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తతే ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్.

శ్రవణ ప్రతిష్ఠార్థత్వాత్ మననస్య మన్తవ్యః ఇతి చ అనువాదః. తస్మాత్ ధ్యానమేవ విధీయతే. వక్ష్యతి చ "ఆవృత్తిః అసకృత్ ఉపదేశాత్" ఇతి.

తదిదం అపవర్గ ఉపాయతయా విధిత్సితం వేదనం ఉపాసనం ఇతి అవగమ్యతే, విద్యుపాస్యోః వ్యతికరేణ ఉపక్రమ ఉపసంహార దర్శనాత్........

......."మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇత్యత్ర "భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద", "న సవేద అకృత్స్నోహ్యేషః, ఆత్మే త్యేవోపాసీత", "యస్తద్వేద యత్సవేద సమయా ఏతదుక్తః" ఇత్యత్ర "అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాం ఉపాస్సే" - ఇతి.

ధ్యానం చ తైలధారావత్ అవిచ్ఛిన్న స్మృతి సన్తాన రూపమ్, "ధ్రువా స్మృతిః స్మృతిలమ్భే సర్వ గ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః" ఇతి ధ్రువాయాః స్మృతేః అపవర్గ ఉపాయత్వ శ్రవణాత్.

సా చ స్మృతిః దర్శన సమానాకారా, "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వ సంశయాః, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్.

ఏవం చ సతి, "ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శన సమానాకారతా విధీయతే. భవతి చ స్మృతేః భావనా ప్రకర్షాత్ దర్శన రూపతా.

వాక్య కారేణ ఏతత్ సర్వం ప్రపంచితమ్ - "వేదనం

ఉపాసనం స్యాత్ తద్విషయే శ్రవణాత్'' ఇతి సర్వాసు ఉపనిషత్సు మోక్ష సాధనతయా విహితం వేదనం 'ఉపాసనం' ఇత్యుక్తం.

''సకృత్ ప్రత్యయం కుర్యాత్ శబ్దార్థస్య కృతత్వాత్ ప్రయాజాదివత్'' ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ''సిద్ధం తు ఉపాసన శబ్దాత్'' ఇతి వేదనం అసకృత్ ఆవృత్తం మోక్ష సాధనమితి నిర్ణీతమ్.

''ఉపాసనం స్యాత్ ధ్రువానుస్మృతిః దర్శనాత్ నిర్వచనాత్ చ'' ఇతి తస్యైవ వేదనస్య ఉపాసన రూపస్య అసకృత్ ఆవృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వం ఉపవర్ణితమ్, సేయం స్మృతిః దర్శన రూపా ప్రతిపాదితా. దర్శన రూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః.

ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నాం, అపవర్గ సాధన భూతాం స్మృతిం విశినష్టి - ''నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వాం'' ఇతి.

అనేన కేవల శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానాం ఆత్మ ప్రాప్తి అనుపాయత్వం ఉక్త్వా 'యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్యః' ఇత్యుక్తమ్.

ప్రియతమః ఏవ హి వరణీయో భవతి. యస్య అయం నిరతిశయ ప్రియః సః ఏవ అస్య ప్రియతమః భవతి.

యథా అయం ప్రియతమః ఆత్మానం ప్రాప్నోతి, తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతతే - ఇతి భగవతా ఏవ ఉక్తమ్ - "తేషాం సతత యుక్తానాం భజతాం ప్రీతి పూర్వకమ్, దదామి బుద్ధి యోగం తం యేన మాముపయాన్తితే" ఇతి, "ప్రియోహి జ్ఞానినోత్యర్థం అహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి చ.

అతః సాక్షాత్కార రూపా స్మృతిః స్మర్యమాణా అత్యర్థ ప్రియత్వేన స్వయమపి అత్యర్థ ప్రియా యస్య సః ఏవ పరేణ ఆత్మనా వరణీయో భవతి ఇతి తేనైవ లభ్యతే పరః ఆత్మా ఇత్యుక్తం భవతి.

ఏవం రూపా ధ్రువానుస్మృతిః ఏవ భక్తి శబ్దేన అభిధీయతే. ఉపాసన పర్యాయత్వాత్ భక్తి శబ్దస్య. అతః ఏవ శ్రుతి స్మృతిభిః ఏవం అభిధీయతే.......

"తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి", "తమేవ విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే", "నాహం వేదైః న తపసా న దానేన న చేజ్యయా, శక్య ఏవం విధో ద్రష్టుం, దృష్టవానసి మాం యథా", "భక్త్యాత్వనన్యయా శక్యః అహమేవం విధోఽర్జున, జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తప", "పురుషః సపరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా" ఇతి.

ఏవం రూపాయాః ధ్రువానుస్మృతేః సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణి ఇతి "యజ్ఞాది శ్రుతేః అశ్వవత్" ఇతి అభిధాస్యతే.

యద్యపి వివిదిషన్తి ఇతి యజ్ఞాదయః వివిదిషా ఉత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే, తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్య అహరహః అనుష్ఠీయమానస్య అభ్యాస ఆధేయ అతిశయస్య ఆప్రయాణాత్ అనువర్తమానస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనత్వాత్ తదుత్పత్తయే సర్వాణి ఆశ్రమ కర్మాణి యావజ్జీవం అనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతిచ - "ఆ ప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్", "అగ్నిహోత్రాది తు తత్ కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్", "సహకారిత్వేన చ"...... ఇత్యాదిషు.

వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేః వివేక ఆదిభ్యః ఏవ నిష్పత్తిమ్ ఆహ "తల్లబ్ధిః వివేక విమోక అభ్యాస క్రియా కళ్యాణ అనవసాద అనుద్ధర్షేభ్యః సంభవాత్ నిర్వచనాత్ చ" ఇతి. వివేకాదీనాం స్వరూపం చ ఆహ "జాత్యాశ్రయ నిమిత్త అదుష్టాత్ అన్నాత్ కాయ శుద్ధిః వివేకః" ఇతి. అత్ర నిర్వచనమ్ "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధృవాస్మృతిః" ఇతి. "విమోకః కామ అనభిష్వఙ్గః"ఇతి, "శాన్త ఉపాసీత" ఇతి నిర్వచనమ్. "ఆరమ్భణ సంశీలనం పునః పునః అభ్యాసః" ఇతి నిర్వచనం చ స్మార్తమ్ ఉదాహృతం భాష్యకారేణ "సదా తద్భావ భావితః" ఇతి. "పఞ్చ మహా యజ్ఞాది అనుష్ఠానం శక్తితః క్రియా" ఇతి నిర్వచనం "క్రియావాన్ ఏష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః", "తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇతి చ. "సత్య ఆర్జవ దయా దాన అహింసా అనభిద్యాః కళ్యాణాని" ఇతి

నిర్వచనం "సత్యేన లభ్యః", "తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోకః" ఇత్యాది. "దేశకాల వైగుణ్యాత్ శోకవస్త్వాది అనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమ్ అభాస్వరత్వం మనసో అవసాదః" ఇతి. తత్ విపర్యయో అనవసాదః. నిర్వచనమ్ "నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యః" ఇతి. "తద్విపర్యయజా తుష్టిః ఉద్ధర్షః" ఇతి. తద్విపర్యయః అనుద్ధర్షః. అతి సన్తోషశ్చ విరోధీ ఇత్యర్థః. నిర్వచనమ్ అపి "శాన్తో దాన్తః" ఇతి.

ఏవం నియమ యుక్తస్య ఆశ్రమ విహిత కర్మానుష్ఠానేన ఏవ విద్యా నిష్పత్తిః ఇత్యుక్తం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరమ్ "విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదో భయం సహ, అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయా అమృత మశ్నుతే" ఇతి. అత్ర అవిద్యా శబ్ద అభిహితం వర్ణాశ్రమ విహితం కర్మ. అవిద్యయా - కర్మణా, మృత్యుమ్ - జ్ఞానోత్పత్తి విరోధి ప్రాచీనం కర్మ, తీర్త్వా - అపోహ్య, విద్యయా - జ్ఞానేన, అమృతమ్ - బ్రహ్మ, అశ్నుతే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః. మృత్యు తరణ ఉపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరత్ విహితం కర్మ ఏవ.

యథోక్తమ్ -"ఇయాజ సో అపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞాన వ్యపాశ్రయః, బ్రహ్మవిద్యామ్ అధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమ్ అవిద్యయా" ఇతి. జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్య పాప రూపమ్. బ్రహ్మజ్ఞాన ఉత్పత్తి(ని) విరోధిత్వేన అనిష్ట ఫలతయా ఉభయోః అపి

పాప శబ్ద అభిధేయత్వమ్. అస్య చ జ్ఞాన విరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తి హేతుభూత శుద్ధ సత్త్వ విరోధి రజస్తమో వివృద్ధి ద్వారేణ. పాపస్య చ జ్ఞానోదయ విరోధిత్వం "ఏష ఏవ అసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి" ఇతి శ్రుత్యా అవగమ్యతే. రజస్తమసోః యథార్థ జ్ఞాన ఆవరణత్వం, సత్త్వస్య చ యథార్థ జ్ఞాన హేతుత్వం భగవతా ఏవ ప్రతిపాదితమ్ - "సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమ్" ఇత్యాదినా. అతశ్చ జ్ఞాన ఉత్పత్తయే పాపం కర్మ నిరసనీయమ్, తన్నిరసనఞ్చ అనభిసంహిత ఫలేన అనుష్ఠితేన (ధర్మేణ) కర్మణా - తథా చ శ్రుతిః "ధర్మేణ పాపమ్ అపనుదతి" ఇతి.

తదేవం బ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమ కర్మ అపేక్షమ్, అతః అపేక్షిత కర్మ స్వరూప జ్ఞానం కేవల కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వ జ్ఞానఞ్చ కర్మ మీమాంసా అవసేయమ్ ఇతి సా ఏవ అపేక్షితా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా.

అపి చ నిత్యానిత్య వస్తు వివేకాదయః చ మీమాంసా శ్రవణమ్ అన్తరేణ న సంపత్స్యన్తే, ఫలకరణ ఇతికర్తవ్యతా అధికారి విశేష నిశ్చయాత్ ఋతే కర్మ స్వరూప తత్ఫల తత్ స్థిరత్వ అస్థిరత్వ ఆత్మ నిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్. ఏషాం సాధనత్వఞ్చ వినియోగ అవసేయమ్. వినియోగః చ శ్రుతి లిఙ్గాదిభ్యః. స చ తార్తీయః.

ఉద్గీథాది ఉపాసనాని కర్మ సమృద్ధి అర్థాని అపి బ్రహ్మ

దృష్టి రూపాణి బ్రహ్మ జ్ఞానాపేక్షాణి ఇతి ఇహ ఏవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి, కర్మాణి అనభిసంహిత ఫలాని బ్రహ్మవిద్యా ఉత్పాదకాని ఇతి తత్సాద్గుణ్య ఆపాదనాని ఏతాని సుతరామ్ ఇహ ఏవ సంగతాని. తేషాఞ్చ కర్మ స్వరూప అధిగమ అపేక్షా సర్వ సమ్మతా.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ

లఘు సిద్ధాన్తః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

మహా పూర్వ పక్షః.

యదప్యాహుః - అశేష విశేష ప్రత్యనీక చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ పరమార్థః, తదతిరేకి నానావిధ జ్ఞాతృ జ్ఞేయ తత్కృత జ్ఞాన భేదాది సర్వం తస్మిన్ ఏవ పరికల్పితం మిథ్యా భూతమ్. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్","అథ పరా యయా తదక్షరమ్ అధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్ అగోత్రమ్ అవర్ణమ్ అచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూత యోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః", "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యమ్ నిరఞ్జనమ్", "యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః, అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమ్ అవిజానతామ్", "న దృష్టేః ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేః మన్తారం మన్వీథాః", "ఆనందో బ్రహ్మ", "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా", "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన", "మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి", "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్ కేన కం విజానీయాత్", "వాచాఽఽరమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్", "యథా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ ఉదర మన్తరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి", "న స్థానతో అపి పరస్యోభయ లిఙ్గం సర్వత్ర హి", "మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనా

నభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్'', ''ప్రత్యస్తమిత భేదం యత్సత్తామాత్రమ్ అగోచరమ్, వచసామ్ ఆత్మ సంవేద్యం తద్జ్ఞానం బ్రహ్మ సంజ్ఞితమ్'', ''జ్ఞానస్వరూపమ్ అత్యన్త నిర్మలం పరమార్థతః, తమేవార్థ స్వరూపేణ భ్రాన్తి దర్శనతః స్థితమ్'', ''పరమార్థః త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే'', ''యదేతత్ దృశ్యతే మూర్తమేతత్ జ్ఞానాత్మన స్తవ, భ్రాన్తి జ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూప మయోగినః'', ''జ్ఞానస్వరూప మఖిలం జగదేతదబుద్ధయః, అర్థ స్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహ సంప్లవే, యే తు జ్ఞానవిదః శుద్ధ చేతసస్తే అఖిలం జగత్, జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర'', ''తస్యాత్మ పరదేహేషు సతో అప్యేకమయం హి యత్, విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినో అతథ్య దర్శినః''. ''యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపి మత్తః పార్థివ సత్తమ, తదైషో అహమయం చాన్యో వక్తుమేవ మపీష్యతే'', ''వేణు రన్ధ్ర విభేదేన భేదః షడ్జాది సంజ్ఞితః, అభేదవ్యాపినో వాయో స్తథా అసౌ పరమాత్మనః'', ''సో అహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మ స్వరూపం త్యజ భేద మోహమ్, ఇతీరిత స్తేన స రాజవర్యః తత్యాజ భేదం పరమార్థ దృష్టిః'', ''విభేద జనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి'', ''అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః'', ''క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత'', ''న తదస్తి వినా యత్స్యాత్ మయాభూతం చరాచరమ్'' ఇత్యాదిభిః వస్తు స్వరూప ఉపదేశ పరైః శాస్త్రైః నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ

సత్యమ్, అన్యత్ సర్వం మిథ్యా ఇతి అభిధానాత్.

మిథ్యాత్వం నామ, ప్రతీయమానత్వ పూర్వక యథావస్థిత వస్తు జ్ఞాన నివర్త్యత్వమ్, యథా రజ్జ్వాది అధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాత్ హి తత్ర తత్ కల్పనమ్. ఏవం చిన్మాత్ర వపుషి పరే బ్రహ్మణి దోష పరికల్పితమ్ ఇదం దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాది భేదం సర్వం జగత్ యథావస్థిత బ్రహ్మ స్వరూప అవబోధ బాధ్యం మిథ్యా రూపమ్.

దోషశ్చ స్వరూప తిరోధాన వివిధ విచిత్ర విక్షేపకరీ సదసద్ అనిర్వచనీయా అనాది అవిద్యా. "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః", "తేషాం సత్యానాం సతామ్ అనృతమపిధానమ్", "నాసదాసీత్ నో సదాసీత్ తదానీం తమ ఆసీత్ తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్", "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినన్తు మహేశ్వరమ్", "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే", "మమ మాయా దురత్యయా", "అనాది మాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే" ఇత్యాదిభిః నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ అనాది అవిద్యయా సదసత్ అనిర్వాచ్యయా తిరోహిత స్వరూపం స్వగత నానాత్వం పశ్యతి ఇతి అవగమ్యతే.

యథోక్తమ్- "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతో అసౌ అశేషమూర్తిః న తు వస్తుభూతః, తతో హి శైలాబ్ధి ధరాది భేదాన్ జానీహి విజ్ఞాన విజృమ్భితాని, యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వ కర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమ్, తథా హి సంకల్పతరోః ఫలాని భవన్తి

నో వస్తుషు వస్తుభేదాః, తస్మాత్ న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కిఞ్చిత్ క్వచిత్ కదాచిత్ ద్విజ వస్తు జాతమ్, విజ్ఞానమేకం నిజ కర్మభేద విభిన్న చిత్తైః బహుధా అభ్యుపేతమ్, జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమ్ అశేష లోభాది నిరస్త సఙ్గమ్, ఏకం సదైకమ్ పరమః పరేశః స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి, సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్య మన్యత్, ఏతత్తు యత్ సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం తే " ఇతి.

అస్యాశ్చ అవిద్యాయాః నిర్విశేష చిన్మాత్ర బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి - "న పునః మృత్యవే తదేకం పశ్యతి", "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి", "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ అదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సో అభయం గతో భవతి", "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః. అత్ర మృత్యు శబ్దేన అవిద్యా అభిధీయతే. యథా సనత్సుజాత వచనమ్- "ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదా అప్రమాదమ్ అమృతత్వం బ్రవీమి" ఇతి. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యాది శోధక వాక్య అవసేయ నిర్విశేష చిన్మాత్ర స్వరూప (బ్రహ్మైకత్వ) బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానం చ, "అథ యో అన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యో అసౌ అన్యో అహమస్మీతి

న స వేద'', ''అకృత్స్నో హ్యేషః'', ''ఆత్మేత్యేవోపాసీత'', ''తత్త్వమసి'', ''త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే'', ''తద్యో అహం సో అసౌ యో అసౌ సో అహమస్మి'' ఇత్యాది వాక్య సిద్ధమ్. వక్ష్యతి చ ఏతదేవ- ''ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయన్తి చ'' ఇతి. తథా చ వాక్యకారః ''ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేః'' ఇతి. అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిః యుక్తా.

నను చ, సకల భేద నివృత్తిః ప్రత్యక్ష విరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్య జ్ఞానేన క్రియతే? కథం వా 'రజ్జుః ఏషా న సర్పః' ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్ష విరుద్ధా సర్ప నివృత్తిః క్రియతే? తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోః విరోధః, ఇహ తు ప్రత్యక్ష మూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చ ఇతి చేత్, తుల్యయోః విరోధే వా కథం బాధ్య బాధక భావః? పూర్వోత్తరయోః దుష్ట కారణ జన్యత్వ తత్ అభావాభ్యామ్ ఇతి చేత్, శాస్త్ర ప్రత్యక్షయోః అపి సమానమ్ ఏతత్.

ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్య బాధక భావే తుల్యత్వ సాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాది న కారణమ్, జ్వాలాభేద అనుమానేన ప్రత్యక్ష ఉపమర్ద అయోగాత్. తత్ర హి జ్వాలా ఐక్యం ప్రత్యక్షేణ అవగమ్యతే. ఏవఞ్చ సతి, ద్వయోః ప్రమాణయోః విరోధే యత్ సంభావ్యమాన అన్యథా సిద్ధి, తత్ బాధ్యమ్, అనన్యథా సిద్ధమ్ అనవకాశమ్ ఇతరత్ బాధకమ్

ఇతి సర్వత్ర బాధ్య బాధక భావ నిర్ణయః ఇతి. తస్మాత్ అనాది నిధన అవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయ అసంభావ్యమాన దోష గన్ధ అనవకాశ శాస్త్రజన్య నిర్విశేష నిత్య శుద్ధ ముక్త బుద్ధ స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర బ్రహ్మాత్మ భావ అవబోధేన సంభావ్యమాన దోష సావకాశ ప్రత్యక్షాది సిద్ధ వివిధ వికల్ప రూప బన్ధ నివృత్తిః యుక్తా ఏవ. సంభావ్యతే చ వివిధ వికల్ప భేద ప్రపంచగ్రాహి ప్రత్యక్షస్య అనాది భేద వాసనాది రూప అవిద్యాఖ్యో దోషః.

నను, అనాది నిధన అవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయతయా నిర్దోష్యస్య అపి శాస్త్రస్య ''జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గ కామో యజేత'' ఇత్యేవమాదేః భేదావలమ్బినః బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత - సత్యమ్. పూర్వాపర అపచ్ఛేదే పూర్వ శాస్త్రవత్ మోక్ష శాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్ తేన బాధ్యతే ఏవ. వేదాన్త వాక్యేషు అపి సగుణ బ్రహ్మ ఉపాసన పరాణామ్ శాస్త్రాణామ్ అయమేవ న్యాయః, నిర్గుణత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణః.

నను చ, ''యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్'', ''పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ'', ''సత్య కామ స్సత్యసంకల్పః'' ఇత్యాది బ్రహ్మ స్వరూప ప్రతిపాదన పరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వమ్? నిర్గుణ వాక్య సామర్థ్యాత్ ఇతి బ్రూమః.

ఏతదుక్తం భవతి - ''అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్ అదీర్ఘమ్'', ''సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ'', ''నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్''

ఇత్యాది వాక్యాని నిరస్త సమస్త విశేష కూటస్థ నిత్య చైతన్యం బ్రహ్మ ఇతి ప్రతిపాదయన్తి, ఇతరాణి చ సగుణమ్. ఉభయవిధ వాక్యానాం విరోధే, తేనైవ అపచ్ఛేద న్యాయేన నిర్గుణ వాక్యానాం గుణ అపేక్షత్వేన పరత్వాత్ బలీయస్త్వమ్ ఇతి న కిఞ్చిత్ అపహీనమ్.

నను చ, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర సత్య జ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే - న ఇతి ఉచ్యతే, సామానాధికరణ్యేన ఏకార్థత్వ ప్రతీతేః - అనేక గుణ విశిష్ట అభిధానే అపి ఏకార్థత్వమ్ అవిరుద్ధమితి చేత్, అనభిధానజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఏకార్థత్వం నామ సర్వ పదానామ్ అర్థైక్యమ్, విశిష్ట పదార్థ అభిధానే విశేషణ భేదేన పదానామ్ అర్థభేదో అవర్జనీయః. తతశ్చ ఏకార్థత్వం న సిద్ధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వ పదానాం పర్యాయతా స్యాత్, అవిశిష్టార్థ అభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థ అభిధాయిత్వే అపి అపర్యాయత్వమ్ అవహితమనాః శ్రుణు.

ఏకత్వ తాత్పర్య నిశ్చయాత్ ఏకస్యైవ అర్థస్య తత్తత్ పదార్థ విరోధి ప్రత్యనీకత్వ పరత్వేన సర్వ పదానామ్ అర్థవత్త్వమ్ ఏకార్థత్వమ్ అపర్యాయతా చ.

ఏతదుక్తం భవతి - లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతర పదార్థ విరోధి రూపమ్. తద్విరోధి రూపం సర్వమ్ అనేన పద త్రయేణ ఫలతః వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికార ఆస్పదత్వేన

అసత్వాత్ వస్తునః వ్యావృత్త బ్రహ్మపరమ్. జ్ఞాన పదఞ్చ అన్యాధీన ప్రకాశ జడరూపాత్ వస్తునః వ్యావృత్తపరమ్. అనన్త పదఞ్చ దేశతః కాలతః వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాత్ వ్యావృత్తపరమ్. న చ వ్యావృత్తిః భావరూపో అభావరూపో వా ధర్మః, అపి తు సకలేతర విరోధి బ్రహ్మ ఏవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాది వ్యావృత్తిః తత్తత్ పదార్థ స్వరూపమేవ న ధర్మాన్తరమ్. ఏవమ్ ఏకస్యైవ వస్తునః సకలేతర విరోధి ఆకారతామ్ అవగమయత్ అర్థవత్తరమ్ ఏకార్థమ్ అపర్యాయఞ్చ పదత్రయమ్. తస్మాత్ ఏకమేవ బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిః నిర్ధూత నిఖిల విశేషమ్ ఇత్యుక్తం భవతి.

ఏవం వాక్యార్థ ప్రతిపాదనే సత్యేవ "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం" ఇత్యాదిభిః ఐకార్థ్యమ్. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే", "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిభిః జగత్కారణతయా ఉపలక్షితస్య బ్రహ్మణః స్వరూపమ్ ఇదముచ్యతే "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. తత్ర సర్వ శాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన కారణ వాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయ విజాతీయ వ్యావృత్తమ్ అద్వితీయం బ్రహ్మ అవగతమ్. జగత్కారణతయా ఉపలక్షితస్య బ్రహ్మణః అద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తత్ అవిరోధేన వక్తవ్యమ్. అద్వితీయత్వ శ్రుతిః గుణతః అపి సద్వితీయతాం న సహతే. అన్యథా "నిరఞ్జనం నిర్గుణం" ఇత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతః

చ ఏతత్ లక్షణ వాక్యమ్ అఖణ్డైక రసమేవ ప్రతిపాదయతి.

నను చ, సత్య జ్ఞానాది పదానాం స్వార్థ ప్రహాణేన స్వార్థ విరోధి వ్యావృత్త వస్తు స్వరూప అవస్థాపన పరత్వే లక్షణా స్యాత్. న ఏషః దోషః, అభిధాన వృత్తేః అపి తాత్పర్య వృత్తేః బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హి ఐక్యే ఏవ తాత్పర్యమ్ ఇతి సర్వసమ్మతమ్.

నను చ, సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టచరీ. తతః కిమ్? - వాక్య తాత్పర్య అవిరోధే సతి ఏకస్యాపి న దృష్టా. సమభివ్యాహృత పద సముదాయస్య ఏతత్ తాత్పర్యమ్ ఇతి నిశ్చితే సతి ద్వయోః త్రయాణాం సర్వేషాం వా తత్ అవిరోధాయ ఏకస్య ఏవ లక్షణా న దోషాయ. తథా చ శాస్త్రస్థైః అభ్యుపగమ్యతే. కార్య వాక్యార్థ వాదిభిః లౌకిక వాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే, అపూర్వ కార్యే ఏవ లిఙాదేః ముఖ్య వృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్విత స్వార్థ అభిధాయినాం చ ఇతరేషాం పదానామ్ అపూర్వ కార్యాన్వితః ఏవ ముఖ్యార్థః ఇతి క్రియా కార్యాన్విత ప్రతిపాదనం లాక్షణికమ్ ఏవ. అతః వాక్య తాత్పర్య అవిరోధాయ సర్వ పదానాం లక్షణా అపి న దోషః. అతః ఇదమేవ అర్థజాతం ప్రతిపాదయన్తః వేదాన్తాః ప్రమాణమ్.

ప్రత్యక్షాది విరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వమ్ ఉక్తమ్. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్. విరోధః ఏవ న దృశ్యతే, నిర్విశేష

సన్మాత్ర బ్రహ్మ గ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య.

నను చ, 'ఘటో అస్తి', 'పటో అస్తి' ఇతి నానాకార వస్తు విషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్ర గ్రాహీ ఇత్యుచ్యతే? విలక్షణ గ్రహణ అభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామ్ ఏక విషయత్వేన ధారావాహిక విజ్ఞానవత్ ఏక వ్యవహార హేతుతా ఏవ స్యాత్, సత్యం, తథా ఏవ అత్ర వివిచ్యతే.

కథమ్? 'ఘటో అస్తి' ఇత్యత్ర అస్తిత్వం తత్ భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోః అపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్ష మూలత్వం సమ్భవతి, తయోః భిన్న కాలజ్ఞాన ఫలత్వాత్, ప్రత్యక్ష జ్ఞానస్య చ ఏకక్షణ వర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయః ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూప గ్రహణ తత్ ప్రతియోగి స్మరణ సవ్యపేక్షత్వాత్ ఏవ స్వరూప విషయత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్ ఇతి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతః భ్రాన్తి మూలః ఏవ భేద వ్యవహారః.

కిఞ్చ, భేదో నామ కశ్చిత్ పదార్థో న్యాయవిద్భిః నిరూపయితుం న శక్యతే. భేదః తావత్ న వస్తు స్వరూపమ్, వస్తు స్వరూపే గృహీతే స్వరూప వ్యవహారవత్ సర్వస్మాత్ భేద వ్యవహార ప్రసక్తేః. న చ వాచ్యం స్వరూపే గృహీతే అపి భిన్నః ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగి స్మరణ సవ్యపేక్షత్వాత్ తత్ స్మరణ అభావేన తదానీమ్ ఏవ న భేద

వ్యవహారః ఇతి. స్వరూప మాత్ర భేద వాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా చ నఉత్ప్రేక్షితుం క్షమా, స్వరూప భేదయోః స్వరూపత్వ అవిశేషాత్. యథా స్వరూప వ్యవహారో న ప్రతియోగి అపేక్షః, భేద వ్యవహారః అపి తథా ఏవ స్యాత్. హస్తః కరః ఇతివత్ ఘటో భిన్నః ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాత్ భేదః అవశ్య ఆశ్రయణీయః, అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదే చ తస్యాపి భేదః తద్ధర్మః తస్యాపి ఇతి అనవస్థా. కిఞ్చ, జాత్యాది విశిష్ట వస్తు గ్రహణే సతి భేదగ్రహణం, భేదగ్రహణే సతి జాత్యాది విశిష్ట వస్తు గ్రహణమ్ ఇతి అన్యోన్య ఆశ్రయణమ్. అతః భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్య ఏవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్.

కిఞ్చ, 'ఘటః అస్తి', 'పటః అస్తి', 'ఘటః అనుభూయతే', 'పటః అనుభూయతే' ఇతి సర్వే పదార్థాః సత్తానుభూతి ఘటితాః ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమ్ అనువర్తమానం దృశ్యతే ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాః తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః, రజ్జు సర్పాదివత్. యథా రజ్జుః అధిష్ఠానతయా అనువర్తమానా పరమార్థా సతీ, వ్యావర్తమానాః సర్ప భూదళన అమ్బుధారాదయః అపరమార్థాః.

ననుచ, రజ్జు సర్పాదౌ, 'రజ్జుః ఇయం, న సర్పః' ఇత్యాది రజ్జ్వాది అధిష్ఠాన యాథార్థ్య జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేః

అపారమార్థ్యమ్, న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేః అపి పారమార్థ్యం, న అనువర్తమానతయా, కిన్తు అబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామ్ అబాధితానాం కథమ్ అపారమార్థ్యమ్? ఉచ్యతే. ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిః, సా కిం రూపా? ఇతి వివేచనీయమ్. కిం 'ఘటః అస్తి' ఇత్యత్ర పటాది అభావః?. సిద్ధం తర్హి ఘటః అస్తి ఇత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్. అతః బాధ ఫలభూతా విషయ నివృత్తిః వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామ్ అపారమార్థ్యం సాధయతి, రజ్జువత్ సన్మాత్రమ్ అబాధితమ్ అనువర్తతే. తస్మాత్ సన్మాత్ర అతిరేకి సర్వమ్ అపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి - సత్ పరమార్థః, అనువర్తమానత్వాత్, రజ్జు సర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయః అపరమార్థాః, వ్యావర్తమానత్వాత్, రజ్జ్వాది అధిష్ఠాన సర్పాదివత్ ఇతి. ఏవం సతి, అనువర్తమానా అనుభూతిః ఏవ పరమార్థః. సా ఏవ సతీ.

నను చ, సన్మాత్రమ్ అనుభూతేః విషయతయా తతో భిన్నమ్. మా ఏవమ్. భేదో హి ప్రత్యక్ష అవిషయత్వాత్ దుర్నిరూపత్వాత్ చ పురస్తాత్ ఏవ నిరస్తః. అతః ఏవ సతః అనుభూతి విషయభావః అపి న ప్రమాణ పదవీమ్ అనుసరతి. తస్మాత్ సత్ అనుభూతిః ఏవ. సా చ స్వతః సిద్ధా, అనుభూతిత్వాత్. అన్యతః సిద్ధౌ ఘటాదివత్ అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గః. కిఞ్చ అనుభావ అపేక్షా చ అనుభూతేః న శక్యా కల్పయితుమ్, సత్తయా ఏవ ప్రకాశమానత్వాత్.

న హి అనుభూతిః వర్తమానా ఘటాదివత్ అప్రకాశా దృశ్యతే, యేన పరాయత్త ప్రకాశా అభ్యుపగమ్యేత.

అథ ఏవం మనుషే - ఉత్పన్నాయామ్ అపి అనుభూతౌ విషయమాత్రమ్ అవభాసతే - ఘటః అనుభూయతే ఇతి. న హి కశ్చిత్ 'ఘటః అయమ్' ఇతి జానన్, తదానీమ్ ఏవ అవిషయ భూతామ్ అనిదంభావామ్ అనుభూతిమ్ అపి అనుభవతి. తస్మాత్, ఘటాది ప్రకాశ నిష్పత్తౌ చక్షురాది కరణ సన్నికర్షవత్ అనుభూతేః సద్భావః ఏవ హేతుః. తదనన్తరమ్ అర్థగత కాదాచిత్క ప్రకాశ అతిశయ లిఙ్గేన అనుభూతిః అనుమీయతే.

ఏవం తర్హి, అనుభూతేః అజడాయాః అర్థవత్ జడత్వమ్ ఆపద్యతే ఇతి చేత్, కిమిదమ్ అజడత్వం నామ? న తావత్ స్వసత్తాయాః ప్రకాశ అవ్యభిచారః, సుఖాదిషు అపి తత్సంభవాత్. న హి కదాచిత్ అపి సుఖాదయః సన్తః న ఉపలభ్యన్తే, అతః అనుభూతిః స్వయమేవ న అనుభూయతే, అర్థాన్తరం స్పృశతః అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మ స్పర్శవత్ అశక్యత్వాత్ ఇతి. తదిదమ్ అనాకలిత అనుభవ విభవస్య స్వమతి విజృమ్భితమ్, అనుభూతి వ్యతిరేకిణః విషయ ధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివత్ అనుపలబ్ధేః, ఉభయ అభ్యుపేత అనుభూత్యా ఏవ అశేష వ్యవహార ఉపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్య ధర్మ కల్పనా అనుపపత్తేశ్చ. అతః న అనుభూతిః అనుమీయతే. నాపి జ్ఞానాన్తర

సిద్ధా. అపి తు సర్వం సాధయన్తీ అనుభూతిః స్వయమేవ సిద్ధ్యతి.

ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిః అనన్యాధీన స్వధర్మ వ్యవహారా, స్వసంబన్ధాత్, అర్థాన్తరే తద్ధర్మ వ్యవహార హేతుత్వాత్. యః స్వసంబన్ధాత్ అర్థాన్తరే యద్ధర్మ వ్యవహార హేతుః, స తయోః స్వస్మిన్ అనన్యాధీనో దృష్టః, యథా రూపాదిః చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిః హి పృథివ్యాదౌ స్వసంబన్ధాత్ చాక్షుషత్వాది జనయన్ స్వస్మిన్ అరూపాది సంబన్ధాధీనః చాక్షుషత్వాదౌ. అతః అనుభూతిః ఆత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశతే ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః.

సా ఇయం స్వయం ప్రకాశ అనుభూతిః నిత్యా చ, ప్రాగభావాది అభావాత్. తత్ అభావశ్చ స్వతః సిద్ధత్వాత్ ఏవ. న హి అనుభూతేః స్వతః సిద్ధాయాః ప్రాగభావః స్వతః అన్యతో వా అవగన్తుం శక్యతే. అనుభూతిః స్వ అభావమ్ అవగమయన్తీ సతీ తావత్ న అవగమయతి, తస్యాః సత్త్వే విరోధాత్ ఏవ తత్ అభావః నాస్తి ఇతి కథం సా స్వ అభావమ్ అవగమయతి? ఏవమ్ అసత్యపి న అవగమయతి. అనుభూతిః స్వయమ్ అసతీ స్వ అభావే కథం ప్రమాణం భవేత్? నాపి అన్యతః అవగన్తుం శక్యతే, అనుభూతేః అనన్య గోచరత్వాత్. అస్యాః ప్రాగభావం సాధయత్ ప్రమాణమ్ 'అనుభూతిః ఇయమ్' ఇతి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్. స్వతః సిద్ధత్వేన 'ఇయమ్' ఇతి విషయీకార అనర్హత్వాత్, న తత్ప్రాగభావో అన్యతః శక్యావగమః.

అతః అస్యాః ప్రాగభావ అభావాత్ ఉత్పత్తిః న శక్యతే వక్తుమ్ ఇతి ఉత్పత్తి ప్రతిసంబద్ధాశ్చ అన్యే అపి భావ వికారాః తస్యాః న సన్తి.

అనుత్పన్నా ఇయమ్ అనుభూతిః ఆత్మని నానాత్వమ్ అపి న సహతే, వ్యాపక విరుద్ధ ఉపలబ్ధేః. న హి అనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్. భేదాదీనామ్ అనుభావ్యత్వేన చ రూపాదేః ఇవ అనుభూతి ధర్మత్వం న సంభవతి. అతః అనుభూతేః అనుభవ స్వరూపత్వాత్ ఏవ అన్యః అపి కశ్చిత్ అనుభావ్యః న అస్యాః ధర్మః. యతః నిర్ధూత నిఖిల భేదా సంవిత్, అతః ఏవ న అస్యాః స్వరూప అతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిత్ అస్తీతి స్వప్రకాశ రూపా సా ఏవ ఆత్మా, అజడత్వాత్ చ. అనాత్మత్వ వ్యాప్తం జడత్వం సంవిది వ్యావర్తమానమ్ అనాత్మత్వమ్ అపి హి సంవిదో వ్యావర్తయతి.

నను చ, 'అహం జానామి' ఇతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతి సిద్ధా - నైవమ్. సా భ్రాన్తి సిద్ధా, రజతతా ఇవ శుక్తి శకలస్య, అనుభూతేః స్వాత్మని కర్తృత్వ అయోగాత్. అతః 'మనుష్యః అహమ్' ఇతి అత్యన్త బహిర్భూత మనుష్యత్వాది విశిష్ట పిణ్డ ఆత్మాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి అధ్యస్తమ్. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానక్రియా కర్తృత్వమ్. తత్ చ విక్రియాత్మకం జడం వికారి ద్రవ్య అహంకార గ్రన్థిస్థమ్ అవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి? దృశి అధీన సిద్ధిత్వాత్ ఏవ రూపాదేః ఇవ కర్తృత్వాదేః న ఆత్మ ధర్మత్వమ్. సుషుప్తి మూర్ఛాదౌ

అహం ప్రత్యయ అపాయే అపి ఆత్మానుభవ దర్శనేన న ఆత్మనః అహం ప్రత్యయ గోచరత్వమ్. కర్తృత్వే అహం ప్రత్యయ గోచరత్వే చ ఆత్మనః అభ్యుపగమ్యమానే దేహస్య ఇవ జడత్వ పరాక్త్వ అనాత్మత్వాది ప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః. అహం ప్రత్యయ గోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాత్ దేహాత్ తత్క్రియా ఫల స్వర్గాదేః భోక్తుః ఆత్మనో అన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథా అహం అర్థాత్ జ్ఞాతుః అపి విలక్షణః సాక్షీ ప్రత్యగాత్మా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

ఏవమ్ అవిక్రియ అనుభవ స్వరూపస్య ఏవ అభివ్యఞ్జకః జడః అపి అహఙ్కారః స్వాశ్రయతయా తమ్ అభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయా అభివ్యఙ్గ్య అభివ్యఞ్జనమ్ అభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః. దర్పణ జల ఖణ్డాదిః హి ముఖ చన్ద్రబిమ్బ గోత్వాదికమ్ ఆత్మస్థతయా అభివ్యనక్తి. తత్కృతః 'అయం జానామి అహమ్' ఇతి భ్రమః. స్వప్రకాశాయాః అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్య జడరూప అహంకారేణ అభివ్యఙ్గ్యత్వమ్ ఇతి మా వోచః. రవికర నికర అభి వ్యఙ్గ్య కరతలస్య తత్ అభివ్యఞ్జకత్వ దర్శనాత్, జాలక రన్ధ్ర నిష్క్రాన్త ద్యుమణి కిరణానాం తదభివ్యఙ్గ్యేన అపి కరతలేన స్ఫుటతర ప్రకాశో హి దృష్ట చరః. యతో 'అహం జానామి' ఇతి జ్ఞాతా అయమ్ అహమర్థః చిన్మాత్ర ఆత్మనః న పారమార్థికో ధర్మః, అతః ఏవ సుషుప్తి ముక్త్యోః న అన్వేతి. తత్ర హి అహమర్థ ఉల్లేఖ విగమేన స్వాభావిక అనుభవ మాత్ర రూపేణ ఆత్మా అవభాసతే. అతః ఏవ సుప్తోత్థితః

కదాచిత్ 'మామపి అహం న జ్ఞాతవాన్' ఇతి పరామృశతి. తస్మాత్ పరమార్థతః నిరస్త సమస్త భేద వికల్ప నిర్విశేష చిన్మాత్రైక రస కూటస్థ నిత్య సంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృ జ్ఞేయ జ్ఞాన రూప వివిధ విచిత్ర భేదాః వివర్తతే ఇతి తన్మూలభూత అవిద్యా నిబర్హణాయ నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త స్వభావ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యా ప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తాః ఆరభ్యన్తే ఇతి.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ

మహా పూర్వపక్షః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

మహా సిద్ధాన్తః.

తదిదమ్ ఔపనిషద పరమపురుష వరణీయతా హేతు గుణ విశేష విరహిణామ్ అనాది పాప వాసనా దూషిత అశేష శేముషీకాణామ్ అనధిగత పద వాక్య స్వరూప తదర్థ యాథాత్మ్య ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణ వృత్త తదితికర్తవ్యతా రూప సమీచీన న్యాయ మార్గాణాం వికల్ప అసహ వివిధ కుతర్క కల్క కల్పితమ్ ఇతి న్యాయ అనుగృహీత వాక్య ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణ వృత్త యాథాత్మ్యవిద్భిః అనాదరణీయమ్.

తథాహి - నిర్విశేష వస్తు వాదిభిః నిర్విశేషే వస్తుని ఇదం ప్రమాణమ్ ఇతి న శక్యతే వక్తుమ్, సవిశేష వస్తు విషయత్వాత్ సర్వ ప్రమాణానామ్.

యస్తు స్వానుభవ సిద్ధమితి స్వగోష్ఠీ నిష్ఠః సమయః సోఽపి ఆత్మ సాక్షిక సవిశేష అనుభవాత్ ఏవ నిరస్తః, 'ఇదమహమ్ అదర్శమ్' ఇతి కేనచిత్ విశేషేణ విశిష్ట విషయత్వాత్ సర్వేషామ్ అనుభవానామ్. సవిశేషో అపి అనుభూయమానః అనుభవః కేనచిత్ యుక్తి ఆభాసేన నిర్విశేషః ఇతి నిష్కృష్యమాణః సత్తా అతిరేకిభిః స్వ అసాధారణైః స్వభావ విశేషైః నిష్కృష్టవ్యః ఇతి నిష్కర్ష హేతుభూతైః సత్తా అతిరేకిభిః స్వ అసాధారణైః స్వభావ విశేషైః సవిశేషః ఏవ అవతిష్ఠతే. అతః

కైశ్చిత్ విశేషైః విశిష్టస్య ఏవ వస్తునః అన్యే విశేషాః నిరస్యన్తే ఇతి న క్వచిత్ నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః.

ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుః విషయ ప్రకాశన స్వభావతయా ఉపలబ్ధేః. స్వాప మద మూర్ఛాసు చ సవిశేషః ఏవ అనుభవః ఇతి స్వావసరే నిపుణతరమ్ ఉపపాదయిష్యామః. స్వ అభ్యుపగతాః చ నిత్యత్వాదయః హి అనేకే విశేషాః సన్త్యేవ. తే చ న వస్తుమాత్రమ్ ఇతి శక్య ఉపపాదనాః, వస్తు మాత్ర అభ్యుపగమే సత్యపి విధా భేద వివాద దర్శనాత్, స్వాభిమత తద్విధా భేదైశ్చ స్వమత ఉపపాదనాత్. అతః ప్రామాణిక విశేషైః విశిష్టమేవ వస్తు ఇతి వక్తవ్యమ్.

శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేషే ఏవ వస్తుని అభిధాన సామర్థ్యమ్, పద వాక్య రూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతి ప్రత్యయ యోగేన హి పదత్వమ్. ప్రకృతి ప్రత్యయయోః అర్థ భేదేన పదస్య ఏవ విశిష్టార్థ ప్రతిపాదనమ్ అవర్జనీయమ్. పద భేదశ్చ అర్థభేద నిబన్ధనః. పద సంఘాత రూపస్య వాక్యస్య అనేక పదార్థ సంసర్గ విశేష అభిధాయిత్వేన నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదన అసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేష వస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్.

ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పక సవికల్పక భేద భిన్నస్య న నిర్విశేష వస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాది అనేక పదార్థ విశిష్ట విషయత్వాత్ ఏవ సవిశేష విషయమ్. నిర్వికల్పకమ్ అపి సవిశేష

విషయమేవ, సవికల్పకే స్వస్మిన్ అనుభూత పదార్థ విశిష్ట ప్రతిసన్ధాన హేతుత్వాత్.

నిర్వికల్పకం నామ కేనచిత్ విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణమ్, న సర్వ విశేష రహితస్య, తథా భూతస్య కదాచిత్ అపి గ్రహణ అదర్శనాత్, అనుపపత్తేశ్చ. కేనచిత్ విశేషేణ 'ఇదమ్ ఇత్థమ్' ఇతి హి సర్వా ప్రతీతిః ఉపజాయతే, త్రికోణ సాస్నాది సంస్థాన విశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణ అయోగాత్. అతః నిర్వికల్పకమ్ ఏకజాతీయ ద్రవ్యేషు ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణమ్.

ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణం సవికల్పకమ్ ఇత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణే గోత్వాదేః అనువృత్త ఆకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణేషు ఏవ అనువృత్తి ప్రతీతిః. ప్రథమ ప్రతీతి అనుసంహిత వస్తు సంస్థాన రూప గోత్వాదేః అనువృత్తి ధర్మ విశిష్టత్వం ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణ అవసేయమ్ ఇతి ద్వితీయాది పిణ్డ గ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్. సాస్నాది వస్తు సంస్థానరూప గోత్వాదేః అనువృత్తిః న ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణే గృహ్యతే ఇతి ప్రథమ పిణ్డ గ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వమ్, న పునః సంస్థాన రూప జాత్యాదేః అగ్రహణాత్. సంస్థాన రూప జాత్యాదేః అపి ఐన్ద్రియికత్వ అవిశేషాత్ సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డ గ్రహణే అపి ససంస్థానమ్ ఏవ వస్తు 'ఇత్థమ్' ఇతి గృహ్యతే. అతో ద్వితీయాది

పిణ్డ గ్రహణేషు గోత్వాదేః అనువృత్తి ధర్మ విశిష్టతా సంస్థానివత్ సంస్థానవత్ చ సర్వదా ఏవ గృహ్యతే ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమ్ ఏవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిత్ అపి న నిర్విశేష విషయత్వమ్.

అతః ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమ్ అపి నిరస్తమ్. 'ఇదమ్ ఇత్థమ్' ఇతి ప్రతీతౌ 'ఇదమ్', 'ఇత్థమ్' భావయోః ఐక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే? తత్ర ఇత్థమ్‌భావః సాస్నాది సంస్థాన విశేషః, తద్విశేష్యం ద్రవ్యమ్ ఇదమ్‌అంశః ఇతి అనయోః ఐక్యం ప్రతీతి పరాహతమ్ ఏవ. తథాహి - ప్రథమమ్ ఏవ వస్తు ప్రతీయమానం సకలేతర వ్యావృత్తమ్ ఏవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాది సంస్థాన విశేష విశిష్టతయా 'ఇత్థమ్' ఇతి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణ విశేష్య భావ ప్రతిపత్తౌ తయోః అత్యన్త భేదః ప్రతీత్యా ఏవ సువ్యక్తః. తత్ర దణ్డ కుణ్డలాదయః పృథక్ సంస్థాన సంస్థితాః స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్ క్వచిత్ ద్రవ్యాన్తర విశేషణతయా అవతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయః తు ద్రవ్య సంస్థానతయా ఏవ పదార్థభూతాః సన్తః ద్రవ్య విశేషణతయా అవస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణ విశేష్య భావః సమానః. తత ఏవ తయోః భేద ప్రతిపత్తిశ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః - పృథక్ స్థితి ప్రతిపత్తి యోగ్యాః దణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు నియమేన తదనర్హాః ఇతి. అతో వస్తు విరోధః ప్రతీతి పరాహతః ఇతి ప్రతీతి ప్రకార నిహ్నవాత్ ఏవ ఉచ్యతే. ప్రతీతి ప్రకారో హి ఇదమిత్థమ్ ఇత్యేవ సర్వ సమ్మతః. తదేతత్ సూత్రకారేణ ''నైకస్మిన్నసంభవాత్'' ఇతి సువ్యక్తమ్

ఉపపాదితమ్. అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేష విషయత్వేన ప్రత్యక్షాది దృష్ట సమ్బన్ధ విశిష్ట విషయత్వాత్ అనుమానమ్ అపి సవిశేష విషయమేవ.

ప్రమాణ సఙ్ఖ్యా వివాదే అపి సర్వాభ్యుపగత ప్రమాణానామ్ అయమేవ విషయః ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః. వస్తుగత స్వభావ విశేషైః తదేవ వస్తు 'నిర్విశేషమ్' ఇతి వదన్ జననీ వన్ధ్యాత్వ ప్రతిజ్ఞాయామ్ ఇవ స్వవాక్ విరోధమపి న జానాతి.

యత్తు - ప్రత్యక్షం సన్మాత్ర గ్రాహిత్వేన న భేద విషయమ్, భేదశ్చ వికల్ప అసహత్వాత్ దుర్నిరూపః ఇత్యుక్తమ్, తదపి జాత్యాది విశిష్టస్య ఏవ వస్తునః ప్రత్యక్ష విషయత్వాత్ జాత్యాదేః ఏవ ప్రతియోగి అపేక్షయా వస్తునః స్వస్య చ భేద వ్యవహార హేతుత్వాత్ చ దూరోత్సారితమ్. సంవేదనవత్ రూపాదివత్ చ పరత్ర వ్యవహార విశేష హేతోః స్వస్మిన్ అపి తత్ వ్యవహార హేతుత్వం యుష్మాభిః అభ్యుపేతం భేదస్య అపి సమ్భవత్యేవ. అత ఏవ చ న అనవస్థా, అన్యోన్య ఆశ్రయణఞ్చ. ఏక క్షణ వర్తిత్వే అపి ప్రత్యక్ష జ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తు భేద రూప తత్సంస్థాన రూప గోత్వాదేః గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తర గ్రాహ్యం న కిఞ్చిదిహ తిష్ఠతి.

అపి చ, సన్మాత్ర గ్రాహిత్వే, 'ఘటో అస్తి', 'పటో అస్తి' ఇతి విశిష్ట విషయా ప్రతీతిః విరుద్ధ్యతే. యది చ సన్మాత్రాతిరేకి వస్తు సంస్థాన రూప జాత్యాది లక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః, కిమితి

అశ్వార్థీ మహిష దర్శనేన నివర్తతే? సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్ తత్తత్ ప్రతిపత్తి విషయ సహచారిణః సర్వే శబ్దాః ఏకైక ప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే? కిఞ్చ అశ్వే హస్తిని చ సంవేదనయోః ఏక విషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీత గ్రాహిత్వాత్, విశేష అభావాత్ చ స్మృతి వైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేష అభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థ విషయత్వమ్ ఏవ అభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామ్ ఏక విషయతాయాం ఏకేన ఏవ సంవేదనేన అశేష గ్రహణాత్ అన్ధ బధిరాది అభావశ్చ ప్రసజ్యేత. న చ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యాతే, తస్య రూప రూపి రూపైకార్థ సమవేత పదార్థ గ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా, స్పర్శవత్ వస్తు విషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీన్యపి న సన్మాత్ర విషయాణి, కిన్తు శబ్ద రస గన్ధ లక్షణ విశేష విషయాణి ఏవ. అతః సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కిఞ్చిత్ ఇహ దృశ్యతే.

నిర్విశేష సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణ ఏవ గ్రహణే తద్విషయ ఆగమస్య ప్రాప్త విషయత్వేన అనువాదకత్వమ్ ఏవ స్యాత్, సన్మాత్ర బ్రహ్మణః ప్రమేయ భావశ్చ. తతో జడత్వ నాశిత్వాదయః త్వయా ఏవ ఉక్తాః. అతః వస్తు సంస్థాన రూప జాత్యాది లక్షణ భేద విశిష్ట విషయమేవ ప్రత్యక్షమ్, సంస్థాన అతిరేకిణో అనేకేషు ఏకాకార బుద్ధి బోధ్యస్య అదర్శనాత్, తావతా ఏవ గోత్వాది జాతి వ్యవహార ఉపపత్తేః. అతిరేకవాదే అపి సంస్థానస్య (ఉభయ) సంప్రతిపన్నత్వాత్ చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానం నామ స్వ అసాధారణం రూపమ్

ఇతి యథావస్తు సంస్థానమ్ అనుసన్ధేయమ్. జాతి గ్రహణేన ఏవ భిన్నః ఇతి వ్యవహార సంభవాత్, పదార్థాన్తర అదర్శనాత్, అర్థాన్తర వాదినా అపి అభ్యుపగతత్వాత్ చ, గోత్వాదిః ఏవ భేదః.

నను చ, జాత్యాదిః ఏవ భేదశ్చేత్ తస్మిన్ గృహీతే తత్ వ్యవహారవత్ భేద వ్యవహారః అపి స్యాత్. సత్యం. భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే ఏవ, గోత్వాది వ్యవహారాత్. గోత్వాదిః ఏవ హి సకలేతర వ్యావృత్తిః, గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతర సజాతీయ బుద్ధి వ్యవహారయోః నివృత్తేః. భేద గ్రహణేన ఏవ హి అభేద నివృత్తిః. 'అయమ్ అస్మాత్ భిన్నః' ఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగి నిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్నః ఇతి వ్యవహారః ఇత్యుక్తమ్.

యత్ పునః ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేన అపారమార్థ్యమ్ ఉక్తం, తదనాలోచిత బాధ్య బాధక భావ వ్యావృత్తి అనువృత్తి విశేషస్య భ్రాన్తి పరికల్పితమ్. ద్వయోః జ్ఞానయోః విరోధే హి బాధ్య బాధక భావః. బాధితస్య ఏవ వ్యావృత్తిః. అత్ర ఘట పటాదిషు దేశ కాల భేదేన విరోధః ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః, తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్య అభావః ప్రతిపన్నః చేత్, తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వమ్, బాధితస్య చ నివృత్తిః. దేశాన్తర కాలాన్తర సంబన్ధితయా అనుభూతస్య అన్య దేశ కాలయోః అభావ ప్రతిపత్తౌ న విరోధః ఇతి కథమత్ర బాధ్య

బాధక భావః? అన్యత్ర నివృత్తస్య అన్యత్ర నివృత్తిః వా కథమ్ ఉచ్యతే? రజ్జు సర్పాదిషు తు తద్దేశ కాల సంబన్ధితయా ఏవ అభావ ప్రతీతేః విరోధః బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చ ఇతి. దేశ కాలాన్తర దృష్టస్య దేశ కాలాన్తర వ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వ వ్యాప్తం న దృష్టమ్ ఇతి న వ్యావర్తమానత్వ మాత్రమ్ అపారమార్థ్య హేతుః.

యత్తు - అనువర్తమానత్వాత్ సత్ పరమార్థః ఇతి, తత్ సిద్ధమేవ ఇతి న సాధనమ్ అర్హతి. అతో న సన్మాత్ర మేవ వస్తు. అనుభూతి సద్విశేషయోః చ విషయ విషయి భావేన భేదస్య ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాత్ అబాధితత్వాత్ చ 'అనుభూతిః ఏవ సతీ' ఇత్యేతదపి నిరస్తమ్.

యత్తు - అనుభూతేః స్వయం ప్రకాశత్వమ్ ఉక్తమ్, తద్విషయ ప్రకాశన వేలాయాం జ్ఞాతుః ఆత్మనః తథా ఏవ, న తు సర్వేషాం సర్వదా తథా ఏవ ఇతి నియమః అస్తి, పరానుభవస్య హాన ఉపాదానాది లిఙ్గక అనుమాన జ్ఞాన విషయత్వాత్, స్వానుభవస్య అపి అతీతస్య అజ్ఞాసిషమ్ ఇతి జ్ఞాన విషయత్వ దర్శనాత్ చ. అతో అనుభూతిః చేత్ స్వతః సిద్ధా ఇతి వక్తుం న శక్యతే.

అనుభూతేః అనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమ్ ఇత్యపి దురుక్తమ్, స్వగత అతీత అనుభవానాం పరగత అనుభవానాం చ అనుభావ్యత్వేన అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గాత్. పరానుభవ అనుమాన

అనభ్యుపగమే చ శబ్దార్థ సంబన్ధ గ్రహణ అభావేన సమస్త శబ్ద వ్యవహార ఉచ్ఛేద ప్రసఙ్గః. ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమ్ అనుమాయ తదుపపత్తిః చ క్రియతే, సా చ న ఉపపద్యతే. న చ అన్యవిషయత్వే అననుభూతిత్వమ్. అనుభూతిత్వం నామ వర్తమాన దశాయాం స్వసత్తయా ఏవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వమ్. స్వసత్తయా ఏవ స్వవిషయ సాధనత్వం వా. తే చ అనుభవాన్తర అనుభావ్యత్వే అపి స్వానుభవ సిద్ధేన అపగచ్ఛతే ఇతి న అనుభూతిత్వమ్ అపగచ్ఛతి. ఘటాదేః తు అననుభూతిత్వమ్ ఏతత్ స్వభావ విరహాత్, న అనుభావ్యత్వాత్. తథా అనుభూతేః అననుభావ్యత్వే అపి అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గో దుర్వారః, గగన కుసుమాదేః అననుభావ్యస్య అననుభూతిత్వాత్. గగన కుసుమాదేః అననుభూతిత్వమ్ అసత్త్వ ప్రయుక్తమ్, న అననుభావ్యత్వ ప్రయుక్తమ్ ఇతి చేత్, ఏవం తర్హి ఘటాదేః అపి అజ్ఞాన అవిరోధిత్వమ్ ఏవ అననుభూతిత్వ నిబన్ధనమ్, న అనుభావ్యత్వమ్ ఇతి ఆస్థీయతామ్. అనుభూతేః అనుభావ్యత్వే అజ్ఞాన అవిరోధిత్వమ్ అపి తస్యాః ఘటాదేః ఇవ ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, అననుభావ్యత్వే అపి గగన కుసుమాదేః ఇవ అజ్ఞాన అవిరోధిత్వమ్ అపి ప్రసజ్యతే ఏవ. అతో అనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమ్ ఇతి ఉపహాస్యమ్.

యత్తు సంవిదః స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాది అభావాత్ ఉత్పత్తిః నిరస్యతే, తదన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతే.

ప్రాగభావస్య గ్రాహక అభావాత్ అభావః న శక్యతే వక్తుమ్, అనుభూత్యా ఏవ గ్రహణాత్. కథమ్ అనుభూతిః సతీ తదానీమేవ స్వ అభావం విరుద్ధమ్ అవగమయతి ఇతి చేత్, న హి అనుభూతిః స్వసమకాల వర్తినమ్ ఏవ విషయీకరోతి ఇత్యస్తి నియమః, అతీత అనాగతయోః అవిషయత్వ ప్రసఙ్గాత్. అథ మన్యసే, అనుభూతి ప్రాగభావాదేః సిద్ధ్యతః తత్ సమకాల భావ నియమః అస్తీతి. కిం త్వయా క్వచిత్ ఏవం దృష్టమ్, యేన నియమం బ్రవీషి? హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదిః సిద్ధః ఇతి న తదపహ్నవః. తత్ ప్రాగభావం చ తత్ సమకాల వర్తినమ్ అనున్మత్తః కో బ్రవీతి? ఇన్ద్రియ జన్మనః ప్రత్యక్షస్య హి ఏష స్వభావ నియమః యత్ స్వసమకాల వర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వమ్, న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చ, స్మరణ అనుమాన ఆగమ యోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తర వర్తినః అపి గ్రహణ దర్శనాత్. అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయ అవినాభావః. న హి ప్రమాణస్య స్వసమకాల వర్తినా అవినాభావః అర్థసంబన్ధః, అపి తు యద్దేశ కాలాది సంబన్ధితయా యో అర్థః అవభాసతే, తస్య తథా విధ ఆకార మిథ్యాత్వ ప్రత్యనీకతా. అతః ఇదమపి నిరస్తమ్ - స్మృతిః న బాహ్య విషయా, నష్టే అపి అర్థే స్మృతి దర్శనాత్ - ఇతి.

అథోచ్యేత, న తావత్ సంవిత్ ప్రాగభావః ప్రత్యక్ష అవసేయః, అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తర అవసేయః, లిఙ్గాది అభావాత్. న హి సంవిత్ ప్రాగభావ వ్యాప్తమ్ ఇహ లిఙ్గమ్ ఉపలభ్యతే. న

అనుపపత్తిః అపి కస్యచిత్ దృశ్యతే, న చ ఆగమః తద్విషయః దృష్టచరః. అతః తత్ ప్రాగభావః ప్రమాణ అభావాత్ ఏవ న సేత్స్యతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వ విభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణ అభావే అవరూఢశ్చేత్ యోగ్య అనుపలబ్ధ్యా ఏవ అభావః సమర్థితః ఇతి ఉపశామ్యతు భవాన్.

కిఞ్చ, ప్రత్యక్ష జ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తా కాలే సన్తం సాధయత్ తస్య న సర్వదా సత్తామ్ అవగమయత్ దృశ్యతే ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తర కాలసత్తా న ప్రతీయతే, తత్ అప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాల పరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాది విషయమ్ ఏవ సంవేదనం స్వయం కాల అనవచ్ఛిన్నం ప్రతీతం చేత్, సంవేదన విషయః ఘటాదిః అపి కాల అనవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేత ఇతి నిత్యః స్యాత్. నిత్యం చేత్, సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమ్ ఇత్యేవ ప్రతీయేత, న చ తథా ప్రతీయతే. ఏవమ్ అనుమానాది సంవిదః అపి కాల అనవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాః చేత్ స్వవిషయాన్ అపి కాల అనవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయన్తి ఇతి తే చ సర్వే కాల అనవచ్ఛిన్నాః నిత్యాః స్యుః, సంవిదనురూప స్వరూపత్వాత్ విషయాణామ్. న చ నిర్విషయా కాచిత్ సంవిత్ అస్తి, అనుపలబ్ధేః. విషయ ప్రకాశనతయా ఏవ ఉపలబ్ధేః ఏవ హి సంవిదః స్వయం ప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయ ప్రకాశనతా స్వభావ విరహే సతి స్వయం ప్రకాశత్వ అసిద్ధేః, అనుభూతేః అనుభవాన్తర అననుభావ్యత్వాత్ చ సంవిదః తుచ్ఛతా ఏవ స్యాత్. న చ స్వాప మద మూర్ఛాదిషు సర్వ విషయ శూన్యా

కేవలా ఏవ సంవిత్ పరిస్ఫురతి ఇతి వాచ్యమ్, యోగ్య అనుపలబ్ధి పరాహతత్వాత్. తాసు అపి దశాసు అనుభూతిః అనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధ సమయే అనుసంధానం స్యాత్, న చ తదస్తి.

నను, అనుభూతస్య పదార్థస్య స్మరణ నియమః న దృష్టచరః. అతః స్మరణ అభావః కథమ్ అనుభవ అభావం సాధయేత్? ఉచ్యతే. నిఖిల సంస్కార తిరస్కృతికర దేహ విగమాది ప్రబల హేతు విరహే అపి అస్మరణ నియమ అనుభవ అభావమ్ ఏవ సాధయతి. న కేవలమ్ అస్మరణ నియమాత్ అనుభవ అభావః. సుప్తోత్థితస్య 'ఇయన్తం కాలం న కిఞ్చిత్ అహమ్ అజ్ఞాసిషమ్' ఇతి ప్రత్యవమర్శేన ఏవ సిద్ధేః. న చ సత్యపి అనుభవే తత్ అస్మరణ నియమః విషయ అవచ్ఛేద విరహాత్ అహఙ్కార విగమాత్ వా ఇతి శక్యతే వక్తుమ్, అర్థాన్తర అననుభవస్య అర్థాన్తర అభావస్య చ అనుభూతార్థాన్తర అస్మరణ హేతుత్వ అభావాత్. తాసు అపి దశాసు అహమర్థః అనువర్తతే ఇతి చ వక్ష్యతే.

నను, స్వాపాది దశాసు అపి సవిశేషో అనుభవః అస్తీతి పూర్వమ్ ఉక్తమ్. సత్యముక్తమ్. స తు ఆత్మానుభవః, స చ సవిశేషః ఏవ ఇతి స్థాపయిష్యతే. ఇహ తు సకల విషయ విరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిత్ నిషిధ్యతే. కేవలా ఏవ సంవిత్ ఆత్మానుభవః ఇతి చేత్, న. సా చ సాశ్రయా ఇతి హి ఉపపాదయిష్యతే. అతః అనుభూతిః

సతీ స్వయం స్వ ప్రాగభావం న సాధయతి ఇతి ప్రాగభావ అసిద్ధిః న శక్యతే వక్తుమ్. అనుభూతేః అనుభావ్యత్వ సంభవ ఉపపాదనేన అన్యతః అపి అసిద్ధిః నిరస్తా. తస్మాత్ న ప్రాగభావాది అసిద్ధ్యా సంవిదో అనుత్పత్తిః ఉపపత్తిమతీ.

యదపి అస్యాః అనుత్పత్త్యాః వికారాన్తర నిరసనమ్, తదపి అనుపపన్నమ్, ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్, తస్య హి జన్మ అభావే అపి వినాశః దృశ్యతే. భావేషు ఇతి విశేషణే తర్క కుశలతా ఆవిష్కృతా భవతి, తథా చ భవదభిమతా అవిద్యా అనుత్పన్నా ఏవ వివిధ వికారాస్పదమ్ తత్త్వజ్ఞాన ఉదయాత్ అన్తవతీ చేతి తస్యామ్ అనైకాన్త్యమ్. తద్వికారాః సర్వే మిథ్యాభూతాః ఇతి చేత్, కిం భవతః పరమార్థభూతో అపి అస్తి వికారః యేన ఏతత్ విశేషణమ్ అర్థవత్ భవతి? న హి అసౌ అభ్యుపగమ్యతే.

యదపి అనుభూతిః అజత్వాత్ స్వస్మిన్ విభాగం న సహతే ఇతి, తదపి న ఉపపద్యతే, అజస్య ఏవ ఆత్మనః దేహ ఇన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్, అనాదిత్వేన చ అభ్యుపగతాయాః అవిద్యాయాః ఆత్మనః వ్యతిరేకస్య అవశ్య ఆశ్రయణీయత్వాత్. స విభాగో మిథ్యారూపః ఇతి చేత్ జన్మ ప్రతిబద్ధః పరమార్థ విభాగః కిం క్వచిత్ దృష్టః త్వయా? అవిద్యాయాః ఆత్మనః పరమార్థతః విభాగ అభావే వస్తుతః హి అవిద్యా ఏవ స్యాత్ ఆత్మా. అబాధిత ప్రతిపత్తి సిద్ధ దృశ్య భేద సమర్థనేన

దర్శన భేదః అపి సమర్థితః ఏవ, ఛేద్యభేదాత్ ఛేదన భేదవత్.

యదపి న అస్యాదృశేః దృశి రూపాయాః దృశ్యః కశ్చిదపి ధర్మః అస్తి, దృశ్యత్వాత్ ఏవ తేషాం న దృశి ధర్మత్వమ్ ఇతి చ, తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణ సిద్ధైః నిత్యత్వ స్వయం ప్రకాశత్వాది ధర్మైః ఉభయమ్ అనైకాన్తికమ్. న చ తే సంవేదన మాత్రం, స్వరూప భేదాత్. స్వసత్తయా ఏవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిత్ విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనమ్. స్వయం ప్రకాశతా తు స్వసత్తయా ఏవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిత్ అశేష పదార్థ సాధారణం వ్యవహార ఆనుగుణ్యమ్. సర్వకాల వర్తమానత్వం హి నిత్యత్వమ్, ఏకత్వమ్ ఏక సంఖ్యా అవచ్ఛేదః ఇతి. తేషాం జడత్వాత్ అభావ రూపతాయామ్ అపి తథాభూతైః అపి చైతన్య ధర్మభూతైః తైః అనైకాన్త్యమ్ అపరిహార్యమ్. సంవిది తు స్వరూప అతిరేకేణ జడత్వాది ప్రత్యనీకత్వమ్ ఇతి అభావరూపః భావరూపో వా ధర్మః న అభ్యుపేతః చేత్, తత్తత్ నిషేధోక్త్యా కిమపి న ఉక్తం భవేత్.

అపి చ సంవిత్ సిద్ధ్యతి వా? న వా? సిద్ధ్యతి చేత్ సధర్మతా స్యాత్. న చేత్ తుచ్ఛతా, గగన కుసుమాదివత్. సిద్ధిః ఏవ సంవిత్ ఇతి చేత్, కస్య, కం ప్రతి? ఇతి వక్తవ్యమ్. యది న కస్యచిత్ కఞ్చిత్ ప్రతి, సా తర్హి న సిద్ధిః. సిద్ధిః హి పుత్రత్వమ్ ఇవ కస్యచిత్ కఞ్చిత్ ప్రతి భవతి. ఆత్మనః ఇతి చేత్, కో అయమాత్మా? నను సంవిదేవ

ఇత్యుక్తమ్, సత్యమ్ ఉక్తమ్. దురుక్తం తు తత్. తథా హి - కస్యచిత్ పురుషస్య కిఞ్చిత్ అర్థజాతం ప్రతి సిద్ధి రూపతయా తత్సంబన్ధినీ సా సంవిత్ స్వయం కథమ్ ఇవ ఆత్మ భావమ్ అనుభవేత్?

ఏతదుక్తం భవతి - అనుభూతిః ఇతి స్వాశ్రయం ప్రతి స్వసద్భావేన ఏవ కస్యచిత్ వస్తునః వ్యవహార ఆనుగుణ్య ఆపాదన స్వభావః జ్ఞానావగతి సంవిదాది అపర నామా సకర్మకో అనుభవితుః ఆత్మనః ధర్మవిశేషః. 'ఘటమ్ అహం జానామి', 'ఇమమ్ అర్థమ్ అవగచ్ఛామి', 'పటమహం సంవేద్మి' ఇతి సర్వేషామ్ ఆత్మ సాక్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్ స్వభావతయా హి తస్యాః స్వయం ప్రకాశతా భవతాపి ఉపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృ ధర్మ విశేషస్య కర్మత్వవత్ కర్తృత్వమ్ అపి దుర్ఘటమ్ ఇతి. తథా హి అస్య కర్తుః స్థిరత్వం కర్తృ ధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య సుఖ దుఃఖాదేః ఇవ ఉత్పత్తి స్థితి నిరోధాః చ ప్రత్యక్షమ్ ఈక్ష్యన్తే. కర్తృ స్థైర్యం తావత్ స ఏవ అయమర్థః పూర్వం మయా అనుభూతః ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్ష సిద్ధమ్. 'అహం జానామి', 'అహమ్ అజ్ఞాసిషమ్', 'జ్ఞాతుః ఏవ మమ ఇదానీం జ్ఞానం నష్టమ్' ఇతి చ సంవిత్ ఉత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్ష సిద్ధాః ఇతి కుతః తదైక్యమ్? ఏవం క్షణ భఙ్గిన్యాః సంవిదః ఆత్మత్వ అభ్యుపగమే, 'పూర్వేద్యుః దృష్టమ్', 'అపరేద్యుః ఇదమహమ్ అదర్శమ్' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా చ న ఘటతే. అన్యేన అనుభూతస్య న హి అన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాన సంభవః.

కిఞ్చ, అనుభూతేః ఆత్మత్వ అభ్యుపగమే తస్య అనిత్యత్వే అపి ప్రతిసన్ధాన అసంభవః తదవస్థః. ప్రతిసన్ధానం హి పూర్వాపర కాల స్థాయినమ్ అనుభవితారమ్ ఉపస్థాపయతి, న అనుభూతి మాత్రమ్, 'అహమేవ ఇదం పూర్వమపి అన్వభూవమ్' ఇతి. భవతః అపి అనుభూతేః న హి అనుభవితృత్వమ్ ఇష్టమ్. అనుభూతిః అనుభూతి మాత్రమేవ. సంవిత్ నామ కాచిత్ నిరాశ్రయా నిర్విషయా వా అత్యన్త అనుపలబ్ధేః న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. ఉభయ అభ్యుపేతా సంవిదేవ ఆత్మా ఇతి ఉపలబ్ధి పరాహతమ్. అనుభూతి మాత్రమేవ పరమార్థః ఇతి నిష్కర్షక హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః.

నను చ, 'అహం జానామి' ఇతి అస్మత్ ప్రత్యయే యో అనిదమంశః ప్రకాశైక రసః చిత్ పదార్థః స ఆత్మా, తస్మిన్ తద్బల నిర్భాసితతయా యుష్మత్ అర్థ లక్షణః 'అహం జానామి' ఇతి సిద్ధ్యన్ అహమర్థః చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మత్ అర్థః ఏవ. నైతదేవమ్, 'అహం జానామి' ఇతి ధర్మ ధర్మితయా ప్రత్యక్ష ప్రతీతి విరోధాత్ ఏవ.

కిఞ్చ,

శ్లో॥ "అహమర్థో న చేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్,
అహం బుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే. 1

శ్లో॥ నిరస్తాఖిల దుఃఖోఽహమ్ అనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్,
భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే. 2

శ్లో॥ అహ మర్థ వినాశ శ్చేత్ మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి,
అపసర్పేదసౌ మోక్ష కథా ప్రస్తావ గన్ధతః. 3

శ్లో॥ మయి నష్టే అపి మత్తో అన్యా కాచిత్ జ్ఞప్తిరవస్థితా,
ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి న భవిష్యతి. 4

శ్లో॥ స్వసమ్బన్ధితయా హ్యస్యాః సత్తా విజ్ఞప్తితాది చ,
స్వసమ్బన్ధ వియోగే తు జ్ఞప్తిరేవ న సిద్ధ్యతి. 5

శ్లో॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేః అసిద్ధివత్,
అతో అహమర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్. 6

''విజ్ఞాతారమరే కేన'', ''జానాత్యేవ'' ఇతి చ శ్రుతిః. ''ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞః'' ఇతి చ స్మృతిః. ''నాత్మా శ్రుతేః'' ఇత్యారభ్య సూత్రకారః అపి వక్ష్యతి. ''జ్ఞోஉత ఏవ'' ఇతి. అతః న ఆత్మా జ్ఞప్తి మాత్రమ్ ఇతి స్థితమ్.

అహం ప్రత్యయ సిద్ధో హి అస్మదర్థః, యుష్మత్ ప్రత్యయ విషయః యుష్మదర్థః. 'తత్రాహం జానామి' ఇతి సిద్ధః జ్ఞాతా యుష్మదర్థః ఇతి వచనం, 'జననీ మే వన్ధ్యా' ఇతివత్, వ్యాహత అర్థఇ్చ. న చ అసౌ జ్ఞాతా అహమ్ అర్థో అన్యాధీన ప్రకాశః, స్వయం ప్రకాశత్వాత్. చైతన్య స్వభావతా హి స్వయం ప్రకాశతా. యః ప్రకాశ స్వభావః, సో అనన్యాధీన ప్రకాశః, దీపవత్. న హి

దీపాదేః స్వప్రభా బల నిర్భాసితత్వేన అప్రకాశత్వమ్ అన్యాధీన ప్రకాశత్వఞ్చ. కిం తర్హి? దీపః స్వయంప్రకాశ స్వభావః స్వయమేవ ప్రకాశతే, అన్యాన్ అపి ప్రకాశయతి స్వప్రభయా.

ఏత దుక్తం భవతి - యథా ఏకమేవ తేజో ద్రవ్యం ప్రభా ప్రభావత్ రూపేణ అవతిష్ఠతే, యద్యపి ప్రభా ప్రభావత్ ద్రవ్య గుణభూతా, తథాపి తేజో ద్రవ్యమేవ న శౌక్ల్యాదివత్ గుణః, స్వాశ్రయాత్ అన్యత్రాపి వర్తమానత్వాత్ రూపవత్త్వాత్ చ, శౌక్ల్యాది వైధర్మ్యాత్, ప్రకాశవత్త్వాత్ చ తేజః ద్రవ్యమేవ, న అర్థాన్తరమ్. ప్రకాశవత్త్వఞ్చ స్వస్వరూపస్య అన్యేషాఞ్చ ప్రకాశకత్వాత్. అస్యాః తు గుణత్వ వ్యవహారః నిత్య తదాశ్రయత్వ తత్ శేషత్వ నిబన్ధనః. న చ ఆశ్రయ అవయవాః విశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్రభా ఇత్యుచ్యన్తే, మణి ద్యుమణి ప్రభృతీనాం వినాశ ప్రసఙ్గాత్. దీపే అపి అవయవి ప్రతిపత్తిః కదాచిదపి న స్యాత్. న హి విశరణ స్వభావ అవయవాః దీపాః చతురఙ్గుల మాత్రం నియమేన పిణ్డీ భూతాః ఊర్ధ్వమ్ ఉద్గమ్య తతః పశ్చాత్ యుగపదేవ తిర్యక్ ఊర్ధ్వమ్ అధశ్చ ఏకరూపా విశీర్ణాః ప్రచరన్తి ఇతి శక్యం వక్తుమ్. అతః సప్రభాకాః ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణమ్ ఉత్పన్నాః వినశ్యన్తి ఇతి పుష్కల కారణ క్రమ ఉపనిపాతాత్ తద్వినాశే వినాశాత్ చ అవగమ్యతే. ప్రభాయాః స్వాశ్రయ సమీపే ప్రకాశ ఆధిక్యమ్ ఔష్ణ ఆధిక్యమ్ ఇత్యాది ఉపలబ్ధి వ్యవస్థాప్యమ్, అగ్న్యాదీనామ్ ఔష్ణ్యాదివత్. ఏవమ్ ఆత్మా చిద్రూపః ఏవ చైతన్య గుణకః ఇతి.

చిద్రూపతా హి స్వయం ప్రకాశతా.

తథా హి శ్రుతయః - "స యథా సైన్ధవ ఘనో అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ, ఏవం వా అరే అయమాత్మా అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘన ఏవ", "విజ్ఞానఘన ఏవ", "అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః భవతి", "న విజ్ఞాతుః విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపో విద్యతే", "అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా", "కతమ ఆత్మేతి యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః", "ఏషహి ద్రష్టా స్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః", "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్", "జానాత్యేవాయం పురుషః", "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్", "స ఉత్తమః పురుషః", "నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్", "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టుః ఇమా షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి", "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ మనోమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః" ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ "జ్ఞోఽత ఏవ" ఇతి. అతః స్వయం ప్రకాశః అయమాత్మా జ్ఞాతా ఏవ, న ప్రకాశమాత్రమ్. ప్రకాశత్వాత్ ఏవ కస్యచిదేవ భవేత్ ప్రకాశః, దీపాది ప్రకాశవత్. తస్మాత్ న ఆత్మా భవితుమ్ అర్హతి సంవిత్. సంవిత్, అనుభూతి, జ్ఞానాది శబ్దాః సంబన్ధి శబ్దాః ఇతి చ శబ్దార్థవిదః. న హి లోక వేదయోః జానాత్యాదేః అకర్మకస్య అకర్తృకస్య చ ప్రయోగో దృష్టచరః.

యచ్చ ఉక్తమ్ అజడత్వాత్ సంవిత్ ఏవ ఆత్మా ఇతి, తత్ర ఇదం ప్రష్టవ్యమ్. అజడత్వమ్ ఇతి కిమ్ అభిప్రేతమ్? స్వసత్తాప్రయుక్త ప్రకాశత్వమ్ ఇతి చేత్, తథా సతి దీపాదిషు అనైకాన్త్యమ్. సంవిత్ అతిరిక్త ప్రకాశ ధర్మ అనభ్యుపగమేన అసిద్ధిః విరోధశ్చ. అవ్యభిచరిత ప్రకాశ సత్తాకత్వమ్ అపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాత్ నిరస్తమ్. యది ఉచ్యేత సుఖాదిః అవ్యభిచరిత ప్రకాశః అపి అన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివత్ జడత్వేన అనాత్మా ఇతి, జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే? తదపి హి అన్యస్య ఏవ అహమర్థస్య జ్ఞాతుః అవభాసతే, 'అహం సుఖీ' ఇతివత్ జానామి 'అహమ్' ఇతి. అతః స్వస్మై ప్రకాశమానత్వ రూపమ్ అజడత్వం సంవిది అసిద్ధమ్. తస్మాత్ స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయా ఏవ సిద్ధ్యన్ అజడో అహమర్థః ఏవ ఆత్మా. జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్ సమ్బన్ధాయత్తా. తత్ కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేః ఇవ స్వాశ్రయ చేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమ్ ఇతరం ప్రతి అప్రకటత్వం చ. అతః న జ్ఞప్తి మాత్రమ్ ఆత్మా. అపి తు జ్ఞాతా ఏవ అహమర్థః.

అథ యదుక్తమ్ అనుభూతిః పరమార్థతః నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయా అవభాసతే, రజతతయా ఏవ శుక్తిః నిరధిష్ఠాన భ్రమా అనుపపత్తేః ఇతి, తత్ అయుక్తమ్. తథా సతి అనుభవ సామానాధికరణ్యేన అనుభవితా అహమర్థః ప్రతీయేత, అనుభూతిః అహమ్ ఇతి, పురోవస్థిత భాస్వర ద్రవ్య ఆకారతయా రజతాదిః ఇవ. అత్ర తు పృథక్ అవభాసమానః ఏవ

ఇయమ్ అనుభూతిః అర్థాన్తరమ్ అహమర్థం విశినష్టి, దణ్డః ఇవ దేవదత్తమ్. తథా హి 'అనుభవామి అహమ్' ఇతి ప్రతీతిః. తదేవమ్ అస్మదర్థమ్ అనుభూతి విశిష్టం ప్రకాశయన్ 'అనుభవామి అహమ్' ఇతి ప్రత్యయః దణ్డ మాత్రే దణ్డీ దేవదత్తః ఇతి ప్రత్యయవత్ విశేషణ భూత అనుభూతి మాత్ర అవలమ్బనః కథమ్ ఇవ ప్రతిజ్ఞాయేత?

యదపి ఉక్తం 'స్థూలః అహమ్' ఇత్యాది దేహాత్మాభిమానవతః ఏవ జ్ఞాతృత్వ ప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి మిథ్యా ఇతి, తత్ అయుక్తమ్. ఆత్మతయా అభిమతాయాః అనుభూతేః అపి మిథ్యాత్వం స్యాత్, తద్వత్ ఏవ ప్రతీతేః. సకలేతర ఉపమర్ది తత్త్వ జ్ఞాన అబాధితత్వేన అనుభూతేః న మిథ్యాత్వమ్ ఇతి చేత్, హన్త! ఏవం సతి తత్ అబాధాత్ ఏవ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి న మిథ్యా.

యదపి ఉక్తమ్ అవిక్రియస్య ఆత్మనో జ్ఞానక్రియా కర్తృత్వ రూపం జ్ఞాతృత్వం న సమ్భవతి, అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పద అవ్యక్త పరిణామ అహఙ్కార గ్రన్థిస్థమ్ ఇతి న జ్ఞాతృత్వమ్ ఆత్మనః అపి తు అన్తఃకరణ రూపస్య అహఙ్కారస్య. కర్తృత్వాదిః హి రూపాదివత్ దృశ్య ధర్మః, కర్తృత్వే అహం ప్రత్యయ గోచరత్వే చ ఆత్మనః అభ్యుపగమ్యమానే దేహస్య ఏవ అనాత్మత్వ పరాక్త్వ జడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చ ఇతి, నైతత్ ఉపపద్యతే. దేహస్య ఏవ అచేతనత్వ ప్రకృతి పరిణామత్వ దృశ్యత్వ పరాక్త్వ పరార్థత్వాది యోగాత్, అన్తఃకరణ

రూపస్య అహఙ్కారస్య చేతన అసాధారణ స్వభావత్వాత్ చ జ్ఞాతృత్వస్య.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిః దృశ్యత్వ పరాక్త్వాది హేతుభిః తత్ ప్రత్యనీక ద్రష్టృత్వ ప్రత్యక్త్వాదేః వివిచ్యతే, ఏవమ్ అన్తఃకరణ రూప అహఙ్కారో అపి తత్ ద్రవ్యత్వాత్ ఏవ తైరేవ హేతుభిః తస్మాత్ వివిచ్యతే ఇతి. అతః విరోధాత్ ఏవ న జ్ఞాతృత్వమ్ అహంకారస్య, దృశిత్వవత్. యథా దృశిత్వం తత్కర్మణో అహంకారస్య న అభ్యుపగమ్యతే తథా జ్ఞాతృత్వమ్ అపి న తత్కర్మణః అభ్యుపగన్తవ్యమ్. న చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమ్. జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞాన గుణ ఆశ్రయత్వమ్. జ్ఞానం చ అస్య నిత్యస్య స్వాభావిక ధర్మత్వేన నిత్యమ్. నిత్యత్వం చ ఆత్మనః "నాత్మా శ్రుతేః" ఇత్యాదిషు వక్ష్యతి. "జ్ఞోఽత ఏవ" ఇత్యత్ర 'జ్ఞః' ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమ్ ఇతి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ మణి ప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమ్ ఇవ జ్ఞానాశ్రయత్వమ్ అపి అవిరుద్ధమ్ ఇత్యుక్తమ్. స్వయమ్ అపరిచ్ఛిన్నమ్ ఏవ జ్ఞానం సంకోచ వికాస అర్హమ్ ఇతి ఉపపాదయిష్యామః.

అతః క్షేత్రజ్ఞ అవస్థాయాం కర్మణా సంకుచిత స్వరూపం తత్తత్ కర్మానుగుణ తరతమ భావేన వర్తతే, తచ్చ ఇన్ద్రియ ద్వారేణ వ్యవస్థితమ్. తమిమమ్ ఇన్ద్రియ ద్వారా జ్ఞాన ప్రసరమ్ అపేక్ష్య

ఉదయాస్తమయ వ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞాన ప్రసరే తు కర్తృత్వమ్ అస్త్యేవ. తత్ చ న స్వాభావికమ్, అపి తు కర్మ కృతమితి అవిక్రియ స్వరూపః ఏవ ఆత్మా. ఏవంరూప విక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాన స్వరూపస్య ఆత్మనః ఏవ ఇతి న కదాచిత్ అపి జడస్య అహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వ సంభవః.

జడ స్వరూపస్య అపి అహఙ్కారస్య చిత్ సన్నిధానేన తత్ ఛాయా ఆపత్త్యా తత్సంభవః ఇతిచేత్, కా ఇయం చిత్ ఛాయా ఆపత్తిః? కిమ్ అహఙ్కార ఛాయా ఆపత్తిః సంవిదః? ఉత సంవిత్ ఛాయా ఆపత్తిః అహఙ్కారస్య? న తావత్ సంవిదః, సంవిదః జ్ఞాతృత్వ అనభ్యుపగమాత్. నాపి అహఙ్కారస్య, ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వ అయోగాత్. ద్వయోః అపి అచాక్షుషత్వాత్ చ. న హి అచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా. అథ అగ్ని సంపర్కాత్ అయః పిణ్డ ఔష్ణ్యవత్ చిత్ సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వ ఉపలబ్ధిః ఇతి చేత్, నైతత్, సంవిది వస్తుతః జ్ఞాతృత్వ అనభ్యుపగమాత్ ఏవ న తత్ సంపర్కాత్ అహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధివాన్. అహఙ్కారస్య తు అచేతనస్య జ్ఞాతృత్వ అసంభవాత్ ఏవ సుతరాం న తత్ సంపర్కాత్ సంవిది జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధివాన్.

యదపి ఉక్తమ్ ఉభయత్ర న వస్తుతః జ్ఞాతృత్వమ్ అస్తి, అహఙ్కారస్తు అనుభూతేః అభివ్యఞ్జకః స్వాత్మస్థామ్ ఏవ అనుభూతిమ్

అభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివత్ ఇతి, తదయుక్తమ్, ఆత్మనః స్వయం జ్యోతిషః జడస్వరూప అహఙ్కార అభివ్యఙ్గ్యత్వ అయోగాత్. తదుక్తమ్- "శాన్తాఙ్గార ఇవాదిత్యమ్ అహఙ్కారో జడాత్మకః, స్వయంజ్యోతిషమ్ ఆత్మానం వ్యనక్తీతి న యుక్తిమత్" ఇతి స్వయం ప్రకాశ అనుభావాధీన సిద్ధయో హి సర్వే పదార్థాః, తత్ర తదాయత్త ప్రకాశో అచిత్ అహఙ్కారో అనుదిత అనస్తమిత స్వరూప ప్రకాశమ్ అశేష అర్థసిద్ధి హేతుభూతమ్ అనుభవమ్ అభివ్యనక్తి ఇతి ఆత్మవిదః పరిహసన్తి. కిఞ్చ అహఙ్కార అనుభవయోః స్వభావ విరోధాత్ అనుభూతేః అననుభూతిత్వ ప్రసఙ్గాత్ చ న వ్యఙ్క్తృ వ్యఙ్గ్య భావః. యథోక్తమ్ "వ్యఙ్క్తృ వ్యఙ్గ్యత్వమన్యోన్యం న చ స్యాత్ప్రాతికూల్యతః, వ్యఙ్గ్యత్వే అననుభూతిత్వమ్ ఆత్మని స్యాద్యథా ఘటః" ఇతి న చ రవికర నికరాణాం స్వాభివ్యఙ్గ్య కరతల అభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిత్ అభివ్యఙ్గ్య అహంకార అభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదః సాధీయః. తత్రాపి రవికరనికరాణాం కరతల అభివ్యఙ్గ్యత్వ అభావాత్. కరతల ప్రతిహత గతయః హి రశ్మయః బహులాః స్వయమేవ స్ఫుటతరమ్ ఉపలభ్యన్తే ఇతి తద్బాహుల్య మాత్ర హేతుత్వాత్ కరతలస్య న అభివ్యంజకత్వమ్.

కిఞ్చ, అస్య సంవిత్ స్వరూపస్య ఆత్మనః అహఙ్కార నిర్వర్త్య అభివ్యక్తిః కిం రూపా? న తావత్ ఉత్పత్తిః, స్వతః సిద్ధతయా అనన్య ఉత్పాద్యత్వ అభ్యుపగమాత్. నాపి తత్ప్రకాశనమ్, తస్యాః అనుభవాన్తర అననుభావ్యత్వాత్. తతః ఏవ చ న తదనుభవ సాధన

అనుగ్రహః. స హి ద్విధా, జ్ఞేయస్య ఇన్ద్రియ సంబన్ధ హేతుత్వేన వా, యథా జాతి నిజ ముఖాది గ్రహణే వ్యక్తి దర్పణాదీనాం నయనాది ఇన్ద్రియ సంబన్ధ హేతుత్వేన బోద్ధృ గత కల్మష అపనయనేన వా, యథా పరతత్త్వ అవబోధన సాధనస్య శాస్త్రస్య శమ దమాదినా. యథోక్తమ్ - "కరణానామ్ అభూమిత్వాత్ న తత్సంబంధ హేతుతా" ఇతి.

కిఞ్చ, అనుభూతేః అనుభావ్యత్వ అభ్యుపగమే అపి అహమ్ అర్థేన న తదనుభవ సాధన అనుగ్రహః సువచః. స హి అనుభావ్య అనుభవ ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధక నిరసనేన భవేత్, యథా రూపాది గ్రహణోత్పత్తి నిరోధి సన్తమస నిరసనేన చక్షుషో దీపాదినా. న చ ఇహ తథావిధం నిరసనీయం సంభావ్యతే. న తావత్ సంవిత్ ఆత్మగతం తత్ జ్ఞానోత్పత్తి నిరోధి కిఞ్చిదపి అహఙ్కార అపనేయమ్ అస్తి. అస్తి హి అజ్ఞానమితి చేత్, న, అజ్ఞానస్య అహఙ్కార అపనోద్యత్వ అనభ్యుపగమాత్. జ్ఞానమేవ హి అజ్ఞానస్య నివర్తకమ్. న చ సంవిత్ ఆశ్రయత్వమ్ అజ్ఞానస్య సంభవతి. జ్ఞాన సమాన ఆశ్రయత్వాత్ తత్సమాన విషయత్వాత్ చ జ్ఞాతృ భావ విషయభావ విరహితే జ్ఞానమాత్రే సాక్షిణి న అజ్ఞానం భవితుమ్ అర్హతి. యథా జ్ఞానాశ్రయత్వ ప్రసక్తి శూన్యత్వేన ఘటాదేః న అజ్ఞానాశ్రయత్వమ్, తథా జ్ఞానమాత్రే అపి జ్ఞానాశ్రయత్వ అభావేన న అజ్ఞానాశ్రయత్వం స్యాత్. సంవిదః అజ్ఞానాశ్రయత్వ అభ్యుపగమే అపి ఆత్మతయా అభ్యుపగతాయాః

తస్యాః జ్ఞానవిషయత్వ అభావేన జ్ఞానేన న తద్గతా జ్ఞాన నివృత్తిః. జ్ఞానం హి స్వవిషయే ఏవ అజ్ఞానం నివర్తయతి, యథా రజ్జ్వాదౌ. అతో న కేనాపి కదాచిత్ సంవిత్ ఆశ్రయమ్ అజ్ఞానమ్ ఉచ్ఛిద్యేత, అస్య చ సదసత్ అనిర్వచనీయస్య అజ్ఞానస్య స్వరూపమేవ దుర్నిరూపమ్ ఇత్యుపరిష్టాత్ వక్ష్యతే. జ్ఞాన ప్రాగభావ రూపస్య చ అజ్ఞానస్య జ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వ అభావేన న తత్ నిరసనేన తత్ జ్ఞానసాధన అనుగ్రహః. అతో న కేనాపి ప్రకారేణ అహఙ్కారేణ అనుభూతేః అభివ్యక్తిః.

న చ స్వాశ్రయతయా అభివ్యఙ్గ్య అభివ్యఞ్జనమ్ అభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః ప్రదీపాదిషు అదర్శనాత్, యథావస్థిత పదార్థ ప్రతీతి అనుగుణ స్వాభావ్యాత్ చ జ్ఞాన తత్సాధనయోః అనుగ్రాహకస్య చ. తత్ చ స్వతః ప్రామాణ్య న్యాయ సిద్ధమ్. న చ దర్పణాదిః ముఖాదేః అభివ్యఞ్జకః, అపి తు చాక్షుష తేజః ప్రతిఫలన రూప దోష హేతుః. తద్దోష కృతశ్చ తత్ర అన్యథా అవభాసః, అభివ్యఞ్జకః తు ఆలోకాదిః ఏవ. న చ ఇహ తథా అహఙ్కారేణ సంవిది స్వప్రకాశాయాం తాదృశ దోష ఆపాదనం సంభవతి. వ్యక్తేః తు జాతిః ఆకారః ఇతి తత్ ఆశ్రయతయా ప్రతీతిః, న తు వ్యక్తి వ్యఙ్గ్యత్వాత్. అతః అన్తఃకరణభూత అహఙ్కారస్థతయా సంవిత్ ఉపలబ్ధేః వస్తుతః దోషతః వా న కిఞ్చిదిహ కారణమ్ ఇతి న అహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వం తథా ఉపలబ్ధిః వా. తస్మాత్ స్వతః ఏవ

జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యన్ అహమర్థః ఏవ ప్రత్యగాత్మా, న జ్ఞప్తి మాత్రమ్. అహంభావ విగమే తు జ్ఞప్తేః అపి న ప్రత్యక్త్వ సిద్ధిః ఇత్యుక్తమ్.

తమోగుణ అభిభవాత్ పరాక్ అర్థ అనుభవ అభావాత్ చ అహమర్థస్య వివిక్త స్ఫుట ప్రతిభాసా అభావే అపి ఆప్రబోధాత్ 'అహమ్' ఇతి ఏకాకారేణ ఆత్మనః స్ఫురణాత్ సుషుప్తౌ అపి న అహం భావ విగమః. భవదభిమతాయాః అనుభూతేః అపి తథా ఏవ ప్రథా ఇతి వక్తవ్యమ్. న హి సుప్తోత్థితః కశ్చిత్ అహం భావ వియుక్త అర్థాన్తర ప్రత్యనీకాకారా జ్ఞప్తిః అహమ్ అజ్ఞాన సాక్షితయా అవతిష్ఠః ఇత్యేవం విధాం స్వాప సమకాలామ్ అనుభూతిం పరామృశతి. ఏవం హి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శః - 'సుఖమ్ అహమ్ అస్వాప్సమ్' ఇతి, అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీమ్ అపి అహమర్థస్య ఏవ ఆత్మనః సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వఞ్చ జ్ఞాయతే. న చ వాచ్యమ్, యథా ఇదానీం సుఖం భవతి, తథా తదానీమ్ అస్వాప్సమ్ ఇతి ఏషా ప్రతిపత్తిః ఇతి, అతత్ రూపత్వాత్ ప్రతిపత్తేః. న చ, అహమ్ అర్థస్య ఆత్మనః అస్థిరత్వేన తదానీమ్ అహమ్ అర్థస్య సుఖిత్వ అనుసన్ధాన అనుపపత్తిః. యతః సుషుప్తి దశాయాః ప్రాక్ అనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితః 'మయా ఇదం కృతం', 'మయా ఇదమ్ అనుభూతమ్', 'అహమ్ ఏతత్ అవోచమ్' ఇతి పరామృశతి. 'ఏతావన్తం కాలం న కిఞ్చిత్ అహమ్ అజ్ఞాసిషమ్' ఇతి చ పరామృశతి ఇతి చేత్, తతః కిమ్? న కిఞ్చిదితి కృత్స్న ప్రతిషేధః ఇతి చేత్, న, (న) అహమ్

అవేదిషమ్ ఇతి వేదితుః అహమర్థస్య ఏవ అనువృత్తేః వేద్య విషయో హి స ప్రతిషేధః, న కిఞ్చిత్ ఇతి నిషేధస్య కృత్స్న విషయత్వే భవత్ అభిమత అనుభూతిః అపి ప్రతిషిద్ధా స్యాత్.

సుషుప్తి సమయే తు, అనుసన్ధీయమానమ్ అహమర్థమ్ ఆత్మానం జ్ఞాతారమ్ 'అహమ్' ఇతి పరామృశ్య 'న కిఞ్చిత్ అవేదిషమ్' ఇతి వేదనే తస్య ప్రతిషిధ్యమానే తస్మిన్ కాలే నిషిధ్యమానాయాః విత్తేః సిద్ధిమ్, అనువర్తమానస్య జ్ఞాతుః అహమర్థస్య చ అసిద్ధిమ్ అనేన ఏవ 'న కిఞ్చిత్ అహమ్ అవేదిషమ్' ఇతి పరామర్శేన సాధయన్, తమ్ ఇమమర్థం దేవానామ్ ఏవ సాధయతు. 'మామపి అహం న జ్ఞాతవాన్' ఇతి అహమర్థస్య అపి తదానీమ్ అనుసన్ధానం ప్రతీయతే ఇతి చేత్, స్వానుభవ స్వవచనయోః విరోధమ్ అపి న జానన్తి భవన్తః. 'అహం మాం న జ్ఞాతవాన్' ఇతి హి అనుభవ వచనే 'మామ్' ఇతి కిం నిషిధ్యతే ఇతి చేత్, సాధు పృష్టం భవతా, తదుచ్యతే. అహమర్థస్య జ్ఞాతుః అనువృత్తేః న స్వరూపం నిషిధ్యతే, అపి తు ప్రబోధ సమయే అనుసన్ధీయమానస్య అహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాది విశిష్టతా. 'అహం మాం న జ్ఞాతవాన్' ఇత్యుక్తే విషయో వివేచనీయః. జాగరిత అవస్థా అనుసంహిత జాత్యాది విశిష్టో అస్మత్అర్థో 'మామ్' ఇత్యంశస్య విషయః. స్వాప్యయ అవస్థా ప్రసిద్ధా విశద స్వానుభవైకతానశ్చ అహమర్థః 'అహమ్' ఇత్యంశస్య విషయః. అత్ర 'సుప్తః అహమ్', 'ఈదృశః అహమ్' ఇతి చ 'మామపి న జ్ఞాతవాన్

అహమ్' ఇత్యేవ ఖలు అనుభవ ప్రకారః.

కిఞ్చ, సుషుప్తౌ ఆత్మా అజ్ఞాన సాక్షిత్వేన ఆస్తే ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాత్ జ్ఞాతృత్వమ్ ఏవ. న హి అజానతః సాక్షిత్వమ్. జ్ఞాతా ఏవ హి లోక వేదయోః సాక్షీ ఇతి వ్యపదిశ్యతే, న జ్ఞానమాత్రమ్. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః "సాక్షాత్ ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్" ఇతి సాక్షాత్ జ్ఞాతః ఏవ సాక్షి శబ్దమ్, స చ అయం సాక్షీ జానామి ఇతి ప్రతీయమానః అస్మదర్థః ఏవ ఇతి కుతః తదానీమ్ అహమర్థః న ప్రతీయేత? ఆత్మనే స్వయమ్ అవభాసమానః అహమ్ ఇత్యేవ అవభాసతే ఇతి స్వాపాది అవస్థాసు అపి ఆత్మా ప్రకాశమానః అహమ్ ఇత్యేవ అవభాసతే ఇతి సిద్ధమ్.

యత్తు - మోక్ష దశాయామ్ అహమర్థః నానువర్తతే ఇతి తత్ అపేశలమ్. తథా సతి ఆత్మనాశః ఏవ అపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతః స్యాత్. న చ అహమర్థః ధర్మ మాత్రమ్, యేన తత్ విగమే అపి అవిద్యా నివృత్తౌ ఇవ స్వరూపమ్ అవతిష్ఠేత. ప్రత్యుత స్వరూపమేవ అహమర్థః ఆత్మనః. జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః. 'అహం జానామి', 'జ్ఞానం మే జాతమ్' ఇతి చ అహమర్థః ధర్మతయా జ్ఞాన ప్రతీతేః ఏవ. అపి చ యః పరమార్థతః భ్రాన్త్యా వా ఆధ్యాత్మికాది దుఃఖైః దుఃఖితయా స్వాత్మానమ్ అనుసన్ధత్తే, 'అహం దుఃఖీ' ఇతి, 'సర్వమేతత్ దుఃఖజాతమ్ అపునర్భవమ్ అపోహ్య కథమ్ అహమ్

అనాకులః స్వస్థో భవేయమ్' ఇతి ఉత్పన్న మోక్ష రాగః స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధన అనుష్ఠానేన యది 'అహమేవ న భవిష్యామి' ఇతి అవగచ్ఛేత్, అపసర్పేత్ ఏవ అసౌ మోక్ష కథా ప్రస్తావాత్. తతశ్చ అధికారి విరహాత్ ఏవ సర్వం మోక్షశాస్త్రమ్ అప్రమాణం స్యాత్. 'అహమ్' ఉపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమ్ అపవర్గే అవతిష్ఠతే ఇతి చేత్, కిమనేన? మయి నష్టే అపి కిమపి ప్రకాశ మాత్రమ్ అపవర్గే అవతిష్ఠతే ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే.

అతః అహమర్థస్య ఏవ, జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతః, ప్రత్యగాత్మత్వమ్. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తౌ అపి అహమ్ ఇత్యేవ ప్రకాశతే, స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్. యో యః స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమ్ ఇత్యేవ ప్రకాశతే. యథా తథా అవభాసమానత్వేన ఉభయవాది సమ్మతః సంసారీ ఆత్మా. యః పునః 'అహమ్' ఇతి న చకాస్తి నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే, యథా ఘటాదిః. స్వస్మై ప్రకాశతే చ అయం ముక్తాత్మా, (స) తస్మాత్ అహమిత్యేవ ప్రకాశతే. న చ అహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్య అజ్ఞత్వ సంసారిత్వాది ప్రసఙ్గః, మోక్ష విరోధాత్, అజ్ఞత్వాది అహేతుత్వాత్ చ అహం ప్రత్యయస్య. అజ్ఞానం నామ స్వరూప అజ్ఞానమ్? అన్యథా జ్ఞానం? విపరీత జ్ఞానం వా? అహమ్ ఇత్యేవ ఆత్మనః స్వరూపమ్ ఇతి స్వరూప జ్ఞాన రూపః అహం ప్రత్యయః న అజ్ఞత్వమ్ ఆపాదయతి, కుతః సంసారిత్వమ్! అపి తు తత్ విరోధిత్వాత్ నాశయతి ఏవ.

బ్రహ్మాత్మ భావ అపరోక్ష్య నిర్ధూత నిరవశేష అవిద్యానామ్ అపి, వామదేవాదీనామ్ అహమిత్యేవ ఆత్మానుభవ దర్శనాత్ చ. శ్రూయతే హి - "తద్ధైత త్పశ్యన్ ఋషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ" ఇతి, "అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి చ" ఇత్యాది. సకలేతర అజ్ఞాన విరోధినః సత్ శబ్ద ప్రత్యయమాత్రభాజః పరస్య బ్రహ్మణః వ్యవహారః అపి ఏవమేవ "హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః", "బహుస్యాం ప్రజాయేయ", "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజే" ఇతి. తథా "యస్మాత్ క్షరమతీతో అహమక్షరాదపి చోత్తమః, అతో అస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః", "అహమాత్మా గుడాకేశ", "న త్వేవాహం జాతు నాసమ్", "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా", "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే" ,"తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసార సాగరాత్", "అహం బీజప్రదః పితా", "వేదాహం సమతీతాని"ఇత్యాదిషు.

యది 'అహమ్' ఇత్యేవ ఆత్మనః స్వరూపమ్, కథం తర్హి అహఙ్కారస్య క్షేత్ర అన్తర్భావో భగవతా ఉపదిశ్యతే? "మహాభూతాన్యహఙ్కారో బుద్ధిరవ్యక్త మేవ చ" ఇతి; ఉచ్యతే - స్వరూప ఉపదేశేషు సర్వేషు అహమిత్యేవ ఉపదేశాత్ తథా ఏవ ఆత్మ స్వరూప ప్రతిపత్తేశ్చ అహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపమ్. అవ్యక్త పరిణామ భేదస్య అహఙ్కారస్య క్షేత్ర అన్తర్భావః భగవతా

ఏవ ఉపదిశ్యతే. స తు అనాత్మని దేహే, అహమ్భావ కరణ హేతుత్వేన అహఙ్కారః ఇత్యుచ్యతే. అస్య తు అహఙ్కార శబ్దస్య అభూత తద్భావే అర్థే 'చ్వి' ప్రత్యయమ్ ఉత్పాద్య వ్యుత్పత్తిః ద్రష్టవ్యా. అయమేవ తు 'అహఙ్కారః' ఉత్కృష్ట జన అవమాన హేతుః 'గర్వ' అపరనామా శాస్త్రేషు బహుశః హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాత్ బాధకాపేతా అహంబుద్ధిః సాక్షాత్ ఆత్మగోచరా ఏవ. శరీర గోచరా తు అహంబుద్ధిః అవిద్యా ఏవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ- "శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాః స్వరూపం కులనన్దన, అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధిః యా" ఇతి. యది జ్ఞప్తి మాత్రమేవ ఆత్మా, తదా అనాత్మని ఆత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తి మాత్ర ప్రతిభాసః స్యాత్, న జ్ఞాతృత్వ ప్రతిభాసః. తస్మాత్ జ్ఞాతా అహమర్థః ఏవ ఆత్మా. తదుక్తమ్- "అతః ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాత్ ఉక్త న్యాయాగమ అన్వయాత్, అవిద్యా యోగతః చ ఆత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసతే" ఇతి. తథా చ "దేహేన్ద్రియ మనః ప్రాణ ధీభ్యో అన్యో అనన్య సాధనః, నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమ్ ఆత్మా భిన్నః స్వతస్సుఖీ"ఇతి. అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ - అతి సూక్ష్మతయా సర్వ అచేతన అన్తః ప్రవేశన స్వభావః.

యదుక్తం దోష మూలత్వేన అన్యథా సిద్ధి సంభావనయా సకల భేదావలమ్బి ప్రత్యక్షస్య శాస్త్ర బాధ్యత్వమ్ ఇతి, కో అయం దోషః? ఇతి వక్తవ్యమ్, యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్య అన్యథా సిద్ధిః. అనాది భేద వాసనా ఏవ హి దోషః ఇతి చేత్, భేద వాసనాయాః

తిమిరాదివత్ యథావస్థిత వస్తు విపరీత జ్ఞాన హేతుత్వం కిమ్ అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వమ్? అనేనైవ శాస్త్ర విరోధేన జ్ఞాస్యతే ఇతి చేత్, న, అన్యోన్య ఆశ్రయణాత్, శాస్త్రస్య నిరస్త నిఖిల విశేష వస్తు బోధిత్వ నిశ్చయే సతి భేద వాసనాయాః దోషత్వ నిశ్చయః, భేద వాసనాయాః దోషత్వ నిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్త నిఖిల విశేష వస్తు బోధిత్వ నిశ్చయః ఇతి.

కిఞ్చ, యది భేద వాసనా మూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వమ్, శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథా ఏవ స్యాత్. అథోచ్యేత దోషమూలత్వే అపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్ష అవగత సకల భేద నిరసన జ్ఞాన హేతుత్వేన పరత్వాత్ తత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమ్ ఇతి, తత్ న, దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమ్ అకిఞ్చిత్కరమ్. రజ్జుసర్ప జ్ఞాన నిమిత్త భయే సతి, భ్రాన్తోయమ్ ఇతి పరిజ్ఞాతేన కేనచిత్ 'నాయం సర్పః మా భైషీః' ఇత్యుక్తే అపి, భయ అనివృత్తి దర్శనాత్. శాస్త్రస్య చ దోష మూలత్వం శ్రవణ వేలాయామ్ ఏవ జ్ఞాతమ్, శ్రవణ అవగత నిఖిల భేద ఉపమర్ది బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞాన అభ్యాస రూపత్వాత్ మననాదేః. అపి చ ఇదం శాస్త్రమ్, ఏతత్ చ అసంభావ్యమాన దోషమ్, ప్రత్యక్షం తు సంభావ్యమాన దోషమ్ ఇతి కేన అవగతం త్వయా? న తావత్ స్వతస్సిద్ధా నిర్ధూత నిఖిల విశేషా అనుభూతిః ఇమమ్ అర్థమ్ అవగమయతి, తస్యాః సర్వ విషయ విరక్తత్వాత్, శాస్త్ర పక్షపాత విరహాత్ చ. నాపి ఐన్ద్రియికం

ప్రత్యక్షమ్, దోష మూలత్వేన విపరీత అర్థత్వాత్, తన్మూలత్వాత్ ఏవ న అన్యాని అపి ప్రమాణాని. అతః స్వపక్ష సాధన ప్రమాణ అనభ్యుపగమాత్ న స్వాభిమతార్థ సిద్ధిః.

ననుు, వ్యావహారిక ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారో అస్మాకమ్ అపి అస్త్యేవ. కో అయం వ్యావహారికః నామ? ఆపాత ప్రతీతి సిద్ధో యుక్తిభిః నిరూపితః న తథావస్థితః ఇతి చేత్, కిం తేన ప్రయోజనమ్? ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నే అపి యౌక్తిక బాధాత్ ఏవ ప్రమాణకార్య అభావాత్.

అథోచ్యేత - శాస్త్ర ప్రత్యక్షయోః ద్వయోః అపి అవిద్యా మూలత్వే అపి ప్రత్యక్ష విషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే, శాస్త్ర విషయస్య సత్ అద్వితీయ బ్రహ్మణః పశ్చాత్తన బాధా దర్శనేన నిర్విశేష అనుభూతి మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ పరమార్థః ఇతి, తదయుక్తమ్, అబాధితస్య అపి దోష మూలస్య అపారమార్థ్య నిశ్చయాత్. ఏతదుక్తం భవతి- యథా సకలేతర కాచాది దోష రహిత పురుషాన్తర అగోచర గిరి గుహాసు వసతః తైమిరిక జనస్య, అజ్ఞాత స్వతిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోష అవిశేషేణ ద్విచన్ద్ర జ్ఞానమ్ అవిశిష్టం జాయతే, న తత్ర బాధక ప్రత్యయః అస్తీతి న తన్మిథ్యా న భవతి ఇతి. తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమ్ అపి మిథ్యా ఏవ. దోషో హి అయథార్థజ్ఞాన హేతుః. తథా బ్రహ్మజ్ఞానమ్ అవిద్యా మూలత్వేన బాధక జ్ఞాన రహితమ్ అపి

స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యా ఏవ ఇతి. భవన్తి చ అత్ర ప్రయోగాః- వివాద అధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా, అవిద్యావతః ఉత్పన్న జ్ఞాన విషయత్వాత్, ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా, జ్ఞాన విషయత్వాత్, ప్రపంచవత్, బ్రహ్మ మిథ్యా అసత్య హేతు జన్య జ్ఞాన విషయ త్వాత్, ప్రపఞ్చవత్ ఏవ.

న చ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాది విజ్ఞానస్య అసత్యస్య పరమార్థ శుభాశుభ ప్రతిపత్తి హేతు భావవత్ అవిద్యా మూలత్వేన అసత్యస్య అపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూత బ్రహ్మ విషయ ప్రతిపత్తి హేతుభావః న విరుద్ధః ఇతి, స్వాప్న జ్ఞానస్య అసత్యత్వ అభావాత్. తత్ర హి విషయాణామ్ ఏవ మిథ్యాత్వమ్, తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే, న జ్ఞానస్య. న హి మయా స్వప్న వేలాయామ్ అనుభూతం జ్ఞానమ్ అపి న విద్యతే ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయః జాయతే. 'దర్శనం తు విద్యతే, అర్థాః న సన్తి' ఇతి హి బాధక ప్రత్యయః. మాయావినః మన్త్ర ఔషధాది ప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేః భయస్య చ హేతుః, తత్రాపి జ్ఞానస్య అబాధితత్వాత్. విషయేన్ద్రియాది దోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాది హేతుః. సత్యా ఏవ అదష్టే అపి స్వాత్మని సర్ప సన్నిధానాత్ దష్ట బుద్ధిః, సత్యా ఏవ శఙ్కావిష బుద్ధిః మరణ హేతుభూతా. వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాది ప్రతిభాసో వస్తుభూత ముఖగత విశేష నిశ్చయ హేతుః. ఏషాం సంవేదనానామ్ ఉత్పత్తిమత్త్వాత్ అర్థ క్రియా కారిత్వాత్ చ

సత్యత్వమ్ అవసీయతే. హస్త్యాదీనామ్ అభావే అపి కథం తద్బుద్ధయః సత్యాః భవన్తి ఇతి చేత్, నైతత్, బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వ మాత్ర నియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమ్ ఏవ హి ఆలమ్బనత్వే అపేక్షితమ్, ప్రతిభాసమానతా చ అస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితః అసత్యః ఇత్యవసీయతే. అబాధితా హి బుద్ధిః సత్యా ఏవ ఇత్యుక్తమ్.

రేఖయా వర్ణ ప్రతిపత్తౌ అపి న అసత్యాత్ సత్యబుద్ధిః, రేఖాయాః సత్యత్వాత్. నను, వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా రేఖా వర్ణ బుద్ధిహేతుః, వర్ణాత్మతా తు అసత్యా. మైవమ్, వర్ణాత్మతాయాః అసత్యాయాః ఉపాయత్వ అయోగాత్. అసతః నిరుపాఖ్యస్య హి ఉపాయత్వం న దృష్టమ్ అనుపపన్నఞ్చ. అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేః ఉపాయత్వమ్, ఏవం తర్హి అసత్యాత్ సత్యబుద్ధిః న స్యాత్, బుద్ధేః సత్యత్వాత్ ఏవ. ఉపాయ ఉపేయయోః ఏకత్వ ప్రసఙ్గశ్చ, ఉభయోః వర్ణబుద్ధిత్వ అవిశేషాత్. రేఖాయాః అవిద్యమాన వర్ణాత్మనా ఉపాయత్వే చ ఏకస్యామ్ ఏవ రేఖాయామ్ అవిద్యమాన సర్వ వర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాత్ ఏకరేఖా దర్శనాత్ సర్వవర్ణ ప్రతిపత్తిః స్యాత్. అథ పిణ్డ విశేషే దేవదత్తాది శబ్ద సంకేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్య రేఖా విశేషే శ్రోత్ర గ్రాహ్య వర్ణ విశేష సంకేత వశాత్ రేఖావిశేషో వర్ణ విశేష బుద్ధి హేతుః ఇతి. హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్య ప్రతిపత్తిః, రేఖాయాః సంకేతస్య చ సత్యత్వాత్. రేఖా గవయాత్ అపి సత్య గవయ బుద్ధిః సాదృశ్య నిబన్ధనా. సాదృశ్యఞ్చ సత్యమేవ. న చ ఏకరూపస్య

శబ్దస్య నాద విశేషేణ అర్థ భేద బుద్ధి హేతుత్వే అపి అసత్యాత్ సత్య ప్రతిపత్తిః, నానా నాద అభివ్యక్తస్య ఏకస్య ఏవ శబ్దస్య తత్తత్ నాద అభివ్యఙ్గ్య స్వరూపేణ అర్థ విశేషైః సహ సంబన్ధ గ్రహణవశాత్ అర్థ భేద బుద్ధి ఉత్పత్తి హేతుత్వాత్. శబ్దస్య ఏకరూపత్వమ్ అపి న సాధీయః, 'గ'కారాదేః బోధకస్య ఏవ శ్రోత్ర గ్రాహ్యత్వేన శబ్దత్వాత్. అతః అసత్యాత్ శాస్త్రాత్ సత్య బ్రహ్మ విషయ ప్రతిపత్తిః దురుపపాదా.

నను, న శాస్త్రస్య గగన కుసుమవత్ అసత్యత్వమ్, ప్రాక్ అద్వైత జ్ఞానాత్ సద్బుద్ధి బోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హి అసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్త నిఖిల భేద చిన్మాత్ర బ్రహ్మజ్ఞాన ఉపాయః. యదా ఉపాయః తదా అస్త్యేవ శాస్త్రమ్, అస్తీతి బుద్ధేః. నైవమ్, అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేః మిథ్యాత్వాత్. తతః కిమ్? ఇదం తతః - మిథ్యాభూత శాస్త్రజన్య జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్య అపి బ్రహ్మణః మిథ్యాత్వమ్, యథా ధూమ బుద్ధ్యా గృహీత బాష్ప జన్య అగ్ని జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్య అగ్నేః అపి మిథ్యాత్వమ్. పశ్చాత్తన బాధా దర్శనం చ అసిద్ధమ్, శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధా దర్శనాత్. తత్తు భ్రాన్తిమూలమ్ ఇతి చేత్, ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమ్ ఇతి త్వయా ఏవ ఉక్తమ్. పాశ్చాత్త్యబాధా దర్శనం తు తస్య ఏవ ఇతి అలమ్ అప్రతిష్ఠిత కుతర్క పరిహాసనేన.

మహా సిద్ధాన్తార్గత

శ్రుతి ఘట్టః.

యదుక్తం వేదాన్త వాక్యాని నిర్విశేష జ్ఞానైకరస వస్తుమాత్ర ప్రతిపాదన పరాణి "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యేవమాదీని ఇతి, తదయుక్తమ్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞోపపాదన ముఖేన సత్ శబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః జగత్ ఉపాదానత్వమ్, జగన్ని మిత్తత్వమ్, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తి యోగః, సత్య సంకల్పత్వమ్, సర్వాన్తరత్వమ్, సర్వ ఆధారత్వమ్, సర్వ నియమనమ్ ఇత్యాది అనేక కల్యాణ గుణ విశిష్టతాం, కృత్స్నస్య జగతః తదాత్మకతాఞ్చ ప్రతిపాద్య, ఏవమ్భూత బ్రహ్మాత్మకః త్వమసి ఇతి శ్వేతకేతుం ప్రతి ఉపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య. ప్రపఞ్చితశ్చ అయమర్థః వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాపి ఆరమ్భణ అధికరణే నిపుణతరమ్ ఉపపాదయిష్యతే. "అథ పరా యయా తదక్షరమ్" ఇత్యత్ర అపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వ విభుత్వ సూక్ష్మత్వ సర్వగతత్వ అవ్యయత్వ భూతయోనిత్వ సార్వజ్ఞ్యాది కల్యాణ గుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః.

"సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర అపి సామానాధికరణ్యస్య అనేక విశేషణ విశిష్టైకార్థ అభిధాన వ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః. ప్రవృత్తి నిమిత్త భేదేన ఏకార్థ వృత్తిత్వం హి

సామానాధికరణ్యమ్. తత్ర సత్య జ్ఞానాది పద ముఖ్యార్థైః గుణైః తత్తద్గుణ విరోధి ఆకార ప్రత్యనీక ఆకారైః వా ఏకస్మిన్ ఏవ అర్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్త భేదో అవశ్య ఆశ్రయణీయః. ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా, అపరస్మిన్ చ తేషాం లక్షణా. న చ అజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తు స్వరూపమ్ ఏవ, ఏకేన ఏవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమ్ ఇతి పదాన్తర ప్రయోగ వైయర్థ్యాత్. తథా సతి సామానాధికరణ్య అసిద్ధిశ్చ, ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్త భేద అనాశ్రయణాత్. న చ ఏకస్య ఏవ అర్థస్య విశేషణ భేదేన విశిష్టతాభేదాత్ అనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్య విరోధి, ఏకస్యైవ వస్తునః అనేక విశేషణ విశిష్టతా ప్రతిపాదన పరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య. "భిన్న ప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామ్ ఏకస్మిన్ అర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్" ఇతి హి శాబ్దికాః.

యదుక్తమ్- "ఏకమేవా ద్వితీయమ్" ఇత్యత్ర అద్వితీయ పదం గుణతః అపి సద్వితీయతాం న సహతే. అతః సర్వ శాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన కారణ వాక్యానామ్ అద్వితీయ వస్తు ప్రతిపాదన పరత్వమ్ అభ్యుపగమనీయమ్. కారణతయా ఉపలక్షితస్య అద్వితీయస్య బ్రహ్మణః లక్షణమ్ ఇదమ్ ఉచ్యతే "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. అతః లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా "నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్" ఇత్యాదిభిః విరోధశ్చ ఇతి - తత్ అనుపపన్నమ్, జగత్ ఉపాదానస్య బ్రహ్మణః స్వవ్యతిరిక్త

అధిష్ఠాత్రన్తర నివారణేన విచిత్ర శక్తి యోగ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ అద్వితీయ పదస్య. తథా ఏవ విచిత్ర శక్తియోగమ్ ఏవ అవగమయతి "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాది. అవిశేషణ అద్వితీయమ్ ఇత్యుక్తే నిమిత్తాన్తర మాత్ర నిషేధః కథం జ్ఞాయతే ఇతి చేత్, సిసృక్షోః బ్రహ్మణః ఉపాదాన కారణత్వం "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ" ఇతి ప్రతిపాదితమ్. కార్యోత్పత్తి స్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమ్ ఇతి, తదేవ అద్వితీయ పదేన నిషిధ్యతే ఇత్యవగమ్యతే. సర్వ నిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాః సిషాధయిషితా నిత్యత్వాదయః చ నిషిద్ధాః స్యుః. సర్వశాఖా ప్రత్యయ న్యాయశ్చ అత్ర భవతో విపరీత ఫలః, సర్వ శాఖాసు కారణ అన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామ్ అత్ర ఉపసంహార హేతుత్వాత్. అతః కారణ వాక్య స్వభావాత్ అపి. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యతే ఇతి విజ్ఞాయతే.

న చ నిర్గుణ వాక్య విరోధః, ప్రాకృత హేయ గుణ విషయత్వాత్ తేషాం "నిర్గుణం నిరఞ్జనం, నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్" ఇత్యాదీనామ్. జ్ఞానమాత్ర స్వరూప వాదిన్యః అపి శ్రుతయః బ్రహ్మణః జ్ఞానస్వరూపతామ్ అభిదధతి. న తావతా నిర్విశేష జ్ఞానమాత్రమ్ ఏవ తత్త్వమ్, జ్ఞాతుః ఏవ జ్ఞాన స్వరూపత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్య ఏవ తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణి ద్యుమణి దీపాదివత్

యుక్తమేవ ఇత్యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వమేవ హి సర్వాః శ్రుతయః వదన్తి- "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్", "తదైక్షత", "సేయం దేవతైక్షత", "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజే" ఇతి, "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజా వీశ నీశౌ", "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమఞ్చ దైవతమ్, పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశ మీడ్యమ్", "న తస్య కార్యం కరణఞ్చ విద్యతే న తత్సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ", "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః జ్ఞాతృత్వ ప్రముఖాన్ కల్యాణ గుణాన్ జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ బ్రహ్మణః స్వాభావికాన్ వదన్తి. సమస్త హేయ రహితతాం చ. నిర్గుణ వాక్యానాం సగుణ వాక్యానాం చ విషయమ్ "అపహతపాప్మా" ఇత్యాది "అపిపాసః" ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య, "సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణ గుణాన్ విదధతి ఇయం శ్రుతిః ఏవ వివినక్తి ఇతి సగుణ నిర్గుణ వాక్యయోః విరోధ అభావాత్ అన్యతరస్య మిథ్యా విషయత ఆశ్రయణమ్ అపి న ఆశఙ్కనీయమ్.

"భీషాస్మాద్వాతః పవతే" ఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణాన్ ఆరభ్య, "తే యే శతమ్" ఇతి అనుక్రమేణ క్షేత్రజ్ఞ ఆనన్ద అతిశయమ్ ఉక్త్వా "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో

విద్వాన్" ఇతి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణ ఆనన్త్యమ్ అత్యాదరేణ వదతి ఇయం శ్రుతిః. "సో అశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి బ్రహ్మవేదన ఫలం అవగమయత్ వాక్యం పరస్య విపశ్చితః బ్రహ్మణః గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే, కామ్యన్తే ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః, బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వాన్ అశ్నుతే ఇత్యర్థః. దహర విద్యాయాం "తస్మిన్య దన్తస్త దన్వేష్టవ్యమ్" ఇతివత్ గుణ ప్రాధాన్యం వక్తుం 'సహ' శబ్దః. ఫల ఉపాసనయోః ప్రకార ఐక్యమ్ "యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి - తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి శ్రుత్యా ఏవ సిద్ధమ్.

"యస్యామతం తస్య మతమ్", "అవిజ్ఞాతం విజానతామ్" ఇతి బ్రహ్మణః జ్ఞాన అవిషయత్వమ్ ఉక్తం చేత్, "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి జ్ఞానాత్ మోక్ష ఉపదేశో న స్యాత్. "అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః" ఇతి బ్రహ్మ విషయ జ్ఞాన అసద్భావ సద్భావాభ్యామ్ ఆత్మనాశమ్ ఆత్మసత్తాం చ వదతి. అతో బ్రహ్మవిషయ వేదనమ్ ఏవ అపవర్గ ఉపాయం సర్వాః శ్రుతయః విదధతి. జ్ఞానఞ్చ ఉపాసనాత్మకం. ఉపాస్యఞ్చ బ్రహ్మ సగుణమ్ ఇత్యుక్తమ్. "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇతి బ్రహ్మణః అనన్తస్య అపరిచ్ఛిన్న గుణస్య వాఙ్మనసయోః ఏతావదితి పరిచ్ఛేద అయోగ్యత్వ శ్రవణేన బ్రహ్మ ఏతావదితి బ్రహ్మ పరిచ్ఛేద

జ్ఞానవతాం బ్రహ్మ అవిజ్ఞాతమ్ అమతమ్ ఇత్యుక్తమ్, అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మణః. అన్యథా "యస్యామతం తస్య మతమ్", "విజ్ఞాతమ విజానతామ్" ఇతి మతత్వ విజ్ఞాతత్వ వచనం తత్ర ఏవ విరుధ్యతే.

యత్తు, "న దృష్టేర్ద్రష్టారం న మతేర్మన్తారమ్"ఇతి శ్రుతిః, దృష్టేః మతేః వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతి ఇతి, తత్ ఆగన్తుక చైతన్య గుణ యోగితయా జ్ఞాతుః అజ్ఞాన స్వరూపతాం కుతర్క సిద్ధాం మత్వా న తథా ఆత్మానం పశ్యేః, న మన్వీథాః, అపి తు ద్రష్టారం మన్తారమ్ అపి ఆత్మానం దృష్టి మతి రూపమేవ పశ్యేః ఇత్యభిదధాతి ఇతి పరిహృతమ్. అథవా, దృష్టేః ద్రష్టారం మతేః మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య, సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమ్ ఏవ ఉపాస్స్వ ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్" ఇత్యాది జ్ఞాతృత్వ శ్రుతి విరోధశ్చ.

"ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇతి ఆనన్దమాత్రమ్ ఏవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయతే ఇతి యదుక్తమ్, తత్ జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానం స్వరూపమ్ ఇతి వదతి ఇతి పరిహృతమ్. జ్ఞానమేవ హి అనుకూలమ్, 'ఆనన్దః' ఇత్యుచ్యతే. "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇతి ఆనన్దరూపమ్ ఏవ జ్ఞానం, 'బ్రహ్మ' ఇత్యర్థః. అతః ఏవ భవతామ్ ఏక రసతా. అస్య జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ జ్ఞాతృత్వమ్ అపి శ్రుతి శత సమధిగతమ్ ఇత్యుక్తమ్. తద్వత్ ఏవ "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "ఆనన్దం

బ్రహ్మణో విద్వాన్'' ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశాత్ చ న ఆనన్ద మాత్రం బ్రహ్మ, అపి తు ఆనన్ది. జ్ఞాతృత్వమ్ ఏవ హి ఆనన్దిత్వమ్.

యదిదమ్ ఉక్తమ్- ''యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి'', ''నేహ నానాస్తి కిఞ్చన, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి'', ''యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్''ఇతి భేద నిషేధో బహుధా దృశ్యతే ఇతి, తత్ కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మ కార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ తదాత్మకత్వేన ఐక్యాత్ తత్ ప్రత్యనీక నానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే. న పునః ''బహు స్యాం ప్రజాయేయ'' ఇతి బహు భవన సంకల్ప పూర్వకం బ్రహ్మణః నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యతే ఇతి పరిహృతమ్. నానాత్వ నిషేధాత్ ఇయమ్ అపరమార్థ విషయా ఇతి చేత్, న, ప్రత్యక్షాది సకల ప్రమాణ అనవగతం నానాత్వం దురారోహం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తదేవ బాధ్యతే ఇతి ఉపహాస్యమ్ ఇదమ్.

''యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ ఉదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి'' ఇతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః భయప్రాప్తిః ఇతి యదుక్తం, తదసత్, ''సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత'' ఇతి తత్ నానాత్వ అనుసన్ధానస్య శాన్తి హేతుత్వ ఉపదేశాత్. తథా హి సర్వస్య జగతః తదుత్పత్తి స్థితి లయ కర్మతయా తదాత్మకత్వ అనుసన్ధానేన అత్ర శాన్తిః విధీయతే. అతో యథావస్థిత

దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాది భేద భిన్నం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమ్ ఇతి అనుసన్ధానస్య శాన్తి హేతుతయా అభయ ప్రాప్తి హేతుత్వేన న భయ హేతుత్వ ప్రసఙ్గః. ఏవం తర్హి "అథ తస్య భయం భవతి" ఇతి కిమ్ ఉచ్యతే? ఇదముచ్యతే - "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ అదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సో అభయంగతో భవతి" ఇతి అభయప్రాప్తి హేతుత్వేన బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠా అభిమతా, తస్యాః విచ్ఛేదే భయం భవతి ఇతి. యథోక్తం మహర్షిభిః - "యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే, సా హానిః తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిః సా చ విక్రియా" ఇత్యాది. బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయాః అన్తరమ్ అవకాశః విచ్ఛేదః ఏవ.

యదుక్తమ్ "న స్థానతో అపి" ఇతి సర్వ విశేష రహితం బ్రహ్మ ఇతి చ వక్ష్యతి ఇతి తత్ న, సవిశేషం బ్రహ్మ ఇత్యేవ హి తత్ర వక్ష్యతి. "మాయామాత్రం తు" ఇతి చ స్వాప్నానామ్ అపి అర్థానాం జాగరిత అవస్థా అనుభూత పదార్థ వైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వమ్ ఉచ్యతే ఇతి జాగరిత అవస్థ అనుభూతానామ్ ఇవ పారమార్థికత్వమ్ ఏవ వక్ష్యతి.

ఇతి మహాసిద్ధాన్తాన్తర్గత

శ్రుతి ఘట్టః.

మహా సిద్ధాన్తాంతర్గత
స్మృతి పురాణ ఘట్టః.

స్మృతి పురాణయోః అపి నిర్విశేష జ్ఞాన మాత్రమేవ పరమార్థః, అన్యత్ అపారమార్థికమ్ ఇతి ప్రతీయతే ఇతి యదభిహితమ్, తదసత్. "యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోక మహేశ్వరమ్", "మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తేష్వవస్థితః, న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్, భూత భృత్ న చ భూతస్థో మమాత్మా భూత భావనః", "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయ స్తథా, మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చి దస్తి ధనఞ్జయ, మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ", "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నం ఏకాంశేన స్థితో జగత్, ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృతః, యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్య వ్యయ ఈశ్వరః, యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహ మక్షరాదపి చోత్తమః, అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః", "స సర్వభూత ప్రకృతిం వికారాన్ గుణాది దోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః, అతీత సర్వావరణో అఖిలాత్మా తేనా స్తృతం యద్భువనా న్తరాళే, సమస్తకల్యాణ గుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తి లేశా ద్ధృత భూతవర్గః, ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరు దేహ స్సంసాధితా శేష జగద్ధితో అసౌ, తేజో బలైశ్వర్య మహావబోధ సువీర్య శక్త్యాది గుణైకరాశిః, పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయ స్సన్తి పరావరేశే, స ఈశ్వరో వ్యష్టి సమష్టి రూపో అవ్యక్త స్వరూపః ప్రకటస్వరూపః, సర్వేశ్వరః సర్వదృ క్సర్వవేత్తా

సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః, సఙ్జాయతే యేన తదస్త దోషం శుద్ధం పరం నిర్మల మేకరూపమ్, సందృశ్యతే వాప్యధి గమ్యతే వా తద్జ్ఞానమజ్ఞాన మతో అన్యదుక్తమ్", "శుద్ధే మహా విభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే, మైత్రేయ భగవత్ శబ్దః సర్వ కారణకారణే, సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారో అర్థ ద్వయాన్వితః, నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే, ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా", "వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మ న్యఖిలాత్మని, స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతో అవ్యయః", "జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య వీర్యతేజాంస్యశేషతః, భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాని వినా హేయై ర్గుణాదిభిః", "ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి, పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః, తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషాసమన్వితః, శబ్దోఽయం నోపచారేణ(త్వ) హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః", "సమస్తాశ్శక్త యశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః, తద్విశ్వరూప వైరూప్యం రూపమన్య ద్ధరేర్మహత్, సమస్తశక్తి రూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర, దేవతిర్యఙ్మ నుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా, జగతా ముపకారాయ న సా కర్మ నిమిత్తజా, చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్య వ్యాహతా త్మికా", "ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయమ్, సమస్తహేయ రహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమ్", "పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మా ఆత్మసంస్థితః, రూపవర్ణాది నిర్దేశ విశేషణ వివర్జితః, అపక్షయ వినాశాభ్యాం

పరిణామర్ధి జన్మభిః, వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలమ్, సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః, తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే", "తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజ మక్షరమవ్యయమ్, ఏక స్వరూపఞ్చ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్, తదేవ సర్వమేవైతత్ వ్యక్తావ్యక్త స్వరూపవత్, తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితమ్", "ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ, పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని, పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః, విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే", "ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చా మూర్తమేవ చ, క్షరాక్షర స్వరూపే తే సర్వభూతేషు చ స్థితే, అక్షరం తత్పరం బ్రహ్మ క్షరం సర్వమిదం జగత్, ఏకదేశ స్థితస్యాగ్నేః జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా, పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమ్ అఖిలం జగత్", "విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథా పరా, అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే, యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా, సంసారతాపా నఖిలాన వాప్నోత్యతి సన్తతాన్, తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా, సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే", "ప్రధానఞ్చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మ భూతయా, విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ, తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ, యథాసక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతమ్, శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః", "తదేతదక్షయం నిత్యం

జగన్మునివరాఖిలమ్, ఆవిర్భావ తిరోభావ జన్మనాశ వికల్పవత్” ఇత్యాదినా పరంబ్రహ్మ స్వభావతః ఏవ నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధం, సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకం, జగదుత్పత్తి స్థితి సంహార అన్తః ప్రవేశ నియమనాది లీలం ప్రతిపాద్య, కృత్స్నస్య చిదచిత్ వస్తునః సర్వావస్థ అవస్థితస్య పారమార్థికస్య ఏవ పరస్య బ్రహ్మణః శరీరతయా రూపత్వం శరీర, రూప, తను, అంశ, శక్తి, విభూత్యాది శబ్దైః తత్ తత్ శబ్ద సామానాధికరణ్యేన చ అభిధాయ తద్విభూతి భూతస్య చిద్వస్తునః స్వరూపేణ అవస్థితిమ్ అచిత్ మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞ రూపేణ స్థితిం చ ఉక్త్వా క్షేత్రజ్ఞ అవస్థాయాం పుణ్య పాపాత్మక కర్మ రూప అవిద్యా వేష్టితత్వేన స్వాభావిక జ్ఞాన రూపత్వ అనుసన్ధానమ్ అచిత్ రూపార్థ ఆకారతయా అనుసన్ధానఞ్చ ప్రతిపాదితమ్ ఇతి పరంబ్రహ్మ సవిశేషమ్, తద్విభూతి భూతం జగదపి పారమార్థికమ్ ఏవ ఇతి జ్ఞాయతే.

“ప్రత్యస్తమితభేదమ్”ఇత్యత్ర దేవ మనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేష సంసృష్టస్య అపి ఆత్మనః స్వరూపం తద్గత భేద రహితత్వేన తద్భేద వాచి దేవాది శబ్ద అగోచరం, జ్ఞాన సత్తైక లక్షణం, స్వసంవేద్యం, యోగ యుక్ మనసో న గోచరః ఇత్యుచ్యతే ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చ అపలాపః. కథమిదమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్, తదుచ్యతే, అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైక భేషజతయా యోగమ్ అభిధాయ, యోగావయవాన్ ప్రత్యాహార పర్యన్తాన్ చ ఉక్త్వా, ధారణా సిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః శక్తి శబ్దాభిధేయం

రూపద్వయం మూర్త అమూర్త విభాగేన ప్రతిపాద్య, తృతీయ శక్తిరూప కర్మాఖ్య అవిద్యా వేష్టితమ్ అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్య విభాగం భావనాత్రయ అన్వయాత్ అశుభమ్ ఇత్యుక్త్వా, ద్వితీయస్య కర్మాఖ్య అవిద్యా విరహిణః అచిత్ వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్య అమూర్తాఖ్య విభాగస్య నిష్పన్న యోగి ధ్యేయతయా యోగ యుఞ్జనసో అనాలమ్బనతయా స్వతశ్శుద్ధి విరహాత్ చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య, పరశక్తి రూపమిదమ్ అమూర్తమ్, అపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్య మూర్తఞ్చ పరశక్తి రూపస్య ఆత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తి హేతుభూత తృతీయ శక్త్యాఖ్య కర్మ రూప అవిద్యా చ ఇత్యేతత్ శక్తి త్రయాశ్రయః భగవత్ అసాధారణమ్ ''ఆదిత్యవర్ణమ్'' ఇత్యాది వేదాన్త సిద్ధం మూర్త రూపం శుభాశ్రయః ఇత్యుక్తమ్.

అత్ర పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపస్య శుభాశ్రయత అనర్హతాం వక్తుమ్, ''ప్రత్యస్తమితభేదం యత్'' ఇత్యుచ్యతే. తథాహి- ''న తద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః, ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదమ్, సమస్తా శ్శక్తయ శ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః, తద్విశ్వరూప వైరూప్యం రూపమన్యద్ధరే ర్మహత్'' ఇతి చ వదతి. తథా చతుర్ముఖ సనక సనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామ్ అవిద్యా వేష్టితత్వేన శుభాశ్రయత అనర్హతామ్ ఉక్త్వా, బద్ధానామ్ ఏవ పశ్చాత్ యోగేన ఉద్భూత బోధానాం స్వస్వరూప ఆపన్నానాఞ్చ స్వతః శుద్ధి విరహాత్ భగవతా శౌనకేన

శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా. "ఆ బ్రహ్మస్తమ్బ పర్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః, ప్రాణినః కర్మజనిత సంసారవశవర్తినః, యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినామ్ ఉపకారకాః, అవిద్యా న్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః, పశ్చాదుదుద్భూత బోధాశ్చ ధ్యానేనైవోపకారకాః, నైసర్గికో న వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః, తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవత్" ఇత్యాదినా పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః స్వరూపం స్వ అసాధారణమేవ శుభాశ్రయః ఇత్యుక్తమ్. అతో అత్ర న భేద అపలాపః ప్రతీయతే.

"జ్ఞాన స్వరూపమ్" ఇత్యత్రాపి జ్ఞాన వ్యతిరిక్తస్య అర్థజాతస్య కృత్స్నస్య న మిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే, జ్ఞాన స్వరూపస్య ఆత్మనః దేవ మనుష్యాది అర్థాకారేణ అవభాసో భ్రాన్తిః ఇతి ఏతావన్మాత్ర వచనాత్. న హి శుక్తికాయాః రజతతయా అవభాసో భ్రాన్తిః ఇత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి, జగత్ బ్రహ్మణోః సామానాధికరణ్యేన ఐక్య ప్రతీతేః. బ్రహ్మణః జ్ఞానస్వరూపస్య అర్థాకారతా భ్రాన్తిః ఇత్యుక్తే సతి అర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వమ్ ఉక్తం స్యాత్ ఇతిచేత్, తదసత్, అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః నిరస్త అజ్ఞానాది నిఖిల దోష గన్ధస్య సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తి దర్శన అసంభావాత్. సామానాధికరణ్యేన ఐక్య ప్రతిపాదనఞ్చ బాధా సహమ్ అవిరుద్ధం చ ఇతి అనన్తరమ్ ఏవ ఉపపాదయిష్యతే. అతో

అయమపి శ్లోకో న అర్థ స్వరూపస్య బాధకః.

తథా హి "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభి సంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తత్ బ్రహ్మ" ఇతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ ఇత్యవసితే సతి, "ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్, బిభేత్యల్ప శ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతి" ఇతి శాస్త్రేణార్థస్య ఇతిహాస పురాణాభ్యామ్ ఉపబృంహణం కార్యమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణం నామ విదిత సకల వేద తదర్థానాం స్వయోగ మహిమ సాక్షాత్కృత వేద తత్త్వార్థానాం వాక్యైః స్వావగత వేద వాక్యార్థ వ్యక్తీకరణమ్. సకల శాఖా గతస్య వాక్యార్థస్య అల్పభాగ శ్రవణాత్ దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయ అయోగాత్ ఉపబృంహణం హి కార్యమేవ.

తత్ర పులస్త్య వసిష్ఠ వరప్రదాన లబ్ధ పరదేవతా పారమార్థ్య జ్ఞానవతః భగవతః పరాశరాత్ స్వావగత వేదార్థ ఉపబృంహణమ్ ఇచ్ఛన్ మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ- "సోఽహ మిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్, బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి, యన్మయఞ్చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతత్ చరాచరమ్, లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్ర చ" ఇత్యాదినా. అత్ర బ్రహ్మ స్వరూప విశేష తద్విభూతి భేద ప్రకార తదారాధన స్వరూప ఫల విశేషాశ్చ పృష్టాః, బ్రహ్మస్వరూప విశేష ప్రశ్నేషు "యతశ్చైతత్ చరాచరమ్"

ఇతి నిమిత్త ఉపాదానయోః పృష్టత్వాత్, ''యన్మయమ్'' ఇత్యనేన సృష్టి స్థితి లయ కర్మభూతం జగత్ కిమాత్మకమ్ ఇతి పృష్టమ్. తస్య చ ఉత్తరం ''జగచ్చ సః'' ఇతి. ఇదఞ్చ తాదాత్మ్యమ్ అన్తర్యామి రూపేణ ఆత్మతయా వ్యాప్తి కృతమ్, న తు వ్యాపి అవ్యాపకయోః వస్త్వైక్య కృతమ్. యన్మయమితి ప్రశ్నస్య ఉత్తరత్వాత్ 'జగత్ చ' సః ఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి 'మయట్' అత్ర న వికారార్థః, పృథక్ ప్రశ్న వైయర్థ్యాత్. నాపి ప్రాణ మయాదివత్ స్వార్థికః, ''జగచ్చ సః'' ఇత్యుత్తర అనుపపత్తేః. తదా హి విష్ణురేవ ఇత్యుత్తరమ్ అభవిష్యత్. అతః ప్రాచుర్యార్థః ఏవ. ''తత్ ప్రకృతవచనే మయట్ ఇతి మయట్, కృత్స్నఞ్చ జగత్ తత్ శరీరతయా తత్ ప్రచురమేవ, తస్మాత్ యన్మయమ్'' ఇత్యస్య ప్రతివచనం 'జగత్ చ సః' ఇతి సామానాధికరణ్యం జగత్ బ్రహ్మణః శరీరాత్మభావ నిబన్ధనమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

అన్యథా నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదనపరే శాస్త్రే అభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణి ఏతాని ప్రశ్న ప్రతివచనాని న సంగచ్ఛన్తే. తత్ వివరణ రూపం కృత్స్నఞ్చ శాస్త్రం న సంగచ్ఛతే, తథా హి సతి ప్రపఞ్చ భ్రమస్య కిమ్ అధిష్ఠానమ్ ఇత్యేవంరూపస్య ఏకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేష జ్ఞాన మాత్రమ్ ఇత్యేవంరూపమ్ ఏకమేవ ఉత్తరం స్యాత్. జగత్ బ్రహ్మణోః ఏక ద్రవ్యత్వ పరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణ గుణైకతానతా నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకతా

చ బాధ్యేత, సర్వ అశుభాస్పదఞ్చ బ్రహ్మ భవేత్. ఆత్మ శరీరభావః ఏవ ఇదం సామానాధి కరణ్యం ముఖ్య వృత్తమ్ ఇతి స్థాప్యతే. అతః "విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్, స్థితి సంయమకర్తా అసౌ జగతో అస్య జగచ్చ సః" ఇతి సంగ్రహేణ ఉక్తమర్థం "పరః పరాణామ్" ఇత్యారభ్య విస్తరేణ వక్తుం పరబ్రహ్మభూతం భగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవ స్వరూపేణ అవస్థితమ్ "అవికారాయ" ఇతి శ్లోకేన ప్రథమం ప్రణమ్య, తమేవ హిరణ్యగర్భ స్వావతార శఙ్కరరూప త్రిమూర్తి ప్రధాన కాల క్షేత్రజ్ఞ సమష్టి వ్యష్టి రూపేణ అవస్థితఞ్చ నమస్కరోతి. తత్ర "జ్ఞానస్వరూపమ్" ఇత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞ వ్యష్టి ఆత్మనా అవస్థితస్య పరమాత్మనః స్వభావమ్ ఆహ. తస్మాత్ న అత్ర నిర్విశేష వస్తు ప్రతీతిః.

యది నిర్విశేష జ్ఞానరూప బ్రహ్మాధిష్ఠాన భ్రమ ప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం, తర్హి "నిర్గుణస్యా ప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః, కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణః అభ్యుప గమ్యతే" ఇతి చోద్యం, "శక్తయ స్సర్వభావానామచిన్త్య జ్ఞానగోచరాః, యతో అతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః, భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతా" ఇతి పరిహారశ్చ న ఘటతే. తథా హి సతి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః కథం సర్గాది కర్తృత్వమ్? న బ్రహ్మణః పారమార్థికః సర్గః, అపి తు భ్రాన్తి పరికల్పితః ఇతి చోద్య పరిహారౌ స్యాతామ్. ఉత్పత్త్యాదికార్యం సత్త్వాది గుణయుక్తా పరిపూర్ణ కర్మ వశ్యేషు దృష్టమ్ ఇతి సత్త్వాది గుణ

రహితస్య పరిపూర్ణస్య అకర్మ వశ్యస్య కర్మ సమ్బన్ధ అనర్హస్య కథం సర్గాది కర్తృత్వమ్ అభ్యుపగమ్యతే ఇతి చోద్యమ్. దృష్ట సకల విసజాతీయస్య బ్రహ్మణః యథోదిత స్వభావస్య ఏవ జలాది విసజాతీయస్య అగ్న్యాదేః ఔష్ణ్యాది శక్తి యోగవత్ సర్వశక్తి యోగో న విరుధ్యతే ఇతి పరిహారః.

"పరమార్థః త్వమేవైకః" ఇత్యాది అపి న కృత్స్నస్య అపారమార్థ్యం వదతి, అపి తు కృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తత్ వ్యతిరేకేణ అవస్థితస్య అపారమార్థ్యమ్. తదేవ ఉపపాదయతి - "తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతత్ చరాచరమ్" ఇతి. యేన త్వయా ఇదం చరాచరం వ్యాప్తమ్, అతః త్వదాత్మక మేవ ఇదం సర్వమ్ ఇతి త్వదన్యః కోఽపి నాస్తి. అతః సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. అతః ఇద ముచ్యతే - 'తవ ఏష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిః' ఇతి. అన్యథా 'తవ ఏషా భ్రాన్తిః' ఇతి వక్తవ్యమ్. 'జగతః పతే, త్వమ్' ఇత్యాదీనాం పదానాం లక్షణా చ స్యాత్. లీలయా మహీమ్ ఉద్ధరతః భగవతః మహా వరాహస్య స్తుతి ప్రకరణ విరోధశ్చ.

యతః కృత్స్నం జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవ మూర్తమ్, తస్మాత్ త్వదాత్మకత్వ అనుభవ సాధన యోగ విరహిణః ఏతత్ కేవల దేవ మనుష్యాది రూపమ్ ఇతి భ్రాన్తి జ్ఞానేన పశ్యన్తి ఇత్యాహ - "యదేతత్ దృశ్యతే" ఇతి. న కేవలం

వస్తుతః త్వదాత్మకం జగత్ దేవ మనుష్యాద్యాత్మకమ్ ఇతి దర్శనమేవ భ్రమః. జ్ఞానాకారాణామ్ ఆత్మనాం దేవ మనుష్యాది అర్థాకారత్వ దర్శనమ్ అపి భ్రమః ఇత్యాహ - "జ్ఞాన స్వరూపమ్ అఖిలం" ఇతి. యే పునః బుద్ధిమన్తః జ్ఞాన స్వరూప ఆత్మవిదః సర్వస్య భగవదాత్మకత్వ అనుభవ సాధన యోగయోగ్య పరిశుద్ధ మనసశ్చ, తే దేవ మనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేష శరీర రూపమ్ ఇదమ్ అఖిలం జగత్ శరీర అతిరిక్త జ్ఞాన స్వరూపాత్మకం త్వత్ శరీరఞ్చ పశ్యన్తి ఇత్యాహ- "యే తు జ్ఞానవిదః" ఇతి. అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యమ్, పదానాం లక్షణా, అర్థ విరోధః, ప్రకరణ విరోధః, శాస్త్ర తాత్పర్య విరోధశ్చ.

"తస్యాత్మపరదేహేషు సతో అప్యేకమయమ్" ఇత్యత్ర సర్వేషు ఆత్మసు జ్ఞానైక ఆకారతయా సమానేషు సత్సు దేవ మనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేషరూప పిణ్డ సంసర్గ కృతమ్ ఆత్మసు దేవాది ఆకారేణ ద్వైత దర్శనమ్ అతథ్యమ్ ఇత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమ్ ఆత్మ గతమ్ అపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవ మనుష్యాది వివిధ విచిత్ర పిణ్డేషు వర్తమానం సర్వమ్ ఆత్మవస్తు సమమ్ ఇత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా - "శునిచైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమ దర్శినః", "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు, "తస్యాత్మ పరదేహేషు సతో అపి" ఇతి దేహాతిరిక్తే వస్తుని స్వపర విభాగస్య ఉక్తత్వాత్.

"యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపి" ఇత్యత్రాపి న ఆత్మైక్యం

ప్రతీయతే, యది మత్తః పరః కోఽపి అన్యః ఇత్యేకస్మిన్ అర్థే పరశబ్ద అన్యశబ్దయోః ప్రయోగ అయోగాత్. తత్ర పర శబ్దః స్వవ్యతిరిక్త ఆత్మ వచనః. అన్యశబ్దః తస్యాపి జ్ఞానైక ఆకారత్వాత్ అన్యాకారత్వ ప్రతిషేధార్థః. ఏతదుక్తం భవతి - యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూత జ్ఞానాకారాత్ అన్యాకారో అస్తి తదా 'అహమ్, ఏవమ్ ఆకారః', 'అయం చ అన్యాదృశాకారః' ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుమ్. న చైవమస్తి, సర్వేషాం జ్ఞానైక ఆకారత్వేన సమానత్వాత్ ఏవ ఇతి.

"వేణురన్ధ్ర విభేదేన" ఇత్యత్రాపి ఆకార వైషమ్యమ్ ఆత్మనాం న స్వరూప కృతమ్, అపి తు దేవాది పిణ్డప్రవేశ కృతమ్" ఇత్యుపదిశ్యతే. న ఆత్మైక్యమ్, దృష్టాన్తే చ అనేక రన్ధ్ర వర్తినాం వాయ్వంశానాం న స్వరూపైక్యమ్, అపి తు ఆకార సామ్యమ్ ఏవ. తేషాం వాయుత్వేన ఏకాకారాణాం రన్ధ్ర భేద నిష్క్రమణ కృతో హి షడ్జాది సంజ్ఞా భేదః. ఏవమ్ ఆత్మనాం దేవాది సంజ్ఞా భేదః. యథా తైజస, ఆప్య, పార్థివ ద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తత్ ద్రవ్యత్వేన ఐక్యమేవ, న స్వరూప ఐక్యమ్. తథా వాయవీయానామ్ అంశానామ్ అపి స్వరూప భేదో అవర్జనీయః.

"సోఽహం స చ త్వమ్" ఇతి సర్వాత్మనాం పూర్వోక్తం జ్ఞానాకారత్వం 'తత్' శబ్దేన పరామృశ్య, తత్ సామానాధికరణ్యేన, 'అహమ్', 'త్వమ్' ఇత్యాదీనామ్ అర్థానాం జ్ఞానమేవ ఆకారః ఇతి

ఉపసంహరన్ దేవాది ఆకార భేదేన ఆత్మసు భేద మోహం 'పరిత్యజ' ఇత్యాహ. అన్యథా దేహాతిరి(క్తో)క్త ఆత్మోపదేశ్య స్వరూపే 'అహం', 'త్వం' సర్వమేతత్ ఆత్మ స్వరూపమ్ ఇతి భేద నిర్దేశో న ఘటతే. 'అహం', 'త్వమ్' ఆది శబ్దానామ్ ఉపలక్ష్యేణ సర్వమేతత్ ఆత్మస్వరూపమ్ ఇత్యనేన సామానాధికరణ్యాది ఉపలక్షణత్వమ్ అపి న సఙ్గచ్ఛతే. సోఽపి యథోపదేశమ్ అకరోత్ ఇత్యాహ - "తత్యాజ భేదం పరమార్థ దృష్టిః" ఇతి. కుతః చ ఏష నిర్ణయః ఇతి చేత్, దేహాత్మ వివేక విషయత్వాత్ ఉపదేశస్య. తత్ చ "పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసః శిరః పాణ్యాది లక్షణః" ఇతి ప్రక్రమాత్.

"విభేదజనకేఽజ్ఞానః" ఇతి చ న ఆత్మస్వరూప ఐక్యపరమ్, నాపి జీవపరయోః. ఆత్మ స్వరూపైక్యమ్ ఉక్తరీత్యా నిషిద్ధమ్. జీవ పరయోః అపి స్వరూపైక్యం దేహాత్మనోః ఇవ న సంభవతి. తథా చ శ్రుతిః - "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే, ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః", "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇత్యాద్యాః. అస్మిన్నపి శాస్త్రే, "స సర్వభూత ప్రకృతిం వికారాన్ గుణాది దోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః, అతీత సర్వావరణో అఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యదుద్భవనాన్తరాళే", "సమస్తకల్యాణ గుణాత్మకో అసౌ",

''పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే'', ''అవిద్యాకర్మ సంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే, యయా క్షేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా'' ఇతి భేద వ్యపదేశాత్, ''ఉభయే అపి హి భేదేనైనమ్ అధీయతే'', ''భేదవ్యపదేశాత్ చాన్యః'', ''అధికం తు భేద నిర్దేశాత్'' ఇత్యాది సూత్రేషు చ ''య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరమ్, య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి'', ''ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః'', ''ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః'' ఇత్యాదిభిః ఉభయోః అన్యోన్య ప్రత్యనీక ఆకారేణ స్వరూప నిర్ణయాత్. నాపి సాధన అనుష్ఠానేన నిర్ముక్త అవిద్యస్య పరేణ స్వరూపైక్య సంభవః, అవిద్యాశ్రయత్వ యోగ్యస్య తదనర్హత్వ అసంభవాత్. యథోక్తమ్ ''పరమాత్మా ఆత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే, మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః'' ఇతి.

ముక్తస్య తు తద్ధర్మతా ఆపత్తిః ఏవ ఇతి భగవద్గీతాసు ఉక్తమ్ - ''ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః, సర్గేఽపి నోపజాయన్తే, ప్రలయే న వ్యథన్తి చ'' ఇతి. ఇహ అపి ''ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే, వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథా'' ఇతి. ఆత్మభావమ్ - ఆత్మనః స్వభావమ్. న హి ఆకర్షక స్వరూపాపత్తిః ఆకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతి చ - ''జగద్వ్యాపార వర్జం ప్రకరణాత్ అసన్నిహితత్వాత్ చ'', ''భోగమాత్ర సామ్యలిఙ్గాత్ చ'', ''ముక్తోపసృప్య వ్యపదేశాత్ చ'' ఇతి.

వృత్తిః అపి - "జగద్వ్యాపారవర్జం సమానో జ్యోతిషా" ఇతి. ద్రవిడ భాష్యకారశ్చ - "దేవతాసాయుజ్యాత్ అశరీరస్యాపి దేవతావత్ సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్" ఇత్యాహ.

శ్రుతయశ్చ- "య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా", "ఏతమానన్ద మయమాత్మానమ్ ఉపసంక్రమ్య, ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీకామరూప్య నుసఞ్చరన్", "స తత్ర పర్యే తి", "రసో వై సః, రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనన్దీ భవతి", "యథా నద్యస్స్యన్దమానా స్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్", "తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇత్యాద్యాః.

పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్, ఫలఞ్చ ఏకరూపమ్ ఏవ, అతో విద్యా వికల్పః ఇతి సూత్రకారేణైవ "ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య", "వికల్పో అవిశిష్టఫలత్వాత్" ఇత్యాదిషు ఉక్తమ్. వాక్యకారేణ చ సగుణస్య ఏవ ఉపాస్యత్వం విద్యా వికల్పశ్చ ఉక్తః - "యుక్తం తద్గుణకోపాసనాత్" ఇతి. భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతఞ్చ- "యద్యపి సచ్చిత్తః" ఇత్యాదినా. "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి"

ఇత్యత్రాపి "నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్", "నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి", "పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇత్యాదిభిః ఐకార్థ్యాత్ ప్రాకృత నామ రూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్త తత్కృత భేదస్య జ్ఞానైక ఆకారతయా బ్రహ్మప్రకారతా ఉచ్యతే. ప్రకార ఐక్యే చ తత్త్వ వ్యవహారః ముఖ్యః ఏవ, యథా 'సా ఇయం గౌః' ఇతి.

అత్రాపి "విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ, ప్రాపణీయః తథైవాత్మా ప్రక్షీణ అశేష భావనః" ఇతి పరబ్రహ్మ ధ్యానాత్ ఆత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణ అశేషభావనః కర్మభావనా బ్రహ్మభావనా ఉభయ భావనా ఇతి భావనా త్రయ రహితః ప్రాపణీయః - ఇత్యభిధాయ "క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ, నిష్పాద్య ముక్తికార్యం హి కృతకృత్యం నివర్తయేత్" ఇతి కరణస్య పరబ్రహ్మ ధ్యాన రూపస్య ప్రక్షీణ అశేష భావనాత్మ స్వరూప ప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తి వచనాత్ యావత్ సిద్ధి అనుష్ఠేయమ్ ఇత్యుక్త్వా, "తద్భావ భావమాపన్నః తదాసౌ పరమాత్మనా, భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవ" ఇతి ముక్తస్య స్వరూపమ్ ఆహ. తద్భావః బ్రహ్మణో భావః స్వభావః, న తు స్వరూపైక్యమ్, "తద్భావ భావమాపన్నః" ఇతి ద్వితీయ భావ శబ్ద అనన్వయాత్, పూర్వోక్తార్థ విరోధాత్ చ. యత్ బ్రహ్మణః ప్రక్షీణ అశేష భావనత్వం, తత్ ఆపత్తిః తద్భావ భావ ఆపత్తిః. యదా ఏవమ్ ఆపన్నః తదా అసౌ

పరమాత్మనా అభేదీ భవతి - భేద రహితో భవతి. జ్ఞానైక ఆకారతయా పరమాత్మనా ఏక ప్రకారస్యాస్య తస్మాత్ భేదో దేవాది రూపః. తదన్వయః అస్య కర్మరూప అజ్ఞాన మూలః న స్వరూపకృతః. స తు దేవాది భేదః పరబ్రహ్మ ధ్యానేన మూలభూత అజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాత్ నివర్తతే ఇతి అభేదీ భవతి.

యథోక్తమ్- "ఏక స్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మ ప్రవృత్తిజః, దేవాది భేదే అపధ్వస్తే (నాస్తేవావరణో) నాస్త్వనావరణో హి సః" ఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి - "విభేదజనకే జ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి" ఇతి. విభేదః - వివిధో భేదః - దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మకః. యథోక్తం శౌనకేన అపి - "చతుర్విధో అపి భేదో అయం మిథ్యాజ్ఞాన నిబన్ధనః" ఇతి. ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాది రూప వివిధ భేద హేతుభూత కర్మాఖ్య అజ్ఞానే పరబ్రహ్మ ధ్యానేన ఆత్యన్తిక నాశం గతే సతి హేత్వభావాత్ అసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఆత్మనో దేవాది రూప భేదం కః కరిష్యతి ఇత్యర్థః. "అవిద్యా కర్మసంజ్ఞా అన్యా" ఇతి హి అత్రైవ ఉక్తమ్.

"క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి" ఇత్యాదినా అన్తర్యామి రూపేణ సర్వస్య ఆత్మతయా ఐక్యాభిధానమ్, అన్యథా "క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థో అక్షర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః" ఇత్యాదిభిః విరోధః. అన్తర్యామి రూపేణ సర్వేషామ్ ఆత్మత్వం తత్రైవ భగవతా

అభిహితమ్ - ''ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి'', ''సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః'' ఇతి చ. ''అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయ స్థితః'' ఇతి చ తదేవ ఉచ్యతే. భూతశబ్దో హి ఆత్మపర్యన్త దేహ వచనః, యతః సర్వేషామ్ అయమాత్మా, తతః ఏవ సర్వేషాం తత్ శరీరతయా పృథక్ అవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే - ''న తదస్తి వినా యత్ స్యాత్'' ఇతి. భగవత్ విభూతి ఉపసంహారః చ అయమితి తథా ఏవ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. తతః ఇదముచ్యతే - ''యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవమ్'', ''విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్'' ఇతి. అతః శాస్త్రేషు న నిర్విశేష వస్తు ప్రతిపాదనమ్ అస్తి. నాపి అర్థ జాతస్య భ్రాన్తత్వ ప్రతిపాదనమ్, నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూప భేద నిషేధః.

ఇతి మహాసిద్ధాన్తాన్తర్గత
స్మృతి పురాణ ఘట్టః.

(మహాసిద్ధాన్తాన్తర్గత)

సప్తవిధ అనుపపత్తయః.

1. ఆశ్రయ అనుపపత్తిః.

యదపి ఉచ్యతే - నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని దోష పరికల్పితమ్ ఈశేశితవ్యాది అనన్త వికల్పం సర్వం జగత్, దోషశ్చ స్వరూప తిరోధాన వివిధ విచిత్ర విక్షేపకరీ, సదసత్ అనిర్వచనీయా అనాది అవిద్యా. సా చ అవశ్య అభ్యుపగమనీయా. ''అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః'' ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిః బ్రహ్మణః ''తత్త్వమసి'' ఆది వాక్య సామానాధికరణ్య అవగత జీవైక్య అనుపపత్త్యా చ. సా తు న సతీ, భ్రాన్తి బాధయోః అయోగాత్. నాపి అసతీ, ఖ్యాతి బాధయోః చ అయోగాత్. అతః కోటి ద్వయ వినిర్ముక్తా ఇయమ్ అవిద్యా ఇతి తత్త్వవిదః ఇతి తదయుక్తం.

సా హి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి? న తావత్ జీవమ్ ఆశ్రిత్య, అవిద్యా పరికల్పితత్వాత్ జీవ భావస్య. నాపి బ్రహ్మ ఆశ్రిత్య, తస్య స్వయంప్రకాశ జ్ఞాన స్వరూపత్వేన అవిద్యా విరోధిత్వాత్, సా హి జ్ఞాన బాధ్యా అభిమతా.

శ్లో॥ ''జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం మృషాత్మకమ్,
అజ్ఞానం చేత్ తిరస్కుర్యాత్ కః ప్రభుస్తన్నివర్తనే, 1

శ్లో॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్,
బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యనివర్తకమ్, 2

శ్లో॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా,
బ్రహ్మణో అననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే". 3

జ్ఞాన స్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యాః అవిద్యాయాః బాధకమ్, న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేత్, న. ఉభయోః అపి బ్రహ్మ స్వరూప ప్రకాశత్వే సతి అన్యతరస్య అవిద్యా విరోధిత్వమ్, అన్యతరస్య న ఇతి విశేష అనవగమాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞాన స్వరూపం బ్రహ్మేతి అనేన జ్ఞానేన బ్రహ్మణి యః స్వభావో అవగమ్యతే, సః బ్రహ్మణః స్వయం ప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశతే ఇతి అవిద్యా విరోధిత్వే న కశ్చిత్ విశేషః స్వరూప తద్విషయ జ్ఞానయోః ఇతి. కిఞ్చ, అనుభవ స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అనుభవాన్తర అననుభావ్యత్వేన భవతః న తద్విషయం జ్ఞానమ్ అస్తి. అతో జ్ఞానమ్ అజ్ఞాన విరోధి చేత్, స్వయమేవ విరోధి భవతి ఇతి న అస్యాః బ్రహ్మాశ్రయత్వ సంభవః. శుక్త్యాదయః తు స్వ యాథాత్మ్య ప్రకాశే స్వయమ్ అసమర్థాః స్వ అజ్ఞాన అవిరోధినః తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమ్ అపేక్షన్తే. బ్రహ్మ తు స్వానుభవ సిద్ధ స్వ యాథాత్మ్యమ్ ఇతి స్వ అజ్ఞాన విరోధి ఏవ, తత ఏవ నివర్తకాన్తరఞ్చ న అపేక్షతే.

అథ ఉచ్యేత - బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వ జ్ఞానమ్ అజ్ఞాన

విరోధి ఇతి, న. ఇదం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ జ్ఞానం కిం బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అజ్ఞాన విరోధి? ఉత ప్రపఞ్చ సత్యత్వ రూప అజ్ఞాన విరోధి? ఇతి వివేచనీయమ్. న తావత్ బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అజ్ఞాన విరోధి, అతద్విషయత్వాత్. జ్ఞానాజ్ఞానయోః ఏక విషయత్వేన హి విరోధః. ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వ జ్ఞానం తత్ సత్యత్వరూప అజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చ సత్యత్వరూప అజ్ఞానమేవ బాధితమ్ ఇతి బ్రహ్మ స్వరూప అజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ. బ్రహ్మ స్వరూప అజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమ్ ఏవ. తత్తు తత్ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వ జ్ఞానేన నివృత్తమ్, స్వరూపం తు స్వానుభవ సిద్ధమ్ ఇతి చేత్, న. బ్రహ్మణో అద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవ సిద్ధమ్ ఇతి తత్ విరోధి సద్వితీయత్వ రూప అజ్ఞానం తత్ బాధశ్చ న స్యాతామ్. అద్వితీయత్వం ధర్మః ఇతి చేత్, న, అనుభవ స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అనుభావ్య ధర్మ విరహస్య భవతా ఏవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞాన స్వరూపస్య బ్రహ్మణః విరోధాత్ ఏవ న అజ్ఞాన ఆశ్రయత్వమ్.

ఇతి ఆశ్రయ అనుపపత్తిః.

2. తిరోధాన అనుపపత్తిః.

కిఞ్చ, అవిద్యయా ప్రకాశైక స్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమ్ ఇతి వదతా స్వరూప నాశః ఏవ ఉక్తః స్యాత్. ప్రకాశ తిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తి ప్రతిబన్ధః? విద్యమానస్య వినాశో వా? ప్రకాశస్య అనుత్పాద్యత్వ అభ్యుపగమేన ప్రకాశ తిరోధానం ప్రకాశనాశః ఏవ.

ఇతి తిరోధానానుపపత్తిః.

3. స్వరూప అనుపపత్తిః.

అపి చ నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశా ఇయమ్ అనుభూతిః స్వాశ్రయ దోష వశాత్ అనన్తాశ్రయమ్ అనన్తవిషయమ్ ఆత్మానమ్ అనుభవతి ఇత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః? ఉత అపరమార్థభూతః? ఇతి వివేచనీయమ్. న తావత్ పరమార్థః, అనభ్యుపగమాత్. నాపి అపరమార్థః. తథా సతి హి ద్రష్టృత్వేన వా దృశ్యత్వేన వా దృశిత్వేన వా అభ్యుపగమనీయః. న తావత్ దృశిః, దృశి స్వరూప భేద అనభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠాన భూతాయాః తు సాక్షాత్ దృశేః మాధ్యమిక పక్ష ప్రసఙ్గేన అపారమార్థ్య అనభ్యుపగమాత్ చ. ద్రష్టృ దృశ్యయోః తదవచ్ఛిన్నాయాః దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తర అపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్. అథ ఏతత్ పరిజిహీర్షయా 'పరమార్థ సతీ అనుభూతిః ఏవ బ్రహ్మరూపా' దోషః ఇతి చేత్, బ్రహ్మైవ చేత్ దోషః ప్రపఞ్చ దర్శనస్య ఏవ తన్మూలం స్యాత్, కిం ప్రపఞ్చ తుల్యావిద్యాన్తర పరికల్పనేన? బ్రహ్మణః దోషత్వే సతి తస్య నిత్యత్వేన అనిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. అతః యావత్ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త పారమార్థిక దోష అనభ్యుపగమః, న తావత్ భ్రాన్తిః ఉపపాదితా భవతి.

ఇతి స్వరూపానుపపత్తిః.

---

4. అనిర్వచనీయత్వ అనుపపత్తిః.

అనిర్వచనీయత్వఞ్చ కిమభిప్రేతమ్? సదసత్ విలక్షణత్వమితి చేత్, తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేన అనిర్వచనీయతా ఏవ స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి - సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతి వ్యవస్థాప్యమ్. సర్వా చ ప్రతీతిః సదసదాకారా. సదసదాకారాయాః తు ప్రతీతేః సదసత్ విలక్షణం విషయః ఇతి అభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతేః విషయః స్యాత్ ఇతి.

ఇతి అనిర్వచనీయత్వ అనుపపత్తిః.

5. ప్రమాణ అనుపపత్తిః.

అథ స్యాత్ - వస్తు స్వరూప తిరోధానకరమ్ ఆన్తర బాహ్య రూప వివిధ అధ్యాస ఉపాదానం, సదసత్ అనిర్వచనీయమ్ అవిద్యా, అజ్ఞానాది పదవాచ్యం, వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞాన నివర్త్యం, జ్ఞాన ప్రాగభావ అతిరేకేణ భావరూపమ్ ఏవ కిఞ్చిత్ వస్తు ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. తదుపహిత బ్రహ్మ ఉపాదానశ్చ అవికారే స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర వపుషి తేనైవ తిరోహిత స్వరూపే ప్రత్యగాత్మని అహఙ్కార జ్ఞాన జ్ఞేయ విభాగ రూపో అధ్యాసః. తస్య ఏవ అవస్థా విశేషేణ అధ్యాస రూపే జగతి జ్ఞాన బాధ్య సర్ప రజతాది వస్తు తత్తత్ జ్ఞానరూప అధ్యాసో అపి జాయతే. కృత్స్నస్య మిథ్యా రూపస్య తత్ ఉపాదానత్వఞ్చ మిథ్యాభూతస్య అర్థస్య మిథ్యాభూతమ్ ఏవ కారణం భవితుమ్ అర్హతి ఇతి హేతుబలాత్ అవగమ్యతే. కారణ అజ్ఞాన విషయం ప్రత్యక్షం తావత్ 'అహమజ్ఞః మామ్ అన్యఞ్చ న జానామి' ఇతి అపరోక్ష అవభాసః. అయం తు న జ్ఞాన ప్రాగభావ విషయః. స హి షష్ఠ ప్రమాణ గోచరః. అయం తు 'అహం సుఖీ' ఇతివత్ అపరోక్షః. అభావస్య ప్రత్యక్షత్వ అభ్యుపగమే అపి అయమ్ అనుభవః న ఆత్మ జ్ఞాన అభావ విషయః, అనుభవ వేలాయామ్ అపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞాన అభావ ప్రతీతి అనుపపత్తేశ్చ.

ఏతదుక్తం భవతి - 'అహమ్ అజ్ఞః' ఇత్యస్మిన్ అనుభవే 'అహమ్' ఇత్యాత్మనః అభావ ధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతి యోగితయా అవగతిః అస్తి వా? న వా? అస్తి చేత్, విరోధాత్ ఏవ న జ్ఞాన అభావ అనుభవ సమ్భవః. నో చేత్ ధర్మి ప్రతి యోగి జ్ఞాన సవ్యపేక్షో జ్ఞాన అభావ అనుభవః సుతరాం న సంభవతి. జ్ఞాన అభావస్య అనుమేయత్వే అభావాఖ్య ప్రమాణ విషయత్వే చ ఇయమ్ అనుపపత్తిః సమానా. అస్య అజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మి ప్రతియోగి జ్ఞాన సద్భావే అపి విరోధ అభావాత్ అయమ్ అనుభవో భావరూప అజ్ఞాన విషయః ఏవ అభ్యుపగన్తవ్యః ఇతి.

నను చ, భావ రూపమ్ అపి అజ్ఞానం వస్తు యాథాత్మ్య అవభాస రూపేణ సాక్షి చైతన్యేన విరుద్ధ్యతే. మా ఏవమ్. సాక్షి చైతన్యం న వస్తు యాథాత్మ్య విషయమ్, అపి తు అజ్ఞాన విషయమ్, అన్యథా మిథ్యార్థ అవభాస అనుపపత్తేః. న హి అజ్ఞాన విషయేణ జ్ఞానేన అజ్ఞానం నివర్తతే ఇతి న విరోధః. నను చ, ఇదం భావరూపమ్ అపి అజ్ఞానం విషయ విశేష వ్యావృత్తమ్ ఏవ సాక్షి చైతన్యస్య విషయో భవతి, స విషయః ప్రమాణ అనధీన సిద్ధిః ఇతి కథమివ సాక్షి చైతన్యేన అస్మదర్థ వ్యావృత్తమ్ అజ్ఞానం విషయీక్రియతే? న ఏషః దోషః. సర్వమేవ వస్తు జాతం జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా సాక్షి చైతన్యస్య విషయ భూతమ్. తత్ర జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిధ్యతే ఏవ ప్రమాణ వ్యవధాన అపేక్షా. అజడస్య తు ప్రత్యక్ వస్తునః స్వయం సిద్ధ్యతః

న ప్రమాణ వ్యవధాన అపేక్షా ఇతి సదా ఏవ అజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేన అవభాసో యుజ్యతే. తస్మాత్ న్యాయ ఉపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావ రూపమ్ ఏవ అజ్ఞానం ప్రతీయతే.

తదిదం భావరూపమ్ అజ్ఞానమ్ అనుమానేన అపి సిద్ధ్యతి. వివాద అధ్యాసితం ప్రమాణ జ్ఞానం స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్త స్వవిషయ ఆవరణ స్వనివర్త్య స్వదేశగత వస్త్వన్తర పూర్వకమ్. అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్న ప్రదీప ప్రభావత్ ఇతి. ఆలోక అభావమాత్రం వా రూపదర్శన అభావ మాత్రం వా తమః, న ద్రవ్యాన్తరమ్. తత్ కథం భావరూప అజ్ఞాన సాధనే నిదర్శనతయా ఉపన్యస్యతే ఇతి చేత్, ఉచ్యతే - బహులత్వ విరలత్వాది అవస్థా యోగేన రూపవత్తయా చ ఉపలబ్ధేః ద్రవ్యాన్తరమ్ ఏవ తమః ఇతి నిరవద్యమ్ ఇతి.

అత్ర ఉచ్యతే - 'అహమ్ అజ్ఞః మామ్ అన్యఞ్చ న జానామి' ఇత్యత్ర ఉపపత్తి సహితేన కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణ న భావరూపమ్ అజ్ఞానం ప్రతీయతే. యస్తు జ్ఞాన ప్రాగభావ విషయత్వే విరోధః ఉక్తః, స హి భావరూప అజ్ఞానే అపి తుల్యః. విషయత్వేన ఆశ్రయత్వేన చ అజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యక్ అర్థః ప్రతిపన్నో వా? అప్రతిపన్నో వా? ప్రతిపన్నః చేత్ తత్ స్వరూప జ్ఞాన నివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి? అప్రతిపన్నః చేత్, వ్యావర్తక ఆశ్రయ విషయ జ్ఞాన శూన్యమ్ అజ్ఞానం కథమ్ అనుభూయేత? అథ విశద స్వరూప అవభాసః అజ్ఞాన విరోధీ, అవిశద స్వరూపం తు ప్రతీయతే

ఇత్యాశ్రయ విషయ జ్ఞానే సత్యపి న అజ్ఞాన అనుభవ విరోధః ఇతి. హన్త తర్హి జ్ఞాన ప్రాగభావః అపి విశద స్వరూప విషయః. ఆశ్రయ ప్రతియోగి జ్ఞానం తు అవిశద స్వరూప విషయమ్ ఇతి న కశ్చిత్ విశేషః అన్యత్ర అభినివేశాత్. భావరూపస్య అజ్ఞానస్య అపి హి అజ్ఞానమ్ ఇతి సిద్ధ్యతః ప్రాగభావ సిద్ధౌ ఇవ సాపేక్షత్వమ్ అస్త్యేవ. తథాహి- అజ్ఞానమితి జ్ఞాన అభావః? తదన్యః? తద్విరోధీ వా? త్రయాణామ్ అపి తత్ స్వరూపజ్ఞాన అపేక్షా అవశ్య ఆశ్రయణీయా. యద్యపి తమః స్వరూప ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశ అపేక్షా న విద్యతే, తథాపి ప్రకాశ విరోధి ఇత్యనేన ఆకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశ ప్రతిపత్తి అపేక్షా అస్త్యేవ. భవదభిమత అజ్ఞానం న కదాచిత్ స్వరూపేణ సిద్ధ్యతి. అపి తు అజ్ఞానమిత్యేవ. తథా సతి జ్ఞాన అభావవత్ తదపేక్షత్వం సమానమ్. జ్ఞాన ప్రాగభావస్తు భవతా అపి అభ్యుపగమ్యతే. ప్రతీయతే చేత్ ఉభయ అభ్యుపేతో జ్ఞాన ప్రాగభావః ఏవ 'అహమజ్ఞో మామన్యఞ్చ న జానామి' ఇత్యనుభూయతే ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యమ్.

నిత్య ముక్త స్వప్రకాశ చైతన్యైక స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞాన అనుభవశ్చ న సంభవతి, స్వానుభవ స్వరూపత్వాత్. స్వానుభవ స్వరూపమ్ అపి తిరోహిత స్వరూపమ్ అజ్ఞానమ్ అనుభవతి ఇతి చేత్, కిమిదం తిరోహిత స్వరూపత్వమ్? అప్రకాశిత స్వరూపత్వమ్ ఇతి చేత్ స్వానుభవ స్వరూపస్య కథమ్ అప్రకాశిత స్వరూపత్వమ్? స్వానుభవ స్వరూపస్య అపి అన్యతః అప్రకాశిత స్వరూపత్వ(మా)మ్

(ఉప)పద్యతే ఇతి చేత్, ఏవం తర్హి ప్రకాశాఖ్య ధర్మ అనభ్యుపగమేన ప్రకాశస్య ఏవ స్వరూపత్వాత్ అన్యతః స్వరూపనాశః ఏవ స్యాత్ ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

కిఞ్చ, బ్రహ్మ స్వరూప తిరోధాన హేతుభూతమ్ ఏతత్ అజ్ఞానం స్వయమ్ అనుభూతం సత్ బ్రహ్మ తిరస్కరోతి, బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తత్ అనుభవ విషయః భవతి ఇతి అన్యోన్య ఆశ్రయణమ్. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతి ఇతి చేత్, యది అతిరోహిత స్వరూపమ్ ఏవ బ్రహ్మ అజ్ఞానమ్ అనుభవతి, తదా తిరోధాన కల్పనా (నిష్ఫలా) నిష్ప్రయోజనా స్యాత్. అజ్ఞాన స్వరూప కల్పనా చ. బ్రహ్మణః అజ్ఞాన దర్శనవత్ అజ్ఞాన కార్యతయా అభిమత ప్రపఞ్చ దర్శనస్య అపి సంభవాత్.

కిఞ్చ, బ్రహ్మణః అజ్ఞాన అనుభవః కిం స్వతః? అన్యతో వా? స్వతశ్చేత్, అజ్ఞాన అనుభవస్య స్వరూప ప్రయుక్తత్వేన అనిర్మోక్షః స్యాత్. అనుభూతి స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞానానుభవ స్వరూపత్వేన మిథ్యా రజత బాధక జ్ఞానేన రజతానుభవస్య అపి నివృత్తివత్ నివర్తక జ్ఞానేన అజ్ఞాన అనుభూతి రూప బ్రహ్మ స్వరూప నివృత్తిః వా? అన్యతః చేత్, కిం తదన్యత్? అజ్ఞానాన్తరమితి చేత్, అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మ తిరస్కృత్యా ఏవ స్వయమ్ అనుభవ విషయః భవతి ఇతి చేత్, తథా సతి ఇదమ్ అజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మ తిరస్కరోతి

ఇతి జ్ఞాన బాధ్యత్వమ్ అజ్ఞానస్య న స్యాత్.

అథ ఇదమ్ అజ్ఞానం స్వయమ్ అనాది బ్రహ్మణః స్వసాక్షిత్వం బ్రహ్మస్వరూప తిరస్కృతిఞ్చ యుగపదేవ కరోతి. అతః న అనవస్థాదయః దోషాః ఇతి, నైతత్. స్వానుభవ స్వరూపస్య బ్రహ్మణః స్వరూప తిరస్కృతిమ్ అన్తరేణ సాక్షిత్వ ఆపాదనా అయోగాత్. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమ్ ఇతి చేత్, తర్హి అస్య అనాదిత్వమ్ అపాస్తమ్. అనవస్థా చ పూర్వోక్తా. అతిరస్కృత స్వరూపస్య ఏవ సాక్షిత్వ ఆపాదనే బ్రహ్మణః స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్.

అపి చ అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే, 'తత్ బ్రహ్మ' న కిఞ్చిత్ అపి ప్రకాశతే? ఉత కిఞ్చిత్ ప్రకాశతే? పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్ర స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అప్రకాశే తుచ్ఛతా ఆపత్తిః అసకృత్ ఉక్తా. ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానన్ద ఏకరసే బ్రహ్మణి కో అయమంశః తిరస్క్రియతే? కో వా ప్రకాశతే? నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తుని ఆకార ద్వయ అసంభవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చ యుగపత్ న సంగచ్ఛేతే. అథ సచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మ అవిద్యయా తిరోహిత స్వరూపమ్ అవిశదమ్ ఇవ లక్ష్యతే ఇతి ప్రకాశమాత్ర స్వరూపస్య విశదతా, అవిశదతా వా కిం రూపా?

ఏతదుక్తం భవతి - యః సాంశః సవిశేషః ప్రకాశవిషయః. తస్య సకల అవభాసో విశద అవభాసః, కతిపయ విశేష రహిత

అవభాసశ్చ అవిశద అవభాసః. తత్ర యః ఆకారః అప్రతిపన్నః, తస్మిన్ అంశే ప్రకాశ అభావాత్ ఏవ ప్రకాశ అవైశద్యం న విద్యతే. యశ్చాంశః ప్రతిపన్నః, తస్మిన్ అంశే తత్ విషయ ప్రకాశః విశదః ఏవ. అతః సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి. విషయే అపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గత కతిపయ విశేష అప్రతీతిః ఏవ అవైశద్యమ్. తస్మాత్ అవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గత కతిపయ విశేష అప్రతీతి రూపః. అవైశద్యం నామ అజ్ఞాన కార్యం న సంభవతి. అపి చ ఇదమ్ అవిద్యాకార్యమ్ అవైశద్యం తత్త్వ జ్ఞానోదయాత్ నివర్తతే? న వా? అనివృత్తౌ అపవర్గ అభావః, నివృత్తౌ చ వస్తు కిం రూపమ్? ఇతి వివేచనీయమ్. విశద స్వరూపమ్ ఇతి చేత్, తద్విశద స్వరూపం ప్రాగస్తి? న వా? అస్తిచేత్ అవిద్యా కార్యమ్ అవైశద్యం తత్ నివృత్తిశ్చ న స్యాతామ్. నో చేత్, మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతా స్యాత్. అస్య అజ్ఞానస్య ఆశ్రయ అనిరూపణాత్ ఏవ అసంభవః పూర్వమేవ ఉక్తః. అపి చ అపరమార్థ దోషమూల భ్రమవాదినా నిరధిష్ఠాన భ్రమా అసంభవః అపి దురుపపాదః. భ్రమ హేతుభూత దోష దోషాశ్రయత్వవత్ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తేః, తతశ్చ సర్వ శూన్యత్వమేవ స్యాత్.

యదుక్తమ్ అనుమానేన అపి భావరూపమ్ అజ్ఞానం సిద్ధ్యతి ఇతి, తదయుక్తం, అనుమాన అసంభవాత్. నను ఉక్తమ్ అనుమానమ్, సత్యమ్ ఉక్తమ్, దురుక్తం తు తత్. అజ్ఞానే అపి అనభిమత

అజ్ఞానాన్తర సాధనేన విరుద్ధత్వాత్ హేతోః. తత్ర అజ్ఞానాన్తర అసాధనే హేతోః అనైకాన్త్యమ్. సాధనే చ తత్, అజ్ఞానమ్ అజ్ఞాన సాక్షిత్వం నివారయతి. తతశ్చ అజ్ఞాన కల్పనా నిష్ఫలా స్యాత్. దృష్టాన్త శ్చ సాధన వికలః, దీప ప్రభాయాః అప్రకాశిత అర్థప్రకాశకత్వ అభావాత్. సర్వత్ర జ్ఞానస్య ఏవ హి ప్రకాశకత్వం, సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయ ప్రకాశ అభావాత్. ఇన్ద్రియాణామ్ అపి జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వమ్ ఏవ, న ప్రకాశకత్వమ్. ప్రదీప ప్రభాయాః తు చక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానమ్ ఉత్పాదయతః విరోధి తమో నిరసన ద్వారేణ ఉపకారకత్వ మాత్రమ్ ఏవ. ప్రకాశక జ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణ చక్షురిన్ద్రియ ఉపకారక హేతుత్వమ్ అపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వ వ్యవహారః. న అస్మాభిః జ్ఞానతుల్య ప్రకాశకత్వ అభ్యుపగమేన దీపప్రభా నిదర్శితా, అపి తు జ్ఞానస్య ఏవ స్వవిషయ ఆవరణ నిరసన పూర్వక ప్రకాశకత్వమ్ అఙ్గీకృత్య ఇతి చేత్, న. న హి విరోధి నిరసన మాత్రం ప్రకాశకత్వం, అపి తు అర్థ పరిచ్ఛేదః. వ్యవహార యోగ్యతాపాదనమ్ ఇతి యావత్. తత్తు జ్ఞానస్య ఏవ. యది ఉపకారకాణామ్ అపి అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వమ్ అఙ్గీకృతం, తర్హి ఇన్ద్రియాణామ్ ఉపకారకతమత్వేన అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వమ్ అఙ్గీకరణీయమ్. తథా సతి, తేషాం స్వనివర్త్య వస్త్వన్తర పూర్వకత్వ అభావాత్ హేతోః అనైకాన్త్యమ్ ఇతి, అలమ్ అనేన.

ప్రతి ప్రయోగాశ్చ - వివాద అధ్యాసితమ్ అజ్ఞానం న జ్ఞాన

మాత్ర బ్రహ్మాశ్రయమ్, అజ్ఞానత్వాత్, శుక్తికాది అజ్ఞానవత్ జ్ఞాతృ ఆశ్రయం హి తత్. వివాదాధ్యాసితమ్ అజ్ఞానం న జ్ఞానమాత్ర బ్రహ్మ ఆవరణమ్, అజ్ఞానత్వాత్. శుక్తికాది అజ్ఞానవత్ విషయ ఆవరణం హి తత్. వివాద అధ్యాసితమ్ అజ్ఞానం. న జ్ఞాన నివర్త్యం, జ్ఞాన విషయ అనావరణత్వాత్. యత్ జ్ఞాన నివర్త్యమ్ అజ్ఞానమ్, తత్ జ్ఞాన విషయ ఆవరణమ్, యథా శుక్తికాది అజ్ఞానమ్, బ్రహ్మ న అజ్ఞానాస్పదం, జ్ఞాతృత్వ విరహాత్, ఘటాదివత్. బ్రహ్మ న అజ్ఞాన ఆవరణం, జ్ఞాన అవిషయత్వాత్. యత్ అజ్ఞాన ఆవరణమ్, తత్ జ్ఞాన విషయ భూతమ్, యథా శుక్తికాది. బ్రహ్మ న జ్ఞాన నివర్తి అజ్ఞానం, జ్ఞాన అవిషయత్వాత్ యత్ జ్ఞాన నివర్తి అజ్ఞానమ్, తత్ జ్ఞాన విషయభూతమ్, యథా శుక్తికాది వివాద అధ్యాసితం ప్రమాణ జ్ఞానం స్వప్రాక్ అభావ అతిరిక్త అజ్ఞాన పూర్వకం న భవతి, ప్రమాణ జ్ఞానత్వాత్, భవదభిమతాజ్ఞాన సాధన ప్రమాణ జ్ఞానవత్. జ్ఞానం న వస్తునః వినాశకం, శక్తి విశేష ఉపబృంహణ విరహే సతి జ్ఞానత్వాత్. యత్ వస్తునః వినాశకం, తత్ శక్తి విశేష ఉపబృంహితం జ్ఞానమ్ అజ్ఞానఞ్చ దృష్టమ్. యథా ఈశ్వర యోగి ప్రభృతి జ్ఞానమ్, యథా చ ముద్గరాది. భావ రూపమ్ అజ్ఞానం న జ్ఞాన వినాశ్యమ్, భావ రూపత్వాత్, ఘటాదివత్ ఇతి.

అథోచ్యేత - బాధక జ్ఞానేన పూర్వ జ్ఞాన ఉత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశః దృశ్యతే ఇతి. నైవమ్. న హి జ్ఞానేన తేషాం

వినాశః, క్షణికత్వేన తేషాం స్వయమేవ వినాశాత్, కారణ నివృత్త్యా చ పశ్చాత్ అనుత్పత్తేః. క్షణికత్వఞ్చ తేషాం జ్ఞానవత్ ఉత్పత్తి కారణ సన్నిధానే ఏవ ఉపలబ్ధేః, అన్యథా అనుపలబ్ధేః, చ అవగమ్యతే. అక్షణికత్వే చ భయాదీనాం భయాది హేతుభూత జ్ఞాన సన్తతౌ అవిశేషేణ సర్వేషాం జ్ఞానానాం భయాది ఉత్పత్తి హేతుత్వేన అనేక భయ ఉపలబ్ధి ప్రసఙ్గాత్ చ. స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర పూర్వకమ్ ఇతి వ్యర్థ విశేషణ ఉపాదానేన ప్రయోగ కుశలతా చ ఆవిష్కృతా. అతః అనుమానేన అపి న భావరూప అజ్ఞాన సిద్ధిః. శ్రుతి, తదర్థ ఆపత్తిభ్యామ్ అజ్ఞాన అసిద్ధిః అనన్తరమ్ ఏవ వక్ష్యతే.

మిథ్యార్థస్య హి మిథ్యా ఏవ ఉపాదానం భవితుమ్ అర్హతి ఇత్యేతత్ అపి "న విలక్షణత్వాత్" ఇత్యధికరణ న్యాయేన పరిహ్రియతే. అతః అనిర్వచనీయ అజ్ఞాన విషయా న కాచిత్ అపి ప్రతీతిః అస్తి. ప్రతీతి భ్రాన్తి బాధైః అపి న తథా అభ్యుపగమనీయమ్, ప్రతీయమానమ్ ఏవ హి ప్రతీతి భ్రాన్తి బాధ విషయః. ఆభిః ప్రతీతిభిః ప్రతీతి అన్తరేణ చ అనుపలబ్ధమ్ ఆసాం విషయః ఇతి న యుజ్యతే కల్పయితుమ్. శుక్త్యాదిషు రజతాది ప్రతీతేః ప్రతీతి కాలే అపి తత్ న అస్తీతి బాధేన చ అన్యస్య అన్యథా భాన అయోగాత్ చ సదసత్ అనిర్వచనీయమ్ అపూర్వమ్ ఏవ ఇదం రజతం దోషవశాత్ ప్రతీయతే ఇతి కల్పనీయమ్ ఇతి చేత్, న, తత్ కల్పనాయామ్ అపి అన్యస్య అన్యథా భానస్య అవర్జనీయత్వాత్. అన్యథా భాన అభ్యుపగమాత్

ఏవ ఖ్యాతి ప్రవృత్తి బాధ భ్రమత్వానామ్ ఉపపత్తేః అత్యన్త అపరిదృష్ట అకారణక వస్తు కల్పనాయోగాత్, కల్ప్యమానం హి ఇదమ్ అనిర్వచనీయం న తావత్ అనిర్వచనీయమ్ ఇతి ప్రతీయతే, అపి తు పరమార్థ రజతమ్ ఇత్యేవ. అనిర్వచనీయమ్ ఇత్యేవ ప్రతీతం చేత్, భ్రాన్తి బాధయోః ప్రవృత్తేః అపి అసంభవః. అతో అన్యస్య అన్యథా భాన విరహే ప్రతీతి ప్రవృత్తిబాధ భ్రమత్వానామ్ అనుపపత్తేః తస్య అపరిహార్యత్వాత్ చ, శుక్త్యాదిః ఏవ రజతాది ఆకారేణ అవభాసతే ఇతి భవతా అభ్యుగన్తవ్యమ్.

ఖ్యాత్యన్తర వాదినాఞ్చ సుదూరమ్ అపి గత్వా అన్యథా అవభాసో అవశ్య ఆశ్రయణీయః, అసత్ ఖ్యాతి పక్షే సదాత్మనా, ఆత్మఖ్యాతి పక్షే అర్థాత్మనా, అఖ్యాతి పక్షే(అపి) అన్య విశేషణమ్ అన్య విశేషణత్వేన, జ్ఞాన ద్వయమ్ ఏకత్వేన చ, విషయ అసద్భావ పక్షే అపి విద్యమానత్వేన.

కిఞ్చ, అనిర్వచనీయమ్ అపూర్వ రజతమ్ అత్ర జాతమ్ ఇతి వదతా తస్య జన్మ కారణం వక్తవ్యమ్, న తావత్ తత్ ప్రతీతిః. తస్యాః తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాక్ ఆత్మ లాభ అయోగాత్. నిర్విషయా జాతా తత్ ఉత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతి ఇతి మహతామ్ ఇదమ్ ఉపపాదనమ్. అథ ఇన్ద్రియాది గతో దోషః, తత్ న, తస్య పురుషాశ్రయత్వేన అర్థ గత కార్యస్య ఉత్పాదకత్వ

అయోగాత్. నాపి ఇన్ద్రియాణి, తేషాం జ్ఞాన కారణత్వాత్. నాపి దుష్టాని ఇన్ద్రియాణి, తేషామ్ అపి స్వకార్యభూత జ్ఞానే ఏవ హి విశేషకరత్వమ్. అనాది మిథ్యా జ్ఞాన ఉపాదానత్వం తు పూర్వమేవ నిరస్తమ్.

కిఞ్చ, అపూర్వమ్ అనిర్వచనీయమ్ ఇదం వస్తుజాతం రజతాది బుద్ధి శబ్దాభ్యాం కథమ్ ఇవ విషయీ క్రియతే? న ఘటాది బుద్ధి శబ్దాభ్యామ్, రజతాది సాదృశ్యాత్ ఇతి చేత్, తర్హి తత్ సదృశమ్ ఇత్యేవ ప్రతీతి శబ్దౌ స్యాతామ్. రజతాది జాతి యోగాత్ ఇతి చేత్, సా కిం పరమార్థభూతా? అపరమార్థభూతా వా? న తావత్ పరమార్థభూతా, తస్యాః అపరమార్థ అన్వయ అయోగాత్. నాపి అపరమార్థభూతా, పరమార్థాన్వయ అయోగాత్. అపరమార్థే పరమార్థ బుద్ధి శబ్దయోః నిర్వాహకత్వ అయోగాత్ చ ఇతి, అలమ్ అపరిణత కుతర్క నిరసనేన.

అథవా,

శ్లో॥ యథార్థం సర్వ విజ్ఞానమితి వేదవిదాం మతమ్,
శ్రుతి స్మృతిభ్యః సర్వస్య సర్వాత్మత్వ ప్రతీతితః. 1

శ్లో॥ "బహుస్యామ్" ఇతి సంకల్ప పూర్వ సృష్ట్యాది ఉపక్రమే,
"తాసాం త్రివృతమ్ ఏకైకామ్" ఇతి శ్రుత్యా ఏవ చోదితమ్.2

శ్లో॥ త్రివృత్కరణమ్ ఏవం హి ప్రత్యక్షేణ ఉపలభ్యతే,
యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసః తదపామపి. 3

శ్లో॥ శుక్లం కృష్ణం పృథివ్యా శ్చేత్యగ్నా వేవ త్రిరూపతా,
శ్రుత్యైవ దర్శితా తస్మా త్సర్వే సర్వత్ర సఙ్గతాః. 4

శ్లో॥ పురాణే చైవమేవోక్తం వైష్ణవే సృష్ట్యుపక్రమే 5

శ్లో॥ "నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః" తతస్తే సంహతిం వినా,
నాశక్నువన్ ప్రజా స్స్రష్టుమ్ అసమాగమ్య కృత్స్నశః. 6

శ్లో॥ సమేత్యాన్యోఽన్య సంయోగం పరస్పర సమాశ్రయాః,
మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డ మిత్యాదినా తతః. 7

శ్లో॥ సూత్రకారో అపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథా అవదత్ 8

శ్లో॥ "త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ " ఇతి తేనాభిధాభిదా 9

శ్లో॥ సోమాభావే చ పూతీక గ్రహణం శ్రుతి చోదితమ్,
సోమావయవ సద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః. 10

శ్లో॥ వ్రీహ్యభావే చ నీవార గ్రహణం వ్రీహిభావతః,
తదేవ సదృశం తస్య యత్తత్ ద్రవ్యైకదేశభాక్. 11

శ్లో॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావః శ్రుత్యైవ బోధితః.
రూప్య శుక్త్యాది నిర్దేశ భేదో భూయస్త్వ హేతుకః. 12

శ్లో॥ రూప్యాది సదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే,
అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః. 13

శ్లో॥ కదాచిత్ చక్షురాదేః తు దోషాత్ శుక్త్యంశ వర్జితః,
రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే. 14

శ్లో॥ దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే,
అతో యథార్థం రూప్యాది విజ్ఞానం శుక్తికాదిషు. 15

శ్లో॥ బాధ్య బాధక భావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే,
శుక్తి భూయస్త్వ వైకల్య సాకల్య గ్రహరూపతః. 16

శ్లో॥ నాతో మిథ్యార్థ సత్యార్థ విషయత్వ నిబన్ధనః,
ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహార వ్యవస్థితిః. 17

స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాప అనుగుణం భగవతా ఏవ తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభావ్యాః, తత్తత్ కాలావసానాః, తథాభూతాశ్చ అర్థాః సృజ్యన్తే. తథా హి శ్రుతిః స్వప్న విషయా- ''న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి, అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే, న తత్రానన్దాముదః ప్రముదో భవన్తి, అథ ఆనన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే, న తత్ర వేశన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్య స్సృజతే, స హి కర్తా'' ఇతి యద్యపి సకలేతర పురుష అనుభావ్యతయా తదానీం న భవన్తి, తథా అపి

తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభావ్యతయా తథా విధాన్ అర్థాన్ ఈశ్వరః సృజతి. స హి కర్తా. తస్య సత్యసఙ్కల్పస్య ఆశ్చర్య శక్తేః తథావిదం కర్తృత్వం సమ్భవతి ఇత్యర్థః. ''య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః, తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృత ముచ్యతే, తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చ న'' ఇతి చ. సూత్రకారః అపి ''సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి'', ''నిర్మాతారఞ్చైకే పుత్రాదయశ్చ'' ఇతి సూత్ర ద్వయేన స్వాప్నేషు అర్థేషు జీవస్య స్రష్టృత్వమ్ ఆశఙ్క్య, ''మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేన అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్'' ఇత్యాదినా న జీవస్య సఙ్కల్ప మాత్రేణ స్రష్టృత్వమ్ ఉపపద్యతే, జీవస్య స్వాభావిక సత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసార దశాయామ్ అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్. ఈశ్వరస్య ఏవ తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభావ్యతయా ఆశ్చర్యభూతా సృష్టిః ఇయమ్. ''తస్మిన్ లోకాః శ్రితా స్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన'' ఇతి పరమాత్మా ఏవ తత్ర స్రష్టా ఇత్యవగమ్యతే ఇతి పరిహరతి. అపవరకాదిషు శయానస్య స్వప్నదృశః స్వదేహేనైవ దేశాన్తర గమన రాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయః చ పుణ్యాపాప ఫలభూతాః శయాన దేహ సరూప సంస్థాన దేహాన్తర సృష్ట్యా ఉపపద్యన్తే.

పీత శఙ్ఖాదౌ తు నయనవర్తి పిత్త ద్రవ్య సంభిన్నా నాయన రశ్మయః శఙ్ఖాదిభిః సంయుజ్యన్తే. తత్ర పిత్తగత పీతిమా అభిభూతః, శఙ్ఖగత శ్వేతిమా న గృహ్యతే. అతః సువర్ణానులిప్త శఙ్ఖవత్, 'పీతః శఙ్ఖః' ఇతి ప్రతీయతే. పిత్త ద్రవ్యం తద్గత పీతిమా చ అతి సౌక్ష్మ్యాత్

పార్శ్వస్థైః న గృహ్యతే. పిత్తోపహతేన తు స్వనయన నిష్క్రాన్తతయా అతి సామీప్యాత్ సూక్ష్మమపి గృహ్యతే. తద్గ్రహణ జనిత సంస్కార సచివ నాయన రశ్మిభిః దూరస్థమపి గృహ్యతే.

జపా కుసుమ సమీపవర్తి స్ఫటిక మణిః అపి, తత్ ప్రభాభిభూతతయా రక్తః ఇతి గృహ్యతే, జపా కుసుమ ప్రభా వితతా అపి స్వచ్ఛ ద్రవ్య సంయుక్తతయా స్ఫుటతరమ్ ఉపలభ్యతే ఇతి ఉపలబ్ధి వ్యవస్థాప్యమ్ ఇదమ్.

మరీచికా జల జ్ఞానే అపి తేజః పృథివ్యోః అపి అమ్బునః విద్యమానత్వాత్ ఇంద్రియ దోషేణ తేజః పృథివ్యోః అగ్రహణాత్, అదృష్టవశాత్ చ అమ్బునః గ్రహణాది యథార్థత్వమ్.

అలాత చక్రే అపి అలాతస్య దృతతర గమనేన సర్వ దేశ సంయోగాత్ అన్తరాల అగ్రహణాత్ తథా ప్రతీతిః ఉపపద్యతే. చక్ర ప్రతీతౌ అపి అన్తరాల అగ్రహణ పూర్వక తత్తత్ దేశ సంయుక్త తత్తత్ వస్తు గ్రహణమ్ ఏవ. క్వచిత్ అన్తరాల అభావాత్ అన్తరాల అగ్రహణమ్, క్వచిత్ శైఘ్ర్యాత్ అగ్రహణమితి విశేషః. అతః తదపి యథార్థమ్.

దర్పణాదిషు నిజముఖాది ప్రతీతిః అపి యథార్థా, దర్పణాది ప్రతిహత గతయో హి నాయన రశ్మయః దర్పణాదిదేశ గ్రహణ పూర్వకం నిజ ముఖాది గృహ్ణన్తి. తత్రాపి అతి శైఘ్ర్యాత్ అన్తరాల అగ్రహణాత్ తథా ప్రతీతిః.

దిఙ్మోహే అపి దిగన్తరస్య అస్యాం దిశి విద్యమానత్వాత్ అదృష్ట వశేన ఏతత్ దిగంశ వియుక్తః దిగన్తరాంశో గృహ్యతే. అతో దిగన్తర ప్రతీతిః యథార్థా ఏవ.

ద్విచన్ద్ర జ్ఞానాదౌ అపి అఙ్గుళి అవష్టమ్భ తిమిరాదిభిః నాయన తేజో గతి భేదేన సామగ్రీ భేదాత్ సామగ్రీ ద్వయమ్ అన్యోఽన్య నిరపేక్షం చన్ద్ర గ్రహణ ద్వయ హేతుః భవతి. తత్ర ఏకా సామగ్రీ స్వదేశ విశిష్టం చన్ద్రం గృహ్ణాతి. ద్వితీయా తు కిఞ్చిత్ వక్ర గతిః చన్ద్ర సమీప దేశ గ్రహణ పూర్వకం చన్ద్రం స్వదేశ వియుక్తం గృహ్ణాతి. అతః సామగ్రీ ద్వయేన యుగపత్ దేశ ద్వయ విశిష్ట చన్ద్ర గ్రహణే గ్రహణ భేదేన గ్రాహ్యాకార భేదాత్ ఏకత్వ గ్రహణ అభావాత్ చ ద్వౌ చన్ద్రౌ ఇతి భవతి ప్రతీతి విశేషః. దేశాన్తరస్య తత్ విశేషణత్వం దేశాన్తరస్య అగృహీత స్వదేశ చన్ద్రస్య చ నిరన్తర గ్రహణేన భవతి. తత్ర సామగ్రీ ద్విత్వం పారమార్థికమ్. తేన దేశ ద్వయ విశిష్ట చన్ద్ర గ్రహణ ద్వయఞ్చ పారమార్థికమ్. గ్రహణ ద్విత్వేన చన్ద్రస్య ఏవ గ్రాహ్యాకార ద్విత్వఞ్చ పారమార్థికమ్. తత్ర విశేషణ ద్వయ విశిష్ట చన్ద్ర గ్రహణ ద్వయస్య ఏక ఏవ చన్ద్రో గ్రాహ్యః ఇతి గ్రహణే ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవల చక్షుషః సామర్థ్య అభావాత్ చాక్షుష జ్ఞానం తథా ఏవ అవతిష్ఠతే. ద్వయోః చక్షుషోః ఏక సామగ్రీ అన్తర్భావే అపి తిమిరాది దోష భిన్నం చాక్షుషం తేజః సామగ్రీ ద్వయం భవతి ఇతి కార్యకల్ప్యమ్. అపగతే తు దోషే స్వదేశ విశిష్టస్య చన్ద్రస్య ఏక

గ్రహణ వేద్యత్వాత్ ఏకః చన్ద్రః ఇతి భవతి ప్రత్యయః. దోషకృతం తు సామగ్రీ ద్విత్వమ్, తత్ కృతం గ్రహణ ద్విత్వమ్, తత్ కృతం గ్రాహ్యాకార ద్విత్వం చ ఇతి నిరవద్యమ్. అతః సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమ్ ఇతి సిద్ధమ్. ఖ్యాత్యన్తరాణామ్ అపి దూషణాని తైః తైః వాదిభిః ఏవ ప్రపఞ్చితాని ఇతి న తత్ర యత్నః క్రియతే.

అథవా కిమనేన బహునా ఉపపాదన ప్రకారేణ? ప్రత్యక్ష అనుమాన ఆగమాఖ్యం ప్రమాణ జాతమ్ ఆగమ గమ్యఞ్చ నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధమ్, అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణం, సర్వజ్ఞం, సత్యసంకల్పం, పరంబ్రహ్మ అభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి? కిం న ఉపపద్యతే? భగవతా హి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞ పుణ్య పాప అనుగుణం తత్ భోగ్యత్వాయ అఖిలం జగత్ సృజతా సుఖదుఃఖ ఉపేక్షా ఫలానుభవ అనుభావ్యాః పదార్థాః సర్వ సాధారణ అనుభవ విషయాః. కేచన తత్తత్ పురుష మాత్ర అనుభవ విషయాః, తత్తత్కాల అవసానాః, తథా తథా అనుభావ్యాః సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్య బాధక భావః సర్వానుభవ విషయతయా, తత్ రహితతయా చ ఉపపద్యతే ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి ప్రమాణానుపపత్తౌ యథార్థఖ్యాతిః.

ప్రమాణ అనుపపత్తౌ అవిద్యాయాః శ్రుతి తదర్థాపత్తి సిద్ధత్వ నిరాసః -

యత్పునః సదసత్ అనిర్వచనీయమ్ అజ్ఞానం శ్రుతి సిద్ధమ్ ఇతి, తదసత్, "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇత్యాదిషు అనృత శబ్దస్య అనిర్వచనీయ అనభిధాయిత్వాత్. ఋతేతర విషయః హి అనృత శబ్దః. ఋతమ్ ఇతి కర్మ వాచి - "ఋతం పిబన్తౌ" ఇతి వచనాత్. ఋతం కర్మ ఫల అభిసన్ధి రహితం పరమ పురుష ఆరాధన వేషం తత్ ప్రాప్తి ఫలమ్. అత్ర తత్ వ్యతిరిక్తం సాంసారిక ఫలం కర్మ అనృతం బ్రహ్మ ప్రాప్తి విరోధి- "'ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇతి వచనాత్. "నాసదాసీన్నో సదాసీత్" ఇత్యత్రాపి సదసత్ శబ్దౌ చిదచిత్ వ్యష్టి విషయౌ. ఉత్పత్తి వేలాయాం 'సత్', 'త్యత్' శబ్ద అభిహితయోః చిదచిత్ వ్యష్టి భూతయోః వస్తునోః అప్యయ కాలే అచిత్ సమష్టి భూతే తమః శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రళయ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ అస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్ సదసత్ అనిర్వచనీయతా ఉచ్యతే, సదసతోః కాల విశేషే అసద్భావమాత్ర వచనాత్. అత్ర తమః శబ్ద అభిహితస్య అచిత్ సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాత్ అవగమ్యతే - "అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే" ఇతి. సత్యం - తమః శబ్దేన అచిత్సమష్టి రూపాయాః ప్రకృతేః సూక్ష్మావస్థా ఉచ్యతే. తస్యాస్తు "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్" ఇతి మాయా శబ్దేన అభిధానాత్ అనిర్వచనీయ(వాచి)త్వమ్ ఇతి చేత్, నైతదేవమ్. మాయా శబ్దస్య అనిర్వచనీయ వాచిత్వం న దృష్టమ్

ఇతి. మాయా శబ్దస్య మిథ్యా పర్యాయత్వేన అనిర్వచనీయ వాచిత్వమ్ ఇతి చేత్, తదపి నాస్తి. న హి సర్వత్ర మాయా శబ్దో మిథ్యా విషయః, ఆసుర రాక్షస అస్త్రాదిషు సత్యేషు ఏవ మాయాశబ్ద ప్రయోగాత్. యథోక్తమ్- "తేన మాయా సహస్రం తత్ శమ్బరస్య ఆశుగామినా, బాలస్య రక్షతా దేహమ్ ఏకైకస్యేవ సూదితమ్" ఇతి. అతః మాయాశబ్దః విచిత్రార్థ సర్గకర అభిధాయీ, ప్రకృతేః చ మాయా శబ్ద అభిధానం విచిత్రార్థ సర్గకరత్వాత్ ఏవ. "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః" ఇతి మాయాశబ్ద వాచ్యాయాః ప్రకృతేః విచిత్రార్థ సర్గకరత్వం దర్శయతి.

పరమ పురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వమ్ ఉచ్యతే, న అజ్ఞత్వేన. జీవస్య ఏవ హి మాయయా నిరోధః శ్రూయతే - "తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః" ఇతి. "అనాది మాయయా సుప్తో యథా జీవః ప్రబుధ్యతే" ఇతి చ. "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" ఇత్యత్రాపి విచిత్రాః శక్తయః అభిధీయన్తే. అత ఏవ హి "భూరి త్వష్టేవ రాజతి" ఇత్యుచ్యతే. న హి మిథ్యాభిభూతః కశ్చిత్ విరాజతే. "మమ మాయా దురత్యయా" ఇత్యత్రాపి గుణమయీ ఇతి వచనాత్ సా ఏవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిః ఉచ్యతే ఇతి న శ్రుతిభిః సదసత్ అనిర్వచనీయ అజ్ఞాన ప్రతిపాదనమ్. నాపి ఐక్య ఉపదేశ అనుపపత్త్యా. న హి "తత్త్వమసి"ఇతి జీవపరయోః ఐక్యోపదేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసంకల్పే సకల జగత్ సర్గ స్థితి వినాశ హేతుభూతే

తత్ శబ్దావగతే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధ అజ్ఞాన పరికల్పనా హేతుభూతా కాచిత్ అపి అనుపపత్తిః దృశ్యతే. ఐక్యోపదేశస్తు 'త్వం' శబ్దేన అపి జీవ శరీరకస్య బ్రహ్మణః ఏవ అభిధానాత్ ఉపపన్నతరః. ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి సర్వస్య వస్తునః పరమాత్మ పర్యన్తస్య ఏవ హి నామరూప భాక్త్వమ్ ఉక్తమ్. అతః న బ్రహ్మ అజ్ఞాన పరికల్పనమ్.

ఇతి ప్రమాణానుపపత్తౌ

అవిద్యాయాః శ్రుతితదర్థాపత్తిసిద్ధత్వ నిరాసః.

అవిద్యాయాః స్మృతి పురాణ సిద్ధత్వ నిరాసః -

ఇతిహాస పురాణయోః అపి న బ్రహ్మాజ్ఞాన వాదః క్వచిత్ అపి దృశ్యతే. నను "జ్యోతీంషి విష్ణుః" ఇతి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమ్ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ, "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతో అసౌ" ఇతి శైలాబ్ధి ధరాది భేద భిన్నస్య జగతః జ్ఞానైక స్వరూప బ్రహ్మాజ్ఞాన విజృమ్భితత్వమ్ అభిధాయ, "యదా తు శుద్ధం నిజరూపి"ఇతి జ్ఞాన స్వరూపస్య ఏవ బ్రహ్మణః స్వస్వరూప అవస్థితి వేలాయాం వస్తు భేద అభావ దర్శనేన అజ్ఞాన విజృమ్భితత్వమ్ ఏవ స్థిరీకృత్య, "వస్త్వస్తి కిమ్", "మహీ ఘటత్వమ్" ఇతి శ్లోక ద్వయేన జగదుపలబ్ధి ప్రకారేణ అపి వస్తు భేదానామ్ అసత్యత్వమ్ ఉపపాద్య, "తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే" ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య అసత్యత్వమ్ ఉపసంహృత్య, "విజ్ఞానమేకమ్" ఇతి జ్ఞాన స్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శన నిమిత్త అజ్ఞానమూలం నిజ కర్మ ఏవ ఇతి స్ఫుటీకృత్య, "జ్ఞానం విశుద్ధమ్" ఇతి జ్ఞాన స్వరూపస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం విశోధ్య, "సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తః" ఇతి జ్ఞాన స్వరూపస్య బ్రహ్మణః ఏవ సత్యత్వం నాన్యస్య, అన్యస్య చ అసత్యత్వమ్ ఏవ, తస్య భువనాదేః సత్యత్వం వ్యావహారికమ్ ఇతి తత్త్వం తవోపదిష్టమ్ ఇతి హి ఉపదేశో దృశ్యతే.

నైతదేవమ్. అత్ర భువన కోశస్య విస్తీర్ణం స్వరూపమ్ ఉక్త్వా పూర్వమ్ అనుక్తం రూపాన్తరం "సంక్షేపః శ్రూయతామ్" ఇత్యారభ్య

అభిధీయతే. చిదచిన్మిశ్రే జగతి చిదంశో వాఙ్మానస అగోచర స్వసంవేద్య స్వరూపభేదః జ్ఞానైకాకారతయా అస్పృష్ట ప్రాకృత భేదః అవినాశిత్వే నాస్తి శబ్ద వాచ్యః, అచిదంశస్తు చిదంశ కర్మ నిమిత్త పరిణామ భేదః వినాశి ఇతి నాస్తి శబ్ద అభిధేయః. ఉభయం తు పరబ్రహ్మభూత వాసుదేవ శరీరతయా తదాత్మకమ్ ఇత్యేతత్ రూపం సంక్షేపేణ అత్ర అభిహితమ్.

తథా హి - "యదమ్బు వైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా, పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వత అబ్ధ్యాది సంయుతే" ఇతి అమ్బునః విష్ణోః శరీరత్వేన అమ్బు పరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమ్ అపి విష్ణోః కాయః. తస్య చ విష్ణుః ఆత్మా ఇతి సకల శ్రుతిగత తాదాత్మ్య ఉపదేశ ఉపబృంహణ రూపస్య సామానాధికరణ్యస్య "జ్యోతీంషి విష్ణుః" ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శరీర ఆత్మభావః ఏవ నిబన్ధనమ్ ఇత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమపి ఏతత్ అసకృత్ ఉక్తమ్- "తాని సర్వాణి తద్వపుః", "తత్సర్వం వై హరేస్తనుః", "స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతో అవ్యయః" ఇతి. తదిదం శరీరాత్మ భావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే - "జ్యోతీంషి విష్ణుః" ఇతి. అత్ర 'అస్త్యాత్మకం', 'నాస్త్యాత్మకఞ్చ' జగత్ అన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః కాయతయా విష్ణ్వాత్మకమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదమ్ 'అస్త్యాత్మకమ్', ఇదం 'నాస్త్యాత్మకమ్', అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతుః అయమ్ ఇత్యాహ - "జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతో అసౌ" ఇతి

అశేష క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మనా అవస్థితస్య భగవతః జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపమ్. న దేవ మనుష్యాది వస్తు రూపమ్. యతః ఏవం, తతః ఏవ అచిద్రూప దేవ మనుష్య శైలాబ్ధిధరాదయశ్చ తద్విజ్ఞాన విజృమ్భితాః. తస్య జ్ఞానైక ఆకారస్య సతః దేవాది ఆకారేణ స్వాత్మ వైవిధ్య అనుసన్ధాన మూలాః - దేవాద్యాకార అనుసన్ధాన మూల కర్మమూలాః ఇత్యర్థః. యతశ్చ అచిద్వస్తు క్షేత్రజ్ఞ కర్మానుగుణ పరిణామ ఆస్పదమ్, తతః తత్ నాస్తి శబ్ద అభిధేయమ్, ఇతరత్ అస్తి శబ్దాభిధేయమ్ ఇత్యర్థాత్ ఉక్తం భవతి.

తదేవ వివృణోతి - "యదా తు శుద్ధం నిజరూపి" ఇతి. యదా ఏతత్ జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఆత్మ వస్తు దేవాది ఆకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్య అనుసన్ధాన మూల సర్వ కర్మ క్షయాత్ నిర్దోషం పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి, తదా దేవాది ఆకారేణ ఏకీకృత్య ఆత్మ కల్పనా మూల కర్మ ఫల భూతాః తత్ భోగార్థాః వస్తుషు వస్తు భేదాః న భవన్తి. యే దేవాదిషు వస్తుషు ఆత్మతయా అభిమతేషు భోగ్యభూతాః దేవ మనుష్య శైలాబ్ధి ధరాది వస్తుభేదాః, తే తన్మూలభూత కర్మసు వినష్టేషు న భవన్తి ఇతి అచిద్వస్తునః కాదాచిత్క అవస్థా విశేష యోగితయా నాస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్, ఇతరస్య సర్వదా నిజ సిద్ధ జ్ఞాన ఏకాకారత్వేన అస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్ ఇత్యర్థః. ప్రతిక్షణమ్ అన్యథా భూతతయా కాదాచిత్క అవస్థా యోగినః అచిత్ వస్తునః నాస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్ ఏవ ఇత్యాహ- "వస్త్వస్తి కిమ్" ఇతి. అస్తి శబ్దాభిధేయో హి ఆది

మధ్య పర్యన్త హీనః సతత ఏక రూపః పదార్థః, తస్య కదాచిత్ అపి నాస్తి బుద్ధి అనర్హత్వాత్ "అచిద్వస్తు కిఞ్చిత్ క్వచిదపి తథాభూతం న దృష్టచరమ్". తతః కిమ్ ఇత్యత్రాహ- "యచ్చాన్యథాత్వమ్" ఇతి. యద్వస్తు ప్రతిక్షణం అన్యథాత్వం యాతి తదుత్తరోత్తర అవస్థా ప్రాప్త్యా పూర్వ పూర్వ అవస్థాం జహాతి ఇతి తస్య పూర్వావస్థస్య ఉత్తర అవస్థాయాం న ప్రతిసన్ధానమ్ అస్తి. అతః సర్వదా తస్య నాస్తి శబ్ద అభిధేయత్వమ్ ఏవ. తథా హి ఉపలభ్యతే ఇత్యాహ - "మహీ ఘటత్వమ్" ఇతి. స్వకర్మణా దేవ మనుష్యాది భావేన స్తిమిత ఆత్మ నిశ్చయైః స్వభోగ్య భూతమ్ అచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమ్ అన్యథాభూతమ్ ఆలక్ష్యతే - అను భూయతే ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమపి అచిద్వస్తు, అస్తి శబ్దార్హమ్, ఆది మధ్య పర్యన్త హీనం, సతత ఏక రూపమ్ ఆలక్షితమ్ అస్తి కిమ్? న హి అస్తి ఇతి అభిప్రాయః. యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్ జ్ఞాన స్వరూప ఆత్మవ్యతిరిక్తమ్ అచిద్వస్తు కదాచిత్ క్వచిత్ కేవల అస్తి శబ్ద వాచ్యం న భవతి ఇత్యాహ. "తస్మాన్న విజ్ఞానమ్ ఋతే" ఇతి.

ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైక ఆకారతయా దేవాది భేద ప్రత్యనీక స్వరూపః అపి దేవాది శరీర ప్రవేశ హేతుభూత స్వకృత వివిధ కర్మమూల దేవాది భేద భిన్నాత్మ బుద్ధిభిః తేన తేన రూపేణ బహుధా అనుసంహితః ఇతి తత్ భేద అనుసన్ధానం న ఆత్మ స్వరూప ప్రయుక్తమ్ ఇత్యాహ - "విజ్ఞానమేకమ్" ఇతి. ఆత్మస్వరూపం తు

కర్మరహితమ్. తత ఏవ మల రూప ప్రకృతి స్పర్శ రహితమ్. తతశ్చ తత్ ప్రయుక్త శోక మోహ లోభాది అశేష హేయగుణాసఙ్గి, ఉపచయ అపచయ అనర్హతయా ఏకమ్. తత ఏవ సదైకరూపమ్, తత్ చ వాసుదేవ శరీరమ్ ఇతి తదాత్మకమ్, అతదాత్మకస్య కస్యచిత్ అపి అభావాత్ ఇత్యాహ - ''జ్ఞానం విశుద్ధమ్'' ఇతి. చిదంశః సదైక రూపతయా సర్వదా అస్తి శబ్దవాచ్యః. అచిదంశస్తు క్షణ పరిణామిత్వేన సర్వదా నాశగర్భః ఇతి సర్వదా నాస్తి శబ్దాభిధేయః. ఏవం రూప చిత్ అచిత్ ఆత్మకం జగత్ వాసుదేవ శరీరం తదాత్మకమ్ ఇతి జగత్ యాథాత్మ్యం సమ్యక్ ఉక్తమ్ ఇత్యాహ- ''సద్భావ ఏవమ్'' ఇతి. అత్ర సత్యమ్ అసత్యమ్ ఇతి. ''యదస్తి యన్నాస్తి'' ఇతి ప్రక్రాన్తస్య ఉపసంహారః. ఏతద్ జ్ఞానైక ఆకారతయా సమమ్ అశబ్ద గోచర స్వరూప భేదమేవ అచిత్ మిశ్రం భువన ఆశ్రితం దేవ మనుష్యాది రూపేణ సమ్యక్ వ్యవహారార్హ భేదం యత్ వర్తతే, తత్ర హేతుః కర్మ ఏవ ఇత్యుక్తమ్ ఇత్యాహ - ''ఏతత్తు యత్'' ఇతి. తదేవ వివృణోతి- ''యజ్ఞః పశుః'' ఇతి. జగత్ యాథాత్మ్య జ్ఞాన ప్రయోజనం మోక్షోపాయ యతనమ్ ఇత్యాహ - ''యచ్చైతత్'' ఇతి.

అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి తదాశ్రయే సదసత్ అనిర్వచనీయే చ అజ్ఞానే జగతః తత్కల్పితత్వే వా అనుగుణం కిఞ్చిత్ అపి పదం న దృశ్యతే. అస్తి నాస్తి శబ్ద అభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః కాయత్వేన

తదాత్మకమ్, జ్ఞానైక ఆకారస్య ఆత్మనః దేవాది వివిధాకార అనుభవే అచిత్ పరిణామే చ హేతుః వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞాన విరోధి క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మ ఏవ ఇతి ప్రతిపాదనాత్, అస్తి నాస్తి సత్యాసత్య శబ్దానాం చ సదసత్ అనిర్వచనీయ వస్తు అభిధాన అసామర్థ్యాత్ చ. నాస్తి అసత్య శబ్దౌ అస్తి సత్య శబ్ద విరోధినౌ. అతశ్చ తాభ్యామ్ అసత్త్వం హి ప్రతీయతే న అనిర్వచనీయత్వమ్. అత్ర చ అచిత్ వస్తుని నాస్తి అసత్య శబ్దౌ న తుచ్ఛత్వ మిథ్యాత్వ పరౌ ప్రయుక్తౌ, అపి తు వినాశిత్వ పరౌ. "వస్త్వస్తి కిమ్", "మహీ ఘటత్వమ్" ఇత్యత్ర అపి వినాశిత్వమ్ ఏవ హి ఉపపాదితమ్. న నిష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞాన బాధ్యత్వం వా, ఏకేన ఆకారేణ ఏకస్మిన్ కాలే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామ విశేషేణ అన్యథా ఉపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వ ఉపపాదనాత్. తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణ సమ్బన్ధ అనర్హత్వమ్. బాధః అపి యద్దేశ కాలాది సమ్బన్ధితయా యదస్తి ఇత్యుపలబ్ధమ్, తస్య తద్దేశ కాలాది సమ్బన్ధితయా నాస్తి ఇత్యుపలబ్ధిః. న తు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తి ఇత్యుపలబ్ధిః, కాలభేదేన విరోధ అభావాత్. అతో న మిథ్యాత్వమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞానస్వరూపమ్ ఆత్మ వస్తు ఆది మధ్య పర్యన్త హీనం సతత ఏక స్వరూపమ్ ఇతి స్వతః ఏవ సదా అస్తి శబ్ద వాచ్యమ్, అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞ భోగ్యభూతం తత్ కర్మానుగుణ పరిణామి వినాశి ఇతి సర్వదా నాస్తి అర్థ గర్భమ్ ఇతి నాస్తి అసత్య

శబ్ద అభిధేయమితి. యథోక్తమ్- ''యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై, పరిణామాది సంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్'', ''అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైః అభ్యుపగమ్యతే, తత్తు (నాశి) నాస్తి న సందేహో నాశి ద్రవ్యోపపాదితమ్'' ఇతి. దేశ కాల కర్మ విశేష అపేక్షయా అస్తిత్వ నాస్తిత్వ యోగిని వస్తుని కేవలాస్తి బుద్ధి బోధ్యత్వమ్ అపరమార్థః ఇత్యుక్తమ్. ఆత్మనః ఏవ కేవలాస్తి బుద్ధి బోధ్యత్వమ్ ఇతి స పరమార్థః ఇత్యుక్తమ్. శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య ''విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్ త్రైలోక్యం సమవస్థితమ్, పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథా జ్ఞానం ప్రధానతః'' ఇతి అనుభాషణాత్ చ. ''జ్యోతీంషి విష్ణుః'' ఇత్యాది సామానాధికరణ్యస్య ఆత్మ శరీరభావే ఏవ నిబన్ధనమ్, చిదచిద్వస్తునోః చ అస్తి నాస్తి శబ్ద ప్రయోగ నిబన్ధనం జ్ఞానస్య అకర్మ నిమిత్త స్వాభావిక రూపత్వేన ప్రాధాన్యమ్, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మ నిమిత్త పరిణామిత్వేన అప్రాధాన్యమ్ ఇతి ప్రతీయతే.

ఇతి అవిద్యాయాః స్మృతి పురాణ సిద్ధత్వ నిరాసః.

ఇతి ప్రమాణ అనుపపత్తిః.

6. నివర్తక అనుపపత్తిః -

యదుక్తమ్ - నిర్విశేష బ్రహ్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ అవిద్యా నివృత్తం వదన్తి శ్రుతయః - ఇతి, తదసత్, "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ", "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి", "న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః", "య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి" ఇత్యాది అనేక వాక్య విరోధాత్. బ్రహ్మణః సవిశేషత్వాత్ ఏవ సర్వాణి అపి వాక్యాని సవిశేష జ్ఞానాత్ ఏవ మోక్షం వదన్తి. శోధక వాక్యాని అపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి ఇత్యుక్తమ్. 'తత్త్వమసి' ఆది వాక్యేషు సామానాధికరణ్యం న నిర్విశేష వస్తు ఐక్య పరమ్, 'తత్', 'త్వం' పదయోః సవిశేష బ్రహ్మ అభిధాయిత్వాత్. తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ (ప్రతిపాదయతి) పరామృశతి. "తదైక్షత బహు స్యామ్" ఇత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్, 'తత్' సమానాధికరణం 'త్వం' పదఞ్చ, అచిద్విశిష్ట జీవ శరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, ప్రకారద్వయ అవస్థిత ఏక వస్తు పరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయ పరిత్యాగే ప్రవృత్తి నిమిత్త భేద అసంభవేన సామానాధికరణ్యమ్ ఏవ పరిత్యక్తం స్యాత్, ద్వయోః పదయోః లక్షణా చ. 'సో అయం దేవదత్తః' ఇత్యత్రాపి న లక్షణా, భూత వర్తమాన కాల సంబన్ధితయా ఐక్య ప్రతీతి అవిరోధాత్. దేశభేద

విరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః. "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి ఉపక్రమ విరోధశ్చ. ఏక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానఞ్చ న ఘటతే, జ్ఞాన స్వరూపస్య నిరస్త నిఖిల దోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకస్య అజ్ఞానం తత్కార్య అనన్త అపురుషార్థ ఆశ్రయత్వఞ్చ భవతి.

బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య 'త్వం', 'తత్' పదయోః అధిష్ఠాన లక్షణా నివృత్తి లక్షణా చ ఇతి లక్షణాదయః తే ఏవ దోషాః. ఇయాంస్తు విశేషః - న ఇదం రజతమ్ ఇతివత్ అప్రతిపన్నస్య ఏవ బాధస్య అగత్యా పరికల్పనమ్, తత్ పదేన అధిష్ఠాన అతిరేకి ధర్మ అనుపస్థాపనేన బాధా అనుపపత్తిశ్చ. అధిష్ఠానం తు ప్రాక్ తిరోహితమ్ అతిరోహిత స్వరూపం, 'తత్' పదేన ఉపస్థాప్యతే ఇతి చేత్, న, ప్రాక్ అధిష్ఠాన అప్రకాశే తదాశ్రయ భ్రమ బాధయోః అసంభవాత్. భ్రమాశ్రయమ్ అధిష్ఠానమ్ అతిరోహితమ్ ఇతి చేత్, తదేవ అధిష్ఠాన స్వరూపం భ్రమ విరోధీ ఇతి తత్ ప్రకాశే సుతరాం న తదాశ్రయ భ్రమ బాధౌ. అతో అధిష్ఠాన అతిరేకి పారమార్థిక ధర్మ, తత్ తిరోధాన అనభ్యుపగమే భ్రాన్తి బాధౌ దురుపపాదౌ. అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్ర ఆకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వ భ్రమః. రాజత్వ ఉపదేశేన చ తన్నివృత్తిః భవతి, న అధిష్ఠానమాత్ర ఉపదేశేన, తస్య ప్రకాశమానత్వేన అనుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమ అనుపమర్దిత్వాత్ చ. జీవ శరీరక జగత్కారణ

బ్రహ్మ పరత్వే ముఖ్య వృత్తం పద ద్వయమ్, ప్రకార ద్వయ విశిష్టైక వస్తు ప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యఞ్చ సిద్ధమ్.

నిరస్త నిఖిల దోషస్య సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకస్య బ్రహ్మణః జీవాన్తర్యామిత్వమ్ అపి ఐశ్వర్యమ్ అపరం ప్రతిపాదితం భవతి. ఉపక్రమ అనుకూలతా చ. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపత్తిశ్చ. సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరస్య ఏవ బ్రహ్మణః స్థూల చిదచిద్వస్తు శరీరత్వేన కార్యత్వాత్, "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్", "పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే", "అపహతపాప్మా సత్యకామస్సత్యసంకల్పః" ఇత్యాది శ్రుత్యన్తర అవిరోధశ్చ. "తత్త్వమసి" ఇత్యత్ర ఉద్దేశ్య ఉపాదేయ విభాగః కథమ్ ఇతి చేత్, నాత్ర కిఞ్చిత్ ఉద్దిశ్య కిమపి విధీయతే, "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి అనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమ్ అర్థవత్. 'ఇదం సర్వమ్' ఇతి సజీవం జగత్ నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమ్ ఇతి 'తస్యైష ఆత్మా' ఇతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. తత్ర చ హేతుః ఉక్తః - "సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః" ఇతి, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్తః" ఇతివత్.

తథా శ్రుత్యన్తరాణి చ బ్రహ్మణః తత్ వ్యతిరిక్తస్య చిదచిత్ వస్తునః చ శరీర ఆత్మభావమ్ ఏవ తాదాత్మ్యం వదన్తి. "అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో

యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరమ్ యః పృథివీ మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరమ్, య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "యః పృథివీ మన్తరే సఞ్చరన్" ఇత్యారభ్య "యస్య మృత్యు శ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద", "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః", "తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇత్యాదీని. అత్రాపి "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి బ్రహ్మాత్మక జీవ అనుప్రవేశేన ఏవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్ద వాచ్యత్వఞ్చ ప్రతిపాదితమ్. "తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్ జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాత్ ఏవ ఇత్యవగమ్యతే. అతః చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తు జాతస్య బ్రహ్మ తాదాత్మ్యమ్ ఆత్మ శరీరభావాత్ ఏవ ఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తత్ శరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్ తస్య ప్రతిపాదకః అపి శబ్దః తత్ పర్యన్తమ్ ఏవ స్వార్థమ్ అభిదధాతి. అతః సర్వ శబ్దానాం లోక వ్యుత్పత్తి అవగత తత్తత్ పదార్థ విశిష్ట బ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమితి "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య "తత్త్వమసీతి" సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారః.

అతః నిర్విశేష వస్తు ఐక్యవాదినః, భేద అభేద వాదినః,

కేవల భేదవాదినః చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యేన చ బ్రహ్మాత్మ భావోపదేశాః సర్వే పరిత్యక్తాః స్యుః. ఏకస్మిన్ వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యమ్ ఉపదిశ్యతే? తస్య ఏవ, ఇతి చేత్, తత్ స్వవాక్యేన ఏవ అవగతమ్ ఇతి న తాదాత్మ్యోపదేశ అవసేయమ్ అస్తి కిఞ్చిత్. కల్పిత భేద నిరసనమ్ ఇతి చేత్, తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్య ఉపదేశ అవసేయమ్ ఇత్యుక్తమ్. సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణి ప్రకార ద్వయ ప్రతిపాదనేన విరోధమేవ ఆవహేత్.

భేద అభేద వాదే తు బ్రహ్మణి ఏవ ఉపాధి సంసర్గాత్ తత్ ప్రయుక్తాః జీవగతాః దోషాః బ్రహ్మణి ఏవ ప్రాదుఃష్యుః ఇతి నిరస్త నిఖిల దోష కల్యాణ గుణాత్మక బ్రహ్మాత్మ భావోపదేశాః హి విరోధాత్ ఏవ పరిత్యక్తాః స్యుః. స్వాభావిక భేద అభేదవాదే అపి బ్రహ్మణః స్వత ఏవ జీవభావ అభ్యుపగమాత్ గుణవత్ దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః ఇతి నిర్దోష బ్రహ్మ తాదాత్మ్య ఉపదేశో విరుద్ధః ఏవ. కేవల భేద వాదినాఞ్చ అత్యన్త భిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణ ఐక్య అసంభవాత్ ఏవ బ్రహ్మాత్మభావ ఉపదేశాః న సంభవన్తి ఇతి సర్వ వేదాన్త పరిత్యాగః స్యాత్.

నిఖిల ఉపనిషత్ ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మ శరీరభావమ్ ఆతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మ భావోపదేశాః సర్వే సమ్యక్ ఉపపాదితాః భవన్తి. జాతి గుణయోః ఇవ ద్రవ్యాణామ్ అపి శరీర

భావేన విశేషత్వేన గౌః అశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిః ఇతి సామానాధికరణ్యం లోక వేదయోః ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్. జాతిగుణయోః అపి ద్రవ్య ప్రకారత్వమ్ ఏవ 'ఖణ్డో గౌః' 'శుక్లః పటః' ఇతి సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్. మనుష్యత్వాది విశిష్ట పిణ్డానామ్ అపి ఆత్మనః ప్రకారతయా ఏవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్డో యోషిత్ ఆత్మా జాతః ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్ర అనుగతమ్ ఇతి ప్రకారత్వమ్ ఏవ సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్. న పరస్పర వ్యావృత్తాః జాత్యాదయః స్వనిష్ఠానామ్ ఏవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిత్ ద్రవ్య విశేషణత్వే మత్వర్థీయ ప్రత్యయః దృష్టః, దణ్డీ కుణ్డలీ ఇతి. న పృథక్ ప్రతిపత్తి స్థితి అనర్హాణాం ద్రవ్యాణామ్, తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్య అవసేయమ్ ఏవ.

యది గౌః అశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్డ ఆత్మా కర్మభిః జాతః ఇత్యత్ర ఖణ్డో ముణ్డో గౌః, శుక్లః పటః, కృష్ణః పటః ఇతి జాతి గుణవత్ ఆత్మ ప్రకారత్వం మనుష్యాది శరీరాణామ్ ఇష్యతే, తర్హి జాతి వ్యక్త్యోః ఇవ ప్రకార ప్రకారిణోః శరీరాత్మనోః అపి నియమేన సహప్రతిపత్తిః స్యాత్, న చ ఏవం దృశ్యతే. న హి నియమేన గోత్వాదివత్ ఆత్మాశ్రయతయా ఏవ ఆత్మనా సహ మనుష్యాది శరీరం పశ్యన్తి. అతో మనుష్యః ఆత్మా ఇతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమ్ ఏవ.

నైతదేవమ్, మనుష్యాది శరీరాణామ్ అపి ఆత్మైక

ఆశ్రయత్వం, తదేక ప్రయోజనత్వం, తత్ ప్రకారత్వఞ్చ జాత్యాది తుల్యమ్. ఆత్మైకాశ్రయత్వమ్ ఆత్మ విశ్లేషే శరీరస్య వినాశాత్ అవగమ్యతే, ఆత్మైక ప్రయోజనత్వఞ్చ తత్ కర్మఫల భోగార్థతయా ఏవ సద్భావాత్. తత్ ప్రకారత్వమ్ అపి దేవో మనుష్యః ఇతి ఆత్మ విశేషణతయా ఏవ ప్రతీతేః ఏతదేవ హి గవాది శబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః. ఏతత్ స్వభావ విరహాత్ ఏవ దణ్డ కుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీ ఇతి మత్వర్థీయ ప్రత్యయః. దేవ మనుష్యాది పిణ్డానామ్ ఆత్మైక అశ్రయత్వ తదేక ప్రయోజనత్వ తత్ ప్రకారత్వ స్వభావాత్ దేవో మనుష్యః ఆత్మా ఇతి లోక వేదయోః సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. జాతి వ్యక్త్యోః నియమేన సహప్రతీతిః ఉభయోః చాక్షుషత్వాత్. ఆత్మనః తు అచాక్షుషత్వాత్ చక్షుషా శరీర గ్రహణ వేలాయామ్ ఆత్మా న గృహ్యతే. పృథక్ గ్రహణ యోగ్యస్య ప్రకారతా ఏక స్వరూపత్వం దుర్ఘటమ్ ఇతి మా అవోచః, జాత్యాదివత్ తదేకాశ్రయత్వ తదేక ప్రయోజనత్వ తద్విశేషణత్వైః శరీరస్య అపి తత్ ప్రకారతా ఏక స్వభావత్వ అవగమాత్. సహోపలమ్భ నియమః తు ఏక సామగ్రీ వేద్యత్వ నిబన్ధనః ఇత్యుక్తమ్. యథా చక్షుషా పృథివ్యాదేః గన్ధ రసాది సమ్బన్ధిత్వం స్వాభావికమ్ అపి న గృహ్యతే, ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమ్ ఆత్మ ప్రకారతా ఏక స్వభావమ్ అపి న తథా గృహ్యతే, ఆత్మ గ్రహణే చక్షుషః సామర్థ్య అభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ ప్రకారత్వ స్వభావ విరహః. తత్

ప్రకారతైక స్వభావత్వమ్ ఏవ సామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదన సమర్థః తు శబ్దః సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి.

నను చ, శాబ్దే అపి వ్యవహారే, శరీర శబ్దేన శరీర మాత్రం గృహ్యతే ఇతి న ఆత్మ పర్యన్తతా శరీర శబ్దస్య. నైవమ్. ఆత్మప్రకార భూతస్య ఏవ శరీరస్య పదార్థ వివేక ప్రదర్శనాయ నిరూపణాత్ నిష్కర్షక శబ్దః అయమ్, యథా గోత్వం, శుక్లత్వమ్, ఆకృతిః, గుణః ఇత్యాది శబ్దాః. అతో గవాది శబ్దవత్ దేవ మనుష్యాది శబ్దాః ఆత్మపర్యన్తాః. ఏవం దేవ మనుష్యాది పిణ్డ విశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మ శరీరతయా తత్ ప్రకారత్వాత్ జీవాత్మ వాచినః శబ్దాః పరమాత్మ పర్యన్తాః. అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయా ఏవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమ్ ఇతి తత్ సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థ సంగ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీర ఆత్మభావ లక్షణం తాదాత్మ్యమ్. "ఆత్మేతి తు ఉప గచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ఇతి" వక్ష్యతి. "ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్" ఇతి చ వాక్యకారః.

అత్రేదం తత్త్వమ్ - అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణః భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చ ఈశితృత్వేన చ స్వరూప వివేక మాహుః కాశ్చన శ్రుతయః - "అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః", "మాయాం తు ప్రకృతిం

విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్", "క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః". "అమృతాక్షరం హరః" ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే. ప్రధానమ్ ఆత్మనః భోగ్యత్వేన హరతి ఇతి హరః. "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః", "ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివ మచ్యుతమ్", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజా వీశ నీశౌ", "నిత్యో నిత్యానాం చేతనః చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్", "భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతః తేనామృతత్వమేతి", "అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్, అజో హ్యేకో జుషమాణో అనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్త భోగామజో అన్యః", "సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమ్ ఈశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః" ఇత్యాద్యాః.

స్మృతౌ అపి- "అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా, అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్, జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్", "సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్, కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్", "ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః, భూతగ్రామ మిమం కృత్స్నమ్ అవశం ప్రకృతేర్వశాత్",

“మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్, హేతునా అనేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే”, “ప్రకృతిం పురుషఞ్చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి”, “మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్, సంభవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత” ఇతి. జగత్ యోనిభూతం మహత్ బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూత సూక్ష్మమ్ అచిద్వస్తు యత్ తస్మిన్ చేతనాఖ్యం గర్భం యత్ సంయోజయామి తతో మత్కృతాత్ చిదచిత్ సంసర్గాత్ దేవాది స్థావరాన్తానామ్ అచిత్ మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సంభవో భవతి ఇత్యర్థః.

ఏవం భోక్తృ భోగ్య రూపేణ అవస్థితయోః సర్వావస్థా అవస్థితయోః చిదచితోః పరమపురుష శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తత్ అపృథక్ స్థితిం పరమపురుషస్య చ ఆత్మత్వమ్ ఆహుః కాశ్చన శ్రుతయః “యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి” ఇత్యారభ్య“యః ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః” ఇతి. తథా “యః పృథివ్యామంతరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద” ఇత్యారభ్య “యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్ యమక్షరం న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో

నారాయణః''. అత్ర మృత్యు శబ్దేన తమః శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమ్ అచిత్ వస్తు అభిధీయతే, అస్యామేవ ఉపనిషది ''అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే'' ఇతి వచనాత్. ''అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'' ఇతి చ.

ఏవం సర్వావస్థా అవస్థిత చిదచిద్వస్తు శరీరతయా తత్ప్రకారః పరమ పురుషః ఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపేణ అవస్థితః ఇతి ఇమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థఞ్చ జగత్ సః ఏవ ఇత్యాహుః ''సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత'' ఇత్యారభ్య, ''సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో'' ఇతి. తథా ''సో అకామయత, బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, స తపో అతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత'' ఇత్యారభ్య, ''సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్'' ఇత్యాద్యాః.

అత్రాపి శ్రుత్యన్తర సిద్ధః చిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూప వివేకః స్మారితః. ''హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి, ''తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్'', ''విజ్ఞానఞ్చా

విజ్ఞానఞ్చ సత్యం చానృతఞ్చ సత్యమభవత్'' ఇతి చ. ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య'' ఇతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమ్. ''తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్'', ''విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ'' ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్ ఆత్మ శరీరభావ నిబన్ధనమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమ్ ఏవ నామ రూప వ్యాకరణమ్. ''తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే'' ఇత్యత్రాపి ఉక్తమ్. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థః చ స్థూల సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరః పరమపురుషః ఏవ ఇతి కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వేన కారణ విజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం సమీహితమ్ ఉపపన్నతరమ్. ''అహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి, తిస్రో దేవతాః ఇతి సర్వమ్ అచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మక జీవ అనుప్రవేశేన నామ రూప వ్యాకరణ వచనాత్ సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిత్ విశిష్ట జీవ విశిష్ట పరమాత్మనః ఏవ వాచకాః ఇతి కారణావస్థ పరమాత్మ వాచినా శబ్దేన కార్యవాచినః శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్య వృత్తమ్. అతః స్థూల సూక్ష్మ చిదచిత్ ప్రకారం బ్రహ్మ ఏవ కార్యం కారణంచ ఇతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరకం బ్రహ్మ ఏవ కారణమితి.

బ్రహ్మ ఉపాదానత్వే అపి సఙ్ఘాతస్య ఉపాదానత్వేన చిదచితోః బ్రహ్మణశ్చ స్వభావ అసఙ్కరః అపి ఉపపన్నతరః. యథా శుక్ల కృష్ణ రక్త తన్తు సఙ్ఘాత ఉపాదానత్వే అపి చిత్రపటస్య తత్తత్

తన్తు ప్రదేశః ఏవ శౌక్ల్యాది సమ్బన్ధః ఇతి కార్యావస్థాయామ్ అపి న సర్వత్ర వర్ణ సంకరః. తథా చిదచిదీశ్వర సఙ్ఘాత ఉపాదానత్వే అపి జగతః కార్య అవస్థాయామ్ అపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాది అసఙ్కరః. తన్తూనాం పృథక్ స్థితి యోగ్యానామ్ ఏవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వఞ్చ. ఇహ తు చిదచితోః సర్వావస్థయోః పరమపురుష శరీరత్వేన తత్ ప్రకారతయా ఏవ పదార్థత్వాత్ తత్ ప్రకారః పరమపురుషః సర్వదా సర్వశబ్ద వాచ్యః ఇతి విశేషః. స్వభావ భేదః తదసఙ్కరశ్చ తత్ర చ అత్ర చ తుల్యః. ఏవఞ్చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశే అపి స్వరూప అన్యథా భావ అభావాత్ అవికృతత్వమ్ ఉపపన్నతరమ్. స్థూలావస్థస్య నామరూప విభాగ విభక్తస్య చిదచిద్వస్తునః ఆత్మతయా అవస్థానాత్ కార్యత్వమ్ అపి ఉపపన్నతరమ్. అవస్థాన్తర ఆపత్తిః ఏవ హి కార్యతా. నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణః హేయగుణ అసమ్బన్ధాత్ ఉపపద్యన్తే. ''అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః'' ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య ''సత్యకామః సత్యసంకల్పః'' ఇతి కల్యాణ గుణాన్ విదధతి ఇయం శ్రుతిః ఏవ అన్యత్ర సామాన్యేన అవగతం గుణ నిషేధం హేయగుణ విషయం వ్యవస్థాపయతి.

జ్ఞాన స్వరూపం బ్రహ్మ ఇతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక కళ్యాణ గుణాకరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం

జ్ఞానైక నిరూపణీయం స్వయం ప్రకాశతయా జ్ఞాన స్వరూపఞ్చ ఇతి అభ్యుపగమాత్ ఉపపన్నతరః. ''యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్'', ''పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ'', ''విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్'' ఇత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమ్ ఆవేదయన్తి. ''సత్యం జ్ఞానమ్'' ఇత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైక నిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞాన స్వరూపతామ్. ''సో అకామయత బహు స్యామ్'', ''తదైక్షత బహు స్యామ్'', ''తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే'' ఇతి బ్రహ్మ ఏవ స్వసఙ్కల్పాత్ విచిత్ర స్థిర త్రస రూపతయా నానాప్రకారమ్ అవస్థితమ్ ఇతి తత్ ప్రత్యనీక అబ్రహ్మాత్మక వస్తు నానాత్వమ్ అతత్త్వమ్ ఇతి తత్ ప్రతిషిధ్యతే. ''మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి'', ''నేహ నానాస్తి కిఞ్చన'', ''యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్ కేన కం విజానీయాత్'' ఇత్యాదినా. న పునః ''బహు స్యాం ప్రజాయేయ'' ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధం స్వసఙ్కల్ప కృతం బ్రహ్మణః నానా నామరూప భాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమ్ అపి నిషిధ్యతే. ''యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్'' ఇత్యాది నిషేధ వాక్యాదౌ చ తత్ స్థాపితమ్ - ''సర్వం తం పరాదాద్యో అన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద'', ''తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమ్ ఏతద్యత్ ఋగ్వేదో యజుర్వేదః'' ఇత్యాదినా.

ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూప భేదం స్వభావ భేదఞ్చ

వదన్తీనాం కార్యకారణ భావం కార్యకారణయోః అనన్యత్వఞ్చ వదన్తీనాం సర్వాసాం శ్రుతీనామ్ అవిరోధః, చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదా శరీరాత్మ భావం శరీరభూతయోః కారణ దశాయాం నామరూప విభాగ అనర్హ సూక్ష్మదశాపత్తిం, కార్య దశాయాఞ్చ తదర్హ స్థూల దశాపత్తిం వదన్తీభిః శ్రుతిభిః ఏవ జ్ఞాయతే ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞాన వాదస్య ఔపాధిక బ్రహ్మ భేద వాదస్య అన్యస్యాపి అపన్యాయ మూలస్య సకల శ్రుతివిరుద్ధస్య న కథఞ్చిత్ అపి అవకాశో దృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్ స్వభావతయా తత్తత్ శ్రుతి సిద్ధానాం శరీర ఆత్మభావేన ప్రకార ప్రకారితయా శ్రుతిభిః ఏవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్య కారణ భావ ప్రతిపాదనం కార్యకారణయోః ఐక్య ప్రతిపాదనఞ్చ హి అవిరుద్ధమ్. యథా ఆగ్నేయాదీన్ షట్ యాగాన్ ఉత్పత్తి వాక్యైః పృథక్ ఉత్పన్నాన్ సముదాయ అనువాది వాక్య ద్వయేన సముదాయ ద్వయత్వమ్ ఆపన్నాన్ ''దర్శ పూర్ణ మాసాభ్యామ్'' ఇత్యధికార వాక్యం కామినః కర్తవ్యతయా విదధాతి, తథా చిదచిదీశ్వరాన్ వివిక్త స్వరూప స్వభావాన్ ''క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః'', ''పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్'', ''ఆత్మా నారాయణః పరః'' ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ ప్రతిపాద్య ''యస్య పృథివీ శరీరమ్'', ''యస్యాత్మా శరీరమ్'', ''యస్యావ్యక్తం శరీరమ్'', ''యస్యాక్షరం శరీరమ్'', ''ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః''

ఇత్యాదిభిః వాక్యైః చిదచితోః సర్వావస్థ అవస్థితయోః పరమాత్మ శరీరతాం, పరమాత్మనః తదాత్మతాం చ ప్రతిపాద్య, శరీరిభూత పరమాత్మా అభిధాయిభిః సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మా ఆది శబ్దైః కారణావస్థః కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మా ఏకః ఏవ ఇతి పృథక్ ప్రతిపన్నం వస్తు త్రితయమ్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్", "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వాక్యం ప్రతిపాదయతి, చిదచిద్వస్తు శరీరిణః పరమాత్మనః పరమాత్మ శబ్దేన అభిధానే హి నాస్తి విరోధః. యథా మనుష్య పిణ్డ శరీరకస్య ఆత్మ విశేషస్య అయమాత్మా సుఖీ ఇతి ఆత్మశబ్దేన అభిధానః ఇతి, అలమ్ అతి విస్తరేణ.

ఇతి నివర్తకానుపపత్తిః.

7. నివృత్తి అనుపపత్తిః -

యత్ పునః ఇద ముక్తమ్ - బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానేన ఏవ అవిద్యా నివృత్తిః ఉక్తా ఇతి. తదయుక్తమ్. బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాన నివర్త్యత్వ అభావాత్ పుణ్యాపుణ్య రూప కర్మ నిమిత్త దేవాది శరీర ప్రవేశ తత్ ప్రయుక్త సుఖదుఃఖ అనుభవ రూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమ్ ఇవ శక్యతే వక్తుమ్? ఏవం రూప బన్ధ నివృత్తిః భక్తి రూపాపన్న ఉపాసన ప్రీత పరమ పురుష ప్రసాద లభ్యః ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. భవదభిమతస్య ఐక్య జ్ఞానస్య యథావస్థిత వస్తు విపరీత విషయస్య మిథ్యా రూపత్వేన బన్ధ వివృద్ధిః ఏవ ఫలం భవతి, "మిథ్యైతదన్యత్ ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః" ఇతి శాస్త్రాత్. "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా" ఇతి జీవాత్మ విసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణః బ్రహ్మణః జ్ఞానం పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్షసాధనమ్ ఇత్యుపదేశాత్ చ. అపి చ భవదభిమతస్య అపి నివర్తక జ్ఞానస్య మిథ్యా రూపత్వాత్ తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యమ్. నివర్తక జ్ఞానమ్ ఇదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్ స్వయమేవ నశ్యతి ఇతి చేత్, న, తత్ స్వరూప తదుత్పత్తి వినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశః తత్కల్పన అకల్పక రూప అవిద్యాయాః నివర్తకాన్తరమ్ అన్వేషణీయమ్. తద్వినాశః బ్రహ్మ స్వరూపమ్ ఏవ ఇతి చేత్, తథా సతి నివర్తక జ్ఞానోత్పత్తిః ఏవ న స్యాత్, తద్వినాశే తిష్ఠతి తత్ ఉత్పత్తి అసంభవాత్.

అపి చ, చిన్మాత్ర బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త కృత్స్న నిషేధ విషయ జ్ఞానస్య కో అయం జ్ఞాతా? అధ్యాస రూపః ఇతి చేత్, న, తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తక జ్ఞాన కర్మత్వాత్ తత్ కర్తృత్వ అనుపపత్తేః. బ్రహ్మ స్వరూపమ్ ఇతి చేత్, బ్రహ్మణః నివర్తక జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపమ్? ఉత అధ్యస్తమ్? అధ్యస్తం చేత్, అయమ్ అధ్యాసః తన్మూల అవిద్యాన్తరఞ్చ నివర్తక జ్ఞాన అవిషయతయా తిష్ఠతి ఏవ. నివర్తక జ్ఞాన అన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ జ్ఞాతృత్వే అస్మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతః స్యాత్. నివర్తక జ్ఞాన స్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతా చ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తత్వేన స్వ నివర్త్య అన్తర్గతమ్ ఇతి వచనం భూతల వ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన ఛిన్నమ్ ఇత్యస్యామ్ ఏవ ఛేదన క్రియాయామ్ అస్య ఛేత్తుః అస్యాః ఛేదన క్రియాయాశ్చ ఛేద్య అనుప్రవేశ వచనవత్ ఉపహాస్యమ్. అధ్యస్తో జ్ఞాతా స్వనాశ హేతుభూత నివర్తక జ్ఞానే స్వయం కర్తా చ న భవేత్, స్వనాశస్య అపురుషార్థత్వాత్. తన్నాశస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వ అభ్యుపగమే భేద దర్శన తన్మూల అవిద్యాదీనాం కల్పనమ్ ఏవ న స్యాత్ ఇతి, అలమ్ అనేన దిష్ట హత ముద్గర అభిఘాతేన.

ఇతి నివృత్తి అనుపపత్తిః.

తస్మాత్ అనాది కర్మ ప్రవాహ రూప అజ్ఞానమూలత్వాత్ బన్ధస్య తత్ నిబర్హణమ్ ఉక్త లక్షణ జ్ఞానాత్ ఏవ తదుత్పత్తిః చ అహరహః అనుష్ఠీయమాన పరమపురుష ఆరాధన వేషాత్మ యాథాత్మ్య బుద్ధి విశేష సంస్కృత వర్ణాశ్రమోచిత కర్మ లభ్యా. తత్ర కేవల కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వమ్, అనభిసంహిత ఫల పరమ పురుష ఆరాధన వేషాణాం కర్మణామ్ ఉపాసనాత్మక జ్ఞానోత్పత్తి ద్వారేణ బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అనుభవ రూప అనన్త స్థిర ఫలత్వఞ్చ కర్మ స్వరూప జ్ఞానాదృతే న జ్ఞాయతే. కేవల ఆకార పరిత్యాగ పూర్వక యథోక్త స్వరూప కర్మోపాదానఞ్చ న సంభవతి ఇతి కర్మ విచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మ విచారః కర్తవ్యః ఇతి, "అథాతః" ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి మహా సిద్ధాన్తః.

(జిజ్ఞాసాధికరణ గర్భ)

సూత్రకార అభిమత సూత్రార్థ యోజన ఆరమ్భః.

తత్ర పూర్వపక్ష వాదీ మన్యతే - వృద్ధ వ్యవహారాత్ అన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వ శక్తి అవధారణా అసంభవాత్ వ్యవహారస్య చ కార్య బుద్ధి పూర్వకత్వేన కార్యార్థః ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమ్ ఇతి కార్యరూపః ఏవ వేదార్థః, అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణ భావమ్ అనుభవితుమ్ అర్హన్తి. న చ పుత్ర జన్మాది సిద్ధ వస్తు విషయ వాక్యేషు హర్ష హేతూనాం కాలత్రయ వర్తినామ్ అర్థానామ్ ఆనన్త్యాత్ సులగ్న సుఖ ప్రసవాది హర్ష హేతు అర్థాన్తర ఉపనిపాత సమ్భావనయా చ ప్రియార్థ ప్రతిపత్తి నిమిత్త ముఖ వికాసాది లిఙ్గేన అర్థ విశేష బుద్ధి హేతుత్వ నిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్న ఇతర పద విభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థ నిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థ నిశ్చయేన వా శబ్దస్య సిద్ధ వస్తుని అభిధానశక్తి నిశ్చయః, జ్ఞాత కార్యాభిధాయి పద సముదాయస్య తదంశ విశేష నిశ్చయ రూపత్వాత్ తస్య.

న చ సర్పాత్ భీతస్య 'నాయం సర్పః రజ్జుః ఏషా' ఇతి శబ్ద శ్రవణ సమనన్తరం భయ నివృత్తి దర్శనేన సర్ప అభావ బుద్ధి హేతుత్వ నిశ్చయః, అత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమ్ అచేతనమ్ ఇదం వస్తు ఇత్యాద్యర్థ బోధేషు బహుషు భయ నివృత్తి హేతుషు సత్సు విశేష నిశ్చయ అయోగాత్. కార్య బుద్ధి ప్రవృత్తి వ్యాప్తి బలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థ

అవబోధిత్వమ్ అవగతమ్ ఇతి సర్వ పదానాం కార్య పరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్య ఏవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాత్ న అన్య అన్విత స్వార్థ మాత్రే పద శక్తి నిశ్చయః, ఇష్ట సాధనతా బుద్ధిస్తు కార్య బుద్ధి ద్వారేణ ప్రవృత్తి హేతుః, న స్వరూపేణ, అతీత అనాగత వర్తమాన ఇష్టోపాయ బుద్ధిషు ప్రవృత్తి అనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయో హి మత్ ప్రయత్నాత్ ఋతే న సిధ్యతి, అతో మత్ కృతి సాధ్యః ఇతి బుద్ధిః యావత్ న జాయతే, తావత్ న ప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిః ఏవ ప్రవృత్తి హేతుః ఇతి ప్రవర్తకస్య ఏవ శబ్ద వాచ్యతయా కార్యస్య ఏవ వేద వేద్యత్వాత్ పరిన్నిష్పన్న రూప బ్రహ్మప్రాప్తి లక్షణ అనన్త స్థిర ఫల అప్రతిపత్తేః. "అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి"ఇత్యాదిభిః కర్మణామ్ ఏవ స్థిర ఫలత్వ ప్రతిపాదనాత్ చ కర్మఫల అల్ప అస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞాన ఫల అనన్త స్థిరత్వ జ్ఞాన హేతుకః బ్రహ్మ విచార ఆరంభః న యుక్తః ఇతి.

అత్ర అభిధీయతే -- నిఖిల లోక విదిత శబ్దార్థ సంబంధ అవధారణ ప్రకారమ్ అపనుద్య సర్వ శబ్దానామ్ అలౌకికైక అర్థ అవబోధిత్వ అవధారణం ప్రామాణికాః న బహు మన్వతే. ఏవం కిల బాలాః శబ్దార్థ సమ్బన్ధమ్ అవధారయన్తి, మాతా పితృ ప్రభృతిభిః అమ్బా తాత మాతులాదీన్ శశి పశు నర మృగ పక్షి సర్పాదీంశ్చ 'ఏనమవేహి', 'ఇమం చ అవధారయ' ఇతి అభిప్రాయేణ అఙ్గుళ్యా నిర్దిశ్య తైః తైః శబ్దైః తేషు అర్థేషు బహుశః శిక్షితాః శనైః శనైః తైః తైః

ఏవ శబ్దైః తేషు తేషు అర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధి ఉత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయోః సమ్బన్ధాన్తర అదర్శనాత్. సఙ్కేతయితృ పురుష అజ్ఞానాత్ చ తేషు అర్థేషు తేషాం శబ్దానాం ప్రయోగః బోధకత్వ నిబన్ధనః ఇతి నిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతర శబ్దేషు అస్య శబ్దస్య అయమర్థః ఇతి పూర్వ వృద్ధైః శిక్షితాః సర్వ శబ్దానామ్ అర్థమ్ అవగమ్య పర ప్రత్యాయనాయ తత్తత్ అర్థావబోధి వాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతే.

ప్రకారాన్తరేణ అపి శబ్దార్థ సంబంధ అవధారణం సుశకం. కేనచిత్ పురుషేణ హస్త చేష్టాదినా 'పితా తే సుఖం ఆస్తే' ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయ ఇతి, ప్రేషితః కశ్చిత్ తత్ జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః, 'పితా తే సుఖం ఆస్తే' ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే. పార్శ్వస్థః అన్యః వ్యుత్పిత్సుః మూకవత్ చేష్టా విశేషజ్ఞః తత్ జ్ఞాపనే ప్రవృత్తం ఇమం జ్ఞాత్వా అనుగతః తత్ జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తం ఇమం శబ్దం శ్రుత్వా అయం శబ్దః తదర్థ బుద్ధిహేతుః ఇతి నిశ్చినోతి ఇతి కార్యార్థః ఏవ వ్యుత్పత్తిః ఇతి నిర్బన్ధః నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చ అపరిమిత ఫలం బోధయన్తి ఇతి తత్ నిర్ణయఫలః బ్రహ్మ విచారః కర్తవ్యః.

కార్యార్థత్వే అపి వేదస్య బ్రహ్మ విచారః కర్తవ్యః ఏవ. కథమ్? "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "సో అన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః", "విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత", "దహరో

అస్మిన్ అన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యం తద్వా వ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్'', ''తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్'' ఇత్యాదిభిః ప్రతిపన్న ఉపాసన విషయ కార్యాధికృత ఫలత్వేన ''బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్'' ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మప్రాప్తిః శ్రూయతే ఇతి బ్రహ్మ స్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖ అసమ్భిన్న దేశ విశేష రూప స్వర్గాదివత్, రాత్రి సత్ర ప్రతిష్ఠావత్, అపగోరణ శత యాతనా సాధ్య సాధన భావవత్ చ కార్యోపయోగితయా ఏవ సిద్ధేః.

'గామానయ' ఇత్యాదిషు అపి వాక్యేషు న కార్యార్థే వ్యుత్పత్తిః, భవదభిమత కార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్, కృతి భావ భావి కృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యమ్. కృత్యుద్దేశ్యత్వం చ కృతి కర్మత్వమ్. కృతి కర్మత్వఞ్చ కృత్యా ప్రాప్తుమ్ ఇష్టతమత్వమ్, ఇష్టతమఞ్చ సుఖం వర్తమాన దుఃఖస్య తత్ నివృత్తిః వా. తత్ర ఇష్ట సుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాత్ ఋతే యది తదసిద్ధిః ప్రతీతా, తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుషః ఇతి న క్వచిదపి ఇచ్ఛా విషయస్య కృత్యధీన సిద్ధిత్వమ్ అన్తరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిత్ అపి ఉపలభ్యతే. ఇచ్ఛా విషయస్య ప్రేరకత్వఞ్చ ప్రయత్నాధీన సిద్ధిత్వమ్ ఏవ, తత ఏవ ప్రవృత్తేః. న చ పురుష అనుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం, యతః సుఖమేవ పురుషానుకూలం. న చ దుఃఖ నివృత్తేః పురుషానుకూలత్వం, పురుషానుకూలం సుఖం తత్ప్రతికూలం

దుఃఖమితి హి సుఖ దుఃఖయోః స్వరూప వివేకః. దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తత్ నివృత్తిః ఇష్టా భవతి, న అనుకూలతయా. అనుకూల ప్రతికూల అన్వయ విరహే స్వరూపేణ అవస్థితిః హి దుఃఖనివృత్తిః. అతః సుఖ వ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేః అనుకూలత్వం న సంభవతి. న సుఖార్థతయా తస్యాపి అనుకూలత్వం, దుఃఖాత్మకత్వాత్ తస్య. సుఖార్థతయా అపి తత్ ఉపాదానేచ్ఛా మాత్రమ్ ఏవ భవతి.

న చ కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, భవత్పక్షే శేషిత్వస్య అనిరూపణాత్. న చ పరోద్దేశ ప్రవృత్త కృతి వ్యాప్తి అర్హత్వం శేషత్వమ్ ఇతి తత్ ప్రతి సమ్బన్ధీ శేషీ ఇత్యవగమ్యతే, తథా సతి కృతేః అశేషత్వేన తాం ప్రతి తత్ సాధ్యస్య శేషిత్వ అభావాత్. న చ పరోద్దేశ ప్రవృత్తి అర్హతాయాః శేషత్వేన పరః శేషీ, ఉద్దేశ్యత్వస్య ఏవ నిరూప్యమాణత్వాత్. ప్రధానస్య అపి భృత్యోద్దేశ ప్రవృత్తి అర్హత్వ దర్శనాత్ చ. ప్రధానస్తు భృత్య పోషణే అపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తతే ఇతి చేత్, న. భృత్యః అపి హి ప్రధాన పోషణే స్వోద్దేశేన ఏవ ప్రవర్తతే. కార్య స్వరూపస్య ఏవ అనిరూపణాత్ కార్య ప్రతిసమ్బన్ధీ శేషః, తత్ ప్రతి సమ్బన్ధీ శేషీ ఇత్యపి అసఙ్గతమ్, నాపి కృతి ప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, పురుషస్య కృత్యారమ్భ ప్రయోజనమ్ ఏవ హి కృతి ప్రయోజనమ్. స చ ఇచ్ఛా విషయః. తస్మాత్ ఇష్టత్వ అతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వ అనిరూపణాత్ కృతి సాధ్యతా కృతిప్రధానత్వ రూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ.

నియోగస్యాపి సాక్షాత్ ఇషి విషయభూత సుఖ దుఃఖ నివృత్తిభ్యామ్ అన్యత్వాత్ తత్సాధనతయా ఏవ ఇష్టత్వం చ కృతిసాధ్యత్వఞ్చ. అత ఏవ హి తస్య క్రియా అతిరిక్తతా, అన్యథా క్రియా ఏవ కార్యం స్యాత్. స్వర్గ కామ పద సమభివ్యాహార ఆనుగుణ్యేన లిఙాది వాచ్యం కార్యం స్వర్గ సాధనమ్ ఏవ ఇతి క్షణ భఙ్గి కర్మాతిరేకి స్థిరం స్వర్గ సాధనమ్ అపూర్వమేవ కార్యమ్ ఇతి స్వర్గ సాధనతః ఉల్లేఖేన ఏవ హి అపూర్వ వ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమ్ అనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్య అనన్యార్థత్వ నిర్వహణాయ అపూర్వమేవ పశ్చాత్ స్వర్గ సాధనం భవతి ఇతి ఉపహాస్యమ్, స్వర్గకామ పదాన్విత కార్యాభిధాయి పదేన ప్రథమమ్ అపి అనన్యార్థతా అనభిధానాత్. సుఖ దుఃఖ నివృత్తి తత్సాధనేభ్యో అన్యస్య అనన్యార్థస్య కృతి సాధ్యతా ప్రతీతి అనుపపత్తేశ్చ. అపి చ కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వమ్? సుఖవత్ నియోగస్య అపి అనుకూలత్వమేవ ఇతి చేత్, కిం నియోగః సుఖమ్? సుఖమేవ హి అనుకూలమ్. సుఖవిశేషవత్ నియోగాపర పర్యాయం విలక్షణం సుఖాన్తరమ్ ఇతి చేత్, కిం తత్ర ప్రమాణమ్? ఇతి వక్తవ్యమ్. స్వానుభవః చేత్, న. విషయ విశేష అనుభవ సుఖవత్ నియోగ అనుభవ సుఖమ్ ఇదమ్ ఇతి భవతా అపి న అనుభూయతే, శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్ తు భోక్ష్యతే ఇతి చేత్, కిం తన్నియోగస్య పురుషార్థత్వ వాచి శాస్త్రమ్? న తావత్

లౌకికం వాక్యమ్, తస్య దుఃఖాత్మక క్రియా విషయత్వాత్, తేన సుఖాది సాధనతయా ఏవ కృతిసాధ్యతా మాత్ర ప్రతిపాదనాత్. నాపి వైదికమ్, తేనాపి స్వర్గాది సాధనతయా ఏవ కార్యస్య ప్రతిపాదనాత్. నాపి నిత్య నైమిత్తిక శాస్త్రమ్, తస్యాపి తదభిధాయిత్వం స్వర్గకామ వాక్యస్థ అపూర్వ వ్యుత్పత్తి పూర్వకమ్ ఇతి ఉక్తరీత్యా తేనాపి సుఖాది సాధన కార్యాభిధానమ్ అవర్జనీయమ్. నియత ఐహిక ఫలస్య కర్మణః అనుష్ఠితస్య ఫలత్వేన తదానీమ్ అనుభూయమాన అన్నాది అరోగతాది వ్యతిరేకేణ నియోగ రూప సుఖానుభవ అనుపలబ్ధేశ్చ నియోగః సుఖమ్ ఇత్యత్ర న కిఞ్చన ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే. అర్థవాదాదిషు అపి స్వర్గాది సుఖ ప్రకార కీర్తనవత్ నియోగ రూప సుఖ ప్రకార కీర్తనం భవతామ్ అపి న దృష్టచరమ్.

అతః విధి వాక్యేషు అపి ధాత్వర్థస్య కర్తృ వ్యాపార సాధ్యతా మాత్రం శబ్దానుశాసన సిద్ధమేవ లిఙాదేః వాచ్యమ్ ఇత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేః అగ్న్యాది దేవతా అన్తర్యామి పరమపురుష సమారాధన రూపతా సమారాధితాత్ పరమ పురుషాత్ ఫలసిద్ధిః చ ఇతి "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తి ఇతి బ్రహ్మోపాసన ఫల ఆనన్త్యం స్థిరత్వఞ్చ సిద్ధమ్. చాతుర్మాస్యాది కర్మసు అపి కేవలస్య కర్మణః క్షయి ఫలత్వ ఉపదేశాత్ అక్షయ ఫల శ్రవణం "వాయుశ్చాన్తరిక్షఞ్చైతదమృతమ్" ఇత్యాదివత్ ఆపేక్షికం మన్తవ్యమ్. అతః కేవలానాం

కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వాత్, బ్రహ్మ జ్ఞానస్య చ అనన్త స్థిర ఫలత్వాత్ తన్నిర్ణయ ఫలః బ్రహ్మ విచారారమ్భః యుక్తః ఇతి స్థితమ్.

ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

2. జన్మాది అధికరణమ్.

కిం పునస్తత్ బ్రహ్మ యత్ జిజ్ఞాస్యమ్ ఉచ్యతే ఇత్యత్రాహ.....

2. జన్మాది అస్య యతః. 1-1-2.

'జన్మాది' ఇతి సృష్టి స్థితి ప్రలయమ్. తద్గుణ సంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. 'అస్య'- అచిన్త్య వివిధ విచిత్ర రచనస్య నియత దేశ కాల ఫల భోగ బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్త క్షేత్రజ్ఞ మిశ్రితస్య జగతః, 'యతః'- యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక స్వరూపాత్, సత్యసఙ్కల్పాత్, జ్ఞాన ఆనన్దాది అనన్త కల్యాణ గుణాత్, సర్వజ్ఞాత్, సర్వశక్తేః, పరమ కారుణికాత్ పరస్మాత్ పుంసః సృష్టి స్థితి ప్రళయాః ప్రవర్తన్తే తత్ బ్రహ్మ ఇతి సూత్రార్థః.

"భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరమ్ ఉపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మ" ఇత్యారభ్య "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ" ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - కిమ్ అస్మాత్ వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే? న వా? ఇతి? కిం ప్రాప్తమ్? న శక్యమ్ ఇతి. న తావత్ జన్మాదయః విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి. అనేక విశేషణ వ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణః అనేకత్వ ప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వమ్. నను, దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షః

సమ పరిమాణః ఇత్యత్ర విశేషణ బహుత్వే అపి ఏకః ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే. ఏవమ్ అన్యత్ర అపి ఏకమ్ ఏవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్. తత్ర ప్రమాణాన్తరేణ ఐక్య ప్రతీతేః ఏకస్మిన్నేవ విశేషణానామ్ ఉపసంహారః. అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేన అనేకత్వమ్ అపరిహార్యమ్. అత్ర తు అనేన ఏవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణ ఐక్యమ్ అనవగతమ్ ఇతి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మ బహుత్వమ్ అవర్జనీయమ్.

బ్రహ్మ శబ్ద ఐక్యాత్ అత్ర అపి ఐక్యం ప్రతీయతే ఇతి చేత్, న, అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణ శృఙ్గో గౌః ఇత్యుక్తే గోపద ఐక్యే అపి ఖణ్డత్వాది వ్యావర్తక భేదేన గోవ్యక్తి బహుత్వ ప్రతీతేః బ్రహ్మ వ్యక్తయోః అపి బహ్వ్యాస్స్యుః. అత ఏవ లిలక్షయిషితే వస్తుని ఏషాం విశేషణానాం సమ్భూయ లక్షణత్వమ్ అపి అనుపపన్నమ్. నాపి ఉపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి, ఆకారాన్తర అప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామ్ ఏకేన ఆకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిత్ ఆకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం - యత్ర 'అయం సారసః, సః దేవదత్త కేదారః' ఇత్యాదిషు. నను చ, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీని ఉపలక్షణాని భవన్తి, న ఇతరేతర ప్రతిపన్న ఆకార అపేక్షత్వేన ఉభయోః లక్షణ వాక్యయోః అన్యోన్య ఆశ్రయణాత్. అతో న లక్షణతః బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - జగత్ సృష్టి స్థితి ప్రళయైః ఉపలక్షణ భూతైః బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చ ఉపలక్షణ ఉపలక్ష్య ఆకార వ్యతిరిక్త ఆకారాన్తర అప్రతిపత్తేః బ్రహ్మ అప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హి అనవధిక అతిశయ బృహత్ బృంహణఞ్చ. బృహతేః ధాతోః తదర్థత్వాత్. తత్ ఉపలక్షణభూతాశ్చ జగత్ జన్మ స్థితి లయాః. యతో యేన యత్ ఇతి ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశేన యథా ప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమ్ అనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యేకస్య ఏవ సత్ శబ్దవాచ్యస్య నిమిత్త ఉపాదాన రూప కారణత్వేన. తదపి "సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీత్" ఇతి ఉపాదానతాం ప్రతిపాద్య, అద్వితీయమ్ ఇత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యేకస్య ఏవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాత్ యన్మూలాః జగత్ జన్మ స్థితి లయాః తత్ బ్రహ్మ ఇతి జన్మ స్థితి లయాః స్వనిమిత్త ఉపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మ ఇతి లక్షయన్తి. జగత్ నిమిత్త ఉపాదానతా ఆక్షిప్త సర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వ విచిత్ర శక్తిత్వాది ఆకార బృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మ ఇతి చ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన న ఆకారాన్తరా ప్రతిపత్తిరూప అనుపపత్తిః.

జగత్ జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వే అపి న కశ్చిత్ దోషః. లక్షణ భూతాని అపి విశేషణాని స్వవిరోధి వ్యావృత్తం వస్తు

లక్షయన్తి, అజ్ఞాత స్వరూపే వస్తుని ఏకస్మిన్ లిలక్షయిషితే అపి పరస్పర అవిరోధి అనేక విశేషణ లక్షణత్వం న భేదమ్ ఆపాదయతి, విశేషణానామ్ ఏకాశ్రయతయా ప్రతీతేః ఏకస్మిన్ ఏవ ఉపసంహారాత్. ఖణ్డత్వాదయః తు విరోధాత్ ఏవ గో వ్యక్తి భేదమ్ ఆపాదయన్తి. అత్ర తు కాల భేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది కారణ వాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగత్ జన్మాది కారణస్య బ్రహ్మణః సకలేతర వ్యావృత్తం స్వరూపమ్ అభిధీయతే, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధిక సత్తా యోగి బ్రహ్మ ఆహ. తేన వికారాస్పదమ్ అచేతనం, తత్ సంసృష్టః చేతనశ్చ వ్యావృత్తః, నామాన్తర భజనార్హ అవస్థాన్తర యోగేన తయోః నిరుపాధిక సత్తాయోగ రహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్య అసఙ్కుచిత జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఆహ. తేన కదాచిత్ సఙ్కుచిత జ్ఞానత్వేన ముక్తాః వ్యావృత్తాః. అనంత పదం దేశ కాల వస్తు పరిచ్ఛేద రహితం స్వరూపమ్ ఆహ. సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ ఆనన్త్యమ్. తేన పూర్వ పద ద్వయ వ్యావృత్త కోటి ద్వయ విలక్షణాః సాతిశయ స్వరూప స్వగుణాః నిత్యాః వ్యావృత్తాః, విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. తతః "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యనేన వాక్యేన జగత్ జన్మాదినా అవగత స్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతర వస్తు విసజాతీయమ్ ఇతి లక్ష్యతే ఇతి న అన్యోన్య ఆశ్రయణమ్. అతః సకల జగత్ జన్మాది కారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం

శక్యతే ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు నిర్విశేష వస్తు జిజ్ఞాస్యమ్ ఇతి వదన్తి, తన్మతే "బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా", "జన్మాద్యస్య యతః" ఇతి అసఙ్గతం స్యాత్, నిరతిశయ బృహత్ బృంహణఞ్చ బ్రహ్మ ఇతి నిర్వచనాత్. తత్ చ బ్రహ్మ జగత్ జన్మాది కారణమ్ ఇతి వచనాత్ చ. ఏవమ్ ఉత్తరేషు అపి సూత్ర గణేషు, సూత్ర ఉదాహృత శ్రుతి గణేషు చ ఈక్షణాది అన్వయ దర్శనాత్ సూత్రాణి, సూత్ర ఉదాహృత శ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్య ధర్మ అవ్యభిచారి సాధన ధర్మాన్విత వస్తు విషయత్వాత్, న నిర్విశేష వస్తుని ప్రమాణమ్. జగత్ జన్మాది భ్రమో యతః, తత్ బ్రహ్మ ఇతి స్వ ఉత్ప్రేక్షా పక్షే అపి న నిర్విశేష వస్తు సిద్ధిః, భ్రమమూలమ్ అజ్ఞానమ్, అజ్ఞాన సాక్షి బ్రహ్మ ఇతి అభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయా ఏవ ఉచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాత్ వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహార యోగ్యతా ఆపాదన స్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తత్ అభావే ప్రకాశతా ఏవ న స్యాత్. తుచ్ఛతా ఏవ స్యాత్.

ఇతి జన్మాది అధికరణమ్.

3. శాస్త్రయోనిత్వ అధికరణమ్.

జగత్ జన్మాది కారణం బ్రహ్మ, వేదాన్త వేద్యమ్ ఇత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్. తత్ హి న వాక్య ప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేన సిద్ధేః- ఇతి ఆశఙ్క్య ఆహ.....

3. శాస్త్ర యోనిత్వాత్. 1-1-3.

శాస్త్రం యస్య 'యోనిః' - కారణం - ప్రమాణమ్. తత్ శాస్త్రయోని, తస్య భావః శాస్త్ర యోనిత్వమ్, తస్మాత్ బ్రహ్మ జ్ఞాన కారణత్వాత్ శాస్త్రస్య తత్ యోనిత్వం బ్రహ్మణః. అత్యన్త అతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ అవిషయతయా బ్రహ్మణః శాస్త్రైక ప్రమాణకత్వాత్ ఉక్త స్వరూపం బ్రహ్మ "యతో వా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాది వాక్యం బోధయతి ఏవ ఇత్యర్థః.

నను, శాస్త్ర యోనిత్వం బ్రహ్మణః న సమ్భవతి, ప్రమాణాన్తర వేద్యత్వాత్ బ్రహ్మణః, అప్రాప్తే తు శాస్త్రమ్ అర్థవత్. కిం తర్హి తత్ర ప్రమాణమ్? న తావత్ ప్రత్యక్షమ్. తత్ హి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియ సమ్భవం, యోగ సంభవం చ ఇతి. ఇన్ద్రియ సమ్భవఞ్చ బాహ్య సమ్భవమ్, ఆన్తర సమ్భవం చ ఇతి ద్విధా. బాహ్య ఇన్ద్రియాణి విద్యమాన సన్నికర్ష యోగ్య స్వవిషయ బోధజననాని ఇతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కార తత్ నిర్మాణ సమర్థ పురుష విశేష విషయ బోధజననాని. నాపి ఆన్తరమ్, ఆన్తర సుఖ దుఃఖాది వ్యతిరిక్త బహిః విషయేషు

తస్య బాహ్యేన్ద్రియ అనపేక్ష ప్రవృత్తి అనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యమ్, భావనా ప్రకర్ష పర్యన్త జన్మనః తస్య విశద అవభాసత్వే అపి పూర్వానుభూత విషయ స్మృతి మాత్రత్వాత్ న ప్రామాణ్యమ్ ఇతి కుతః ప్రత్యక్షతా? తదతిరిక్త విషయత్వే కారణ అభావాత్, తథా సతి తస్య భ్రమ రూపతా. నాపి అనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియే వస్తుని సమ్బన్ధ అవధారణ విరహాత్ న విశేషతః దృష్టమ్. సమస్త వస్తు సాక్షాత్కార తత్ నిర్మాణ సమర్థ పురుష విశేష నియతం సామాన్యతః దృష్టమ్ అపి న లిఙ్గమ్ ఉపలభ్యతే.

నను చ, జగతః కార్యత్వం తదుపాదాన ఉపకరణ సమ్ప్రదాన ప్రయోజన అభిజ్ఞ కర్తృకత్వ వ్యాప్తమ్. అచేతన ఆరబ్ధత్వం జగతశ్చ ఏక చేతన అధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాది కార్యం తదుపాదాన ఉపకరణ సంప్రదాన ప్రయోజన అభిజ్ఞ కర్తృకం దృష్టమ్. అచేతన ఆరబ్ధమ్ అరోగం స్వశరీరమ్ ఏక చేతన అధీనఞ్చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే - కిమిదమ్ ఏక చేతన అధీనత్వమ్? న తావత్ తదాయత్త ఉత్పత్తి స్థితిత్వమ్. దృష్టాన్తో హి సాధ్య వికలః స్యాత్. న హి అరోగం స్వశరీరమ్ ఏక చేతనాయత్త ఉత్పత్తి స్థితి, తత్ శరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాది సర్వ చేతనానామ్ అదృష్ట జన్యత్వాత్ తత్ ఉత్పత్తి స్థిత్యోః. కిఞ్చ శరీరావయవినః స్వావయవ సమవేతతా రూప అస్థితిః అవయవ సంశ్లేష విశేష

వ్యతిరేకేణ న చేతనమ్ అపేక్షతే. ప్రాణన లక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వ అభిమతే క్షితి జలధి మహీధరాదౌ న సమ్భవతి ఇతి పక్ష సపక్షానుగతామ్ ఏకరూపాం స్థితిం న ఉపలభామహే. తదాయత్త ప్రవృత్తిత్వం తత్ అధీనత్వమ్ ఇతి చేత్, అనేక చేతన సాధ్యేషు గురుతర రథ శిలా మహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్ర అధీనత్వే సిద్ధ సాధ్యతా.

కిఞ్చ - ఉభయ వాది సిద్ధానాం జీవానామ్ ఏవ లాఘవేన కర్తృత్వ అభ్యుపగమో యుక్తః. న చ జీవానామ్ ఉపాదానాత్ అనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వ అసమ్భవః, సర్వేషామ్ ఏవ చేతనానాం పృథివ్యాది ఉపాదాన యాగాది ఉపకరణ సాక్షాత్కార సామర్థ్యాత్, యథా ఇదానీం పృథివ్యాదయః యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమ్ ఈక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూత యాగాది శక్తి రూప అపూర్వాది శబ్ద వాచ్య అదృష్ట సాక్షాత్కార అభావే అపి చేతనానాం న కర్తృత్వ అనుపపత్తిః, తత్ సాక్షాత్కార అనపేక్షణాత్ కార్య ఆరమ్భస్య. శక్తిమత్ సాక్షాత్కారః ఏవ హి కార్యారమ్భ ఉపయోగీ. శక్తేః తు జ్ఞానమాత్రమేవ ఉపయుజ్యతే. న సాక్షాత్కారః. న హి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూత దణ్డ చక్రాదివత్ తత్ శక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘట మణికాది కార్యమ్ ఆరభన్తే. ఇహ తు చేతనానామ్ ఆగమావగత యాగాది శక్తి విశేషాణాం కార్య ఆరమ్భో న అనుపపన్నః.

కిఞ్చ - యత్ శక్య క్రియం శక్య ఉపాదానాది విజ్ఞానఞ్చ,

తదేవ తదభిజ్ఞ కర్తృకం దృష్టమ్. మహీ మహీధర మహార్ణవాదిత్వ శక్య క్రియమ్ అశక్య ఉపాదానాది విజ్ఞానం చ ఇతి న చేతన కర్తృకమ్. అతో ఘట మణికాది సజాతీయ శక్య క్రియ శక్య ఉపాదానాది విజ్ఞాన వస్తు గతమ్ ఏవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్ కర్తృ పూర్వకత్వ సాధనే ప్రభవతి. కిఞ్చ- ఘటాదికార్యమ్ అనీశ్వరేణ అల్పజ్ఞాన శక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతా అనాప్త కామేన నిర్మితం దృష్టమ్ ఇతి తథావిధమ్ ఏవ చేతనం కర్తారం సాధయన్ అయం కార్యత్వ హేతుః సిషాధయిషిత పురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాత్ విరుద్ధః స్యాత్. న చ ఏతావతా సర్వానుమాన ఉచ్ఛేద ప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గ బలోప స్థాపితాః విపరీత విశేషాః తత్ ప్రమాణ ప్రతిహత గతయః నివర్తన్తే. ఇహ తు సకలేతర ప్రమాణ అవిషయే లిఙ్గిని నిఖిల నిర్మాణ చతురే అన్వయ వ్యతిరేక అవగత అవినాభావ నియమాః ధర్మాః సర్వే ఏవ అవిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తక ప్రమాణ అభావాత్ తథా ఏవ అవతిష్ఠన్తే. అతః ఆగమాత్ ఋతే కథమ్ ఈశ్వరః సేత్స్యతి?

అత్రాహుః - సావయవత్వాత్ ఏవ జగతః కార్యత్వం న ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః - వివాద అధ్యాసితం భూ భూధరాది కార్యమ్, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా, వివాద అధ్యాసితమ్ అవని జలధి మహీధరాది కార్యమ్, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది కార్యమ్, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవత్ - ఇతి. సావయవేషు ద్రవ్యేషు ఇదమేవ

క్రియతే నేతరత్ ఇతి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వ అతిరేకి రూపాన్తరం న ఉపలభామహే. కార్యత్వ ప్రతి నియతం శక్య క్రియత్వం శక్య ఉపాదానాది విజ్ఞానత్వం చ ఉపలభ్యతే ఇతి చేత్, న. కార్యత్వేన అనుమతే అపి విషయే జ్ఞానశక్తీ కార్య అనుమేయే ఇతి అన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమ్ ఇతి తే చ ప్రతిపన్నే ఏవ ఇతి న కశ్చిత్ విశేషః. తథా హి - ఘట మణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శన అనుమిత కర్తృగత తత్ నిర్మాణ శక్తి జ్ఞానః పురుషః అదృష్టపూర్వం విచిత్ర సన్నివేశం నరేన్ద్ర భవనమ్ ఆలోక్య, అవయవ సన్నివేశ విశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య, తదానీమ్ ఏవ కర్తుః తత్ జ్ఞాన శక్తి వైచిత్ర్యమ్ అనుమినోతి. అతః తను భువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వ సాక్షాత్కార తత్ నిర్మాణాది నిపుణః కశ్చిత్ పురుష విశేషః సిధ్యతి ఏవ.

కిఞ్చ - సర్వ చేతనానాం ధర్మాధర్మ నిమిత్తే అపి సుఖ దుఃఖోప భోగే చేతన అనధిష్ఠితయోః తయోః అచేతనయోః ఫలహేతుత్వ అనుపపత్తేః సర్వ కర్మానుగుణ సర్వఫల ప్రదాన చతురః కశ్చిత్ ఆస్థేయః, వర్ధకినా అనధిష్ఠితస్య వాస్యాదేః అచేతనస్య దేశ కాలాది అనేక పరికర సన్నిధానే అపి యూపాది నిర్మాణ సాధనత్వ అదర్శనాత్. బీజ అఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేన తైః వ్యభిచార ఆపాదనం శ్రోత్రియ వేతాలానామ్ అనభిజ్ఞతా విజృమ్భితమ్. తతః ఏవ సుఖాదిభిః వ్యభిచార వచనమపి తథా ఏవ. న చ లాఘవేన ఉభయవాది సంప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామ్ ఏవ ఈదృశ అధిష్ఠాతృత్వ కల్పనం

యుక్తమ్, తేషాం సూక్ష్మ వ్యవహిత విప్రకృష్ట దర్శన అశక్తి నిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణే ఏవ హి సర్వత్ర కల్పనా. న చ క్షేత్రజ్ఞవత్ ఈశ్వరస్య అశక్తి నిశ్చయః అస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతః న తత్ సిద్ధి అనుపపత్తిః. సమర్థ కర్తృ పూర్వకత్వ నియత కార్యత్వ హేతునా సిద్ధ్యన్ స్వాభావిక సర్వార్థ సాక్షాత్కార తత్ నియమన శక్తి సమ్పన్నః ఏవ సిధ్యతి.

యత్తు - అనైశ్వర్యాది ఆపాదనేన ధర్మ విశేష విపరీత సాధనత్వమ్ ఉన్నీతమ్, తదనుమాన వృత్త అనభిజ్ఞత్వ నిబన్ధనమ్, సపక్షే సహ దృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్య అహేతుభూతానాఞ్చ ధర్మాణాం లిఙ్గిని అప్రాప్తేః. ఏతదుక్తం భవతి - కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుః స్వనిర్మాణ సామర్థ్యం స్వోపాదాన ఉపకరణ జ్ఞానం చ అపేక్షతే, న తు అన్య అసామర్థ్యమ్ అన్య అజ్ఞానఞ్చ హేతుత్వ అభావాత్, స్వనిర్మాణ సామర్థ్య స్వ ఉపాదాన ఉపకరణ జ్ఞానాభ్యామ్ ఏవ స్వోత్పత్తౌ ఉపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శన మాత్రేణ అకిఞ్చిత్కరస్య అర్థాన్తర జ్ఞానాదేః హేతుత్వ కల్పనా అయోగాత్ ఇతి.

కిఞ్చ - క్రియమాణ వస్తు వ్యతిరిక్తార్థ అజ్ఞానాదికం కిం సర్వ విషయం క్రియోపయోగి? ఉత కతిపయ విషయమ్? న తావత్ సర్వ విషయమ్, న హి కులాలాది క్రియమాణ వ్యతిరిక్తం కిమపి న జానాతి. నాపి కతిపయ విషయమ్, సర్వేషు కర్తృషు తత్తత్ అజ్ఞాన

అశక్తి అనియమేన సర్వేషామ్ అజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్య అసాధకానామ్ అనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గిని అప్రాప్తిః ఇతి న విపరీత సాధనత్వమ్.

కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాది అధిష్ఠానం శరీర ద్వారేణ ఏవ దృష్టమ్ ఇతి జగత్ ఉపాదాన ఉపకరణ అధిష్ఠానమ్ ఈశ్వరస్య అశరీరస్య అనుపపన్నమ్ ఇతి చేత్, న, సఙ్కల్ప మాత్రేణ ఏవ పర శరీర గత భూత వేతాల గరలాది అపగమ వినాశ దర్శనాత్. కథమ్ అశరీరస్య పర ప్రవర్తన రూప సఙ్కల్పః ఇతి చేత్, న శరీరాపేక్షః సఙ్కల్పః, శరీరస్య సఙ్కల్ప హేతుత్వ అభావాత్. మనః ఏవ హి సఙ్కల్ప హేతుః. తత్ అభ్యుపగతమ్ ఈశ్వరే అపి, కార్యత్వేన ఏవ జ్ఞాన శక్తివత్ మనసః అపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసః సఙ్కల్పః సశరీరస్య ఏవ, సశరీరస్య ఏవ సమనస్కత్వాత్ ఇతి చేత్, న, మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమే అపి మనసః సద్భావేన అనైకాన్త్యాత్.

అతో విచిత్ర అవయవ సన్నివేశ విశేష తను భువనాది కార్య నిర్మాణే పుణ్యాపాప పరవశః పరిమిత శక్తి జ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞః న ప్రభవతి ఇతి నిఖిల భువన నిర్మాణ చతురః అచిన్త్య అపరిమిత జ్ఞాన శక్తి ఐశ్వర్యో అశరీరః సఙ్కల్పమాత్ర సాధన పరినిష్పన్న అనన్త విస్తార విచిత్ర రచన ప్రపఞ్చః పురుష విశేషః ఈశ్వరః అనుమానేన ఏవ సిద్ధ్యతి. అతః ప్రమాణ అన్తరావసేయత్వాత్ బ్రహ్మణః న ఏతత్ వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి.

కిఞ్చ - అత్యన్త భిన్నయోః ఏవ మృత్ ద్రవ్య కులాలయోః నిమిత్త ఉపాదానత్వ దర్శనేన ఆకాశాదేః నిరవయవ ద్రవ్యస్య కార్యత్వ అనుపపత్త్యా చ న ఏకమ్ ఏవ బ్రహ్మ కృత్స్నస్య జగతః నిమిత్తమ్ ఉపాదానఞ్చ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- యథోక్త లక్షణం బ్రహ్మ జన్మాది వాక్యం బోధయతి ఏవ. కుతః? శాస్త్రైక ప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణః. యదుక్తమ్- సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్. కార్యఞ్చ తదుచిత కర్తృ విశేష పూర్వకం దృష్టమ్ ఇతి నిఖిల జగత్ నిర్మాణ తత్ ఉపాదాన ఉపకరణ వేదన చతురః కశ్చిత్ అనుమేయః ఇతి, తదయుక్తమ్. మహీ మహార్ణవాదీనాం కార్యత్వే అపి ఏకదా ఏవ ఏకేన ఏవ నిర్మితాః ఇత్యత్ర ప్రమాణ అభావాత్. న చ ఏకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామ్ ఏకం కార్యత్వమ్, యేన ఏకదా ఏవ ఏకః కర్తా స్యాత్. పృథక్ భూతేషు కార్యేషు కాలభేద కర్తృభేద దర్శనేన కర్తృకాల ఐక్య నియమ అదర్శనాత్. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్ర జగన్నిర్మాణ అశక్త్యా కార్యత్వ బలేన తదతిరిక్త కల్పనాయామ్ అనేక కల్పనా అనుపపత్తేశ్చ ఏకః కర్తా భవితు మర్హతి ఇతి క్షేత్రజ్ఞానామ్ ఏవ ఉపచిత పుణ్య విశేషాణాం శక్తి వైచిత్ర్య దర్శనేన తేషామేవ అతిశయిత అదృష్ట సమ్భావనయా చ తత్తత్ విలక్షణ కార్య హేతుత్వ సమ్భవాత్. తదతిరిక్త అత్యన్త అదృష్ట పురుష కల్పన అనుపపత్తేః. న చ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిః సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణ పదవీమ్ అధిరోహతః, అదర్శనాత్. క్రమేణ

ఏవ ఉత్పత్తి వినాశ దర్శనాత్ చ. కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తి వినాశయోః కల్ప్యమానయోః దర్శన అనుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధ అభావాత్ చ. అతః బుద్ధిమత్ ఏక కర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్య అనైకాన్త్యమ్. పక్షస్య అప్రసిద్ధ విశేషణత్వమ్, సాధ్య వికలతా చ దృష్టాన్తస్య. సర్వనిర్మాణ చతురస్య ఏకస్య అప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్ కర్తృకత్వ మాత్రే సాధ్యే సిద్ధ సాధనతా. సార్వజ్ఞ్య సర్వశక్తి యుక్తస్య కస్యచిత్ ఏకస్య సాధకమ్ ఇదం కార్యత్వం కిం యుగపత్ ఉత్పద్యమాన సర్వవస్తుగతమ్? ఉత క్రమేణ ఉత్పద్యమాన సర్వ వస్తుగతమ్? యుగపత్ ఉత్పద్యమాన సర్వవస్తు గతత్వే కార్యత్వస్య అసిద్ధతా. క్రమేణ ఉత్పద్యమాన సర్వవస్తు గతత్వే అనేక కర్తృకత్వ సాధనాత్ విరుద్ధతా. అత్రాపి ఏక కర్తృకత్వ సాధనే ప్రత్యక్ష అనుమాన విరోధః శాస్త్ర విరోధశ్చ, కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయతే ఇత్యాది శ్రవణాత్.

అపి చ సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం (చ) సత్త్వాది గుణ కార్యరూప సుఖాది అన్వయ దర్శనేన సత్త్వాది మూలత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్. కార్య వైచిత్ర్య హేతుభూతాః కారణగతాః విశేషాః సత్త్వాదయః, తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వ ఆపాదనం తత్ యుక్త పురుష అన్తఃకరణ వికార ద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూలః ఇతి కార్యవిశేష ఆరమ్భాయ ఏవ, జ్ఞాన శక్తివత్ కర్తుః కర్మసమ్బన్ధః కార్యహేతుత్వేన ఏవ అవశ్యాశ్రయణీయః, జ్ఞాన శక్తి వైచిత్ర్యస్య చ కర్తృ మూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భ హేతుత్వే అపి విషయ

విశేష విశేషితాయాః తస్యాః సత్త్వాది మూలకత్వేన కర్మ సమ్బన్ధో అవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞాః ఏవ కర్తారః, న తద్విలక్షణః కశ్చిత్ అనుమానాత్ సిద్ధ్యతి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః- తను భువనాది క్షేత్రజ్ఞ కర్తృకం కార్యత్వాత్, ఘటవత్, ఈశ్వరః కర్తా న భవతి, ప్రయోజన శూన్యత్వాత్, ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి, అశరీరత్వాత్ తద్వదేవ. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీర అధిష్ఠానే వ్యభిచారః, తత్రాపి అనాదేః సూక్ష్మ శరీరస్య సద్భావాత్. విమతి విషయః కాలో న లోకశూన్యః కాలత్వాత్ వర్తమాన కాలవత్ - ఇతి.

అపి చ, కిమీశ్వరః సశరీరో అశరీరో వా కార్యం కరోతి? న తావత్ అశరీరః, అశరీరస్య కర్తృత్వ అనుపలబ్ధేః. మానసాని అపి కార్యాణి సశరీరస్య ఏవ భవన్తి, మనసో నిత్యత్వే అపి అశరీరేషు ముక్తేషు తత్ కార్య అదర్శనాత్. నాపి సశరీరః, వికల్ప అసహత్వాత్. తత్ శరీరం కిం నిత్యమ్? ఉత అనిత్యమ్? న తావత్ నిత్యం, సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతః అపి నిత్యత్వ అవిరోధాత్ ఈశ్వర అసిద్ధేః. నాపి అనిత్యం, తత్ వ్యతిరిక్తస్య తత్ శరీరహేతోః తదానీమ్ అభావాత్. స్వయమేవ హేతుః ఇతి చేత్, న, అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీరః ఇతి చేత్, న, అనవస్థానాత్. సః కిం సవ్యాపారః నిర్వ్యాపారః వా? అశరీరత్వాత్ ఏవ న సవ్యాపారః. నాపి నిర్వ్యాపారః

కార్యం కరోతి ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగత్ ఇచ్ఛామాత్ర వ్యాపార కర్తృకమ్ ఇతి ఉచ్యమానే పక్షస్య అప్రసిద్ధ విశేషణత్వమ్. దృష్టాన్తస్య చ సాధ్య హీనతా.

అతః దర్శన ఆనుగుణ్యేన ఈశ్వరానుమానం దర్శన ఆనుగుణ్య పరాహతమ్ ఇతి శాస్త్రైక ప్రమాణకః పరబ్రహ్మ భూతః సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతర ప్రమాణ పరిదృష్ట సమస్త వస్తు విసజాతీయం, సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది మిశ్ర అనవధిక అతిశయ అపరిమిత ఉదార గుణసాగరం, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక స్వరూపం ప్రతిపాదయతి ఇతి న ప్రమాణాన్తర అవసిత వస్తు సాధర్మ్య ప్రయుక్త దోషగన్ధ ప్రసఙ్గః. యత్తు, నిమిత్త ఉపాదానయోః ఐక్యమ్ ఆకాశాదేః నిరవయవ ద్రవ్యస్య కార్యత్వం చ అనుపలబ్ధమ్ అశక్య ప్రతిపాదనమ్ ఇత్యుక్తమ్, తదపి అవిరుద్ధమ్ ఇతి "ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్", "న వియత్ అశ్రుతేః" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తర అగోచరత్వేన శాస్త్రైక విషయత్వాత్ "యతో వా ఇమాని భూతాని" ఇతి వాక్యమ్ ఉక్త లక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శాస్త్రయోనిత్వ అధికరణమ్.

4. సమన్వయ అధికరణమ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తర అగోచరం బ్రహ్మ, తథాపి, ప్రవృత్తి నివృత్తి పరత్వ అభావేన సిద్ధ రూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి ఇతి ఆశఙ్క్య అహ.....

4. తత్ తు సమన్వయాత్. 1-1-4.

ప్రసక్త ఆశంకా నివృత్త్యర్థః తు శబ్దః. 'తత్' - శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణః సంభవతి ఏవ. కుతః? 'సమన్వయాత్' - పరమ పురుషార్థతయా అన్వయః సమన్వయః, పరమ పురుషార్థ భూతస్య ఏవ బ్రహ్మణః అభిధేయతయా అన్వయాత్. ఏవమివ సమన్వితః హి ఔపనిషదః పద సముదాయః - "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్", "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "బ్రహ్మ వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్", "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇత్యేవమాదిః. న చ వ్యుత్పత్తి సిద్ధ పరినిష్పన్న వస్తు ప్రతిపాదన సమర్థానాం పద సముదాయానామ్ అఖిల జగదుత్పత్తి స్థితి వినాశ హేతు భూత అశేష దోష ప్రత్యనీక అపరిమిత ఉదార గుణ సాగర అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద స్వరూపే బ్రహ్మణి

సమన్వితానాం ప్రవృత్తి నివృత్తి రూప ప్రయోజన విరహాత్ అన్య పరత్వమ్, స్వవిషయు అవబోధ పర్యవసాయిత్వాత్ సర్వ ప్రమాణానామ్. న చ ప్రయోజన అనుగుణా ప్రమాణ ప్రవృత్తిః. ప్రయోజనం హి ప్రమాణ అనుగుణమ్. న చ ప్రవృత్తి నివృత్తి అన్వయ విరహిణః ప్రయోజన శూన్యత్వమ్, పురుషార్థ అన్వయ ప్రతీతేః. తథా స్వరూప పరేషు అపి, 'పుత్రస్తే జాతః', 'నాయం సర్పః' ఇత్యాదిషు హర్ష భయ నివృత్తి రూప ప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్.

అత్రాహ - న వేదాన్త వాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి, ప్రవృత్తి నివృత్తి అన్వయ విరహిణః శాస్త్రస్య ఆనర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తు యాథాత్మ్య అవబోధే పర్యవస్యన్తి, తథా అపి శాస్త్రం ప్రయోజన పర్యవసాయ్యేః ఏవ. న హి లోకవేదయోః ప్రయోజన రహితస్య కస్యచిత్ అపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. న చ కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్ అనుద్దిశ్య వాక్య ప్రయోగః, శ్రవణం వా సమ్భవతి. తత్ చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తి నివృత్తి సాధ్య ఇష్టానిష్ట ప్రాప్తి పరిహారాత్మకమ్ ఉపలబ్ధమ్ - 'అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్', 'మన్దాగ్నిః న అమ్బు పిబేత్', 'స్వర్గ కామో యజేత', 'న కలఞ్జం భక్షయేత్' ఇత్యేవమాదిషు. యత్పునః సిద్ధ వస్తు పరేష్వపి 'పుత్రస్తే జాతః', 'నాయం సర్పో రజ్జుః ఏషా' ఇత్యాదిషు హర్ష భయ నివృత్తి రూప పురుషార్థ అన్వయః దృష్టః ఇత్యుక్తమ్. తత్ర కిం పుత్ర జన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః? ఉత తత్జ్ఞానాత్ ఇతి వివేచనీయమ్. సతో అపి

అజ్ఞాతస్య అర్థస్య పురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాత్ ఇతి చేత్, తర్హి అసత్యపి అర్థే జ్ఞానాత్ ఏవ పురుషార్థః సిద్ధ్యతి ఇతి అర్థ పరత్వ అభావేన ప్రయోజన పర్యవసాయినః అపి శాస్త్రస్య న అర్థ సద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్ సర్వత్ర ప్రవృత్తి నివృత్తి పరత్వేన జ్ఞాన పరత్వేన వా ప్రయోజన పర్యవసానమ్ ఇతి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్య అసమ్భవాత్ న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

అత్ర కశ్చిత్ ఆహ - వేదాన్త వాక్యాని అపి కార్య పరతయా ఏవ బ్రహ్మణి ప్రమాణ భావమ్ అనుభవన్తి, కథం నిష్ప్రపఞ్చమ్ అద్వితీయం జ్ఞానైక రసం బ్రహ్మ అనాది అవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాత్ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రపంచ ప్రవిలయ ద్వారేణ విధి విషయత్వమ్ ఇతి. కో అసౌ ద్రష్టృ దృశ్య రూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయ ద్వారేణ సాధ్య జ్ఞానైక రస బ్రహ్మ విషయో విధిః? "న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః" ఇత్యాదిః. ద్రష్టృ దృశ్య రూప భేద శూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాత్ ఇత్యర్థః. స్వతః సిద్ధస్య అపి బ్రహ్మణః నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వమ్ అవిరుద్ధమ్ ఇతి.

తదయుక్తమ్. నియోగ వాక్యార్థ వాదినా హి నియోగో నియోజ్య విశేషణం విషయః కరణమ్ ఇతికర్తవ్యతా ప్రయోక్తా చ

వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్య విశేషణమ్ అనుపాదేయమ్. తత్ చ నిమిత్తం ఫలమ్ ఇతి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్య విశేషణమ్? తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వా ఇతి వివేచనీయమ్. బ్రహ్మ స్వరూప యాథాత్మ్య అనుభవశ్చేత్ నియోజ్య విశేషణమ్. తర్హి న తన్నిమిత్తమ్, జీవనాదివత్ తస్య అసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వేన అపవర్గ ఉత్తరకాలమపి జీవన నిమిత్త అగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్య తద్విషయ అనుష్ఠాన ప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం, నైయోగిక ఫలత్వేన స్వర్గాదివత్ అనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్.

కశ్చ అత్ర నియోగ విషయః? బ్రహ్మ ఏవ ఇతి చేత్, న, తస్య నిత్యత్వేన అభవ్య రూపత్వాత్ అభావార్థత్వాత్ చ. నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మ సాధ్యమితి చేత్, సాధ్యత్వే అపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాత్ న విధి విషయత్వమ్. సాధ్యత్వఞ్చ కస్య? కిం బ్రహ్మణః? ఉత ప్రపంచ నివృత్తేః? న తావత్ బ్రహ్మణః, సిద్ధత్వాత్. అనిత్యత్వ ప్రసక్తేః చ. అథ ప్రపఞ్చ నివృత్తేః న తర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వమ్. ప్రపఞ్చ నివృత్తిః ఏవ విధి విషయః ఇతి చేత్, న, తస్యాః ఫలత్వేన విధి విషయత్వ అయోగాత్. ప్రపఞ్చ నివృత్తిః ఏవ హి మోక్షః, స చ ఫలమ్, అస్య చ నియోగ విషయత్వే నియోగాత్ ప్రపఞ్చ నివృత్తిః ప్రపఞ్చ నివృత్త్యా నియోగః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్.

అపి చ కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః? సత్యో

వా? మిథ్యా రూపత్వే జ్ఞాన నివర్త్యత్వాత్ ఏవ నియోగేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్. నియోగస్తు నివర్తక జ్ఞానమ్ ఉత్పాద్య, తత్ ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః ఇతి చేత్, తత్ స్వవాక్యాత్ ఏవ జాతమ్ ఇతి నియోగేన న ప్రయోజనమ్, వాక్యార్థ జ్ఞానాత్ ఏవ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్. సపరికరస్య నియోగస్య అసిద్ధిశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చ నివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మ స్వరూపమేవ? ఉత తత్ వ్యతిరిక్తః? యది బ్రహ్మ స్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్య ప్రపఞ్చ సద్భావః ఏవ న సమ్భవతి. నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయ అనుష్ఠాన సాధ్యత్వఞ్చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మ స్వరూప వ్యతిరిక్తః. తస్య కృత్స్న ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప విషయ అనుష్ఠాన సాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్టః ఇతి ఆశ్రయ అభావాత్ అసిద్ధిః. ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప విషయ అనుష్ఠానేన ఏవ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ న నియోగ నిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలమ్.

కిఞ్చ, ప్రపఞ్చ నివృత్తేః నియోగ కరణస్య ఇతికర్తవ్యతా అభావాత్ అనుపకృతస్య చ కరణత్వ అయోగాత్ న కరణత్వమ్. కథమితి కర్తవ్యతా అభావః ఇతి చేత్, ఇత్థమ్ - అస్య ఇతి కర్తవ్యతా భావరూపా? అభావరూపా వా? భావరూపా చ కరణ శరీర నిష్పత్తి తదనుగ్రహ కార్య భేద భిన్నా. ఉభయ విధా చ న సమ్భవతి. న హి ముద్గర అభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కో అపి దృశ్యతే

ఇతి దృష్టార్థా న సమ్భవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తౌ అనుగ్రహః సమ్భవతి. అనుగ్రాహకాంశ సద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప కరణ స్వరూప అసిద్ధేః. బ్రహ్మణః అద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చ నివృత్తి రూప కరణ శరీరం నిష్పాదయతి ఇతి చేత్, తేనైవ ప్రపంచ నివృత్తి రూపో మోక్షః సిద్ధః ఇతి. న కరణాది నిష్పాద్యమ్ అవశిష్యతే ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. అభావ రూపత్వే చ అభావాత్ ఏవ న కరణ శరీరం నిష్పాదయతి. (నాప్యనుగ్రహమ్) నాపి అనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మ విషయో విధిః న సమ్భవతి.

అన్యః అపి ఆహ - యద్యపి వేదాన్త వాక్యానాం న పరినిష్పన్న బ్రహ్మ స్వరూప పరతయా ప్రామాణ్యమ్, తథాపి బ్రహ్మ స్వరూపం సిధ్యతి ఏవ. కుతః? ధ్యాన విధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి - "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః", "నిదిధ్యాసితవ్యః", "య ఆత్మా అపహతపాప్మా", "సో అన్వేష్టవ్యః సవిజిజ్ఞాసితవ్యః", "ఆత్మేత్యేవోపాసీత", "ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత" ఇతి. అత్ర ధ్యాన విషయో హి నియోగః స్వవిషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైక నిరూపణీయమ్ ఇతి ధ్యేయమ్ ఆక్షిపతి. స చ ధ్యేయః స్వవాక్య నిర్దిష్టః ఆత్మా. సః కిం రూపః? ఇతి అపేక్షాయాం తత్ స్వరూప విశేష సమర్పణ ద్వారేణ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యాన విధి శేషతయా ప్రామాణ్యమ్ ఇతి విధి విషయభూత ధ్యాన శరీర

అనుప్రవిష్ట బ్రహ్మ స్వరూపే అపి తాత్పర్యమ్ అస్త్యేవ. అతః "ఏకమేవాద్వితీయమ్", "తత్సత్యమ్, స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో", "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన" ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మ స్వరూపమ్ ఏకమేవ సత్యమ్, తత్ వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యా ఇతి అవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభిః భేదావలమ్బినా చ కర్మ శాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పర విరోధే సతి అనాది అవిద్యా మూలత్వేన అపి భేద ప్రతీతి ఉపపత్తేః అభేదః ఏవ పరమార్థః ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాన నియోగేన తత్ సాక్షాత్కార ఫలేన నిరస్త సమస్త అవిద్యా కృత వివిధ భేద అద్వితీయ జ్ఞానైకరస బ్రహ్మభావ రూప మోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాత్ వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రేణ బ్రహ్మ భావ సిద్ధిః, అనుపలబ్ధేః, వివిధ భేద దర్శన అనువృత్తేః చ తథా చ సతి శ్రవణాది విధానమ్ అనర్థకం స్యాత్.

అథ ఉచ్యేత - 'రజ్జుః ఏషా న సర్పః' ఇతి ఉపదేశేన సర్ప భయ నివృత్తి దర్శనాత్ రజ్జు సర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యా రూపత్వేన జ్ఞాన బాధ్యతయా తస్య వాక్య జన్య జ్ఞానేన ఏవ నివృత్తిః యుక్తా, న నియోగేన. నియోగ సాధ్యత్వే మోక్షస్య అనిత్యత్వం స్యాత్, స్వర్గాదివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వం హి సర్వ వాది సమ్ప్రతిపన్నమ్. కిఞ్చ ధర్మాధర్మయోః ఫల హేతుత్వం స్వఫల అనుభవ అనుగుణ శరీరోత్పాదన ద్వారేణ ఇతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీర సమ్బన్ధ రూప సంసార ఫలత్వమ్ అవర్జనీయమ్. తస్మాత్ న ధర్మసాధ్యో

మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః- "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి, అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతే" ఇతి. అశరీరత్వ రూపే మోక్షే ధర్మాధర్మ సాధ్య ప్రియా ప్రియ విరహ శ్రవణాత్, న ధర్మ సాధ్యమ్ అశరీరత్వమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. న చ నియోగ విశేష సాధ్య ఫల విశేషవత్ ధ్యాన నియోగ సాధ్యమ్ అశరీరత్వమ్, అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేన అసాధ్యత్వాత్. యథా ఆహుః శ్రుతయః - "అశరీరం శరీరేషు అనవస్థేషు అవస్థితమ్, మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి", "అప్రాణోఽ హ్యమనాశ్శుభ్రః", "అసఙ్గో హ్యయం పురుషః" ఇత్యాద్యాః. అతో అశరీరత్వ రూపో మోక్షో నిత్యః ఇతి న ధర్మ సాధ్యః. తథా చ శ్రుతిః- "అన్యత్ర ధర్మాత్ అన్యత్ర అధర్మాత్ అన్యత్ర అస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాద్భవ్యాత్ చ యత్తత్పశ్యసి తద్వత్" ఇతి.

అపి చ ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సంస్కృతి రూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సమ్భవతి. న తావత్ ఉత్పాద్యః, మోక్షస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపి ప్రాప్యః, ఆత్మ స్వరూపత్వేన బ్రహ్మణః నిత్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః, దధ్యాదివత్ అనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్ ఏవ. నాపి సంస్కార్యః, సంస్కారో హి దోష అపనయనేన వా గుణ ఆధానేన వా సాధయతి. న తావత్ దోష అపనయనేన, నిత్య శుద్ధత్వాత్ బ్రహ్మణః. నాపి అతిశయ ఆధానేన, అనాధేయ అతిశయ స్వరూపత్వాత్. నిత్య నిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః

పరాశ్రయాయాః చ క్రియాయాః అవిషయతయా న నిర్ఘర్షణేన ఆదర్శాదివత్ అపి సంస్కార్యత్వమ్. న చ దేహస్థయా స్నానాది క్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కిం తు అవిద్యా గృహీతః తత్ సఙ్గతో అహఙ్కర్తా. తత్ఫలానుభవః అపి తస్య ఏవ. న చ అహఙ్కర్తా ఏవ ఆత్మా, తత్ సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్ర వర్ణః - "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి, "ఆత్మేన్ద్రియ మనోయుక్తం భోక్తా ఇత్యాహుర్మనీషిణః", "ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా, కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ", "స పర్యగాత్ శుక్రమ్ అకాయమ్ అవ్రణమ్ అ(స్నా)స్థావిరం శుద్ధమ్ అపాప విద్ధమ్" ఇతి చ. అవిద్యా గృహీతాత్ అహఙ్కర్తుః ఆత్మ స్వరూపమ్ అనాధేయ అతిశయం నిత్య శుద్ధం నిర్వికారం నిష్కృష్యతే. తస్మాత్ ఆత్మ స్వరూపత్వేన న సాధ్యో మోక్షః.

యద్యేవం, కిం వాక్యార్థ జ్ఞానేన క్రియతే? ఇతి చేత్, మోక్ష ప్రతిబన్ధ నివృత్తిమాత్రమ్ ఇతి బ్రూమః, తథా చ శ్రుతయః - "త్వం హి నః పితా యో అస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి" ఇతి, "శ్రుతం హి ఏవమే భగవత్ దృశేభ్యః", "తరతి శోకమాత్మవిత్" ఇతి, "సో అహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు", "తస్మై మృదిత కషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమారః" ఇత్యాద్యాః. తస్మాత్ నిత్యస్య ఏవ మోక్షస్య

ప్రతిబన్ధ నివృత్తిః వాక్యార్థ జ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యా అపి ప్రధ్వంస అభావరూపా న వినశ్యతి. ''బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి'', ''తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి''ఇత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తర భావితాం ప్రతిపాదయత్ నియోగ వ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియా కర్మత్వేన వా ధ్యాన క్రియా కర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః, ఉభయ విధ కర్మ ప్రతిషేధాత్. ''అన్యదేవ తద్విదితాత్ అథో అవిదితాద(ధి)పి'', ''యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్'' ఇతి, ''తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే'' ఇతి చ. న చ ఏతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమ్, అవిద్యా కల్పిత భేద నివృత్తి పరత్వాత్ శాస్త్రస్య. న హి ఇదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్, అపి తు అవిషయం ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం ప్రతిపాదయత్ అవిద్యా కల్పిత జ్ఞాన జ్ఞాతృ జ్ఞేయ విభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రమ్ - ''న దృష్టేః ద్రష్టారం పశ్యేః'' ఇత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాత్ ఏవ బన్ధ నివృత్తిః ఇతి శ్రవణాది విధి ఆనర్థక్యమ్. స్వభావ ప్రవృత్త సకలేతర వికల్ప విముఖీకరణ ద్వారేణ వాక్యార్థ అవగతి హేతుత్వాత్ తేషామ్.

న చ జ్ఞాన మాత్రాత్ బన్ధ నివృత్తిః న దృష్టా ఇతి వాచ్యమ్, బన్ధస్య మిథ్యా రూపత్వేన జ్ఞానోత్తర కాలం స్థితి అనుపపత్తేః. అతః ఏవ న శరీర పాతాత్ ఊర్ధ్వమేవ బన్ధ నివృత్తిః ఇతి వక్తుం యుక్తమ్. న హి మిథ్యారూప సర్ప భయ నివృత్తిః రజ్జు యాథాత్మ్య జ్ఞానాతిరేకేణ

సర్పవినాశమ్ అపేక్షతే. యది శరీర సమ్బన్ధః పారమార్థికః, తదా హి తద్వినాశ అపేక్షా. స తు బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః. యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః, తస్య జ్ఞానమేవ న జాతమ్ ఇతి అవగమ్యతే, జ్ఞానకార్య అదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీర స్థితిః భవతు వా మా వా, వాక్యార్థ జ్ఞాన సమనన్తరం ముక్తః ఏవ అసౌ. అతః న ధ్యాన నియోగ సాధ్యో మోక్షః ఇతి న ధ్యాన విధి శేషతయా బ్రహ్మణః సిద్ధిః. అపి తు "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "తత్త్వమసి" "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇతి తత్ పరేణ ఏవ పద సముదాయేన సిద్ధ్యతి ఇతి.

తదయుక్తమ్, వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రాత్ బన్ధ నివృత్తి అనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యా రూపో బన్ధో జ్ఞాన బాధ్యః, తథా అపి బన్ధస్య అపరోక్షత్వాత్ న పరోక్ష రూపేణ వాక్యార్థ జ్ఞానేన స బాధ్యతే, రజ్జ్వాదౌ అపరోక్ష సర్ప ప్రతీతౌ వర్తమానాయాం 'నాయం సర్పో రజ్జుః ఏషా' ఇతి ఆప్తోపదేశ జనిత పరోక్ష సర్ప విపరీత జ్ఞానమాత్రేణ భయ అనివృత్తి దర్శనాత్. ఆప్త ఉపదేశస్య తు భయనివృత్తి హేతుత్వం వస్తు యాథాత్మ్య అపరోక్ష నిమిత్త ప్రవృత్తి హేతుత్వేన. తథాహి- రజ్జు సర్ప దర్శన భయాత్ పరావృత్తః పురుషః 'నాయం సర్పో రజ్జుః ఏషా' ఇతి ఆప్త ఉపదేశేన తద్వస్తు యాథాత్మ్య దర్శనే ప్రవృత్తః తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాత్ నివర్తతే. న చ శబ్దః ఏవ ప్రత్యక్ష జ్ఞానం జనయతి ఇతి వక్తుం యుక్తమ్, తస్య అనిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞాన సామగ్రీషు ఇంద్రియాణి ఏవ హి అపరోక్ష సాధనాని. న చ

అస్య అనభిసంహిత ఫల కర్మానుష్ఠాన మృదిత కషాయస్య శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన విముఖీకృత బాహ్య విషయస్య పురుషస్య వాక్యమ్ ఏవ అపరోక్ష జ్ఞానం జనయతి. నివృత్త ప్రతిబన్ధే తత్పరే అపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీ విశేషాణామ్ ఇన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయ నియమ అతిక్రమ అదర్శనేన తత్ అయోగాత్.

న చ ధ్యానస్య వాక్యార్థ జ్ఞాన ఉపాయతా, ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాత్, వాక్యార్థ జ్ఞానే జాతే తద్విషయ ధ్యానమ్, ధ్యానే నిర్వృత్తే వాక్యార్థ జ్ఞానమ్ ఇతి. న చ ధ్యాన వాక్యార్థ జ్ఞానయోః భిన్న విషయత్వమ్, తథా సతి ధ్యానస్య వాక్యార్థ జ్ఞాన ఉపాయతా న స్యాత్. న హి అన్య ధ్యానమ్ అన్య ఔన్ముఖ్యమ్ ఉత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థ స్మృతి సన్తతి రూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థ జ్ఞాన పూర్వకత్వమ్ అవర్జనీయమ్. ధ్యేయ బ్రహ్మ విషయ జ్ఞానస్య హేత్వన్తర అసమ్భవాత్, న చ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తర జన్యం, నివర్తక జ్ఞానం తత్త్వ మస్యాది వాక్య జన్యమ్ ఇతి యుక్తమ్. ధ్యాన మూలమ్ ఇదం వాక్యాన్తర జన్యం జ్ఞానం తత్త్వమస్యాది వాక్య జన్య జ్ఞానేన ఏక విషయం? భిన్న విషయం వా? ఏక విషయత్వే తదేవ ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్. భిన్న విషయత్వే ధ్యానేన తత్ ఔన్ముఖ్య అపాదాన అసమ్భవః. కిఞ్చ ధ్యానస్య ధ్యేయ ధ్యాత్రాది అనేక ప్రపఞ్చ అపేక్షత్వాత్ నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విషయ వాక్యార్థ జ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్ట ద్వారేణ న ఉపయోగః ఇతి వాక్యార్థ జ్ఞాన మాత్రాత్ అవిద్యా నివృత్తిం వదతః శ్రవణ మనన

నిదిధ్యాసన విధీనామ్ ఆనర్థక్యమ్ ఏవ.

యతో వాక్యాత్ అపరోక్ష్య జ్ఞాన అసమ్భవాత్ వాక్యార్థ జ్ఞానేన అవిద్యా న నివర్తతే. తత ఏవ జీవన్ముక్తిః అపి దూరోత్సారితా. కా చ ఇయం జీవన్ముక్తిః? సశరీరస్య ఏవ మోక్షః ఇతి చేత్, 'మాతా మే వన్ధ్యా' ఇతివత్ అసఙ్గతార్థం వచః. యతః సశరీరత్వం బన్ధః అశరీరత్వమేవ మోక్షః ఇతి త్వయా ఏవ శ్రుతిభిః ఉపపాదితమ్. అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసే వర్తమానే యస్య అయం ప్రతిభాసో మిథ్యా ఇతి ప్రత్యయః, తస్య సశరీరత్వ నివృత్తిః ఇతి, న. మిథ్యా ఇతి ప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తం చేత్, కథం సశరీరస్య ముక్తిః? అజీవతః అపి ముక్తిః సశరీరత్వ మిథ్యా ప్రతిభాస నివృత్తిః ఏవ ఇతి కో అయం జీవన్ముక్తిః? ఇతి విశేషః. అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసో బాధితో అపి యస్య ద్విచన్ద్ర జ్ఞానవత్ అనువర్తతే, స జీవన్ముక్తః ఇతి చేత్, న, బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త సకల వస్తు విషయత్వాత్ బాధక జ్ఞానస్య. కారణభూత అవిద్యా కర్మాది దోషః సశరీరత్వ ప్రతిభాసేన సహ తేన ఏవ బాధితః ఇతి బాధిత అనువృత్తిః న శక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ ప్రతిభాస హేతుభూత దోషస్య బాధక జ్ఞానభూత చన్ద్రైకత్వ జ్ఞాన విషయత్వేన అబాధితత్వాత్. ద్విచన్ద్ర ప్రతిభాస అనువృత్తిః యుక్తా. కిఞ్చ, "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి సద్విద్యా నిష్ఠస్య శరీరపాత మాత్రమ్ అపేక్షతే మోక్షః ఇతి వదన్తీ ఇయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సా ఏషా జీవన్ముక్తిః ఆపస్తంబేన అపి నిరస్తా-

"వేదానిమం లోకమముఞ్చ. పరిత్యజ్యాత్మానమ్ అన్విచ్ఛేత్". బుద్ధే క్షేమ ప్రాపణం తత్ శాస్త్రైః విప్రతిషిద్ధమ్, బుద్ధే చేత్ క్షేమ ప్రాపణమ్ ఇహైవ న దుఃఖమ్ ఉపలభేత. ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఇతి. అనేన జ్ఞాన మాత్రాత్ మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతః సకల భేద నివృత్తి రూపా ముక్తిః జీవతః న సమ్భవతి.

తస్మాత్ ధ్యాన నియోగేన బ్రహ్మ అపరోక్ష జ్ఞాన ఫలేన ఏవ బన్ధ నివృత్తిః. న చ నియోగ సాధ్యత్వే మోక్షస్య అనిత్యత్వ ప్రసక్తిః, ప్రతిబన్ధ నివృత్తి మాత్రస్య ఏవ సాధ్యత్వాత్. కిఞ్చ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధ నివృత్తిః క్రియతే, కిన్తు నిష్ప్రపఞ్చ జ్ఞానైకరస బ్రహ్మ ఆపరోక్ష్య జ్ఞానేన. నియోగః తు తదా ఆపరోక్ష్య జ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వమ్ ఇతి చేత్, కథం వా భవతో అనభిసంహిత ఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తి హేతుత్వమ్? మనో నైర్మల్య ద్వారేణ ఇతి చేత్, మమాపి తథా ఏవ. మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానమ్ ఉత్పాద్యతే, తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞాన సామగ్రీ వక్తవ్యః ఇతి చేత్, ధ్యాన నియోగ నిర్మలం మనః ఏవ సాధనమ్ ఇతి బ్రూమః. కేన అవగమ్యతే ఇతి చేత్, భవతో వా కర్మభిః మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనైః సకలేతర విషయ విముఖస్య ఏవ శాస్త్రం నివర్తక జ్ఞానమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి కేన అవగమ్యతే? "వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన", "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి"

ఇత్యాదిభిః శాస్త్రైః ఇతి చేత్, మమాపి "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా, మనసా తు విశుద్ధేన", "హృదా మనీషా మనసా అభిక్లుప్తః" ఇత్యాదిభిః శాస్త్రైః ధ్యాన నియోగేన మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మ అపరోక్ష జ్ఞానం జనయతి ఇతి అవగమ్యతే ఇతి నిరవద్యమ్.

"నేదం యదిదముపాసతే" ఇతి ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమ్ ఇతి చేత్, నైవమ్, నాత్ర బ్రహ్మణః ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే, అపి తు బ్రహ్మణః జగత్ వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగదుపాసతే ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి, యద్వాచా అనభ్యుదితం యేన వాక్ అభ్యుద్యతే ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి ఇతి విరుధ్యతే ధ్యాన విధి వైయర్థ్యఞ్చ స్యాత్. అతో బ్రహ్మ సాక్షాత్కార ఫలేన ధ్యాన నియోగేన ఏవ అపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృ దృశ్యాది ప్రపఞ్చ రూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

యదపి కైశ్చిదుక్తమ్ - భేదాభేదయోః విరోధో న విద్యతే ఇతి, తదయుక్తమ్. న హి శీతోష్ణతమః ప్రకాశాదివత్ భేదాభేదౌ ఏకస్మిన్ వస్తుని సఙ్గచ్ఛేతే. అథోచ్యేత - సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతి వ్యవస్థాప్యమ్. సర్వఞ్చ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చ అభిన్నమ్. కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమ్.

ఛాయా ఆతపాదిషు విరోధః సహానవస్థాన లక్షణో భిన్న ఆధారత్వ రూపశ్చ. కార్య కారణయోః జాతి వ్యక్త్యోః చ తదుభయమ్ అపి న ఉపలభ్యతే. ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే, యథా మృత్ అయం ఘటః, ఖణ్డో గౌః, ముణ్డో గౌః ఇతి. న చ ఏకరూపం కిఞ్చిత్ అపి వస్తు లోకే దృష్ట చరమ్. న చ తృణాదేః జ్వలనాదివత్ అభేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యతే ఇతి న వస్తు విరోధః. మృత్ సువర్ణ గవ అశ్వాది ఆత్మనా అవస్థితస్య ఏవ ఘట మకుట ఖణ్డ బడబాది ఆత్మనా చ అవస్థానాత్. న చ అభిన్నస్య భిన్నస్య చ వస్తునః అభేదో భేదశ్చ ఏకః ఏవ ఆకారః ఇతి ఈశ్వరాజ్ఞా. ప్రతీతత్వాత్ ఏక రూప్యం చేత్ ప్రతీతత్వాత్ ఏవ భిన్నాభిన్నత్వమ్ ఇతి ద్వైరూప్యమ్ అపి అభ్యుపగమ్యతామ్. న హి విస్ఫారితాక్షః పురుషః ఘట శరావ ఖణ్డ ముణ్డాదిషు వస్తుషు ఉపలభ్యమానేషు ఇయం మృత్, అయం ఘటః, ఇదం గోత్వమ్, ఇయం వ్యక్తిః ఇతి వివేక్తుం శక్నోతి. అపి తు మృత్ అయం ఘటః, ఖణ్డో గౌః ఇత్యేవ ప్రత్యేతి. అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణమ్ ఆకృతిశ్చ వ్యావృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చ ఇతి వివినక్తి ఇతి చేత్, నైవమ్, వివిక్త ఆకార అనుపలబ్ధేః. న హి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైః ఇదమ్ అనువర్తమానమ్, ఇదఞ్చ వ్యావర్తమానమ్ ఇతి పురో అవస్థితే వస్తుని ఆకారభేదః ఉపలభ్యతే. యథా సమ్ప్రతిపన్న ఐక్యే కార్యే విశేషే చ ఏకత్వ బుద్ధిః ఉపజాయతే, తథా ఏవ సకారణే ససామాన్యే చ ఏకత్వ బుద్ధిః అవిశిష్టః ఉపజాయతే.

ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చ ఆకారతశ్చ అత్యన్త విలక్షణేషు అపి వస్తుషు తదేవ ఇదమ్ ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతః ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయతే ఇతి కార్యకారణయోః జాతివ్యక్త్యోః చ అత్యన్త భేద ఉపపాదనం ప్రతీతి పరాహతమ్.

అథోచ్యేత, ''మృదయం ఘటః'' ''ఖణ్డో గౌః'' ఇతివత్ ''దేవో అహం'' ''మనుష్యో అహమ్'' ఇతి సామానాధికరణ్యేన ఐక్య ప్రతీతేః ఆత్మ శరీరయోః అపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అతః ఇదం భేదాభేద ఉపపాదనం నిజ సదన నిహిత హుతవహ జ్వాలాయతః ఇతి. తదిదమ్ అనాకలిత భేదాభేద సాధన సామానాధికరణ్య తదర్థ యాథాత్మ్య అవబోధ విలసితమ్. తథాహి - అబాధితః ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్ర అర్థం వ్యవస్థాపయతి. దేవాది ఆత్మాభిమానః తు ఆత్మ యాథాత్మ్య గోచరైః సర్వైః ప్రమాణైః బాధ్యమానః రజ్జు సర్పాది బుద్ధివత్ న ఆత్మ శరీరయోః అభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌః, ముణ్డో గౌః ఇతి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్ క్వచిత్ బాధో దృశ్యతే, తస్మాత్ న అతి ప్రసఙ్గః.

అతః ఏవ జీవః అపి బ్రహ్మణః న అత్యన్త భిన్నః, అపి తు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్ర అభేదః ఏవ స్వాభావికః, భేదః తు ఔపాధికః. కథమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్ ''తత్త్వమసి'', ''నాన్యో உతోஉస్తి ద్రష్టా'', ''అయమాత్మా బ్రహ్మ'' ఇత్యాదిభిః శ్రు

తిభిః ''బ్రహ్మేమే ద్యావా పృథివీ''ఇతి ప్రకృత్య ''బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత, స్త్రీ పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమాన్'', ఇతి ఆథర్వణికానాం సంహిత ఉపనిషది బ్రహ్మ సూక్తే అభేద శ్రవణాత్ చ. ''నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్'', ''జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ'', ''క్రియాగుణైః ఆత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగ హేతుః అపరోఽపి దృష్టః'', ''ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః సంసార మోక్ష స్థితి బన్ధహేతుః'', ''స కారణం కరణాధిపాధిపః'', ''తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి'', ''య ఆత్మని తిష్ఠన్'', ''ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద'', ''ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి'', ''తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి'' ఇత్యాదిభిః భేద శ్రవణాత్ చ జీవ పరయోః భేదాభేదౌ అవశ్య ఆశ్రయణీయౌ. తత్ర ''బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి'' ఇత్యాదిభిః మోక్ష దశాయాం జీవస్య బ్రహ్మ స్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్ ''యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ కేన కం పశ్యేత్'' ఇతి తదానీం భేదేన ఈశ్వర దర్శన నిషేధాత్ చ అభేదః స్వాభావికః ఇతి అవగమ్యతే.

నను చ, ''సో అశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా'' ఇతి, 'సహ' శ్రుత్యా తదానీమ్ అపి భేదః ప్రతీయతే. వక్ష్యతి చ ''జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాత్ అసన్నిహితత్వాత్ చ'', ''భోగమాత్రసామ్య లిఙ్గాత్ చ'' ఇతి. నైతదేవమ్, ''నాన్యో అతో అస్తి

ద్రష్టా'' ఇత్యాది శ్రుతి శతైః ఆత్మ భేద ప్రతిషేధాత్. ''సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా'' ఇతి సర్వైః కామైః సహ బ్రహ్మ అశ్నుతే - సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మ అశ్నుతే ఇత్యుక్తం భవతి. అన్యథా, 'బ్రహ్మణా సహ' ఇతి అప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. ''జగద్వ్యాపారవర్జమ్'' ఇత్యత్ర ముక్తస్య భేదేన అవస్థానే సతి ఐశ్వర్యస్య న్యూనతా ప్రసఙ్గో వక్ష్యతే, అన్యథా ''సమ్పద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్'' ఇత్యాదిభిః విరోధాత్. తస్మాత్ అభేదః ఏవ. స్వాభావికః భేదః తు జీవానామ్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః పరస్పరఞ్చ బుద్ధి ఇన్ద్రియ దేహ ఉపాధి కృతః. యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతఞ్చ, తథాపి ఆకాశః ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాది ఉపాధినా బ్రహ్మణి అపి భేదః సమ్భవతి ఏవ.

న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాది ఉపాధి సంయోగః, బుద్ధ్యాది ఉపాధి సంయోగాత్ బ్రహ్మణి భేదః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్, ఉపాధేః తత్ సంయోగస్య చ కర్మ కృతత్వాత్. తత్ ప్రవాహస్య చ అనాదిత్వాత్. ఏత దుక్తం భవతి - పూర్వ కర్మ సమ్బద్ధాత్ జీవాత్ స్వసమ్బద్ధః ఏవ ఉపాధిః ఉత్పద్యతే. తత్ యుక్తాత్ కర్మ ఏవం బీజాఙ్కుర న్యాయేన కర్మోపాధి సమ్బన్ధస్య అనాదిత్వాత్ న దోషః ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం, బ్రహ్మణా చ అభేదః ఏవ స్వాభావికః. భేదః తు ఔపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం, బ్రహ్మణా చ అభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః, ఉపాధీనామ్ ఉపాధ్యన్తర అభావాత్, తత్ అభ్యుపగమే అనవస్థానాత్ చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణః

భిన్నాభిన్న స్వభావాః ఏవ ఉపాధయః ఉత్పద్యన్తే ఇతి.

అత్రోచ్యతే - అద్వితీయ సత్ చిదానన్ద బ్రహ్మధ్యాన విషయ విధిపరం వేదాన్త వాక్యజాతమ్ ఇతి వేదాన్త వాక్యైః అభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిః చ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పర విరోధాత్ అనాది అవిద్యా మూలతయా అపి భేద ప్రతీతి ఉపపత్తేః అభేదః ఏవ పరమార్థః ఇత్యుక్తమ్. తత్ర యదుక్తమ్ భేదాభేదయోః ఉభయోః అపి ప్రతీతి సిద్ధత్వాత్ న విరోధః ఇతి, తదయుక్తమ్. కస్మాచ్చిత్ కస్యచిత్ విలక్షణత్వం హి తస్మాత్ తస్య భేదః. తద్విపరీతత్వఞ్చ అభేదః. తయోః తథాభావ అతథాభావ రూపయోః ఏకత్ర సమ్భవమ్ అనున్మత్తః కో బ్రవీతి? కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చ అభేదః. కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః ఇత్యాకార భేదాత్ అవిరోధః ఇతి చేత్, న, వికల్ప అసహత్వాత్. ఆకార భేదాత్ అవిరోధం వదతః కిమ్ ఏకస్మిన్ ఆకారే భేదః, ఆకారాన్తరే చ అభేదః ఇత్యభిప్రాయః? ఉత ఆకార ద్వయ యోగి వస్తు గతౌ ఉభౌ అపీతి? పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగతశ్చ అభేదః ఇతి నైకస్య ద్వి ఆత్మకతా. జాతిః వ్యక్తిః ఇతి చ ఏకమేవ వస్తు ఇతి చేత్, తర్హి ఆకార భేదాత్ అవిరోధః పరిత్యక్తః స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధౌ ఇత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పే అన్యోన్య విలక్షణమ్ ఆకార ద్వయమ్ అప్రతిపన్నఞ్చ తదా ఆశ్రయభూతం వస్తు ఇతి. (తృతీయా) త్రితయా అభ్యుపగమే అపి త్రయాణామ్

అన్యోన్య వైలక్షణ్యమేవ ఉపపాదితం స్యాత్, న పునః అభేదః. ఆకార ద్వయ నిరుహ్యమాణ అవిరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వమ్ ఇతి చేత్, స్వస్మాత్ విలక్షణం స్వాశ్రయమ్ ఆకార ద్వయం స్వస్మిన్ విరుద్ధ ధర్మ ద్వయ సమావేశ నిర్వాహకం కథం భవేత్? అవిలక్షణం తు కథన్తరామ్? ఆకార ద్వయ తద్వతోః చ ద్వి ఆత్మకత్వ అభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తర అపేక్షయా అనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్య వ్యక్తి ప్రతీతివత్ స సామాన్యే అపి వస్తుని ఏకరూపా ప్రతీతిః ఉపజాయతే. యతః ఇదమ్ ఇత్థమ్ ఇతి సర్వత్ర ప్రకార ప్రకారితయా ఏవ సర్వ అప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః, ప్రకార్యంశో వ్యక్తిః ఇతి న ఏకాకారా ప్రతీతిః, అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణః భిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాత్ అభేదస్య అనన్యథా సిద్ధ శాస్త్ర మూలత్వాత్ అనాది అవిద్యామూలః ఏవ భేద ప్రత్యయః. నను ఏవం బ్రహ్మణః ఏవ అజ్ఞత్వం తన్మూలాః చ జన్మ జరామరణాదయో దోషాః ప్రాదుఃష్యుః, తతశ్చ "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్", "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవమ్, అజ్ఞానాది దోషాణామ్ అపరమార్థత్వాత్. భవతః తు ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమ్ అనభ్యుపగచ్ఛతః బ్రహ్మణి ఏవ ఉపాధి సంసర్గః, తత్ కృతాః చ జీవత్వ అజ్ఞత్వాదయః దోషాః పరమార్థతః ఏవ భవేయుః. న హి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానాః ఉపాధయః తత్ ఛిత్వా భిత్వా వా సమ్బధ్యన్తే, అపి తు బ్రహ్మ స్వరూపే

సంయుజ్య తస్మిన్ ఏవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి.

యది మన్వీత - ఉపాధి ఉపహితం బ్రహ్మ, జీవః. స చ అణు పరిమాణః. అణుత్వఞ్చ అవచ్ఛేదకస్య మనసో అణుత్వాత్. స చ అవచ్ఛేదో అనాదిః. ఏవమ్ ఉపాధి ఉపహితే అంశే సమ్బధ్యమానాః దోషాః అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్తే - ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః - కిమ్ ఉపాధినా ఛిన్నో బ్రహ్మ ఖణ్డో అణు రూపో జీవః? ఉత అచ్ఛిన్నః ఏవ అణురూప ఉపాధి సంయుక్తో బ్రహ్మ ప్రదేశ విశేషః? ఉత ఉపాధి సంయుక్తం బ్రహ్మ స్వరూపమ్? అథ ఉపాధి సంయుక్తం చేతనాన్తరమ్? అథ ఉపాధిః ఏవ? ఇతి. అచ్ఛేద్యత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే, ఆదిమత్త్వఞ్చ జీవస్య స్యాత్. ఏకస్య సతో ద్వైధీకరణం హి ఛేదనమ్. ద్వితీయే తు కల్పే బ్రహ్మణః ఏవ ప్రదేశ విశేషే ఉపాధి సమ్బన్ధాత్ ఔపాధికాః సర్వే దోషాః తస్యైవ స్యుః. ఉపాధౌ గచ్ఛతి ఉపాధినా స్వసంయుక్త బ్రహ్మ ప్రదేశ ఆకర్షణ అయోగాత్ అనుక్షణమ్ ఉపాధి సంయుక్త బ్రహ్మ ప్రదేశ భేదాత్ క్షణే క్షణే బన్ధమోక్షౌ చ స్యాతామ్, ఆకర్షణే చ అచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపినః ఆకర్షణం న సమ్భవతి ఇతి చేత్, తర్హి ఉపాధిః ఏవ గచ్ఛతి ఇతి పూర్వోక్తః ఏవ దోషః స్యాత్. అచ్ఛిన్న బ్రహ్మ ప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాఞ్చ జీవానాం బ్రహ్మణః ఏవ ప్రదేశత్వేన ఏకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశ భేదాత్ అప్రతిసన్ధానే చ ఏకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతి

సన్ధానం న స్యాత్. తృతీయే తు కల్పే బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ ఉపాధి సమ్బన్ధేన జీవత్వ ఆపాతాత్ తత్ అతిరిక్త అనుపహిత బ్రహ్మ అసిద్ధిః స్యాత్. సర్వేషు చ దేహేషు ఏక ఏవ జీవః స్యాత్. తురీయే తు కల్పే బ్రహ్మణః అన్యః ఏవ జీవః ఇతి జీవ భేదస్య ఔపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాక పక్షః ఏవ పరిగృహీతః స్యాత్. తస్మాత్ అభేద శాస్త్ర బలేన కృత్స్నస్య భేదస్య అవిద్యామూలత్వమేవ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తి నివృత్తి ప్రయోజన పరతయా ఏవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యే అపి ధ్యాన విధి శేషతయా వేదాన్త వాక్యానాం బ్రహ్మ స్వరూపే ప్రామాణ్యమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతి.

తదపి అయుక్తమ్, ధ్యాన విధి శేషత్వే అపి వేదాన్త వాక్యానామ్ అర్థ సత్యత్వే ప్రామాణ్య అయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మ స్వరూప గోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యాన విధినా ఏకవాక్యతామ్ ఆపన్నాని బ్రహ్మ స్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే ? ఉత స్వతన్త్రాణి ఏవ? ఏక వాక్యత్వే ధ్యానవిధి పరత్వేన బ్రహ్మ స్వరూపే తాత్పర్యం న సమ్భవతి. భిన్న వాక్యత్వే ప్రవృత్తి నివృత్తి ప్రయోజన విరహాత్ అనవబోధకత్వమ్ ఏవ. న చ వాచ్యమ్ - ధ్యానం నామ స్మృతి సన్తతి రూపమ్, తత్ చ స్మర్తవ్యైక నిరూపణీయమ్ ఇతి ధ్యానవిధేః స్మర్తవ్య విశేష ఆకాఙ్క్షాయామ్. "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా", "బ్రహ్మ సర్వానుభూః", "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ"ఇత్యాదీని బ్రహ్మ స్వరూప తద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి, తేన ఏక వాక్యతామ్

ఆపన్నాని అర్థ సద్భావే ప్రమాణమ్ ఇతి. ధ్యానవిధేః స్మర్తవ్య విశేష అపేక్షత్వే అపి "మనో(నామ)బ్రహ్మ" ఇత్యాది దృష్టి విధివత్ అసత్యేన అపి అర్థ విశేషేణ ధ్యాన నిర్వృత్తి ఉపపత్తేః ధ్యేయ సత్యత్వ అనపేక్షణాత్. అతో వేదాన్త వాక్యానాం ప్రవృత్తి నివృత్తి ప్రయోజన విధురత్వాత్ ధ్యాన విధి శేషత్వే అపి ధ్యేయ విశేష స్వరూప సమర్పణమాత్ర పర్యవసానాత్ స్వాతన్త్ర్యే అపి బాల ఆతురాది ఉపచ్ఛన్దన వాక్యవత్ జ్ఞాన మాత్రేణ ఏవ పురుషార్థ పర్యన్తతా సిద్ధేః చ పరినిష్పన్న వస్తు సత్యతా గోచరత్వ అభావాత్ బ్రహ్మణః శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం న సమ్భవతి ఇతి ప్రాప్తమ్.

తత్ర ప్రతిపద్యతే - "తత్తు సమన్వయాత్" ఇతి. 'సమన్వయః - సమ్యక్ అన్వయః - పురుషార్థతయా అన్వయః ఇత్యర్థః, పరమ పురుషార్థభూతస్య అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అభిధేయతయా అన్వయాత్. 'తత్' - శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యతి ఏవ ఇత్యర్థః. నిరస్త నిఖిల దోష నిరతిశయ ఆనన్ద స్వరూపతయా పరమ ప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్ వేదాన్త వాక్య గణః, ప్రవృత్తి నివృత్తి పరతా విరహాత్ న ప్రయోజన పర్యవసాయి ఇతి బ్రువాణః రాజకుల వాసినః పురుషస్య కౌలేయక కులాన్ అనుప్రవేశేన ప్రయోజన శూన్యతాం బ్రూతే. ఏత దుక్తం భవతి - అనాది కర్మరూప అవిద్యా వేష్టన తిరోహిత పరావర తత్త్వ యాథాత్మ్య స్వస్వరూప అవబోధానాం దేవ అసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కింపురుష యక్ష రాక్షస

పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మ లతా దూర్వాదీనాం స్త్రీ పుం నపుంసక భేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక పోషక భోగ్య విశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చ అవిశేషేణ అనుభవ సమ్భవే స్వరూప రూపగుణ విభవ చేష్టితైః అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద జననం పరం బ్రహ్మ అస్తి ఇతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి. ప్రవృత్తి నివృత్తి నిష్ఠం తు యావత్ పురుషార్థ అన్వయ బోధం న ప్రయోజన పర్యవసాయి.

ఏవం భూతం పరం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యతే ఇతి అపేక్షాయాం "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత" ఇతి వేదనాది శబ్దైః ఉపాసనం బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపాయతయా విధీయతే. యథా, 'స్వవేశ్మని నిధిః అస్తి' ఇతి వాక్యేన నిధి సద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తః సన్, పశ్చాత్ తత్ ఉపాదానే చ ప్రయతతే. యథా చ కశ్చిత్ రాజకుమారః, బాలక్రీడ ఆసక్తః, నరేన్ద్ర భవనాత్ నిష్క్రాన్తః, మార్గాత్ భ్రష్టో నష్టః ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతః, స్వయం చ అజ్ఞాత పితృకః కేనచిత్ ద్విజవర్యేణ వర్ధితః, అధిగత వేద శాస్త్రః, షోడశ వర్షః, సర్వ కల్యాణ గుణాకరః తిష్ఠన్, పితా తే సర్వ లోకాధిపతిః గామ్భీర్య ఔదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్య వీర్య పరాక్రమాది గుణ సమ్పన్నః త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతి ఇతి కేనచిత్ అభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమ్ ఏవ అహం తావత్ జీవతః పుత్రః, మత్పితా చ సర్వ సంపత్ సమృద్ధః ఇతి నిరతిశయ

హర్ష సమన్వితః భవతి. రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తమ్ అరోగమ్ అతి మనోహర దర్శనం విదితః సకల వేద్యం శ్రుత్వా అవాప్త సమస్త పురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్ తత్ ఉపాదానే చ ప్రయతతే. పశ్చాత్ తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చ ఇతి.

యత్పునః పరినిష్పన్న వస్తు గోచరస్య వాక్యస్య తత్ జ్ఞానమాత్రేణ అపి పురుషార్థ పర్యవసానాత్ బాల ఆతురాది ఉపచ్ఛన్దన వాక్యవత్ న అర్థ సద్భావే ప్రామాణ్యమ్ ఇతి, తదసత్. అర్థ సద్భావ అభావే నిశ్చితే జ్ఞాతో అపి అర్థః పురుషార్థాయ న భవతి. బాల ఆతురాదీనామ్ అపి అర్థ సద్భావ భ్రాన్త్యా హర్షాది ఉత్పత్తిః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యది అర్థాభావ నిశ్చయో జాయేత, తతః తదానీమ్ ఏవ హర్షాదయః నివర్తేరన్. ఔపనిషదేషు అపి వాక్యేషు బ్రహ్మ అస్తిత్వ తాత్పర్య అభావ నిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థ పర్యవసానం న స్యాత్. అతః "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది వాక్యం నిఖిల జగదేక కారణం నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది అనన్త కల్యాణ గుణాకరమ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం బ్రహ్మ అస్తి ఇతి బోధయతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సమన్వయ అధికరణమ్.

(ఇతి చతుః సూత్రీ)

5. ఈక్షతి అధికరణమ్.

5. ఈక్షతేః న అశబ్దమ్. 1-1-5.

"యతో వా ఇమాని" ఇత్యాది జగత్కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్త హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ గుణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం జగత్కారణవాది వాక్యానామ్ ఆనుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనా అనర్హతా ఉచ్యతే - 'ఈక్షతేః న అశబ్దమ్' ఇత్యాదినా.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాది. తత్ర సన్దేహః - కిం సత్ శబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమ్ ఆనుమానికం ప్రధానమ్? ఉత ఉక్త లక్షణం బ్రహ్మ? ఇతి. కిం ప్రాప్తమ్? ప్రధానమ్ ఇతి. కుతః? "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవ" ఇతి ఇదం శబ్ద వాచ్యస్య చేతన భోగ్య భూతస్య సత్త్వ రజ స్తమో మయస్య వియదాది నానారూప వికార అవస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణ భూత ద్రవ్యస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తిః ఏవ హి కార్యతా. అతః యత్ ద్రవ్యం యత్ స్వభావం చ కార్యావస్థం తత్ స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్, సత్త్వాది మయఞ్చ కార్యమ్ ఇతి గుణ సామ్యావస్థం ప్రధానమేవ హి కారణమ్. తదేవ ఉపసంహృత సకల విశేషం సన్మాత్రమ్ ఇతి

“సదేవ సోమ్యదమగ్ర ఆసీదేకమేవా ద్వితీయమ్” ఇతి అభిధీయతే. తతః ఏవ చ కార్యకారణయోః అనన్యత్వమ్.

తథా సత్యేవ, ఏక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపత్తిః. అన్యథా “యథా సోమ్యైకేన మృత్ పిణ్డేన” ఇత్యాది మృత్పిణ్డ తత్కార్య దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయోః వైరూప్యం చ ఇతి జగత్కారణవాది వాక్యేన మహర్షిణా కపిలేన ఉక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే. ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త రూపేణ అనుమాన వేషమేవ చ ఇదం వాక్యమ్ ఇతి సత్ శబ్ద వాచ్యమ్ ఆనుమానికమ్ ఏవ.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - ‘ఈక్షతేః న అశబ్దమ్” ఇతి. యస్మిన్ శబ్దః ఏవ ప్రమాణం న భవతి, తత్ అశబ్దమ్ - ఆనుమానికం- ప్రధానమ్ ఇత్యర్థః. న తత్ జగత్ కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్. కుతః? ఈక్షతేః - సత్ శబ్దవాచ్య సమ్బన్ధి వ్యాపార విశేష అభిధాయినః ఈక్షతేః ధాతోః శ్రవణాత్. “తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి ఈక్షణ క్రియా యోగశ్చ అచేతనే ప్రధానే న సమ్భవతి. అతః ఈదృశేక్షణ అక్షమః చేతన విశేషః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః పురుషోత్తమః సత్ శబ్ద అభిధేయః. తథా చ సర్వేషు ఏవ సృష్టి ప్రకరణేషు ఈక్షా పూర్వికా ఏవ సృష్టిః ప్రతీయతే “స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాల్లోకా నసృజత”, “స ఈక్షాఞ్చక్రే”, “స ప్రాణమసృజత” ఇత్యాదిషు.

నను చ, కార్యానుగుణేన ఏవ కారణేన భవితవ్యమ్.

సత్యమ్, సర్వకార్యానుగుణః ఏవ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమః సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరకః. యథా ఆహ - ''పరాఽస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ'', ''యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః'', ''యస్యావ్యక్తం శరీరం'', ''యస్యాక్షరం శరీరం'', ''యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్'', ''ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా'' ఇతి. తదేతత్ ''నవిలక్షణత్వాత్'' ఇత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే, అత్ర సృష్టి వాక్యాని న ప్రధాన ప్రతిపాదన యోగ్యాని ఇత్యుచ్యతే. వస్తు విరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

యత్ తు ఉక్తమ్ - ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త యోగాత్ అనుమాన రూపమ్ ఏవ ఇదం వాక్యమ్ ఇతి, తదసత్, హేతు అనుపాదానాత్. ''యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్'' ఇతి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, సర్వాత్మనా తత్ అసమ్భవం మన్వానస్య తత్ సమ్భవమాత్ర ప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్త ఉపాదానమ్. ఈక్షత్యాది శ్రవణాత్ ఏవ హి అనుమాన గన్ధ అభావో అవగతః.

అథ స్యాత్ - న చేతనగతం ముఖ్యమ్ ఈక్షణమ్ ఇహ ఉచ్యతే, అపి తు ప్రధానగతం గౌణమ్ ఈక్షణమ్ - ''తత్తేజ ఐక్షత'', ''తా ఆప ఐక్షన్త'' ఇతి గౌణ ఈక్షణ సాహచర్యాత్. భవతి చ అచేతనేషు అపి చేతన ధర్మ ఉపచారః. యథా ''వృష్టి ప్రతీక్షాః శాలయః'', ''వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహర్ష'' ఇతి, అతః గౌణమ్ ఈక్షణమ్ ఇతి

ఇమామ్ ఆశఙ్కామ్ అనుభాష్య పరిహరతి......

6. గౌణశ్చేత్, న, ఆత్మశబ్దాత్. 1-1-6.

యదుక్తం గౌణ ఈక్షణ సాహచర్యాత్ సతో అపి ఈక్షణ వ్యపదేశః సర్గ నియత పూర్వ అవస్థా అభిప్రాయః గౌణః ఇతి, తత్ న, ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా'' ఇతి సత్ శబ్ద ప్రతిపాదితస్య ఆత్మ శబ్దేన వ్యపదేశాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మా'' ఇతి చేతనాచేతన ప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వ ఉపదేశః అయం న అచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛతే'' ఇతి. అతః తేజోబన్నానామ్ అపి పరమాత్మా ఏవ ఆత్మా ఇతి తేజః ప్రభృతయోః అపి శబ్దాః పరమాత్మనః ఏవ వాచకాః. తథా హి - ''హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి పరమాత్మా అనుప్రవేశాత్ ఏవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం, తత్తన్నామ భాక్త్వం చ ఇతి ''తత్తేజ ఐక్షత'', ''తా ఆప ఐక్షన్త'' ఇత్యపి ముఖ్యః ఏవ ఈక్షణ వ్యపదేశః. అతః సాహచర్యాత్ అపి ''తదైక్షత'' ఇత్యత్ర గౌణత్వ ఆశఙ్కా దూరోత్సారితా ఇతి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతశ్చ న ప్రధానం సత్ శబ్ద ప్రతిపాద్యమ్....

7. తత్ నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. 1-1-7.

ముముక్షోః శ్వేతకేతోః ''తత్త్వమసి'' ఇతి సదాత్మకత్వ

అనుసన్ధానమ్ ఉపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి శరీరపాతమాత్ర అన్తరాయః బ్రహ్మ సంపత్తి లక్షణో మోక్షః ఇతి ఉపదిశతి. యది చ ప్రధానమ్ అచేతనం కారణమ్ ఉపదిశ్యేత, తదా తదాత్మకత్వ అనుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వ ఉపదేశో న ఉపపద్యతే. "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి తన్నిష్ఠస్య అచేతన సమ్పత్తిః ఏవ స్యాత్, న చ మాతా పితృ సహస్రేభ్యః అపి వత్సల తరం శాస్త్రమ్ ఏవం విధ తాపత్రయ అభిహతి హేతుభూతామ్ అచిత్ సమ్పత్తిమ్ ఉపదిశతి. ప్రధాన కారణవాదినః అపి హి ప్రధాన నిష్ఠస్య మోక్షం న అభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్....

8. హేయత్వ అవచనాత్ చ. 1-1-8.

యది ప్రధానమేవ కారణం సత్ శబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోః తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాత్ హేయత్వేన ఏవ ఉపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్ క్రియతే, ప్రత్యుత ఉపాదేయత్వేన ఏవ "తత్త్వమసి", "తస్య తావదేవచిరమ్" ఇతి ఉపదిశ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.....

9. ప్రతిజ్ఞా విరోధాత్. 1-1-9.

ప్రధాన కారణత్వే ప్రతిజ్ఞా విరోధశ్చ భవతి. వాక్య ఉపక్రమే

హి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్. తత్ చ కార్యకారణయోః అనన్యత్వేన కారణభూత సత్ విజ్ఞానాత్ తత్ కార్యభూత చేతనాచేతన ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయా ఏవ ఉపపాదనీయమ్. తత్ తు ప్రధాన కారణత్వే చేతన వర్గస్య ప్రధాన కార్యత్వ అభావాత్ ప్రధాన విజ్ఞానేన చేతన వర్గ విజ్ఞాన అసిద్ధేః విరుధ్ధ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్......

10. స్వ అప్యయాత్. 1-1-10.

తదేవ సత్ శబ్ద వాచ్యం ప్రకృత్య ఆహ - ''స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహి ఇతి, యత్ర ఏతత్ పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి, స్వమపీతో భవతి, తస్మాత్ ఏనం స్వపితి ఇత్యాచక్షతే, స్వం హ్యపీతో భవతి'' ఇతి సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః - స్వస్మిన్ ప్రలీనః ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రలయశ్చ, స్వకారణే లయః. న చ అచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమ్ అర్హతి. స్వమపీతో భవతి - ఆత్మానమ్ ఏవ జీవః అపీతః భవతి ఇత్యర్థః. చిద్వస్తు శరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మ ఏవ జీవశబ్దేన అభిధీయతే ఇతి నామరూప వ్యాకరణ శ్రుత్యా ఉక్తమ్. తత్ జీవశబ్ద అభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తి కాలే అపి ప్రలయకాలే ఇవ నామరూప పరిష్వఙ్గ అభావాత్ కేవల సత్ శబ్ద అభిధేయమ్ ఇతి సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః భవతి స్వమపీతః

భవతి ఇత్యుచ్యతే.

తథా సమాన ప్రకరణే నామరూప పరిష్వఙ్గ అభావేన ప్రాజ్ఞేన ఏవ పరిష్వఙ్గాత్ "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" ఇత్యుచ్యతే. ఆమోక్షాత్ జీవస్య నామరూప పరిష్వఙ్గాత్ ఏవ హి స్వవ్యతిరిక్త విషయ జ్ఞానోదయః. సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సమ్పరిష్వక్తః పునరపి జాగర దశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తత్ నామరూపో భవతి ఇతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమ్ అభిధీయతే. "యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణః ఏవైకధా భవతి... ఏతస్మాత్ ఆత్మనః ప్రాణాః యథా యథం విప్రతిష్ఠన్తే", తథా "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యత్ భవన్తి తదా భవన్తి" ఇతి చ. తథా సుషుప్తం జీవం "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః" ఇతి చ వదతి. తస్మాత్ సత్ శబ్దవాచ్యః పరంబ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమః ఏవ. తదాహ వృత్తికారః - "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇతి సమ్పత్తి అసమ్పత్తిభ్యామ్ ఏతత్ అధ్యవసీయతే "ప్రాజ్ఞేన ఆత్మనా సమ్పరిష్వక్తే" ఇతి చ ఆహ ఇతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్....

11. గతి సామాన్యాత్. 1-1-11.

"ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్,

స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి, స ఇమా ల్లోకాన్ అసృజత", "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సమ్భూతః ఆకాశాత్ వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ", "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమ్ ఏతత్ యత్ ఋగ్వేదః" ఇత్యాది సృష్టి వాక్యానాం యా 'గతిః' - ప్రవృత్తిః, 'తత్సామాన్యాత్' - తత్ సమానార్థత్వాత్ అస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమ్ అవగమ్యతే. తస్మాత్ అత్రాపి సర్వేశ్వరః ఏవ కారణమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.....

12. శ్రుతత్వాత్ చ. 1-1-12.

శ్రుతమేవ హి అస్యామ్ ఉపనిషది అస్య సత్ శబ్ద వాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయోః వ్యాకర్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం సర్వాధారత్వమ్ అపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వఞ్చ. "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి", "సన్మూలాః సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః", "ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా", "యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమ్", "తస్మిన్ కామాః సమాహితాః", "ఏష ఆత్మా అపహత పాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్య సంకల్పః" ఇతి.

తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి - "న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే న

చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్, స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః", "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వా అభివదన్యదాస్తే", "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "విశ్వాత్మానం పరాయణమ్", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్", "యచ్చ కిఞ్చిత్ జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః", "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాదీని. తస్మాత్ జగత్ కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాది ప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరేశ్వరః నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధః అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమః నారాయణః ఏవ నిఖిల జగదేక కారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ ఇతి స్థితమ్.

అతః ఏవ నిర్విశేష చిన్మాత్ర బ్రహ్మవాదః అపి సూత్రకారేణాభిః శ్రుతిభిః నిరస్తో వేదితవ్యః, పారమార్థిక ముఖ్య ఈక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ ఇతి స్థాపనాత్. నిర్విశేష వాదే హి సాక్షిత్వమ్ అపి అపారమార్థికమ్. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్. తత్ చ చేతనమ్ ఇతి "ఈక్షతేః న అశబ్దమ్"ఇత్యాదిభిః సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. చేతనత్వం నామ చైతన్య గుణ యోగః. అతః ఈక్షణ గుణ విరహిణః ప్రధాన తుల్యత్వమ్ ఏవ.

కిఞ్చ, నిర్విశేష ప్రకాశమాత్ర బ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమ్ అపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహార

యోగ్యతామ్ ఆపాదయన్ వస్తు విశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునః తదుభయ రూపత్వ అభావాత్ ఘటాదివత్ అచిత్త్వమేవ. తదుభయ రూపత్వ అభావే అపి తత్ క్షమత్వమ్ అస్తి ఇతి చేత్, తత్ న. తత్క్షమత్వం హి తత్ సామర్థ్యమ్ ఏవ. సామర్థ్య గుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తః స్యాత్. అథ శ్రుతి ప్రామాణ్యాత్ అయమ్ ఏకో విశేషో అభ్యుపగమ్యతే ఇతి చేత్, హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వమ్, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వమ్, సర్వకల్యాణ గుణాకరత్వమ్, సకలహేయ ప్రత్యనీకతా ఇత్యాదయః సర్వే అభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వం చ కార్య విశేష అనుగుణత్వమ్, తత్ చ కార్య విశేషైక నిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేక నిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమ్ అపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కిఞ్చ నిర్విశేష వస్తు వాదినః వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్ష అనుమాన ఆగమ స్వానుభవాః సవిశేష గోచరాః ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. తస్మాత్ విచిత్ర చేతనాచేతనాత్మక జగత్ రూపేణ "బహుస్యామ్" ఇతి ఈక్షణ క్షమః పురుషోత్తమః ఏవ జిజ్ఞాస్యః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ఈక్షతి అధికరణమ్.

6. ఆనందమయ అధికరణమ్.

ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణః చేతన భోగ్య భూత జడరూప సత్త్వ రజస్తమోమయ ప్రధానాత్ వ్యావృత్తిః ఉక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి సంసర్గ నిమిత్త నానావిధ అనన్త దుఃఖసాగర నిమజ్జనేన అశుద్ధాత్ శుద్ధాత్ చ ప్రత్యగాత్మనః అన్యత్ నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక నిరతిశయ ఆనన్దం, 'బ్రహ్మ' ఇతి ప్రతిపాద్యతే.

13. ఆనందమయః అభ్యాసాత్. 1-1-13.

తైత్తిరీయాః అధీయతే --- "స వా ఏష పురుషో అన్నరసమయః" ఇతి ప్రకృత్య "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞానమయాత్, అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిమయమ్ ఆనన్దమయః బన్ధ మోక్ష భాగినః ప్రత్యగాత్మనః జీవశబ్ద అభిలపనీయాత్ అన్యః పరమాత్మా? ఉత సః ఏవ? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రత్యగాత్మా ఇతి. కుతః? "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా" ఇతి ఆనన్దమయస్య శారీరత్వ శ్రవణాత్. శారీరో హి శరీర సమ్బన్ధీ జీవాత్మా.

నను చ, జగత్ కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణః సుఖ ప్రతిపత్త్యర్థమ్ అన్నమయాదీన్ అనుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమ్ ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిశతి. జగత్ కారణఞ్చ "తదైక్షత" ఇతి ఈక్షణ శ్రవణాత్ సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః ఇత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్. స తు

జీవాత్ న అతిరిచ్యతే - "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య", "తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవ సామానాధికరణ్య నిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హి ఏకత్వ ప్రతిపాదన పరమ్, యథా సో అయం దేవదత్తః ఇత్యాదౌ. ఈక్షా పూర్వికా చ సృష్టిః చేతనస్య - జీవస్య ఉపపద్యతే ఏవ. అతః "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి జీవస్య అచిత్ సంసర్గ వియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ఉపదిశ్యతే. అచిత్ వియుక్త స్వరూపస్య లక్షణమ్ ఇదమ్ ఉచ్యతే - "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి. తద్రూప ప్రాప్తిః ఏవ హి మోక్షః "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి, అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతి. అతో జీవస్య అవిద్యా వియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ప్రక్రాన్తమ్ ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిశ్యతే. తథా హి శాఖాచన్ద్ర న్యాయేన ఆత్మస్వరూపం దర్శయితుమ్ "అన్నమయః పురుషః" ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తి ప్రాణం తస్యాపి అన్తర భూతం మనః తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిమ్, "ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయః" ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధి అవతరణ క్రమేణ నిర్దిశ్య సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానమ్ "అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి ఉపదిశ్య అన్తరాత్మ పరమ్పరాం సమాపయతి. అతః జీవాత్మ స్వరూపమేవ "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవ ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిష్టమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

నను చ, “బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా” ఇతి ఆనన్దమయాత్ అన్యత్, ‘బ్రహ్మ’ ఇతి ప్రతీయతే. నైవమ్ - బ్రహ్మ ఏవ స్వస్వభావ విశేషేణ పురుష విధత్వ రూపితం శిరః, పక్ష, పుచ్ఛ రూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథా అన్నమయో దేహో అవయవీ, స్వస్మాత్ అనతిరిక్తైః స్వావయవైః ఏవ “తస్యేదమేవ శిరః” ఇత్యాదినా శిరః, పక్ష, పుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః. తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మ అపి స్వస్మాత్ అనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిః నిదర్శితమ్. తత్ర అవయవత్వేన రూపితానాం ప్రియ మోద ప్రమోద ఆనన్దానామ్ ఆశ్రయతయా అఖణ్డరూపమ్ ఆనన్దమయం, ‘బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా’ ఇత్యుచ్యతే. యది చ ఆనన్దమయాత్ అన్యత్ బ్రహ్మ అభవిష్యత్, ‘తస్మాత్ వా ఏతస్మాత్ ఆనన్దమయాత్ అన్యో అన్తర ఆత్మా బ్రహ్మ’ ఇత్యపి నిరదేక్ష్యత. న చ ఏవం నిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” ఇతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇతి లక్షణతః సకలేతర వ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య, తదేవ “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః” ఇతి, ‘ఆత్మ’ శబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వేన ఆత్మత్వం వ్యఞ్జయత్ వాక్యమ్ అన్నమయాదిషు తత్తత్ అన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణ మయాదీన్ అతిక్రమ్య, “అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః” ఇతి ఆత్మ శబ్దేన నిర్దేశమ్ ఆనన్దమయే సమాపయతి. అతః ఆత్మ శబ్దేన ప్రక్రాన్తం ‘బ్రహ్మ’ ఆనన్దమయః ఇతి నిశ్చీయతే ఇతి.

నను చ, “బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా” ఇత్యుక్త్వా “అసన్నేవ స

భవతి, అసత్ బ్రహ్మేతి వేద చేత్, అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద, సంతమేనం తతో విదుః" ఇతి బ్రహ్మ జ్ఞాన అజ్ఞానాభ్యామ్ ఆత్మనః సద్భావ అసద్భావౌ దర్శయతి, న ఆనన్దమయః జ్ఞాన అజ్ఞానాభ్యామ్. న చ ఆనన్దమయస్య ప్రియ మోదాది రూపేణ సర్వలోక విదితస్య సద్భావ అసద్భావ జ్ఞాన ఆశఙ్కా యుక్తా. అతః న ఆనన్దమయమ్ అధికృత్య అయం శ్లోకః ఉదాహృతః. తస్మాత్ ఆనన్దమయాత్ అన్యత్ బ్రహ్మ.

నైవమ్ - "ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా", "పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" "అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా", "మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" ఇత్యుక్త్వా తత్ర తత్ర ఉదాహృతాః "అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే" ఇత్యాది శ్లోకాః యథా న పుచ్ఛ మాత్ర ప్రతిపాదన పరాః, అపి తు అన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదన పరాః. ఏవమత్రాపి న ఆనన్దమయస్య అయమ్ "అసన్నేవ" ఇతి శ్లోకః న ఆనన్దమయ వ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్య ఏవ బ్రహ్మత్వే అపి ప్రియ మోదాది రూపేణ రూపితస్య అపరిచ్ఛిన్న ఆనన్దస్య సద్భావ అసద్భావ జ్ఞాన ఆశఙ్కా యుక్తా ఏవ. పుచ్ఛ బ్రహ్మణః అపి పరిచ్ఛిన్న ఆనన్దతయా ఏవ హి అప్రసిద్ధతా. శిరః ప్రభృతి అవయవిత్వ అభావాత్ బ్రహ్మణః న ఆనన్దమయః బ్రహ్మ ఇతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వ అభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అథ అవిద్యా పరికల్పితస్య వస్తునః తస్యాశ్చ ఆశ్రయ భూతత్వాత్ బ్రహ్మణః, 'పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇతి రూపణమాత్రమ్ ఇత్యుచ్యేత. హన్త తర్హి తస్య అసుఖాత్ వ్యావృత్తస్య ఆనన్దమయస్య

బ్రహ్మణః ప్రియ శిరస్త్వాది రూపణం భవిష్యతి. ఏవఞ్చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి వికారాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తర వ్యావృత్తస్య అసుఖాత్ వ్యావృత్తిః ఆనన్దమయః ఇత్యుపదిశ్యతే. తతశ్చ అఖణ్డైక రసానన్ద రూపే బ్రహ్మణి "ఆనన్దమయః" ఇతి మయట్ ప్రాణమయః ఇవ స్వార్థికః ద్రష్టవ్యః. తస్మాత్ అవిద్యా పరికల్పిత వివిధ విచిత్ర దేవాది భేద భిన్నస్య జీవాత్మనః స్వాభావికం రూపమ్ అఖణ్డైక రసం సుఖైకతానమ్ ఆనన్దమయః ఇతి ఉచ్యతే ఇతి ఆనన్దమయః, 'ప్రత్యగాత్మా'.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'ఆనన్దమయో అభ్యాసాత్' - ఆనన్దమయః - పరమాత్మా, కుతః? అభ్యాసాత్, "సైషా ఆనన్దస్య మీమాంసా భవతి" ఇత్యారభ్య "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శత గుణితోత్తర క్రమేణ నిరతిశయ దశా శిరస్కః అభ్యస్యమాన ఆనన్దః అనన్త దుఃఖ మిశ్ర పరిమిత సుఖ లవ భాగిని జీవాత్మని అసమ్భవన్ నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతర విలక్షణం పరమాత్మానమ్ ఏవ స్వాశ్రయమ్ ఆవేదయతి. యథా ఆహ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞానమయాత్ అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి విజ్ఞానమయో హి జీవః, న బుద్ధిమాత్రం, మయట్ ప్రత్యయేన వ్యతిరేక ప్రతీతేః. ప్రాణమయే తు అగత్యా స్వార్థికతా ఆశ్రీయతే. ఇహ తు తద్వతః జీవస్య సమ్భవాత్ న ఆనర్థక్యం న్యాయ్యమ్. బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా ఏవ ఇతి అభ్యధిష్మ

హి. ప్రాణమయాదౌ చ మయట్ అర్థ సమ్భవో అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

కథం తర్హి విజ్ఞానమయ విషయ శ్లోకే "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతి కేవల విజ్ఞాన శబ్ద ఉపాదానమ్ ఉపపద్యతే? జ్ఞాతుః ఏవ ఆత్మనః స్వరూపమ్ అపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమ్ ఇత్యుచ్యతే ఇతి న దోషః, జ్ఞానైక నిరూపణీయత్వాత్ చ జ్ఞాతుః స్వరూపస్య. స్వరూప నిరూపణ ధర్మ శబ్దాః హి ధర్మ ముఖేన ధర్మి స్వరూపమ్ అపి ప్రతిపాదయన్తి, గవాది శబ్దవత్. "కృత్యల్యుటో బహులమ్" ఇతి వా కర్తరి ల్యుట్ ఆశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వా ఆశ్రిత్య "నన్ది గ్రహీ" ఇత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అతః ఏవ చ "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే అపి చ" ఇతి యజ్ఞాది కర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధి మాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సమ్భవతి. అచేతనేషు హి చేతన ఉపకరణ భూతేషు విజ్ఞానమయాత్ ప్రాచీనేషు అన్నమయాదిషు న చేతన ధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతః ఏవ చేతనమ్ అచేతనఞ్చ స్వ అసాధారణైః నిలయనత్వ అనిలయనత్వాదిభిః ధర్మ విశేషైః విభజ్య నిర్దిశత్ వాక్యమ్ "విజ్ఞానం చ అవిజ్ఞానఞ్చ" ఇతి విజ్ఞాన శబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథా అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇత్యస్య కాణ్వపాఠ గతస్య పర్యాయస్య స్థానే "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి పర్యాయమ్ అధీయానాః మాధ్యన్దినాః కాణ్వపాఠ గతం విజ్ఞాన శబ్ద నిర్దిష్టం జీవాత్మా ఇతి స్ఫుటీ కుర్వన్తి. విజ్ఞానమితి చ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వ

అభిప్రాయమ్. తదేవం విజ్ఞాన మయాత్ జీవాత్ అన్యః తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః. యద్యపి "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇతి శ్లోకే జ్ఞానమాత్రమ్ ఏవ ఉపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథా అపి "అన్యోఅన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః" ఇతి తద్వాన్ జ్ఞాతా ఏవ ఉపదిశ్యతే. యథా "అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే" ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవల అన్నోపాదానే అపి "సవా ఏష పురుషో అన్నరసమయః" ఇత్యత్ర న అన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్, అపి తు తన్మయః - తద్వికారః. ఏతత్ సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకారః స్వయమేవ "భేద వ్యపదేశాత్" ఇతి అనన్తరమేవ వదతి.

యదుక్తమ్ - జగత్ కారణతయా నిర్దిష్టస్య "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య", "తత్త్వమసి" ఇతి చ జీవ సామానాధికరణ్య నిర్దేశాత్ జగత్ కారణమ్ అపి జీవ స్వరూపాత్ న అతిరిచ్యతే ఇతి కృత్వా జీవస్య ఏవ స్వరూపమ్ "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి ప్రక్రాన్తమ్ అసుఖాత్ వ్యావృత్తత్వేన ఆనన్దమయః ఇతి ఉపదిశ్యతే ఇతి, తదయుక్తమ్, జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత" ఇతి స్వసఙ్కల్ప పూర్వక అనన్త విచిత్ర సృష్టి యోగ అనుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్య అపి హి తస్య సర్గాది జగత్ వ్యాపార అసమ్భవః "జగత్ వ్యాపార వర్జమ్", "భోగమాత్ర సామ్యలిఙ్గాత్" ఇత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే.

కారణభూతస్య బ్రహ్మణః జీవస్వరూపత్వ అనభ్యుపగమే "అనేన జీవేనాత్మనా", "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్య నిర్దేశః కథమ్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, కథం వా నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధస్య, సత్యసఙ్కల్పస్య, సర్వజ్ఞస్య, సర్వశక్తేః, అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణస్య, సకల కారణ భూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధ అనన్త దుఃఖాకర కర్మాధీన చిన్తిత నిమిషితాది సకల ప్రవృత్తి జీవ స్వరూపత్వమ్? అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేన ఉపపద్యతే ఇతి చేత్. కస్య భోః? కిం హేయ సమ్బన్ధస్య? కిం వా హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన స్వభావస్య? హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణః అనాది అవిద్యాశ్రయత్వేన హేయ సమ్బన్ధ మిథ్యా ప్రతిభాసః మిథ్యారూపః ఇతి చేత్ ....

.... విప్రతిషిద్ధమ్ ఇదమ్ అభిధీయతే - బ్రహ్మణః హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వమ్ అనాది అవిద్యాశ్రయత్వేన అనన్త దుఃఖ విషయ మిథ్యా ప్రతిభాసా ఆశ్రయత్వఞ్చ ఇతి. అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్య దుఃఖ ప్రతిభాసా ఆశ్రయత్వం చ ఏవ హి హేయ సమ్బన్ధః. తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ ప్రత్యనీకత్వఞ్చ విరుద్ధమేవ. తథా అపి తస్య మిథ్యాత్వాత్ న విరోధః ఇతి మావోచః. మిథ్యాభూతమ్ అపి అపురుషార్థః ఏవ, యత్ నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తాః ఆరభ్యన్తే ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయ అపురుషార్థ యోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుద్ధ్యతే. కిం కుర్మః?

“యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి” ఇతి ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాదినా నిఖిల జగదేక కారణతాం “తదైక్షత బహుస్యామ్” ఇతి సత్య సంకల్పతాఞ్చ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య, తస్యైవ బ్రహ్మణః “తత్త్వమసి” ఇతి సామానాధికరణ్యేన అనన్త దుఃఖాశ్రయ జీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్. తదన్యథా అనుపపత్త్యా బ్రహ్మణః ఏవ అవిద్యాశ్రయత్వాది పరికల్పనీయమ్ ఇతి చేత్, శ్రుతోపపత్తయే అపి అనుపపన్నం విరుద్ధఞ్చ న కల్పనీయమ్. అథ హేయ సమ్బన్ధః ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైక స్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్త ఏవం తాపత్రయ అభిహత చేతన ఉజ్జిజీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రమ్, తాపత్రయాభిహతిః ఏవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైక స్వభావస్తు భ్రాన్తి పరికల్పితః ఇతి బోధయత్ సమ్యక్ ఉజ్జీవయతి. అథ ఏతత్ దోష పరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణః నిర్విశేష చిన్మాత్ర స్వరూప అతిరిక్త జీవత్వ దుఃఖిత్వాదికం సత్యసంకల్పత్వ కళ్యాణ గుణాకరత్వ జగత్ కారణత్వాది అపి మిథ్యాభూతమ్ ఇతి కల్పనీయమ్ ఇతి చేత్, అహో భవతాం వాక్యార్థ పర్యాలోచన కుశలతా!

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్య అభావాత్ న సేత్స్యతి. యథా ఏక విజ్ఞానం పరమార్థ విషయం తథా ఏవ సర్వవిజ్ఞానమ్ అపి యది పరమార్థ విషయం, తదన్తర్గతఞ్చ, తదా తద్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమ్ ఇతి శక్యతే

వక్తుమ్. న హి పరమార్థ శుక్తికా జ్ఞానేన తదాశ్రయమ్ అపరమార్థ రజతం జ్ఞాతం భవతి.

అథోచ్యేత, ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయాః అయమర్థః - నిర్విశేష 'చిన్మాత్ర' వస్తు మాత్రమేవ సత్యమ్, అన్యత్ అసత్యమ్ ఇతి. న తర్హి "యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతమ్ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్" ఇతి శ్రూయేత, యేన శ్రుతేన అశ్రుతమపి శ్రుతం భవతి ఇతి హి అస్య వాక్యస్య అర్థః. కారణతయా ఉపలక్షిత నిర్విశేష వస్తు మాత్రస్య ఏవ సద్భావశ్చేత్ ప్రతిజ్ఞాతః, "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమ్" ఇతి దృష్టాన్తః అపి న ఘటతే. మృత్పిణ్డ విజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా. తత్రాపి వికారస్య అసత్యతా అభిప్రేతా ఇతి చేత్, మృద్వికారస్య రజ్జు సర్పాదివత్, అసత్యత్వం శుశ్రూషోః అసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థ సమ్భావనా ప్రదర్శనాయ "యథా సోమ్య" ఇతి ప్రసిద్ధవత్ ఉపన్యాసో న యుజ్యతే. న చ "తత్త్వమసి" ఆది వాక్య జన్య జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్ వికార జాతస్య అసత్యతామ్ ఆపాదయత్ తర్కానుగృహీతమ్ అననుగృహీతం వా ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే ఇతి. అయమర్థః "తదనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః"ఇత్యత్ర వక్ష్యతే.

తథా "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "హన్తాహ

మిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి", "సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇత్యాదినా అస్య జగతః సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూప విభాగ ప్రహాణం, జగత్ ఉత్పత్తౌ సత్ శబ్ద వాచ్యస్య బ్రహ్మణః స్వవ్యతిరిక్త నిమిత్తాన్తర అనపేక్షత్వమ్. సృష్టికాలే అహమేవ అనన్త స్థిర త్రసరూపేణ, 'బహుస్యామ్' ఇత్యనన్య సాధారణ సంకల్ప విశేషో యథా సంకల్పమ్ అనన్త విచిత్ర తత్త్వానాం విలక్షణ క్రమ విశేష విశిష్టా సృష్టిః సమస్తేషు అచేతనేషు వస్తుషు, స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేన ఏవ, అనన్త నామరూప వ్యాకరణం, స్వ వ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వమ్ ఇత్యాది అనన్త విశేషాః శాస్త్రైక సమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్ సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేషు అపి అపహతపాప్మత్వాది నిరస్త నిఖిల దోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసంకల్పత్వ సర్వానన్దకరణ నిరతిశయానన్ద యోగాదయః సకలేతర ప్రమాణ అవిషయాః సహస్రశః ప్రతిపాదితాః.

ఏవమ్ అనన్య గోచర అనన్త విశేష విశిష్ట ప్రకృత బ్రహ్మ పరామర్శి తత్ శబ్దస్య నిర్విశేష వస్తు మాత్రోపదేశ పరత్వమ్ అసంగతత్వేన ఉన్మత్త ప్రలపితాయేత. 'త్వం' పదఞ్చ సంసారిత్వ విశిష్ట జీవవాచి. తస్యాపి నిర్విశేష స్వరూప ఉపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః

పరిత్యక్తః స్యాత్. నిర్విశేష ప్రకాశ స్వరూపస్య చ వస్తునో హి అవిద్యయా తిరోధానం స్వరూప నాశ ప్రసఙ్గాదిభిః న సమ్భవతి ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. ఏవఞ్చ సతి సమానాధికరణ వృత్తయోః తత్, త్వమ్ ఇతి ద్వయోః అపి పదయోః ముఖ్యార్థ పరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

అథోచ్యేత - సమానాధికరణ వృత్తానామ్ ఏకార్థ ప్రతిపాదన పరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్య అసమ్భవాత్ ఏవ విశేషణ నివృత్తేః వస్తు మాత్ర ఏకత్వ ప్రతిపాదనాత్ న లక్షణా ప్రసంగః. యథా నీలమ్ ఉత్పలమ్ ఇతి పద ద్వయస్య విశేష్య ఏకత్వ ప్రతిపాదన పరత్వేన నీలత్వ ఉత్పలత్వ రూప విశేషణ ద్వయం న వివక్ష్యతే, తత్ వివక్షాయాం హి నీలత్వ విశిష్ట ఆకారేణ ఉత్పలత్వ విశిష్ట ఆకారస్య ఏకత్వ ప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సమ్భవతి - న హి నైల్య విశిష్ట ఆకారేణ తత్ వస్తు ఉత్పలపదేన విశేష్యతే, జాతి గుణయోః అన్యోన్య సమవాయ ప్రసఙ్గాత్. అతో నీలత్వ ఉత్పలత్వ ఉపలక్షిత వస్త్వేకత్వ మాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా, సో అయం దేవదత్తః ఇతి అతీత కాల, విప్రకృష్ట దేశ విశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహిత దేశ, వర్తమాన కాల విశిష్టతయా ప్రతిపాదనా అనుపపత్తేః ఉభయ దేశ కాల ఉపలక్షిత స్వరూప మాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాది ఏక పద శ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్య వేలాయాం విరోధాత్ న ప్రతిపాద్యతే. తథా అపి వాచ్యే అర్థే ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాత్ న లక్షణా, అపి

తు విశేషణాంశస్య అవివక్షా మాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్య ఏషః ఏవ స్వభావః ఇతి న కశ్చిత్ దోషః ఇతి.

తదిదమ్ అసారమ్ - సర్వేషు ఏవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తి సిద్ధ అర్థ సంసర్గ విశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధికరణ వృత్తానామ్ అపి నీలాది పదానాం నైల్యాది విశిష్టః ఏవ అర్థో వ్యుత్పత్తి సిద్ధః పదాన్తర అర్థ సంసృష్టః అభిధీయతే. యథా 'నీలమ్ ఉత్పలమ్ ఆనయ' ఇత్యుక్తే, నీలిమాది విశిష్టమేవ ఆనీయతే. యథా చ, 'విన్ధ్యాటవ్యాం మద ముదితో మాతఙ్గ గణః తిష్ఠతి' ఇతి పదద్వయ అవగత విశేషణ విశిష్ట ఏవార్థః ప్రతీయతే. ఏవం వేదాన్త వాక్యేష్వపి సమానాధికరణ నిర్దేశేషు తత్తత్ విశేషణ విశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్. న చ విశేషణ వివక్షాయామ్ ఇతర విశిష్టాకారం వస్తు అన్యేన విశేష్టవ్యమ్, అపి తు సర్వైః విశేషణైః స్వరూపమ్ ఏవ విశేష్యమ్. తథా హి ''భిన్న ప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామ్ ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్'' ఇతి, అన్వయేన నివృత్త్యా వా పదాన్తర ప్రతిపాద్యాత్ ఆకారాత్ ఆకారాన్తర యుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తర ప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్య కార్యమ్. యథా, 'దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షో అదీనో అకృపణో అనవద్యః' ఇతి. యత్ర తు ఏకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయ అయోగ్యం విశేషణ ద్వయం సమానాధికరణ పదనిర్దిష్టం, తత్రాపి అన్యతరత్ పదమ్ అముఖ్య వృత్తమ్ ఆశ్రీయతే. న ద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీకః ఇతి.

నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణ ద్వయాన్వయ అవిరోధాత్ ఏకమేవ ఉభయ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే.

అథ మనుషే - ఏక విశేషణ ప్రతి సమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తర ప్రతి సమ్బన్ధిత్వాత్ విలక్షణమ్ ఇతి ఘట పటయోః ఇవ ఏక విభక్తి నిర్దేశే అపి ఐక్య ప్రతిపాదనా అసమ్భవాత్ సమానాధికరణ శబ్దస్య న విశిష్ట ప్రతిపాదన పరత్వమ్, అపి తు విశేషణ ముఖేన స్వరూపమ్ ఉపస్థాప్య తత్ ఐక్య ప్రతిపాదన పరత్వమ్ ఏవ ఇతి. స్యాత్ ఏతదేవమ్, యది విశేషణ ద్వయ ప్రతి సమ్బన్ధిత్వ మాత్రమేవ ఐక్యం నిరున్ధ్యాత్. న చైతదస్తి, ఏకస్మిన్ ధర్మిణి ఉపసంహర్తుమ్, అయోగ్య ధర్మ ద్వయ విశిష్టత్వమ్ ఏవ హి ఏకత్వం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తర సిద్ధా ఘటత్వ పటత్వయోః, నీలముత్పలమ్ ఇత్యాదిషు తు దణ్డిత్వ కుణ్డలిత్వవత్ రూపవత్త్వ రసవత్త్వ గన్ధవత్త్వాదివత్ చ విరోధో న ఉపలభ్యతే. న కేవలమ్ అవిరోధః ఏవ. ప్రవృత్తి నిమిత్త భేదేన ఏకార్థ నిష్ఠత్వ రూపం సామానాధికరణ్యమ్ ఉపపాదయతి ఏవ ధర్మద్వయ విశిష్టతామ్. అన్యథా స్వరూప మాత్రైక్యే అనేక పద ప్రవృత్తౌ నిమిత్త అభావాత్ సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధ అనాదరేణ వస్తు స్వరూప ఉపలక్షణ పరత్వే సతి ఏకేనైవ వస్తు ఉపలక్షితమ్ ఇతి ఉపలక్షణాన్తరమ్ అనర్థకమ్ ఏవ. ఉపలక్షణాన్తర ఉపలక్ష్యాకార భేద అభ్యుపగమే, తేనాకారేణ సవిశేషత్వ ప్రసఙ్గః.

'సో అయం దేవదత్తః' ఇత్యత్రాపి లక్షణా గన్ధః న విద్యతే, విరోధాభావాత్, దేశాన్తర సమ్బన్ధితయా అతీతస్య సన్నిహిత దేశ సమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వ అవిరోధాత్. అతః ఏవ హి 'సో అయమ్' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయ సమ్బన్ధినః వస్తునః ఐక్యమ్ ఉపపాద్యతే వస్తునః స్థిరత్వ వాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతి విరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశ ద్వయ సమ్బన్ధ విరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే.

యతః సమానాధికరణ పదానామ్ అనేక విశేషణ విశిష్ట ఏకార్థ వాచిత్వమ్, అతః ఏవ ''అరుణయా ఏకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి'' ఇతి ఆరుణ్యాది విశిష్ట ఏకహాయన్యా క్రయః సాధ్యతయా విధీయతే. తదుక్తమ్ - ''అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోః ఐక కర్మ్యాత్ నియమః స్యాత్'' ఇతి.

తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే - యద్యపి 'అరుణయా' ఇతి పదమ్ ఆకృతేః ఇవ గుణస్యాపి ద్రవ్య ప్రకారతైక స్వభావత్వాత్ ద్రవ్య పర్యన్తమ్ ఏవ అరుణిమానమ్ అభిదధాతి, తథా అపి ఏకహాయని అన్వయ నియమో అరుణిమ్నో న సమ్భవతి, ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చ అరుణయా ఇత్యర్థ ద్వయవిధాన అసమ్భవాత్. తతశ్చ అరుణయా ఇతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణ విహిత సర్వ ద్రవ్య పర్యన్తమేవ అరుణిమానమ్ అవిశేషేణ అభిదధాతి. అరుణయా ఇతి స్త్రీలింగ

నిర్దేశః ప్రకరణ విహిత సర్వ లిఙ్గక ద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాత్ ఏకహాయని అన్వయ నియమో అరుణిమ్నో న స్యాత్ ఇతి.

అత్ర అభిధీయతే - 'అర్థైకత్వే ద్రవ్య గుణయోః ఐక కర్మ్యాత్ నియమః స్యాత్, "అరుణయా ఏకహాయన్యా" ఇతి ఆరుణ్య విశిష్ట ద్రవ్య ఏకహాయనీ ద్రవ్య వాచి పదయోః సామానాధికరణ్యేన అర్థైకత్వే సిద్ధే సతి ఏకహాయనీ ద్రవ్య ఆరుణ్య గుణయోః, 'అరుణయా' ఇతి పదేన ఏవ విశేషణ విశేష్య భావేన సమ్బన్ధితయా అభిహితయోః క్రయాఖ్య ఏక కర్మాన్వయ అవిరోధాత్ అరుణిమ్నః క్రయ సాధనభూత ఏకహాయని అన్వయ నియమః స్యాత్. యది ఏకహాయన్యాః క్రయ సమ్బన్ధవత్ అరుణిమ సమ్బన్ధో అపి వాక్యావసేయః స్యాత్, తదా వాక్యస్యార్థద్వయ విధానం స్యాత్. న చైతదస్తి. అరుణయా ఇతి పదేన ఏవ అరుణిమ విశిష్ట ద్రవ్యమ్ అభిహితమ్. ఏక హాయనీ పద సామానాధికరణ్యేన తస్య ఏకహాయనీత్వ మాత్రమ్ అవగమ్యతే, న గుణ సమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమ్ ఏవ హి సామానాధికరణ్యస్య అర్థః. "భిన్న ప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామ్ ఏకస్మిన్ అర్థే వృత్తిః సామానాధికరణ్యమ్" ఇతి హి సామానాధికరణ్య లక్షణమ్.

అత ఏవ హి, 'రక్తః పటో భవతి' ఇత్యాదిషు ఐకార్థ్యాత్ ఏక వాక్యత్వమ్. పటస్య భవన క్రియా సమ్బన్ధే హి వాక్యవ్యాపారః,

రాగ సమ్బన్ధస్తు రక్త పదేన ఏవ అభిహితః. రాగ సమ్బన్ధి ద్రవ్యం, 'పటః' ఇతి ఏతావన్మాత్రం సామానాధికరణ్య అవసేయమ్. ఏవమ్ ఏకేన గుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిః వా, తేన తేన పదేన సమస్తేన వ్యస్తేన వా, విశిష్టమ్ ఉపస్థాప్య, సామానాధికరణ్యేన సర్వ విశేషణ విశిష్టః అర్థః ఏకః ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియా సంబన్ధ అభిధానమ్ అవిరుద్ధమ్. 'దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి', 'శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్', 'నీలముత్పలమ్ ఆనయ', 'నీలోత్పలమ్ ఆనయ', 'గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీమ్', ''అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమ్ అష్టాకపాలం నిర్వపేత్'' ఇతి. ఏవమ్ ''అరుణయా ఏకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి'' ఇతి.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా, 'కాష్ఠైః స్థాల్యామ్ ఓదనం పచేత్' ఇతి అనేక కారక విశిష్ట ఏకా క్రియా యుగపత్ ప్రతీయతే, తథా సమానాధికరణ పద సఙ్ఘాత అభిహితమ్ ఏకైకం కారకం తత్తత్ కారక ప్రతిపత్తి వేలాయామ్ ఏవ అనేక విశేషణ విశిష్టం, యుగపత్ ప్రతిపన్నం, క్రియాయామ్ అన్వేతి ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః - 'ఖాదిరైః శుష్కైః కాష్ఠైః, సమపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేత్' ఇత్యాదిషు- ఇతి.

యత్ తు ఉపాత్త ద్రవ్యక వాక్యస్థ గుణ శబ్దః కేవల గుణాభిధాయీ ఇతి 'అరుణయా' ఇతి పదేన కేవల గుణస్యైవ

అభిధానమితి, తత్ న ఉపపద్యతే, లోక వేదయోః ద్రవ్యవాచి పద సమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవల గుణాభిధాన అదర్శనాత్. ఉపాత్త ద్రవ్యక వాక్యస్థం గుణపదం కేవల గుణ అభిధాయీ ఇత్యపి అసఙ్గతమ్. పటః శుక్లః ఇత్యాదిషు ఉపాత్త ద్రవ్యకే(కత్వే) అపి గుణవిశిష్టస్య ఏవ అభిధానాత్, పటస్య శుక్లః ఇత్యత్ర శౌక్ల్య విశిష్ట పట అప్రతిపత్తిః అసమాన విభక్తి నిర్దేశ కృతా, న పునరుపాత్త ద్రవ్యకత్వ కృతా. తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగః ఇత్యాదిషు సమాన విభక్తి నిర్దేశే శౌక్ల్య విశిష్ట ద్రవ్యం ప్రతీయతే. యత్పునః క్రయస్య ఏకహాయని అవరుద్ధతయా అరుణిమ్నః క్రయాన్వయః న సమ్భవతి ఇతి, తదపి విరోధిగుణ రహిత ద్రవ్య వాచి పద సమానాధికరణ గుణపదస్య తదాశ్రయ గుణాభిధానేన క్రియా పదాన్వయ అవిరోధాత్ అసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తే చ ఉక్త న్యాయేన అరుణిమ్నః శాబ్దే ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్య గుణయోః క్రమసాధనత్వ అనుపపత్త్యా అర్థాత్ పరస్పరాన్వయః సిధ్యతి ఇతి అపి అసఙ్గతమ్. అతో యథా ఉక్తః ఏవ అర్థః.

తస్మాత్ 'తత్త్వమసి' ఆది సామానాధికరణ్యే పద ద్వయ అభిహిత విశేషణ అపరిత్యాగేన ఏవ ఐక్య ప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్. తత్తు అనాది అవిద్యోపహిత అనవధిక దుఃఖభాగినః శుద్ధి అశుద్ధి ఉభయావస్థాత్ చేతనాత్ అర్థాన్తరభూతమ్ అశేష హేయప్రత్యనీక అనవధిక కల్యాణైకతానం పరమాత్మానమ్ అనభ్యుపగచ్ఛతః

న సమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతః అపి సమానాధికరణ పదానాం యథావస్థిత విశేషణ విశిష్టైక్య ప్రతిపాదన పరత్వ ఆశ్రయణే 'త్వం' పద ప్రతిపన్న సకల దోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేత ఇతి చేత్, నైతదేవమ్, 'త్వం' పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవ అభిధానాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - 'సత్' శబ్దాభిహితం, నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం, సత్యసంకల్ప మిశ్ర అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణం, సమస్త కారణభూతం, పరంబ్రహ్మ, 'బహుస్యామ్' ఇతి సంకల్ప్య తేజోబన్న ప్రముఖం కృత్స్నం జగత్ సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాది విచిత్ర సంస్థాన సంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషు శరీరేషు ఆత్మతయా ప్రవేశ్య, స్వయం చ స్వేచ్ఛయా ఏవ జీవాన్తరాత్మతయా అనుప్రవిశ్య, ఏవంభూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపే వ్యాకరోత్. ఏవం రూప సఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ అకరోత్ ఇత్యర్థః. అనేన జీవేనాత్మనా - జీవేన మయా ఇతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణః అనుప్రవేశాత్ ఇతి అవగమ్యతే. "ఇదం సర్వమసృజత, యదిదం కిఞ్చ, తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇత్యత్ర, 'ఇదం సర్వమ్' ఇతి నిర్దిష్టం చేతనాచేతన వస్తుద్వయం 'సత్', 'త్యత్' శబ్దాభ్యాం, 'విజ్ఞాన', 'అవిజ్ఞాన' శబ్దాభ్యాం చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తుని అపి బ్రహ్మణః అనుప్రవేశాభిధానాత్. అతః, ఏవం నామ రూప

వ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిత్ జీవ విశిష్ట పరమాత్మ వాచినః ఇతి అవగతమ్ ఇతి.

కిఞ్చ, "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి చేతన మిశ్రం ప్రపఞ్చమ్ 'ఇదం సర్వమ్' ఇతి నిర్దిశ్య "తస్యైష ఆత్మా" ఇతి ప్రతిపాదితమ్. ఏవఞ్చ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణః ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్ తస్య శరీరం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి - "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరమ్ యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి ప్రారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద..... యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యాది, "యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యో అపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమ్" ఇత్యారభ్య "యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద...... ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇత్యాదీని, 'సచేతనం జగత్' తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య, తస్య 'ఆత్మత్వేన' పరమాత్మానమ్ ఉపదిశన్తి. అతః చేతన వాచినః అపి శబ్దాః చేతనస్య అపి ఆత్మభూతం చేతన శరీరకం పరమాత్మానమ్ ఏవ అభిదధతి, యథా అచేతన దేవాది సంస్థాన పిణ్డ వాచినః శబ్దాః తత్తత్ శరీరక జీవాత్మనః ఏవ వాచకాః. "చత్వారః పఞ్చదశ రాత్రా

దేవత్వం గచ్ఛన్తి'' ఇత్యాదిషు, దేవాః భవన్తి ఇత్యర్థః. శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్ ప్రకారవాచినాం చ శబ్దానాం ప్రకారిణి ఏవ పర్యవసానాత్ శరీర వాచినాం శబ్దానాం శరీరి పర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ, 'ఇదమిత్థమ్' ఇతి ప్రతీయమానే వస్తుని 'ఇత్థమ్' ఇతి ప్రతీయమానో అంశః. తస్య తద్వస్తు అపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేః తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానమ్ ఉచితమ్ ఇతి తస్య ప్రతిపాదకో అపి శబ్దః తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అతః ఏవ గౌరశ్వో మనుష్యః ఇత్యాది ప్రకారభూత ఆకృతి వాచినః శబ్దాః. ప్రకారిణి పిణ్డే (అ)పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతన శరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరక చేతనస్యాపి పరమాత్మ ప్రకారత్వాత్ చ పరమాత్మని ఏవ పర్యవస్యన్తః ఇతి సర్వ శబ్దానాం పరమాత్మా ఏవ వాచ్యః ఇతి పరమాత్మ వాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

నను, 'ఖణ్డో గౌః', 'ఖణ్డః శుక్లః' ఇతి జాతి గుణవాచినామ్ ఏవ పదానాం ద్రవ్యవాచి పదైః సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్, ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తర ప్రకారత్వే మత్వర్థీయ ప్రత్యయో దృష్టః, యథా దణ్డీ కుణ్డలీ ఇతి. నైవమ్, జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా న ఏతేషు ఏకమేవ సామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమ్, అన్యో అన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ ప్రకారతయా ఏవ సద్భావః, తస్య తత్ అపృథక్ సిద్ధి స్థితి ప్రతీతిభిః తత్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయ విశిష్ట ద్రవ్య వాచిత్వాత్ ధర్మాన్తర విశిష్ట తత్ద్రవ్య వాచినా

శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్ సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్య ఏవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్ క్వచిత్ ద్రవ్యాన్తర ప్రకారత్వమ్ ఇష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ ప్రత్యయః ఇతి నిరవద్యమ్.

తదేవం పరమాత్మనః శరీరతయా తత్ ప్రకారత్వాత్ అచిద్విశిష్ట జీవస్యాపి జీవనిర్దేశ విశేష రూపాః 'అహం', 'త్వమ్' ఇత్యాది శబ్దాః పరమాత్మానమ్ ఏవ ఆచక్షతే ఇతి "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్యేన ఉపసంహృతమ్. ఏవఞ్చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయా అన్వయాత్ జీవగతాః ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి, యథా స్వశరీరగతాః బాలత్వ యువత్వ స్థవిరత్వాదయః ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి. అతః "తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణ గుణాకరం నిరస్త సమస్త హేయగన్ధం పరమాత్మానమ్ ఆచష్టే. 'త్వమ్' ఇతి చ తమేవ సశరీర జీవ శరీరకమ్ ఆచష్టే ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణ అవిరోధః, సర్వ శ్రుతి అవిరోధః, బ్రహ్మణి నిరవద్యే కల్యాణైకతానే అవిద్యాది దోషగన్ధ అభావశ్చ. అతః జీవ సామానాధికరణ్యమ్ అపి విశేషణభూతాత్ జీవాత్ అన్యత్వమ్ ఏవ ఆపాదయతి ఇతి విజ్ఞానమయాత్ జీవాత్ అన్యః ఏవ ఆనన్దమయః పరమాత్మా.

యదుక్తమ్- "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా" ఇతి ఆనన్ద

మయస్య శారీరత్వ శ్రవణాత్ జీవాత్ అన్యత్వం న సమ్భవతి ఇతి, తదయుక్తమ్. అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య" ఇతి పరమాత్మనః ఏవ శారీరాత్మత్వ అభిధానాత్. కథమ్? "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సమ్భూతః" ఇతి ఆకాశాది సృజ్య వర్గస్య పరమ కారణత్వేన ప్రజ్ఞాత జీవ వ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణః ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తత్ వ్యతిరిక్త ఆకాశాదీనామ్ అన్నమయ పర్యన్తానాం తత్ శరీరత్వమ్ అవగమ్యతే. "యస్య పృథివీ శరీరం, యస్యాపః శరీరం, యస్య తేజః శరీరం, యస్య వాయుః శరీరం, యస్యాకాశః శరీరం, యస్యాక్షరం శరీరం, యస్య మృత్యుః శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి సుబాల శ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మ శరీరత్వం స్పష్టమ్ అభిధీయతే. అతః "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః" ఇత్యత్ర ఏవ అన్నమయస్య, పరమాత్మా ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్య ఆహ - "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య" ఇతి. పూర్వస్య అన్నమయస్య యః శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తర సిద్ధః పరమ కారణ భూతః పరమాత్మా, స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్య అపి శారీర ఆత్మా ఇత్యర్థః. ఏవం మనోమయ విజ్ఞానమయయోః ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు, 'ఏషః ఏవ' ఇతి నిర్దేశః తస్య అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. తత్కథమ్? విజ్ఞానమయస్య అపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మా ఏవ శారీర

ఆత్మా ఇత్యవగతః. ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్య యః శారీర ఆత్మా స ఏవ ఆనన్దమయస్య అపి శారీర ఆత్మా ఇత్యుక్తే, ఆనన్దమయస్య అభ్యాస అవగత పరమాత్మ భావస్య పరమాత్మనః స్వయమేవ ఆత్మా ఇతి అవగమ్యతే. ఏవఞ్చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతన వస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికః శారీర ఆత్మా. అత ఏవ ఇదం పరంబ్రహ్మ అధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమ్ ఇత్యభియుక్తైః అభిధీయతే. అతః విజ్ఞానమయాత్ జీవాత్ అన్యః ఏవ పరమాత్మా ఆనన్దమయః.

ఆహ - న అయమ్ ఆనన్దమయః జీవాత్ అన్యః, వికార శబ్దస్య మయట్ ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. "మయడ్వై తయోః" ఇతి ప్రకృత్య "నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః" ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చ అయమ్ ఆనన్ద శబ్దః. నను, ప్రాచుర్యే అపి మయట్ అస్తి "తత్ ప్రకృత వచనే మయట్" ఇతి స్మృతేః. యథా "అన్నమయో యజ్ఞః" ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్, అన్నమయః ఇతి ఉపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టమ్, అతః ఔచిత్యాత్ అస్యాపి వికారార్థత్వమ్ ఏవ యుక్తమ్. కిఞ్చ, ప్రాచుర్యార్థత్వే అపి జీవాత్ అన్యత్వం న సిద్ధ్యతి. తథాహి - ఆనన్ద ప్రచురః ఇత్యుక్తే దుఃఖ మిశ్రత్వమ్ అవర్జనీయమ్. ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్య అల్పత్వమ్ అవగమయతి. దుఃఖ మిశ్రత్వమ్ ఏవ హి జీవత్వమ్. అతః ఔచిత్య ప్రాప్త వికారార్థత్వమ్ ఏవ యుక్తమ్. కిం చ, లోకే

మృణ్మయం హిరణ్మయం దారుమయమ్ ఇత్యాదిషు, వేదే చ "పర్ణమయీ జుహూః", "శమీమయ్యస్స్రుచః", "దర్భమయీ రశనా" ఇత్యాదిషు మయటో వికారార్థే ప్రయోగ బాహుల్యాత్ సః ఏవ ప్రథమ తరం ధియమ్ అధిరోహతి. జీవస్య చ ఆనన్ద వికారత్వమ్ అస్త్యేవ. తస్య స్వతః ఆనన్ద రూపస్య సతః సంసారిత్వ అవస్థా తద్వికారః ఏవ ఇతి. అతః వికారవాచినః మయట్ ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్ ఆనన్దమయః జీవాత్ అనతిరిక్తః ఇతి. తదేతత్ అనుభాష్య పరిహరతి.

14. వికారశబ్దాత్ న ఇతి చేత్, న, ప్రాచుర్యాత్. 1-1-14.

న ఏతత్ ఉక్తమ్. కుతః? 'ప్రాచుర్యాత్' - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ఆనన్ద ప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థే చ మయటః సమ్భవాత్. ఏతదుక్తం భవతి -- శతగుణిత ఉత్తర క్రమేణ అభ్యస్యమానస్య ఆనన్దస్య జీవాశ్రయత్వ అసమ్భవాత్ బ్రహ్మాశ్రయః అయమానన్దః ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికార అసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యే అపి మయట్ విధి సమ్భవాత్ చ ఆనన్దమయః పరం బ్రహ్మ ఇతి. ఔచిత్యాత్ ప్రయోగ ప్రాఢ్యా చ మయటో వికారార్థత్వమ్ అర్థవిరోధాత్ న సమ్భవతి. కిఞ్చ, ఔచిత్యం ప్రాణమయే ఏవ పరిత్యక్తమ్, తత్ర వికారార్థత్వ అసమ్భవాత్. అతః తత్ర పంచవృత్తేః వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తా మాత్రేణ ప్రాణమయత్వమ్, ప్రాణ అపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాత్ వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ ప్రత్యయస్య ప్రౌఢిః నాస్తి,

"అన్నమయో యజ్ఞః", "శకటమయీ యాత్రా" ఇత్యాదిషు దర్శనాత్.

యదుక్తమ్ ఆనన్ద ప్రాచుర్యమ్ అల్పదుఃఖ సద్భావమ్ అవగమయతి ఇతి. తదసత్. తత్ ప్రచురత్వం హి తత్ ప్రభూతత్వమ్. తత్ చ ఇతరస్య సత్తాం న అవగమయతి. అపి తు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతర సద్భావ అసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తర అవసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావః అవగమ్యతే "అపహతపాప్మా" ఇత్యాదినా. తత్ర ఏతావదేవ వక్తవ్యమ్. బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమ్ అన్యానన్దస్య అల్పత్వమ్ అపేక్షతే ఇతి. ఉచ్యతే చ తత్ "స ఏకో మానుష ఆనన్దః" ఇత్యాదినా జీవానన్ద అపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయ దశాపన్నః ప్రభూతః ఇతి.

యచ్చోక్తం జీవస్య ఆనన్ద వికారత్వం సమ్భవతి ఇతి, తదపి న ఉపపద్యతే. జీవస్య జ్ఞానానన్ద స్వరూపస్య కేనచిత్ ఆకారేణ మృదః ఇవ ఘటాది ఆకారేణ పరిణామః సకల శ్రుతి స్మృతి న్యాయ విరుద్ధః. సంసార దశాయాంతు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితౌ ఇతి ఉపపాదయిష్యతే. అతశ్చ ఆనన్దమయః జీవాత్ అన్యః పరం బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః పరంబ్రహ్మ......

15. తత్ హేతు వ్యపదేశాత్ చ. 1-1-15.

"కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్, యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న

స్యాత్, ఏష హ్యేవానన్దయాతి" ఇతి ఏషః ఏవ జీవాన్ ఆనన్దయతి ఇతి జీవానన్ద హేతుః అయం వ్యపదిశ్యతే. అతశ్చ ఆనన్దయితవ్యాత్ జీవాత్ ఆనన్దయితా అయమ్ అన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మా ఇతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయః ఏవ అత్ర ఆనన్ద శబ్దేన ఉచ్యతే ఇతి చ అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ఇతశ్చ జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః-

16. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 1-1-16.

"సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మ ఏవ ఆనన్దమయః" ఇతి గీయతే. తత్ తు జీవ స్వరూపాత్ అన్యత్ పరంబ్రహ్మ. తథా హి - "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్. "తదేషా అభ్యుక్తా" ఇతి, తత్ బ్రహ్మ అభిముఖీకృత్య ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య ఋగేషా అధ్యేతృభిః ఉక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్య అర్థస్య వైశద్యమ్ అనేన మన్త్రేణ క్రియతే ఇత్యర్థః. జీవస్య ఉపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాత్ విలక్షణమేవ. అనన్తరఞ్చ "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః" ఇత్యారభ్య ఉత్తరోత్తరైః బ్రాహ్మణైః మన్త్రైశ్చ తదేవ విశదీక్రియతే. అతః జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః.

అత్రాహ - యద్యపి ఉపాసకాత్ ప్రాప్యస్య భేదేన భవితవ్యమ్, తథా అపి న వస్త్వన్తరమ్ జీవాత్ మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ,

కిన్తు తస్యైవ ఉపాసకస్య నిరస్త సమస్త అవిద్యాగన్ధ నిర్విశేష చిన్మాత్రైక రసం శుద్ధం స్వరూపం, తదేవ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి మన్త్రేణ విశోధ్యతే. తదేవ చ "యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ" ఇతి వాఙ్మనసా అగోచరతయా తయా నిర్విశేషమ్ ఇతి గమ్యతే. అతః తదేవ మాన్త్రవర్ణికమ్ ఇతి తస్మాత్ అనతిరిక్త ఆనన్దమయః ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.

17. న ఇతరః, అనుపపత్తేః. 1-1-17.

పరమాత్మనః ఇతరః జీవ శబ్ద అభిలప్యః ముక్తావస్థః అపి న భవతి మాన్త్రవర్ణికః. కుతః? 'అనుపపత్తేః'. తథావిధస్య ఆత్మనః నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం న ఉపపద్యతే. ఇదమేవ హి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి సత్యసఙ్కల్పత్వ ప్రదర్శనేన వివరిష్యతే. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం. "పృషోదరాదిత్వాత్" పశ్యత్ శబ్ద అవయవస్య యత్ శబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితః విపశ్చిత్ శబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతి, తథా అపి తస్యైవ ఆత్మనః సంసార దశాయాం అవిపశ్చిత్త్వమ్ అపి అస్తి ఇతి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం న ఉపపద్యతే. నిర్విశేష చిన్మాత్రతా ఆపన్నస్య ముక్తస్య వివిధ దర్శన అభావాత్ సుతరాం విపశ్చిత్త్వం న సమ్భవతి ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యతే ఇతి చ పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

"యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇతి చ వాక్యం యది వాఙ్మనసయోః బ్రహ్మణః నివృత్తిమ్ అభిదధీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునః అవగమయితుం శక్నుయాత్. అపి తు వాఙ్మనసయోః తత్ర అప్రమాణతాం వదేత్. తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమ్ ఏవ ఆపద్యతే. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి" ఇత్యారభ్య బ్రహ్మణః విపశ్చిత్త్వం జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతాం, ఇతరాన్ ప్రతి ఆనన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్య స్రష్టృత్వం, సృజ్య వర్గ అనుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయ హేతుత్వం, వాయు ఆదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణిత ఉత్తర క్రమేణ నిరతిశయ ఆనన్దత్వమ్ అన్యత్ చ అనేకం ప్రతిపాద్య వాఙ్మనసయోః బ్రహ్మణి ప్రవృత్తి అభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మ ఇత్యుచ్యతే ఇతి భ్రాన్త జల్పితమ్, "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇతి యత్ శబ్ద నిర్దిష్టమ్ అర్థం "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్" ఇతి ఆనన్ద శబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్య తస్య బ్రహ్మ సమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణః ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశేన ప్రతిపాద్య తదేవ వాఙ్మనస అగోచరం "విద్వాన్" ఇతి తత్ వేదనమ్ అభిదధత్ వాక్యం జరద్గవాది వాక్యవత్ అనర్థకం వాచి అనన్తర్గతం చ స్యాత్.

అతః శతగుణితోత్తర క్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్య అతిశయ ఇయత్తాం వక్తుమ్ ఉద్యమ్య తస్య ఇయత్తాయాః అభావాత్ ఏవ వాఙ్మనసయోః తతో నివృత్తిః "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యుచ్యతే. ఏవమ్ ఇయత్తా రహితం బ్రహ్మణః ఆనన్దం విద్వాన్, 'కుతశ్చన న

బిభేతి' ఇత్యుచ్యతే. కిఞ్చ - అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః "సో అకామయత" ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్కల్ప అవక్లుప్త జగత్ జన్మ స్థితి జగత్ అన్తరాత్మత్వాదేః ముక్తాత్మ స్వరూపాత్ అన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతః చ ఉభయావస్థాత్ ప్రత్యగాత్మనః అన్యః ఆనన్దమయః.....

18. భేద వ్యపదేశాత్ చ. 1-1-18.

"తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః" ఇత్యారభ్య మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ వ్యఞ్జయత్ వాక్యమ్ అన్న ప్రాణ మనోభ్యః ఇవ జీవాత్ అపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి - "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞాన మయాత్, అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి. అతో జీవాత్ భేదస్య వ్యపదేశాత్ చ అయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయో అన్యః ఏవ ఇతి జ్ఞాయతే.

ఇతశ్చ జీవాత్ అన్యః-

19. కామాత్ చ న అనుమానాపేక్షా. 1-1-19.

జీవస్య అవిద్యా పరవశస్య జగత్కారణత్వే హి అవర్జనీయా ఆనుమానిక ప్రధానాది శబ్ద అభిధేయ అచిత్ వస్తు సంసర్గ అపేక్షా. తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహ చ "సో అకామయత, బహుస్యాం ప్రజాయేయ"ఇతి అచిత్సంసర్గ రహితస్య స్వకామాదేవ విచిత్ర చిత్ అచిత్ వస్తునః సృష్టిః "ఇదం సర్వమసృజత, యదిదం కిం చ" ఇతి ఆమ్నాయతే. అతో అస్య ఆనన్దమయస్య జగత్ సృజతః

న ఆనుమానిక అచిత్ వస్తు సంసర్గ అపేక్షా ప్రతీయతే. తతశ్చ జీవాత్ అన్యః ఆనన్దమయః.

ఇతశ్చ.....

20. అస్మిన్ అస్య చ తద్యోగం శాస్తి. 1-1-20.

'అస్మిన్' - ఆనన్దమయే. 'అస్య' - జీవస్య. 'తద్యోగం' - ఆనన్ద యోగమ్. 'శాస్తి' - శాస్త్రం "రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనన్దీ భవతి" ఇతి రస శబ్ద అభిధేయ ఆనన్దమయ లాభాత్ అయం జీవశబ్ద అభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతి ఇతి ఉచ్యమానే యల్లాభాత్ యః ఆనన్దీ భవతి సః ఏవ ఇతి అనున్మత్తః కో బ్రవీతి ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఆనన్దమయః పరంబ్రహ్మ ఇతి నిశ్చితే సతి "యదేష ఆకాశ ఆనన్దః", "విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ"ఇత్యాదిషు ఆనన్దశబ్దేన ఆనన్దమయః ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞాన శబ్దేన విజ్ఞానమయః. అతః ఏవ "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్" ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశః. అతః ఏవ చ "ఆనన్దమయమ్ ఆత్మానమ్ ఉపసంక్రామతి" ఇతి ఫల నిర్దేశశ్చ, ఉత్తరే చ అనువాకే పూర్వానువాక ఉక్తానామ్ అన్నమయాదీనాం "అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్", "ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్", "మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్", "విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇతి ప్రతిపాదనాత్. "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇత్యపి ఆనన్దమయస్య ఏవ ప్రతిపాదనమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే. తతః ఏవ చ తత్రాపి "ఆనన్దమయమ్

ఆత్మానమ్ ఉపసంక్రమ్య'' ఇతి ఉపసంహృతమ్. అతః ప్రధాన శబ్ద అభిలప్యాత్ అర్థాన్తర భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః జీవ శబ్ద అభిలపనీయాత్ అపి వస్తునః అర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఇతి ఆనన్దమయ అధికరణమ్.

7. అన్తః అధికరణమ్.

యద్యపి మన్ద పుణ్యానాం జీవానాం కామాత్ జగత్ సృష్టిః అతిశయిత ఆనన్దయోగః భయాభయ హేతుత్వమ్ ఇత్యాది న సమ్భవతి, తథా అపి విలక్షణ పుణ్యానామ్ ఆదిత్య ఇన్ద్ర ప్రజాపతి ప్రభృతీనాం సమ్భవతి ఏవ ఇతి ఇమామ్ ఆశఙ్కాం నిరాకరోతి.....

21. అన్తః తద్ధర్మ ఉపదేశాత్. 1-1-21.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - ''య ఏషో అన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్య శ్మశ్రుః హిరణ్య కేశః అప్రణఖాత్ సర్వ ఏవ సువర్ణః, తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ, తస్య ఉదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్యః ఉదితః, ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో, య ఏవం వేద తస్య ఋుక్ చ సామ చ గేష్ణౌ'' ఇత్యధిదైవతమ్. ''అథాధ్యాత్మమ్ అథ య ఏషో అన్తరక్షిణి, పురుషో దృశ్యతే సైవ ఋుక్ తత్సామ తదుక్థ్యం తద్యజుః తత్ బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామ'' ఇతి.

తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమ్ అక్షి ఆదిత్య మణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్య ఉపచయ నిమిత్త ఐశ్వర్యః ఆదిత్యాది శబ్ద అభిలప్యో జీవః ఏవ? ఆహోస్విత్ తదతిరిక్తః పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ఉపచిత పుణ్యో జీవః ఏవ ఇతి. కుతః? స శరీరత్వ శ్రవణాత్.

శరీర సమ్బన్ధో హి జీవానామ్ ఏవ సమ్భవతి. కర్మానుగుణ ప్రియాప్రియ యోగాయ హి శరీర సమ్బన్ధః. అత ఏవ హి కర్మ సమ్బన్ధ రహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమ్ అశరీరత్వేన ఉచ్యతే. "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్య అతిశయాత్ జ్ఞానాధిక్యం, శక్త్యాధిక్యం చ. అత ఏవ లోక కామేశత్వాది తస్యైవ ఉపపద్యతే. తత ఏవ చ ఉపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వమ్, పాప క్షపణ కరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వఞ్చ. మనుష్యేషు అపి ఉపచిత పుణ్యాః కేచిత్ జ్ఞాన శక్త్యాదిభిః అధికతరాః దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధ గన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చ ఇన్ద్రాదయః. అతో బ్రహ్మాదిషు అన్యతమః ఏవ ఏకైకస్మిన్ కల్పే పుణ్య విశేషేణ ఏవమ్భూతమ్ ఐశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్ సృష్ట్యాది అపి కరోతి ఇతి జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాది వాక్యమ్ అస్మిన్నేవ ఉపచిత పుణ్య విశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాత్ అతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిత్ అస్తి. ఏవఞ్చ సతి "అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్" ఇత్యాదయః జీవాత్మనః స్వరూప అభిప్రాయాః భవన్తి. మోక్ష శాస్త్రాణి అపి తత్ స్వరూప తత్ ప్రాప్తి ఉపాయ ఉపదేశ పరాణి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'అన్తః తద్ధర్మోపదేశాత్' - అన్తరాదిత్యే అన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాత్ అన్యః పరమాత్మా ఏవ. కుతః? తద్ధర్మోపదేశాత్. - జీవేషు అసమ్భవమ్

తదతిరిక్తస్య ఏవ పరమాత్మనః ధర్మః అయమ్ అపహతపాప్మత్వాదిః "స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్యః ఉదితః" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే. అపహత పాప్మత్వం హి అపహత కర్మత్వమ్. కర్మవశ్యతా గన్ధత్వరహితమ్ ఇత్యర్థః. కర్మాధీన సుఖ దుఃఖ భాగిత్వేన కర్మవశ్యాః హి జీవాః. అతః అపహతపాప్మత్వం జీవాత్ అన్యస్య పరమాత్మనః ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూప ఉపాధికం, లోక కామేశత్వం సత్య సంకల్పత్వాదికం సర్వ భూతాన్తరాత్మత్వఞ్చ తస్య ఏవ ధర్మః. యథా ఆహ - "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇతి. తథా "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి. "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాది సత్యసంకల్పత్వ పూర్వక సమస్త చిత్ అచిత్ వస్తు సృష్టియోగః, నిరుపాధిక భయాభయ హేతుత్వం, వాఙ్మనస పరిమితి కృత పరిచ్ఛేద రహిత అనవధిక అతిశయ ఆనన్దయోగః ఇత్యాదయః కర్మ సమ్పాద్యాః స్వాభావికాః ధర్మాః జీవస్య న సమ్భవన్తి.

యత్తు - శరీర సమ్బన్ధాత్ న జీవాతిరిక్తః ఇత్యుక్తమ్ - తదసత్, న హి సశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి సత్యసంకల్పస్య ఇచ్ఛయా అపి శరీర సమ్బన్ధ సమ్భవాత్. అథోచ్యేత - శరీరం నామ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి పరిణామరూప భూతసఙ్ఘాతః. తత్ సమ్బన్ధశ్చ అపహతపాప్మనః సత్యసంకల్పస్య పురుషస్య ఇచ్ఛయా న సమ్భవతి,

అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూప అనభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణ ఫలోపభోగాయ అనిచ్ఛతః అపి తత్సమ్బన్ధో అవర్జనీయః ఇతి. స్యాత్ ఏతదేవమ్, యది గుణ త్రయమయః ప్రాకృతో అస్య దేహః స్యాత్. స తు స్వాభిమతః స్వానురూపో అప్రాకృతః ఏవ ఇతి సర్వమ్ ఉపపన్నమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - పరస్యైవ బ్రహ్మణః నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక అనన్త జ్ఞాన ఆనన్దైక స్వరూపతయా సకలేతర విలక్షణస్య స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణాశ్చ సన్తి. తద్వత్ ఏవ స్వాభిమతానురూపైకరూప అచిన్త్య దివ్యాద్భుత నిత్యనిరవద్య నిరతిశయ ఔజ్జ్వల్య సౌన్దర్య సౌగన్ధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాది అనన్త గుణగణ నిధి దివ్యరూపమ్ అపి స్వాభావికమ్ అస్తి. తదేవ ఉపాసక అనుగ్రహేణ తత్తత్ ప్రతిపత్తి అనురూప సంస్థానం కరోతి అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్య ఔదార్య జలనిధిః నిరస్త నిఖిల హేయగన్ధః అపహతపాప్మా పరమాత్మా పరంబ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణః ఇతి.

"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మ నేశానః" ఇత్యాదిషు నిఖిల జగదేక కారణతయా అవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ",

"విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు ఏవంభూతం స్వరూపమ్ ఇతి అవగమ్యతే. "నిర్గుణమ్", "నిరఞ్జనమ్", "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః", "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వా అభివదన్యదాస్తే", "వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్", "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి" ఇత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృత హేయగుణాన్ ప్రాకృత హేయ దేహ సమ్బన్ధం తన్మూల కర్మవశ్యతా సమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి.

తదిదం స్వాభావికమేవ రూపమ్ ఉపాసక అనుగ్రహేణ తత్ ప్రతిపత్తి అనుగుణ ఆకారం దేవ మనుష్యాది సంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయా ఏవ పరమ కారుణికో భగవాన్. తదిదమ్ ఆహ శ్రుతిః "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి. స్మృతిశ్చ- "అజోఽపి సన్ అవ్యయాత్మా భూతానామ్ ఈశ్వరోఽపి సన్, ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మ మాయయా, పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్" ఇతి. సాధవః హి ఉపాసకాః.

తత్ పరిత్రాణమేవ ఉద్దేశ్యమ్. అనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః, సఙ్కల్ప మాత్రేణ అపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామ్ ఇతి - ప్రకృతిః - స్వభావః. 'స్వమ్' ఏవ స్వభావమ్. ఆస్థాయ- న సంసారిణాం స్వభావమ్ ఇత్యర్థః. ఆత్మ మాయయా ఇతి - స్వసఙ్కల్ప రూపేణ జ్ఞానేన ఇత్యర్థః. "మాయా వయునం జ్ఞానమ్" ఇతి జ్ఞాన పర్యాయమ్ అపి మాయా శబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- "సమస్తాః శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః, తద్విశ్వరూప్య వైరూప్యం రూపమన్యత్ హరేర్మహత్, సమస్త శక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర, దేవ తిర్యక్ మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా, జగతామ్ ఉపకారాయ న సా కర్మ నిమిత్తజా" ఇతి. మహాభారతే చ అవతార రూపస్య అపి అప్రాకృతత్వమ్ ఉచ్యతే - "న భూత సఙ్ఘ సంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః" ఇతి. అతః పరస్య ఏవ బ్రహ్మణః ఏవం రూపవత్త్వాదయమ్ అపి తస్యైవ ధర్మః. అతః ఆదిత్య మణ్డల అక్ష్యధికరణ ఆదిత్యాది జీవ వ్యతిరిక్తః పరమాత్మా ఏవ.

22. భేద వ్యపదేశాత్ చ, అన్యః. 1-1-22.

ఆదిత్యాది జీవేభ్యః భేదః వ్యపదిశ్యతే అస్య పరమాత్మనః "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ ఆదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యః శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి", "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో

యమయతి'', ''యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్ యమక్షరం న వేద'', ''యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇతి చ అస్య అపహత పాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య, తేషామ్ అన్తరాత్మత్వేన ఏనం వ్యపదిశతి. అతః సర్వేభ్యో హిరణ్య గర్భాది జీవేభ్యో అన్యః ఏవ పరమాత్మా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అన్తః అధికరణమ్.

8. ఆకాశ అధికరణమ్.

"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మ ఇతి అవగమ్యతే. కిం తత్ జగత్కారణమ్ ఇతి అపేక్షాయాం "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్", "తత్తేజో అసృజత", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "స ఇమాల్లోకానసృజత", "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇతి సాధారణైః శబ్దైః జగత్కారణే నిర్దిష్టే ఈక్షణ విశేషానన్ద విశేష రూప విశేషార్థ స్వభావాత్, ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞాది వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మ ఇతి ఉక్తమ్. ఇదానీమ్ ఆకాశాది విశేష శబ్దైః నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగదైశ్వర్యాది వాదే అపి ఆకాశాది శబ్ద అభిధేయతయా ప్రసిద్ధ చిత్ అచిత్ వస్తునః అర్థాన్తరమ్ ఉక్తలక్షణమ్ ఏవ బ్రహ్మ ఇతి ప్రతిపాద్యతే. "ఆకాశః తల్లిఙ్గాత్" ఇత్యాదినా పాద శేషేణ.

23. ఆకాశః తల్లిఙ్గాత్. 1-1-23.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- "అస్య లోకస్య కా గతిః ఇతి ఆకాశః ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ఆకాశాత్ ఏవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్ ఆకాశః పరాయణమ్"ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిం ప్రసిద్ధాకాశః ఏవ అత్ర ఆకాశ శబ్దేన అభిధీయతే? ఉత ఉక్త లక్షణమ్ ఏవ బ్రహ్మ? ఇతి. కిం ప్రాప్తమ్? ప్రసిద్ధాకాశః ఇతి. కుతః? శబ్దైక సమధిగమ్యే వస్తుని య ఏవ అర్థో వ్యుత్పత్తి సిద్ధః శబ్దేన ప్రతీయతే

స ఏవ గ్రహీతవ్యః. అతః ప్రసిద్ధాకాశః ఏవ చరాచర భూత జాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్. అతః తస్మాత్ అనతిరిక్తం బ్రహ్మ. నను, ఈక్షా పూర్వక సృష్ట్యాదిభిః అచేతనాత్ జీవాత్ చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మ ఇత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్ - అయుక్తం తు తత్. తథా హి - "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తత్ బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తే, కుతః ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాది విశేష అపేక్షాయామ్ "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇత్యాదినా విశేష ప్రతీతేః జగజ్జన్మాది కారణమ్ ఆకాశః ఏవ ఇతి నిశ్చితే సతి, "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు అపి సదాది శబ్దాః సాధారణాకారాః తమేవ విశేషమ్ ఆకాశమ్ అభిదధతి.

"ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు ఆత్మ శబ్దః అపి తత్రైవ వర్తతే. తస్యాపి హి చేతన ఏకాన్తత్వం న సమ్భవతి. యథా మృదాత్మకో ఘటః ఇతి. ఆప్నోతి ఇతి ఆత్మా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామ్ ఆకాశే అపి ఆత్మ శబ్దః వర్తతే. అతః ఏవమ్ ఆకాశః ఏవ కారణం బ్రహ్మ ఇతి నిశ్చితే సతి ఈక్షణాదయః తదనుగుణాః గౌణాః వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణ శబ్దైః ఏవ సదాదిభిః కారణమ్ అభ్యధాయిష్యత ఈక్షణాది అర్థానురోధేన చేతన విశేషః ఏవ కారణమ్ ఇతి నిరచేష్యత. ఆకాశ శబ్దేన తు విశేషః ఏవ నిశ్చితః ఇతి న అర్థస్వాభావ్యాత్ నిర్ణేతవ్యమ్ అస్తి. నను, "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" ఇతి ఆకాశస్య అపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్. సర్వేషామ్ ఏవ

ఆకాశ వాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చ ఇతి అవస్థా ద్వయమ్ అస్తి. తత్ర ఆకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్. స్థూలావస్థా తు కార్యమ్. "ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇతి స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్ స్వయం స్థూలరూపః సంభూతః ఇత్యర్థః. "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇతి సర్వస్య జగతః ఆకాశాదేవ ప్రభవ అప్యయాది శ్రవణాత్ తదేవ హి కారణం బ్రహ్మ ఇతి నిశ్చితమ్, యతః ఏవం ప్రసిద్ధ ఆకాశాత్ అనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవ చ "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్", "ఆకాశో హవై నామరూపయోః నిర్వహితా" ఇత్యేవమాది నిర్దేశః అపి ఉపపన్నతరః. అతః ప్రసిద్ధ ఆకాశాత్ అనతిరిక్తం బ్రహ్మ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'ఆకాశః తల్లిఙ్గాత్'. ఆకాశ శబ్ద అభిధేయః ప్రసిద్ధ ఆకాశాత్ అచేతనాత్ అర్థాన్తరభూతో యథోక్త లక్షణః పరమాత్మా ఏవ. కుతః? 'తల్లిఙ్గాత్' - నిఖిల జగదేక కారణత్వమ్, సర్వస్మాత్ జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమ్ ఇత్యాదీని పరమాత్మ లిఙ్గాని ఉపలభ్యన్తే. నిఖిల కారణత్వం హి అచిత్ వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశ శబ్ద అభిధేయస్య న ఉపపద్యతే, చేతన వస్తునః తత్ కార్యత్వ అసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ చేతనానాం పరమ ప్రాప్యత్వమ్. తత్ చ అచేతనస్య హేయస్య సకల పురుషార్థ విరోధినః న సమ్భవతి. సర్వస్మాత్ జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం సర్వైః కల్యాణ గుణైః సర్వేభ్యః నిరతిశయ ఉత్కర్షః. తదపి అచితః న ఉపపద్యతే.

యదుక్తమ్ జగత్కారణ విశేష ఆకాంక్షాయామ్ ఆకాశ శబ్దేన విశేష సమర్పణాత్ అన్యత్ సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమ్ ఇతి, తదయుక్తమ్, "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ఆకాశాత్ ఏవ సముత్పద్యన్తే ఇతి ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తర ప్రాప్తిమ్ అపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యేవమాదీని ఏవ వాక్యాని. తాని చ యథోదిత ప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి ఇతి తత్ ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ ఆకాశ శబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాత్ ఆకాశ శబ్ద అభిధేయత్వమ్ - 'ఆ కాశతే', 'ఆకాశయతి' చ ఇతి. కిఞ్చ అనేన ఆకాశ శబ్దేన విశేష సమర్పణ క్షమేణాపి చేతనాంశం ప్రతి అసంభావిత కారణ భావమ్ అచేతన విశేషమ్ అభిదధానేన "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ", "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాది వాక్య (వి)శేష అవధారిత సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వాది విశిష్ట అపూర్వార్థ ప్రతిపాదన సమర్థ వాక్యార్థ అన్యథా కరణం న ప్రమాణ పదవీమ్ అధిరోహతి. ఏవమ్ అపూర్వ అనన్త విశేషణ విశిష్ట అపూర్వార్థ ప్రతిపాదన సమర్థ అనేక వాక్య గతి సామాన్యం చ ఏకేన అనువాద స్వరూపేణ అన్యథా కర్తుం న శక్యతే.

యత్ తు, ఆత్మ శబ్దః చేతన ఏకాన్తో న భవతి మృదాత్మకో ఘటః ఇత్యాది దర్శనాత్ ఇత్యుక్తమ్ తత్ర ఉచ్యతే - యద్యపి చేతనాత్

అన్యత్ర అపి క్వచిత్ ఆత్మ శబ్దః ప్రయుజ్యతే, తథాపి శరీర ప్రతి సమ్బన్ధిని ఆత్మ శబ్దస్య ప్రయోగ ప్రాచుర్యాత్ "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇత్యాదిషు శరీర ప్రతి సమ్బన్ధి చేతనః ఏవ ప్రతీయతే. యథా గోశబ్దస్య అనేకార్థ వాచిత్వే అపి ప్రయోగ ప్రాచుర్యాత్ సాస్నాదిమాన్ ఏవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తర ప్రతీతిస్తు తత్తత్ అసాధారణ నిర్దేశ అపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీర ప్రతి సమ్బన్ధి చేతన అభిధానమేవ "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా" ఇతి, "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ"ఇత్యాది తత్తత్ వాక్య విశేషాః ఏవ స్థిరీ కుర్వన్తి. ఏవం వాక్య(వి)శేష అవధారిత అనన్య సాధారణ అనేక అపూర్వార్థ విశిష్టం నిఖిల జగదేక కారణం "సదేవ సోమ్య" ఇత్యాది వాక్య సిద్ధం బ్రహ్మ ఏవ ఆకాశ శబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాది వాక్యేన నిర్దిశ్యతే ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ఆకాశ అధికరణమ్.

9. ప్రాణ అధికరణమ్.

24. అత ఏవ ప్రాణః. 1-1-24.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే "ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమ్ అన్వాయత్తా" ఇతి ప్రస్తుత్య, "కతమా సా దేవతా ఇతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి, ప్రాణమ్ అభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమ్ అన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్" ఇతి. అత్ర ప్రాణశబ్దః అపి ఆకాశ శబ్దవత్ ప్రసిద్ధ ప్రాణ వ్యతిరిక్తే పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి వర్తతే, తత్ అసాధారణ నిఖిల జగత్ ప్రవేశ నిష్క్రమణాది లిఙ్గాత్ ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిష్టాత్.

అధికా శఙ్కా తు - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీన స్థితి ప్రవృత్త్యాది దర్శనాత్ ప్రసిద్ధః ఏవ ప్రాణః జగత్కారణతయా నిర్దేశమ్ అర్హతి ఇతి. పరిహారస్తు - శిలా కాష్ఠాదిషు చేతన స్వరూపే చ తదభావాత్. - "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి ప్రాణమ్ అభ్యుజ్జిహతే" ఇతి న ఉపపద్యతే ఇతి. అతః ప్రాణయతి సర్వాణి భూతాని ఇతి కృత్వా పరం బ్రహ్మ ఏవ ప్రాణశబ్దేన అభిధీయతే. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ప్రాణాదేః అన్యత్ ఏవ నిఖిల జగదేక కారణమ్ అపహత పాప్మత్వ సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది అనన్త కల్యాణ గుణగణం పరం బ్రహ్మ ఏవ

ఆకాశ ప్రాణాది శబ్ద   అభిధేయమ్   ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ప్రాణాధికరణమ్

---

10. జ్యోతిః అధికరణమ్.

అతః పరం, జగత్ కారణత్వ వ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయ ఉత్కృష్ట గుణేన జుష్టం జ్యోతిః ఇన్ద్రాది శబ్దైః అర్థాన్తర ప్రసిద్ధైః అపి అభిధీయమానం పరంబ్రహ్మ ఏవ ఇతి అభిధీయతే, ''జ్యోతిః చరణాభిధానాత్'' ఇత్యాదినా.

25. జ్యోతిః, చరణ అభిధానాత్. 1-1-25.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - ''అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషు ఉత్తమేషు లోకేష్విదం వా వ తద్యదిదమ్ అస్మిన్ అన్తః పురుషే జ్యోతిః'' ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమయం జ్యోతిః శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయ దీప్తియుక్తో అర్థః, ప్రసిద్ధమ్ ఆదిత్యాది జ్యోతిః ఏవ కారణభూతం బ్రహ్మ? ఉత సమస్త చిత్ వస్తు జాత విసజాతీయః పరమ కారణ భూతో అమిత భాః సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమః? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః ఇతి. కుతః? ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశే అపి ఆకాశ ప్రాణాదివత్ స్వ వాక్య ఉపాత్త పరమాత్మ వ్యాప్త లిఙ్గ విశేష అదర్శనాత్, పరమపురుష ప్రత్యభిజ్ఞాన అసమ్భవాత్, కౌక్షేయ జ్యోతిషా ఐక్యోపదేశాత్ చ. ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వే వ్యాప్త నిరతిశయ దీప్తి యోగాత్ జగత్కారణం బ్రహ్మ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జ్యోతిః చరణ అభిధానాత్' -

ద్యు సమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయ దీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుషః ఏవ. కుతః? ‘‘పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి’’ ఇతి అస్యైవ ద్యు సమ్బన్ధినః చరణత్వేన సర్వ భూత అభిధానాత్. ఏతదుక్తం భవతి - యద్యపి ‘‘అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిః’’ ఇత్యస్మిన్ వాక్యే పరమ పురుష అసాధారణ లిఙ్గం న ఉపలభ్యతే, తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యు సమ్బన్ధితయా పరమ పురుషస్య నిర్దేశాత్ ఇదమపి ద్యు సమ్బన్ధి జ్యోతిః సః ఏవ ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఇతి. కౌక్షేయ జ్యోతిష ఐక్యోపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వ అనుసన్ధాన విధిః ఇతి న కశ్చిత్ దోషః. కౌక్షేయ జ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతా స్వయమేవ ఉక్తం - ‘‘అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః’’ ఇతి.

26. ఛన్దోఽభిధానాత్ న ఇతిచేత్, న. తథా చేతోఽర్పణ నిగమాత్. తథా హి దర్శనమ్. 1-1-26.

పూర్వస్మిన్ వాక్యే ‘‘గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమ్’’ ఇతి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దః అభిధాయ, ‘‘తదేతత్ ఋచాభ్యనూక్తమ్’’ ఇతి ఉదాహృతాయాః ‘‘ఏతావానస్య మహిమా’’ ఇత్యస్యా ఋచో అపి ఛన్దో విషయత్వాత్ న అత్ర పరమపురుష అభిధానమితి చేత్, తత్ న, ‘తథా చేతో అర్పణ నిగమాత్’ - న గాయత్రీ శబ్దేన ఛన్దోమాత్రమ్ ఇహ అభిధీయతే, ఛన్దో మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వ అనుపపత్తేః. అపి

తు బ్రహ్మణి ఏవ గాయత్రీ చేతో అర్పణమ్ ఇహ నిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీ సాదృశ్య అనుసన్ధానం ఫలాయ ఉపదిశ్యతే ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ "పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి చతుష్పదో బ్రహ్మణః చతుష్పదయా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిత్ దృశ్యతే. తద్యథా "ఇన్ద్రః శచీపతిః, వలేన పీడితః, దుశ్చ్యవనో వృషా, సమిత్సు సా స హిః" ఇతి. తథా హి అన్యత్రాపి సాదృశ్యాత్ ఛన్దో అభిధాయీ శబ్దః అర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానః దృశ్యతే. యథా సంవర్గ విద్యాయాం "తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే" ఇతి ఆరభ్య "సైషా విరాడన్నాది" ఇతి ఉచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీ శబ్దేన బ్రహ్మ ఏవ అభిధీయతే......

27. భూతాది పాద వ్యపదేశ ఉపపత్తేశ్చ ఏవమ్. 1-1-27.

భూత పృథివీ శరీర హృదయాని నిర్దిశ్య "సైషా చతుష్పదా" ఇతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణి ఏవ గాయత్రీ శబ్ద అభిధేయః ఉపపద్యతే.

28. ఉపదేశ భేదాత్ న ఇతి చేత్, న, ఉభయస్మిన్ అపి అవిరోధాత్. 1-1-28.

పూర్వవాక్యే "త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి దివో అధికరణత్వేన నిర్దేశాత్ ఇహ చ దివః పరః ఇతి అవధిత్వేన నిర్దేశాత్

ఉపదేశస్య భిన్న రూపత్వేన పూర్వ వాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్ న ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఇతి చేత్, తత్ న, ఉభయస్మిన్ అపి ఉపదేశే అర్థ స్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః అవిరోధాత్, యథా 'వృక్షాగ్రే శ్యేనః', 'వృక్షాగ్రాత్ పరతః శ్యేనః' ఇతి. తస్మాత్ పరమ పురుషః ఏవ నిరతిశయ తేజస్కో "దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యతే" ఇతి ప్రతిపాద్యతే. "ఏతావానస్య మహిమా, అతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని, త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమ పురుషస్య "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే" ఇత్యభిహితా ప్రాకృత రూపస్య తేజో అపి అప్రాకృతమ్ ఇతి తద్వృత్తయా సః ఏవ జ్యోతిశ్శబ్ద అభిధేయః ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతి జ్యోతిః అధికరణమ్.

---

11. ఇంద్ర ప్రాణ అధికరణమ్.

నిరతిశయ దీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్ద అభిధేయం ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిష్టం పరమపురుషః ఏవ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్త అమృతత్వ ప్రాప్తి ఉపాయతయా ఉపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్ర ప్రాణాది శబ్ద అభిధేయః అపి పరమపురుషః ఏవ ఇత్యాహ.....

29. ప్రాణః, తథా అనుగమాత్. 1-1-29.

కౌషీతకీ బ్రాహ్మణే ప్రతర్దన విద్యాయాం "ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిః ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామ ఉపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ" ఇతి ఆరభ్య "వరం వృణీష్వ" ఇతి వక్తారమ్ ఇన్ద్రం ప్రతి "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇతి ప్రతర్దనేన ఉక్తే, "స హోవాచ ప్రాణో అస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయుః అమృతమ్ ఇత్యుపాస్వ" ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - కిమయం హితతమ ఉపాసన కర్మతయా ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టో జీవః ఏవ? ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? జీవః ఏవ ఇతి. కుతః? ఇన్ద్ర శబ్దస్య జీవ విశేషే ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్ సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్య అపి తత్రైవ వృత్తేః. అయమ్ ఇన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇత్యుక్తః, "మాముపాస్వ" ఇతి స్వాత్మోపాసనం హితతమమ్ ఉపదిదేశ. హితతమశ్చ అమృతత్వ

ప్రాప్తి ఉపాయః ఏవ. జగత్కారణ ఉపాసనస్య ఏవ అమృతత్వ ప్రాప్తి హేతుతా. "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి అవగతా. అతః ప్రసిద్ధ జీవ భావ ఇన్ద్రః ఏవ కారణం బ్రహ్మ, ఇతి ఆశఙ్కాయామ్ అభిధీయతే - 'ప్రాణః తథానుగమాత్' ఇతి. అయమిన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్, అపి తు జీవాత్ అర్థాన్తర భూతం పరంబ్రహ్మ. "స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి ఇన్ద్ర ప్రాణ శబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్య ఆనన్ద అజరామృత శబ్ద సామానాధికరణ్యేన అనుగమో హి తథా సత్యేవ ఉపపద్యతే.

30. న వక్తుః, ఆత్మోపదేశాత్ ఇతిచేత్, అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా హి అస్మిన్. 1-1-30.

యదుక్తమ్ ఇన్ద్ర ప్రాణ శబ్ద నిర్దిష్టస్య "ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి అనేన ఐకార్థ్యాత్ అయం పరం బ్రహ్మ ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే. "మామేవ విజానీహి", "ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయుః అమృతమ్ ఇత్యుపాస్స్వ" ఇతి వక్తా హి ఇన్ద్రః, "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్" ఇత్యేవమాదినా త్వాష్ట్ర వధాదిభిః ప్రజ్ఞాత జీవ భావస్య స్వాత్మనః ఏవ ఉపాస్యతాం ప్రతర్దనాయ ఉపదిశతి. అతః ఉపక్రమే జీవవిశేషః ఇత్యవగతే సతి "ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇత్యాదిభిః ఉపసంహారః తదనుగుణః ఏవ వర్ణనీయః ఇతి చేత్, పరిహరతి....

'అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా హి అస్మిన్'. - ఆత్మని యః సమ్బన్ధః సో అధ్యాత్మ సమ్బన్ధః. తస్య భూమా - భూయస్త్వమ్ - బహుత్వమ్ ఇత్యర్థః. ఆత్మని ఆధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధ బహుత్వమ్. తత్ చ అస్మిన్ వక్తరి పరమాత్మని ఏవ హి సమ్భవతి "తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః, ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాస్స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేన అచేతన వస్తుజాతమ్ అభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చ అభిధాయ, తస్యాపి ఆధారతయా ప్రకృతమ్ ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద అభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవ "ఆనన్దో అజరో అమృతః" ఇతి ఉపదిశతి. తదేతత్ చేతనాచేతనాత్మక కృత్స్న వస్తు ఆధారత్వం జీవాత్ అర్థాన్తరభూతే అస్మిన్ పరమాత్మని ఏవ ఉపపద్యతే ఇత్యర్థః.

అథవా, 'అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా హి అస్మిన్' - పరమాత్మా అసాధారణ ధర్మ సమ్బన్ధో అధ్యాత్మ సమ్బన్ధః. తస్య భూమా - బహుత్వం హి అస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే. తథా హి ప్రథమం "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" ఇతి, "మామ్ ఉపాస్వ" ఇతి చ పరమాత్మ అసాధారణ మోక్షసాధన ఉపాసన కర్మత్వం ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టస్య ఇన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి

ఏష ఏవ అసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి'' ఇతి, సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వఞ్చ పరమాత్మ ధర్మః. తథా ''తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా స్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః'' ఇతి సర్వాధారత్వం చ, తస్య ఏవ ధర్మః. తథా ''స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దో అజరో అమృతః'' ఇత్యేతే అపి పరమాత్మనః ఏవ ధర్మాః. ''ఏష లోకాధిపతిః ఏష సర్వేశః'' ఇతి చ పరమాత్మని ఏవ సమ్భవతి. తదేవమ్ అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమ్నో అత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మా ఏవ అత్ర ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః.

కథం తర్హి ప్రజ్ఞాత జీవ భావస్య ఇన్ద్రస్య స్వాత్మనః ఉపాస్యత్వ ఉపదేశః సఙ్గచ్ఛతే? తత్రాహ.....

31. శాస్త్రదృష్ట్యా తు ఉపదేశో వామదేవవత్. 1-1-31.

ప్రజ్ఞాత జీవభావేన ఇన్ద్రేణ ''మామేవ విజానీహి'', ''మాముపాస్వ'' ఇతి ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః స్వాత్మత్వేన ఉపదేశో అయం న ప్రమాణాన్తర ప్రాప్త స్వాత్మా అవలోకన కృతః, అపి తు శాస్త్రేణ స్వాత్మ దృష్టి కృతః. ఏతదుక్తం భవతి - ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'', ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్'', ''అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'', ''య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో

యమయతి'', ''ఏష సర్వ భూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మ శరీరకం పరమాత్మానమ్ అవగమ్య జీవాత్మ వాచినామ్ 'అహం', 'త్వమ్' ఆది శబ్దానామ్ అపి పరమాత్మని ఏవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా ''మామేవ విజానీహి'', ''మాముపాస్వ'' ఇతి స్వాత్మ శరీరకం పరమాత్మానమ్ ఏవ ఉపాస్యత్వేన ఉపదిదేశ ఇతి.

'వామదేవవత్' - యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణః సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, సర్వస్య చ తత్ శరీరత్వమ్, శరీర వాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం 'పశ్యన్ అహమ్' ఇతి స్వాత్మ శరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్ సామానాధికరణ్యేన మను సూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి ''తద్ధైతత్ పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ'', ''అహం కక్షీవాన్ ఋషిః అస్మి విప్ర'' ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః ''సర్వగత్వాత్ అనన్తస్య స ఏవాహమ్ అవస్థితః, మత్తస్సర్వ మహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే'' ఇత్యాది వదతి.

అస్మిన్ ప్రకరణే జీవ వాచిభిః శబ్దైః అచిత్ విశేష అభిధాయిభిః చ ఉపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః అభిధానే కారణం, చోద్య పూర్వకమ్ ఆహ......

32. జీవ ముఖ్యప్రాణ లిఙ్గాత్ న ఇతిచేత్, న, ఉపాసా త్రైవిధ్యాత్ ఆశ్రితత్వాత్ ఇహ తద్యోగాత్. 1-1-32.

"న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్", "త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్" ఇత్యాది జీవ లిఙ్గాత్ "యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః", "అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్య ఉత్థాపయతి" ఇతి ముఖ్య ప్రాణ లిఙ్గాత్ చ న అధ్యాత్మ సమ్బన్ధ భూమా ఇతి చేత్, న.

'ఉపాసా త్రైవిధ్యాత్' హేతోః. ఉపాసనా త్రైవిధ్యమ్ ఉపదేష్టుం తత్తత్ శబ్దేన అభిధానమ్. నిఖిల కారణ భూతస్య బ్రహ్మణః స్వరూపేణ అనుసన్ధానమ్, భోక్తృవర్గ శరీరకత్వ అనుసన్ధానమ్, భోగ్య భోగోపకరణ శరీరకత్వ అనుసన్ధానం చ ఇతి త్రివిధమ్ అనుసన్ధానమ్ ఉపదేష్టుమ్ ఇత్యర్థః.

తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేషు అపి ఆశ్రితమ్ - "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు స్వరూప అనుసన్ధానమ్, "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్", "నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్" ఇత్యాదిషు భోక్తృ శరీరతయా, భోగ్య భోగోపకరణ శరీరతయా చ అనుసన్ధానమ్.

ఇహాపి ప్రకరణే త్రివిధమ్ అనుసన్ధానం యుజ్యతే ఏవ ఇత్యర్థః.

ఏతదుక్తం భవతి - యత్ర హిరణ్య గర్భాది జీవ విశేషాణాం ప్రకృత్యాది అచేతన విశేషాణాఞ్చ పరమాత్మ అసాధారణ ధర్మయోగః, తత్ అభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మ వాచి శబ్దైః సామానాధికరణ్యం వా దృశ్యతే. తత్ర పరమాత్మనః తత్తత్ చిత్ అచిత్ విశేష అన్తరాత్మత్వ అనుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్ ఇతి.

అతః అత్ర ఇన్ద్ర ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః జీవాత్ అర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా ఏవ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ఇన్ద్ర ప్రాణ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ప్రథమస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

12. సర్వత్ర ప్రసిద్ధి అధికరణమ్.

ప్రథమే పాదే, అధీతవేదః పురుషః కర్మ మీమాంసా శ్రవణ అధిగత కర్మ యాథాత్మ్య విజ్ఞానః కేవల కర్మణామ్ అల్ప అస్థిర ఫలత్వమ్ అవగమ్య, వేదాన్త వాక్యేషు చ ఆపాత ప్రతీత అనన్త స్థిర ఫల బ్రహ్మ స్వరూప, తత్‌ఉపాసన సముపజాత పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్షాపేక్షః అవధారిత పరినిష్పన్న వస్తు బోధన శబ్దశక్తిః వేదాన్త వాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చిత ప్రమాణభావః తత్ ఇతికర్తవ్యతా రూప శారీరక మీమాంసా శ్రవణమ్ ఆరభేత - ఇత్యుక్తం శాస్త్ర ఆరమ్భ సిద్ధయే. (జిజ్ఞాసా - 1)

అనన్త విచిత్ర స్థిర త్రస రూప భోక్తృ భోగ్య భోగోపకరణ భోగస్థాన లక్షణ నిఖిల జగత్ ఉదయ విభవ లయ మహానన్దైక కారణం పరం బ్రహ్మ "యతో వా ఇమాని భూతాని" ఇత్యాది వాక్యం బోధయతి - ఇతి చ ప్రత్యపాది. (జన్మా - 2)

జగదేక కారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతర ప్రమాణ

అవిషయతయా శాస్త్రైక ప్రమాణకమ్ ఇత్యభ్యధామ. (శాస్త్ర - 3)

శాస్త్ర ప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తి నివృత్తి అన్వయ విరహే అపి స్వరూపేణైవ పరమ పురుషార్థ భూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్త వాక్యానాం సమన్వయాత్ నిరుహ్యతే - ఇత్యబ్రూమ. (సమన్వ - 4)

నిఖిల జగదేక కారణతయా వేదాన్త వేద్యం బ్రహ్మ చ ఈక్షణాది అన్వయాత్ ఆనుమానిక ప్రధానాత్ అర్థాన్తర భూతః చేతన విశేషః ఏవ ఇతి ఉపాపీపదామ. (ఈక్ష - 5)

స చ స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద విపశ్చిత్త్వ నిఖిల చేతన భయాభయ హేతుత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సమస్త చేతనాచేతన అన్తరాత్మత్వాదిభిః బద్ధ ముక్త ఉభయ అవస్థాత్ జీవ శబ్ద అభిలపనీయాత్ చ అర్థాన్తర భూతః ఇతి చ సమార్తిథామహి. (ఆనన్ద - 6)

స చ అప్రాకృత అకర్మ నిమిత్త స్వ అసాధారణ దివ్యరూపః ఇతి ఉదైరిరామ. (అన్తర్ - 7)

ఆకాశ ప్రాణాది అచేతన విశేష అభిధాయిభిః జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవత్ నిర్దిశ్యమానః సకలేతర చేతనాచేతన విలక్షణః సః ఏవ ఇతి సమగరిష్మహి. (ఆకాశ - 8, ప్రాణా - 9)

పరతత్త్వ అసాధారణ నిరతిశయ దీప్తి యుక్త జ్యోతిశ్శబ్ద అభిధేయః ద్యు సమ్బన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సః ఏవ ఇతి ఆతిష్ఠామహి. (జ్యోతిః - 10)

పరమ కారణ అసాధారణ అమృతత్వ ప్రాప్తి హేతుభూతః పరమ పురుషః ఏవ శాస్త్ర దృష్ట్యా ఇన్ద్రాది శబ్దైః అభిధీయతే ఇతి అబ్రూమహి. (ఇన్ద్ర ప్రాణా - 11)

తదేవమ్ అతిపతిత సకలేతర ప్రమాణ సమ్భావనా భూమిః సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది అపరిమిత ఉదార గుణ సాగరతయా స్వేతర సమస్త వస్తు విలక్షణః పరంబ్రహ్మ పురుషోత్తమః నారాయణః ఏవ వేదాన్తవేద్యః ఇత్యుక్తమ్.

అతఃపరం ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థేషు పాదేషు, యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ ఏవ తథాపి కానిచిత్ వేదాన్త వాక్యాని ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞ అన్తర్భూత వస్తు విశేష స్వరూప ప్రతిపాదన పరాణి ఏవ ఇత్యాశఙ్క్య, తత్నిరసన ముఖేన తత్తత్ వాక్య ఉదిత కల్యాణ గుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే.

తత్ర అస్పష్ట జీవాది లిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే, స్పష్ట లిఙ్గకాని తృతీయే, తత్తత్ ప్రతిపాదన ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

33. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ ఉపదేశాత్. 1-2-1.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - "అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతుః అస్మిన్‌లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భా రూపః" ఇత్యాది. అత్ర "స క్రతుం కుర్వీత" ఇతి ప్రతిపాదితస్య ఉపాసనస్య ఉపాస్యః "మనోమయః ప్రాణశరీరః" ఇతి నిర్దిశ్యతే ఇతి ప్రతీయతే.

తత్ర సంశయః - కిం మనోమయత్వాది గుణకః క్షేత్రజ్ఞః? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? క్షేత్రజ్ఞః ఇతి. కుతః? మనః ప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞ ఉపకరణత్వాత్. పరమాత్మనః తు "అప్రాణో హ్యమనాః" ఇతి తత్ప్రతిషేధాత్ చ. న చ "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి పూర్వ నిర్దిష్టం బ్రహ్మ అత్ర ఉపాస్యతయా సమ్బద్ధుం శక్యతే, "శాన్త ఉపాసీత" ఇతి ఉపాసన ఉపకరణ శాన్తి నిర్వృత్తి ఉపాయభూత బ్రహ్మాత్మకత్వ ఉపదేశాయ ఉపాత్తత్వాత్. న చ "స క్రతుం కుర్వీత" ఇతి ఉపాసనస్య ఉపాస్య సాకాంక్షత్వాత్ వాక్యాన్తరస్థమ్ అపి బ్రహ్మ సమ్బధ్యతే ఇతి యుక్తం వక్తుమ్, స్వవాక్య ఉపాత్తేన మనోమయత్వాది గుణకేన నిరాకాంక్షత్వాత్, "మనోమయః ప్రాణశరీరః" ఇతి అనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తి విపరిణామ మాత్రేణ ఉభయాకాంక్షా నివృత్తి సిద్ధేః. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఏతత్ బ్రహ్మ ఇతి ఉపసంహారస్థ బ్రహ్మపదమ్ అపి జీవః ఏవ పూజార్థం ప్రయుక్తమ్ ఇతి అధ్యవసీయతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'సర్వత్ర ప్రసిద్ధ ఉపదేశాత్'. మనోమయత్వాది గుణకః పరమాత్మా. కుతః? సర్వత్ర వేదాన్తేషు పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేః ఉపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనోమయత్వాది బ్రహ్మణః. యథా - "మనోమయః ప్రాణ శరీర నేతా", "స య ఏషో అన్తర్హృదయ ఆకాశః, తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః, అమృతో హిరణ్మయః", "హృదా మనీషా మనసాభిక్లుప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి", "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా", "మనసా తు విశుద్ధేన", తథా - "ప్రాణస్య ప్రాణః", "అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్య ఉత్థాపయతి", "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి ప్రాణమ్ అభ్యుజ్జిహత" ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వం - విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్వమ్. ప్రాణశరీరత్వం - ప్రాణస్యాపి ఆధారత్వం నియన్తృత్వంచ. ఏవం చ సతి - "ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మ" ఇతి బ్రహ్మ శబ్దః అపి ముఖ్యః ఏవ భవతి. "అప్రాణో హ్యమనాః" ఇతి మన ఆయత్తం జ్ఞానం ప్రాణాయత్తాం స్థితిం చ బ్రహ్మణః నిషేధతి.

అథవా "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత" ఇతి అత్రైవ ఉపాసనం విధీయతే - సర్వాత్మకం బ్రహ్మ శాన్తఃసన్ ఉపాసీత ఇతి. "స క్రతుం కుర్వీత" ఇతి తస్య ఏవ గుణ ఉపాదానార్థః అనువాదః. ఉపాదేయాశ్చ గుణాః మనోమయత్వాదయః, అతః సర్వాత్మకం బ్రహ్మ మనోమయత్వాది గుణకమ్ ఉపాసీత ఇతి వాక్యార్థః.

తత్ర సన్దేహః - కిమ్ ఇహ బ్రహ్మ శబ్దేన ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రత్యగాత్మా ఇతి. కుతః? తస్యైవ సర్వపద సామానాధికరణ్య నిర్దేశ ఉపపత్తేః. సర్వశబ్ద నిర్దిష్టం హి బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తం కృత్స్నం జగత్. బ్రహ్మాది భావశ్చ ప్రత్యగాత్మనః అనాది అవిద్యా మూల కర్మ విశేష ఉపాధికః విద్యతే ఏవ. పరస్య తు బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః అపహతపాప్మనః నిరస్త సమస్త అవిద్యాది దోష గన్ధస్య సమస్త హేయాకర సర్వభావః న ఉపపద్యతే. ప్రత్యగాత్మని అపి క్వచిత్ క్వచిత్ బ్రహ్మ శబ్దః ప్రయుజ్యతే. అత ఏవ పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ ఇతి పరమేశ్వరస్య క్వచిత్ సవిశేషణః నిర్దేశః. ప్రత్యగాత్మనః చ నిర్ముక్త ఉపాధేః బృహత్త్వం చ విద్యతే. "స చ ఆనన్త్యాయ కల్పతే" ఇతి శ్రుతేః. అవిదుషః తస్యైవ కర్మ నిమిత్తత్వాత్ జన్మ స్థితి లయానాం "తజ్జలాన్" ఇతి హేతు నిర్దేశః అపి ఉపపద్యతే. తదయమర్థః - అయం జీవాత్మా స్వతః అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపత్వేన బ్రహ్మ భూతస్సన్ అనాది అవిద్యయా దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనా అవతిష్ఠతే ఇతి.

అత్ర ప్రతివిధీయతే - 'సర్వత్ర ప్రసిద్ధ ఉపదేశాత్'. సర్వత్ర - సర్వం ఖల్విదం ఇతి నిర్దిష్టే సర్వస్మిన్ జగతి బ్రహ్మ శబ్దేన తదాత్మతయా (అభి) విధీయమానం పరంబ్రహ్మ ఏవ, న ప్రత్యగాత్మా. కుతః? ప్రసిద్ధ ఉపదేశాత్. "తజ్జలాన్" ఇతి హేతుతః, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రసిద్ధవత్ ఉపదేశాత్. బ్రహ్మణః జాతత్వాత్,

బ్రహ్మణి లీనత్వాత్, బ్రహ్మాధీన జీవనత్వాత్ చ హేతోః బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖలు ఇదం జగత్ ఇత్యుక్తే, యస్మాత్ జగత్ జన్మ స్థితి లయాః వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధాః తదేవ అత్ర బ్రహ్మ ఇతి ప్రతీయతే. తత్ చ పరమేవ బ్రహ్మ.

తథా హి "యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తత్ విజిజ్ఞాసస్వ, తద్బ్రహ్మ" ఇతి ఉపక్రమ్య "ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాదినా పూర్వానువాక ప్రతిపాదిత అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద యోగినః విపశ్చితః పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఏవ జగదుత్పత్తి స్థితి లయాః నిర్దిశ్యన్తే. తథా "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః" ఇతి కరణాధిపస్య జీవస్య అధిపః పరం బ్రహ్మ ఏవ కారణం వ్యపదిశ్యతే. ఏవం సర్వత్ర పరస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వం ప్రసిద్ధమ్. అతః పరబ్రహ్మణః జాతత్వాత్ తస్మిన్ ప్రలీనత్వాత్ తేన ప్రాణనాత్ తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యమ్ ఉపపన్నమ్. అతః సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మ శాన్తో భూత్వా ఉపాసీత ఇతి శ్రుతిః ఏవ పరస్య బ్రహ్మణః సర్వాత్మకత్వమ్ ఉపపాద్య తస్య ఉపాసనమ్ ఉపదిశతి. పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మ స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతమ్. ఏవంభూత తాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణః సకలహేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ

గుణాకరత్వం న విరుధ్యతే, ప్రకార భూత శరీర గతానాం దోషాణాం ప్రకారిణి ఆత్మని అప్రసఙ్గాత్. ప్రత్యుత నిరతిశయ ఐశ్వర్య ఆపాదనేన గుణాయ ఏవ భవతి ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

యదుక్తం జీవస్య సర్వ తాదాత్మ్యమ్ ఉపపద్యతే ఇతి, తదసత్. జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానామ్ అన్యోన్య తాదాత్మ్య అసమ్భవాత్. ముక్తస్య అపి అనవచ్ఛిన్న రూపస్య అపి జగత్ తాదాత్మ్యం జగత్ జన్మ స్థితి ప్రళయ కారణత్వ నిమిత్తం న సమ్భవతి ఇతి "జగత్ వ్యాపార వర్జమ్" ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. జీవః కర్మ నిమిత్తత్వాత్ జగత్ జన్మ స్థితి లయానాం సః ఏవ కారణమ్ ఇత్యపి న సాధీయః, తత్ కర్మ నిమిత్తత్వే అపి ఈశ్వరస్య ఏవ జగత్కారణత్వాత్. అతః పరమాత్మా ఏవ అత్ర బ్రహ్మ శబ్ద అభిధేయః. ఇమమేవ సూత్రార్థమ్ అభియుక్తాః బహుమన్యతే. యథా ఆహ వృత్తికారః - "సర్వం ఖల్వితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశః" ఇతి.

34. వివక్షిత గుణ ఉపపత్తేః చ. 1-2-2.

వక్ష్యమాణాః చ గుణాః పరమాత్మని ఏవ ఉపపద్యన్తే - "మనోమయః ప్రాణశరీరః భారూపః సత్యసఙ్కల్పః ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమ్ అభ్యాత్తో అవాకీ అనాదరః" ఇతి.

'మనోమయః' - పరిశుద్ధేన మనసా ఏకేన గ్రాహ్యః, వివేక

విమోకాది సాధన సప్తక అనుగృహీత పరమాత్మ ఉపాసన నిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే. అనేన హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా సకలేతర విలక్షణ స్వరూపతా ఉచ్యతే, మలిన మనోభిః మలినానామ్ ఏవ గ్రాహ్యత్వాత్.

'ప్రాణశరీరః' - జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః. ప్రాణః యస్య శరీరమ్, ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణ శరీరః. ఆధేయత్వ విధేయత్వ శేషత్వాని శరీర శబ్ద ప్రవృత్తి నిమిత్తమ్ ఇతి ఉపపాదయిష్యతే.

'భా రూపః' - భాస్వరరూపః. అప్రాకృత స్వ సాధారణ నిరతిశయ కల్యాణ దివ్య రూపత్వేన నిరతిశయ దీప్తియుక్తః ఇత్యర్థః.

'సత్యసఙ్కల్పః' - అప్రతిహత సఙ్కల్పః.

'ఆకాశాత్మా' - ఆకాశవత్ సూక్ష్మ స్వచ్ఛ స్వరూపః. సకలేతర కారణ భూతస్య ఆకాశస్య అపి ఆత్మభూతః ఇతి వా ఆకాశాత్మా. స్వయం చ ప్రకాశతే, అన్యాన్ అపి ప్రకాశయతి ఇతి వా ఆకాశాత్మా.

'సర్వకర్మా' - క్రియతే ఇతి కర్మ, సర్వం జగత్ యస్య కర్మ, అసౌ సర్వకర్మా. సర్వాః వా క్రియాః యస్య అసౌ సర్వకర్మా.

'సర్వకామః' - కామ్యన్తే ఇతి కామాః, భోగ్య భోగ ఉపకరణాదయః. తే పరిశుద్ధాః సర్వవిధాః తస్య సన్తి ఇత్యర్థః.

'సర్వగన్ధః సర్వరసః' - "అశబ్దమ్ అస్పర్శమ్" ఇత్యాదినా ప్రాకృత గన్ధ రసాది నిషేధాత్ అప్రాకృతాః స్వ అసాధారణాః నిరవద్యాః నిరతిశయాః కల్యాణాః స్వభోగ్యభూతాః సర్వవిధాః గన్ధ రసాః తస్య సన్తి ఇత్యర్థః.

'సర్వమిదమ్ అభ్యాత్తః' - ఉక్తం రస పర్యన్తం సర్వమిదం కల్యాణ గుణజాతం స్వీకృతవాన్. 'అభ్యాత్తః' ఇతి భుక్తాః బ్రాహ్మణాః ఇతివత్ కర్తరి క్తః ప్రతిపత్తవ్యః.

'అవాకీ' - వాక్ ఉక్తిః, సో అస్య నాస్తి ఇతి అవాకీ. కుతః ఇత్యాహ .....

'అనాదరః' ఇతి. అవాప్త సమస్త కామత్వేన ఆదర్తవ్య అభావాత్ ఆదర రహితః. అత ఏవ అవాకీ - అజల్పాకః. పరిపూర్ణ ఐశ్వర్యత్వాత్ బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తం నిఖిలం జగత్ తృణీకృత్య జోషమాసీనః ఇత్యర్థః.

తే ఏతే వివక్షితాః గుణాః పరమాత్మని ఏవ ఉపపద్యన్తే.

35. అనుపపత్తేః తు న శారీరః. 1-2-3.

తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోత కల్పస్య శరీర సమ్బన్ధ నిబన్ధన అపరిమిత దుఃఖ సమ్బన్ధ యోగ్యస్య బద్ధ ముక్త అవస్థస్య జీవస్య ప్రస్తుత గుణ లేశ సమ్బన్ధ గన్ధోపి న ఉపపద్యతే

ఇతి న అస్మిన్ ప్రకరణే శారీర పరిగ్రహ శఙ్కా జాయతే ఇత్యర్థః.

36. కర్మ కర్తృ వ్యపదేశాత్ చ. 1-2-4.

"ఏతమితః ప్రేత్య అభిసమ్భవితాస్మి" ఇతి ప్రాప్యతయా పరంబ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే, ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవః ఉపాసకః, ప్రాప్యం పరంబ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఇతి ప్రాప్తుః అన్యత్ ఏవ ఇదమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే.

37. శబ్ద విశేషాత్. 1-2-5.

"ఏష మ ఆత్మా అన్తర్హృదయః" ఇతి శారీరః షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః, ఉపాస్యః తు ప్రథమయా. ఏవం సమాన ప్రకరణే వాజినాం చ శ్రుతౌ శబ్ద విశేషః శ్రూయతే జీవ పరయోః "యథా వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాక తణ్డులో వా ఏవమయమ్ అన్తరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమ్" ఇతి. అత్ర "అన్తరాత్మన్" ఇతి సప్తమ్యన్తేన శారీరః నిర్దిశ్యతే, "పురుషో హిరణ్మయః" ఇతి ప్రథమయా ఉపాస్యః. అతః పరః ఏవ ఉపాస్యః.

ఇతశ్చ శారీరాత్ అన్యః.....

38. స్మృతేః చ. 1-2-6

"సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్ జ్ఞానమపోహనం చ", "యో మామేవమ్ అసమ్మూఢో జానాతి

పురుషోత్తమమ్'', ''ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా'', ''తమేవ శరణం గచ్ఛ'' ఇతి శారీరమ్ ఉపాసకం పరమాత్మానం చ ఉపాస్యం స్మృతిః దర్శయతి.

39. అర్భకౌకస్త్వాత్, తత్ వ్యపదేశాత్ చ న ఇతిచేత్, న, నిచాయ్యత్వాత్ ఏవం వ్యోమవత్ చ. 1-2-7.

అల్పాయతనత్వమ్ అర్భకౌకస్త్వమ్, 'తత్ వ్యపదేశః' - అల్పత్వ వ్యపదేశః. - ''ఏష మ ఆత్మా అన్తర్ హృదయః'' ఇతి అణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్ '' అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాత్ వా'' ఇత్యాదినా అణీయస్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యపదేశాత్ చ నాయం పరమాత్మా, అపి తు జీవః ఏవ, ''సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః'' ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనః అపరిచ్ఛిన్నత్వ అవగమాత్, జీవస్య చ ఆరాగ్ర మాత్రత్వ వ్యపదేశాత్ ఇతి చేత్.........

నైతదేవమ్. పరమాత్మా ఏవ హి అణీయాన్ ఇత్యేవం నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే. ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం ద్రష్టవ్యత్వేన - ఏవమ్ ఉపాస్యత్వేన ఇతి యావత్. న పునః అణీయస్త్వమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి. వ్యోమవత్ చ అయం వ్యపదిశ్యతే - స్వాభావికం మహత్త్వం చ అత్రైవ వ్యపదిశ్యతే,

''జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయాన్ అన్తరిక్షాత్ జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః'' ఇతి. అతః ఉపాసన అర్థమేవ అల్పత్వ వ్యపదేశః.

తథా హి ''సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత'' ఇతి సర్వోత్పత్తి ప్రళయ కారణత్వేన సర్వస్య ఆత్మతయా అనుప్రవేశ కృత జీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ఉపాసీత ఇతి ఉపాసనం విధాయ, ''అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతుః అస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి'' ఇతి - యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిమ్ అభిధాయ, ''స క్రతుం కుర్వీత'' ఇతి గుణ విధానార్థమ్ ఉపాసనమ్ అనూద్య, ''మనోమయః ప్రాణశరీరో భా రూపః సత్యసఙ్కల్పః ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమ్ అభ్యాత్తో అవాకీ అనాదరః'' ఇతి జగదైశ్వర్య విశిష్టస్య స్వరూపగుణాంశ్చ ఉపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య, ''ఏష మ ఆత్మా అన్తర్హృదయే అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాక తణ్డులాద్వా'' ఇతి ఉపాసకస్య హృదయే అణీయస్త్వేన తదాత్మతయా ఉపాస్యస్య పరమపురుషస్య ఉపాసనార్థమ్ అవస్థానమ్ ఉక్త్వా, '' ఏష మ ఆత్మా అన్తర్ హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయాన్ అన్తరిక్షాత్ జ్యాయాన్ దివో జ్యాయాన్ ఏభ్యో లోకేభ్యః సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమ్ అభ్యాత్తో అవాకీ అనాదరః'' ఇతి అన్తర్హృదయే అవస్థితస్య

ఉపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య, "ఏష మ ఆత్మా అన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మ" ఇతి ఏవం భూతం పరంబ్రహ్మ పరమకారుణ్యేన అస్మత్ ఉజ్జిజీవయిషయా అస్మత్ హృదయే సన్నిహితమ్ ఇతి ఇదమ్ అనుసన్ధానం విధాయ, "ఏతమితః ప్రేత్య అభిసమ్భవితాస్మి" ఇతి యథోపాసనం ప్రాప్తి నిశ్చయ అనుసన్ధానం చ విధాయ, "ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి" ఇతి ఏవం విధ ప్రాప్య ప్రాప్తి నిశ్చయోపేతస్య ఉపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయః అస్తి ఇతి ఉపసంహృతమ్. అతః ఉపాసనార్థమ్ అర్భకౌకస్త్వమ్ అణీయస్త్వం చ.

40. సమ్భోగ ప్రాప్తిః ఇతి చేత్ న, వైశేష్యాత్. 1-2-8.

జీవస్యేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః శరీర అన్తర్వర్తిత్వమ్ అభ్యుపగతం చేత్, తద్వత్ ఏవ శరీర సమ్బన్ధ ప్రయుక్త సుఖ దుఃఖ ఉపభోగప్రాప్తిః ఇతి చేత్, తత్ న, హేతు వైశేష్యాత్. న హి శరీర అన్తర్వర్తిత్వమ్ ఏవ సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ హేతుః, అపి తు పుణ్య పాప రూప కర్మ పరవశత్వమ్. తత్ తు అపహతపాప్మనః పరమాత్మనః న సమ్భవతి. తథా చ శ్రుతిః "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి.

ఇతి సర్వత్ర ప్రసిద్ధి అధికరణమ్.

---

13. అత్తృ అధికరణమ్.

యది పరమాత్మా న భోక్తా, ఏవం తర్హి సర్వత్ర భోక్తృతయా ప్రతీయమానః జీవః ఏవ స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ.....

41. అత్తా చరాచర గ్రహణాత్. 1-2-9.

కఠవల్లీషు ఆమ్నాయతే ''యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః, మృత్యుః యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః'' ఇత్యత్ర ఓదన ఉపసేచన సూచిత అత్తా కిం జీవః ఏవ? ఉత పరమాత్మా? ఇతి సన్దిహ్యతే.

కిం యుక్తమ్? జీవః ఇతి. కుతః? భోక్తృత్వస్య కర్మ నిమిత్తత్వాత్ జీవస్య ఏవ తత్ సమ్భవాత్. అత్ర ఉచ్యతే - 'అత్తా చరాచర గ్రహణాత్'. అత్తా - పరమాత్మా ఏవ. కుతః? చరాచర గ్రహణాత్ - చరాచరస్య కృత్స్నస్య అత్తృత్వం హి తస్య ఏవ సమ్భవతి. న చ ఇదం కర్మ నిమిత్తం భోక్తృత్వమ్, అపి తు జగత్ జన్మ స్థితి లయ హేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః సంహర్తృత్వమ్, ''సో అధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ '' ఇతి అత్రైవ దర్శనాత్. తథా చ ''మృత్యుః యస్య ఉపసేచనమ్'' ఇతి వచనాత్ ''బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ'' ఇతి కృత్స్నం చరాచరం జగత్ ఇహ అదనీయ ఔదనత్వేన గృహ్యతే. ఉపసేచనం హి నామ స్వయమ్ అద్యమానం సత్ అన్యస్య అపి అదనహేతుః. అతః ఉపసేచనత్వేన మృత్యోః

అపి అద్యమానత్వాత్ తత్ ఉపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మ క్షత్ర పూర్వకస్య జగతః చరాచరస్య అదనమ్ అత్ర వివక్షితమ్ ఇతి గమ్యతే. ఈదృశం చ అదనమ్ ఉపసంహారః ఏవ. తస్మాత్ ఈదృశం జగత్ ఉపసంహారిత్వ రూప భోక్తృత్వం పరమాత్మనః ఏవ.

42. ప్రకరణాత్ చ. 1-2-10.

ప్రకరణం చ ఇదం పరస్య ఏవ బ్రహ్మణః, "మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి", "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇతి హి ప్రకృతమ్. "క ఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాత్ ఋతే తస్య దురవభోధత్వమ్ ఏవ పూర్వ ప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే.

అథ స్యాత్ - నాయం బ్రహ్మ క్షత్ర ఔదన సూచితః పురుషః అపహతపాప్మా పరమాత్మా, అనన్తరమ్ "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే, ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః" ఇతి కర్మఫల భోక్తుః ఏవ సద్వితీయస్య అభిధానాత్. ద్వితీయశ్చ ప్రాణః బుద్ధిః వా స్యాత్. ఋతపానం హి కర్మఫల భోగః ఏవ, స చ పరమాత్మనః న సమ్భవతి, బుద్ధి ప్రాణయోః తు భోక్తుః జీవస్య ఉపకరణ భూతయోః యథా కథఞ్చిత్ పానే అన్వయః సమ్భవతి ఇతి తయోః అన్యతరేణ సద్వితీయః

జీవః ఏవ ప్రతిపాద్యతే. తదేక ప్రకరణత్వాత్ పూర్వ ప్రస్తుతః అత్తా అపి, సః ఏవ భవితుమ్ అర్హతి ఇతి. తత్ర ఉచ్యతే.....

43. గుహాం ప్రవిష్టౌ ఆత్మానౌ హి తత్ దర్శనాత్. 1-2-11.

న ప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌ వా గుహాం ప్రవిష్టౌ ఋతం పిబన్తౌ ఇతి ఉచ్యేతే, అపి తు జీవ పరమాత్మానౌ హి తథా వ్యపదిశ్యేతే. కుతః? 'తద్దర్శనాత్'. అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరయోః ఏవ గుహా ప్రవేశ వ్యపదేశః దృశ్యతే. పరమాత్మనః తావత్ "తం దుర్దర్శం గూఢమ్ అనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్, అధ్యాత్మ యోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి" ఇతి. జీవస్యాపి "యా ప్రాణేన సమ్భవతి అదితిర్దేవతామయీ, గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిః వ్యజాయతే" ఇతి. కర్మఫలాని అత్తి ఇత్యదితిః జీవః ఉచ్యతే. 'ప్రాణేన సమ్భవతి'- ప్రాణేన సహ వర్తతే. 'దేవతామయీ'- ఇన్ద్రియ అధీన భోగా. 'గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ' - హృదయ పుణ్డరీక ఉదరవర్తినీ. 'భూతేభిః వ్యజాయతే' - పృథివ్యాదిభిః భూతైః సహితా దేవాది రూపేణ వివిధా జాయతే. ఏవం చ సతి "ఋతం పిబన్తౌ" ఇతి వ్యపదేశః ఛత్రిణో గచ్ఛన్తి ఇతివత్ ప్రతిపత్తవ్యః. యద్వా - ప్రయోజ్య ప్రయోజక రూపేణ పానే కర్తృత్వం జీవ పరయోః ఉపపద్యతే.

44. విశేషణాత్ చ. 1-2-12.

అస్మిన్ ప్రకరణే జీవ పరమాత్మానౌ ఏవ ఉపాస్యత్వ

ఉపాసకత్వ ప్రాప్యత్వ ప్రాప్తృత్వ విశిష్టౌ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే. తథా హి - "బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమ్ అత్యన్తమేతి" ఇతి. 'బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః' - బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ 'జ్ఞ' త్వాత్ చ. 'తం దేవమీడ్యం విదిత్వా' - జీవాత్మానమ్ ఉపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేన అవగమ్య ఇత్యర్థః. తథా "యస్సేతుః ఈజానానామ్ అక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్, అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహి" ఇత్యుపాస్యః పరమాత్మా ఉచ్యతే. 'నాచికేతమ్' - నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమ్ ఇత్యర్థః. "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ" ఇత్యాదినా ఉపాసకః జీవః ఉచ్యతే. తథా "విజ్ఞాన సారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః, సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇతి ప్రాప్య ప్రాప్తారౌ అభిధీయేతే జీవ పరమాత్మానౌ. ఇహాపి "ఛాయాతపౌ" ఇతి అజ్ఞత్వ సర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తౌ ఏవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే.

అథ స్యాత్ - "యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే" ఇతి జీవ స్వరూప యాథాత్మ్య ప్రశ్న ఉపక్రమత్వాత్ సర్వమిదం ప్రకరణం జీవ పరమ్ ఇతి ప్రతీయతే ఇతి. నైతదేవమ్, న హి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్య అస్తిత్వ నాస్తిత్వ శఙ్కయా అయం ప్రశ్నః, తథా సతి పూర్వ వరద్వయ వరణ అనుపపత్తేః.

తథా హి - పితుః సర్వవేద సదక్షిణ క్రతు సమాప్తి వేలాయాం,

దీయమాన దక్షిణా వైగుణ్యేన, క్రతు వైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తికాగ్రేసరేణ, స్వాత్మదానేన అపి పితుః క్రతు సాద్గుణ్యమ్ ఇచ్ఛతా, "కస్మై మాం దాస్యసి" ఇతి అసకృత్ పితరం పృష్టవతా, స్వనిర్బన్ధ రుష్ట పితృవచనాత్, మృత్యు సదనం ప్రవిష్టేన, స్వసదనాత్ ప్రోషుషి యమే, తత్అదర్శనాత్ తత్ర త్రిస్రో రాత్రీః ఉపోషుషా, స్వోపవాస భీత తత్ప్రతివిధాన ప్రవృత్త మృత్యు (ప్రత్తే) ప్రదత్తే వరత్రయే, ఆస్తిక్య అతిరేకాత్, ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదః వృతః. ఏతత్ చ సర్వం దేహాతిరిక్తమ్ ఆత్మానమ్ అజానతః న ఉపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణ ఉత్తీర్ణ దేహాత్మానుభావ్య ఫల సాధన భూత అగ్ని విద్యా వృతా. తదపి దేహాతిరిక్త ఆత్మా అనభిజ్ఞస్య న సంభవతి. అతః తృతీయేన వరేణ యదిదం వ్రియతే "యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తి ఇతి ఏకే నాయమస్తీతి చ ఏకే, ఏతద్విద్యామ్ అనుశిష్టః త్వయా అహం వరాణామ్ ఏష వరః తృతీయః" ఇతి. అత్ర పరమపురుషార్థ రూప బ్రహ్మ ప్రాప్తి లక్షణ మోక్ష యాథాత్మ్య విజ్ఞానాయ, తదుపాయభూత పరమాత్మ ఉపాసన పరావరాత్మ తత్త్వ జిజ్ఞాసయా అయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ "యేయం ప్రేతః" ఇతి న శరీర వియోగమాత్ర అభిప్రాయమ్, అపి తు సర్వబన్ధ వినిర్మోక్ష అభిప్రాయమ్, యథా "న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి" ఇతి.

అయమర్థః - మోక్షాధికృతే మనుష్యే ప్రేతే - సర్వబన్ధ

వినిర్ముక్తే తత్ స్వరూపవిషయా వాది విప్రతిపత్తి నిమిత్తా 'అస్తి' - 'నాస్తి' ఆత్మికా యేయం విచికిత్సా, తత్ అపనోదనాయ తత్ స్వరూప యాథాత్మ్యం త్వయా అనుశిష్టోఽహం విద్యామ్ - జానీయామ్ ఇతి. తథా హి బహుధా విప్రతిపద్యన్తే.

కేచిత్ విత్తిమాత్రస్య ఆత్మనః స్వరూపోచ్ఛిత్తి లక్షణం మోక్షమ్ ఆచక్షతే. అన్యే విత్తిమాత్రస్య ఏవ సతః అవిద్యా అస్తమయమ్. అపరే పాషాణ కల్పస్య ఆత్మనః జ్ఞానాది అశేష వైశేషిక గుణోచ్ఛేద లక్షణం కైవల్యరూపమ్. అపరే తు అపహత పాప్మానం పరమాత్మానమ్ అభ్యుపగచ్ఛన్తః తస్య ఏవ ఉపాధి సంసర్గ నిమిత్త జీవ భావస్య ఉపాధి అపగమేన తద్భావ లక్షణం మోక్షమ్ ఆతిష్ఠన్తే.

త్రయ్యన్త నిష్ణాతాస్తు నిఖిల జగదేక కారణస్య అశేష హేయ ప్రత్యనీక అనన్త జ్ఞానానన్దైక స్వరూపస్య స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరస్య సకలేతర విలక్షణస్య సర్వాత్మ భూతస్య, పరస్య బ్రహ్మణః శరీరతయా ప్రకారభూతస్య అనుకూల అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞాన స్వరూపస్య, పరమాత్మానుభవైక రసస్య, జీవస్య అనాది కర్మ రూప అవిద్యా తిరోహిత స్వరూపస్య అవిద్యోచ్ఛేద పూర్వక స్వాభావిక పరమాత్మా అనుభవమేవ మోక్షమ్ ఆచక్షతే. తత్ర మోక్ష స్వరూపం తత్సాధనం చ 'త్వత్ప్రసాదాత్ విద్యామ్' ఇతి నచికేతసా పృష్టః మృత్యుః తస్యార్థస్య దురవబోధత్వ ప్రదర్శనేన, వివిధ భోగ

వితరణ ప్రలోభనేన చ, ఏనం పరీక్ష్య, యోగ్యతాం అభిజ్ఞాయ, పరావరాత్మ తత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం, తత్పదప్రాప్తి లక్షణం మోక్షం చ "తం దుర్దర్శం గూఢమ్ అనుప్రవిష్టమ్" ఇత్యారభ్య "సో అధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమమ్ పదమ్" ఇత్యన్తేన ఉపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషాన్ ఉపదిదేశ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్. అతః పరమాత్మా ఏవ అత్తా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అత్త్రధికరణమ్.

14. అన్తర అధికరణమ్.

45. అన్తర ఉపపత్తేః. 1-2-13.

ఇదమ్ ఆమనన్తి ఛన్దోగాః - "య ఏషో అన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమ్ అభయమ్ ఏతద్బ్రహ్మ" ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిం అయమ్ అక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మా? ఉత చక్షుః ఇన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతా విశేషః? ఉత జీవాత్మా? అథ పరమాత్మా? ఇతి.

కిం యుక్తమ్? ప్రతిబిమ్బాత్మా ఇతి. కుతః? ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశాత్, 'దృశ్యతే' ఇతి అపరోక్ష అభిధానాత్ చ. జీవాత్మా వా, తస్యాపి హి చక్షుషి విశేషేణ సన్నిధానాత్ ప్రసిద్ధిః ఉపపద్యతే. ఉన్మీలితం హి చక్షుః ఉద్వీక్ష్య జీవాత్మనః శరీరే స్థితి గతీ నిశ్చిన్వన్తి. "రశ్మిభిః ఏషో అస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః" ఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధ్యా చక్షుః ప్రతిష్ఠో దేవతా విశేషో వా. ఏష్వేవ ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశ ఉపపత్తేః ఏషామ్ అన్యతమః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'అన్తర ఉపపత్తేః'. అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా. కుతః? "ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమ్ అభయమ్ ఏతత్ బ్రహ్మ ... ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే, ఏతం హి సర్వాణి వామాని అభిసంయన్తి, ఏష ఉ ఏవ వామనీః, ఏష హి

సర్వాణి వామాని నయతి, ఏష ఉ ఏవ భామనీః, ఏష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి" ఇత్యేషాం గుణానాం పరమాత్మని ఏవ ఉపపత్తేః.

46. స్థానాది వ్యపదేశాత్ చ. 1-2-14.

చక్షుషి స్థితి నియమనాదయః పరమాత్మనః ఏవ. "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యేవమాదౌ వ్యపదిశ్యన్తే. అతశ్చ "య ఏషో అన్తరక్షిణి పురుషః" ఇతి సః ఏవ ప్రతీయతే. అతః ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశశ్చ పరమాత్మని ఉపపద్యతే, తతః ఏవ 'దృశ్యతే' ఇతి సాక్షాత్కార వ్యపదేశః అపి యోగిభిః దృశ్యమానత్వాత్ ఉపపద్యతే.

47. సుఖవిశిష్ట అభిధానాత్ ఏవ చ. 1-2-15.

ఇతశ్చ అక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః, "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రకృతస్య సుఖ విశిష్టస్య బ్రహ్మణః ఉపాసన స్థాన విధానార్థం సంయద్వామత్వాది గుణ విధానార్థం చ "య ఏషో అన్తరక్షిణి పురుషః" ఇత్యభిధానాత్. ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోః ద్యోతయతి. నను, అగ్ని విద్యా వ్యవధానాత్ "కం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రకృతం బ్రహ్మ న ఇహ సన్నిధత్తే. తథాహి - అగ్నయః "ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి బ్రహ్మవిద్యామ్ ఉపదిశ్య, "అథ హైనం గార్హపత్యో అనుశశాస" ఇతి ఆరభ్య అగ్నీనామ్ ఉపాసనమ్ ఉపదిదిశుః. న చ అగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమ్ ఇతి శక్యం వక్తుమ్, బ్రహ్మవిద్యా ఫలానన్తర్గత తద్విరోధి సర్వాయుః ప్రాప్తి సన్తతి అవిచ్ఛేదాది

ఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే "ప్రాణో బ్రహ్మ", "ఏతదమృతమ్ అభయమ్ ఏతత్ బ్రహ్మ" ఇతి ఉభయత్ర బ్రహ్మ సంశబ్దనాత్, " ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా" ఇత్యగ్ని వచనాత్ చ, గతి ఉపదేశాత్ పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయాః అసమాప్తేః తన్మధ్యగత అగ్నివిద్యా బ్రహ్మ విద్యాఙ్గమ్ ఇతి నిశ్చీయతే "అథ హైనం గార్హపత్యో అనుశశాస" ఇతి బ్రహ్మ విద్యా అధికృతస్య ఏవ అగ్ని విద్యా ఉపదేశాత్ చ.

కిఞ్చ, "వ్యాధిభిః ప్రతిపూర్ణో అస్మి" ఇతి బ్రహ్మప్రాప్తి వ్యతిరిక్త నానావిధ కామ ఉపహతి పూర్వక గర్భ జన్మ జరా మరణాది భవభయ ఉపతప్తాయ ఉపకోసలాయ "ఏషా సోమ్య తే అస్మద్విద్యా ఆత్మవిద్యా చ" ఇతి సముచ్చిత్య ఉపదేశాత్ మోక్షైక ఫల ఆత్మ విద్యాఙ్గత్వమ్ అగ్ని విద్యాయాః ప్రతీయతే. ఏవం చ అఙ్గత్వే అవగతే సతి ఫలానుకీర్తనమ్ అర్థవాదః ఇతి గమ్యతే.

న చ అత్ర మోక్ష విరోధి ఫలం కిఞ్చిత్ శ్రూయతే, "అపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావర పురుషాః క్షీయన్తే ఉప వయం తం భుఞ్జామో అస్మింశ్చ లోకే అముష్మింశ్చ" ఇతి అమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్య అనుగుణత్వాత్. 'అపహతే పాపకృత్యామ్' - బ్రహ్మప్రాప్తి విరోధి పాపం కర్మ అపహన్తి. 'లోకీ భవతి' - తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి. 'సర్వమాయురేతి' - బ్రహ్మోపాసన సమాప్తేః

యావదాయుః అపేక్షితమ్, తత్సర్వమ్ ఇతి. జ్యోగ్జీవతి - వ్యాధ్యాధిభిః అనుపహతః యావత్ బ్రహ్మ ప్రాప్తి జీవతి. 'నాస్యావర పురుషాః క్షీయన్తే' - అస్య శిష్య ప్రశిష్యాదయః పుత్ర పౌత్రాదయః అపి బ్రహ్మవిదః ఏవ భవన్తి. "నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతి" ఇతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యా ఫలత్వేన శ్రూయతే. 'ఉప వయం తం భుఞ్జామో అస్మింశ్చ లోకే అముష్మింశ్చ' - 'వయమ్' - అగ్నయః తమేనమ్ ఉపభుఞ్జామః - యావత్ బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతో అగ్ని విద్యాయాః బ్రహ్మ విద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధాన అవిరోధాత్ సుఖ విశిష్టం ప్రకృతమ్ ఏవ బ్రహ్మ ఉపాసన స్థాన విధానార్థం గుణ విధానార్థం చ ఉచ్యతే.

నను, "ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా" ఇతి గతిమాత్ర పరిశేషణాత్ ఆచార్యేణ గతిః ఏవ ఉపదేశ్యా ఇతి గమ్యతే. తత్కథం స్థాన గుణ విధ్యర్థతః ఉచ్యతే? తదభిధీయతే- "ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా" ఇత్యస్య అయమ్ అభిప్రాయః - బ్రహ్మవిద్యామ్ అనుపదిశ్య ప్రోషుషి గురౌ తదలాభాత్ అనాశ్వాసమ్ ఉపకోసలమ్ ఉజ్జీవయితుం స్వపరిచరణ ప్రీతాః గార్హపత్యాదయః గురోః అగ్నయః తస్మై బ్రహ్మ స్వరూప మాత్రం తదఙ్గభూతాం చ అగ్ని విద్యామ్ ఉపదిశ్య "ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపత్" ఇతి శ్రుత్యర్థమ్ ఆలోచ్య, సాధుతమత్వ ప్రాప్త్యర్థమ్ ఆచార్యః ఏవ అస్య సంయద్వామత్వాది గుణకం బ్రహ్మ తదుపాసన స్థానమ్,

అర్చిరాదికాం చ గతిమ్ ఉపదిశతు ఇతి మత్వా "ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా" ఇత్యవోచన్. గతి గ్రహణమ్ ఉపదేశ్యవిద్యాశేష ప్రదర్శనార్థమ్. అతః ఏవ ఆచార్యః అపి "అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇతి ఉపక్రమ్య సంయద్వామత్వాది కల్యాణగుణ విశిష్టం బ్రహ్మ అక్షిస్థాన ఉపాస్యమ్ అర్చిరాదికాం చ గతిమ్ ఉపదిదేశ. అతః "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి సుఖ విశిష్టస్య ప్రకృతస్య ఏవ బ్రహ్మణః అత్ర అభిధానాత్ అయమ్ అక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

నను చ, "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి పరంబ్రహ్మ అభిహితమ్ ఇతి కథమ్ అవగమ్యతే, యస్య ఇహ అక్ష్యాధారతయా అభిధానం బ్రూషే? యావతా, "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రసిద్ధ ఆకాశ లౌకిక సుఖయోః ఏవ బ్రహ్మదృష్టిః విధీయతే ఇతి ప్రతిభాతి, "నామ బ్రహ్మ", "మనో బ్రహ్మ" ఇత్యాది వచన సారూప్యాత్. తత్రాహ.....

48. అత ఏవ చ స బ్రహ్మ. 1-2-16.

యతః తత్ర "యదేవ కం తదేవ ఖం" ఇతి సుఖ విశిష్టస్య ఆకాశస్య అభిధానమ్, అతః ఏవ ఖ శబ్ద అభిధేయః సః ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి - అగ్నిభిః "ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తే ఉపకోసలః ఉవాచ - "విజానామ్యహం యత్

ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న విజానామి'' ఇతి.

అస్య అయమ్ అభిప్రాయః - న తావత్ ప్రాణాది ప్రతీకోపాసనమ్ అగ్నిభిః అభిహితమ్, జన్మ జరా మరణాది భవ భయ భీతస్య ముముక్షోః (బ్రహ్మ) మోక్ష ఉపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్. అతః బ్రహ్మ ఏవ ఉపాస్యమ్ ఉపదిష్టమ్. తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభిః సమానాధికరణం బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్, తేషు చ ప్రాణ విశిష్టత్వం జగత్ విధరణ యోగేన వా ప్రాణ శరీరతయా ప్రాణస్య నియన్తృత్వేన వా బ్రహ్మణః ఉపపద్యతే ఇతి "విజానామ్యహం యత్ ప్రాణో బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తవాన్. తథా సుఖ ఆకాశయోః అపి బ్రహ్మణః శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వమ్? ఉత అన్యోన్య వ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయ ఆనన్దరూప బ్రహ్మ స్వరూప సమర్పణ పరత్వేన వా?

తత్ర పృథక్ భూతయోః శరీరతయా విశేషణత్వే వైషయిక సుఖ భూత ఆకాశయోః నియామకత్వం బ్రహ్మణః స్యాత్ ఇతి స్వరూప అవగతిః న స్యాత్, అన్యోన్య వ్యవచ్ఛేదకత్వే అపరిచ్ఛిన్న ఆనన్దైక స్వరూపత్వం బ్రహ్మణః స్యాత్ ఇతి అన్యతర ప్రకార నిర్ధిధారయిషయా "కం చ తు ఖం చ న విజానామి" ఇత్యుక్తవాన్. ఉపకోసలస్య ఇమమ్ ఆశయం జానన్తః అగ్నయః "యద్వా వ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమ్" ఇతి ఊచిరే. బ్రహ్మణః సుఖ రూపత్వమ్ ఏవ అపరిచ్ఛిన్నమ్ ఇత్యర్థః. అతః ప్రాణ శరీరతయా

ప్రాణవిశిష్టం యత్ బ్రహ్మ తదేవ అపరిచ్ఛిన్న సుఖరూపం చ ఇతి నిగమితమ్ "ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచుః" ఇతి. అతః "కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ" ఇత్యత్ర అపరిచ్ఛిన్న సుఖం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమ్ ఇతి పరం బ్రహ్మ ఏవ తత్ర ప్రకృతమ్, తదేవ చ అత్ర అక్ష్యాధారతయా అభిధీయతే ఇతి అక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

49. శ్రుతోపనిషత్కగతి అభిధానాత్ చ. 1-2-17.

'శ్రుతోపనిషత్కస్య' - అధిగత పరమపురుష యాథాత్మ్యస్య, అనుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తర ప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిః యా, తామ్ అపునరావృత్తి లక్షణ పరమపురుష ప్రాప్తికరీమ్ ఉపకోసలాయ అక్షి పురుషం శ్రుతవతే "తే అర్చిషమేవ అభిసమ్భవన్తి అర్చిషో అహః అహ్న ఆపూర్యమాణ పక్షమ్" ఇత్యారభ్య "చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషో మానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే" ఇత్యన్తేన ఉపదిశతి. అతో అపి అయమ్ అక్షిపురుషః పరమాత్మా.

50. అనవస్థితేః అసంభవాత్ చ న ఇతరః. 1-2-18.

ప్రతిబిమ్బాదీనామ్ అక్షిణి నియమేన అనవస్థానాత్ అమృతత్వాదీనాం చ నిరుపాధికానాం తేషు అసమ్భవాత్ న పరమాత్మనః ఇతరః ఛాయాదిః అక్షిపురుషో భవితుమ్ అర్హతి.

ప్రతిబిమ్బస్య తావత్ పురుషాన్తర సన్నిధానాయత్తత్వాత్ న నియమేన అవస్థాన సమ్భవః. జీవస్య అపి సర్వేన్ద్రియ వ్యాపార అనుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియ కన్దభూతే స్థానవిశేషే వృత్తిః ఇతి చక్షుషి న అవస్థానమ్. దేవతాయాశ్చ "రశ్మిభిరేషో అస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః" ఇతి రశ్మి ద్వారేణ అవస్థాన వచనాత్ దేశాన్తర అవస్థితస్య అపి ఇన్ద్రియాధిష్ఠాన ఉపపత్తేః న చక్షుషి అవస్థానమ్. సర్వేషామ్ ఏవ ఏషాం నిరుపాధిక అమృతత్వాదయః న సమ్భవన్తి ఏవ. తస్మాత్ అక్షి పురుషః పరమాత్మా.

ఇతి అన్తర అధికరణమ్.

15. అన్తర్యామి అధికరణమ్.

"స్థానాది వ్యపదేశాత్ చ" ఇత్యత్ర "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యాదినా ప్రతిపాద్యమానం చక్షుషి స్థితి నియమనాదికం పరమాత్మనః ఏవ ఇతి సిద్ధం కృత్వా అక్షి పురుషస్య పరమాత్మత్వం సాధితమ్. ఇదానీం తదేవ సమర్థయతే.....

51. అన్తర్యామి అధిదైవ అధిలోకాదిషు తత్ ధర్మ వ్యపదేశాత్. 1-2-19.

కాణ్వాః మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినః సమామనన్తి - "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి. ఏవమ్ అప్సు, అగ్ని, అన్తరిక్ష, వాయు, ఆదిత్య, దిక్, చన్ద్ర, తారక, ఆకాశ, తమః, తేజస్సు, దేవేషు చ, సర్వేషు భూతేషు ప్రాణ వాక్ చక్షుః శ్రోత్ర మనః త్వక్ విజ్ఞాన రేతస్ ఆత్మా ఆత్మీయేషు చ తిష్ఠన్తం తత్తత్ అన్తరభూతం తత్తత్ అవేద్యం తత్తత్ శరీరకం తత్తత్ యమయన్తం కఞ్చిత్ నిర్దిశ్య "ఏష త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి ఉపదిశ్యతే.

మాధ్యన్దిన పాఠే తు "యస్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్", "యస్సర్వేషు వేదేషు", "యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు" ఇతి చ పర్యాయాః. "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇత్యస్య పర్యాయస్య స్థానే "య ఆత్మని

తిష్ఠన్" ఇతి పర్యాయః. "స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి చ విశేషః. తత్ర సంశయ్యతే - కిమ్ అయమ్ అన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రత్యగాత్మా ఇతి. కుతః? వాక్యశేషే "ద్రష్టా శ్రోతా" ఇతి కరణాయత్త జ్ఞానతా శ్రుతేః, ఏవం ద్రష్టుః ఏవ అన్తర్యామిత్వ ఉపదేశాత్. "నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా" ఇతి ద్రష్ట్రన్తర నిషేధాత్ చ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'అన్తర్యామి అధిదైవ అధి లోకాదిషు తత్ ధర్మ వ్యపదేశాత్'. అధిదైవ అధిలోకాది పద చిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణః అన్తర్యామీ అపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. కాణ్వపాఠ సిద్ధేభ్యః అధిదైవాదిమధ్యః వాక్యేభ్యః అధికాని అధిలోకాదిమన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దిన పాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్ అధిదైవాధి లోకాదిషు ఇతి ఉభయోః ఉపాదానమ్. తదేవమ్ ఉభయేషు అపి వాక్యేషు అన్తర్యామీ పరమాత్మా ఇత్యర్థః. కుతః? 'తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్'. పరమాత్మ ధర్మో హి అయం యదేక ఏవ సన్ సర్వలోక సర్వభూత సర్వదేవాదీన్ నియమయతి ఇతి.

తథా హి ఉద్దాలక ప్రశ్నః - "య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యో అన్తరో యమయతి" ఇత్యుపక్రమ్య, "తమన్తర్యామిణం బ్రూహి" ఇతి. తస్య చ ఉత్తరమ్ "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్" ఇత్యారభ్య ఉక్తమ్. తదేతత్ సర్వాల్లోకాన్, సర్వాణి చ

భూతాని, సర్వాన్ దేవాన్, సర్వాన్ వేదాన్, సర్వాంశ్చ యజ్ఞాన్ అన్తః ప్రవిశ్య, సర్వప్రకార నియమనమ్, సర్వ శరీరతయా సర్వస్య ఆత్మత్వం, చ సర్వజ్ఞాత్ సత్యసఙ్కల్పాత్ పురుషోత్తమాత్ అన్యస్య న సమ్భవతి.

తథా హి - "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చా భవత్" ఇత్యాదీని ఔపనిషదాని వాక్యాని పరమాత్మనః ఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్య ఆత్మత్వమ్ ఇత్యాదీని వదన్తి.

తథా సుబాలోపనిషది - "నైవేహ కిఞ్చనాగ్ర ఆసీత్ అమూలమ్ అనాధారమిమాః ప్రజాః ప్రజాయన్తే దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః, చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ నారాయణః, శ్రోత్రం చ శ్రోతవ్యం చ నారాయణః" ఇత్యారభ్య "అన్తశ్శరీరే నిహితో గుహాయామ్ అజ ఏకో నిత్యః యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరే సఞ్చరన్ యం పృథివీ న వేద యస్యాపః శరీరమ్" ఇత్యాది, "యస్య మృత్యుః శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి పరస్యైవ బ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వం సర్వస్య నియన్తృత్వం చ ప్రతిపాద్యతే.

స్వాభావికం చ అమృతత్వం పరమాత్మనః ఏవ ధర్మః. న చ

పరస్యాత్మనః కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమ్, అపి తు స్వభావతః ఏవ సర్వజ్ఞత్వాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాత్ చ స్వతః ఏవ. తథా చ శ్రుతిః "పశ్యత్యచక్షుః స శృణోతి అకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా" ఇతి. న చ దర్శన శ్రవణాది శబ్దాః చక్షురాది కరణ జన్మనః జ్ఞానస్య వాచకాః, అపి తు రూపాది సాక్షాత్కారస్య. స చ రూపాది సాక్షాత్కారః కర్మ తిరోహిత స్వాభావిక జ్ఞానస్య జీవస్య చక్షురాది కరణ జన్మా. పరస్య తు స్వతః ఏవ. "నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా" ఇత్యేతదపి పూర్వ వాక్యోదితాత్ నియన్తుః ద్రష్టుః అన్యో ద్రష్టా నాస్తి ఇతి వదతి. "యం పృథివీ న వేద", "యమాత్మా న వేద" ఇత్యేవమాదిభిః వాక్యైః పృథివ్యాత్మాది నియామ్యైః అనుపలభ్యమానః ఏవ నియమయతి ఇతి యత్పూర్వమ్ ఉక్తమ్, తదేవ "అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతః శ్రోతా" ఇతి నిగమయ్య "నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా" ఇత్యాదినా తస్య నియన్తుః నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. "ఏష త ఆత్మా", "స త ఆత్మా ఇతి చ తే" ఇతి వ్యతిరేక విభక్తి నిర్దిష్టస్య జీవస్య ఆత్మతయా ఉపదిశ్యమానో అన్తర్యామీ న ప్రత్యగాత్మా భవితుమ్ అర్హతి.

52. న చ స్మార్తమ్, అతద్ధర్మ అభిలాపాత్ శారీరశ్చ. 1-2-20.

'స్మార్తం' - ప్రధానమ్, 'శారీరః' - జీవః. స్మార్తం చ శారీరశ్చ న అన్తర్యామీ. 'అతద్ధర్మాభిలాపాత్' - తయోః అసమ్భావిత ధర్మాభిలాపాత్. స్వభావతః ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వం, సర్వస్య

నియన్తృత్వం, సర్వస్యాత్మత్వం, స్వత ఏవ అమృతత్వం చ తయోః న సమ్భావనా గన్ధమ్ అర్హతి. ఏతదుక్తం భవతి - యథా స్మార్తమ్ అచేతనం సర్వజ్ఞత్వ నియన్తృత్వ సర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి, తథా జీవః అపి, అతద్ధర్మత్వాత్ ఇతి. అమీషాం గుణానాం పరమాత్మని అన్వయః, ప్రత్యగాత్మని వ్యతిరేకశ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః.

నిరపేక్షం చ హేత్వన్తరమ్ ఆహ.....

53. ఉభయే అపి హి భేదేన ఏనమ్ అధీయతే. 1-2-21.

'ఉభయే' - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ, అన్తర్యామిణః నియామ్యత్వేన వాగాదిభిః అచేతనైః సమమ్, 'ఏనం' - శారీరమపి విభజ్య అధీయతే. "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి మాధ్యన్దినాః, "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇత్యాది చ కాణ్వాః, పరమాత్మ నియామ్యతయా తస్మాత్ విలక్షణత్వేన ఏనమ్ అధీయతే ఇత్యర్థః. అతః అన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనః విలక్షణః అపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అన్తర్యామి అధికరణమ్.

16. అదృశ్యత్వాదిగుణక అధికరణమ్.

54. అదృశ్యత్వాది గుణకః ధర్మోక్తేః. 1-2-22.

ఆథర్వణికాః అధీయతే - "అథ పరా యయా తదక్షరమ్ అధిగమ్యతే, యత్తత్ అద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్ అగోత్రమ్ అవర్ణమ్ అచక్షుః శ్రోత్రం తత్ అపాణిపాదమ్, నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూత యోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః" ఇతి. తథా ఉత్తరత్ర "అక్షరాత్పరతః పరః" ఇతి. తత్ర సన్దిహ్యతే - కిమ్ ఇహ అదృశ్యత్వాది గుణకమ్ అక్షరమ్ అక్షరాత్ పరతః పరశ్చ ప్రకృతి పురుషౌ? అథ ఉభయత్ర పరమాత్మా ఏవ? ఇతి. కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? ప్రకృతి పురుషౌ ఇతి. కుతః? అస్య అక్షరస్య "అదృష్టో ద్రష్టా" ఇత్యాదౌ ఇవ న ద్రష్టృత్వాదిః చేతన ధర్మవిశేషః ఇహ శ్రూయతే. "అక్షరాత్ పరతః పరః" ఇతి చ సర్వస్మాత్ వికారాత్ పరభూతాత్ అక్షరాత్ అస్మాత్పరః క్షేత్రజ్ఞ సమష్టి పురుషః ప్రతిపాద్యతే.

ఏతదుక్తం భవతి - రూపాదిమత్ స్థూలరూప అచేతన పృథివ్యాది భూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాది సజాతీయ సూక్ష్మరూప అచేతనమేవ ఉపస్థాపయతి. తత్ చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్ పరత్వం చ సమష్టి పురుషస్య ఏవ ప్రసిద్ధమ్. తదధిష్ఠితం చ ప్రధానం మహదాది విశేష పర్యన్తం వికారజాతం

ప్రసూతః ఇతి తత్ర దృష్టాన్తాః ఉపన్యస్యన్తే - "యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామ్ ఓషధయః సమ్భవన్తి, యథా సతః పురుషాత్ కేశలోమాని తథాక్షరాత్ సమ్భవతి ఇహ విశ్వమ్" ఇతి. అతో అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధాన పురుషౌ ఏవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'అదృశ్యత్వాది గుణకో ధర్మోక్తేః' - అదృశ్యత్వాది గుణకః అక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుషః ఏవ. కుతః? తద్ధర్మోక్తేః. "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికాః తస్య ఏవ ధర్మాః ఉచ్యన్తే. తథా హి "యయా తదక్షరమధిగమ్యతే" ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాది గుణకమ్ అక్షరమ్ అభిధాయ అక్షరాత్ సమ్భవతి ఇహ విశ్వమ్ ఇతి తస్మాత్ విశ్వ సమ్భవం చ అభిధాయ "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ అస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి భూతయోనేః అక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే. పశ్చాత్ "అక్షరాత్ పరతః పరః" ఇతి చ ప్రకృతం అదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోని అక్షరం సర్వజ్ఞం ఏవ వ్యపదిశ్యతే. అతః "అక్షరాత్పరతః పరః" ఇతి అక్షర శబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతం అదృశ్యత్వాది గుణకమ్ అక్షరం న అభిధత్తే. తస్య సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేః సర్వస్మాత్ పరత్వేన తస్మాత్ అన్యస్య పరత్వ అసమ్భవాత్. అతో అత్ర అక్షర శబ్దః భూత సూక్ష్మమ్ అచేతనం బ్రూతే.

ఇతశ్చ న ప్రధాన పురుషౌ......

55. విశేషణ భేద వ్యపదేశాభ్యాఞ్చ న ఇతరౌ. 1-2-23.

విశినష్టి హి ప్రకరణమ్ - ప్రధానాత్ చ పురుషాత్ చ భూతయోని అక్షరం వ్యావర్తయతి ఇత్యర్థః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపాదనాదిభిః. తథా తాభ్యామ్ అక్షరస్య భేదశ్చ వ్యపదిశ్యతే - "అక్షరాత్ పరతః పరః" ఇత్యాదినా.

తథా హి - "స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠామ్ అథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ" ఇతి సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠాభూతా బ్రహ్మవిద్యా ప్రక్రాన్తా. పరవిద్యా ఏవ చ సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠా. తామిమాం సర్వ విద్యా ప్రతిష్ఠాం విద్యాం చతుర్ముఖ అథర్వాది గురు పరమ్పరయా ఆఙ్గిరసా ప్రాప్తాం జిజ్ఞాసుః "శౌనకో హ వై మహాశాలో అఙ్గిరసం విధివత్ ఉపపన్నః పప్రచ్ఛ, కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి" ఇతి. బ్రహ్మవిద్యాయాః సర్వ విద్యాశ్రయత్వాత్ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతి ఇతి కృత్వా బ్రహ్మస్వరూపమ్ అనేన పృష్టమ్.

"తస్మై స హోవాచ, ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవ అపరా చ" ఇతి. బ్రహ్మ ప్రేప్సునా ద్వే విద్యే వేదితవ్యే బ్రహ్మవిషయే పరోక్ష అపరోక్ష రూపే ద్వే విజ్ఞానే ఉపాదేయే ఇత్యర్థః. తత్ర పరోక్షం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానమ్, అపరోక్షం యోగజన్యమ్. తయోః బ్రహ్మప్రాప్తి ఉపాయభూతమ్ అపరోక్షం

జ్ఞానమ్. తత్ చ భక్తిరూపాపన్నమ్, "యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః" ఇత్యత్ర ఏవ విశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్చ ఆగమ జన్యం వివేకాది సాధన సప్తక అనుగృహీతం జ్ఞానమ్, "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇతి శ్రుతేః. ఆహ చ భగవాన్పరాశరః - "తత్ప్రాప్తిహేతుః జ్ఞానం చ కర్మ చోక్తం మహామునే, ఆగమోత్థం వివేకాత్ చ ద్విధా జ్ఞానం తథోచ్యతే." ఇతి.

"తత్ర అపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదః" ఇత్యాదినా "ధర్మశాస్త్రాణి" ఇత్యన్తేన ఆగమోత్థం బ్రహ్మ సాక్షాత్కార హేతుభూతం పరోక్ష జ్ఞానమ్ ఉక్తమ్, సాఙ్గస్య సేతిహాస పురాణస్య, సధర్మశాస్త్రస్య, సమీమాంసస్య వేదస్య బ్రహ్మజ్ఞాన ఉత్పత్తి హేతుత్వాత్. "అథ పరా యయా తదక్షరమ్ అధిగమ్యతే" ఇతి ఉపాసనాఖ్యం బ్రహ్మ సాక్షాత్కార లక్షణం భక్తిరూపాపన్నం జ్ఞానమ్. "యత్తదద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్" ఇత్యాదినా పరోక్ష అపరోక్ష రూప జ్ఞాన ద్వయ విషయస్య పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపమ్ ఉచ్యతే.

"యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ" ఇత్యాదినా యథోక్త స్వరూపాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః అక్షరాత్ కృత్స్నస్య చేతన అచేతనాత్మక ప్రపఞ్చస్య ఉత్పత్తిః ఉక్తా, విశ్వమితి వచనాత్ న అచేతన మాత్రస్య. "తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతో అన్నమభిజాయతే, అన్నాత్ ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమ్" ఇతి బ్రహ్మణః విశ్వోత్పత్తి

ప్రకారః ఉచ్యతే. 'తపసా' - జ్ఞానేన, "యస్య జ్ఞానమయం తపః" ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. 'చీయతే' - ఉపచీయతే - బహుస్యామితి సఙ్కల్ప రూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ, సృష్టి ఉన్ముఖం భవతి ఇత్యర్థః. 'తతో అన్నమ్ అభిజాయతే' - అద్యతే ఇత్యన్నమ్. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమ్ అవ్యాకృతం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః జాయతే ఇత్యర్థః. ప్రాణ మనః ప్రభృతి చ స్వర్గాపవర్గ రూప ఫలసాధన భూత కర్మ పర్యన్తం సర్వం వికారజాతం తస్మాత్ ఏవ జాయతే. "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదినా సృష్టి ఉపకరణ భూతం సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్ ఉక్తమ్. సర్వజ్ఞాత్ సత్యసఙ్కల్పాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః అక్షరాత్ ఏతత్ కార్యాకారం బ్రహ్మ నామ రూప విభక్తం భోక్తృ భోగ్యరూపం చ జాయతే.

"తదేతత్ సత్యమ్" ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః నిరుపాధిక సత్యత్వమ్ ఉచ్యతే. "మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యన్ తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని, తాన్యాచరత నియతం సత్యకామాః" ఇతి సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది కల్యాణ గుణాకరమ్ అక్షరం పురుషం స్వతః సత్యం కామయమానాః తత్ ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యః విరక్తాః ఋగ్యజుః సామ అథర్వసు కవిభిః దృష్టాని వర్ణాశ్రమ ఉచితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణి ఆచరతే ఇతి.

"ఏష వః పన్థాః" ఇత్యారభ్య "ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో

బ్రహ్మలోకః” ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠాన ప్రకారమ్, శ్రుతి స్మృతి చోదితేషు కర్మసు ఏకతర కర్మవైధుర్యే అపీతః ఏషామ్ అనుష్ఠితానామ్ అపి నిష్ఫలత్వమ్ అయథానుష్ఠితస్య చ అననుష్ఠిత సమత్వమ్ అభిధాయ, “ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ, ఏతత్ శ్రేయో యే అభినన్దన్తి మూఢాః జరామృత్యూ తే పునరేవ అపియన్తి” ఇత్యాదినా ఫలాభిసన్ధి పూర్వకత్వేన జ్ఞాన విధురతయా చ అవరం కర్మ ఆచరతాం పునరావృత్తిమ్ ఉక్త్వా “తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్తి” ఇత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసన్ధి రహితం జ్ఞానినా అనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మ ప్రాప్తయే భవతి ఇతి ప్రశస్య, “పరీక్ష్య లోకాన్” ఇత్యాదినా కేవల కర్మఫలేషు విరక్తస్య యథా ఉదిత కర్మానుగృహీతం బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్య చ ఆచార్య ఉపసదనం విధాయ, “తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాత్” ఇత్యాదినా “సో అవిద్యా గ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్య” ఇత్యన్తేన పూర్వోక్తస్య అక్షరస్య భూత యోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుషస్య అనుక్తైః స్వరూప గుణైః సహ సర్వభూత అన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వమ్, తస్మాత్ విశ్వసృష్టిం చ విస్పష్టమ్ అభిధాయ “ఆవిః సన్నిహితమ్” ఇత్యాదినా తస్యైవ అక్షరస్య అవ్యాకృతాత్ పరతః అపి పురుషాత్ పరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః పరమ వ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్య అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద స్వరూపస్య హృదయ గుహాయామ్ ఉపాసన ప్రకారమ్ ఉపాసనస్య చ పరభక్తి రూపత్వం ఉపాసీనస్య అవిద్యా

విమోక పూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవ ఫలం చ ఉపదిశ్య ఉపసంహృతమ్. అతః ఏవం విశేషణాత్ భేద వ్యపదేశాత్ చ న అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే.

భేద వ్యపదేశో అపి హి తాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణః అత్ర విద్యతే. "దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః, అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రో హ్యక్షరాత్ పరతః పరః" ఇత్యాదిభిః అక్షరాత్ అవ్యాకృతాత్ పరో యః సమష్టి పురుషః తస్మాత్ అపి పరభూత అదృశ్యత్వాది గుణకః అక్షర శబ్దాభిహితః పరమాత్మా ఇత్యర్థః. అశ్నుతే ఇతి వా, న క్షరతీతి వా అక్షరమ్. తదవ్యాకృతే అపి స్వవికార వ్యాప్త్యా వా మహదాదివత్ నామాన్తరాభిః ఆలాపయోగ్య క్షరణ అభావాత్ వా అక్షరత్వం కథంచిత్ ఉపపద్యతే.

56. రూప ఉపన్యాసాత్ చ. 1-2-24.

"అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః, వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా" ఇతి ఈదృశం రూపం సర్వ భూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మనః ఏవ సమ్భవతి. అతశ్చ పరమాత్మా.

ఇతి అదృశ్యత్వాది గుణక అధికరణమ్.

17. వైశ్వానర అధికరణమ్.

57. వైశ్వానరః సాధారణ శబ్ద విశేషాత్. 1-2-25.

ఇదమ్ ఆమనన్తి ఛన్దోగాః - "ఆత్మానమేవ ఇమం వైశ్వానరం సమ్ప్రతి అధ్యేషితమేవ నో బ్రూహి" ఇతి ప్రక్రమ్య "యస్త్వే తమేవం ప్రాదేశ మాత్రమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే" ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిం అయం వైశ్వానర ఆత్మా పరమాత్మా ఇతి శక్య నిర్ణయః? ఉత న? ఇతి.

కిం ప్రాప్తమ్? అశక్యనిర్ణయః ఇతి. కుతః? వైశ్వానర శబ్దస్య చతుర్షు అర్థేషు ప్రయోగ దర్శనాత్. జాఠరాగ్నౌ తావత్ "అయమగ్నిః వైశ్వానరో యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి యావదేతత్ కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదా ఉత్క్రమిష్యన్ భవతి నైనం ఘోషం శృణోతి" ఇతి. మహాభూత తృతీయే చ "విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వన్" ఇతి. దేవతాయాం చ "వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీః" ఇతి. పరమాత్మని చ "తదాత్మని ఏవ హృదయే అగ్నౌ వైశ్వానరే ప్రాస్యత్" ఇతి, "స ఏష వైశ్వానరో విశ్వరూపః ప్రాణో అగ్నిరుదయత" ఇతి చ. వాక్య ఉపక్రమాదిషు ఉపలభ్యమానాని అపి లిఙ్గాని సర్వ అనుగుణతయా నేతుం శక్యాని ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'వైశ్వానరః సాధారణ శబ్దవిశేషాత్'

- వైశ్వానరః పరః ఏవాత్మా. కుతః? 'సాధారణ శబ్ద విశేషాత్' - విశేష్యతే ఇతి విశేషః. సాధారణస్య వైశ్వానర శబ్దస్య పరమాత్మ అసాధారణైః ధర్మైః విశేష్యమాణత్వాత్ ఇత్యర్థః. తథా హి - ఔపమన్యవాదయః పఞ్చేమే మహర్షయః సమేత్య "కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ" ఇతి విచార్య "ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తో అయమ్ ఆరుణిః సమ్ప్రతి ఇమమాత్మానం వైశ్వానరమ్ అధ్యేతి తం హన్త అభ్యాగచ్ఛామ" ఇతి ఉద్దాలకస్య వైశ్వానరాత్మ విజ్ఞానమ్ అవగమ్య తమ్ అభ్యాజగ్ముః. స చ ఉద్దాలకః ఏతాన్ వైశ్వానరాత్మ జిజ్ఞాసూన్ అభిలక్ష్య, ఆత్మనశ్చ తత్ర అకృత్స్న వేదిత్వం మత్వా "తాన్ హోవాచ అశ్వపతిః వై భగవన్తో అయం కేకయః సమ్ప్రతి ఇమమాత్మానం వైశ్వానరమ్ అధ్యేతి తం హన్త అభ్యాగచ్ఛామ" ఇతి.

తే చ ఉద్దాలక షష్ఠాః తమశ్వపతిమ్ అభ్యాజగ్ముః. స చ తాన్ మహర్షీన్ యథార్హం పృథక్ అభ్యర్చ్య, "న మే స్తేనః" ఇత్యాదినా "యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తో అహమస్మి" ఇత్యన్తేన ఆత్మనో (వృత్త) వ్రతస్థతయా ప్రతిగ్రహ యోగ్యతాం జ్ఞాపయన్ ఏవ బ్రహ్మవిద్భిః అపి ప్రతిషిద్ధ పరిహరణీయతాం విహిత కర్మ కర్తవ్యతాం చ ప్రజ్ఞాప్య "యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావత్ భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భగవన్తః" ఇతి అవోచత్.

తే చ ముముక్షవః వైశ్వానరమ్ ఆత్మానం జిజ్ఞాసమానాః

తమేవ ఆత్మానమ్ అస్మాకం బ్రూహి ఇత్యవోచన్. తదేవమ్ "కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ" ఇతి జీవాత్మనాం ఆత్మభూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానైః తత్జ్ఞమ్ అన్విచ్ఛద్భిః వైశ్వానరాత్మజ్ఞ సకాశమ్ ఆగమ్య పృచ్ఛ్యమానః వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మా ఇతి విజ్ఞాయతే. ఆత్మ బ్రహ్మ శబ్దాభ్యామ్ ఉపక్రమ్య పశ్చాత్ సర్వత్ర ఆత్మ వైశ్వానర శబ్దాభ్యాం వ్యవహారాత్ చ బ్రహ్మశబ్ద స్థానే నిర్దిశ్యమానః వైశ్వానర శబ్దః బ్రహ్మ ఏవ అభిధత్తే ఇతి విజ్ఞాయతే. కిఞ్చ, "స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు అన్నమత్తి", "తద్యథా ఇషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతి చ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మ విజ్ఞాన ఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మ ఇతి జ్ఞాపయతి.

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా......

58. స్మర్యమాణమ్ అనుమానం స్యాత్ ఇతి. 1-2-26.

ద్యుప్రభృతి పృథివీ అన్తమ్ అవయవ విభాగేన వైశ్వానరస్య రూపమ్ ఇహ ఉపదిశ్యతే. తత్ చ శ్రుతి స్మృతిషు పరమపురుష రూపతయా ప్రసిద్ధమ్. తత్ఇహ తదేవ ఇదమ్ ఇతి - 'స్మర్యమాణమ్'- ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం - వైశ్వానరస్య పరమ పురుషత్వే - 'అనుమానమ్'- లిఙ్గమ్ ఇత్యర్థః. 'ఇతి' శబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థం భూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వే అనుమానం స్యాత్.

శ్రుతి స్మృతిషు హి పరమ పురుషస్య ఇత్థం రూపం ప్రసిద్ధమ్. యథా ఆథర్వణే "అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః, వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమ్ అస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా" ఇతి. అగ్నిః ఇహ ద్యులోకః, "అసౌ వై లోకో అగ్నిః" ఇతి శ్రుతేః. స్మరన్తి చ మునయః - "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే, దిశశ్శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ, క్షితిం చ సో అచిన్త్యాత్మా సర్వభూత ప్రణేతా" ఇతి, "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః, సూర్యః చక్షుః దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః" ఇతి చ. ఇహ చ ద్యుప్రభృతయః వైశ్వానరస్య మూర్ధాది అవయవత్వేన ఉచ్యన్తే.

తథా హి - తైః ఔపమన్యవ ప్రభృతిభిః మహర్షిభిః "ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రతి అధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇతి పృష్టః కేకయః, తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానమ్ ఉపదిదిక్షుః, విశేష ప్రశ్నాన్ యథా అనుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మని ఏతైః కిఞ్చిత్ జ్ఞాతం కిఞ్చిత్ అజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయ, జ్ఞాత అజ్ఞాతాంశ బుభుత్సయా తాన్ ఏకైకం పప్రచ్ఛ.

తత్ర "ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానమ్ ఉపాస్సే" ఇతి పృష్టే "దివమేవ భగవో రాజన్" ఇతి తేన చ ఉక్తే, దివి తస్య పూర్ణ వైశ్వానర ఆత్మబుద్ధిం నివర్తయన్, వైశ్వానరస్య ద్యౌః మూర్ధా ఇతి చ

ఉపదిశన్, తస్యాః వైశ్వానరాంశ భూతాయాః దివః సుతేజాః ఇతి గుణ నామధేయం ప్రాచిఖ్యపత్. ఏవం సత్య యజ్ఞాదిభిః ఆదిత్య వాయు ఆకాశ అప్ పృథివీనామ్, ఏకైకేన ఏకైకమ్ ఉపాస్యమానతయా కథితానాం, "విశ్వరూపః, పృథక్ వర్త్మా, బహులోరయిః, ప్రతిష్ఠా" ఇతి ఏకైక గుణ నామధేయాని వైశ్వానరాత్మనః చక్షుః ప్రాణ సన్దేహ వస్తి పాద అవయవత్వం చ ఉపదిష్టమ్. సన్దేహో మధ్యకాయః ఉచ్యతే. అతః ఏవంభూత ద్యు మూర్ధత్వాది విశిష్టం పరమ పురుషస్య ఏవ రూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుషః ఏవ.

పునరపి అనిర్ణయమేవ ఆశఙ్క్య పరిహరతి .....

59. శబ్దాదిభ్యో అన్తః ప్రతిష్ఠానాత్ చ న ఇతి చేత్, న, తథా దృష్ట్యుపదేశాత్ అసమ్భవాత్, పురుషమపి చ ఏనమ్ అధీయతే. 1-2-27.

యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మా ఇతి నిశ్చీయతే ఇతి, తత్ న. 'శబ్దాదిభ్యో అన్తః ప్రతిష్ఠానాత్ చ' - జాఠరస్యాపి అగ్నేః ఇహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దః తావత్ వాజినాం వైశ్వానర విద్యా ప్రకరణే "స ఏషో అగ్నిర్వైశ్వానరః" ఇతి వైశ్వానర సమానాధికరణతయా అగ్నిః ఇతి శ్రూయతే. అస్మిన్ ప్రకరణే చ "హృదయం గార్హపత్యో మనో అన్వాహార్య పచనాస్యమ్ ఆహవనీయః" ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్య అగ్నిత్రయ కల్పనం క్రియతే. "తద్యద్భక్తం ప్రథమమ్

ఆగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామ్ ఆహుతిం జుహుయాత్ తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహా" ఇత్యాదినా ప్రాణాహుతి ఆధారత్వం చ వైశ్వానరస్య అవగమ్యతే. తథా వైశ్వానరస్య అస్మిన్ పురుషే అన్తః ప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినః సమామనన్తి - "స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషే అన్తః ప్రతిష్ఠితం వేద" ఇతి.

అతః అగ్నిశబ్ద సామానాధికరణ్యాత్, అగ్ని త్రేతా పరికల్పనాత్ ప్రాణాహుతి ఆధార భావాత్, అన్తః ప్రతిష్ఠానాత్ చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమ్ అపి ప్రతీయతే ఇతి న ఏకాన్తతః పరమాత్మత్వమ్ ఇతి చేత్, తత్ న. 'తథా దృష్ట్యుపదేశాత్' - పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్ని శరీరతయా తద్విశిష్టస్య ఉపాసన ఉపదేశాత్. అగ్నిశబ్దాదిభిః హి న కేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే. అపి తు జాఠరాగ్ని విశిష్టః పరమాత్మా. కథమిదమ్ అవగమ్యతే? ఇతి చేత్, 'అసంభవాత్' - జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్య శరీరత్వ అసంభవాత్. త్రైలోక్య శరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానర సమానాధికరణో జాఠర విషయతయా ప్రతీయమానః అగ్ని శబ్దః జాఠర శరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమ్ ఏవ అభిదధాతి ఇత్యర్థః.

యథోక్తం భగవతా - "అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః, ప్రాణాపాన సమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్"

ఇతి జాఠరానల శరీరో భూత్వా ఇత్యర్థః. అతః తద్విశిష్టస్య ఉపాసనమ్ అత్ర ఉపదిశ్యతే. కిం చ, 'పురుషమ్ అపి చ ఏనమ్ అధీయతే' వాజసనేయినః - "స ఏషో అగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషః" ఇతి. న హి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వమ్. పరమాత్మనః ఏవ హి నిరుపాధికం పురుషత్వమ్. యథా "సహస్ర శీర్షా పురుషః", "పురుష ఏవేదం సర్వమ్" ఇత్యాదౌ.

60. అత ఏవ న దేవతా భూతఞ్చ. 1-2-28.

ఉక్తేభ్యః ఏవ హేతుభ్యః దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్య అపి న వైశ్వానరత్వ ప్రసఙ్గః.

61. సాక్షాదపి అవిరోధం జైమినిః. 1-2-29.

వైశ్వానర సమానాధికరణస్య అగ్ని శబ్దస్య జాఠరాగ్ని శరీరతయా తత్ విశిష్టస్య పరమాత్మనః వాచకత్వమ్ తథా ఏవ పరమాత్మనః ఉపాస్యత్వం చ ఉక్తమ్. జైమినిః తు ఆచార్యః వైశ్వానర శబ్దవత్ అగ్ని శబ్దస్య అపి పరమాత్మనః ఏవ, 'సాక్షాత్' - అవ్యవధానేన వాచకత్వే న కశ్చిత్ విరోధః ఇతి మన్యతే.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా వైశ్వానర శబ్దః సాధారణః అపి పరమాత్మా అసాధారణ ధర్మ విశేషితః విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమ్ ఏవ అభిదధాతి ఇతి నిశ్చీయతే, ఏవమ్

అగ్నిశబ్దః అపి అగ్ర నయనాదినా యేనైవ గుణేన యోగాత్ జ్వలనే వర్తతే. తస్యైవ గుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సంభవాత్ అస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మా అసాధారణ ధర్మ విశేషితః పరమాత్మానమ్ ఏవ అభిధత్తే ఇతి.

"యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్ అభివిమానమ్" ఇతి అపరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య బ్రహ్మణః ద్యు ప్రభృతి పృథివ్యన్త ప్రదేశ సంబన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమ్ ఉపపద్యతే? తత్రాహ .....

62. అభివ్యక్తేః ఇతి ఆశ్మరథ్యః. 1-2-30.

ఉపాసక అభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశ మాత్రత్వం పరమాత్మనః ఇతి ఆశ్మరథ్య ఆచార్యః మన్యతే - "ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుః, వాయుః ప్రాణః, ఆకాశో మధ్యకాయః, ఆపో వస్తిః, పృథివీ పాదౌ" ఇతి ద్యు ప్రభృతి ప్రదేశ సమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమ్ అభివ్యాప్తవతః విగతమానస్య హి అభివ్యక్తేః ఏవ హేతోః భవతి.

మూర్ధ ప్రభృతి అవయవ విశేషైః పురుష విధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమ్ ఇతి చేత్, తత్రాహ ---

63. అనుస్మృతేః బాదరిః. 1-2-31.

తథా ఉపాసనార్థమ్ ఇతి బాదరిః ఆచార్యః మన్యతే. "యస్త్వేతమేవమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే స

సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు అన్నమత్తి" ఇతి, బ్రహ్మ ప్రాప్తయే హి ఉపాసనమ్ ఉపదిశ్యతే. 'ఏత మేవమ్' ఇతి - ఉక్త ప్రకారేణ పురుషాకారమ్ ఇత్యర్థః. సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు వర్తమానం యదన్నం - భోగ్యం, తదత్తి - సర్వత్ర వర్తమానం స్వతః ఏవ అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం బ్రహ్మ అనుభవతి. యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైః ఆత్మభిః ప్రత్యేకమ్ అనన్య సాధారణమ్ అన్నం భుజ్యతే, తత్ ముముక్షుభిః త్యాజ్యత్వాత్ ఇహ న గృహ్యతే.

యది పరమాత్మా వైశ్వానరః, కథం తర్హి ఉరః ప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వ ఉపదేశః, యావతా జాఠరాగ్ని పరిగ్రహః ఏవ ఏతత్ ఉపపద్యతే ఇత్యత్రాహ ....

64. సమ్పత్తేః ఇతి జైమినిః తథా హి దర్శయతి. 1-2-32.

అస్య పరమాత్మనః ఏవ వైశ్వానరస్య ద్యు ప్రభృతి పృథివ్యన్త శరీరస్య సమారాధన భూతాయాః, ఉపాసకైః అహరహః క్రియమాణాయాః, ప్రాణాహుతేః అగ్నిహోత్రత్వ సంపాదనాయ, అయమ్ ఉరః ప్రభృతీనాం వేదిత్వాది ఉపదేశః ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. 'తథా హి' - పరమాత్మా ఉపాసన ఉచితమ్ ఏవ ఫలం ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్ర సమ్పత్తిం చ దర్శయతి ఇయం శ్రుతిః "స య ఇదమ్ అవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారాన్

అపోహ్య భస్మని జుహుయాత్ తాదృక్ తత్ స్యాత్ అథ య ఏతదేవం విద్వాన్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు హుతం భవతి తద్యథా ఇషీకా తూలమ్ అగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతి.

65. ఆమనన్తి చ ఏనమ్ అస్మిన్. 1-2-33.

'ఏనం' - పరమపురుషం, ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టం వైశ్వానరమ్ - 'అస్మిన్' - ఉపాసక శరీరే ప్రాణాహుతి ఆధారత్వాయ - 'ఆమనన్తి చ' - "తస్య హ వా ఏతస్య ఆత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాః" ఇత్యాదినా. అయమర్థః - "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే" ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనః వైశ్వానరస్య ఉపాసనం విధాయ, "సర్వేషు లోకేషు" ఇత్యాదినా బ్రహ్మ ప్రాప్తిం చ ఫలమ్ ఉపదిశ్య అస్యైవ ఉపాసనస్య అఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం "తస్య హ వా ఏతస్య" ఇత్యాదినా ఉపదిశతి. యః పూర్వమ్ ఉపాస్యతయా ఉపదిష్టః వైశ్వానరః తస్య అవయవభూతాన్ అగ్ని ఆదిత్యాదీన్ సుతేజః విశ్వరూపాది నామధేయాన్ ఉపాసక శరీరే మూర్ధాది పాదాన్తేషు సంపాదయతి.

'మూర్ధై వ సుతేజాః' - ఉపాసకస్య మూర్ధా ఏవ పరమాత్మ మూర్ధభూతా ద్యౌః ఇత్యర్థః. 'చక్షుః విశ్వరూపః' - ఆదిత్యః ఇత్యర్థః. 'ప్రాణః పృథక్ వర్త్మా' - వాయుః ఇత్యర్థః. 'సన్దేహో బహులః' -

ఉపాసకస్య మధ్యకాయః ఏవ పరమాత్మ మధ్యకాయభూత ఆకాశః ఇత్యర్థః. 'వస్తిః ఏవ రయిః' - అస్య వస్తిః ఏవ తదవయవ భూతాః ఆపః ఇత్యర్థః. 'పృథివ్యేవ పాదౌ' - అస్య పాదౌ ఏవ తత్పాదభూతా పృథివీ ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఉపాసకః స్వశరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమ్ అనుసన్ధాయ స్వకీయాని ఉరో లోమ హృదయ మన ఆస్యాని ప్రాణాహుతి ఆధారస్య పరమాత్మనః వైశ్వానరస్య వేది బర్హిః గార్హపత్య అన్వాహార్య పచన ఆహవనీయాన్ అగ్నిహోత్ర ఉపకరణ భూతాన్ పరికల్ప్య, ప్రాణాహుతేః చ అగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్య ఏవం విధేన ప్రాణ అగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమ్ ఆరాధయేత్ ఇతి "ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యః" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే. అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమః ఏవ వైశ్వానరః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి వైశ్వానర అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ప్రథమస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ప్రథమాధ్యాయే తృతీయః పాదః

18. ద్యుభ్వాది అధికరణమ్.

66. ద్యు భూ ఆది ఆయతనం స్వ శబ్దాత్. 1-3-1.

ఆథర్వణికాః అధీయతే "యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చ అన్తరిక్షమ్ ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః, తమేవైకం జానథ ఆత్మానమ్ అన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతుః" ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమయం ద్యు పృథివ్యాదీనామ్ ఆయతనత్వేన శ్రూయమాణః జీవః? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? జీవః ఇతి. కుతః? "అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతాః యత్ర నాడ్యస్స ఏషో అన్తశ్చరతే బహుధా జాయమానః" ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే పూర్వవాక్య ప్రస్తుతం ద్యు పృథివ్యాది ఆయతనం యత్ర ఇతి పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య, తస్య నాడీ ఆధారత్వమ్ ఉక్త్వా, పునరపి "స ఏషో అన్తశ్చరతే బహుధా జాయమానః" ఇతి తస్య బహుధా జాయమానత్వం చ ఉచ్యతే. నాడీ సమ్బన్ధః దేవాది రూపేణ బహుధా జాయమానత్వం చ జీవస్య ఏవ ధర్మః. అస్మిన్ అపి శ్లోకే "ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః" ఇతి

ప్రాణపఞ్చకస్య మనసశ్చ ఆశ్రయత్వమ్ ఉచ్యమానం జీవధర్మః ఏవ. ఏవం జీవత్వే నిశ్చితే సతి ద్యు పృథివ్యాది ఆయతనత్వాదికం యథా కథఞ్చిత్ సఙ్గమయితవ్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'ద్యు భూ ఆది ఆయతనం స్వశబ్దాత్' - ద్యు పృథివ్యాదీనామ్ ఆయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః? 'స్వశబ్దాత్' - పరబ్రహ్మ అసాధారణ శబ్దాత్. "అమృతస్యైష సేతుః" ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః అసాధారణః శబ్దః. "తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే" ఇతి సర్వత్ర ఉపనిషత్సు స ఏవ అమృతత్వ ప్రాప్తి హేతుః శ్రూయతే. సినోతేః చ బన్ధనార్థత్వాత్, సేతుః - అమృతస్య ప్రాపకః ఇత్యర్థః. సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుః హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః. సంసారార్ణవ పారభూతస్య అమృతస్య ఏష ప్రతిలమ్భకః ఇత్యర్థః.

ఆత్మ శబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః, ఆప్నోతి ఇతి హి ఆత్మా, స్వేతర సమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిః తస్య ఏవ సంభవతి. అతః సః అపి తస్య ఏవ శబ్దః. "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదయశ్చ ఉపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణః శబ్దాః. నాడీ ఆధారత్వం తస్యాపి సంభవతి, "సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశ సన్నిభమ్" ఇత్యారభ్య, "తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" ఇతి శ్రవణాత్. "బహుధా జాయమానః" ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి

సజ్గచ్ఛతే - “అజాయమానో బహుధా విజాయతే”, “తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమ్” ఇతి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తత్ జాతీయ రూప సంస్థాన గుణకర్మ సమన్వితః స్వకీయం స్వభావమ్ అజహాదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుషః ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిః అపి “అజోఽపి సన్ అవ్యయాత్మా భూతానామ్ ఈశ్వరోఽపి సన్, ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా” ఇతి. మనః ప్రభృతి జీవ ఉపకరణ ఆధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్య ఏవ ఉపపద్యతే.

ఇతశ్చ పరమపురుషః ......

67. ముక్త ఉపసృప్య వ్యపదేశాత్ చ. 1-3-2.

అయం ద్యు పృథివ్యాది ఆయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాత్ ముక్తైః అపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే - “యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్, తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి”, “యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్ నామ రూపాత్ విముక్తః పరాత్పరం పురుషమ్ ఉపైతి దివ్యమ్” ఇతి. సంసార బన్ధనాత్ విముక్తాః ఏవ హి విధూత పుణ్య పాపాః నిరఞ్జనాః నామ రూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాః చ. పుణ్యపాప నిబన్ధన అచిత్ సంసర్గ ప్రయుక్త నామ రూప భాక్త్వమేవ హి సంసారః.

అతో విధూత పుణ్యపాపైః నిరఞ్జనైః, ప్రకృతి సంసర్గ రహితైః, పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమ్ ఆపన్నైః, ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టః ద్యు పృథివ్యాది ఆయతనభూతః పురుషః పరంబ్రహ్మ ఏవ.

పరబ్రహ్మ అసాధారణ శబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మ ఇతి ప్రసాధ్య, ప్రత్యగాత్మ అసాధారణ శబ్ద అభావాత్ చ అయం పరః ఏవ ఇత్యాహ......

68. న అనుమానమ్, అ తచ్ఛబ్దాత్, ప్రాణభృత్ చ. 1-3-3.

యథా అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాదక శబ్ద అభావాత్ ప్రధానం న ప్రతిపాద్యమ్, ఏవం ప్రాణభృత్ అపి ఇత్యర్థః. అనుమీయతే ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధానమ్ ఉచ్యతే. అనుమాన ప్రమితత్వాత్ అనుమానమ్ ఇతి వా. 'అ తచ్ఛబ్దాత్' - తద్వాచి శబ్ద అభావాత్ ఇత్యర్థః. "అర్థాభావే యదవ్యయమ్" ఇతి అవ్యయీభావః.

ఇతశ్చ అయం న ప్రత్యగాత్మా.....

69. భేద వ్యపదేశాత్. 1-3-4.

"సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః. జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమ్ ఈశమస్య మహిమానమ్ ఇతి వీతశోకః" ఇత్యాదిభిః జీవాత్ విలక్షణత్వేన అయం వ్యపదిశ్యతే. అనీశయా భోగ్య భూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానః శోచతి జీవః

అయం యదా స్వస్మాత్ అన్యం సర్వస్యేశం ప్రీయమాణమ్, అస్య ఈశ్వరస్య మహిమానం చ నిఖిల జగత్ నియమన రూపం పశ్యతి, తదా వీతశోకో భవతి.

70. ప్రకరణాత్. 1-3-5.

ప్రకరణం చ ఇదం పరస్య బ్రహ్మణః ఇతి "అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః" ఇత్యత్ర ఏవ ప్రదర్శితమ్. నాడీ సమ్బన్ధ - బహుధా జాయమానత్వ - మనః ప్రాణాధారత్వైశ్చ ప్రకరణ విచ్ఛేద ఆశఙ్కా మాత్రమ్ అత్ర పర్యహార్ష్మ.

71. స్థితి అదనాభ్యాం చ. 1-3-6.

"ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి" ఇత్యేకస్య కర్మఫల అదనమ్, అన్యస్య చ కర్మఫలమ్ అనశ్నతః ఏవ దీప్య మానతయా శరీరాన్తః స్థితి మాత్రం ప్రతిపాద్యతే. తత్ర కర్మఫలమ్ అనశ్నన్ దీప్యమానః ఏవ సర్వజ్ఞః అమృత సేతుః సర్వాత్మా ద్యు భ్వాది ఆయతనం భవితుమ్ అర్హతి, న పునః కర్మఫలమ్ అదన్ శోచన్ ప్రత్యగాత్మా. అతో ద్యుభ్వాది ఆయతనం పరమాత్మా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్యుభ్వాది అధికరణమ్.

19. భూమా అధికరణమ్.

72. భూమా సమ్ప్రసాదాత్ అధ్యుపదేశాత్. 1-3-7.

ఇదమ్ ఆమనన్తి ఛన్దోగాః "యత్ర నాన్యత్ పశ్యతి నాన్యత్ శ్రుణోతి నాన్యత్ విజానాతి స భూమా, అథ యత్ర అన్యత్ పశ్యతి అన్యత్ శ్రుణోతి అన్యత్ విజానాతి తదల్పమ్" ఇతి అత్రాయం భూమశబ్దో భావ ప్రత్యయాన్తః వ్యుత్పాద్యతే. తథా హి పృథ్వాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే. తతః "పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వ" ఇతి ఇమనిచ్ ప్రత్యయే కృతే "బహోర్లోపో భూ చ బహోః" ఇతి ప్రకృతి ప్రత్యయయోః వికారే భూమా ఇతి భవతి.

భూమా - బహుత్వమ్ ఇత్యర్థః. అత్ర చ అయం బహుశబ్దః వైపుల్య వాచీ, న సఙ్ఖ్యా వాచీ, "యత్రాన్యత్పశ్యతి... తదల్పమ్" ఇత్యల్ప ప్రతియోగిత్వ శ్రవణాత్. అల్ప శబ్ద నిర్దిష్ట ధర్మి ప్రతియోగి ప్రతిపాదన పరత్వాత్ ఏవ ధర్మిపరశ్చ నిశ్చీయతే. న ధర్మమాత్రపరః తదేవం భూమా ఇతి విపులః ఇత్యర్థః. వైపుల్య విశేష్యశ్చ ఇహ ఆత్మా ఇతి అవగతః "తరతి శోకమాత్మ విత్" ఇతి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానమ్ ఉపదిశ్య, "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇతి తస్యైవ ఉపసంహారాత్. అత్ర సంశయ్యతే - కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా? ఉత పరమాత్మా ఇతి.

కిం యుక్తమ్? ప్రత్యగాత్మా ఇతి. కుతః? "శ్రుతం హ్యేవ

మే భగవత్ దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిత్" ఇతి ఆత్మ జిజ్ఞాసయా ఉపసేదుషే నారదాయ, నామాది ప్రాణ పర్యన్తేషు ఉపాస్యతయా ఉపదిష్టేషు "అస్తి భగవో నామ్నో భూయః", "అస్తి భగవో వాచో భూయః" ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః, "వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ", "మనో వావ వాచో భూయః" ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని ప్రాణాత్ ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే. ప్రాణే తు న పశ్యామః. అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవ అయమ్ ఆత్మోపదేశః ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణ శబ్ద నిర్దిష్టః ప్రాణ సహచారీ ప్రత్యగాత్మా ఏవ. న వాయు విశేషమాత్రమ్. "ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా" ఇత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామ్ అవగమయన్తి. "పితృహా --- మాతృహా" ఇత్యాదినా సప్రాణేషు పితృ ప్రభృతిషు ఉపమర్దకారిణి హింసకత్వ నిమిత్త ఉపక్రోశ వచనాత్, తేష్వేవ విగత ప్రాణేషు అత్యన్త ఉపమర్ద కారిణి అపి ఉపక్రోశ అభావ వచనాత్ చ హింసా యోగ్యః చేతనః ఏవ ప్రాణ శబ్ద నిర్దిష్టః.

అప్రాణేషు స్థావరేషు అపి చేతనేషు ఉపమర్ద భావ అభావయోః హింసా తదభావ దర్శనాత్ అయం హింసా యోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మా ఏవ ఇతి నిశ్చీయతే. అతః ఏవ చ అర - నాభి దృష్టాన్తాది ఉపన్యాసేన ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః పరః ఇతి న భ్రమితవ్యమ్, పరస్య హింసా ప్రసఙ్గ అభావాత్, జీవాత్ ఇతరస్య తద్భోగ్య భోగోపకరణ భూతస్య కృత్స్నస్య అచిత్ వస్తునః జీవాయత్త స్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మని ఏవ అర - నాభి దృష్టాన్త ఉపపత్తేః చ.

అయమేవ చ ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టః భూమా, "అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయః" ఇతి ప్రశ్నస్య "అదో వా వ ప్రాణాత్ భూయః" ఇతి ప్రతివచనస్య చ అభావాత్, భూమ సంశబ్దనాత్ ప్రాక్, ప్రాణ ప్రకరణస్య అవిచ్ఛేదాత్. కిఞ్చ ప్రాణవేదినః అతివాదిత్వమ్ ఉక్త్వా, తమేవ "ఏష తు వా అతి వదతి' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య, "యస్సత్యేన అతివదతి" ఇతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసన అఙ్గతయా ఉపదిశ్య, ఉపాదేయస్య, సత్య వదనస్య శేషితయా పూర్వ నిర్దిష్ట ప్రాణ యాథాత్మ్య విజ్ఞానం "యదా వై విజానాతి అథ సత్యం వదతి" ఇతి ఉపదిశ్య, తత్ సిద్ధ్యర్థం చ మనన శ్రద్ధా నిష్ఠా ప్రయత్నాన్ ఉపదిశ్య, తత్ఆరమ్భాయ చ ప్రాప్యభూత ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మ స్వరూపస్య సుఖ రూపతా జ్ఞానమ్ ఉపదిశ్య, తస్య చ సుఖస్య విపులతా "భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇతి ఉపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మనః ఏవ అవిద్యా వియుక్తం రూపం విపుల సుఖమ్ ఇతి ఉపదిష్టమ్ ఇతి "తరతి శోకమాత్మవిత్" ఇతి ఉపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమ గుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. యతః ఏవం భూమ గుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా, అతః ఏవ అహమర్థే ప్రత్యగాత్మని "అహమేవ అధస్తాత్ అహమ్ ఉపరిష్టాత్" ఇత్యారభ్య, "అహమేవేదం సర్వమ్" ఇతి ప్రత్యగాత్మనః వైభవమ్ ఉపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషః నేతవ్యః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'భూమా సంప్రసాదాత్

అధ్యుపదేశాత్'. భూమ గుణ విశిష్టః న ప్రత్యగాత్మా. అపి తు పరమాత్మా. కుతః? 'సంప్రసాదాత్ అధ్యుపదేశాత్'. సంప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా, "ఏష సంప్రసాదో అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి ఉపనిషత్ ప్రసిద్ధేః. సంప్రసాదాత్ ప్రత్యగాత్మనః అధికతయా భూమ విశిష్టస్య సత్య శబ్ద అభిధేయస్య ఉపదేశాత్ ఇత్యర్థః. సత్యశబ్ద అభిధేయం చ పరంబ్రహ్మ.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా నామాదిషు ప్రాణ పర్యన్తేషు పూర్వ పూర్వ అధికతయా ఉత్తరోత్తర అభిధానాత్ పూర్వేభ్యః ఉత్తరేషామ్ అర్థాన్తరత్వమ్, ఏవం ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టాత్ ప్రత్యగాత్మనః అధికతయా నిర్దిష్టః సత్య శబ్ద అభిధేయః తస్మాత్ అర్థాన్తరభూతః ఏవ. సత్యశబ్ద నిర్దిష్టః ఏవ భూమా ఇతి, సత్యాఖ్యం పరంబ్రహ్మ ఏవ భూమా ఇతి ఉపదిశ్యతే ఇతి. తదాహ వృత్తికారః "భూమా త్వేవ" ఇతి భూమా బ్రహ్మ నామాది పరంపరయా ఆత్మనః ఊర్ధ్వమ్ అస్యోపదేశాత్ ఇతి. ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టాత్ అధికతయా సత్యస్య ఉపదేశః కథమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్, "స వా ఏషః ఏవం పశ్యన్ ఏవం మన్వానః ఏవం విజానన్ అతివాదీ భవతి" ఇతి ప్రాణవిదః అతివాదిత్వమ్ ఉక్త్వా "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేన అతివదతి" ఇతి సత్య వేదిత్వేన అతివాదినం 'తు' శబ్దేన పూర్వస్మాత్ అతివాదినో వ్యావర్తయతి. అతః ఏవ "ఏష తు వా అతివదతి" ఇత్యత్ర ప్రాణ అతివాదినః న ప్రత్యభిజ్ఞా. అతో

అస్య అతివాదిత్వ నిమిత్తం సత్యం పూర్వ అతివాదిత్వ నిమిత్తాత్ ప్రాణాత్ అధికమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే.

నను చ, ప్రాణవేదినః ఏవ సత్య వదనమ్ అఙ్గత్వేన ఉపదిష్టమ్, అతః ప్రాణ ప్రకరణ అవిచ్ఛేదః ఇత్యుక్తమ్. నైతత్ యుక్తమ్ - 'తు' శబ్దేన హి అతివాద్యేవ అన్యః ప్రతీయతే, న తు తస్యైవ అతివాదినః సత్య వదన అఙ్గ విశిష్టతా మాత్రమ్. "ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతి" ఇత్యాదిషు అగ్నిహోత్ర్యన్తరా ప్రతీతేః, ప్రతీతస్య ఏవ అగ్నిహోత్రిణః సత్య వదన అఙ్గ విధానమ్ ఇతి క్లిష్టా గతిః ఆశ్రీయతే. అత్ర తు అతివాది అన్తరత్వ నిమిత్తం సత్య శబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. సత్య శబ్దశ్చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః. అతః తన్నిష్ఠస్య అతివాదినః పూర్వస్మాత్ అధికత్వం సంభవతి ఇతి వాక్య స్వరససిద్ధమ్ అన్యత్వం న బాధితవ్యమ్. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్ పురుషార్థతయా అతిక్రాన్త స్వోపాస్య వస్తు వాదిత్వమ్. నామాది ఆశాపర్యన్త ఉపాస్య వస్త్వతిక్రాన్త స్వోపాస్య ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మ వాదిత్వాత్ ప్రాణవిదః అతివాదిత్వమ్. తస్యాపి సాతిశయ పురుషార్థత్వాత్ నిరతిశయ పురుషార్థతయా ఉపాస్య పరబ్రహ్మ వాదినః ఏవ సాక్షాత్ అతివాదిత్వమ్ ఇతి "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేన అతివదతి" ఇత్యుక్తమ్. సత్యేన ఇతి 'ఇత్థం' భూత లక్షణే తృతీయా. సత్యేన - పరేణ, బ్రహ్మణః ఉపాస్యేన ఉపలక్షితః యో అతివదతి

ఇత్యర్థః. అతః ఏవ ఏవం శిష్యః ప్రార్థయతే - "సో అహం భగవః సత్యేనాతివదాని" ఇతి. ఆచార్యశ్చ "సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇత్యాహ. "ఆత్మతః ప్రాణః" ఇతి చ ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టస్య ఆత్మనః ఉత్పత్తిః ఉచ్యతే. అతః "తరతి శోకమాత్మవిత్" ఇతి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టాత్ అన్యః ఇతి గమ్యతే.

యత్తు ఉక్తమ్ "అస్తి భగవః ప్రాణాత్ భూయః" ఇతి ప్రశ్నస్య, "అదో వా వ ప్రాణాత్ భూయః" ఇతి ప్రతివచనస్య చ అదర్శనాత్ ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశ పర్యవసానః గమ్యతే ఇతి. తదయుక్తమ్. న హి ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్ ఏవ అర్థాన్తరత్వం గమ్యతే, ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్ సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరమ్. "అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయః" ఇతి అపృచ్ఛతః అయమ్ అభిప్రాయః. నామాదిషు ఆశా పర్యన్తేషు అచేతనేషు పురుషార్థ భూయస్తయా పూర్వపూర్వమ్ అతిక్రాన్తేషు అపి ఉత్తరోత్తరేషు ఉపదిష్టేషు తత్తత్ వేదినః ఆచార్యేణ అతివాదిత్వం న ఉక్తమ్.

ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మ యాథాత్మ్య వేదినః తు పురుషార్థ భూయస్త్వ అతిశయం మన్వానేన "స వా ఏష ఏవం పశ్యన్ ఏవం మన్వానః ఏవం విజానన్ అతివాదీ భవతి" ఇతి అతిక్రాన్త వస్తు వాదిత్వమ్ ఉక్తమ్. అతః అత్రైవ ఆత్మోపదేశః సమాప్తః ఇతి మత్వా శిష్యః భూయః న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యః తు ఇదమపి సాతిశయం మత్వా

నిరతిశయ పురుషార్థభూతం సత్య శబ్ద అభిధేయం పరంబ్రహ్మ "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేన అతివదతి" ఇతి స్వయమేవ ఉపచిక్షేప. శిష్యః అపి పరమ పురుషార్థ రూపే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ఉపక్షిప్తే తత్ స్వరూప తదుపాసన యాథాత్మ్య బుభుత్సయా "సో అహం భగవః సత్యేన అతివదాని" ఇతి ప్రార్థయామాస.

తతః బ్రహ్మ సాక్షాత్కార నిమిత్త అతివాదిత్వ సిద్ధయే బ్రహ్మ సాక్షాత్కార ఉపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనమ్ "సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇత్యుపదిశ్య, తదుపాయ భూతం బ్రహ్మమననమ్ "మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యుపదిశ్య, శ్రవణ ప్రతిష్ఠార్థత్వాత్ మననస్య మనన ఉపదేశేన శ్రవణమ్ అర్థసిద్ధం మత్వా, శ్రవణ ఉపాయ భూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామ్ "శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యుపదిశ్య, తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠాం "నిష్ఠాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యుపదిశ్య, తదుపాయభూతాం చ తదుద్యోగ ప్రయత్న రూపాం కృతిమ్ అపి "కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యుపదిశ్య, శ్రవణాది ఉపక్రమ రూప కృతి సిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్ద అభిహితస్య బ్రహ్మణః సుఖ రూపతా జ్ఞాతవ్యా ఇతి "సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇత్యుపదిశ్య, నిరతిశయ విపులమేవ సుఖం పరమ పురుషార్థ రూపం భవతి ఇతి తస్యైవ బ్రహ్మణః సుఖ రూపస్య నిరతిశయ విపులతా జ్ఞాతవ్యా ఇతి "భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" ఇత్యుపదిశ్య, నిరతిశయ విపుల సుఖ రూపస్య బ్రహ్మణః లక్షణమ్

ఇదమ్ ఉచ్యతే - "యత్ర నాన్యత్ పశ్యతి నాన్యత్ శ్రుణోతి నాన్యత్ విజానాతి స భూమా" ఇతి.

అయమర్థః - అనవధిక అతిశయ సుఖరూపే బ్రహ్మణి అనుభూయమానే తతో అన్యత్ కిమపి న పశ్యతి అనుభవితా, బ్రహ్మ స్వరూప తద్విభూతి అన్తర్గతత్వాత్ చ కృత్స్నస్య వస్తు జాతస్య. అతః ఐశ్వర్యాపర పర్యాయ విభూతి గుణవిశిష్టం నిరతిశయ సుఖరూపం బ్రహ్మ అనుభవన్ తత్ వ్యతిరిక్తస్య వస్తునః అభావాత్ ఏవ కిమపి అన్యత్ న పశ్యతి. అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖ రూపత్వాత్ ఏవ దుఃఖం చ న పశ్యతి. తదేవ హి సుఖం, యత్ అనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి.

నను చ, ఇదమేవ జగత్, బ్రహ్మణః అన్యతయా అనుభూయమానం, దుఃఖరూపం పరిమిత సుఖరూపం చ భవత్, కథమివ బ్రహ్మ విభూతిత్వేన తదాత్మకతయా అనుభూయమానం సుఖరూపమ్ ఏవ భవేత్? ఉచ్యతే - కర్మ వశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణః అన్యత్వేన అనుభూయమానం కృత్స్నం జగత్ తత్తత్ కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమిత సుఖం చ భవతి. అతః బ్రహ్మణః అన్యతయా పరిమిత సుఖత్వేన దుఃఖత్వేన చ జగదనుభవస్య కర్మ నిమిత్తత్వాత్ కర్మరూప అవిద్యా విముక్తస్య తదేవ జగత్ విభూతిగుణ విశిష్ట బ్రహ్మానుభవ అన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి. యథా పిత్తోపహతేన

పీయమానం పయః పిత్త తారతమ్యేన అల్పసుఖం విపరీతం చ భవతి, తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయ ఏవ భవతి. యథైవ రాజపుత్రస్య పితుః లీలోపకరణమ్ అతథాత్వేన అనుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమ్ అనుపగతం, తథాత్వ అనుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి. తథా నిరతిశయ ఆనన్ద స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చ అనుసన్ధీయమానం జగత్, నిరతిశయ ప్రీతయే భవత్యేవ.

అతః జగదైశ్వర్య విశిష్టమ్ అనవధిక అతిశయ సుఖరూపం బ్రహ్మ అనుభవన్ తతో అన్యత్ కిమపి న పశ్యతి. దుఃఖం చ న పశ్యతి. ఏత దేవ ఉపపాదయతి వాక్యశేషః "స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వానః ఏవం విజానన్ ఆత్మరతిః ఆత్మక్రీడ ఆత్మ మిథున ఆత్మానన్దః స స్వరాడ్ భవతి, తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి, అథ యే అన్యథాఽతో విదుః అన్య రాజానః తే క్షయ్యలోకా భవన్తి, తేషాం సర్వేషు లోకేషు అకామచారో భవతి" ఇతి. స్వరాట్ - అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః - కర్మవశ్యాః. తథా "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్, సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" ఇతి చ. నిరతిశయ సుఖ రూపత్వం చ బ్రహ్మణః "ఆనన్దమయః అభ్యాసాత్" ఇత్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్. అతః ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టాత్ ప్రత్యగాత్మనః అర్థాన్తర భూతస్య సత్య శబ్ద అభిధేయస్య బ్రహ్మణః భూమా ఇతి ఉపదేశాత్ భూమా, పరంబ్రహ్మ.

73. ధర్మ ఉపపత్తేః చ. 1-3-8.

అస్య భూమ్నః యే ధర్మాః ఆమ్నాయన్తే, తే అపి పరస్మిన్ ఏవ ఉపపద్యన్తే. "ఏతదమృతమ్" ఇతి స్వాభావికమ్ అమృతత్వమ్, "స్వే మహిమ్ని" ఇతి అనన్య ఆధారత్వమ్, "స ఏవాధస్తాత్" ఇత్యాది, "స ఏవేదం సర్వమ్" ఇతి సర్వాత్మకత్వమ్, "ఆత్మతః ప్రాణః" ఇత్యాది ప్రాణ ప్రభృతి సర్వస్య ఉత్పాదకత్వమ్ ఇత్యాదయః హి ధర్మాః పరమాత్మనః ఏవ. యత్తు "అహమేవాధస్తాత్" ఇత్యాదినా సర్వాత్మకత్వమ్ ఉపదిష్టమ్, తత్ భూమ విశిష్టస్య బ్రహ్మణః అహఙ్గ్రహేణ ఉపాసనమ్ ఉపదిశ్యతే, "అథాతో అహఙ్కారాదేశః" ఇతి అహఙ్గ్రహ ఉపదేశ ఉపక్రమాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనః అపి హి ఆత్మా పరమాత్మా ఇతి అన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు ఉక్తమ్. అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మ పర్యవసానాత్ అహం శబ్దః అపి పరమాత్మ పర్యవసాయీ ఇతి ప్రత్యగాత్మ శరీరకత్వేన పరమాత్మానుసన్ధాన అర్థః అయమ్ అహఙ్గ్రహ ఉపదేశః.

పరమాత్మనః సర్వ శరీరతయా సర్వ ఆత్మత్వాత్ ప్రత్యగాత్మనః అపి ఆత్మా పరమాత్మా. తదేవ "అథాత ఆత్మాదేశః" ఇత్యాదినా "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇత్యన్తేన ఉచ్యతే. ఏతదేవ ఉపపాదయితుం ప్రత్యగాత్మనః అపి ఆత్మభూతాత్ పరమాత్మనః సర్వస్య ఉత్పత్తిః ఉచ్యతే, "తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం

మన్వానస్య ఏవం విజానత ఆత్మతః ప్రాణ ఆత్మతః ఆకాశః" ఇత్యాదినా. ఉపాసకస్య అన్తర్యామితయా అవస్థితాత్ పరమాత్మనః సర్వస్య ఉత్పత్తిః ఇత్యర్థః. అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మ శరీరత్వ జ్ఞాన ప్రతిష్ఠార్థమ్ అహఙ్గ్రహ ఉపాసనం కర్తవ్యమ్. తస్మాత్ భూమ విశిష్టః పరమాత్మా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి భూమా అధికరణమ్.

20. అక్షర అధికరణమ్.

74. అక్షరమ్ అమ్బర అన్తధృతేః. 1-3-9.

వాజసనేయినః గార్గీ ప్రశ్నే సమామనన్తి "సహోవాచ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్ అదీర్ఘమ్ అలోహితమ్ అస్నేహమ్ అచ్ఛాయమ్" ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమేతత్ అక్షరం ప్రధానమ్? జీవః వా? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిమ్ యుక్తమ్? ప్రధానమ్ ఇతి. కుతః? "అక్షరాత్ పరతః పరః" ఇత్యాదిషు అక్షర శబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగ దర్శనాత్, అస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్. "యయా తదక్షరమ్ అధిగమ్యతే" ఇత్యాదిషు పరస్మిన్ అపి అక్షర శబ్దో దృశ్యతే ఇతి చేత్, న, ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధ శ్రుతి ప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధస్యై ప్రథమ ప్రతీతేః ప్రతీత పరిగ్రహే విరోధ అభావాత్. కిం చ, "యదూర్ధ్వం గార్గి దివో, యదర్వాక్ పృథివ్యాః" ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాల త్రితయవర్తినః కారణభూత ఆకాశ ఆధారత్వే ప్రతిపాదితే "కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇతి ఆకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమ్ అక్షరం సర్వ వికార కారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధం ప్రధానమ్ ఇతి ప్రతీయతే. అతో అక్షరం ప్రధానమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అక్షరమ్ అమ్బరాన్తధృతేః'. అక్షరం

- పరంబ్రహ్మ, కుతః? 'అమ్బరాన్తధృతేః' - అమ్బరస్య - ఆకాశస్య, అన్తః- పారభూతమ్ అవ్యాకృతమ్ అమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః - తదాధారతయా అస్య అక్షరస్య ఉపదేశాత్ ఇతి యావత్. అయమర్థః - "కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇత్యత్ర ఆకాశ శబ్ద నిర్దిష్టం న వాయుమత్ అమ్బరమ్, అపి తు తత్పారభూతమ్ అవ్యాకృతమ్, అతః తస్య అవ్యాకృతస్య అపి ఆధారత్వేన ఉచ్యమానమ్ అక్షరం న అవ్యాకృతం భవితుమ్ అర్హతి ఇతి.

నను, ఆకాశ శబ్ద నిర్దిష్ట న వాయుమాన్ ఇతి కథమ్ అవగమ్యతే? ఉచ్యతే - "యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్ పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావా పృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చ" ఇత్యాచక్షతే, "ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చ" ఇత్యుక్తే త్రైకాల్య వర్తినః వికార జాతస్య ఆధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశః న వాయుమత్ ఆకాశో భవితుమ్ అర్హతి, తస్యాపి వికార అన్తర్గతత్వాత్. అతః అత్రాకాశ శబ్ద నిర్దిష్టం భూత సూక్ష్మమ్ ఇతి ప్రతీయతే. తతః తస్యాపి భూత సూక్ష్మస్య ఆధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే, "కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి". అతః తదాధారతయా నిర్దిశ్యమానమ్ అక్షరం న ప్రధానం భవితుమ్ అర్హతి.

యత్తు శ్రుతి ప్రసిద్ధాత్ ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధం ప్రథమం ప్రతీయతే ఇతి, తత్ న, అక్షర శబ్దస్య అవయవ శక్త్యా స్వార్థ

ప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తర అనపేక్షణాత్. సమ్బన్ధ గ్రహణ దశాయామ్ అర్థ స్వరూపం యేన ప్రమాణేన అవగమ్యతే, న తత్ ప్రతిపాదన దశాయామ్ అపేక్షణీయమ్.

ఏవం తర్హి అక్షర శబ్ద నిర్దిష్టః జీవః అస్తు, తస్య భూతసూక్ష్మ పర్యన్తస్య కృత్స్నస్య అచిద్వస్తునః ఆధారత్వ ఉపపత్తేః. అస్థూలత్వాది ఉచ్యమాన విశేషణ ఉపపత్తేశ్చ "అవ్యక్త మక్షరే లీయతే", "యస్యావ్యక్తం శరీరమ్", "యస్యాక్షరం శరీరమ్", "క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థో అక్షర ఉచ్యతే" ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మని అపి అక్షరశబ్ద ప్రయోగ దర్శనాత్ ఇత్యత్ర ఉత్తరమ్......

75. సా చ ప్రశాసనాత్. 1-3-10.

సా చ, - అమ్బరాన్త ధృతిః అస్య అక్షరస్య ప్రశాసనాత్ ఏవ భవతి ఇత్యుపదిశ్యతే. "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః, ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావా పృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః, ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూర్తా అహోరాత్రాణి అర్ధమాసా మాసా ఋతవః సంవత్సరాః ఇతి విధృతాః తిష్ఠన్తి" ఇత్యాదినా. ప్రశాసనమ్ - ప్రకృష్టం శాసనమ్. న చ ఈదృశం స్వశాసన అధీన సర్వ వస్తు విధరణం బద్ధ ముక్త ఉభయ అవస్థస్య అపి ప్రత్యగాత్మనః సంభవతి. అతః పురుషోత్తమః ఏవ ప్రశాసిత్రృ అక్షరమ్.

76. అన్య భావ వ్యావృత్తేః చ. 1-3-11.

'అన్యభావః' - అన్యత్వమ్, ప్రధానాదిభావః. అస్య అక్షరస్య పరమపురుషాత్ అన్యత్వం వాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే "తద్వా ఏతదక్షరం గార్గి అదృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోత్రమతం మన్త్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతో అస్తి ద్రష్టృ, నాన్యదతో అస్తి శ్రోతృ, నాన్యదతో అస్తి మన్తృ, నాన్యదతో అస్తి విజ్ఞాతృ, ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" ఇతి. అత్ర ద్రష్టృత్వ శ్రోతృత్వాది ఉపదేశాత్ అస్య అక్షరస్య అచేతనభూత ప్రధాన భావః వ్యావర్త్యతే. సర్వైః అదృష్టస్య ఏవ సతః సర్వస్య ద్రష్టృత్వాది ఉపదేశాచ్చ ప్రత్యగాత్మ భావః వ్యావర్త్యతే. అతః ఇయమ్ అన్యభావ వ్యావృత్తిః అస్యాక్షరస్య పరమ పురుషతాం ద్రఢయతి.

ఏవం వా అన్యభావ వ్యావృత్తిః - అన్యస్య సద్భావ వ్యావృత్తిః అన్యభావ వ్యావృత్తిః. యథా ఏతత్ అక్షరమ్ అన్యైః అదృష్టం సతి అన్యేషాం ద్రష్టృ చ సత్సు అవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య ఆధార భూతమ్, ఏవమ్ అనేన అదృష్టమ్ ఏతస్య ద్రష్టృ చ సదేతస్య ఆధారభూతమ్ అన్యత్ నాస్తి ఇతి వదన్ "నాన్యదతో అస్తి ద్రష్టృ" ఇత్యాది వాక్యశేషో అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్ అస్య అక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావం చ ప్రతిషేధతి.

కిం చ, "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః

ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరో అన్వాయత్తా'' ఇతి శ్రౌతం స్మార్తం చ యాగదాన హోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే, తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమః ఏవ ఇతి విజ్ఞాయతే. అపి చ ''యో వా ఏతదక్షరం గార్గి అవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణి అన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గి అవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స కృపణః, అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స బ్రాహ్మణః'' ఇతి యదజ్ఞానాత్ సంసార ప్రాప్తిః యత్ జ్ఞానాత్ చ అమృతత్వ ప్రాప్తిః తదక్షరం పరంబ్రహ్మ ఏవ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అక్షర అధికరణమ్.

21. ఈక్షతి కర్మ అధికరణమ్.

77. ఈక్షతి కర్మ వ్యపదేశాత్ సః. 1-3-12.

ఆథర్వణికాః సత్యకామ ప్రశ్నే అధీయతే - "యః పునరేతం త్రిమాత్రేణ ఓమి (త్యేతే)తి అనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమ్ అభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సంపన్నః, యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తః స సామభిః ఉన్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవ ఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే" ఇతి. అత్ర ధ్యాయతి ఈక్షతి శబ్దౌ ఏక విషయౌ, ధ్యాన ఫలత్వాత్ ఈక్షణస్య, "యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషః" ఇతి న్యాయేన ధ్యాన విషయస్య ఏవ ప్రాప్యత్వాత్. "పరం పురుషమ్" ఇత్యుభయత్ర కర్మభూతస్య అర్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ చ.

తత్ర సంశయ్యతే - కిమిహ "పరం పురుషమ్" ఇతి నిర్దిష్టః జీవ సమష్టి రూపో అణ్డాధిపతిః చతుర్ముఖః? ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః? ఇతి. కిం యుక్తమ్? సమష్టి క్షేత్రజ్ఞః ఇతి. కుతః? "స యో హ వై తద్భగవన్ మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమ్ ఓఙ్కారమ్ అభిధ్యాయీత కతమం వా వ స తేన లోకం జయతి" ఇతి ప్రక్రమ్య ఏకమాత్రం ప్రణవమ్ ఉపాసీనస్య మనుష్య లోక ప్రాప్తిమ్ అభిధాయ, ద్విమాత్రమ్ ఉపాసీనస్య అన్తరిక్ష లోక ప్రాప్తిమ్ అభిధాయ, త్రిమాత్రమ్ ఉపాసీనస్య ప్రాప్యతయా అభిధీయమానః

బ్రహ్మలోక అన్తరిక్షాత్ పరో జీవ సమష్టి రూపస్య చతుర్ముఖస్య లోకః ఇతి విజ్ఞాయతే. తద్గతేన చ ఈక్ష్యమాణః తల్లోకాధిపతిః చతుర్ముఖః ఏవ. "ఏతస్మాత్ జీవఘనాత్ పరాత్పరమ్" ఇతి చ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాత్ దేహేన్ద్రియాదిభిః సహ ఘనీభూతాత్ జీవ వ్యష్టి పురుషాత్ బ్రహ్మలోక వాసినః సమష్టి పురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేన ఉపపద్యతే. అతో అత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుషః సమష్టి పురుషః చతుర్ముఖః ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయః యథా కథంచిత్ నేతవ్యాః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'ఈక్షతి కర్మ వ్యపదేశాత్ సః' - ఈక్షతి కర్మ, సః - పరమాత్మా, కుతః? 'వ్యపదేశాత్'. వ్యపదిశ్యతే హి ఈక్షతి కర్మ పరమాత్మత్వేన. తథా హి ఈక్షతి కర్మ విషయతయా ఉదాహృతే శ్లోకే "తమోఙ్కారేణైవ అయనేన అన్వేతి విద్యాన్యత్ తచ్ఛాన్తమ్ అజరమ్ అమృతమ్ అభయం పరం చ" ఇతి. పరం శాన్తమ్ అజరమ్ అభయమ్ అమృతమ్ ఇతి హి పరమాత్మనః ఏవ ఏతద్రూపమ్, "ఏతదమృతమ్ అభయమ్ ఏతత్ బ్రహ్మ" ఇత్యేవమాది శ్రుతిభ్యః ఏతస్మాత్ జీవఘనాత్ పరాత్పరమ్" ఇతి చ పరమాత్మనః ఏవ వ్యపదేశః, న చతుర్ముఖస్య, తస్యాపి జీవ ఘన శబ్ద గృహీతత్వాత్. యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వం స జీవఘనః ఇత్యుచ్యతే, చతుర్ముఖస్యాపి తత్ శ్రూయతే "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమ్" ఇత్యాదౌ.

యత్ పునరుక్తమ్ అన్తరిక్ష లోకస్య ఉపరి నిర్దిశ్యమానః బ్రహ్మలోకః చతుర్ముఖ లోకః ఇతి ప్రతీయతే, అతః తత్రస్థః చతుర్ముఖః ఇతి. తదయుక్తమ్, "యత్తచ్ఛాన్తమ్ అజరమ్ అమృతమ్ అభయమ్" ఇత్యాదినా ఈక్షతి కర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి ఈక్షితుః స్థానతయా నిర్దిష్టః బ్రహ్మలోకః న క్షయిష్ణుః చతుర్ముఖ లోకః భవితుమ్ అర్హతి. కిఞ్చ, "యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తః ససామభిః ఉన్నీయతే బ్రహ్మ లోకమ్" ఇతి సర్వపాప వినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయా ఉచ్యమానం న చతుర్ముఖ స్థానమ్. అతః ఏవ చ ఉదాహరణ శ్లోకే ఇమమ్ ఏవ బ్రహ్మలోకమ్ అధికృత్య శ్రూయతే - "యత్తత్కవయో వేదయన్తి" ఇతి. కవయః - సూరయః, సూరిభిః దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ, "తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః" ఇత్యేవమాదిభ్యః. న చ అన్తరిక్షాత్ పరః చతుర్ముఖ లోకః, మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః "ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారః తస్మాద్విద్వాన్ ఏతేనైవ అయనేన ఏకతరమన్వేతి" ఇతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తత్ ఐహిక ఆముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్య, ఏకమాత్రం ప్రణవమ్ ఉపాసీనానామ్ ఐహికం మనుష్య లోకావాప్తి రూపం ఫలమ్ అభిధాయ, ద్విమాత్రమ్ ఉపాసీనానామ్ ఆముష్మికమ్ అన్తరిక్ష శబ్ద ఉపలక్షితం ఫలం చ అభిధాయ, త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మ వాచినా

ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయా ఉపదిశతి ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్. అతః ఈక్షతి కర్మ పరమాత్మా.

ఇతి ఈక్షతి కర్మ అధికరణమ్.

22. దహర అధికరణమ్.

78. దహరః ఉత్తరేభ్యః. 1-3-13.

ఇదమ్ ఆమనన్తి ఛన్దోగాః "అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరో అస్మిన్నన్తర ఆకాశః తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యం తద్వా వ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతి. తత్ర సందేహః - కిమసౌ హృదయ పుణ్డరీక మధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూత విశేషః? ఉత ప్రత్యగాత్మా? అథ పరమాత్మా? ఇతి. కిం తావద్యుక్తమ్? మహాభూత విశేషః ఇతి. కుతః? ఆకాశ శబ్దస్య భూతాకాశే బ్రహ్మణి చ ప్రసిద్ధత్వే అపి భూతాకాశే ప్రసిద్ధి ప్రకర్షాత్. "తస్మిన్యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యన్వేష్టవ్య అన్తరస్య ఆధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'దహర ఉత్తరేభ్యః' - దహరాకాశః - పరంబ్రహ్మ, కుతః? ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః. "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి నిరుపాధిక ఆత్మత్వమ్ అపహత పాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ ఇతి దహరాకాశే శ్రూయమాణాః గుణాః దహరాకాశం పరంబ్రహ్మ ఇతి జ్ఞాపయన్తి. "అథ య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి"

ఇత్యాదినా, "యం కామం కామయతే సో అస్య సంకల్పాత్ ఏవ సముత్తిష్ఠతి తేన సంపన్నో మహీయతే" ఇత్యన్తేన దహరాకాశ వేదినః సత్యసఙ్కల్పత్వ ప్రాప్తిః చ ఉచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మ ఇతి అవగమయతి.

"యావాన్వా అయమాకాశః తావానేషో అన్తర్హృదయ ఆకాశః" ఇతి ఉపమాన ఉపమేయ భావశ్చ దహరాకాశస్య భూత ఆకాశత్వేన ఉపపద్యతే. హృదయ అవచ్ఛేద నిబన్ధన ఉపమాన ఉపమేయ భావః ఇతి చేత్, తథా సతి హృదయ అవచ్ఛిన్నస్య ద్యావా పృథివ్యాది సర్వ ఆశ్రయత్వం న ఉపపద్యతే. నను చ, దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వే అపి బాహ్యాకాశ ఉపమేయత్వం న సంభవతి, "జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయాన్ అన్తరిక్షాత్" ఇత్యాదౌ సర్వస్మాత్ జ్యాయస్త్వ శ్రవణాత్. నైవమ్, దహరాకాశస్య హృదయ పుణ్డరీక మధ్యవర్తిత్వ ప్రాప్త అల్పత్వ నివృత్తి పరత్వాత్ అస్య వాక్యస్య, యథా అధికజవే అపి సవితరి 'ఇషువత్ గచ్ఛతి సవితా' ఇతి వచనం గతిమాన్ద్య నివృత్తిపరమ్.

అథ స్యాత్ "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాదినా దహరాకాశః న నిర్దిశ్యతే, "దహరో అస్మిన్నన్తర ఆకాశః తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి దహరాకాశ అన్తర్వర్తినః తతో అన్యస్య అన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ ఇహ "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇతి తస్య ఏవ అన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్. స్యాత్ ఏతదేవమ్

యది శ్రుతిః ఏవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభఙ్క్ష్యత్. వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథాహి "అథ యదిదమ్ అస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరో అస్మిన్ అన్తరాకాశః తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి బ్రహ్మ పుర శబ్దేన ఉపాస్యతయా సన్నిహిత పరబ్రహ్మణః పురత్వేన ఉపాసక శరీరం నిర్దిశ్య, తత్ మధ్యవర్తి చ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకారమ్ అల్ప పరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణః వేశ్మతయా అభిధాయ, సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమ్ ఆశ్రిత వాత్సల్యైక జలధిమ్ ఉపాసక అనుగ్రహాయ తస్మిన్ వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మతయా ధ్యేయం దహరాకాశ శబ్దేన నిర్దిశ్య, తదన్తర్వర్తిత్వే చ అపహత పాప్మత్వాది స్వభావతః నిరస్త నిఖిలహేయత్వం సత్యకామత్వాది స్వాభావిక అనవధికాతిశయ కల్యాణ గుణజాతం చ ధ్యేయం "తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి ఉపదిశ్యతే. అత్ర తత్ అన్వేష్టవ్యమ్ ఇతి 'తత్' శబ్దేన దహరాకాశం తదన్తర్వర్తి గుణజాతం చ పరామృశ్య, తదుభయమ్ అన్వేష్టవ్యమ్ ఇతి ఉపదిశ్యతే. "యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ" ఇతి అనూద్య, తస్మిన్ దహర పుణ్డరీక వేశ్మని యో దహరాకాశో యత్ చ తదన్తర్వర్తి గుణ జాతమ్, తదుభయమ్ అన్వేష్టవ్యమ్ ఇతి విధీయతే ఇత్యర్థః.

దహరాకాశ శబ్ద నిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వమ్ "తస్మిన్ యదన్తః" ఇతి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వమ్ తత్శబ్దేన ఉభయం పరామృశ్య ఉభయస్య అపి అన్వేష్టవ్యతయా విధానం చ కథమ్ అవగమ్యతే

ఇతి చేత్, తత్ అవహితమనాః శృణు.....

"యావాన్వా అయమాకాశః తావానేషో అన్తర్హృదయ ఆకాశః" ఇతి దహరాకాశస్య అతి మహత్త్వామ్ అభిధాయ "ఉభే అస్మిన్ ద్యావా పృథివీ అన్తరేవ సమాహితే, ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యా చన్ద్రమసా వుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణి" ఇతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమ్ అస్మిన్నితి నిర్దిశ్య, తస్య సర్వ జగదాధారత్వమ్ అభిధాయ, "యచ్చాస్య ఇహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమ్" ఇతి పునః అపి 'అస్మిన్' ఇతి తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య, తస్మిన్ అస్య ఉపాసకస్య ఇహ లోకే యద్భోగ్య జాతమ్ అస్తి యచ్చ మనోరథమాత్ర గోచరమ్ ఇహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమ్ అస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమ్ ఇతి నిరతిశయ భోగ్యత్వం దహరాకాశస్య అభిధాయ, తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవ భూత హృదయ అన్తర్వర్తిత్వే అపి దేహస్య జరా ప్రధ్వంసాదౌ సత్యపి పరమ కారణతయా అతి సూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వమ్ ఉక్త్వా తత ఏవ, "ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమ్" ఇతి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిల జగదావాస భూతమ్ ఇత్యుపపాద్య, "అస్మిన్కామాః సమాహితాః" ఇతి దహరాకాశమ్ అస్మిన్ ఇతి నిర్దిశ్య, కామ్య భూతాంశ్చ గుణాన్ కామాః ఇతి నిర్దిశ్య, తేషాం దహరాకాశ అన్తర్వర్తిత్వమ్ ఉక్త్వా, తదేవ దహరాకాశస్య కామ్యభూత కల్యాణగుణ విశిష్టత్వం తస్య ఆత్మత్వం చ "ఏష ఆత్మాపహత పాప్మా" ఇత్యాదినా "సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యన్తేన

స్ఫుటీకృత్య, "యథా హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తి" ఇత్యారభ్య "తేషాం సర్వేషు లోకేషు అకామచారో భవతి" ఇత్యన్తేన తదిదం గుణాష్టకం తద్విశిష్టం దహరాకాశ శబ్దనిర్దిష్టమ్ ఆత్మానం చ అవిదుషామ్ ఏతత్ వ్యతిరిక్త భోగ్యసిద్ధయే చ కర్మ కుర్వతామ్ అన్తవత్ ఫలావాప్తిమ్ అసత్యసఙ్కల్పత్వం చ అభిధాయ, "అథ య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇత్యాదినా దహరాకాశ శబ్ద నిర్దిష్టమ్ ఆత్మానం తదన్తర్వర్తినశ్చ కామ్యభూతాన్ అపహతపాప్మత్వాదికాన్ గుణాన్ విజానతామ్ ఉదార గుణ సాగరస్య తస్య పరమపురుషస్య ప్రసాదాత్ ఏవ సర్వకామావాప్తిః సత్యసఙ్కల్పతా చ ఉచ్యతే.

అతః దహరాకాశః పరంబ్రహ్మ, తదన్తర్వర్తి చ అపహతపాప్మత్వాది కామ్య గుణ జాతం - తదుభయమ్ అన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యమ్ ఇతి చ ఉచ్యతే ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ ఏతత్ వాక్యకారః అపి స్పష్టయతి - "తస్మిన్యదన్తః ఇతి కామవ్యపదేశః" ఇత్యాదినా. అతః ఏతేభ్యః హేతుభ్యః దహరాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ......

79. గతి శబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లిఙ్గం చ. 1-3-14.

"తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తో న విన్దేయుః ఏవ మేవేమాః సర్వాః ప్రజా అహరహః

గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః" ఇతి, ఏతమితి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య, తత్ర అహరహః సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనమ్, గన్తవ్యస్య తస్య దహరాకాశస్య, బ్రహ్మలోక శబ్ద నిర్దేశశ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతః కథమ్ అనయోః అస్య పరబ్రహ్మత్వ సాధకత్వమ్ ఇత్యత ఆహ - 'తథాహి దృష్టమ్' ఇతి. పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానామ్ అహరహః సుషుప్తి కాలే గమనమ్ అన్యత్ర అభిధీయమానం దృష్టమ్ "ఏవమేవ ఖలు సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపత్స్యామహే ఇతి" ఇతి, "స త ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే ఇతి" ఇతి చ. తథా బ్రహ్మలోక శబ్దశ్చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి దృష్టః - "ఏష బ్రహ్మలోకః సమ్రాట్ ఇతి హోవాచ" ఇతి. మా భూత్ అన్యత్ర బ్రహ్మణి గమన దర్శనమ్. ఏతదేవ తు దహరాకాశే, సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రలయకాలే ఇవ నిరస్త నిఖిల దుఃఖానాం సుషుప్తి కాలే అవస్థానం శ్రూయమాణమ్ అస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్. తథా బ్రహ్మలోక శబ్దశ్చ సమానాధికరణ వృత్త్యా అస్మిన్ దహరాకాశే ప్రయుజ్యమానః అస్య బ్రహ్మత్వే ప్రయోగాన్తర నిరపేక్ష్యం పర్యాప్తం లిఙ్గమ్ ఇత్యాహ - 'లిఙ్గం చ' ఇతి. నిషాద స్థపతి న్యాయాత్ చ షష్ఠీ సమాసాత్ సమానాధికరణ సమాసః న్యాయ్యః.

అథవా, "అహరహః గచ్ఛన్త్యః" ఇతి న సుషుప్తి విషయం గమనమ్ ఉచ్యతే, అపి తు అన్తరాత్మత్వేన సర్వదా వర్తమానస్య

దహరాకాశస్య పరమ పురుషార్థ భూతస్య ఉపర్యుపరి అహరహః గచ్ఛన్త్యః సర్వస్మిన్ కాలే వర్తమానాః తమ్ అజానన్త్యః తం న విన్దన్తి - న లభన్తే. యథా హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్‌స్థానమ్ అజానానాః తదుపరి సర్వదా వర్తమానాః అపి న లభన్తే, తద్వత్ ఇత్యర్థః. సేయమేవమ్ అన్తరాత్మత్వేన స్థితస్య దహరాకాశస్య ఉపరి తన్నియమితాసాం సర్వాసాం ప్రజానామ్ అజానతీనాం సర్వదా గతిః అస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హి అన్యత్ర పరస్య బ్రహ్మణః అన్తరాత్మతయా అవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిః స్వస్మిన్ వర్తమానాభిః ప్రజాభిః అవేదనం దృష్టమ్. యథా అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే - "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి" ఇతి, "అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతా" ఇతి చ. మా భూత్ అన్యత్ర దర్శనమ్. స్వయమేవ తు అయం నిధి దృష్టాన్త అవగత పరమ పురుషార్థ భావస్య అస్య హృదయస్థస్య ఉపరి తత్‌ఆధారతయా అహరహః సర్వదా సర్వాసాం ప్రజానామ్ అజానతీనాం గతిరస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్.

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరంబ్రహ్మ ......

80. ధృతేశ్చ మహిమ్నో అస్యాస్మిన్ ఉపలబ్ధేః. 1-3-15.

"అథ య ఆత్మా" ఇతి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య "స సేతుః విధృతిః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇత్యస్మిన్ జగత్

విధరణం శ్రూయమానం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి. జగత్ విధరణం హి పరస్య బ్రహ్మణో మహిమా. "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిరేషః భూతపాలః ఏష సేతుః విధరణః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇతి, "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యాదిభ్యః స చ అయం తస్య పరస్య బ్రహ్మణః ధృత్యాఖ్యో మహిమా అస్మిన్ దహరాకాశే ఉపలభ్యతే. అతః దహరాకాశః పరంబ్రహ్మ.

81. ప్రసిద్ధేః చ. 1-3-16.

ఆకాశ శబ్దశ్చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధః "కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్, యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్", "సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే" ఇత్యాదిషు. అపహతపాప్మత్వాది గుణ సనాథా ప్రసిద్ధిః భూతాకాశ ప్రసిద్ధేః బలీయసీ ఇత్యభిప్రాయః.

ఏవం తావత్ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్. అథ ఇదానీం దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వం ఆశంక్య నిరాకర్తుమ్ ఉపక్రమతే .....

82. ఇతర పరామర్శాత్ సః ఇతి చేత్, న, అసమ్భవాత్. 1-3-17.

యదుక్తం వాక్య శేష వశాత్ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ ఇతి, తదయుక్తమ్, వాక్య శేషే పరస్మాత్ ఇతరస్య జీవస్య ఏవ సాక్షాత్

పరామర్శాత్, "అథ య ఏష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే, ఏష ఆత్మా ఇతి హోవాచ ఏతదమృతమ్ అభయమ్ ఏతత్ బ్రహ్మ" ఇతి. యద్యపి "దహరో అస్మిన్నన్తర ఆకాశః" ఇతి హృదయ పుణ్డరీక మధ్యవర్తితయా ఉపదిష్టస్య ఆకాశస్య ఉపమాన ఉపమేయ భావాది అసంభవాత్ భూతాకాశత్వం న సంభవతి, తథాపి వాక్య శేషవశాత్ ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమ్ ఆశ్రయితుమ్. ఆకాశ శబ్దః అపి ప్రకాశాది యోగాత్ జీవే ఏవ వర్తిష్యతే ఇతి చేత్, అత్రోత్తరమ్ - 'న అసంభవాత్' ఇతి. నాయం జీవః, న హి అపహతపాప్మత్వాదయః గుణాః జీవే సంభవన్తి.

83. ఉత్తరాచ్చేత్ ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు. 1-3-18.

'ఉత్తరాత్' - ప్రజాపతి వాక్యాత్ జీవస్య ఏవ అపహతపాప్మత్వాదిగుణ యోగో నిశ్చీయతే ఇతి చేత్........

ఏతదుక్తం భవతి - ప్రజాపతి వాక్యం జీవపరమేవ. తథా హి "య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమ్ ఆత్మానమ్ అనువిద్య విజానాతి" ఇతి ప్రజాపతి వచనమ్ ఐతిహ్యరూపేణ ఉపశ్రుత్యా అన్వేష్టవ్య ఆత్మ స్వరూప జిజ్ఞాసయా

ప్రజాపతిమ్ ఉపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిః జాగరిత స్వప్న సుషుప్తి అవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషు యోగ్యతా పరీచిక్షిషయా ఉపదిశ్య, తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మ స్వరూప ఉపదేశ యోగ్యాయ తస్మై మఘవతే "మఘవన్ మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్య అమృతస్య అశరీరస్య ఆత్మనో అధిష్ఠానమ్" ఇతి శరీరస్య అధిష్ఠానతామ్ ఆత్మనశ్చ అధిష్ఠాతృతామ్ అశరీరస్య చ తస్య అమృతత్వ స్వరూపతాం చ ఉక్త్వా "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి, అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతి కర్మారబ్ధ శరీర యోగినః తదనుగుణ సుఖదుఃఖ భాగిత్వ రూప అనర్థం తద్విమోక్షే చ తదభావమ్ అభిధాయ, "ఏవమేవైష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి జీవాత్మనః స్వరూపమేవ శరీర వియుక్తమ్ ఉపదిదేశ.

"స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్" ఇతి ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వం నివృత్తి తిరోధానస్య పరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్య ప్రత్యగాత్మనః బ్రహ్మలోకే యథేష్ట భోగావాప్తిమ్, ప్రియాప్రియా వియుక్త కర్మ నిమిత్త శరీరాది అపురుషార్థ అననుసన్ధానం చ అభిధాయ, "స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్తః ఏవమస్మిన్ శరీరే ప్రాణో యుక్తః" ఇతి యథోక్త స్వరూపస్య ఏవ

సంసార దశాయాం కర్మతన్త్రం శరీరయోగం యుగ్య శకట యోగ దృష్టాన్తేన అభిధాయ, "అథ యత్ర ఏతత్ ఆకాశమ్ అనువిషణ్ణం చక్షుః స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షుః అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణమథ యో వేదేదమ్ అభివ్యాహరాణి ఇతి స ఆత్మాభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణవాని ఇతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రమ్, అథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనో అస్య (దైవం) దివ్యం చక్షుః" ఇతి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వమ్ అస్య చ జ్ఞాతృత్వం ప్రదర్శ్య, తత ఏవ శరీర ఇన్ద్రియేభ్యః అస్య వ్యతిరేకమ్ ఉపపాద్య, "స వా ఏష ఏతేన (దైవేన) దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకః" ఇతి తస్యైవ విధూత కర్మనిమిత్త శరీరేన్ద్రియస్య మనః శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామ అనుభవమ్ ఉక్త్వా "తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానమ్ ఉపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆప్తాః సర్వే చ కామాః" ఇత్యేవం విధమ్ ఆత్మానం జ్ఞానినః జానన్తి ఇత్యభిధాయ, "సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమ్ ఆత్మానమ్ అనువిద్య విజానాతి ఇతి హ ప్రజాపతిః ఉవాచ" ఇత్యేవం విధమ్ ఆత్మానం విదుషః సర్వలోక సర్వకామావాప్తి ఉపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమ్ అభిధాయ ఉప సంహృతమ్.

అతః తత్ర అపహత పాప్మత్వాది గుణకః జ్ఞాతవ్యతయా

ప్రక్రాన్తః జీవః ఏవ ఇతి అవగతమ్. అతో జీవస్య అపహతపాప్మత్వాదయః సంభవన్తి. అతః దహర వాక్య శేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్య అపహతపాప్మత్వాది గుణ సంభవాత్ స ఏవ దహరాకాశః ఇతి నిశ్చీయతే ఇతి చేత్, ఇతి.

తత్రాహ - 'ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు' ఇతి. పూర్వమ్ అనృత తిరోహిత అపహతపాప్మత్వాది గుణక స్వరూపః పశ్చాత్ విముక్త కర్మబన్ధః శరీరాత్ సముత్థితః పరంజ్యోతిరుపసంపన్న ఆవిర్భూత స్వరూపః సన్ అపహతపాప్మత్వాది గుణ విశిష్టః తత్ర ప్రజాపతి వాక్యే అభిధీయతే. దహరవాక్యే తు అతిరోహిత స్వభావ అపహతపాప్మత్వాది విశిష్టః ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూత స్వరూపస్య అపి జీవస్య అసంభావనీయాః సేతుత్వ సర్వలోక విధరణత్వాదయః సత్యశబ్ద నిర్వచన అవగతం చేతనాచేతనయోః నియన్తృత్వమ్ దహరాకాశస్య పరంబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వ సర్వలోక విధరణత్వాదయః ఆవిర్భూత స్వరూపస్య అపి న సంభవన్తి ఇతి "జగత్ వ్యాపార వర్జమ్" ఇత్యత్ర ఉపపాదయిష్యామః.

యది ఏవం, దహర వాక్యే "అథ య ఏష సంప్రసాదః" ఇత్యాదినా జీవ ప్రస్తావః కిమర్థః? ఇతి చేత్, తత్ర ఆహ.........

84. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః. 1-3-19.

దహరాకాశస్య ఏవ అపహతపాప్మత్వ జగత్ విధరణత్వాదివత్

ముక్తస్య తదుపసంపత్త్యా అపహతపాప్మత్వాది కల్యాణ గుణ విశిష్ట స్వాభావిక రూప ప్రాప్తి కథనేన తద్ధేతుత్వ రూపం పరమ పురుష అసాధారణం గుణమ్ ఉపదేష్టుం ప్రజాపతి వాక్య ఉక్తస్య జీవస్య అత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతి వాక్యే చ ముక్తాత్మ స్వరూప యాథాత్మ్య విజ్ఞానం దహరవిద్యా ఉపయోగితయా ఉక్తమ్. బ్రహ్మ ప్రేప్సోః హి జీవాత్మనః (స్వ) స్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ. స్వయమపి కల్యాణగుణః ఏవ సన్ అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణ గణం పరం బ్రహ్మ అనుభవిష్యతి ఇతి బ్రహ్మోపాసన ఫలాన్తర్గతత్వాత్ (స్వ) స్వరూప యాథాత్మ్య విజ్ఞానస్య. "సర్వాంశ్చ లోకాన్ ఆప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్" ఇత్యాదికం ప్రజాపతి వాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యా ఫలమేవ.

85. అల్ప శ్రుతేః ఇతి చేత్ తదుక్తమ్. 1-3-20.

"దహరో అస్మిన్" ఇత్యల్ప పరిమాణ శ్రుతిః ఆరాగ్ర ఉపమితస్య జీవస్య ఏవ ఉపపద్యతే, న తు సర్వస్మా జ్యాయసో బ్రహ్మణః - ఇతి చేత్, తత్ర యదుత్తరం వక్తవ్యం తత్పూర్వమేవ ఉక్తమ్ "నిచాయ్యత్వాదేవమ్" ఇత్యనేన. అతో దహరాకాశో అనాఘ్రాత అవిద్యాది అశేష దోషగన్ధః స్వాభావిక నిరతిశయ జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్య శక్తి తేజః ప్రభృతి అపరిమిత ఉదార గుణసాగరః పురుషోత్తమః ఏవ. ప్రజాపతి వాక్య నిర్దిష్టస్తు "ఘ్నన్తి త్వేవైనం

విచ్ఛాదయన్తి" ఇత్యేవమాదిభిః అవగత కర్మ నిమిత్త దేహ పరిగ్రహః. పశ్చాత్ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య ఆవిర్భూత అపహత పాప్మత్వాది గుణ స్వస్వరూపః ఇతి న దహరాకాశః.

ఇతశ్చైతత్ ఏవమ్.....

86. అనుకృతేః తస్య చ. 1-3-21.

తస్య దహరాకాశస్య పరస్య బ్రహ్మణః అనుకారాత్ అయమ్ అపహతపాప్మత్వాది గుణకః విముక్త బన్ధః ప్రత్యగాత్మా న దహరాకాశః. 'తదనుకారః' - తత్ సామ్యమ్. తథా హి ప్రత్యగాత్మనః విముక్తస్య పరబ్రహ్మ అనుకారః శ్రూయతే. "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్, తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి " ఇతి. అతః అనుకర్తా ప్రజాపతి వాక్య నిర్దిష్టః, అనుకార్యం బ్రహ్మ దహరాకాశః.

87. అపి స్మర్యతే. 1-3-22.

సంసారిణః అపి ముక్తావస్థాయాం పరమసామ్యాపత్తి లక్షణః పరబ్రహ్మానుకారః స్మర్యతే "ఇదం జ్ఞానమ్ ఉపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః, సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ." ఇతి.

కేచిత్ "అనుకృతేః తస్య చ" ఇతి, "అపి స్మర్యతే" ఇతి సూత్ర ద్వయమ్ అధికరణాన్తరమ్ "తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం

తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇత్యస్యాః శ్రుతేః పరబ్రహ్మ పరత్వ నిర్ణయాయ ప్రవృత్తం వదన్తి. తత్ తు "అదృశ్యత్వాది గుణకో ధర్మోక్తేః", "ద్యుభ్వాద్యాయతనం", "స్వశబ్దాత్ " ఇత్యధికరణ ద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మ విషయత్వ ప్రతిపాదనాత్, "జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్" ఇత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భా రూపత్వ అవగతేశ్చ పూర్వపక్ష అనుత్థానాత్ అయుక్తమ్. సూత్రాక్షర (వైరూప్యాత్ చ) వైరూప్యం చ.

ఇతి దహర అధికరణమ్.

23. ప్రమిత అధికరణమ్.

88. శబ్దాత్ ఏవ ప్రమితః. 1-3-23.

కఠవల్లీషు శ్రూయతే - "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి, ఈశానో భూత భవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వైతత్", "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివా ధూమకః, ఈశానో భూత భవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః ఏతద్వై తత్", "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో అన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః, తం స్వాత్ శరీరాత్ ప్రవృహేత్ ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ, తం విద్యాత్ శుక్రమమృతమ్" ఇతి. తత్ర సన్దిహ్యతే.......

కిమయమ్ అఙ్గుష్ఠమాత్ర ప్రమితః ప్రత్యగాత్మా? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రత్యగాత్మా ఇతి. కుతః? జీవస్య అన్యత్ర అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ శ్రుతేః, "ప్రాణాధిపః సఞ్చరతి స్వకర్మభిః, అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః సఙ్కల్పాహఙ్కార సమన్వితో యః" ఇతి. న చ అన్యత్ర ఉపాసనార్థతయా అపి పరమాత్మనః అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియ భోగ్య భోగోపరకణ అపేక్షయా అపి భవిష్యతి.....

..... ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - 'శబ్దాదేవ ప్రమితః'. అఙ్గుష్ఠ

ప్రమితః పరమాత్మా. కుతః? ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాత్ ఏవ. న చ భూతభవ్యస్య సర్వస్య ఈశితృత్వం కర్మ పరవశ్యస్య జీవస్య ఉపపద్యతే.

కథం తర్హి పరమాత్మనః అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమ్ ఇత్యత్రాహ.......

89. హృది అపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్. 1-3-24.

పరమాత్మనః ఉపాసనార్థమ్ ఉపాసక హృదయే వర్తమానత్వాత్ ఉపాసక హృదయస్య అఙ్గుష్ఠ ప్రమాణత్వాత్ తదపేక్షయా ఇదమ్ అఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వమ్ ఉపపద్యతే. జీవస్యాపి అఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వం హృదయ అన్తర్వర్తిత్వాత్ తత్అపేక్షమేవ, తస్య ఆరాగ్రమాత్రత్వ శ్రుతేః మనుష్యాణామ్ ఏవ ఉపాసకత్వ సంభావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాత్ మనుష్య హృదయస్య చ తత్తత్ అఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వాత్, ఖర తురగ భుజగాదీనామ్ అనఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వే అపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావత్ ఉత్తరత్ర సమాపయిష్యతే.

(ప్రమితాధికరణ గర్భ)

25. దేవతా అధికరణమ్.

90. తత్ ఉపరి అపి బాదరాయణః, సమ్భవాత్. 1-3-25.

పరస్య బ్రహ్మణః అఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వ ఉపపత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసన శాస్త్రమ్ ఇత్యుక్తమ్. తత్ ప్రసఙ్గేన ఇదానీం బ్రహ్మ విద్యాయాం దేవాదీనామ్ అపి అధికారో అస్తి, నాస్తి ఇతి విచార్యతే. కిం తావత్ యుక్తమ్? నాస్తి దేవాదీనామ్ అధికారః ఇతి. కుతః? సామర్థ్య అభావాత్. న హి అశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేక విమోకాది సాధన సప్తక అనుగృహీత బ్రహ్మోపాసన ఉపసంహార సామర్థ్యమ్ అస్తి. న చ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే. యద్యపి పరినిష్పన్నే అపి వస్తుని వ్యుత్పత్తి సమ్భావనయా వేదాన్త వాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణ భావమ్ అనుభవన్తి. తథా అపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వ ప్రతిపాదనపరం న కిఞ్చిత్అపి వాక్యమ్ ఉపలభ్యతే. మన్త్ర అర్థవాదాస్తు కర్మవిధి శేషతయా అన్యపరత్వాత్ న దేవాది విగ్రహ సాధనే ప్రభవన్తి. కర్మ విధయశ్చ స్వాపేక్షిత ఉద్దేశ్య కారకత్వ అతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. అతః ఏవ తాసామ్ అర్థిత్వమ్ అపి న సమ్భవతి. అతః సామర్థ్య అర్థిత్వయోః అభావాత్ దేవాదీనామ్ అనధికారః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'తదుపర్యపి బాదరాయణః,

సమ్భవాత్. తదుపర్యపి - తత్ - బ్రహ్మోపాసనమ్, ఉపరి - దేవాదిష్వపి సమ్భవతి ఇతి భగవాన్ బాదరాయణః మన్యతే. తేషామ్ అర్థిత్వ సామర్థ్యయోః సమ్భవాత్. అర్థిత్వం తావత్ - ఆధ్యాత్మికాది దుర్విషహ దుఃఖ అభితాపాత్ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చ నిరస్త నిఖిలదోష గన్ధే అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణే నిరతిశయ భోగ్యత్వాది జ్ఞానాత్ చ సమ్భవతి. సామర్థ్యమ్ అపి పటుతర దేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వం చ బ్రహ్మాదీనాం సకల ఉపనిషత్సు సృష్టి ప్రకరణేషు ఉపాసన ప్రకరణేషు చ శ్రూయతే.

తథా హి "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ... తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత" ఇత్యారభ్య సర్వమ్ అచేతనం తేజోబన్న ప్రముఖ అవస్థా విశేషవత్ వ్యాకృత్య "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి సంకల్ప్య, బ్రహ్మాది స్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్ కర్మోచిత శరీరం తదుచిత నామ భాక్ చ అయమ్ అకరోత్ ఇత్యుక్తమ్.

ఏవం సర్వత్ర సృష్టి వాక్యేషు దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిః ఆమ్నాయతే. దేవాది భేదశ్చ తత్తత్ కర్మానుగుణ బ్రహ్మలోక ప్రభృతి చతుర్దశ లోకస్థ ఫలభోగ యోగ్య దేహేన్ద్రియాది యోగాయత్తః ఆత్మనాం స్వతః దేవాదిత్వ అభావాత్. తథా "తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామ్ అభి ప్రవవ్రాజ విరోచనో అసురాణాం తౌ హా సంవిదానా వేవ సమిత్పాణీ

ప్రజాపతి సకాశమ్ ఆజగ్మతుః, తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమ్ ఊషతుః తౌ హ ప్రజాపతిః ఉవాచ" ఇత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే.

కర్మ విధి శేష భూత మన్త్ర అర్థవాదేషు అపి "వజ్రహస్తః పురన్దరః", "తేనేన్ద్రో వజ్రమ్ ఉదయచ్ఛత్" ఇత్యాదిభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తర అవిరుద్ధం తత్ ప్రమేయమేవ. న చ అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశన స్తుతి పరత్వాభ్యాం ప్రతీయమాన అర్థాన్తరా వివక్షా శక్యతే వక్తుమ్, స్తుత్యాది ఉపయోగిత్వాత్, తేన వినా స్తుత్యాది అనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేన హి స్తుతిత్వమ్. గుణానామ్ అసద్భావే స్తుతిత్వమ్ ఏవ హీయేత. న చ అసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే. అతః కర్మ ప్రరోచయన్తః గుణ సద్భావం బోధయన్త్యేవ అర్థవాదాః. మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాః తత్ర తత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయ అనుష్ఠేయమ్ అర్థం ప్రకాశయన్తః దేవతాదిగత విగ్రహాది గుణ విశేషమ్ అభిదధతః ఏవ తత్ర కిఞ్చిత్ కుర్వన్తి. అన్యథా ఇన్ద్రాది స్మృతి అనుపపత్తేః. న చ నిర్విశేషా దేవతా ధియమ్ అధిరోహతి. తత్ర ప్రమాణాన్తర అప్రాప్తాన్ గుణాన్ స్వయమేవ బోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి. గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి, ప్రాప్తాంశ్చ అనూద్య తైః ప్రరోచన ప్రకాశనే కుర్వన్తి. విరుద్ధత్వే తు తద్వాచిభిః శబ్దైః అవిరుద్ధాన్ గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి.

కర్మ విధేశ్చ దేవతాయాః ఐశ్వర్యమ్ అపేక్షితమ్ ఏవ. కామినః

కర్తవ్యతయా కర్మ విధీయమానం స్వయం క్షణ ప్రధ్వంసి కాలాన్తర భావినః ఫలస్య స్వర్గాదేః సాధకమ్ అపేక్షతే. మన్త్ర అర్థవాదయోశ్చ "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా, వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేన ఉపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి", "యదనేన హవిషా ఆశాస్తే తదశ్యాత్ తదృధ్యాత్, తదస్మై దేవా రాధన్తామ్" ఇత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణా ఆరాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చ ఐశ్వర్యం ప్రతీయమానమ్ అపేక్షితత్వేన వాక్యార్థే సమన్వీయతే. దేవపూజా అభిధాయినః 'యజి' ధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్య దేవతా ప్రధానం ప్రతీయతే.

తదేవం కృత్స్న వాక్య పర్యాలోచనయా వాక్యాత్ ఏవ విధ్యపేక్షితం సర్వమ్ అవగతమ్ ఇతి న అపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తి సమయ అనవగతం కర్మవిధిషు అభిధేయతయా కల్ప్యతయా వా ఆశ్రయితవ్యమ్. తథా సంకీర్ణ బ్రాహ్మణ మన్త్ర అర్థవాద మూలేషు ధర్మ శాస్త్ర ఇతిహాస పురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసుర ప్రభృతీనాం చ దేహేన్ద్రియాదయః స్వభావభేదాః స్థానాని భోగాః కృత్యాని చ ఇత్యేవమాదయః సువ్యక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే. అతః విగ్రహాదిమత్త్వాత్ దేవానామ్ అపి అధికారః అస్త్యేవ.

91. విరోధః కర్మణి ఇతి చేత్, న, అనేక ప్రతిపత్తేః దర్శనాత్. 1-3-26.

దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వ అభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః

ప్రసజ్యతే. బహుషు యాగేషు యుగపత్ ఏకస్య ఇన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే "అగ్నిమగ్న ఆవహ", "ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ" ఇత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్నిధాన అనుపపత్తేః. దర్శయతి చ అగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్ర ఆగమనమ్. "కస్య వా హ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతా పూర్వః పరిగృహ్ణాతి స ఏనా శ్వో భూతే యజతే" ఇతి. అతః విగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, తన్న, అనేక ప్రతిపత్తేః దర్శనాత్. దృశ్యతే హి సౌభరి ప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపత్ అనేక శరీర ప్రతిపత్తిః.

92. శబ్దే ఇతి చేత్, న, అతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యామ్. 1-3-27.

విరోధః ఇతి వర్తతే. మా భూత్ కర్మణి విరోధో అనేక శరీర ప్రతిపత్తేః. శబ్దే తు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే, అనిత్యార్థ సంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వే హి సావయవత్వేన ఇన్ద్రాదేః అర్థస్య అనిత్యత్వమ్ అనివార్యమ్. తతః దేవదత్తాది శబ్దవత్ ఇన్ద్రాది అర్థ జన్మనః ప్రాక్ వినాశాత్ ఊర్ధ్వం చ ఇన్ద్రాది శబ్దానాం వైదికానామ్ అర్థ శూన్యత్వమ్ అనిత్యత్వం వా వేదస్య స్యాత్ ఇతి చేత్, తత్ న. 'అతః ప్రభవాత్' - అస్మాత్ ఇన్ద్రాది శబ్దాత్ ఏవ పునః పునః ఇన్ద్రాది అర్థస్య ప్రభవాత్. ఏతదుక్తం భవతి - న హి దేవదత్తాది శబ్దవత్ ఇన్ద్రాది శబ్దాః వైదికాః వ్యక్తి విశేషమాత్రే సఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః, అపి తు స్వభావతః ఏవ గవాది శబ్దవత్ ఆకృతి విశేష వాచిత్వేన. తతశ్చ ఏకస్యామ్ ఇన్ద్ర వ్యక్తౌ వినష్టాయామ్ అత ఏవ వైదికాత్ ఇన్ద్ర శబ్దాత్ మనసి

విపరివర్తమానాత్ అవగత తత్వాచ్యభూత ఇన్ద్రాది అర్థాకారో ధాతా తదాకారమేవ అపరమ్ ఇన్ద్రం సృజతి. యథా కులాలో ఘట శబ్దాత్ మనసి విపరివర్తమానాత్ తదాకారమ్ ఏవ ఘటమితి.

కథమిదమ్ అవగమ్యతే? 'ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యామ్' - శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్ ఇత్యర్థః. శ్రుతిః తావత్ "వేదేన రూపే వ్యకరోత్ సతాసతీ ప్రజాపతిః" ఇతి. తథా "స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజత స భువ ఇతి వ్యాహరత్ సో అన్తరిక్ష మసృజత" ఇత్యాది. వాచక శబ్ద పూర్వకం తత్తత్ అర్థ సంస్థానం స్మరన్ తత్తత్ సంస్థాన విశిష్టం తం తమర్థం సృష్టవాన్ ఇత్యర్థః. స్మృతిః అపి "అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా, ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రసూతయః" ఇతి. "సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్ సంస్థాశ్చ నిర్మమే" ఇతి. సంస్థాః - సంస్థానాని, రూపాణి ఇతి యావత్. తథా "నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః" ఇతి. అతః దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వే అపి వైదిక శబ్దానామ్ ఆనర్థక్యం, వేదస్య ఆదిమత్త్వం చ న ప్రసజ్యతే.

93. అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్. 1-3-28.

యతః ఏవ ఇన్ద్ర వసిష్ఠాది శబ్దానాం దేవర్షి వాచినాం తత్తత్ ఆకార వాచిత్వం, తత్తత్ శబ్దేన తత్తత్ అర్థ స్మృతి పూర్వికా చ తత్తత్

అర్థ సృష్టిః, తతః ఏవ "మన్త్రకృతో వృణీతే", " నమ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః", "అయం సో అగ్నిః ఇతి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతి" ఇత్యాదిభిః వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వ కాణ్డకృత్త్వ ఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానే అపి వేదస్య నిత్యత్వమ్ ఉపపద్యతే. ఏభిః ఏవ "మన్త్రకృతో వృణీతే" ఇత్యాదిభిః వేద శబ్దైః తత్తత్ కాణ్డ సూక్త మన్త్ర కృతామ్ ఋషీణామ్ ఆకృతి శక్త్యాదికం పరామృశ్య, తత్తత్ ఆకారాన్ తత్తత్ శక్తి యుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతిః తానేవ తత్తత్ మన్త్రాది కరణే నియుఙ్క్తే. తే అపి ప్రజాపతినా ఆహిత శక్తయః తత్తత్ అనుగుణం తపః తప్త్వా నిత్య సిద్ధాన్ పూర్వ పూర్వ వసిష్ఠాది దృష్టాన్ తానేవ మన్త్రాదీన్ అనధీత్య ఏవ స్వరతః వర్ణతః చ అస్ఖలితాన్ పశ్యన్తి. అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమ్ ఏషాం చ మన్త్రకృత్త్వమ్ ఉపపద్యతే.

అథ స్యాత్, నైమిత్తిక ప్రళయాదిషు ఇన్ద్రాది ఉత్పత్తౌ వేద శబ్దేభ్యః పూర్వ పూర్వ ఇన్ద్రాది స్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాది సృష్టిః ఉపపద్యతాం నామ. ప్రాకృత ప్రళయే తు స్రష్టుః ప్రజాపతేః భూతాది అహఙ్కార పరిణామ శబ్దస్య చ వినష్టత్వాత్ కథం ప్రజాపతేః శబ్ద పూర్వికా సృష్టిః ఉపపద్యతే? కథంతరాం వినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వమ్? అతః వేద నిత్యత్వ వాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వ అభ్యుపగమే అపి లోక వ్యవహారస్య ప్రవాహ అనాదితా ఆశ్రయణీయా ఇతి. అత్రోత్తరం పఠతి...

94. సమాన నామరూపత్వాత్ చ, ఆవృత్తావపి అవిరోధః దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. 1-3-29.

కృత్స్న ఉపసంహారే జగత్ ఉత్పత్త్యా ఆవృత్తావపి పూర్వోక్తాత్ సమాన నామ రూపత్వాత్ ఏవ న కశ్చిత్ విరోధః. తథా హి - స భగవాన్ పురుషోత్తమః ప్రళయావసాన సమయే పూర్వ సంస్థానం జగత్ స్మరన్ "బహుస్యామ్" ఇతి సఙ్కల్ప్య, భోగ్య భోక్తృజాతం స్వస్మిన్ శక్తిమాత్రావశేషం ప్రలీనం విభజ్య, మహదాది బ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భ పర్యన్తం యథాపూర్వం సృష్ట్వా, వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వీ విశేష సంస్థితాన్ ఆవిష్కృత్య, హిరణ్య గర్భాయ ఉపదిశ్య, పూర్వవత్ ఏవ దేవాది ఆకార జగత్ సర్గే తం నియుజ్య, స్వయమపి తదన్తరాత్మతయా అవతష్ఠే. అతః యథోక్తం సర్వమ్ ఉపపన్నమ్. ఏతదేవ చ వేదస్య అపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం చ, యత్ పూర్వ పూర్వ ఉచ్చారణ క్రమ జనిత సంస్కారేణ తమేవ క్రమ విశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణ ఉచ్చార్యత్వమ్, తత్ అస్మాసు సర్వేశ్వరే అపి సమానమ్. ఇయాంస్తు విశేషః - సంస్కార అనపేక్షమ్ ఏవ స్వయమేవ అనుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః.

కుతః ఇదం యథోక్తమ్ అవగమ్యతే? ఇతి చేత్, తత్రాహ - 'దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ'. - దర్శనం తావత్ "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి. స్మృతిః అపి

మానవీ - "ఆసీదిదం తమోభూతమ్" ఇత్యారభ్య, "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః, అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్, తదణ్డమభవత్ హైమం సహస్రాంశు సమప్రభమ్, తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః" ఇతి.

తథా పౌరాణికీ - "తత్ర సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మమజాయత, తస్మిన్ పద్మే మహాభాగః వేదవేదాఙ్గపారగః, బ్రహ్మా ఉత్పన్నః సతేనోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే", తథా - "పరో నారాయణో దేవః తస్మాజ్జాతః చతుర్ముఖః" ఇతి. తథా - "ఆది సర్గమహం వక్ష్యే" ఇత్యారభ్య ఉచ్యతే "సృష్ట్వా నారం తోయమన్తః స్థితో అహం యేన స్యాన్మే నామ నారాయణేతి, కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాబ్జమ్, ఏవంభూతస్య మే దేవి నాభిపద్మే చతుర్ముఖః ఉత్పన్నః స మయా చోక్తః ప్రజాః సృజ మహామతే" ఇతి. అతః దేవాదీనామ్ అపి అర్థిత్వ సామర్థ్య యోగాత్ బ్రహ్మ విద్యాయామ్ అధికారః అస్తీతి సిద్ధమ్.

ఇతి ప్రమితాధికరణ గర్భ దేవతా అధికరణమ్.

(ప్రమితాధికరణ గర్భ)

25. మధు అధికరణమ్.

95. మధ్వాదిషు అసమ్భవాత్ అనధికారమ్ జైమినిః. 1-3-30.

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామ్ అపి అధికారః అస్తి ఇత్యుక్తమ్. ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే - యేషు ఉపాసనేషు యాః దేవతాః ఏవ ఉపాస్యాః తేషు తాసామ్ అధికారః అస్తి? న? ఇతి, కిం ప్రాప్తమ్? నాస్తి అధికారః తేషు మధ్వాదిషు ఇతి జైమినిః మన్యతే. కుతః? 'అసమ్భవాత్'. న హి ఆదిత్య వస్వాదిభిః ఉపాస్యాః ఆదిత్య వస్వాదయో అన్యే సమ్భవన్తి. న చ వస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, ప్రాప్తత్వాత్.

మధు విద్యాయామ్ ఋగ్వేదాది ప్రతిపాద్య కర్మ నిష్పాద్యస్య రశ్మి ద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్య ఆశ్రయతయా లబ్ధ మధు వ్యపదేశస్య ఆదిత్యస్య అంశానాం వస్వాదిభిః భుజ్యమానానామ్ ఉపాస్యత్వం వస్వాదిత్వం చ ప్రాప్యం శ్రూయతే. "అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు" ఇతి ఉపక్రమ్య "తద్యత్ ప్రథమమ్ అమృతం తద్వసవః ఉపజీవన్తి" ఇత్యుక్త్వా "స య ఏతదేవమ్ అమృతం వేద వసూనామ్ ఏవ ఏకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖేన ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతి" ఇత్యాదినా.

96. జ్యోతిషి భావాత్ చ. 1-3-31.

"తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే అమృతమ్" ఇతి 'జ్యోతిషి' - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ఉపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. దేవ మనుష్య ఉభయ సాధారణే పరబ్రహ్మ ఉపాసనే దేవానామ్ ఉపాసకత్వ కథనం దేవానామ్ ఇతర ఉపాసన నివృత్తిం ద్యోతయతి. అతః ఏషు వస్వాదీనామ్ అనధికారః.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే .....

97. భావం తు బాదరాయణో అస్తి హి. 1-3-32.

ఆదిత్య వస్వాదీనామ్ అపి తేషు అధికారభావం భగవాన్ బాదరాయణః మన్యతే. అస్తి హి ఆదిత్య వస్వాదీనామ్ అపి స్వావస్థ బ్రహ్మోపాసనేన వసు ఆదిత్వ ప్రాప్తి పూర్వక బ్రహ్మ అప్రేప్సా సమ్భవః. ఇదానీం వస్వాదీనామ్ అపి సతాం కల్పాన్తరే అపి వస్వాదిత్వ ప్రాప్తిశ్చ అపేక్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణ ఉభయావస్థ బ్రహ్మోపాసనం విధీయతే. "అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు" ఇత్యారభ్య "అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతి" ఇత్యతః ప్రాక్ ఆదిత్య వస్వాది కార్య విశేష అవస్థం బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఉపదిశ్యతే. "అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతి" ఇత్యాదినా ఆదిత్య అన్తరాత్మతయా అవస్థితం కారణ అవస్థమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఉపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణ ఉభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే

కారణం పరంబ్రహ్మ ఏవ ఆప్నోతి.

“న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్మై భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేద” ఇతి కృత్స్నాయాః మధువిద్యాయాః బ్రహ్మోపనిషత్త్వ శ్రవణాత్, బ్రహ్మప్రాప్తి పర్యన్త వస్వాదిత్య ఫలస్య శ్రవణాత్ చ, వస్వాది భోగ్యభూత ఆదిత్యాంశస్య విధీయమానమ్ ఉపాసనం తదవస్థస్య ఏవ బ్రహ్మణః ఇతి అవగమ్యతే. అతః ఏవం విధమ్ ఉపాసనమ్ ఆదిత్య వస్వాదీనామ్ అపి సమ్భవతి, ఏవఞ్చ బ్రహ్మణః ఏవ ఉపాస్యత్వాత్ “తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః” ఇత్యపి ఉపపద్యతే. తదాహ వృత్తికారః “అస్తి హి మధ్వాదిషు సమ్భవో బ్రహ్మణః ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాత్” ఇతి.

ఇతి ప్రమితాధికరణ గర్భ మధ్వధికరణమ్.

(ప్రమితాధికరణ గర్భ)

26. అపశూద్ర అధికరణమ్.

98. శుగస్య తత్ అనాదర శ్రవణాత్ తదా ఆద్రవణాత్ సూచ్యతే హి. 1-3-33.

బ్రహ్మ విద్యాయాం శూద్రస్య అపి అధికారః అస్తి? న వా? ఇతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్? అస్తి ఇతి. కుతః? అర్థిత్వ సామర్థ్య ప్రయుక్తత్వాత్ అధికారస్య, శూద్రస్య అపి తత్ సమ్భవాత్. యద్యపి అగ్నివిద్యా సాధ్యేషు కర్మసు అనగ్నివిద్యాత్వాత్ శూద్రస్య అనధికారః. తథాపి మనోవృత్తి మాత్రత్వాత్ బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాధికారః అస్త్యేవ. శాస్త్రీయ క్రియాపేక్షత్వే అపి ఉపాసనస్య తత్తత్ వర్ణాశ్రమోచిత క్రియాయాః ఏవ అపేక్షితత్వాత్ శూద్రస్యాపి స్వ వర్ణోచిత పూర్వవర్ణ శుశ్రూషా ఏవ క్రియా భవిష్యతి. "తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞే అనవక్లుప్తః" ఇత్యపి అగ్ని విద్యా సాధ్య యజ్ఞాది కర్మ అనధికారః ఏవ న్యాయసిద్ధో అనూద్యతే.

నను, అనధీత వేదస్య అశ్రుత వేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూప తత్ ఉపాసన ప్రకార అనభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి? ఉచ్యతే - అనధీత వేదస్య అశ్రుత వేదాన్త వాక్యస్య అపి ఇతిహాస పురాణ శ్రవణేన అపి బ్రహ్మస్వరూప తత్ఉపాసన జ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్య అపి ఇతిహాస పురాణ శ్రవణ అనుజ్ఞా "శ్రావయేత్

చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రతః'' ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చ ఇతిహాస పురాణేషు విదురాదయః బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథా ఉపనిషత్సు అపి సంవర్గ విద్యాయాం శూద్రస్య అపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే. శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమ్ ఆచార్యో రైక్వః శూద్ర ఇతి ఆమన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యామ్ ఉపదిశతి. ''ఆజహారేమాః శూద్ర అనేనైవ ముఖేన ఆలాపయిష్యథాః'' ఇత్యాదినా. అతః శూద్రస్య అపి అధికారః సమ్భవతి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - న శూద్రస్య అధికారః సమ్భవతి, సామర్థ్య అభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసన ప్రకారం అజానతః తదఙ్గభూత వేదానువచన యజ్ఞాదిషు అనధికృతస్య ఉపాసనా ఉపసంహార సామర్థ్య సమ్భవః. అసమర్థస్య చ అర్థిత్వ సద్భావే అపి అధికారో న సమ్భవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయన అభావాత్, యథా ఏవ హి త్రైవర్ణిక విషయ అధ్యయన విధి సిద్ధ స్వాధ్యాయ సమ్పాద్య జ్ఞాన లాభేన కర్మవిధయః అజ్ఞాన తదుపాయాదీన్ అపరాన్ న స్వీకుర్వన్తి, తథా బ్రహ్మోపాసన విధయః అపి. అతో అధ్యయన విధి సిద్ధ స్వాధ్యాయ అధిగత జ్ఞానస్య ఏవ బ్రహ్మోపాసన ఉపాయత్వాత్, శూద్రస్య బ్రహ్మోపాసన సామర్థ్య అసమ్భవః. ఇతిహాస పురాణే అపి వేదోపబృంహణం కుర్వతీ ఏవ ఉపాయభావమ్ అనుభవతః, న స్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్య ఇతిహాస పురాణ శ్రవణ అనుజ్ఞానం పాప క్షయాది ఫలార్థం, న ఉపాసనార్థమ్.

విదురాదయః తు భవాన్తర అధిగత జ్ఞాన అప్రమోషాత్ జ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మ వశాత్ చ ఈదృశ జన్మయోగినః ఇతి తేషాం బ్రహ్మ నిష్ఠత్వమ్.

యత్తు సంవర్గ విద్యాయాం శుశ్రూషోః 'శూద్ర' ఇతి సమ్బోధనం శూద్రస్య అధికారం సూచయతి ఇతి, తత్ న ఇత్యాహ - 'శుగస్య తదనాదర శ్రవణాత్ తదా ఆద్రవణాత్ సూచ్యతే హి'. శుశ్రూషోః జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞాన వైకల్యేన హంసోక్త అనాదర వాక్య శ్రవణాత్, తదా ఏవ బ్రహ్మవిదః రైక్వస్య సకాశం ప్రతి ఆద్రవణాత్ శుగస్య సఞ్జాతా ఇతి హి సూచ్యతే. అతః సః 'శూద్ర' ఇతి ఆమన్త్ర్యతే, న చతుర్థ వర్ణత్వేన. శోచతి ఇతి హి శూద్రః. "శుచేః దశ్చ" ఇతి 'ర' ప్రత్యయే ధాతోశ్చ దీర్ఘే 'చ' కారస్య చ 'ద' కారే 'శూద్ర' ఇతి భవతి. అతః శోచితృత్వమ్ ఏవ అస్య శూద్ర శబ్ద ప్రయోగేన సూచ్యతే. న జాతియోగః.

జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణః బహుద్రవ్యప్రదః బహ్వన్న ప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మిక అగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోః అస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసామ్ ఉత్పిపాదయిషతోః హంస రూపేణ నిశాయామ్ అస్య అవిదూరే గచ్ఛతోః అన్యతరః ఇతరమ్ ఉవాచ "భో భో అయి భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివాజ్యోతిః ఆతతం తన్మాప్రసాఙ్క్షీః తత్వా మా ప్రధాక్షీత్" ఇతి. ఏవం జాన శ్రుతి ప్రశంసా రూపం వాక్యమ్ ఉపశ్రుత్య పరో

హంసః ప్రత్యువాచ "కమ్వర ఏనమేతత్ సన్తం సయుగ్వానమ్ ఇవ రైక్వమాత్థ" ఇతి. కం సన్తమేనం జానశ్రుతిం సయుగ్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమ్ ఇవ గుణశ్రేష్ఠమ్ ఏతదాత్థ. స బ్రహ్మజ్ఞో రైక్వః ఏవ లోకే గుణవత్తరః మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్య అపి అస్య జానశ్రుతేః అబ్రహ్మజ్ఞస్య కో గుణః, యద్గుణ జనితం తేజో రైక్వతేజః ఇవ మాం దహేత్ ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఉక్తేన పరేణ కో అసౌ రైక్వః ఇతి పృష్టః, లోకే యత్కిఞ్చిత్ సాధు అనుష్ఠితం కర్మ, యత్ చ సర్వచేతన గతం విజ్ఞానమ్, తదుభయం యదీయ జ్ఞాన కర్మాన్తర్భూతం స రైక్వః ఇత్యాహ.

తదేతత్ హంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞాన విధురతయా ఆత్మనిన్దా గర్భం తద్వత్తయా చ రైక్వ ప్రశంసా రూపం జానశ్రుతిః ఉపశ్రుత్య, తత్క్షణాత్ ఏవ క్షత్తారం రైక్వ అన్వేషణాయ ప్రేష్య, తస్మిన్ విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వమ్ ఉపసద్య, గవాం షట్ఛతం నిష్కమ్ అశ్వతరీరథం చ రైక్వాయ ఉపహృత్య, రైక్వం ప్రార్థయామాస "అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్సే" ఇతి. త్వదుపాస్యాం పరాం దేవతాం మమ అనుశాధి ఇత్యర్థః. స చ రైక్వః స్వయోగ మహిమ విదిత లోకత్రయః జానశ్రుతేః బ్రహ్మజ్ఞాన విధురతా నిమిత్త అనాదర గర్భ హంస వాక్య శ్రవణేన శోక ఆవిష్టతాం తదనన్తరమ్ ఏవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా ఉద్యోగం చ విదిత్వా అస్య బ్రహ్మవిద్యా యోగ్యతామ్ అభిజ్ఞాయ, చిరకాల సేవాం వినా ద్రవ్య

ప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్య అస్య యావచ్ఛక్తి ప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతి ఇతి మత్వా, తమనుగృహ్ణన్ తస్య శోకావిష్టతామ్ ఉపదేశ యోగ్యతా ఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేన ఆమన్త్రణేన జ్ఞాపయన్ ఇదమాహ - "అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిః అస్తు" ఇతి సహ గోభిః అయం రథః తవైవ అస్తు. న ఏతావతా మహ్యం దత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతి ఇత్యర్థః. స చ జానశ్రుతిః భూయః అపి స్వశక్తి అనుగుణమేవ గవాదికం ధనం కన్యాం చ ప్రదాయ ఉపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామేవ ఖ్యాపయన్ శూద్ర శబ్దేన ఆమన్త్ర్య ఆహ "ఆజహార ఇమాః శూద్రాః అనేనైవ ముఖేన ఆలాపయిష్యథాః" ఇతి. ఇమాని ధనాని శక్తి అనుగుణాని ఆజహర్థ, అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినా అపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశ రూప వాక్యమ్ ఆలాపయిష్యసి ఇత్యుక్త్వా తస్మై ఉపదిదేశ. అతః శూద్ర శబ్దేన విద్యోపదేశ యోగ్యతా ఖ్యాపనార్థం శోకః ఏవ అస్య సూచితః, న చతుర్థ వర్ణత్వమ్.

99. క్షత్రియత్వ గతేః చ. 1-3-34.

"బహుదాయీతి దానపతిత్వేన", "బహుపాక్యః" ఇత్యాదినా "సర్వత ఏవ మే అన్నమత్స్యన్తి" ఇత్యన్తేన బహుతర పక్వాన్న ప్రదాయిత్వ ప్రతీతేః, "స హ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమ్ ఉవాచ" ఇతి క్షత్తృ ప్రేషణాత్ బహు గ్రామ ప్రదాన అవగత జనపద ఆధిపత్యాత్

చ అస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వ ప్రతీతేః చ న చతుర్థ వర్ణత్వమ్.

తదేవమ్ ఉపక్రమగత ఆఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వ ప్రతీతిః ఉక్తా. ఉపసంహారగత ఆఖ్యాయికాయామ్ అపి క్షత్రియత్వమ్ అస్య ప్రతీయతే ఇత్యాహ......

100. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్. 1-3-35.

అస్య జానశ్రుతేః ఉపదిశ్యమానాయామ్ అస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయామ్ ఉత్తరత్ర కీర్త్యమానేన అభిప్రతారి నామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణ అస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథమ్? "అథ హ శౌనకం చ కాపేయమ్ అభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్ష" ఇత్యాదినా "బ్రహ్మచారిన్నేదమ్ ఉపాస్మహే" ఇత్యన్తేన కాపేయ అభిప్రతారిణోః భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారిణశ్చ సంవర్గ విద్యా సమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చ అభిప్రతారీ క్షత్రియః ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ. అతః అస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషు చ క్షత్రియస్య ఏవ అన్వయః దృశ్యతే, న శూద్రస్య. అతః అస్యాం విద్యాయామ్ అన్వితాత్ రైక్వాత్ బ్రాహ్మణాత్ అన్యస్య జానశ్రుతేః అపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తమ్, న చతుర్థ వర్ణత్వమ్.

నను, అస్మిన్ ప్రకరణే అభిప్రతారిణః చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతమ్. తత్ కథమ్ అస్య అభిప్రతారిణః చైత్రరథత్వమ్? కథం వా క్షత్రియత్వమ్? తత్రాహ - 'లిఙ్గాత్' ఇతి.

"అథ హ శౌనకం చ కాపేయమ్ అభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిమ్" ఇత్యభిప్రతారిణః కాపేయ సాహచర్యాత్ లిఙ్గాత్ అస్య అభిప్రతారిణః కాపేయ సమ్బన్ధః ప్రతీయతే. అన్యత్ర చ "ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయాః అయాజయన్" ఇతి కాపేయ సమ్బన్ధినః చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం "తస్మాత్ చైత్రరథో నామ ఏకః క్షత్రపతిః అజాయత" ఇతి. అతః అభిప్రతారిణః చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే.

తదేవం న్యాయ విరోధిని శూద్రస్య అధికారే లిఙ్గం న ఉపలభ్యతే ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం న్యాయ సిద్ధ శూద్రస్య అనధికారః శ్రుతి స్మృతిభిః అనుగృహ్యతే ఇత్యాహ......

101. సంస్కార పరామర్శాత్ తత్ అభావ అభిలాపాత్ చ. 1-3-36.

బ్రహ్మవిద్యా ఉపదేశ ప్రదేశేషు ఉపనయన సంస్కారః పరామృశ్యతే "ఉప త్వా నేష్యే", "తం హోపనిన్యే" ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చ ఉపనయనాది సంస్కార అభావః అభిలప్యతే "న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిత్ న చ సంస్కారమర్హతి", "చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః న చ సంస్కారమర్హతి" ఇత్యాదిషు.

102. తత్ అభావ నిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. 1-3-37.

"నైతత్ అబ్రాహ్మణః వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహర"

ఇతి శుశ్రూషోః జాబాలస్య శూద్రత్వ అభావ నిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశ ప్రవృత్తేః చ న శూద్రస్య అధికారః.

103. శ్రవణ అధ్యయన అర్థ ప్రతిషేధాత్. 1-3-38.

శూద్రస్య వేద శ్రవణ తదధ్యయన తదర్థ అనుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే "పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రః తస్మాత్ శూద్ర సమీపే నాధ్యేతవ్యమ్", "తస్మాత్ శూద్రో బహుపశుః అయజ్ఞీయః" ఇతి. బహుపశుః - పశు సదృశః ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతః అధ్యయన తదర్థ జ్ఞాన తదర్థ అనుష్ఠానాని న సంభవన్తి. అతః తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాని ఏవ.

104. స్మృతేః చ. 1-3-39.

స్మర్యతే చ శ్రవణాది నిషేధః - "అథ హాస్య వేదమ్ ఉపశృణ్వతః త్రపు జతుభ్యాం శ్రోత్ర ప్రతిపూరణమ్ ఉదాహరణే జిహ్వా చ్ఛేదో ధారణే శరీర భేదః" ఇతి. "న చాస్య ఉపదిశేత్ ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేత్" ఇతి చ. అతః శూద్రస్య అనధికారః ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు - నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ పరమార్థః, అన్యత్ సర్వం మిథ్యా భూతమ్. బన్ధశ్చ అపారమార్థికః, స చ వాక్యజన్య వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞానమాత్ర నివర్త్యః, తత్ నివృత్తిః ఏవ మోక్షః -

ఇతి వదన్తి. తైః బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదేః అనధికారో వక్తుం న శక్యతే. అనుపనీతస్య అనధీత వేదస్య అశ్రుత వేదాన్త వాక్యస్య అపి యస్మాత్ కస్మాత్ అపి నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ ఏవ పరమార్థః అన్యత్ సర్వం తస్మిన్ పరికల్పితం మిథ్యాభూతమ్ ఇతి వాక్యాత్ వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞాన ఉత్పత్తేః. తావతా ఏవ బన్ధ నివృత్తేః చ. న చ "తత్త్వమసి" ఆది వాక్యేన ఏవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా. న వాక్యాన్తరేణ ఇతి నియన్తుం శక్యమ్, జ్ఞానస్య అపురుష తన్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యామ్ అనిచ్ఛతః అపి జ్ఞానోత్పత్తేః. న చ వేదవాక్యాత్ ఏవ వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞానే సతి బన్ధ నివృత్తిః భవతి ఇతి శక్యం వక్తుమ్. యేన కేనాపి వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞానే సతి భ్రాన్తి నివృత్తేః. పౌరుషేయాత్ అపి నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థః అన్యత్ సర్వం మిథ్యాభూతమ్ ఇతి వాక్యాత్ జ్ఞానోత్పత్తేః తావతా ఏవ భ్రమ నివృత్తేః చ. యథా పౌరుషేయాత్ అపి ఆప్త వాక్యాత్ శుక్తికా రజతాది భ్రాన్తిః బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేః అపి నివర్తతే, తద్వత్ ఏవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్ సంప్రదాయ ఆగత వాక్యాత్ వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞానేన జగత్ భ్రమ నివృత్తిః అపి భవిష్యతి. "న చాస్య ఉపదిశేత్ ధర్మమ్" ఇత్యాదినా వేదవిదః శూద్రాదిభ్యః న వదన్తి ఇతి చ న శక్యం వక్తుమ్. "తత్త్వమసి" ఆది వాక్య అవగత బ్రహ్మాత్మ భావానాం వేద శిరసి వర్తమానతయా దగ్ధ అఖిలాధికారత్వేన నిషేధ శాస్త్ర కిఙ్కరత్వ అభావాత్. అతిక్రాన్త నిషేధైః వా కైశ్చిత్ ఉక్తాత్

వాక్యాత్ శూద్రాదేః జ్ఞానమ్ ఉత్పద్యతే ఏవ.

న చ వాచ్యం శుక్తికాదౌ రజతాది భ్రమ నివృత్తివత్ పౌరుషేయ వాక్య జన్య తత్త్వజ్ఞాన సమనన్తరం శూద్రస్య జగత్ భ్రమః న నివర్తతే ఇతి. "తత్త్వమసి" ఆది వాక్య శ్రవణ సమనన్తరం బ్రాహ్మణస్య అపి జగత్ భ్రమ అనివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేన ద్వైత వాసనాయాం నిరస్తాయామ్ ఏవ "తత్త్వమసి" ఆదివాక్యం నివర్తక జ్ఞానమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి చేత్, పౌరుషేయమ్ అపి వాక్యం శూద్రాదేః తథైవేతి న కశ్చిత్ విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మ భావ అభిధాయి వాక్యం యదర్థ ప్రతిపాదన యోగ్యం, తదర్థ భావనా. సా ఏవ విపరీత వాసనాం నివర్తయతి ఇతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసన విధేః బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్ అపి వివిదిషః ఉత్పత్తౌ ఏవ ఉపయుజ్యన్తే ఇతి శూద్రస్య అపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయ వాక్యాత్ నిదిధ్యాసనాదిభిః విపరీత వాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞానమ్ ఉత్పత్స్యతే. తేనైవ అపారమార్థికః బన్ధః నివర్తిష్యతే.

అథవా, తర్కానుగృహీతాత్ ప్రత్యక్షాత్ అనుమానాత్ చ నిర్విశేష స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర ప్రత్యక్ వస్తుని అజ్ఞాన సాక్షిత్వం తత్ కృత వివిధ విచిత్ర జ్ఞాతృ జ్ఞేయ వికల్ప రూపం కృత్స్నం జగత్ చ అధ్యస్తమ్ ఇతి నిశ్చిత్య ఏవంభూత పరిశుద్ధ ప్రత్యక్ వస్తుని అనవరత భావనయా విపరీత వాసనాం నిరస్య, తదేవ ప్రత్యక్ వస్తు

సాక్షాత్ కృత్య శూద్రాదయః అపి విమోక్ష్యన్తే ఇతి మిథ్యాభూత విచిత్ర ఐశ్వర్య విచిత్ర సృష్ట్యాది అలౌకిక అనన్త విశేష అవలమ్బినా వేదాన్త వాక్యేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్ ఇహ దృశ్యతే ఇతి శూద్రాదీనామ్ ఏవ బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారః సుశోభనః. అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామ్ అపి బ్రహ్మవేదన సిద్ధేః ఉపనిషత్ చ తపస్వినీ దత్త జలాఞ్జలిః స్యాత్.

న చ వాచ్యం, నైసర్గిక లోక వ్యవహారే భ్రామ్యతః అస్య కేనచిత్ అయం లౌకిక వ్యవహారో భ్రమః, పరమార్థః తు ఏవమ్ ఇతి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్ష అనుమాన వృత్త బుభుత్సా జాయతే ఇతి తత్ సమర్పికా శ్రుతిః అపి ఆస్థేయా ఇతి. యతః భవ భయ భీతానాం సాఙ్ఖ్యాదయః ఏవ ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యాం వస్తు నిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్ష అనుమాన వృత్త బుభుత్సాం జనయన్తి. బుభుత్సాయాం చ జాతాయాం ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యామ్ ఏవ వివిక్త స్వభావాభ్యాం నిత్య శుద్ధ స్వప్రకాశ అద్వితీయ కూటస్థ చైతన్యమేవ సత్. అన్యత్ సర్వం తస్మిన్ అధ్యస్తమ్ ఇతి సువివేచమ్. ఏవంభూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతి సమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ న అభ్యుపగమ్యతే. అధ్యస్త అతద్రూప నివర్తినీ హి శ్రుతిః అపి త్వన్మతే. న చ సత ఆత్మనః ఆనన్ద రూపతా జ్ఞానాయ ఉపనిషత్ ఆస్థేయా, చిద్రూపతాయాః ఏవ సకలేతర అతద్రూప వ్యావృత్తాయాః ఆనన్ద రూపత్వాత్.

యస్య తు మోక్ష సాధనతయా వేదాన్త వాక్యైః విహితం జ్ఞానమ్ ఉపాసన రూపమ్, తత్ చ పరబ్రహ్మ భూత పరమపురుష ప్రీణనం, తత్ చ శాస్త్రైక సమధిగమ్యమ్. ఉపాసన శాస్త్రం చ ఉపనయనాది సంస్కృత అధీత స్వాధ్యాయ జనితం జ్ఞానం వివేక విమోకాది సాధనానుగృహీతమ్ ఏవ స్వోపాయతయా స్వీకరోతి, ఏవం రూప ఉపాసన ప్రీతః పురుషోత్తమః ఉపాసకం స్వాభావికాత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞానదానేన కర్మ జనిత అజ్ఞానం నాశయన్ బన్ధాత్ మోచయతీతి పక్షః, తస్య యథోక్తయా నీత్యా శూద్రాదేః అనధికారః ఉపపద్యతే.

ఇతి ప్రమితాధి కరణ గర్భ అపశూద్ర అధికరణమ్.

అథ ప్రమితాధికరణ శేషః.

తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాత్ అధికార కథాం పరిసమాప్య ప్రకృతస్య అఙ్గుష్ఠ ప్రమితస్య భూత భవ్య ఈశితృత్వ అవగత పరబ్రహ్మ భావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమ్ ఆహ......

105. కమ్పనాత్. 1-3-40.

"అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి", "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః అన్తరాత్మా" ఇత్యనయోః వాక్యయోః మధ్యే "యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణః ఏజతి నిస్సృతమ్, మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏత ద్విదుః అమృతాస్తే భవన్తి, భయాత్ అస్యాగ్నిః తపతి భయాత్తపతి సూర్యః, భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇతి కృత్స్నస్య జగతః అగ్ని సూర్యాదీనాం చ అస్మిన్ అఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్ సంజాత మహాభయ నిమిత్తమ్ ఏజనం - కమ్పనం శ్రూయతే. తత్శాసన అతివృత్తౌ కిం భవిష్యతి ఇతి మహతో భయాత్ వజ్రాత్ ఇవ ఉద్యతాత్ కృత్స్నమ్ జగత్ కమ్పతే ఇత్యర్థః. "భయాత్ అస్యాగ్నిస్తపతి" ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్ "మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్" ఇతి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా. అయం చ పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావః "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః", "భీషాస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః,

భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్య ఏవం విధ ఐశ్వర్య అవగతేః.

ఇతశ్చ అఙ్గుష్ఠ ప్రమితః పురుషోత్తమః.....

106. జ్యోతిః దర్శనాత్. 1-3-41.

తయోః ఏవ అఙ్గుష్ఠ ప్రమిత విషయయోః వాక్యయోః మధ్యే పరబ్రహ్మ అసాధారణం సర్వతేజసాం ఛాదకం సర్వ తేజసాం కారణ భూతమ్ అనుగ్రాహకం చ అఙ్గుష్ఠ ప్రమితస్య జ్యోతిః దృశ్యతే. "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్ర తారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతో అయమగ్నిః. తమేవ భాన్తమ్ అనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి. అయమేవ శ్లోకః అథర్వణే పరంబ్రహ్మ అధికృత్య శ్రూయతే. - "పరజ్యోతిష్ట్వం చ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణః శ్రూయతే. యథా "పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే అమృతమ్", " అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే" ఇత్యాదిషు. అతః అఙ్గుష్ఠ ప్రమితః పరంబ్రహ్మ.

ఇతి ప్రమిత అధికరణమ్.

27. అర్థాంతరత్వాది వ్యపదేశ అధికరణమ్.

107. ఆకాశో అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్. 1-3-42.

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే - "ఆకాశో హ వై నామ రూపయోః నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మా" ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమయం ఆకాశ శబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా? ఉత పరమాత్మా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ముక్తాత్మా ఇతి. కుతః? "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోః ముఖాత్ ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి ముక్తస్య అనన్తర ప్రకృతత్వాత్, "తే యదన్తరే" ఇతి చ నామరూప వినిర్ముక్తస్య తస్య అభిధానాత్. "నామరూపయోః నిర్వహితా" ఇతి చ సః ఏవ పూర్వావస్థయా ఉపలిలక్షయిషితః. స ఏవ హి దేవాది రూపాణి నామాని చ పూర్వమ్ అబిభృత. తస్యైవ నామరూప వినిర్ముక్తా సాంప్రతికా అవస్థా "తద్బ్రహ్మ తదమృతమ్" ఇత్యుచ్యతే. ఆకాశ శబ్దశ్చ తస్మిన్ అపి అసంకుచిత ప్రకాశయోగాత్ ఉపపద్యతే.

నను, దహర వాక్య శేషత్వాత్ అస్య స ఏవ దహరాకాశః అయమితి ప్రతీయతే. తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. మైవమ్, ప్రజాపతి వాక్య వ్యవధానాత్. ప్రజాపతి వాక్యే చ ప్రత్యగాత్మనః ముక్తి అవస్థానం రూపమ్ అభిహితమ్. అనన్తరం చ విధూయ

పాపమితి సః ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతో అత్రాకాశః ముక్తాత్మా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ఆకాశః అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్' ఇతి. ఆకాశః పరంబ్రహ్మ. కుతః? అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్. అర్థాన్తరత్వ వ్యపదేశః తావత్ "ఆకాశో హ వై నామరూపయోః నిర్వహితా" ఇతి నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వం బద్ధ ముక్త ఉభయ అవస్థాత్ ప్రత్యగాత్మనః అర్థాన్తరత్వమ్ ఆకాశస్య ఉపపాదయతి. బద్ధావస్థః స్వయం కర్మవశాత్ నామ రూపే భజమానః న నామ రూపే నిర్వోఢుం శక్నుయాత్. ముక్తావస్థస్య జగత్ వ్యాపార అసంభవాత్ న నితరాం నామ రూప నిర్వోఢృత్వమ్.

ఈశ్వరస్య తు సకల జగత్ నిర్మాణ ధురన్ధరస్య నామ రూపయోః నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యా ఏవ ప్రతిపన్నమ్ "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే", "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వా అభివదన్ యదాస్తే" ఇత్యాదిషు. అతో నిర్వాహ్య నామ రూపాత్ ప్రత్యగాత్మనః నామరూపయోః నిర్వోఢా అయమ్ ఆకాశః అర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ. తదేవ ఉపపాదయతి - 'తే యదన్తరా' ఇతి. యస్మాత్ అయమ్ ఆకాశో - నామ రూపే అన్తరా - తాభ్యామ్ అస్పృష్టః అర్థాన్తరభూతః తస్మాత్ తయోః నిర్వోఢా అపహతపాప్మత్వాత్ సత్య సఙ్కల్పత్వాత్

చ నిర్వహితా ఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వ ఆత్మత్వ అమృతత్వాని గృహ్యన్తే. నిరుపాధిక బృహత్త్వాదయః హి పరమాత్మనః ఏవ సంభవన్తి తేన అత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ. యత్ పునరుక్తమ్ "ధూత్వా శరీరమ్" ఇతి ముక్తః అనన్తర ప్రకృతః ఇతి, తత్ న, "బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి పరస్యైవ బ్రహ్మణః అనన్తర ప్రకృతత్వాత్.

యద్యపి అభిసంభవితుః ముక్తస్య అభిసంభావ్యతయా పరంబ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్, తథాపి అభిసంభవితుః ముక్తస్య నామరూప నిర్వోఢృత్వాది అసంభవాత్ అభిసంభావ్యమ్. పరమేవ బ్రహ్మ తత్ర ప్రత్యేతవ్యమ్. కిఞ్చ, ఆకాశ శబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్య అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ప్రజాపతి వాక్యస్య అపి ఉపాసక స్వరూప కథనార్థత్వాత్ ఉపాస్యః ఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయా ఇహ ఉపసంహ్రియతే ఇతి యుక్తమ్. ఆకాశ శబ్దశ్చ ప్రత్యగాత్మని న క్వచిత్ దృష్ట చరః. అతః అత్రాకాశః పరంబ్రహ్మ.

అథ స్యాత్ - ప్రత్యగాత్మనః అర్థాన్తరభూతమ్ ఆత్మాన్తరమ్ ఏవ నాస్తి, ఐక్యోపదేశాత్, ద్వైత ప్రతిషేధాత్ చ. శుద్ధావస్థః ఏవ హి ప్రత్యగాత్మా పరంబ్రహ్మ పరమేశ్వరః ఇతి చ వ్యపదిశ్యతే. అతః ప్రకృతాత్ ముక్తాత్మనః అభిసంభవితుః న అర్థాన్తరమ్ అభిసంభావ్యః బ్రహ్మలోకః అతో నామరూపయోః నిర్వహితా ఆకాశః అపి సః ఏవ

భవితుమ్ అర్హతి ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి......

108. సుషుప్తి ఉత్క్రాన్త్యోః భేదేన. 1-3-43.

వ్యపదేశాత్ ఇతి వర్తతే. సుషుప్తి ఉత్క్రాన్త్యోః ప్రత్యగాత్మనః అర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనః వ్యపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనః అర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా అస్త్యేవ. తథా హి - వాజసనేయకే "కతమ ఆత్మా ఇతి యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనః సుషుప్తి అవస్థాయామ్ అకించిజ్ఞస్య, సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గః ఆమ్నాయతే - "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" ఇతి. తథా ఉత్క్రాన్తౌ అపి "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి" ఇతి. న చ స్వపతః ఉత్క్రామతః వా అకించిజ్ఞస్య తదానీమ్ ఏవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గ అన్వారోహౌ సంభవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞ అన్తరేణ, తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వ అసంభవాత్.

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనః అర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా ఇత్యాహ......

109. పత్యాది శబ్దేభ్యః. 1-3-44.

అయం పరిష్వఙ్గకః పరమాత్మా ఉత్తరత్ర పత్యాది శబ్దైః వ్యపదిశ్యతే - "సర్వస్యాధిపతిః సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః", "స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవ అసాధునా కనీయాన్ ఏష సర్వేశ్వరః

ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుర్విధరణః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషన్తి,.... ఏతమేవ విదిత్వా మునిః భవతి ఏతమేవ ప్రవ్రాజినః లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి", "స వా ఏష మహానజ ఆత్మా అన్నాదో వసుదానః" "అజరో అమృతో అభయో బ్రహ్మ" ఇతి. ఏతే చ పతిత్వ జగద్విధరణత్వ సర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థే అపి న కథఞ్చిత్ సంభవన్తి. అతో ముక్తాత్మనః అర్థాన్తరభూతః నామ రూపయోః నిర్వహితా ఆకాశః. ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వ ఆయత్తః ఇతి "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, తజ్జలాన్" ఇత్యాదిభిః వాక్యైః ప్రతిపాద్యతే ఇతి పూర్వమేవ సమర్థితమ్. ద్వైత ప్రతిషేధశ్చ తత ఏవ ఇతి అనవద్యమ్.

ఇతి అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ప్రథమస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థః పాదః

28. ఆనుమానిక అధికరణమ్.

110. ఆనుమానికమపి ఏకేషామ్ ఇతి చేత్, న, శరీర రూపక విన్యస్త గృహీతేః. దర్శయతి చ. 1-4-1.

ఉక్తం పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్ష సాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగత్ జన్మాది కారణం బ్రహ్మ అచిద్వస్తునః ప్రధానాదేః చేతనాత్ చ బద్ధ ముక్త ఉభయావస్థాత్ విలక్షణం నిరస్త సమస్త హేయ గన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకం సర్వాన్తరాత్మ భూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమ్ ఇతి. ఇదానీం కాపిల తన్త్ర సిద్ధ అబ్రహ్మాత్మక ప్రధాన పురుషాది ప్రతిపాదన ముఖేన ప్రధాన కారణత్వ ప్రతిపాదన ఛాయానుసారీణి అపి కానిచిత్ వాక్యాని కాసుచిత్ శాఖాసు సన్తి ఇత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైక కారణత్వ స్థేమ్నే తత్ నిరాక్రియతే.

కఠవల్లీషు ఆమ్నాయతే - "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిః బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః, మహతః పరమవ్యక్తమ్ అవ్యక్తాత్ పురుషః పరః, పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్

సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిం కాపిల తన్త్ర సిద్ధమ్ అబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమ్ ఇహ అవ్యక్త శబ్దేన ఉచ్యతే? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? ప్రధానమితి. కుతః? "మహతః పరమ వ్యక్తమవ్యక్తాత్ పురుషః పరః" ఇతి తన్త్ర సిద్ధ తత్త్వ ప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః, "పురుషాత్ న పరం కిఞ్చిత్ సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" ఇతి పఞ్చవింశక పురుష అతిరిక్త తత్త్వ నిషేధాత్ చ. అతో అవ్యక్తం కారణమ్ ఇతి ప్రాప్తమ్. తదిదమ్ ఉక్తమ్ - 'ఆనుమానిక మపి ఏకేషామ్ ఇతి చేత్' ఇతి. ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాసు ఆనుమానికం ప్రధానమపి కారణమ్ ఆమ్నాయతే ఇతి చేత్ ....

అత్రోత్తరం - 'న' ఇతి. న అవ్యక్త శబ్దేన అబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమ్ ఇహ అభిధీయతే. కుతః? 'శరీర రూపక విన్యస్త గృహీతేః'- శరీరాఖ్య రూపక విన్యస్తస్య అవ్యక్త శబ్దేన గృహీతేః - ఆత్మ, శరీర, బుద్ధి, మన, ఇన్ద్రియ విషయేషు రథి రథాది భావేన రూపితేషు రథ రూపణేన విన్యస్తస్య శరీరస్య అత్ర అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాత్ ఇత్యర్థః.

ఏతదుక్తం భవతి - పూర్వత్ర హి"ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ, బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ, ఇన్ద్రియాణి హయాన్ ఆహుః విషయాన్ తేషు గోచరాన్" ఇత్యాదినా "సో అధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇత్యన్తేన సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సన్తమ్ ఉపాసకం రథిత్వేన,

తత్ శరీరాదీని చ రథ రథాఙ్గత్వేన రూపయిత్వా, యస్యైతే రథాదయోః వశే తిష్ఠన్తి, స ఏవ అధ్వనః పారం వైష్ణవం పదమ్ ఆప్నోతి ఇత్యుక్త్వా, తేషు రథాది రూపిత శరీరాదిషు యాని యేభ్యో వశీకార్యతాయాం ప్రధానాని, తాని ఉచ్యన్తే "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా" ఇత్యాదినా. తత్ర హయత్వేన రూపితేభ్యః ఇన్ద్రియేభ్యః గోచరత్వేన రూపితాః విషయాః వశీకార్యత్వే పరాః, వశ్యేన్ద్రియస్యాపి విషయ సన్నిధౌ ఇన్ద్రియాణామ్ దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యః అపి పరం ప్రగ్రహ రూపితం మనః, మనసి విషయ ప్రవణే విషయ అసన్నిధానస్య అపి అకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్మాదపి సారథిత్వ రూపితా బుద్ధిః పరా, అధ్యవసాయ అభావే మనసో అపి అకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యాః అపి రథిత్వ రూపిత ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్ పరః. సర్వస్య చ అస్య ఆత్మ ఇచ్ఛా ఆయత్తత్వాత్ ఆత్మా ఏవ మహాన్ ఇతి చ విశేష్యతే. తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరమ్, తదాయత్తత్వాత్ జీవాత్మనః సకల పురుషార్థ సాధన ప్రవృత్తీనామ్. తస్మాదపి పరః సర్వా న్తరాత్మభూతో అన్తర్యామీ అధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః. యథోక్తస్య ఆత్మ పర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్ సఙ్కల్ప ఆయత్త ప్రవృత్తిత్వాత్. సః ఖలు అన్తర్యామితయా ఉపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః" ఇతి హి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమ పురుషాయత్తమ్ ఇతి వక్ష్యతే. వశీకార్య ఉపాసన నిర్వృత్తి ఉపాయ కాష్ఠాభూతః పరమ ప్రాప్యశ్చ సః ఏవ. తదిదమ్ ఉచ్యతే "పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్ సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" ఇతి.

తథా చ అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదిభిః సర్వం సాక్షాత్కుర్వన్ సర్వం నియమయతి ఇత్యుక్త్వా "నాన్యః అతో అస్తి ద్రష్టా" ఇతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే.

భగవద్గీతాసు చ "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథక్ విధమ్, వివిధా చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమ్" ఇతి. దైవమత్ర పురుషోత్తమః ఏవ, "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్ జ్ఞానమపోహనం చ" ఇతి వచనాత్. తస్య చ వశీకరణం తత్ శరణాగతిః ఏవ. యథా హ - "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశే అర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా, తమేవ శరణం గచ్ఛ" ఇతి. తదేవమ్ "ఆత్మానం రథినం విద్ధి"ఇత్యాదినా రథ్యాది రూపక విన్యస్తాః ఇన్ద్రియాదయః "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః" ఇత్యత్ర స్వశబ్దైః ఏవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే, న రథ రూపితం శరీరమ్ ఇతి పరిశేషాత్ తత్ అవ్యక్త శబ్దేన ఉచ్యతే ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిల తన్త్ర సిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గః ఏవ నాస్తి. న చ అత్ర తత్ తన్త్ర సిద్ధ ప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా, "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః" ఇతి ఇన్ద్రియేభ్యః అర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వ కీర్తనాత్. న హి శబ్దాదయః ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాః తద్దర్శనే. "అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః" ఇత్యపి న తత్తన్త్ర సఙ్గతమ్, అకారణత్వాత్ ఏవ. తథా "బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః" ఇత్యపి అసఙ్గతమ్, బుద్ధి శబ్దేన మహత్తత్వస్య అభిధాన అభ్యుపగమాత్. న హి మహతో మహాన్

పరః సంభవతి. మహతః ఆత్మ శబ్దేన విశేషణం చ న సఙ్గచ్ఛతే. అతః రూపక విన్యస్తానామ్ ఏవ గ్రహణమ్.

దర్శయతి చ తదేవ " ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢో ఆత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే తు అగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః", "యచ్ఛేత్ వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞః తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తత్ యచ్ఛేత్ శాన్త ఆత్మని" ఇతి అజిత బాహ్య అభ్యన్తర కరణైః అస్య పరమ పురుషస్య దుర్దర్శత్వమ్ అభిధాయ హయాది రూపితానామ్ ఇన్ద్రియాదీనాం వశీకార ప్రకారః అయమ్ ఉచ్యతే. "యచ్ఛేత్ వాఙ్మనసీ వాచం మనసి నియచ్ఛేత్, వాక్ పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేత్" ఇత్యర్థః. వాక్ శబ్దే ద్వితీయాయాః "సుపాం సులుక్" ఇతి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాః ఛాన్దసో దీర్ఘః. తత్ యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని - తన్మనో బుద్ధౌ నియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేన అత్ర పూర్వోక్తా బుద్ధిః అభిధీయతే. జ్ఞానే ఆత్మని ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. ఆత్మని వర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛేత్ ఇత్యర్థః. జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ - బుద్ధిం కర్తరి మహత్యాత్మని నియచ్ఛేత్. తత్ యచ్ఛేత్ శాన్తే ఆత్మని - తం కర్తారం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సర్వాన్తర్యామిణి నియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేన 'తత్' ఇతి నపుంసక లిఙ్గతా. ఏవంభూతేన రథినా వైష్ణవం పదం గన్తవ్యమ్ ఇత్యర్థః.

అవ్యక్త శబ్దేన కథం వ్యక్తస్య శరీరస్య అభిధానమ్? తత్రాహ......

111. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. 1-4-2.

భూతసూక్ష్మమ్ అవ్యాకృతం హి అవస్థా విశేషమ్ ఆపన్నం శరీరం భవతి. తత్ అవ్యాకృతమ్ ఇహ శరీర అవస్థమ్ అవ్యక్త శబ్దేన ఉచ్యతే. 'తదర్హత్వాత్' - తస్య అవ్యాకృతస్య అచిద్వస్తునః ఏవ వికారాపన్నస్య రథవత్ పురుషార్థ సాధన ప్రవృత్తి అర్హత్వాత్.

యది భూతసూక్ష్మమ్ అవ్యాకృతమ్ అభ్యుపగమ్యతే కాపిల తన్త్ర సిద్ధోపాదానే కః ప్రద్వేషః? తత్రాపి హి భూతకారణమ్ ఏవ అవ్యక్తమ్ ఇత్యుచ్యతే. తత్రాహ......

112. తదధీనత్వాత్ అర్థవత్. 1-4-3.

పరమ కారణ భూత పరమ పురుష అధీనత్వాత్ ప్రయోజనవత్ భూత సూక్ష్మమ్. ఏత దుక్తం భవతి - న వయమ్ అవ్యక్తం తత్ పరిణామ విశేషాంశ్చ స్వరూపేణ న అభ్యుపగచ్ఛామః. అపి తు పరమ పురుష శరీరతయా, తదాత్మకత్వ విరహేణ. తదాత్మకత్వేనైన హి ప్రకృత్యాదయః స్వప్రయోజనం సాధయన్తి. అన్యథా స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి భేదాః తేషాం న స్యుః. తథా అనభ్యుపగమాదేవ తన్త్ర సిద్ధ ప్రక్రియా నిరసనమ్ ఇతి. శ్రుతి స్మృత్యోః హి జగత్ ఉత్పత్తి ప్రలయ వాదేషు పరమ పురుష మహిమ వాదేషు చ ప్రకృతి వికృతి పురుషాః తదాత్మకాః సఙ్కీర్త్యన్తే. యథా "పృథివ్యప్సు లీయతే" ఇత్యారభ్య, "తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే, భూతాదిః

మహతి లీయతే, మహాన్ అవ్యక్తే లీయతే, అవ్యక్తమ్ అక్షరే లీయతే, అక్షరం తమసి లీయతే, తమః పరే దేవే ఏకీభవతి", తథా "యస్య పృథివీ శరీరం ... యస్యాపశ్శరీరం ..... యస్య తేజః శరీరమ్, యస్య వాయుః శరీరమ్, యస్యాకాశః శరీరమ్, యస్యాహఙ్కారః శరీరమ్, యస్య బుద్ధిః శరీరం .... యస్యావ్యక్తం శరీరం .... యస్యాక్షరం శరీరం .... యస్య మృత్యుః శరీరం .... ఏష సర్వ భూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః", తథా "భూమిరాపో అనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ, అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా, అపరేయం ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్, జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్, ఏత ద్యోనీని భూతాని సర్వాణి ఇత్యుపధారయ, అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా, మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ, మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ" ఇతి. "వ్యక్తం విష్ణుస్తథా అవ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ" ఇతి, "ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ, పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని, పరమాత్మా చ సర్వేషామ్ ఆధారః పరమేశ్వరః, విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే. " ఇతి చ.

113. జ్ఞేయత్వ అవచనాత్ చ. 1-4-4.

యది తన్త్ర సిద్ధమ్ ఇహ అవ్యక్తమ్ అవివక్షిష్యత్, తదా

అస్య జ్ఞేయత్వమ్ అవక్ష్యత్, వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞ విజ్ఞానాత్ మోక్షం వదద్భిః తాన్త్రికైః తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వ అభ్యుపగమాత్. న చ అస్య జ్ఞేయత్వమ్ ఉచ్యతే. అతః న తన్త్ర సిద్ధస్య ఇహ గ్రహణమ్.

114. వదతి ఇతి చేత్, న, ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. 1-4-5.

"అశబ్దమస్పర్శమ్ అరూపమవ్యయం తథా అరసం నిత్యమ్ అగన్ధవత్ చ యత్, అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ ప్రముచ్యతే" ఇతి అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమ్ అనన్తరమ్ ఏవ వదతి ఇయం శ్రుతిః ఇతి చేత్, తత్ న. ప్రాజ్ఞః - పరమపురుషః ఏవ హి అత్ర శ్లోకే నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే, "విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః, సో అధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్", "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢో ఆత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః" ఇతి ప్రాజ్ఞస్య ఏవ ప్రకృతత్వాత్. అతః ఏవ "పురుషాత్ న పరం కించిత్" ఇతి న పంచవింశక పురుష అతిరిక్త తత్త్వ నిషేధః. తస్య చ పరమ పురుషస్య అశబ్దత్వాదయః ధర్మాః "యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్" ఇత్యాది శ్రుతి ప్రసిద్ధాః. "మహతః పరమ్" ఇత్యపి "బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః" ఇతి పూర్వ ప్రకృతాత్ జీవాత్మనః పరత్వమేవ ఉచ్యతే.

115. త్రయాణామ్ ఏవ చైవమ్ ఉపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. 1-4-6.

అస్మిన్ ప్రకరణే హి ఉపాయ ఉపేయ ఉపేతౄణాం

త్రయాణామ్ ఏవ 'చైవమ్ ఉపన్యాసః' - జ్ఞేయత్వేన ఉపన్యాసః, తద్విషయశ్చ 'ప్రశ్నః' దృశ్యతే, నాన్యస్య అవ్యక్తాదేః. తథా హి - నచికేతాః ముముక్షుః సన్ మృత్యు(ప్రత్తే) ప్రదత్తే వరత్రయే ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థ యోగ్యతా ఆపాదినీమ్ ఆత్మని పితుః సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య, ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేత అగ్నివిద్యాం వవ్రే - "స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి, మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యమ్, స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్తే ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణ" ఇతి. స్వర్గ శబ్దేన అత్ర పరమ పురుషార్థ లక్షణో మోక్షః అభిధీయతే, "అమృతత్వం భజన్తే" ఇతి తత్రస్థస్య జనన మరణ అభావ శ్రవణాత్ ఉత్తరత్ర క్షయి ఫల కర్మ నిన్దా దర్శనాత్ చ. "త్రిణాచికేతః త్రిభిరేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృత్ తరతి జన్మమృత్యూ" ఇతి చ ప్రతివచనాత్. తృతీయేన వరేణ మోక్ష స్వరూప ప్రశ్న ద్వారేణ ఉపేయ స్వరూపమ్ ఉపేతృ స్వరూపమ్ ఉపాయభూత కర్మానుగృహీత ఉపాసన స్వరూపం చ పృష్టమ్ "యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీతి ఏకే నాయమస్తీతి చ ఏకే, ఏతద్విద్యామ్ అనుశిష్టస్త్వయా అహం వరాణామేష వరస్తృతీయః" ఇతి.

ఏవం మోక్షే పృష్టే తత్ఉపదేశ యోగ్యతాం పరీక్ష్య ఉపదిదేశ "తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్ష శోకౌ జహాతి" ఇతి. తదేవం సామాన్యేన ఉపదిష్టే నచికేతాః ప్రీతః సన్ "దేవం మత్వా"

ఇత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య, "అధ్యాత్మయోగాధిగమేన" ఇతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మన శ్చ, "మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి" ఇతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య చ స్వరూప విశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ - "అన్యత్ర ధర్మాత్ అన్యత్ర అధర్మాత్ అన్యత్ర అస్మాత్ కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాత్ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద" ఇతి. ఏవం సకలేతర అతీత అనాగత వర్తమాన సాధ్య సాధన సాధక విలక్షణే త్రయే పృష్టే, ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్య స్వరూపం, తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృ స్వరూపం, వాచక రూపం చ ఉపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయన్ ప్రణవం తావత్ ఉపదిదేశ - "సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి, యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి, ఓమిత్యేతత్" ఇతి. ఏవముపదిశ్య పునః అపి ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావత్ ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపమ్ ఆహ - "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాదినా. ప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః స్వరూపమ్ "అణోరణీయాన్" ఇత్యాదినా, "క ఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇత్యన్తేన ఉపదిశ్య, మధ్యే "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన" ఇత్యాదినా ఉపాయభూతస్య ఉపాసనస్య భక్తిరూపతామ్ అపి ఆహ. "ఋతం పిబన్తౌ" ఇతి చ ఉపాస్యస్య ఉపాసకేన సహావస్థానాత్ సు ఉపాసతామ్ ఉక్త్వా "ఆత్మానం రథినం విద్ధి" ఇత్యాదినా "దుర్గం

పథస్తత్ కవయో వదన్తి'' ఇత్యన్తేన ఉపాసన ప్రకారమ్ ఉపాసీనస్య చ వైష్ణవ పరమపద ప్రాప్తిమ్ అభిధాయ ''అశబ్దమ్ అస్పర్శమ్'' ఇత్యాదినా ఉప సంహృతమ్. అతః త్రయాణామ్ ఏవ అత్ర జ్ఞేయత్వేన ఉపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. తస్మాత్ న ఇహ తాన్త్రికస్య అవ్యక్తస్య గ్రహణమ్.

116. మహద్వత్ చ. 1-4-7.

యథా ''బుద్ధేః ఆత్మా మహాన్ పరః'' ఇత్యత్ర ఆత్మ శబ్ద సామానాధికరణ్యాత్ న తన్త్ర సిద్ధం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే, ఏవమ్ అవ్యక్తమ్ అపి ఆత్మనః పరత్వేన అభిధానాత్ న కాపిల తన్త్ర సిద్ధం గృహ్యతే ఇతి స్థితమ్.

ఇతి ఆనుమానిక అధికరణమ్.

29. చమస అధికరణమ్.

117. చమసవత్ అవిశేషాత్. 1-4-8.

అత్రాపి తన్త్ర సిద్ధ ప్రక్రియా నిరస్యతే, న బ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతి మహత్ అహఙ్కారాదీనాం స్వరూపమ్; శ్రుతి స్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికాః అధీయతే - "వికారజననీమ్ అజ్ఞామ్ అష్టరూపామ్ అజాం ధ్రువామ్, ధ్యాయతే అధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః, సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్, గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ, సితా అసితా చ రక్తా చ సర్వకామ దుఘా విభోః, పిబన్త్యేనామ్ అవిషమామ్ అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః, ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దో అత్ర వశానుగామ్, ధ్యాన క్రియాభ్యాం భగవాన్ భుంక్తే అసౌ ప్రసభం విభుః, సర్వ సాధారణీం దోగ్ధ్రీం పీడ్యమానాం తు యజ్వభిః", "చతుర్వింశతి సఙ్ఖ్యాతమ్ అవ్యక్తం వ్యక్తముచ్యతే" ఇతి.

అత్ర ప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమ్ అభిహితమ్. యదాత్మకాః చ ఏతే ప్రకృత్యాదయః, స పరమ పురుషః అపి "తం షడ్వింశకమ్ ఇత్యాహుః సప్త వింశమ్ అథాపరే, పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్యమ్ అథర్వ శిరసో విదుః" ఇతి ప్రతిపాద్యతే. అపరే చ ఆథర్వణికాః "అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ వికారాః" ఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాః చ ఏవం ప్రకృతి పురుషేశ్వర స్వరూపమ్ ఆమనన్తి "సంయుక్తమేతత్

క్షరమక్షరం చ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః, అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపా(శైః)పైః'', ''జ్ఞా జ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ అజా హ్యేకా భోక్తృ భోగార్థయుక్తా, అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపోహ్యకర్తా త్రయం యదా విన్దతే బ్రహ్మమేతత్ '', ''క్షరం ప్రధానమ్ అమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మనావీశతే దేవ ఏకః తస్యాభిధ్యానాత్ యోజనాత్ తత్త్వ భావాత్ భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయా నివృత్తిః'' ఇతి. తథా ''ఛన్దాంసి యజ్ఞాః క్రతవో వ్రతాని భూతం భవ్యం యచ్చ వేదా వదన్తి, అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్, తస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వమిదం జగత్'' ఇతి. తథా ఉత్తరత్రాపి ''ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః సంసారమోక్షస్థితి బన్ధహేతుః'' ఇతి.

స్మృతిః అపి ''ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి, వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతి సంభవాన్, కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే, పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే, పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్, కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోని జన్మసు'', ''సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతి సంభవాః, నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయమ్'', తథా ''సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్, కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ

విసృజామ్యహమ్, ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః, భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమ్ అవశం ప్రకృతేర్వశాత్", "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్, హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే" ఇతి. తస్మాత్ అబ్రహ్మాత్మకత్వేన కాపిల తన్త్ర సిద్ధాః ప్రకృత్యాదయః నిరస్యన్తే.

శ్వేతాశ్వతర ఉపనిషది శ్రూయతే - "అజామేకాం లోహిత శుక్ల కృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాః, అజో హ్యేకో జుషమాణో అనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజో అన్యః" ఇతి. తత్ర సన్దేహః - కిమస్మిన్ మన్త్రే కేవలా తన్త్రసిద్ధా ప్రకృతిః అభిధీయతే? ఉత బ్రహ్మాత్మికా? ఇతి. కిం యుక్తమ్? కేవలా ఇతి. కుతః? "అజామేకామ్" ఇత్యస్యాః ప్రకృతేః అకార్యత్వ శ్రవణాత్, "బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాః" ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాం బహ్వీనాం ప్రజానాం స్రష్టృత్వ శ్రవణాత్ చ - ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'చమసవత్ అవిశేషాత్'. న జాయతే ఇతి 'అజా' ఇతి అజాత్వ మాత్ర ప్రతిపాదనాత్ తన్త్ర సిద్ధ అబ్రహ్మాత్మక అజా గ్రహణే విశేష అప్రతీతేః 'చమసవత్' - యథా "అర్వాక్ బిలశ్చమసః ఊర్ధ్వ బుధ్నః" ఇత్యస్మిన్ మన్త్రే చమసస్య భక్షణ సాధనత్వ మాత్రం చమస శబ్దేన ప్రతీయతే ఇతి న తావత్ మాత్రేణ చమస విశేష ప్రతీతిః, యౌగిక శబ్దానామ్ అర్థ ప్రకరణాదిభిః

వినా అర్థ విశేష నిశ్చయ అయోగాత్. తత్ర యథా "ఇదం తచ్ఛిరః ఏష హి అర్వాగ్బిలశ్చమసః ఊర్ధ్వబుధ్నః" ఇత్యాదినా వాక్య శేషేణ శిరసః చమసత్వ నిశ్చయః. తథా అత్రాపి అర్థ ప్రకరణాదిభిః ఏవ అజా నిర్ణేతవ్యా. న చ అత్ర తన్త్ర సిద్ధ అజా గ్రహణ హేతవః అర్థ ప్రకరణాదయః దృశ్యన్తే. న చ అస్యాః స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం ప్రతీయతే, "బహ్వీః ప్రజా స్సృజమానామ్" ఇతి స్రష్టృత్వ మాత్ర ప్రతీతేః. అతః అనేన మన్త్రేణ న అబ్రహ్మాత్మికా అజా అభిధీయతే.

బ్రహ్మాత్మక అజా గ్రహణే ఏవ విశేష హేతుః అస్తి ఇత్యాహ......

118. జ్యోతిః ఉపక్రమా తు తథా హి అధీయత ఏకే. 1-4-9.

తు శబ్దః అవధారణార్థః. జ్యోతిః ఉపక్రమా ఏవ ఏషా అజా. జ్యోతిః - బ్రహ్మ "తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః", "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిః దీప్యతే" ఇత్యాది శ్రుతి ప్రసిద్ధేః. 'జ్యోతిః ఉపక్రమా' - బ్రహ్మ కారణికా ఇత్యర్థః. 'తథా హ్యధీయత ఏకే' - హి ఇతి హేతౌ - యస్మాత్ అస్యాః అజాయాః బ్రహ్మకారణకత్వమ్ ఏకే శాఖినః తైత్తిరీయాః అధీయతే. "అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్ ఆత్మా గుహాయాం నిహితో అస్య జన్తోః" ఇతి హృదయ గుహాయామ్ ఉపాస్యత్వేన సన్నిహితం బ్రహ్మ అభిధాయ, "సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్" ఇత్యాదినా సర్వేషాం లోకానాం బ్రహ్మాదీనాం

చ తతః ఉత్పత్తిమ్ అభిధాయ, సర్వ కారణీ భూతా అజా తతః ఉత్పన్నా అభిధీయతే. "అజామేకాం లోహిత శుక్ల కృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్, అజో హ్యేకో జుషమాణో అనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్త భోగామ్ అజో అన్యః" ఇతి.

సర్వస్య తత్వ్యతిరిక్తస్య వస్తు జాతస్య తతః ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వ ఉపదేశే ప్రక్రియమాణే అభిధీయమానత్వాత్ ప్రాణ సముద్ర పర్వతాదివత్ ఏషా అపి అజా బహ్వీనాం సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేన ఆత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషా ఆత్మనా త్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణః ఉత్పన్నా బ్రహ్మాత్మికా అవగన్తవ్యః ఇత్యర్థః. అతః వాక్య శేషాత్ చమస విశేషవత్ శాఖాన్తరీయాత్ ఏతత్స్వరూపాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానార్థాత్ వాక్యాత్ నియమితా అజా బ్రహ్మాత్మికా ఇతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే "కిం కారణం బ్రహ్మ" ఇత్యారభ్య "తే ధ్యానయోగ అనుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైః నిరూఢామ్" ఇతి పరబ్రహ్మ శక్తి రూపాయాః అజాయాః అవగతేః, ఉపరిష్టాత్ చ "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చ అన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః", "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్", "యో (యోనిం యోని) యోనిర్యోనిమ్ అధితిష్ఠత్యేకః" ఇతి చ తస్యాః ఏవ ప్రతీతేః న అస్మిన్ మన్త్రే తన్త్ర సిద్ధ స్వతన్త్ర ప్రకృతి ప్రతిపత్తి గన్ధః.

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయాః లోహిత శుక్ల కృష్ణ రూపాయాః అస్యాః ప్రకృతేః అజాత్వమ్, అజాయాః వా కథం జ్యోతిః ఉపక్రమాత్వమ్ ఇత్యత్రాహ......

119. కల్పన ఉపదేశాత్ చ మధ్వాదివత్ అవిరోధః. 1-4-10.

ప్రసక్త ఆశఙ్కా నివృత్త్యర్థః 'చ' శబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేః అజాత్వం జ్యోతిః ఉపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యేతే. కుతః? 'కల్పన ఉపదేశాత్'. కల్పనం - క్లుప్తిః, సృష్టిః. జగత్ సృష్టి ఉపదేశాత్ ఇత్యర్థః. యథా "సూర్యా చన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమ్ అకల్పయత్" ఇతి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి "అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్" ఇతి జగత్ సృష్టిః ఉపదిశ్యతే. స్వేన అవిభక్తాత్ అస్మాత్ సూక్ష్మావస్థాత్ కారణాత్ మాయీ సర్వేశ్వరః సర్వం జగత్ సృజతి ఇత్యర్థః. అనేన కల్పన ఉపదేశేన అస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణ రూపేణ అవస్థా ద్వయ అన్వయః అవగమ్యతే. సా హి ప్రలయ వేలాయాం బ్రహ్మతా ఆపన్నా అవిభక్త నామ రూపా సూక్ష్మరూపేణ అవతిష్ఠతే. సృష్టి వేలాయాం తు ఉద్భూత సత్త్వాదిగుణా, విభక్త నామ రూపా, అవ్యక్తాది శబ్దవాచ్యా తేజోబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా, లోహిత శుక్ల కృష్ణాకారా చ అవతిష్ఠతే. అతః కారణావస్థా అజా కార్యావస్థా జ్యోతిః ఉపక్రమా ఇతి న విరోధః.

'మధ్వాదివత్' - యథా ఈశ్వరేణ ఆదిత్యస్య

కారణావస్థాయామ్ ఏకస్య ఏవ అవస్థితస్య కార్యావస్థాయాం ఋక్ యజుః సామ అథర్వ ప్రతిపాద్య కర్మ నిష్పాద్య రసాశ్రయతయా వస్వాది దేవతా భోగ్యత్వాయ మధుత్వ కల్పనమ్ ఉదయాస్తమయ కల్పనం చ న విరుధ్యేతే. తదుక్తం మధు విద్యాయామ్ - "అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు" ఇత్యారభ్య, "అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యనైవ ఉదేతా నాస్తమేతా ఏకల ఏవ మధ్యే స్థాతా" ఇత్యన్తేన. ఏకలః - ఏకస్వభావః. అతః అనేన మన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికా అజా ఏవ అభిధీయతే న కాపిల తన్త్ర సిద్ధా ఇతి సిద్ధమ్.

అన్యేతు అస్మిన్ మన్త్రే తేజోబన్న లక్షణా అజా ఏకా అభిధీయతే ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః - కిం తేజోబన్నాని ఏవ తేజోబన్నాత్మికా అజా ఏకా? ఉత తేజోబన్న రూపం బ్రహ్మ ఏవ? కిం వా తేజోబన్న కారణ భూతా కాచిత్? ఇతి.

ప్రథమే కల్పే తేజోబన్నానామ్ అనేకత్వాత్ "అజామేకామ్" ఇతి విరుధ్యతే. న చ వాచ్యం తేజోబన్నానామ్ అనేకత్వే అపి త్రివృత్కరణేన ఏకతాపత్తిః ఇతి, త్రివృత్కరణే అపి బహుత్వ అనపగమాత్. "ఇమాస్తిస్రో దేవతాః", "తాసాం త్రివృతమ్ ఏకైకాం కరవాణి" ఇతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణ ఉపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః - కిం తేజోబన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మ ఏవ అజా ఏకా, కిం వా స్వరూపేణ అవస్థితమ్ అవికృతమ్? ఇతి. ప్రథమః కల్పో

బహుత్వ అనపాయాత్ ఏవ నిరస్తః. ద్వితీయే అపి "లోహిత శుక్ల కృష్ణామ్" ఇతి విరుధ్యతే. స్వరూపేణ అవస్థితం బ్రహ్మ తేజోబన్న లక్షణమ్ ఇతి వక్తుమపి న శక్యతే. తృతీయే కల్పే అపి అజా శబ్దేన తేజోబన్నాని నిర్దిశ్య, తైః తత్కారణావస్థా ఉపస్థాపనీయా ఇత్యాస్థేయమ్. తతో వరమ్ అజా శబ్దేన తేజోబన్న కారణావస్థాయాః శ్రుతి సిద్ధాయాః ఏవ అభిధానమ్.

యత్ పునరస్యాః ప్రకృతేః అజా శబ్దేన ఛాగత్వ పరికల్పనమ్ ఉపదిశ్యతే ఇతి, తదపి అసఙ్గతమ్, నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా "ఆత్మానం రథినం విద్ధి" ఇత్యాదిషు బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపాయతా ఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాది రూపణం క్రియతే, యథా చ ఆదిత్యే వస్వాదీనాం భోగ్యత్వ ఖ్యాపనాయ మధుత్వ కల్పనం క్రియతే, తద్వత్ అస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వ పరికల్పనం క్వ ఉపయుజ్యతే? న కేవలమ్ ఉపయోగ అభావః ఏవ, విరోధశ్చ. కృత్స్న జగత్ కారణ భూతాయాః స్వస్మిన్ అనాది కాల సంబద్ధానాం సర్వేషామ్ ఏవ చేతనానాం నిఖిల సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ అపవర్గ సాధన భూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్ప ప్రజా సర్గకర ఆగన్తుక సఙ్గమ చేతన విశేషైక రూప అత్యల్ప ప్రయోజన సాధన స్వపరిత్యాగ అహేతుభూత స్వసమ్బన్ధి పరిత్యాగ సమర్థ చేతన విశేష రూప ఛాగ స్వభావ ఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వ కల్పనం విరుద్ధమ్ ఏవ. "అజామేకాం", "అజో హ్యేకః", "అజో అన్యః" ఇత్యత్ర అజ శబ్దస్య విరూపార్థ పరికల్పనం చ న శోభనమ్.

సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యతే ఇతి చేత్, ''జహాత్యేనాం భుక్తభోగామ్ అజో అన్యః'' ఇతి విదుషః ఆత్యన్తిక ప్రకృతి పరిత్యాగం కుర్వతః అనేన వా అన్యేన వా పునరపి సమ్బన్ధ యోగ్య ఛాగత్వ పరికల్పనమ్ అత్యన్త విరుద్ధమ్.

ఇతి చమస అధికరణమ్.

30. సంఖ్యోప సంగ్రహ అధికరణమ్.

120. న సంఖ్యా ఉపసంగ్రహాత్ అపి నానాభావాత్ అతిరేకాత్ చ. 1-4-11.

వాజసనేయినః సమామనన్తి "యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతో అమృతమ్" ఇతి. కిమయం మన్త్రః కాపిల తన్త్ర సిద్ధ తత్త్వ ప్రతిపాదన పరః? ఉత న? ఇతి సన్దిహ్యతే. కిం యుక్తమ్? తన్త్ర సిద్ధ తత్త్వ ప్రతిపాదనపరః ఇతి. కుతః? పఞ్చశబ్ద విశేషితాత్ పఞ్చజన శబ్దాత్ పఞ్చవింశతి తత్త్వ ప్రతీతేః. ఏతదుక్తం భవతి - పఞ్చజనాః ఇతి సమాసః సమాహార విషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమూహాః పఞ్చజనాః, పఞ్చపూల్యః ఇతివత్. పఞ్చజనాః ఇతి లిఙ్గ వ్యత్యయః ఛాన్దసః. తే చ సమూహాః కతి ఇత్యపేక్షాయాం పఞ్చజన శబ్ద విశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమూహాః పఞ్చ ఇతి ప్రతీయన్తే. యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్యః ఇతి. అతః "పఞ్చ పఞ్చజనాః" ఇతి పఞ్చవింశతి పదార్థావగతౌ తే కతమే ఇతి అపేక్షాయాం మోక్షాధికారాత్ ముముక్షుభిః జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతి ప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయః ఏవ జ్ఞాయన్తే. "మూలప్రకృతిః అవికృతిః మహదాద్యాః ప్రకృతి వికృతయః సప్త షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిః న వికృతిః పురుషః" ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతః తన్త్రసిద్ధ తత్త్వ ప్రతిపాదన పరః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'న సఙ్ఖ్యోప సఙ్గ్రహాత్ అపి' ఇతి.

"పఞ్చ పఞ్చజనాః" ఇతి పఞ్చవింశతి సంఖ్యా ఉపసఙ్గ్రహాత్ అపి న తన్త్ర సిద్ధ తత్త్వ ప్రతీతిః. కుతః? 'నానాభావాత్'. ఏషాం పఞ్చసఙ్ఖ్యా విశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్ర సిద్ధేభ్యః తత్త్వేభ్యః పృథక్ భావాత్. "యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః" ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్ద నిర్దిష్ట బ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే. "తమేవమన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతో అమృతమ్" ఇత్యత్ర 'తమ్' ఇతి పరామర్శేన 'యత్' శబ్ద నిర్దిష్టం బ్రహ్మ ఇత్యవగమ్యతే. అతః తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనాః ఇతి న తన్త్ర సిద్ధాః ఏతే. 'అతిరేకాత్ చ' - తన్త్రసిద్ధేభ్యః తత్త్వేభ్యః అత్ర తత్త్వాతిరేకో అపి భవతి. 'యత్' శబ్ద నిర్దిష్ట ఆత్మా ఆకాశః చ అత్ర అతిరిచ్యేతే. అతః "తం షడ్వింశకమ్ ఇత్యాహుః సప్తవింశమ్ అథాపరః" ఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధ సర్వ తత్త్వాశ్రయ భూతః సర్వేశ్వరః పరమపురుషః అత్ర అభిధీయతే.

'న సఙ్ఖ్యోప సఙ్గ్రహాత్ అపి' ఇతి 'అపి' శబ్దస్య "పఞ్చ పఞ్చజనాః" ఇత్యత్ర పఞ్చ వింశతి తత్త్వ ప్రతిపత్తిః ఏవ న సంభవతి ఇత్యభిప్రాయః. కథమ్? పఞ్చభిః ఆరబ్ధ సమూహ పఞ్చక అసంభవాత్. న హి తన్త్ర సిద్ధ తత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చసు అనుగతం తత్ సఙ్ఖ్యా నివేశ నిమిత్తం జాత్యాది అస్తి. న చ వాచ్యం పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చ మహాభూతాని, పఞ్చ తన్మాత్రాణి అవశిష్టాని పఞ్చేతి అవాన్తర సఙ్ఖ్యానివేశ నిమిత్తమ్ అస్త్యేవ ఇతి. ఆకాశస్య పృథక్ నిర్దేశేన పఞ్చభిః ఆరబ్ధ మహాభూత సమూహ అసిద్ధేః. అతః

“పఞ్చజనాః” ఇత్యయం సమాసో న సమాహార విషయః. అయం తు “దిక్సఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామ్” ఇతి సంజ్ఞా విషయః, అన్యథా పఞ్చజనాః ఇతి లిఙ్గ వ్యత్యయశ్చ. పఞ్చజనాః నామ కేచిత్ సన్తి. తే చ పఞ్చసఙ్ఖ్యయా విశేష్యన్తే “పఞ్చ పఞ్చజనాః” ఇతి, సప్త సప్తర్షయః ఇతివత్.

కే పునః తే పఞ్చజనాః ? ఇత్యత ఆహ....

121. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్. 1-4-12.

“ప్రాణస్య ప్రాణమ్ ఉత చక్షుషః చక్షుః శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమ్ అన్నస్య అన్నం మనసో యే మనో విదుః” ఇతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మాశ్రయాః ప్రాణాదయః ఏవ పఞ్చ పఞ్చజనాః ఇతి విజ్ఞాయన్తే.

అథ స్యాత్ - కాణ్వానాం మాధ్యన్దినానాం చ “యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః” ఇత్యయం మన్త్రః సమానః. “ప్రాణస్య ప్రాణమ్” ఇత్యాది వాక్యశేషే కాణ్వానామ్ అన్నస్య పాఠో న విద్యతే. తేషాం పఞ్చ పఞ్చజనాః ప్రాణాదయః ఇతి న శక్యం వక్తుమితి. అత్ర ఉత్తరమ్......

122. జ్యోతిషా ఏకేషామ్ అసతి అన్నే. 1-4-13.

‘ఏకేషామ్’ - కాణ్వానాం పాఠే - ‘అసత్యన్నే జ్యోతిషా’ పఞ్చజనాః ఇన్ద్రియాణి ఇతి జ్ఞాయన్తే. తేషాం వాక్యశేషః ప్రదర్శనార్థః. ఏతదుక్తం భవతి - “యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః” ఇత్యస్మాత్ పూర్వస్మిన్ మన్త్రే “తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుః హోపాసతే అమృతమ్”

ఇతి జ్యోతిషాం జ్యోతిష్ట్వేన బ్రహ్మణి అభిధీయమానే బ్రహ్మాధీన స్వకార్యాణి కానిచిత్ జ్యోతీంషి ప్రతిపన్నాని. తాని చ విషయాణాం ప్రకాశకాని ఇన్ద్రియాణి ఇతి "యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః" ఇతి అనిర్ధారిత విశేష నిర్దేశేన అవగమ్యన్తే ఇతి. "ప్రాణస్య" ఇతి ప్రాణ శబ్దేన స్పర్శన ఇన్ద్రియం గృహ్యతే, వాయు సమ్బన్ధిత్వాత్ స్పర్శన ఇన్ద్రియస్య, ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిః శబ్దేన ప్రదర్శన అయోగాత్. చక్షుషః ఇతి చక్షురిన్ద్రియమ్. శ్రోత్రస్య ఇతి శ్రోత్రేన్ద్రియమ్. అన్నస్య ఇతి ఘ్రాణ రసనయోః తన్త్రేణ ఉపాదానమ్. అన్న శబ్దోదిత పృథివీ సమ్బన్ధిత్వాత్ ఘ్రాణేన్ద్రియమ్ అనేన గృహ్యతే. అద్యతే అనేన ఇతి అన్నమితి. రసనేన్ద్రియమ్ అపి గృహ్యతే. మనసః ఇతి మనః. ఘ్రాణ రసనయోః తన్త్రేణ ఉపాదానమ్ ఇతి పఞ్చత్వమ్ అపి అవిరుద్ధమ్. ప్రకాశకాని మనః పర్యన్తాని ఇన్ద్రియాణి పఞ్చజన శబ్ద నిర్దిష్టాని. తత్అవిరోధాయ ఘ్రాణ రసనయోః తన్త్రేణ ఉపాదానమ్. తదేవమ్ "యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః" ఇతి పఞ్చజన శబ్ద నిర్దిష్టాని ఇన్ద్రియాణి ఆకాశ శబ్ద ప్రదర్శితాని మహాభూతాని చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితాని ఇతి సర్వ తత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వ ప్రతిపాదనాత్ న తన్త్రసిద్ధ పఞ్చ వింశతి తత్త్వ ప్రసఙ్గః. అతః సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోప సఙ్గ్రహే, తదభావే వా న కాపిల తన్త్ర సిద్ధ తత్త్వ ప్రతీతిః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సఙ్ఖ్యోప సఙ్గ్రహాధి కరణమ్.

31. కారణత్వ అధికరణమ్.

123. కారణత్వేన చ ఆకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్ట ఉక్తేః. 1-4-14.

పునః ప్రధాన కారణవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే - న వేదాన్తేషు ఏకస్మాత్ సృష్టిః ఆమ్నాయతే ఇతి జగతః బ్రహ్మైక కారణత్వం న యుజ్యతే వక్తుమ్. తథా హి - "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి సత్ పూర్వికా సృష్టిః ఆమ్నాయతే. "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి అసత్ పూర్వికా చ. అన్యత్ర "అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్ సదాసీత్ తత్సమభవత్" ఇతి చ. అతః వేదాన్తేషు స్రష్టుః అవ్యవస్థితేః జగతః బ్రహ్మైక కారణత్వం న నిశ్చేతుం శక్యమ్. ప్రత్యుత ప్రధాన కారణత్వమ్ ఏవ నిశ్చేతుం శక్యతే. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్" ఇతి అవ్యాకృతే ప్రధానే జగతః ప్రలయమ్ అభిధాయ "తన్నామరూపాభ్యామ్ ఏవ వ్యాక్రియతే" ఇతి అవ్యాకృతాత్ ఏవ జగతః సృష్టిశ్చ అభిధీయతే. అవ్యాకృతం హి అవ్యక్తమ్ - నామ రూపాభ్యాం న వ్యాక్రియతే, న వ్యజ్యతే ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం ప్రధానమేవ. అస్య చ స్వరూప నిత్యత్వేన పరిణామ ఆశ్రయత్వేన చ జగత్ కారణ వాది వాక్యగతౌ సత్ అసత్ శబ్దౌ బ్రహ్మణి ఇవ అస్మిన్ న విరోత్స్యేతే. ఏవమ్ అవ్యాకృత కారణత్వే నిశ్చితే సతి ఈక్షణాదయః కారణగతాః సృష్టి ఔన్ముఖ్య అభిప్రాయేణ యోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మ శబ్దౌ అపి బృహత్త్వ వ్యాపిత్వాభ్యాం ప్రధానే ఏవ వర్తేతే. అతః స్మృతి న్యాయ ప్రసిద్ధం ప్రధానమ్ ఏవ జగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైః ప్రతిపాద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'కారణత్వేన చ ఆకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్టోక్తేః' 'చ' శబ్దస్తు శబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్ సర్వేశ్వరాత్ సత్యసఙ్కల్పాత్ నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఏవ జగత్ ఉత్పద్యతే ఇతి నిశ్చేతుం శక్యతే. కుతః? ఆకాశాదిషు కారణత్వేన యథా వ్యపదిష్టస్య ఉక్తేః. సర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టత్వేన "జన్మాద్యస్య యతః" ఇత్యేవమాదిషు ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ యథా వ్యపదిష్టమ్ ఇత్యుచ్యతే, తస్య ఏకస్యైవ ఆకాశాదిషు కారణత్వేన ఉక్తేః. "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః", "తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ఏవ కారణత్వేన ఉచ్యతే. తథా హి "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి ప్రకృతం విపశ్చిదేవ బ్రహ్మ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్" ఇతి పరామృశ్యతే. తథా "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి నిర్దిష్టం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ఏవ "తత్తేజో అసృజత" ఇతి పరామృశ్యతే. ఏవం సర్వత్ర సృష్టి వాక్యేషు ద్రష్టవ్యమ్. అతః బ్రహ్మైక కారణం జగత్ ఇతి నిశ్చీయతే.

నను, "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి అసత్ ఏవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే. తత్ కథమివ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణః ఏవ కారణత్వం నిశ్చీయతే ఇత్యత ఆహ.....,

124. సమాకర్షాత్. 1-4-15.

"అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యత్రాపి విపశ్చిత్

ఆనన్దమయం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మ ఏవ సమాకృష్యతే. కథమ్ ? “తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ విజ్ఞానమయాత్, అన్యో అన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః”, “సో అకామయత, బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి .... ఇదం సర్వ మసృజత, యదిదం కిఞ్చ, తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్” ఇత్యాదినా బ్రాహ్మణేన ఆనన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్రష్టృ సర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మ భూతమ్ అభిధాయ “తదప్యేష శ్లోకో భవతి” ఇత్యుక్తస్య అర్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేన ఉదాహృతః అయం శ్లోకః “అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్” ఇతి. తథా ఉత్తరత్ర “భీషాస్మాద్వాతః పవతే” ఇత్యాదినా తదేవ బ్రహ్మ సమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వ నిరతిశయ ఆనన్దత్వాదయః అభిధీయన్తే. అతో అయం మన్త్రః తద్విషయః ఏవ. తదానీం నామరూప విభాగ అభావేన తత్ సమ్బన్ధితయా అస్తిత్వ అభావాత్ బ్రహ్మ ఏవ అసత్ శబ్దేన ఉచ్యతే.

“అసదేవేదమ్ అగ్ర ఆసీత్” ఇత్యత్ర అపి అయమ్ ఏవ నిర్వాహః. యదుక్తమ్ “తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్” ఇతి ప్రధానమేవ జగత్ కారణత్వేన అభిధీయతే ఇతి, న ఇత్యుచ్యతే. తత్రాపి అవ్యాకృత శబ్దేన అవ్యాకృత శరీరం బ్రహ్మ ఏవ అభిధీయతే, “స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యన్ చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మనః ఆత్మా ఇత్యేవ ఉపాసీత” ఇత్యత్ర “స ఏషః” ఇతి తత్ శబ్దేన అవ్యాకృత శబ్ద నిర్దిష్టస్య అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేన

అనుకర్షాత్. "తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్", "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి స్రష్టుః సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశ నామరూప వ్యాకరణ ప్రసిద్ధేః చ. "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇతి నియమన అర్థత్వాత్ అనుప్రవేశస్య, ప్రధానస్య అచేతనస్య ఏవంరూపో అనుప్రవేశో న సంభవతి. అతః అవ్యాకృతమ్ - అవ్యాకృత శరీరం బ్రహ్మ. "తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి తదేవ అవిభక్త నామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవ విభక్త నామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియతే ఇత్యుచ్యతే. ఏవం చ సతి ఈక్షణాదయః ముఖ్యాః ఏవ భవన్తి. బ్రహ్మాత్మ శబ్దౌ అపి నిరతిశయ బృహత్త్వ నియమనార్థ వ్యాపిత్వ అభావేన ప్రధానే న కథంచిత్ ఉపపద్యేతే. అతః బ్రహ్మైక కారణం జగత్ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి కారణత్వ అధికరణమ్.

32. జగత్ వాచిత్వ అధికరణమ్.

125. జగత్ వాచిత్వాత్. 1-4-16.

పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యద్యపి వేదాన్త వాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి, తథాపి తన్త్రసిద్ధ ప్రధాన పురుష అతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథా హి - భోక్తారమేవ పురుషం కారణం వేద్యతయా అధీయతే కౌషీతకినః బాలాకి - అజాతశత్రు సంవాదే "బ్రహ్మ తే బ్రవాణి" ఇతి ఉపక్రమ్య, "యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్ కర్మ స వై వేదితవ్యః" ఇతి. ఉపక్రమే వక్తవ్యతయా బాలాకినా ఉపక్షిప్తం బ్రహ్మ అజానతే తస్మై ఏవ అజాతశత్రుణా "స వై వేదితవ్యః" ఇతి బ్రహ్మ ఉపదిశ్యతే. "యస్య వై తత్కర్మ" ఇతి కర్మ సమ్బన్ధాత్ ప్రకృత్యధ్యక్షః భోక్తా పురుషః వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ ఇతి నిశ్చీయతే, న అర్థాన్తరమ్, తస్య కర్మ సమ్బన్ధ అనభ్యుపగమాత్.

కర్మ చ పుణ్యా పుణ్య లక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్య ఏవ సంభవతి. న చ వాచ్యం - క్రియతే ఇతి కర్మ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ ఉపస్థాపితం జగత్ ఏతత్ కర్మ ఇతి నిర్దిశ్యతే. యస్య ఏతత్ కృత్స్నం జగత్ కర్మ స వేదితవ్యః ఇతి క్షేత్రజ్ఞాత్ అర్థాన్తరమ్ ఏవ ప్రతీయతే ఇతి, "యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్ కర్మ" ఇతి పృథక్ నిర్దేశ వైయర్థ్యాత్. కర్మ శబ్దస్య చ

లోకవేదయోః పుణ్య పాప రూపే ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః. తత్తత్ భోక్తృ కర్మ నిమిత్తత్వాత్ జగదుత్పత్తేః ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి చ భోక్తుః ఏవ ఉపపద్యతే.

తదయమర్థః - ఏతేషామ్ ఆదిత్య మణ్డలాది అధికరణానాం క్షేత్రజ్ఞ భోగ్య భోగోపకరణ భూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూతః ఏతత్కారణ భావ హేతుభూతం పుణ్యాపుణ్య లక్షణం చ కర్మ యస్య స వై వేదితవ్యః. తత్ స్వరూపం ప్రకృతేః వివిక్తం వేదితవ్యమ్ ఇతి. తథా ఉత్తరత్ర "తౌ హ సుప్తం పురుషమ్ ఈయతుః తం యష్ట్యా ఆచిక్షేపే" ఇతి సుప్త పురుష ఆగమన యష్టి ఘాత ఉత్థాపనాదీని చ భోక్తృ ప్రతిపాదనే ఏవ లిఙ్గాని. తథా ఉపరిష్టాత్ అపి భోక్తా ఏవ ప్రతిపాద్యతే. "తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైః భుఙ్క్తే యథా వా స్వాశ్శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్తి ఏవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మా ఏతైరాత్మభిః భుంక్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏనం భుఞ్జన్తి" ఇతి.

తథా "క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషో అశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్ కుత ఏతదాగాత్" ఇతి పృష్టమ్ అర్థమ్ అజానతే తస్మై స్వయమేవ అజాతశత్రుః ఉవాచ "హితా నామ హృదయస్య నాడ్యః ..... తాసు తదా భవతి యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్ సర్వైః నామభిః సహాప్యేతి మనః సర్వైః ధ్యానైః సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేః

జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గాః విప్రతిష్ఠేరన్ ఏవమేవ ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాః యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవాః దేవేభ్యో లోకాః" ఇతి. సుషుప్తి ఆధారతయా స్వప్న సుషుప్తి జాగరిత అవస్థాసు వర్తమానం వాగాది కరణ అప్యయ ఉద్గమస్థానమ్ ఏవ జీవాత్మానమ్ "అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి" ఇత్యుక్తవాన్. అస్మిన్ జీవాత్మని ప్రాణ భృత్త్వ నిబన్ధనః అయం ప్రాణశబ్దః "స యదా ప్రతిబుధ్యతే" ఇతి ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టస్య ప్రబోధ శ్రవణాత్, ముఖ్య ప్రాణస్య ఈశ్వరస్య చ సుషుప్తి ప్రబోధయోః అసంభవాత్.

అథవా "అస్మిన్ ప్రాణే" ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్ ఆత్మని వర్తమానే ప్రాణే ఏవ ఏకధా భవతి వాగాది కరణ గ్రామః ఇతి. ప్రాణ శబ్దస్య ముఖ్యప్రాణ పరత్వే అపి జీవః ఏవ అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే, స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతః వక్తవ్యతయా ఉపక్రాన్తం బ్రహ్మ పురుషః ఏవ ఇతి తత్వ్యతిరిక్త ఈశ్వర అసిద్ధిః. కారణగతాః చ ఈక్షణాదయః చేతనధర్మాః అస్మిన్ ఏవ ఉపపద్యన్తే ఇత్యేతత్ అధిష్ఠితం ప్రధానమ్ ఏవ జగత్కారణమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జగత్ వాచిత్వాత్'. అత్ర పుణ్యాపుణ్య పరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞః స్వస్మిన్ ప్రకృతి ధర్మ అధ్యాసేన తత్పరిణామ హేతుభూతః పురుషః న అభిధీయతే. అపి తు నిరస్త సమస్త అవిద్యాది దోషగన్ధః, అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ

గుణ గణ నిధిః, నిఖిల జగదేక కారణభూతః, పురుషోత్తమః అభిధీయతే. కుతః? "యస్య వై తత్కర్మ" ఇత్యత్ర 'ఏతత్' శబ్ద అన్వితస్య కర్మ శబ్దస్య పరమ పురుష కార్యభూత జగత్‌వాచిత్వాత్. 'ఏతత్' శబ్దో హి అర్థ ప్రకరణాదిభిః అసఙ్కుచిత వృత్తిః అవిశేషేణ ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ ఉపస్థాపిత నిఖిల చిత్ అచిత్ మిశ్ర జగద్విషయః, న చ పుణ్యాపుణ్య లక్షణం 'కర్మ' అత్ర కర్మ శబ్ద అభిధేయమ్.

"బ్రహ్మ తే బ్రవాణి" ఇతి ఉపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేన బాలాకినా నిర్దిష్టానామ్ ఆదిత్య మణ్డలాది అధికరణానాం పురుషాణామ్ అబ్రహ్మత్వేన "మృషా వై ఖలు మా సంవాదయిష్ఠాః" ఇతి తమ్ అబ్రహ్మ వాదినమ్ అపోద్య, తేన అవిదిత బ్రహ్మజ్ఞాపనాయ అజాత శత్రుణా ఇదం వాక్యమ్ అవతారితమ్ "యో వై బాలాక" ఇత్యాది. పుణ్యాపుణ్య లక్షణ కర్మ సమ్బన్ధినః ఆదిత్యాది అధికరణాః తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాః తేనైవ విదితాః ఇతి తదవిదిత పురుష విశేష జ్ఞాపన పరః అయం కర్మశబ్దః న పుణ్యాపుణ్య మాత్ర వాచీ, క్రియామాత్ర వాచీ వా, అపి తు కృత్స్నస్య జగతః కార్యత్వ వాచీ, ఏవమేవ ఖలు అవిదిత అర్థః ఉపదిష్టః భవతి.

పురుషస్య కర్మ సమ్బన్ధ ఉపలక్షిత స్వాభావిక స్వరూపస్య అజ్ఞాతస్య వేదితవ్యత్వ ఉపదేశే చ లక్షణా. కర్మ సమ్బన్ధ మాత్రస్య ఏవ వేదితవ్య స్వరూప లక్షణత్వాది అస్య కర్మ 'సః వేదితవ్యః' ఇతి

ఏతావతా ఏవ తత్సిద్ధేః "యస్య వై తత్కర్మ" ఇత్యేతత్ శబ్ద వైయర్థ్యం చ. "య ఏతేషాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ" ఇతి పృథక్ నిర్దేశస్య చ అయమ్ అభిప్రాయః - యే త్వయా బ్రహ్మత్వేన నిర్దిష్టాః పురుషాః తేషాం యః కర్తా తే యత్కార్య భూతాః, కిం విశిష్య అభిధీయతే? కృత్స్నం జగత్ యస్య కార్యమ్, ఉత్కృష్టాః అపకృష్టాః చేతనాః అచేతనాశ్చ సర్వే పదార్థాః యత్ కార్యత్వే తుల్యాః, స పరమ కారణ భూతః పురుషోత్తమః వేదితవ్యః ఇతి. జగత్ ఉత్పత్తేః జీవ కర్మ నిబన్ధనత్వే అపి న జీవః స్వభోగ్య భోగోపకరణాదేః స్వయమ్ ఉత్పాదకః, అపి తు స్వకర్మానుగుణ్యేన ఈశ్వర సృష్టం సర్వం భుంక్తే. అతః న తస్య పురుషాత్ప్రతి కర్తృత్వం ఉపపద్యతే. అతః సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధం పరంబ్రహ్మ ఏవ అత్ర వేదితవ్యతయా ఉపదిశ్యతే.

126. జీవ ముఖ్యప్రాణ లింగాత్ న ఇతి చేత్, తత్ వ్యాఖ్యాతమ్. 1-4-17.

అథ యదుక్తమ్ జీవ లిఙ్గాత్ ముఖ్యప్రాణ సఙ్కీర్తనాత్ చ లిఙ్గాత్ భోక్తా ఏవ అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే, న పరమాత్మా ఇతి, 'తత్ వ్యాఖ్యాతమ్'. తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దన విద్యాయామ్ అభిహితః. ఏతదుక్తం భవతి - యత్ర ఉపక్రమ ఉపసంహార పర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమ్ ఇతి నిశ్చితమ్, తత్ర అన్య

లిఙ్గాని తత్ అనురోధేన వర్ణనీయాని ఇతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. అత్రాపి ఉపక్రమే "బ్రహ్మ తే బ్రవాణి" ఇతి బ్రహ్మ ఉపక్షిప్తమ్. మధ్యే చ "యస్య వై తత్కర్మ" ఇతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రమ్. అపి తు నిఖిల జగదేక కారణం బ్రహ్మ ఏవ ఇత్యుక్తమ్. ఉపసంహారే చ "సర్వాన్ పాప్మనో అపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమ్ ఆధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేద" ఇతి బ్రహ్మోపాసనా ఏకాన్తం సర్వపాప అపహతి పూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతమ్. అతః అస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వ నిశ్చయేన జీవ ముఖ్య ప్రాణ లిఙ్గాని అపి తత్పరతయా వర్ణనీయాని ఇతి. ప్రాతర్దనే హి ఉపాసా త్రైవిధ్యేన జీవముఖ్య ప్రాణ లిఙ్గానాం బ్రహ్మపరత్వమ్ ఉక్తమ్. అత్రాపి "అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి" ఇతి సామానాధికరణ్య సంభవే వైయధికరణ్య సమాశ్రయణ అయోగాత్ బ్రహ్మణి ఏవ ప్రాణశబ్ద ప్రయోగ నిశ్చయేన చ ప్రాణ శరీరక బ్రహ్మ ఉపాసనార్థం ప్రాణ సఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే.

జీవ లిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వమ్ ఇత్యత్ర ఆహ......

127. అన్యార్థం తు జైమినిః, ప్రశ్న వ్యాఖ్యానాభ్యామ్ అపి చ ఏవమ్ ఏకే. 1-4-18.

తు శబ్దః జీవ సంకీర్తనేన వాక్యస్య తత్పరత్వ సంభావనా వ్యావృత్త్యర్థః. అన్యార్థం జీవ సంకీర్తనం జీవాతిరిక్త బ్రహ్మ స్వరూప

ప్రతిబోధనార్థమ్ ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'ప్రశ్న, వ్యాఖ్యానాభ్యామ్'. ప్రశ్నః తావత్ "తౌ హ సుప్తం పురుషమీయతుః" ఇత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధ ప్రాణస్య ఏవ ప్రాణనామభిః ఆమన్త్రణ ఆశ్రవణ యష్టి ఘాత ఉత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాది వ్యతిరిక్తం జీవం ప్రతిబోధ్య పునః జీవ వ్యతిరిక్త బ్రహ్మ ప్రతిబోధన పరో దృశ్యతే. "క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషో అశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్ కుత ఏతదాగాత్" ఇతి. వ్యాఖ్యానమపి "యధా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథా ఆయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః" ఇతి జీవాత్ అర్థాన్తరభూత పరమాత్మ పరమేవ. సుషుప్తస్య హి జీవస్య యత్ర ఉషితస్య జాగరితః స్వప్నదశా సమ్బన్ధి విచిత్ర సుఖ దుఃఖానుభవ కాలుష్య విరహేణ సంప్రసన్నస్య స్వస్థతాపత్తిః, పునరపి అస్య యస్మాత్ భోగాయ నిష్క్రమణం, సో అయం పరమాత్మా. తథా హి "సతా సోమ్య సదా సమ్పన్నో భవతి", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" ఇతి సుషుప్తి ఆధారతయా ప్రసిద్ధో జీవాత్ అర్థాన్తర భూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. అతః ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యాం జీవ సంకీర్తనం జీవాత్ అర్థాన్తర భూత పరమాత్మ ప్రతిపాదనార్థమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

యదుక్తం ప్రశ్న వ్యాఖ్యానే జీవపరే, సుషుప్తి స్థానం చ నాడ్యః ఏవ, కరణ గ్రామశ్చ ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టే జీవే ఏవ ఏకధా భవతి ఇతి,

తదయుక్తమ్. నాడీనాం స్వప్న స్థానత్వాత్, ఉక్తరీ(నీ)త్యా బ్రహ్మణః ఏవ సుషుప్తి స్థానత్వాత్, ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టే బ్రహ్మణి ఏవ జీవస్య తత్‌ఉపకరణ భూత వాగాది కరణ గ్రామస్య చ ఏకతాపత్తి విభాగ వచనాత్ చ. 'అపి చ ఏవమేకే - వాజసనేయినః అస్మిన్నేవ బాలాకి అజాతశత్రు సంవాదే సుషుప్తాత్ విజ్ఞానమయాత్ భేదేన తదాశ్రయ భూతం పరమాత్మానమ్ ఆమనన్తి "య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదా అభూత్ కుత ఏతదాగాత్", "యత్రైష ఏతత్ సుప్తో అభూత్ య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః తదా ఏతేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమ్ ఆదాయ, య ఏషో అన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మింఛ్ఛేతే" ఇతి. ఆకాశ శబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః "దహరో అస్మిన్నన్తర ఆకాశః" ఇతి. అతో అత్ర జీవ సంకీర్తనం తస్మాత్ అర్థాన్తర భూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమ్ ఇతి అవగమ్యతే. తస్మాత్ అస్మిన్ వాక్యే పురుషాత్ అర్థాన్తర భూతస్య నిఖిల జగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః వేదితవ్యతయా అభిధానాత్ న తన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయతే ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి జగద్వాచిత్వ అధికరణమ్.

33. వాక్య అన్వయ అధికరణమ్.

128. వాక్యాన్వయాత్. 1-4-19.

అత్రాపి కాపిల తన్త్ర సిద్ధ పురుష తత్త్వ ఆవేదనపరం వాక్యం క్వచిత్ దృశ్యతే ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్ సంభవతి ఇత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి.

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే శ్రూయతే - "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతి" ఇత్యారభ్య, "న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమ్" ఇతి.

తత్ర సంశయః - కిమస్మిన్ వాక్యే ద్రష్టవ్యతయా ఉపదిశ్యమానః తన్త్రసిద్ధః పురుషః ఏవ? అథవా సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః సర్వేశ్వరః? ఇతి. కిం యుక్తమ్? పురుషః ఇతి. కుతః? ఆది మధ్య అవసానేషు పురుషస్య ఏవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్ పతి జాయా పుత్ర విత్త పశ్వాది ప్రియత్వ యోగాత్ జీవాత్మా ఏవ ప్రతీయతే. మధ్యే అపి "విజ్ఞానఘనః ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవ అనువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి" ఇత్యుత్పత్తి వినాశ యోగాత్

స ఏవ అవగమ్యతే. తథా అన్తే చ "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్" ఇతి సః ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞః ఏవ ప్రతీయతే. న ఈశ్వరః. అతః తన్త్ర సిద్ధపురుష ప్రతిపాదన పరమిదం వాక్యమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

నను, "అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన" ఇతి ఉపక్రమాత్ అమృతత్వ ప్రాప్తి ఉపాయ ఉపదేశ పరమిదం వాక్యమ్ ఇతి అవగమ్యతే. తత్కథం పురుష ప్రతిపాదన పరత్వమ్ అస్య వాక్యస్య? తదుచ్యతే - అతః ఏవ హి అత్ర పురుష ప్రతిపాదనమ్. తన్త్రే హి అచిత్ ధర్మ అధ్యాస వియుక్త పురుష స్వరూప యాథాత్మ్య విజ్ఞానమ్ ఏవ అమృతత్వ హేతుత్వేన ఉచ్యతే. అతః జీవాత్మనః ప్రకృతి వియుక్తం స్వరూపమ్ ఇహ అమృతత్వాయ "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే. సర్వేషామ్ ఆత్మనాం ప్రకృతి వియుక్తం స్వరూపమ్ ఏకరూపమ్ ఇతి ప్రకృతి వియుక్త స్వాత్మ యాథాత్మ్య విజ్ఞానేన సర్వే ఏవ ఆత్మానః విదితాః భవన్తి ఇతి ఆత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమ్ ఉపపన్నమ్.

దేవాది స్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేషు ఆత్మ స్వరూపస్య జ్ఞానైక ప్రకారత్వాత్ "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా" ఇతి ఐకాత్మ్య ఉపదేశః. దేవాది ఆకారాణామ్ అనాత్మ ఆకారత్వాత్ "సర్వం తం పరాదాత్" ఇత్యాదినా అన్యత్వ నిషేధశ్చ. "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి" ఇతి చ నానాత్వ నిషేధేన ఏక స్వరూపే హి ఆత్మని దేవాది ప్రకృతి పరిణామ భేదేన నానాత్వం మిథ్యా ఇత్యుచ్యతే. "తస్య హ వా

ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమ్ ఏతత్ యదృగ్వేదః" ఇత్యాద్యపి ప్రకృతేః అధిష్ఠాతృత్వేన పురుష నిమిత్తత్వాత్ జగత్ ఉత్పత్తేః ఉపపద్యతే. ఏవమస్మిన్ వాక్యే పురుష పరే నిశ్చితే సతి, తత్ ఐకార్థ్యాత్ సర్వే వేదాన్తాః తన్త్ర సిద్ధం పురుషమేవ అభిదధతి ఇతి తత్ అధిష్ఠితా ప్రకృతిః ఏవ జగత్ ఉపాదానం, న ఈశ్వరః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'వాక్యాన్వయాత్' ఇతి. సర్వేశ్వరః ఏవ అస్మిన్ వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః? ఏవమేవ హి వాక్య అవయవానామ్ అన్యోన్య అన్వయః సమఞ్జసః భవతి. "అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన అభిహితే "యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్ వేద తదేవ మే బ్రూహి" ఇతి అమృతత్వ అనుపాయతయా విత్తాది అనాదరేణ అమృతత్వ ప్రాప్తి ఉపాయమ్ ఏవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తత్ ఉపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేన ఉపదిష్టః అయమాత్మా పరమాత్మా ఏవ, "తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి", "తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా" ఇత్యాదిభిః అమృతత్వస్య పరమ పురుష వేదన ఏకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమ పురుష విభూతిభూతస్య ప్రాప్తుః ఆత్మనః స్వరూప యాథాత్మ్యమ్ అపవర్గ సాధన పరమపురుష వేదన ఉపయోగితయా అవగన్తవ్యమ్. న స్వతః ఏవ ఉపాయత్వేన. అతః అత్ర పరమాత్మా ఏవ అమృతత్వ ఉపాయతయా "ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే.

తథా "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమ్ ఏతద్యత్ ఋుగ్వేదః" ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వమ్ ఉచ్యమానం పరమపురుషాత్ అన్యస్య కర్మపరవశస్య, ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్య చ పురుష మాత్రస్య న సంభవతి. తథా "ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన" ఇత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానమ్ అభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మని ఏవ అవకల్పతే. యత్తు ఏతదేక రూపత్వాత్ ఆత్మనామ్ ఏకాత్మ విజ్ఞానేన సర్వాత్మ విజ్ఞానమ్ ఉచ్యతే ఇతి తదయుక్తమ్. అచేతన ప్రపఞ్చ జ్ఞాన అభావేన సర్వ విజ్ఞాన అభావాత్. ప్రతిజ్ఞా ఉపపాదనాయ చ "ఇదం బ్రహ్మ ఇదం క్షత్రమ్" ఇత్యుపక్రమ్య "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా" ఇతి ప్రత్యక్షాది సిద్ధం చిత్ అచిత్ మిశ్రం ప్రపఞ్చమ్ ఇదమ్ ఇతి నిర్దిశ్య, ఏతత్ అయమాత్మా ఇతి ఐకాత్మ్యోపదేశశ్చ పరమాత్మనః ఏవ ఉపపద్యతే. న హి ఇదం శబ్ద వాచ్యం చిత్ అచిత్ మిశ్రం జగత్ పురుషేణ అచిత్ సంస్పృష్టేన తత్ వియుక్తేన స్వరూపేణ వా అవస్థితేన చ ఐక్యమ్ ఉపగచ్ఛతి. అతః ఏవ "సర్వం తం పరాదాద్యో అన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద" ఇతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వ వేదన నిన్దా చ. తథా ప్రథమే చ మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే "మహద్భూతమ్ అనన్తమపారమ్" ఇతి శ్రుతాః మహత్త్వాదయో గుణాః పరమాత్మనః ఏవ సంభవన్తి. అతః స ఏవ అత్ర ప్రతిపాద్యతే.

యత్ తు ఉక్తం పతి జాయా పుత్ర విత్త పశ్వాది ప్రియ అన్వయినః జీవాత్మనః ఉపక్రమే తు అన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్

తద్విషయకమేవ ఇదం వాక్యమ్ ఇతి, తదయుక్తమ్, "ఆత్మనస్తు కామాయ" ఇత్యాత్మ శబ్దేన జీవాత్మ సంశబ్దనే తస్య "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యనేన అన్వయ ప్రసఙ్గాత్. "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇతి ఆత్మనో ద్రష్టవ్యత్వ ఉపయోగితయా "ఆత్మనస్తు కామాయ" ఇత్యుపదిష్టమ్ ఇతి ప్రతీయతే. ఆత్మనస్తు కామాయ - ఆత్మనః కామ సమ్ప్రత్తయే. కామ్యన్తే ఇతి కామాః, ఆత్మనః ఇష్ట సమ్ప్రత్తయః ఇతి యావత్. న చ జీవాత్మనః ఇష్ట సమ్ప్రత్తయే పత్యాదయః ప్రియాః భవన్తి ఇత్యుక్తే సతి తస్య జీవస్య స్వరూపమ్ అన్వేష్టవ్యం భవతి. ప్రియమేవ హి అన్వేష్టవ్యం, న తు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియ వియుక్తం స్వరూపమ్. యస్మాత్ ఆత్మనః ఇష్ట సమ్ప్రత్తయే పత్యాదయః ప్రియాః భవన్తి, తస్మాత్ పత్యాది ప్రియం పరిత్యజ్య తత్ వియుక్తమ్ ఆత్మ స్వరూపమ్ అన్వేష్టవ్యమ్ ఇతి అసఙ్గతం భవతి. ప్రత్యుత న పత్యాది శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమ్, అపి తు ఆత్మనః శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమ్ ఇత్యుక్తే స్వశేషతయా తే ఏవ ఉపాదేయాః స్యుః.

"ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి" ఇత్యస్య పరేణ అనన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానే అపి వాక్యభేదే పూర్వ వాక్యస్య న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాది సర్వం ప్రియం పరిత్యజ్య ఆత్మనః ఏవ అన్వేష్టవ్యత్వం యథా ప్రతీయతే, తథా వాక్యార్థః వర్ణనీయః. సో అయమ్ ఉచ్యతే - "అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన" ఇతి విత్తాదీనాం నిత్య నిర్దోష

నిరతిశయ ఆనన్ద రూప అమృతత్వ ప్రాప్తి అనుపాయతామ్ ఉక్త్వా విత్త పుత్ర పతి జాయాదీనాం సాతిశయ దుఃఖమిశ్ర కాదాచిత్క ప్రియత్వమ్ అనుభూయమానం న పత్యాది స్వరూప ప్రయుక్తమ్. అపి తు నిరతిశయ ఆనన్ద స్వభావ పరమాత్మ ప్రయుక్తమ్. అతః యః ఏవ స్వయం నిరతిశయ ఆనన్దః సన్ అన్యేషామ్ అపి ప్రియత్వ లేశ ఆస్పదత్వమ్ ఆపాదయతి, సః పరమాత్మా ఏవ ద్రష్టవ్యః ఇతి ఉపదిశ్యతే.

తదయమర్థః - "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి"- న హి పతి జాయా పుత్ర విత్తాదయః మత్ప్రయోజనాయ అహమస్య ప్రియః స్యామ్ ఇతి స్వసఙ్కల్పాత్ ప్రియాః భవన్తి, అపి తు ఆత్మనః కామాయ - పరమాత్మనః స్వారాధక ప్రియ ప్రతిలమ్భన రూప ఇష్ట నిర్వృత్తయే ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిః ఆరాధితః తత్తత్ కర్మానుగుణం ప్రతి నియత దేశ కాల స్వరూప పరిమాణమ్ ఆరాధకానాం తత్తత్ వస్తుగతం ప్రియత్వమ్ ఆపాదయతి, "ఏష హ్యేవ ఆనన్దయాతి" ఇతి శ్రుతేః. న తు తత్తద్వస్తు స్వరూపేణ ప్రియమ్ అప్రియం వా. యథోక్తమ్ "తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునః దుఃఖాయ జాయతే, తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే, తస్మాత్ దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్ సుఖాత్మకమ్" ఇతి.

"ఆత్మనస్తు కామాయ" ఇత్యస్య జీవాత్మ పరత్వే అపి "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇతి తు పరమాత్మ విషయమేవ. తత్ర అయమర్థః-

యస్మాత్ పత్యాదీనామ్ ఇష్ట సమ్ప్రత్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేన న ఉపాదీయన్తే, అపి తు ఆత్మేష్ట సమ్ప్రత్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేన ఉపాదీయన్తే. తస్మాత్ య ఏవ ఆత్మనః నిరుపాధిక నిర్దోష నిరవధిక ప్రియః పరమాత్మా, స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః, న దుఃఖ మిశ్ర అల్ప సుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్త తత్తత్ స్వభావాః పతి జాయా పుత్ర విత్తాదయో విషయాః ఇతి. అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మ వాచి శబ్దేన అపి పరమాత్మనః ఏవ అభిధానాత్, "ఆత్మనస్తు కామాయ", "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇతి పూర్వోక్త ప్రక్రియయా ఉభయత్ర ఆత్మ శబ్దౌ ఏక విషయౌ.

మతాన్తరేణ అపి జీవ శబ్దేన పరమాత్మ అభిధాన ఉపపాదనాయ ఆహ.....

129. ప్రతిజ్ఞా సిద్ధేః లింగమ్ ఆశ్మరథ్యః. 1-4-20.

ఏక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా సిద్ధేః ఇదం లిఙ్గమ్, యత్ జీవాత్మ వాచి శబ్దైః పరమాత్మనః అభిధానమ్ ఇతి ఆశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే స్మ. యద్యయం జీవః పరమాత్మ కార్యతయా పరమాత్మా ఏవ న భవేత్, తదా తత్ వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మ విజ్ఞానాత్ ఏతత్ విజ్ఞానం న సేత్స్యతి, "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇతి ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాత్. "యథా సుదీప్తాత్ పావకాత్ విస్ఫులిఙ్గాః సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః తథాక్షరాత్

వివిధాత్ సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవ అపియన్తి" ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణః జీవానామ్ ఉత్పత్తి శ్రవణాత్ తస్మిన్ ఏవ లయ శ్రవణాత్ చ జీవానాం బ్రహ్మ కార్యత్వేన బ్రహ్మణి ఐక్యమ్ అవగమ్యతే. అతః జీవ శబ్దేన పరమాత్మాభిధానమ్ ఇతి.

130. ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాత్ ఇతి ఔడులోమిః. 1-4-21.

యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మ కార్యతయా బ్రహ్మణా ఐక్యేన ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపాదనార్థం బ్రహ్మణః జీవ శబ్దేన ప్రతిపాదనమ్ ఇతి, తదయుక్తమ్, "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాదినా అజత్వ శ్రుతేః జీవాత్మనాం ప్రాచీన కర్మ ఫల భోగాయ జగత్ సృష్టి అభ్యుపగమాత్ చ. అన్యథా విషమ సృష్టి అనుపపత్తేశ్చ. బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య బ్రహ్మతాపత్తి లక్షణో మోక్షః ఆకాశాదివత్ అవర్జనీయః ఇతి తదుపాయ విధాన అనుష్ఠాన ఆనర్థక్యాత్ చ. ఘటాదివత్ కారణ ప్రాప్తేః వినాశ రూపత్వేన మోక్షస్య అపురుషార్థత్వాత్ చ. జీవాత్మనః ఉత్పత్తి ప్రళయ వాద ఉపపత్తిః ఉత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః "ఏష సమ్ప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసమ్పద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ తథా విద్వాన్ నామరూపాత్ విముక్తః పరాత్పరం పురుషమ్ ఉపైతి దివ్యమ్" ఇతి ఉత్క్రమిష్యతః పరమాత్మ భావాత్

జీవ శబ్దేన పరమాత్మనః అభిధానమ్ ఇతి ఔడులోమిః ఆచార్యో మన్యతే స్మ.

131. అవస్థితేః ఇతి కాశకృత్స్నః. 1-4-22.

యదుక్తమ్ ఉత్క్రమిష్యతః జీవస్య బ్రహ్మ భావాత్ బ్రహ్మణః తత్ శబ్దేన అభిధానమ్ ఇతి, తదపి అయుక్తమ్, వికల్ప అసహత్వాత్. అస్య జీవాత్మనః ఉత్క్రాన్తేః పూర్వమ్ అనేవంభావః కిం స్వాభావికః? ఉత ఔపాధికః? తత్రాపి పారమార్థికః? అపారమార్థికో వా? ఇతి.

స్వాభావికత్వే బ్రహ్మభావః న ఉపపద్యతే, భేదస్య స్వరూప ప్రయుక్తత్వేన స్వరూపే విద్యమానే తదనపాయాత్. అథ భేదేన సహ స్వరూపమ్ అపి అపైతి ఇతి. తథా సతి వినష్టత్వాత్ ఏవ తస్య న బ్రహ్మభావః, అపురుషార్థత్వాది దోష ప్రసఙ్గశ్చ. పారమార్థిక ఔపాధికత్వే ప్రాగపి బ్రహ్మ ఏవ ఇతి ఉత్క్రమిష్యతః ఏవంభావాత్ ఇతి విశేషో న యుజ్యతే వక్తుమ్. అస్మిన్ పక్షే హి ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరేకేణ వస్త్వన్తర అభావాత్ నిరవయవస్య బ్రహ్మణః ఉపాధినా ఛేదాది అసంభవాత్ చ ఉపాధిగతః ఏవ భేదః ఇతి ఉత్క్రాన్తేః ప్రాక్ అపి బ్రహ్మ ఏవ. ఔపాధికస్య భేదస్య అపారమార్థికత్వే కస్యాయమ్ ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావః ఇతి వక్తవ్యమ్. బ్రహ్మణః ఏవ అవిద్యోపాధి తిరోహిత స్వ స్వరూపస్య ఇతి చేత్, న, నిత్య ముక్త స్వప్రకాశ జ్ఞాన స్వరూపస్య అవిద్యోపాధి తిరోధాన అసంభవాత్. తిరోధానం నామ వస్తు స్వరూపే విద్యమానే

తత్ప్రకాశ నివృత్తిః. ప్రకాశః ఏవ వస్తు స్వరూపమ్ ఇతి అఙ్గీకారే తిరోధాన అభావః స్వరూపనాశః వా స్యాత్. అతః నిత్య ఆవిర్భూత స్వ స్వరూపత్వాత్ తస్య ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావే న కశ్చిత్ విశేషః ఇతి ఉత్క్రమిష్యతే ఇతి విశేషణం వ్యర్థమేవ. "అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ" ఇతి పూర్వమ్ అనేవం రూపస్య న తదానీం బ్రహ్మతాపత్తిమ్ ఆహ, అపి తు పూర్వ సిద్ధ స్వరూపస్య ఆవిర్భావమ్. తథా హి వక్ష్యతే "సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్" ఇత్యాదిభిః. అతః "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య", "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః", "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇతి స్వ శరీరభూతే జీవాత్మని ఆత్మతయా అవస్థితేః జీవ శబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాదనమ్ ఇతి కాశకృత్స్న ఆచార్యః మన్యతే స్మ. జీవశబ్దశ్చ జీవస్య పరమాత్మ పర్యన్తస్య ఏవ వాచకః న జీవమాత్రస్య ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్ "నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇత్యత్ర. ఏవమ్ ఆత్మ శరీర భావేన తాదాత్మ్య ఉపపాదనే పరస్య బ్రహ్మణః అపహతపాప్మత్వ సర్వజ్ఞత్వాది గోచరాః, జీవస్య అవిదుషః శోచతః బ్రహ్మోపాసనాత్ మోక్ష వాదిన్యః, జగత్ సృష్టి ప్రలయాభిధాయిన్యః, జగతః బ్రహ్మ తాదాత్మ్య ఉపదేశ పరాశ్చ సర్వాః శ్రుతయః సమ్యక్

ఉపపాదితాః భవన్తి ఇతి కాశకృత్స్నీయమ్ ఏవ మతం సూత్రకారః స్వీకృతవాన్.

అయమత్ర వాక్యార్థః - అమృతత్వ ఉపాయే మైత్రేయ్యా పృష్టే యాజ్ఞవల్క్యః "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమ్ అమృతత్వ ఉపాయమ్ ఉక్త్వా, "ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే" ఇత్యాదినా ఉపాస్య లక్షణమ్, దున్దుభ్యాది దృష్టాన్తైః చ ఉపాసన ఉపకరణ భూత మనః ప్రభృతి కరణ నియమనం చ సామాన్యేన అభిధాయ, "స యథా ఆర్ద్రైధాగ్నేః" ఇత్యాదినా, "స యథా సర్వాసామ్ అపాం సముద్ర ఏకాయనమ్" ఇత్యాదినా చ ఉపాస్య భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః నిఖిల జగదేక కారణత్వం సకల విషయ ప్రవృత్తి మూల కరణ గ్రామ నియమనం చ విస్తీర్ణమ్ ఉపదిశ్య, "స యథా సైన్ధవ ఘనః" ఇత్యాదినా అమృతత్వ ఉపాయ ప్రవృత్తి ప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మ స్వరూపేణ అవస్థితస్య పరమాత్మనః అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారతామ్ ఉపపాద్య, తస్యైవ అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారస్య సంసార దశాయాం భూత పరిణామ అనువృత్తిం "విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవ అనువినశ్యతి" ఇత్యభిధాయ, "న ప్రేత్య సంజ్ఞా అస్తి" ఇతి మోక్ష దశాయాం స్వాభావిక అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞాన సఙ్కోచ అభావేన భూత సఙ్ఘాతేన ఏకీకృత్య ఆత్మని దేవాది రూప జ్ఞానాభావమ్ ఉక్త్వా, పునరపి "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి" ఇత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూత వస్తు

దర్శనమ్ అజ్ఞాన కృతమితి నిరస్త నిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతః బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర అభావేన భేద దర్శనం నిరస్య, "యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్" ఇతి చ జీవాత్మా స్వాత్మతయా అవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహిత జ్ఞానః సన్ ఇదం సర్వం విజానాతి, అయం తం కేన విజానీయాత్? న కేనాపి ఇతి పరమాత్మనః దురవగమత్వమ్ ఉపపాద్య, "స ఏష నేతి" ఇత్యాదినా అయం సర్వేశ్వరః స్వేతర సమస్త చిత్ అచిద్వస్తు విలక్షణ స్వరూపః ఏవ సర్వ శరీరః సర్వస్యాత్మతయా అవస్థితః ఇతి స్వ శరీర భూత చిత్ అచిద్వస్తు గతైః దోషైః న సంస్పృశ్యతే ఇత్యభిధాయ, "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్" ఇత్యుక్త అనుశాసనా అసి మైత్రేయీ ఏతావత్ అరే ఖలు అమృతత్వమ్ ఇతి సమస్త వస్తు విసజాతీయం నిఖిల జగదేక కారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమమ్ ఉక్త ప్రకారాత్ ఉపాసనాత్ ఋతే కేన విజానీయాత్ ఇతీదమ్ ఏవ ఉపాసనమ్ అమృతత్వ ఉపాయః, బ్రహ్మప్రాప్తిః ఏవ చ అమృతత్వమ్ అభిధీయతే ఇత్యుక్తవాన్.

అతః పరంబ్రహ్మ ఏవ అస్మిన్ వాక్యే ప్రతిపాద్యతే ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణమ్, న పురుషః తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిః ఇతి స్థితమ్.

ఇతి వాక్యాన్వయ అధికరణమ్.

34. ప్రకృతి అధికరణమ్.

132. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త అనుపరోధాత్. 1-4-23.

ఏవం నిరీశ్వర సాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వర సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యద్యపి ఈక్షణాది గుణ యోగాత్ సర్వజ్ఞమ్ ఈశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి, తథా అపి వేదాన్తైః ఏవ జగత్ ఉపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే ఇతి ప్రతీయతే. న హి వేదాన్తాః సర్వజ్ఞస్య అపరిణామినో అధిష్ఠాతుః ఈశ్వరస్య అధిష్ఠేయేన అచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమ్ అవగమయన్తి. తథా హి - అపరిణామినమ్ ఏనం, ప్రకృతిం చ ఏతత్ అధిష్ఠితాం పరిణామినీమ్ అధీయతే "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్", "స వా ఏష మహానజఆత్మా అజరో అమరః", "వికారజననీమ్ అజ్ఞామ్ అష్టరూపామ్ అజాం ధ్రువామ్, ధ్యాయతే అధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః, సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్, గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ" ఇతి.

తథా ప్రకృతిమ్ ఉపాదానభూతామ్ అధిష్ఠాయ ఏవ ఈశ్వరః విశ్వం జగత్ సృజతి ఇతి శ్రూయతే "అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్", "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్" ఇతి. స్మృతిః అపి "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్" ఇతి. ఏవమ్ అశ్రుతే అపి ప్రధాన ఉపాదానత్వే బ్రహ్మణః

జగత్కారణత్వ శ్రుతి అన్యథా అనుపపత్త్యా ఏవ ప్రధాన స్వరూపం తస్య ఈశ్వర అధిష్ఠితస్య జగత్ ఉపాదానత్వం చ సిద్ధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్త ఉపాదానయోః అత్యన్త భేదో దృశ్యతే. మృత్ సువర్ణాత్ ఏవ చేతనస్య ఘట కటకాది ఉపాదానత్వం, చేతనస్య కులాల సువర్ణకారాదేః నిమిత్తత్వం చ నియతమ్ ఉపలభ్యతే. కార్య నిష్పత్తిశ్చ నియమేన అనేక కారక సవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్త ఉపాదానయోః భేద నియమం కార్య నిష్పత్తేః అనేక కారక సవ్యపేక్షత్వ నియమం చ అతిక్రమ్య ఏక మేవ బ్రహ్మోపాదానం, నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్త వాక్యాని. అతః బ్రహ్మ, నిమిత్త కారణమేవ, న ఉపాదానమ్. ఉపాదానం తు తత్అధిష్ఠితం ప్రధానమేవ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త అనుపరోధాత్' ఇతి. ప్రకృతిశ్చ - ఉపాదానం చ, న నిమిత్త కారణ మాత్రం బ్రహ్మ, ఉపాదాన కారణం చ బ్రహ్మ ఏవ ఇత్యర్థః. కుతః? 'ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త అనుపరోధాత్' - ఏవ మేవ హి ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ "స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమ్ అప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతం అవిజ్ఞాతమ్ విజ్ఞాతమ్" ఇతి ఏక విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన విషయా. దృష్టాన్తశ్చ "యథా సోమ్య ఏకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్", "యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా", "యథా సోమ్యైకేన నఖ నికృన్తనేన" ఇతి కారణ విజ్ఞానాత్ కార్య విజ్ఞాన విషయః. యది నిమిత్తకారణమ్

ఏవ జగతః బ్రహ్మ, తదా తత్‌విజ్ఞానాత్ న సమస్తం జగత్ విజ్ఞాతం స్యాత్. న హి కులాలాది విజ్ఞానేన ఘటాదిః విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తయోః బాధా ఏవ. బ్రహ్మణః ఏవ ఉపాదానత్వే ఉపాదానభూత మృత్పిణ్డ లోహ మణి నఖ నికృన్తన విజ్ఞానేన ఘట, మణిక, కటక, మకుటవాసీ పరశ్వథాది తత్కార్య విజ్ఞానవత్ నిఖిల జగత్ ఉపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగత్ విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవ అవస్థాన్తర ఆపన్నం కార్యమ్, న ద్రవ్యాన్తరమ్ ఇతి కార్య కారణ రూపేణ అవస్థిత మృత్, తద్వికారాది నిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞా సమర్థనాత్ బ్రహ్మ జగత్ ఉపాదానం చ ఇతి నిశ్చీయతే.

యత్తు నిమిత్త ఉపాదనయోః భేదః శ్రుత్యా ఏవ ప్రతీయతే ఇతి. తదసత్, నిమిత్తో పాదానయోః ఐక్య ప్రతీతేః "ఉత తమాదేశమ్ అప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి" ఇతి. ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతే అనేన ఇత్యాదేశః, "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి" ఇత్యాది శ్రుతేః సాధక తమత్వేన కర్తా వివక్షితః తమాదేష్టారమ్ అప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి - యేన ఆదేష్ట్రా అధిష్ఠాత్రా శ్రుతేన అశ్రుతమపి శ్రుతం భవతి ఇతి నిమిత్త ఉపాదానయోః ఐక్యం ప్రతీయతే. "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ" ఇతి ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాత్ అద్వితీయ పదేన అధిష్ఠాత్రన్తర నివారణాత్ చ. నను, ఏవం సతి "వికార జననీమ్", "గౌరనాద్యన్తవతీ" ఇత్యాదిభిః ప్రకృతేః ఆద్యన్త విరహేణ నిత్యత్వం జగత్ ఉపాదానత్వం

చ శ్రూయమాణం కథమ్ ఉపపద్యతే? తదుచ్యతే - తత్రాపి అవిభక్త నామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మ ఏవ ప్రకృతి శబ్దేన అభిధీయతే, బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర అభావాత్. తథా హి శ్రుతయః "సర్వం తం పరాదాద్యో అన్యత్ర ఆత్మనః సర్వం వేద", "యత్ర తు అస్య సర్వమ్ ఆత్మైవ అభూత్ తత్ కేన కం పశ్యేత్" ఇత్యాద్యాః, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ", "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి కార్యావస్థం కారణావస్థం చ సర్వం జగత్ బ్రహ్మాత్మకమ్ ఇతి శ్రవణాత్ చ.

ఏతదుక్తం భవతి - "యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద" ఇత్యారభ్య, "యో అవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద, యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద", "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి" ఇత్యారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః " ఇతి (చ) సర్వ చిత్ అచిద్వస్తు శరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ కదాచిత్ విభక్త నామ రూపమ్, కదాచిత్ చ అవిభక్త నామ రూపమ్. యదా విభక్త నామ రూపం తదా తదేవ బహుత్వేన కార్యత్వేన చ ఉచ్యతే. యదా చ అవిభక్త నామ రూపం తదా ఏకమ్ అద్వితీయం కారణమ్ ఇతి చ. ఏవం సర్వదా చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః

అవిభక్త నామరూపా యా కారణావస్థా, సా "గౌరనాద్యన్తవతీ", "వికారజననీమజ్ఞామ్", "అజామేకామ్" ఇత్యాదిభిః అభిధీయతే ఇతి.

నను చ, "మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే" ఇతి ప్రళయ శ్రుతేః అవ్యక్తస్య ఉత్పత్తి ప్రళయౌ ప్రతీయేతే. తథా చ మహాభారతే "తస్మాత్ అవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ", "అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్ నిష్క్రియే సంప్రలీయతే" ఇతి. న ఏషః దోషః, అచిద్వస్తు శరీరస్య బ్రహ్మణః అవ్యక్త శబ్ద వాచ్యాయాః త్రిగుణావస్థాయాః కార్యత్వాత్. "యదా తమః తన్న దివా న రాత్రిః" ఇతి కృత్స్న ప్రళయ దశాయామ్ అపి బ్రహ్మాత్మకస్య అతిసూక్ష్మస్య అచిద్వస్తునః స్థితి అభిధానాత్ జగత్ కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారభూతమ్ అతిసూక్ష్మం చ అచిద్వస్తు నిత్యమేవ ఇతి తత్ ప్రకారం బ్రహ్మ ఏవ "గౌరనాద్యన్తవతీ" ఇత్యాదిషు అభిధీయతే. అతః ఏవ చ "అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి" ఇతి తమసః ఏకీభావ మాత్రమేవ శ్రూయతే. న తు లయః. ఏకీభావః ఇతి తమః అభిదాన అతిసూక్ష్మ అచిత్ ప్రకారస్య బ్రహ్మణః అవిభక్త నామ రూపతయా అవస్థానమ్ అభిధీయతే. "తమ ఆసీత్ తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం...... తమసః తన్మహిమా జాయతా ఏకమ్" ఇత్యాది అపి ఏతదేవ వదతి. తథా చ మానవం వచః "ఆసీదిదం తమోభూతమ్ అప్రజ్ఞాతమ్ అలక్షణమ్, అప్రతర్క్యమ్ అవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః." ఇతి. "అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్" ఇత్యాది అనన్తరమ్ ఏవ

ఉపపాదయిష్యతే. బ్రహ్మణః అపరిణామిత్వ శ్రుతయశ్చ.

యత్తు ఏకస్య నిమిత్తత్వమ్ ఉపాదానత్వం చ న సంభవతి, ఏక కారక నిష్పాద్యత్వం చ కార్యస్య, లోకే తథా నియమ దర్శనాత్. అతః అగ్నినా సిఞ్చేత్ ఇతివత్ వేదాన్త వాక్యాని ఏకస్మాత్ ఏవ ఉత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి ఇతి. అత్ర ఉచ్యతే - సకలేతర విలక్షణస్య పరస్య బ్రహ్మణః సర్వశక్తేః సర్వజ్ఞస్య ఏకస్య ఏవ సర్వమ్ ఉపపద్యతే. మృదాదేః అచేతనస్య జ్ఞాన అభావేన అధిష్ఠాతృత్వ అయోగాత్ అధిష్ఠాతుః కులాలాదేః విచిత్ర పరిణామశక్తి విరహాత్ అసత్య సఙ్కల్పతయా చ తథా దర్శన నియమః. అతో బ్రహ్మ ఏవ జగతః నిమిత్తమ్ ఉపాదానం చ.

133. అభిధ్య ఉపదేశాత్ చ. 1-4-24.

ఇతశ్చ ఉభయం బ్రహ్మ ఏవ, "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి, "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి స్రష్టుః బ్రహ్మణః స్వస్య ఏవ బహు భవన సఙ్కల్ప ఉపదేశాత్. విచిత్ర చిత్ అచిత్ రూపేణ అహమేవ బహుస్యాం తథా ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్ప పూర్వికా హి సృష్టిః ఉపదిశ్యతే.

134. సాక్షాత్ చ ఉభయ ఆమ్నానాత్. 1-4-25.

న కేవలం ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్త అభిధ్య ఉపదేశాదిభిః అయమర్థో

నిశ్చీయతే, బ్రహ్మణః ఏవ నిమిత్తత్వమ్ ఉపాదానత్వం చ సాక్షాత్ ఆమ్నాయతే "కిం స్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః, మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతే దు తత్యదధ్య తిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్ బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీత్ యతోద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్" ఇతి. అత్ర హి స్రష్టుః బ్రహ్మణః కిమ్ ఉపాదానం, కాని చ ఉపకరణాని ఇతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే, సకలేతర విలక్షణస్య బ్రహ్మణః సర్వశక్తి యోగః న విరుద్ధః ఇతి బ్రహ్మ ఏవ ఉపాదానమ్ ఉపకరణాని చ ఇతి పరిహృతమ్. అతః చ ఉభయం బ్రహ్మ.

135. ఆత్మకృతేః. 1-4-26.

"సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః "తదాత్మానం స్వయమకురుతే" ఇతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయతే ఇత్యాత్మనః ఏవ బహుత్వ కరణాత్ తస్యైవ నిమిత్తత్వమ్ ఉపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్త నామరూపః ఆత్మా కర్తా, స ఏవ విభక్త నామరూపః కార్యమ్ ఇతి కర్తృత్వ కర్మత్వయోః న విరోధః స్వయమేవ ఆత్మానం తథా అకురుతే ఇతి నిమిత్తమ్ ఉపాదానం చ.

"సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ",

“అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః”, “నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్”, “స వా ఏష మహానజ ఆత్మా అజరో అమరః” ఇతి స్వభావతః నిరస్త సమస్త చేతనాచేతన వర్తి దోషగన్ధస్య నిరతిశయ జ్ఞానానన్దైకతానస్య, పరస్య బ్రహ్మణః విచిత్రానన్త అపురుషార్థాస్పద చిత్ అచిత్ మిశ్ర ప్రపఞ్చ రూపేణ ఆత్మనః బహు భవన సఙ్కల్ప పూర్వకం బహుత్వ కరణం కథమ్ ఉపపద్యతే ఇత్యాశఙ్క్యాహ......

136. పరిణామాత్. 1-4-27.

పరిణామ స్వాభావ్యాత్. న అత్ర ఉపదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్ బ్రహ్మణి దోషావహత్వం స్వభావః, ప్రత్యుత నిరఙ్కుశ ఐశ్వర్యావహత్వమ్ ఏవ ఇత్యభిప్రాయః. ఏవమేవ హి పరిణామః ఉపదిశ్యతే.

అశేష హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం, స్వేతర సమస్త వస్తు విలక్షణం, సర్వజ్ఞం, సత్యసఙ్కల్పమ్, అవాప్త సమస్త కామమ్, అనవధికాతిశయానన్దం, స్వలీలోపకరణ భూత సమస్త చిత్ అచిత్ వస్తుజాత శరీరతయా తదాత్మభూతం, పరంబ్రహ్మ స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్ర అహఙ్కారాది కారణ పరమ్పరయా తమశ్శబ్ద వాచ్య అతి సూక్ష్మ అచిత్ వస్తు ఏక శేషే సతి, తమసి చ స్వ శరీరతయా అపి పృథక్ నిర్దేశ అనర్హ అతి సూక్ష్మ దశాపత్త్యా స్వస్మిన్ ఏకతామ్

ఆపన్నే సతి, తథా భూతతమః శరీరం బ్రహ్మ పూర్వవత్ విభక్త నామరూప చిత్ అచిత్ మిశ్ర ప్రపఞ్చ శరీరం స్యామ్ ఇతి సఙ్కల్ప్య అప్యయ క్రమేణ జగత్ శరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతి ఇతి సర్వేషు వేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః.

తథా ఏవ బృహదారణ్యకే కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మ శరీరత్వం బ్రహ్మణః తదాత్మత్వం చ ఆమ్నాయతే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యారభ్య "యస్యాపశ్శరీరమ్", "యస్యాగ్నిశ్శరీరమ్", "యస్యాన్తరిక్షం శరీరమ్", "యస్య వాయుశ్శరీరమ్", "యస్య ద్యౌశ్శరీరమ్", "యస్యాదిత్యశ్శరీరమ్", "యస్య దిశశ్శరీరమ్", "యస్య చన్ద్రతారకం శరీరమ్", "యస్యాకాశశ్శరీరమ్", "యస్య తమశ్శరీరమ్", "యస్య తేజశ్శరీరమ్", "యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరమ్", "యస్య ప్రాణశ్శరీరమ్", "యస్య వాక్ఛరీరమ్", "యస్య చక్షుశ్శరీరమ్", "యస్య శ్రోత్రం శరీరమ్", "యస్య మనశ్శరీరమ్", "యస్య త్వక్ఛరీరమ్", "యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్", "యస్య రేతశ్శరీరమ్" ఇత్యేవమన్తేన కాణ్వపాఠే.

మాధ్యన్దినే తు పాఠే విజ్ఞాన స్థానే "యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇతి విశేషః. లోకయజ్ఞ వేదానాం పరమాత్మ శరీరత్వమ్ అధికమ్.

సుబాలోపనిషది చ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మ

శరీరత్వమ్ అభిధాయ, వాజసనేయకే అనుక్తానామ్ అపి తత్త్వానాం శరీరత్వం బ్రహ్మణః ఆత్మత్వం చ శ్రూయతే, "యస్య బుద్ధిశ్శరీరమ్", "యస్యాహఙ్కారశ్శరీరమ్", "యస్య చిత్తం శరీరమ్", "యస్యావ్యక్తం శరీరమ్", "యస్యాక్షరం శరీరమ్", "యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి. అత్ర మృత్యు శబ్దేన పరమ సూక్ష్మం అచిద్వస్తు తమశ్శబ్ద వాచ్యమ్ అభిధీయతే, "అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే" ఇతి తస్యామేవ ఉపనిషది క్రమ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామ్ ఆత్మనాం జ్ఞానావరణాన్ అర్థ మూలత్వేన తదేవ హి తమో మృత్యు శబ్ద వ్యపదేశ్యమ్.

సుబాలోపనిషది ఏవ బ్రహ్మ శరీరతయా తదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణి ఏవ ప్రలయః ఆమ్నాయతే "పృథివ్యప్సు (ప్ర)లీయతే, ఆపస్తేజసి లీయన్తే, తేజో వాయౌ లీయతే, వాయురాకాశే లీయతే, ఆకాశమిన్ద్రియేషు, ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు, తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే, భూతాదిః మహతి లీయతే, మహాన్ అవ్యక్తే లీయతే, అవ్యక్తమ్ అక్షరే లీయతే, అక్షరం తమసి లీయతే, తమః పరే దేవ ఏకీ భవతి" ఇతి. అవిభాగ ఆపత్తి దశాయామ్ అపి చిత్ అచిత్ వస్తు అతి సూక్ష్మం స కర్మ సంస్కారం తిష్ఠతి ఇత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే, "న కర్మావిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ" ఇతి.

ఏవం స్వస్మాత్ విభాగ వ్యపదేశ అనర్హతయా పరమాత్మని ఏకీ భూత అత్యన్త సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరాత్ ఏకస్మాత్ ఏవ అద్వితీయాత్ నిరతిశయ ఆనన్దాత్ సర్వజ్ఞాత్ సత్యసఙ్కల్పాత్ బ్రహ్మణః నామరూప విభాగార్హ స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా బహుభవన సఙ్కల్ప పూర్వకః జగదాకారేణ పరిణామః శ్రూయతే. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః", "ఏష హ్యేవానన్దయాతి", "సో అకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, స తపో అతప్యత, స తపస్తప్త్వా, ఇదం సర్వమసృజత, యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్, నిరుక్తం చానిరుక్తం చ, నిలయనం చానిలయనం చ , విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ, సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్" ఇతి. అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీన జగదాకార పర్యాలోచన రూపం జ్ఞానమ్ అభిధీయతే, "యస్య జ్ఞానమయం తపః" ఇత్యాది శ్రుతేః. ప్రాక్ సృష్టం జగత్ సంస్థానమ్ ఆలోచ్య ఇదానీమ్ అపి తత్సంస్థానం జగత్ అసృజత్ ఇత్యర్థః. తథైవ హి బ్రహ్మ సర్వేషు కల్పేషు ఏక రూపమేవ జగత్ సృజతి, "సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్, దివం చ పృథివీం చ అన్తరిక్షమథో సువః", "యథర్తుష్వృతు లిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే, దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు" ఇతి శ్రుతి స్మృతిభ్యః.

తదయమర్థః - స్వయమ్ అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్ద స్వభావః

అత్యన్త సూక్ష్మతయా అసత్కల్ప స్వలీలోపకరణ చిదచిద్వస్తు శరీరతయా, తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానన్త క్రీడనక ఉపాదిత్సయా, స్వశరీర భూత ప్రకృతి పురుష సమష్టి పరమ్పరయా మహాభూత పర్యన్తమ్ ఆత్మానం తత్తత్ శరీరకం పరిణమయ్య, తన్మయః పునః సత్, త్యత్ శబ్ద వాచ్య విచిత్ర చిదచిన్మిశ్ర దేవాది స్థావరాన్త జగద్రూపః అభవత్ ఇతి. ''తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య'' ఇతి కారణావస్థాయామ్ ఆత్మతయావస్థితః పరమాత్మా ఏవ కార్యరూపేణ విక్రియమాణ ద్రవ్యస్య అపి ఆత్మతయా అవస్థాయ, తత్తత్ అభవత్ ఇత్యుచ్యతే. ఏవం పరమాత్మ చిత్ అచిత్ సఙ్ఘాతరూప జగదాకార పరిణామే పరమాత్మ శరీరభూత చిదంశ గతాః సర్వే ఏవ అపురుషార్థాః. తథాభూత అచిదంశ గతాశ్చ సర్వే వికారాః.

పరమాత్మని కార్యత్వం తదవస్థయోః తయోః నియన్తృత్వేన ఆత్మత్వమ్. పరమాత్మా తు తయోః స్వశరీర భూతయోః నియన్తృతయా ఆత్మ భూత తద్గత అపురుషార్థైః వికారైశ్చ న స్పృశ్యతే. అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్దమయః సర్వదా ఏకరూపః ఏవ జగత్ పరివర్తన లీలయా అవతిష్ఠతే. తదేతత్ ఆహ "సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్" ఇతి. విచిత్ర చిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మ సత్య మేవ అభవత్ - నిరస్త నిఖిల దోషగన్ధమ్ అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానానన్దమ్ ఏకరూపమేవ అభవత్ ఇత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నాని చ పరస్య బ్రహ్మణః లీలోపకరణాని.

సృష్ట్యాదయశ్చ లీలాః ఇతి భగవద్ద్వైపాయన పరాశరాదిభిః ఉక్తమ్, "అవ్యక్తాది విశేషాన్తం పరిణామర్ద్ధి సంయుతమ్, క్రీడా హరేః ఇదం సర్వం క్షరమ్ ఇత్యుపధార్యతామ్", "క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయ", "బాలః క్రీడనకైరివ" ఇత్యాదిభిః.

వక్ష్యతి చ "లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్" ఇతి. "అస్మాన్ మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః" ఇతి బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణే అపి తత్ప్రకారభూత అచిదంశ గతాః సర్వే వికారాః తత్ప్రకారభూత క్షేత్రజ్ఞ గతాశ్చ అపురుషార్థాః ఇతి వివేక్తుం ప్రకృతి పురుషయోః బ్రహ్మ శరీర భూతయోః తదానీం తథా నిర్దేశ అనర్హ అతి సూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణా ఏకీ భూతయోః అపి భేదేన వ్యపదేశః, "తదాత్మానం స్వయమకురుత" ఇత్యాదిభిః ఐకార్థ్యాత్. తథా చ మానవం వచః - "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః, అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపా సృజత్" ఇతి. అతః ఏవ బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వ నిర్వికారత్వ శ్రుతయశ్చ ఉపపన్నాః. అతః బ్రహ్మ ఏవ జగతః నిమిత్తమ్ ఉపాదానం చ.

137. యోనిశ్చ హి గీయతే. 1-4-28.

ఇతశ్చ జగతః నిమిత్తమ్ ఉపాదానం చ బ్రహ్మ, యస్మాద్యోనిత్వేన అపి అభిధీయతే "కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మ

యోనిమ్'' ఇతి, ''యద్భూత యోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః'' ఇతి చ. యోనిశబ్దః చ ఉపాదాన వాచకః ఇతి ''యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ'' ఇతి వాక్యశేషాత్ అవగమ్యతే.

ఇతి ప్రకృతి అధికరణమ్.

35. సర్వవ్యాఖ్యాన అధికరణమ్.

138. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. 1-4-29.

ఏతేన పాద చతుష్టయేన ఉక్త న్యాయ కలాపేన, సర్వ వేదాన్తేషు జగత్కారణ ప్రతిపాదన పరాః సర్వే వాక్య విశేషాః చేతనాచేతన విలక్షణ సర్వజ్ఞ సర్వశక్తి బ్రహ్మ ప్రతిపాదన పరాః వ్యాఖ్యాతాః. వ్యాఖ్యాతాః ఇతి పదాభ్యాసః అధ్యాయ పరిసమాప్తి ద్యోతనార్థః.

ఇతి సర్వవ్యాఖ్యాన అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ప్రథమస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

ప్రార్థనా

అక్షర దోషాః, పదదోషాః సన్తిచేత్

పరమ కృపానిధిభిః సద్భిః సంసూచనీయాః ఇతి

ప్రణతి పూర్వకం ప్రార్థయతే దాసబృందః

- ప్రకాశకః

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం పరమాచార్యులు

శ్రీ ఉ॥వే॥ శ్రీమాన్ కల్వపూడి శరణ్యాచార్యస్వామివారు

శ్రీ వానశైల గురుపాద సరోజ భృంగ సంపత్కుమార సుత వేంకట లబ్ధ బోధం।
శ్రీ రామతీర్థ వర కాశ్యప రంగ సూనుం శాంతం శరణ్య గురుశేఖరమాశ్రయేఽహం॥

వైదిక సంప్రదాయమునకు చెందిన
అనేక పురాతన గ్రంథములు
పునర్ముద్రణకు నోచుకొనక
జిజ్ఞాసువులకు గొప్ప కొఱత
కలుగుచున్నది. స్పృశించినంత
మాత్రముననే పొట్టువలె రాలిపోవు
పుటలు గల పురాతన ప్రతులతోనే
పండితలోకము కాలక్షేపము
చేయుచున్నది.

ఈ కొఱత తీరుటకు తమవంతు
ప్రయత్నము చేయవలెనని
సంకల్పించిన పరమహంస
పరివ్రాజకాచార్య **శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి
శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామి**
వారి ఆదేశముపై శ్రీమదుపనిషత్
సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం
"జీయర్ పబ్లికేషన్స్"
అను విభాగమును ప్రారంభించి
పురాతన గ్రంథ ప్రచురణకు
నడుం కడుతోంది.

పరమ భాగవతోత్తముల
మంగళాశాసనములే మా
ఈ ప్రయత్నమునకు శ్రీరామరక్ష.

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ
రామానుజ జీయర్ స్వామివారు

ప్రతులకు మరియు వివరములకు :

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం,
పోస్ట్ బాక్స్ నెం. 16, కాకినాడ.
ఫోన్స్ : 0884-6588107, 2371064. సెల్ : 98854 38938.

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం పరమాచార్యులు

శ్రీ ఉ॥వే॥ శ్రీమాన్ కల్వపూడి శరణ్యాచార్యస్వామివారు

శ్రీ వానశైల గురుపాద సరోజ భృంగ సంపత్కుమార సుత వేంకట లబ్ధ బోధం।
శ్రీ రామతీర్థ వర కాశ్యప రంగ సూనుం శాంతం శరణ్య గురుశేఖరమాశ్రయేఽహం॥

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ
రామానుజ జీయర్ స్వామివారు

వైదిక సంప్రదాయమునకు చెందిన అనేక పురాతన గ్రంథములు పునర్ముద్రణకు నోచుకొనక జిజ్ఞాసువులకు గొప్ప కొఱత కలుగుచున్నది. స్పృశించినంత మాత్రముననే పొట్టువలె రాలిపోవు పుటలు గల పురాతన ప్రతులతోనే పండితలోకము కాలక్షేపము చేయుచున్నది.

ఈ కొఱత తీరుటకు తమవంతు ప్రయత్నము చేయవలెనని సంకల్పించిన పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య **శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామి** వారి ఆదేశముపై శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం **"జీయర్ పబ్లికేషన్స్"** అను విభాగమును ప్రారంభించి పురాతన గ్రంథ ప్రచురణకు నడుం కడుతోంది.

పరమ భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములే మా ఈ ప్రయత్నమునకు శ్రీరామరక్ష.

ప్రతులకు మరియు వివరములకు :

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం,
పోస్ట్ బాక్స్ నెం. 16, కాకినాడ.
ఫోన్స్ : 0884-6588107, 2371064. సెల్ : 98854 38938.